GESCHIEDENIS

DER

STAATHUISHOUDKUNDE

IN NEDERLAND

TOT HET EINDE DER ACHTTIENDE EEUW

DOOR

Mr. O. VAN REES.

Tweede deel.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1868.

GESCHIEDENIS

DER

KOLONIALE POLITIEK

VAN DE

REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN

DOOR

Mr. O. VAN REES.

UTRECHT,
KEMINK EN ZOON.
1868.

VOORBERIGT.

Het is mij niet mogelijk geweest de Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw, gelijk ik mij aanvankelijk voorstelde, in twee deelen te voltooijen. Het hooge belang van het in dit deel behandelde onderwerp verbood de volledigheid aan de beknoptheid op te offeren. Bovendien viel er zooveel licht op het ontstaan en den aard der Oost- en Westindische Compagniën, zoowel uit de ongedrukte bescheiden in het Rijksarchief, waarop reeds L a s p e y r e s gewezen had en die Mr. L. Ph. C. v a n d e n B e r g h mij met de meeste welwillendheid ten gebruike afstond, als uit eene merkwaardige verzameling pamfletten in de Bibliotheca Thysiana te Leiden, waarop Dr. R. F r u i n mijne aandacht vestigde, dat ik niet mogt nalaten van die grootendeels nieuwe bronnen voor de economische geschiedenis van ons land zooveel mogelijk partij te trekken. Ook heb ik gemeend de belangrijkste der genoemde bescheiden in de Bijlagen te moeten laten afdrukken.

Zoo is allengs, hetgeen een hoofdstuk zou vormen, tot een boekdeel uitgedijd.

Hetgeen nu nog over de financiën, het armwezen, de nijverheidspolitiek der achttiende eeuw en hare literatuur moet worden medegedeeld, zal, indien het mij gegeven wordt dezen arbeid te voltooijen, den inhoud uitmaken van het derde en laatste deel. Intusschen kunnen de twee eerste te zamen reeds als een geheel beschouwd worden, daar zij een overzigt geven van de beginselen en handelingen onzer voorvaderen bij hun streven naar welvaart en rijkdom. De achttiende eeuw is in beide opzigten veel minder oorspronkelijk en eigenaardig geweest, dan hare voorgangsters. Zij heeft grootendeels slechts herhaald, wat reeds vroeger gezegd of gedaan was, en de nieuwe denkbeelden, die haar laatste tijdperk verhelderden, waren veel meer de vrucht van buitenlandschen invloed dan van zelfstandig onderzoek.

UTRECHT, 22 Januarij 1868. O. VAN REES.

INHOUD.

EERSTE HOOFDSTUK.

De oprigting der Oostindische Compagnie.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De Oostindische Compagnie in strijd met hare mededingers.

DERDE HOOFDSTUK.

Willem Usselincx en de oprigting der Westindische Compagnie.

Bij hem staat het stichten van koloniën, in Holland het behalen van buit op den voorgrond. 78. — Concept-octrooi der gecommitteerden van de Staten van Holland. 79. — Bezwaren van sommige steden. 80. — De noodzakelijkheid van vrede of bestand houdt de oprigting der Compagnie tegen. 81. — USSELINCX geeft in 1608 pamfletten uit tegen het bestand. 83. — Hij ziet niet in, dat de handel zich van Antwerpen naar Amsterdam verplaatst. 85. — Later komt hij op dit punt tot beter inzigt. 87. — Hij schetst de voordeelen der vaart op en der kolonisatie in Amerika. 88. — Zijn hoofddoel is: vreedzame ruilhandel met kolonisten en inboorlingen. 91. — Hij meent dat de Nederlanders zeer goed onder de keerkringen kunnen arbeiden. 92. — Hij geeft aan vrijen arbeid verre de voorkeur boven het gebruik van slaven. 93. — Hij wil de uitoefening van fabrieksnijverheid aan de kolonisten verbieden. 94. — Na het sluiten van het bestand, werkt USSELINCX mede tot indijking van de Beemster. 96. — Hij tracht op nieuw de Compagnie te bevorderen en komt in aanraking met MAURITS. 97. — Zijne pogingen mislukken. 98. — Zijne financiën gaan achteruit. 99. — Nieuwe pogingen tot oprigting der Compagnie. — Zijn doel. 102. — Hij slaagt niet en moet de wijk naar Zeeland nemen. 103. — Zijn oordeel over dezen uitslag. 104. — Zijn karakter. 105. — De gevangenneming van OLDENBARNEVELT in 1618 doet het plan tot oprigting der Compagnie herleven. 107. — USSELINCX is daarvoor weder werkzaam. 108. — In 1621 wordt een octrooi voor de Compagnie vastgesteld, in strijd met zijne voorstellen. 109. — Inhoud van het octrooi. 110. — Inzigten van USSELINCX. 112. — Zijn ontwerp. 115. — Voortreffelijkheid zijner plannen. 118. — Redenen, waarom zij geen ingang vinden. 119. — De O. en W. I. Compagniën krijgen het karakter van regeringsligchamen. 122. — De Hollandsche politiek in de Republiek. 123. — Geringe deelneming in de W. I. Compagnie. 124. — Men wil haar ook het monopolie der zoutvaart geven. 126. — Tegenstand van USSELINCX. 128. — Hij baat niet, hoewel het monopolie der Compagnie toch verijdeld wordt. 128. — Er worden bewindhebbers benoemd. 129. — USSELINCX wordt gebruikt om de inschrijving te bevorderen. 126. — De Staten-Generaal maken eene ampliatie op het octrooi. 130. — USSELINCX weigert langer voor de Compagnie werkzaam te zijn. 131. — Hij treedt in dienst van GUSTAAF ADOLF. 132. — De Westindische Compagnie komt eindelijk tot stand. 133. — USSELINCX tracht te vergeefs in Zweden eene Zuidzee-Compagnie te vestigen. 134. — Hij vertoeft in 1629 en 1630 in Holland. 135. — In 1636 tracht hij de Staten tot ondersteuning der Zuidzee-Compagnie over te halen. 137. — Hij keert onverrigter zake terug. 139. — Hij verliest het vertrouwen der Zweedsche regering. 140. — Zijne laatste memoriën aan de Staten-Generaal. 142.

VIERDE HOOFDSTUK.

De bewindhebbers der Oostindische Compagnie in strijd met de participanten.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De verdere lotgevallen van het monopoliestelsel.

ZESDE HOOFDSTUK.

De beginselen der Oostindische Compagnie.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

De literatuur met betrekking tot de kolonisatie.

Goedkoopte van levensmiddelen en met dat doel handelsvrijheid aanbevolen. 309. — Niettemin acht men regtstreeksche en uitsluitende vaart tusschen moederland en koloniën benevens verbod van fabrieksnijverheid in de laatste natuurlijk. 310. — Van de kolonisten moeten geen zware lasten gevorderd worden. 311. — Aanvankelijke ondersteuning en bescherming noodig. 312. — Kostelooze uitgifte van land in vollen eigendom. 312. — Vrijheid van godsdienstoefening. 313. 318. — Voorwaarden, aan landverhuizers aangeboden door Amsterdam. 314. — Ontwerp van kolonisatie der Staten van Holland van 1676. 315. — Diergelijk ontwerp der Staten-Generaal van 1689. 317. — Opmerkingen van KEYE betrekkelijk het verschil tusschen de heete en de gematigde luchtstreek. 318. — Hij verdedigt de slavernij. 320. — Gevoelens van anderen daaromtrent. 322. — De practische vraag, of men in de heete gewesten slaven ontberen kan, staat op den voorgrond. 323. — Geschiktheid der Nederlanders, om aldaar te arbeiden. 323. — Men heeft in Westindië voortdurend slaven noodig. 325. — Overzigt der vereischten voor de kolonisatie. 326.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

De Nederlandsche koloniën.

Strijd tusschen de theorie en de praktijk met betrekking tot de koloniën. 327. — Er was veel minder aanleiding tot landverhuizing. 327. — Toch ontbrak het niet aan opgewektheid daartoe. 328. — PIETER DE LA COURT wijt de geringe ontwikkeling der koloniën aan de octrooijen der groote Compagniën. 329. — Aanvang der kolonisatie van Nieuw-Nederland. 332. — Charter van 1629 betrekkelijk de patronaatschappen. 333. — Het geeft te weinig vrijheid en regt aan de kolonisten. 334. — Oneenigheden tusschen de patronen en de W. I. Compagnie. 335. — De landbouw blijft kwijnen. 337. — De Staten-Generaal dwingen de Compagnie aan de kolonisten meer handelsvrijheid te geven. 339. — De landverhuizing wordt hierdoor aangemoedigd. 340. — De Compagnie belemmert haar weder uit baatzucht. 341. — Alleen het patronaatschap van VAN RENSSELAER gaat in bloei vooruit. 343. — Bestuur van den Directeur-Generaal KIEFT. 344. — De kolonisten verlangen aandeel aan het bestuur. 345. — Zij vragen bijstand aan de Staten-Generaal. 346. — Geldelijke magteloosheid der Compagnie. — De regten der kolonisten worden uitgebreid. 348. — Bestuur van STUYVESANT. 348. — Tegenstand der Negen-mannen. 350. — De Compagnie willigt eindelijk de billijke wenschen der kolonisten in. 352. — Toename van bevolking en welvaart. 353. — De kolonisten krijgen aandeel aan het bestuur. 354. — De landverhuizing aangemoedigd. 356. — De Engelschen bemagtigen Nieuw-Nederland. 357. — Gevolgtrekkingen uit de geschiedenis

EERSTE HOOFDSTUK.

De oprigting der Oostindische compagnie.

In de geschiedenis van de staathuishoudkundige beginselen onzer voorouders stuit men op een sterk geteekend contrast, wanneer men den blik begint te vestigen op hunne koloniale politiek. Waar van de nijverheid in de Vereenigde Gewesten zelven en van het verkeer met Europesche natiën sprake is, staan bijna altijd handelsvrijheid, onbelemmerde mededinging, afkeer van monopoliën op den voorgrond. Naauwelijks echter worden ook met Oostindië en Amerika betrekkingen aangeknoopt, of er rijzen twee magtige compagniën op, met uitsluitende voorregten begiftigd, wier streven voortdurend blijken geeft van een bekrompen monopoliegeest, en die desniettemin tot het einde der achttiende eeuw door het staatsgezag in stand gehouden worden. Hoe is het mogelijk dat in de vrijzinnige Republiek diergelijke compagniën konden ontstaan, en vooral, dat zij zich zoolang konden handhaven? De beantwoording dier vragen wordt alleen mogelijk door zich rekenschap te geven van alle omstandigheden, die tot hare oprigting en voortduring hebben zamengewerkt, en vereischt dus een meer uitvoerig historisch overzigt, dan voor onze vorige beschouwingen noodig scheen.

Het is hiervoor [1] reeds opgemerkt, hoe krachtig en snel de vrachtvaart zich onder de regering van KAREL V uit-

[1] I, bl. 106.

breidde. Meer en meer werden de Nederlandsche schepen gezocht, zoowel wegens de bekwaamheid en onverschrokkenheid der schippers, die zelfs bij noodweer geen toevlugt in de naastbijgelegen haven zochten, maar regt door in den kortst mogelijken tijd naar de plaats hunner bestemming voeren, als wegens de lage vracht, waarmede de reeders tengevolge van den ligten bouw hunner vaartuigen en de soberheid der bemanning tevreden konden zijn. [1] Tot het laatst der zestiende eeuw bleef die vrachtvaart echter tot het westen van Europa beperkt. Er had zich in Holland nog geen kapitaal genoeg opeengehoopt om ondernemingen naar verder afgelegen gewesten op touw te zetten, en zoolang de handel op Spanje en Portugal onbelemmerd bleef, gevoelde men geen behoefte om de Indische waren, wier verspreiding in Europa groote winst opleverde, in haar eigen vaderland op te zoeken. Langzamerhand kwam echter in dezen toestand eene groote verandering. De strijd tegen Spanje, die alleen door inspanning van alle krachten, door de grootste energie en volharding kon worden volgehouden, verdubbelde den ondernemingsgeest. Naauwelijks waren Holland en Zeeland van vreemde legerbenden vrij, of er rigtte zich derwaarts uit de zuidelijke Nederlanden een stroom van landverhuizers, die een aanzienlijk deel van de kunstvlijt, de handelservaring en de kapitalen van Vlaanderen en Brabant ter beschikking der Vereenigde Gewesten stelde. Tegelijkertijd liet FILIPS II de verstandige handelspolitiek, die hij tot dusverre in het belang zijner eigene onderdanen gevolgd had, uit wraakzucht varen. In 1585 werd onverwachts op alle Nederlandsche schepen in de Spaansche en Portugesche havens beslag gelegd, en terwijl schip en lading verbeurd waren, eindigden de meeste zeelieden hun leven op de galeijen of in de kerkers der Inquisitie. Wel ging de geweldige indruk van dien slag eerlang voorbij en vatte men onder neutrale vlag en met verdichte namen den gevaarlijken maar winstgevenden handel weder op; maar men begon nu toch meer dan vroe-

---

[1] Zie R. FRUIN, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1857, bl. 119, 129 en de aldaar aangehaalde plaatsen. Vgl. hiervoor, I, bl. 116—119.

ger naar nieuwe handelswegen om te zien. De behoefte aan zout, vroeger vooral op de kust van Portugal gehaald, deed weldra de Kaapverdische eilanden opzoeken. Toen Italië in 1590 door herhaald misgewas geteisterd werd, waagden het eenige Hollandsche schepen met graan geladen door de straat van Gibraltar naar Genua, Napels en Venetië te zeilen, en de groote winsten, daarmede behaald, lokten voortdurend meer schippers uit om de Middellandsche zee te bezoeken en zelfs in Turksche havens handelsbetrekkingen aan te knoopen. [1] Reeds vroeger was men, om in den handel met Rusland van de dikwerf in de Sont ondervonden moeijelijkheden onafhankelijk te zijn, op het voetspoor der Engelschen langs de noordkust van Scandinavië naar de Witte zee gestevend, waar weldra Archangel verrees als een voortdurende getuige van den moed en den ondernemingsgeest der Nederlandsche kooplieden. Zoo was geheel Europa reeds in den kring hunner vrachtvaart getrokken. Zouden zij zich tot dat werelddeel blijven bepalen? De Kaapverdische eilanden waren te digt bij de goudrijke kust van Guinea gelegen, dan dat hetgeen van de daar te behalen winsten verhaald werd hen niet zou hebben aangelokt. In 1593 werd te Enkhuizen een schip derwaarts uitgerust, dat weldra door velen gevolgd werd. Reeds in het volgende jaar vertoonde een Hollandsch schip zich op de kust van Brazilië, en in 1595 vond een Zeeuwsch schip aan de noordkust van Zuid-Amerika ten zuiden van het eiland la Margarita eene rotsachtige landtong, zoo rijk aan fijn wit zout, dat bijna een honderdtal van de grootste schepen eerlang uitsluitend voor die vaart gebruikt werden. Zoo groot en algemeen was de zucht om nieuwe handelswegen te vinden en vreemde streken op te zoeken, dat omstreeks 1600 tegelijkertijd door kooplieden uit Zierikzee en uit Amsterdam aan de Staten paspoort werd gevraagd om te varen op onbekende landen en havens, waarvan zij de namen niet noemden en welligt zelven niet ken-

[1] ANDERSON, Origin of commerce, II, p. 102 (op het jaar 1601): „About this time the Hanse-towns are supplanted in their Mediterrenean commerce by the more dexterous Hollanders."

den, maar die zij verklaarden nog nooit „beseylt nochte gefrequenteert" te zijn geweest. [1]

Het was voor de Nederlanders niet moeijelijk geweest den weg naar Amerika te vinden. De Spanjaarden en Portugezen hadden er zelven voor gezorgd, dat de andere werelddeelen hun niet vreemd zouden blijven. Reeds vóór 1580 hadden Portugesche handelshuizen te Oporto nu en dan de Nederlandsche schepen, die handelswaren aanbragten, met de taak belast om die zelven naar Brazilië te brengen; en wat lag nu meer voor de hand, dan dat men beproefde dien omweg te vermijden en, hetzij in het geheim, hetzij met oogluiking der gouverneurs in de overzeesche gewesten, regtstreeksche handelsbetrekkingen aan te knoopen? De Spanjaarden waren niet voorzigtiger geweest. Herhaaldelijk namen zij Nederlanders als commiezen of supercarga's in dienst, of gebruikten Nederlandsche schepen voor de vaart op de Kanarische en de Westindische eilanden. Naijverig op de zeemagt van het door hem veroverde Portugal, zag FILIPS II liever Nederlanders dan Portugezen op zijne Indische vloten; en zoo werden zelfs in 1590 en 1591 eenige in beslag genomene Nederlandsche schepen met de bemanning afgezonden, om de zilvervloot van Terceyra af te halen. Zoo leerde men de wegen kennen, die tot winst en tot buit leiden konden, en men maakte er in beide opzigten een steeds ruimer gebruik van. Brieven van schadeverhaling wegens ware of verdichte verliezen, die men in Spanje geleden had, waren zonder moeite van de regering te verkrijgen en stelden de dikwerf gewapende koopvaardijschepen in staat om met geweld te nemen, wat zij door vreedzamen handel niet verkrijgen konden. Intusschen, ook de laatste gaf dikwerf groote winsten, te meer omdat men naauwelijks met mededingers te kampen had. Overal waar de Nederlandsche schepen kwamen, verdrongen zij de vreemde. Toen

---

[1] FRUIN t. a. p. 127. BERG VAN DUSSEN-MUILKERK, Bijdragen tot de geschiedenis onzer kolonisatie in Noord-Amerika, in de Gids, 1848, II, bl. 522 vv. J. K. J. DE JONGE, De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië, 1862, I, bl. 9 vv. — Uit al deze bijzonderheden blijkt hoezeer GOURAUD, Histoire de la politique commerciale de la France, I, p. 185, zich vergist, wanneer hij het *monopolie* der Oostindische compagnie de oorzaak noemt van onzen handelsbloei.

USSELINCX in 1608 het stichten van koloniën in Amerika aanprees, liet hij niet na de omstandigheid te doen wegen, dat men in den handel daarop niet bevreesd behoefde te zijn voor vreemde mededinging. Het zou ook daar gaan, zegt hij, „gelyck het op de Custe van Guinea gaet, daer andere voor desen hebben gevaren; maer nu onze schepen daer comen, so blyven sy thuys." [1]

Bragten al deze togten er reeds veel toe bij om de Nederlanders met vreemde zeeën en landen bekend te maken en hunne ondervinding en stoutmoedigheid te doen aanwassen, zij verzuimden terzelfder tijd niet zich ijverig toe te leggen op de beoefening der wetenschappen, die met de zeevaart in verband staan. In 1584 zag de eerste Hollandsche zee-atlas van LUCAS JANSZ. WAGENAAR, onder den titel van *Spieghel der Zeevaerdt*, bij PLANTIJN te Leiden het licht. De beste wijze om kaarten te vervaardigen en de middelen om in volle zee de plaats te bepalen, waar men zich bevond, hielden zoozeer veler hersenen en pennen bezig, dat er zelfs verscheidene strijdschriften verschenen, waarin de voor- en nadeelen van nieuwe methoden, niet zelden met heftigheid en verbittering, besproken werden. Zeer verdienstelijk maakte zich in verschillende opzigten de Amsterdamsche predikant PLANCIUS, ook door het zoeken naar betere middelen om de lengte te berekenen. De Staten van Holland en de Staten-Generaal achtten deze zaak zoo belangrijk, dat zij premiën uitloofden voor elke verbetering, die met betrekking daartoe gevonden en toegepast zou worden. [2]

Het kon niet anders of men moest nu ook allengs de oogen naar Oostindië gaan wenden. Zoolang men ongestoord te Lissabon de specerijen kon inkoopen, die in alle landen van Europa gezocht waren, gevoelde men intusschen weinig behoefte of lust om de „verre ende grouwelycke" reize naar het Oosten te ondernemen, welke de Portugezen

---

[1] Vertoogh, hoe nootwendich, nut ende profijtelick het sy voor de vereenighde Nederlanden, te behouden de Vryheyt van te handelen op Westindien. Vgl. Les négociations de Monsieur le président JEANNIN, Amst. 1695, II, p. 153. DE JONGE, t. a. p. I. 36 vv. BERG, t. a. p. 527. FRUIN, t. a. p. 134.

[2] DE JONGE, t. a. p. I, 56 vv. 161 vv.

op doodstraffe verboden hadden en van welks gevaren zij opzettelijk overdrevene voorstellingen hadden gegeven. De veel sneller omloopende en dus ook sneller winst gevende vrachtvaart paste ook beter aan de matige Hollandsche kapitalen. Toen echter in 1580 Portugal onder Spanje's heerschappij gekomen was en men meer en meer gevaar liep door de Inquisitie bemoeijelijkt of voor 's konings dienst geprest te worden, moest natuurlijk de begeerte om de Oostindische waren aan de bron zelve te bekomen in de zelfde mate wassen, als de ondernemingsgeest door de zich steeds verder uitstrekkende ontdekkingstogten werd aangewakkerd.[1] Het ontstaan van de vaart op de Witte Zee en de vestiging te Archangel gaven aanleiding dat men allereerst het plan vormde om een noordoostelijken doortogt naar Azië te zoeken, en zoo ontstonden door zamenwerking van 's lands regering met vermogende kooplieden, inzonderheid met het Zeeuwsche handelshuis van BALTHAZAR DE MOUCHERON, die vruchtelooze togten naar Spitsbergen en Nova Zembla, die alleen voor de kennis van den aardbol en voor sommige natuurwetenschappen belangrijke uitkomsten hebben opgeleverd, maar desniettemin door de stoutmoedigheid en volharding, waarvan zij blijken gaven, de bewondering der gansche wereld hebben opgewekt.[2] Reeds voordat de eerste expeditie op den 5 Junij 1594 uitzeilde, was intusschen het plan gevormd om ook langs de Kaap de Goede Hoop Oostindië op te zoeken. In 1592 had de Amsterdamsche uitgever CORNELIS CLAESZ., waarschijnlijk door omkooping, eenige Portugesche zeekaarten, wier uitvoer op doodstraffe verboden was, benevens eene Spaansche beschrijving van de landen en volken, waarmede in Oost en West handel kon gedreven worden, in handen weten te krijgen. Hij liet die terstond nadrukken, terwijl PLANCIUS gelijktijdig eene wereldkaart en eene algemeene zeekaart in het licht gaf. Hier-

[1] Zeer juist merkt reeds FISCHER, Geschichte des teutschen Handels, 1793, III, p. 527, op, dat de lust om naar Oostindië te varen niet *ontstaan* is ten gevolge van het verbod van Filips III om Spanje en Portugal aan te doen, „wie verschiedene ganz neuere Schriftsteller vorgegeben haben."

[2] Zie over die togten vooral DE JONGE, t. a. p. I, bl. 9—31.

door nog niet voldoende ingelicht, besloten eenige Amsterdamsche kooplieden op aansporing van beide genoemde mannen een geschikt persoon naar Lissabon te zenden, ten einde aldaar in het geheim berigten in te winnen omtrent den handel op Oostindië en de Molukken, met al wat daartoe behoorde. Naauwelijks was deze handelsagent, waarschijnlijk CORNELIS HOUTMAN, vertrokken, of JAN HUYGHEN VAN LINSCHOTEN, de schrijver van het in 1595 uitgegeven en vier jaren later in het Latijn overgezette *Reysgeschrift van de navigatiën der Portugaloysers in Orienten*, kwam, in het najaar van 1592, in zijn vaderland terug. Hij was op jeugdigen leeftijd naar Portugal en later in dienst van den aartsbisschop van Goa naar de kust van Malabar vertrokken, alwaar hij eene grondige kennis van de volken, producten en handelsgewoonten van Oostindië had opgedaan. Reeds voordat hij daarvan in onderscheidene geschriften blijken gaf, verschafte hij aan PLANCIUS en anderen inlichtingen, welke veler lust aanwakkerden en hun moed verhoogden. Zoodra HOUTMAN in 1594 teruggekeerd was, besloot men vier schepen voor de reis naar Indië uit te rusten. Alleen Hollanders, geen uitgewekenen, hadden aandeel in deze eerste onderneming,[1] waarvan de leiding aan HOUTMAN werd toevertrouwd. Prins MAURITS gaf hem, in zijne kwaliteit van Admiraal-Generaal der Unie, opene aanbevelingsbrieven benevens eene instructie mede, waarin hem uitdrukkelijk verboden werd eenig schip aan te tasten; werd hij zelf echter aangevallen, dan mogt hij zich verdedigen. Voorts moest hij trachten zoo spoedig mogelijk Bantam op Java te bereiken en aldaar een traktaat te sluiten, hetwelk aan de Nederlanders regt gaf om er even als andere kooplieden handel te komen drijven.[2]

Met het handschrift van LINSCHOTEN's beschrijving van Indië aan boord,[3] liet HOUTMAN den 2 April 1595 het anker ligten. Langdurig en rampspoedig was de togt. Ge-

---

[1] BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, Le Maire, eene voorlezing, 1865, bl. 12.

[2] DE JONGE, t. a. p. I, bl. 91 vv. J. A. VAN DER CHIJS, Geschiedenis van de stichting van de vereenigde O. I. Compagnie, tweede druk, 1857, bl. 42, 74.

[3] DE JONGE, t. a. p. II, bl. 184.

brek aan eendragt en beleid [1] oefende eén even schadelijken invloed uit als de tegenwerking der Portugezen. Na Bantam, Madura en Bali bezocht, en Java, dat men thans voor het eerst als een eiland leerde kennen, omgezeild te hebben, kwam de vloot eerst den 14 Augustus 1597 terug. Men had een der grootste schepen en twee derden der manschap verloren. De medegebragte Oostindische producten waren op verre na niet voldoende om de onkosten te dekken. Niettemin was het doel bereikt en de weg gebaand; de magazijnen der kostbare specerijen waren geopend en het eerste handelsverdrag met een vorst van Java gesloten. De eerste ondernemers namen dan ook terstond het besluit om andermaal eene vloot naar Indië te zenden, en weldra verrezen in Holland en Zeeland verschillende compagniën, ten deele met medewerking van Vlaamsche en Brabantsche uitgewekenen gesticht, die zich evenzeer ten doel stelden om langs de Kaap de Goede Hoop of door de straat van Magellaan op Oostindië of op China handel te drijven. Nog was het jaar 1601 niet ten einde geloopen, toen reeds vijftien vloten, te zamen vijf en zestig schepen tellende, uit de Vereenigde Gewesten naar Indië gestevend waren en van daar tal van rijke ladingen hadden teruggebragt. [2] Niet alleen waren voordeelige handelsverdragen met verscheidene inlandsche vorsten gesloten, maar ook de Portugezen reeds van vele plaatsen verdreven en hunne sterkten door de Nederlanders bezet of geslecht. Zoo werd inderdaad bewaarheid, wat de Fransche gezant DE BUZANVAL in 1599 aan zijne regering voorspelde, dat de schatten van het Oosten, in plaats van naar Portugal te gaan, weldra den koers naar Holland zouden nemen. [3]

---

[1] De mededeelingen van DE JONGE, t. a. p., I, bl. 94 vv. hebben aan CORNELIS HOUTMAN een groot deel van zijn traditionelen roem als aanlegger en volbrenger van den eersten togt naar Java ontnomen. Het blijkt namelijk dat niet hij de Amsterdamsche kooplieden opgezocht en aangespoord, maar dat deze hem belast hebben nadere berigten omtrent den Oostindischen handel in te winnen, en dat zijn gebrek aan beleid voor een groot deel oorzaak is, dat de eerste reis een min gunstigen uitslag heeft gehad.

[2] DE JONGE, t. a. p. II, bl. 279.

[3] VAN DER CHIJS, t. a. p. bl. 86: „Vous verrez en bref que les richesses

Inmiddels was destijds reeds gebleken, dat de buitengewone voordeelen van de vaart op Indië weldra aanmerkelijk verminderen zouden, wanneer er geen middel gevonden werd om daarin eenheid en zamenwerking te brengen. Wel hadden de Staten-Generaal reeds in 1598 de bewindhebbers der verschillende compagniën vermaand „haer zaecken wyselyck te willen beleyden ende sorge dragen dat nae de gelegentheyt, die zy sullen bevinden onder de vyandt ende onder hen selve, zy malcanderen op te voyage ende doende hare trafficque bejegenen in alle goede vruntschap, eenicheyt ende correspondentie ende alle mogelycke assistentie ende behulp bewysen, — — sonder d'een den anderen de trafficque te verhinderen oft de goeden te doen verdieren," [1] maar die wijze raad was in den wind geslagen. De verschillende compagniën zeilden elkander, volgens eene uitdrukking dier dagen, [2] de schoenen van de voeten en het geld uit den buidel; en inderdaad, het kon niet anders. De kooplieden, naijverig op elkander en slechts op winst bedacht, hadden geen vuriger wensch noch hooger doel, dan de met groote opofferingen voor een langdurigen zeetogt uitgeruste schepen met volle lading te zien terugkeeren. De schippers, verpligt om boven alles de belangen hunner meesters te behartigen, achtten zich onbevoegd tot het nemen van kostbare of tijdroovende maatregelen in het algemeen belang, waarvan zij zelven welligt geen voordeel zouden trekken, en offerden niet zelden de toekomst aan de winst van het oogenblik op. Zoo liet de stoutmoedige WOLFERT HARMENSZ, die niet schroomde om den 25 December 1601 met drie schepen en twee jagten eene Spaansch-Portugesche vloot van acht galjoenen en twee en twintig galeijen voor Bantam aan te tas-

---

d'Orient prendront le cours de Hollande laissant celuy de Portugal, qui les a possédées et gardé la clef d'icelles, il y a plus de six-vingt ans. Car ces gens-cy espèrent de faire doresnavant ledit voyage, aller et revenir en moins de trois ans. Voilà comment ces flegmatiques et patiens Hollandais, quand on leur ferme un trou, comme on leur a fait celuy des Espagnes, en trouvent toujours quelqu'autre pour s'y fourrer et s'échapper."

[1] DE JONGE, t. a. p. I, bl. 132, 246.

[2] Ibid. I, bl. 136.

ten en haar dwong met verlies het ruime sop te kiezen, een half jaar later de om hulp smeekende en de grootste voorregten aanbiedende Amboinezen aan de wraakzucht der Portugezen over, omdat hij zijne schepen, met kostbare specerijen geladen, niet aan het vijandelijk vuur wilde blootstellen. Immers hadden zijne reeders er geen onmiddelijk belang bij, dat Amboina voor den Nederlandschen handel open bleef of aan andere schepen eene rijke lading bezorgde. Integendeel, onder de instructiën, die de reeders aan hunne schippers medegaven, bekleedde de waakzaamheid tegen de praktijken van mededingers en de verpligting om hen zooveel mogelijk te voorkomen en te overvleugelen eene voorname plaats. Aan de vloot van drie schepen, die in 1599 onder STEVEN VAN DER HAGEN voor eene Amsterdamsche compagnie naar Indië vertrok, werd uitdrukkelijk het voorschrift gegeven: „dat men altyd in gedachtenis hebben sou, dat de Zeeuwen ons werck viant syn, en dat sy derhalve niet ligtelyk vertrout en werden." [1] Twee jaren later schreven de bewindhebbers der vereenigde Amsterdamsche compagniën aan de admiraals hunner vloten in Oostindië: „Het is u beter dan ons bekend, wat nadeel en verlies het ons wezen zou, byaldien de Zeelandsche vlote bij ul. arriveerde eer onze schepen geladen waren. Daarom koopt, koopt zoo haest als doenlyk is, en het gecogte laadt het voort in uwe schepen, wy nemen alles wat er van speceryen gereed te bekomen is, en zoo gyl. door gebrek van gereede speceryen voorcoop deedet, maakt ul. conditiën en contract zoo vast als doenlyk is, en soo haest er eenig gecocht goet by u aankomt, laat het in uwe schepen. Gylieden moet zorg dragen dat onze vloot door de aankomst van de Zeeuwsche niet de minste schade lyde. Wy hebben met henlieden in het minste geen contract ofte accoord wegens de negotie." In Holland zelf betwistte men elkander de beste schippers en matrozen en verbond deze bij uitdrukkelijke overeenkomsten om zich nimmer aan anderen te verhuren en niets van hetgeen zij zien of hooren zouden aan anderen te openbaren. [2]

[1] DE JONGE, II, bl. 225, 262 vv.
[2] Ibid. I, bl. 135 v.

Werd op deze wijze in Indië de naijver tot tweedragt, de tweedragt tot vijandschap aangewakkerd en daardoor aan de Spanjaarden en Portugezen de schoonste gelegenheid gegeven om het verloren veld te herwinnen en de onderling verdeelde Nederlanders uit den Oostindischen archipel te verdrijven: ook de handelswinsten namen allengs af en dreigden geheel te niet te gaan. De scherpe mededinging tusschen de verschillende ondernemingen, de zucht der schippers om zoo spoedig mogelijk, wat het ook kosten mogt, eene lading te bekomen, deed den prijs der specerijen in Indië weldra tot eene buitengewone hoogte rijzen, terwijl de groote en voortdurende aanvoer op de Hollandsche markten aldaar den prijs moest drukken. Meer en meer begon men dan ook te vreezen dat de nieuwe handelstak, die aanvankelijk zulke schoone en rijke vruchten had afgeworpen, eerlang zou gaan kwijnen, tot groote schade voor het gemeenebest, dat alleen in zijn bloeijenden handel de middelen kon vinden om zich tegen Spanje staande te houden. [1] „Alles gaet" — dus lezen wij in eene memorie, in 1601 aan de Staten Generaal ingediend — „alles gaet (Godt betert) den kreefften ganck, ende went tegen den Heere; de liefde is vercaut, eendracht verflauwt, waerdoor grootelyck te beduchten staet, dat deselve vaert eerlange geheel infructueux ende bedorven sal worden, tensy dat daerinne promptelyck voorzien wordt;" [2] en dat de Nederlandsche staatslieden de juistheid dier opmerking helder inzagen, blijkt uit de volgende aanteekening in de resolutiën der Staten van Holland van 20 Maart 1602: „het was geschapen, dat de handelinge op Oost-Indiën tot groote ondienste ende oneere der Vereenighde Landen, eensamentlyck tot schade en groot interest van de Trafficquerende Ingezetenen der selver, in weynigh jaren te niete soude komen; niet alleen in Spangien ende Portugael, maer

---

[1] DE BUZANVAL schreef daaromtrent in zijn reeds aangehaalden brief van 1599 (bij VAN DER CHIJS, bl. 86): „Vous ne sçauriez croire, combien ce fait (n. de vaart op Indië) apporte de fermeté et de bonne espérance au dedans de cet Etat; lequel consistant principalement au fait de la marine, se perdoit, s'il n'eust trouvé moyen d'employer les forces qu'il a de ce costé-la."

[2] DE JONGE, t. a. p. I, bl. 259.

oock in verscheyde andere Rycken ende Landen werdt geoordeelt, dat van selfs de voorschreve Navigatie ende Handelinge van dese Landen souden vergaen ende dat alle de Compagniën malkanderen uyt de Handelinghe soude verdryven."

Wat kon de regering doen om dit onheil te voorkomen? Het denkbeeld lag voor de hand om de verschillende compagniën tot zamenwerking en aaneensluiting te bewegen. Reeds in 1598 drongen de Staten-Generaal er op aan „dat alle de Compagniën in Hollant en Zeelant metten anderen hun verdroegen ende reyse tzamen deden, onder alsulcke conditiën alsmen daartoe zoude mogen verdraghen." [1] Maar dit plan stuitte op den onwil der belanghebbenden af, terwijl er telkens nieuwe vennootschappen voor den handel op Indië verrezen. Men beproefde nu, en met beter gevolg, om althans in die plaatsen, waar meer dan één compagnie gevestigd was, eenheid tot stand te brengen. Te Middelburg sloten zich de twee aldaar bestaande compagniën aaneen, en te Amsterdam wist de regering hetzelfde te bewerken, waarna zij, om nieuwe verdeeldheid te voorkomen, aan allen, die niet in de vereenigde compagnie waren opgenomen, de vaart op Oostindië verbood. [2] Daar ieder vrij bleef om buiten Amsterdam te doen wat hij verkoos, vloeide uit deze bepaling geen monopolie voort, maar het was toch zeer natuurlijk dat de zucht daarnaar meer en meer bij de met elkander mededingende compagniën moest opkomen. Nog voordat alle compagniën te Amsterdam vereenigd waren, had de oudste compagnie, zich waarschijnlijk beroepende op haren voorrang en op het door haar gesloten handelsverdrag, een uitsluitend octrooi verzocht voor de vaart op Bantam „en daaromtrent" gedurende zes jaren; [3] en in 1601 werd eene diergelijke aanvraag tot de Staten gerigt door eene compagnie, die handel dreef op de kust van Guinea. [4] Noch

---

[1] VAN DER CHIJS, t. a. p. bl. 81 vv.

[2] Ibid. bl. 93 v. DE JONGE, I, bl. 117 v.

[3] Ibid. bl. 87.

[4] G. M. ASHER, Bibliographical and historical essay on the Dutch books and pamphlets relating to New-Netherland and to the Dutch West-India company, Amst. 1854, p. 45.

het een noch het ander werd intusschen toegestaan; en inderdaad, de regering zou geheel van de voorvaderlijke handelwijze zijn afgeweken, wanneer zij op dit punt aan de baatzuchtige eischen van naijverige kooplieden had toegegeven.

Wij hebben vroeger [1] gezien hoe gunstig de Nederlandsche handelspolitiek zich op dit punt van die der Hansesteden onderscheidde. Ook in de zestiende en de zeventiende eeuw bleef de afkeer van monopoliën voortduren. Terwijl in Frankrijk, Engeland en Duitschland privilegiën en monopoliën meer en meer in zwang kwamen, [2] deels omdat de vorsten in het verleenen van handelsvoorregten een der meest geoorloofde en der meest winstgevende bronnen van inkomsten zagen, deels omdat men meende dat de groothandel, althans over zee, bezwaarlijk anders dan door bevoorregte compagniën gedreven kon worden, was de handel in Nederland tot dusverre van die vergulde boeijen vrij gebleven. Reeds PHILIPPUS A LEIDIS [3] had geleerd dat monopoliën ongeoorloofd en van onwaarde zijn, al heeft de overheid ze geschonken of bekrachtigd; en OLDENBARNEVELT verklaarde later naar waarheid „dat hij vuyte registeren en memoriën van de heeren Staaten van Hollant ende West-Vrieslant bevonden heeft, dat van alle tyden in deselve landen bij de regeerders van dien en van de principaalste steden verstaan is geweest, alle privative Octroyen in 't stuk van de navigatie, handelinge en commercie, de welstand van de landen en steeden en ingesetenen te wesen prejudiciabel, ende dat zij daaromme met grooten eernst hen daartegens altijts hebben gestelt en geopposeert, 't zelve verwerpende als monopolie tegens de vrije navigatie en traffijke, die voor alle man gemeen te moeten gemaincteneert werden, geagt werden." [4] Vandaar

[1] Hiervoor, I, bl. 99, 136 vv.

[2] GOURAUD, Hist. de la pol. comm. de la France, I, p. 173, 196. ANDERSON, Origin of commerce, II, p. 504. FISCHER, Gesch. des teutschen Handels, IV, p. 806. G. SCHMOLLER in het *Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft*, 1860, p. 503.

[3] Hiervoor, I, bl. 128.

[4] Verhooren van JOHAN VAN OLDENBARNEVELT, uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht, 1850, bl. 72.

dat de pogingen, die in de zestiende eeuw door de rijkswetgeving in Duitschland werden aangewend, om het opkoopen van waren door de groote handelsgenootschappen tegen te gaan,[1] in de Nederlanden veel weerklank vonden. Herhaaldelijk zijn door KAREL V plakkaten uitgevaardigd, waarbij monopoliën en onbehoorlijke contracten, door kooplieden, ambachtslieden of collegiën ten nadeele van andere kooplieden of ambachtslieden gemaakt, benevens alles wat naar monopolie smaakte en voor de gemeene welvaart nadeelig was, op straffe van confiscatie en arbitraire correctie verboden en van regtswege nietig verklaard werden;[2] en de Staten-Generaal hebben later nog meermalen blijken van dezelfde gezindheid gegeven.[3] Intusschen liet men zich in de Nederlanden door dien afkeer van zamenspanning tusschen de producenten niet tot maatregelen tegen de handelscompagniën zelven verleiden, gelijk in Duitschland, waar men op den rijksdag van 1522 zelfs zoo ver ging van alle vennootschappen te verbieden, die meer dan vijftigduizend gulden kapitaal bezaten, op grond dat zulk eene som noodwendig tot monopolie voeren moest. Men maakte in de Nederlanden onderscheid tusschen werkelijke monopoliën en tijdelijke zamenwerking van sommigen zonder uitsluiting van anderen, en dacht er niet aan om de vrijheid van vereeniging aan banden te leggen. Reeds in de middeleeuwen kwam het dik-

---

[1] Die Anfänge der mercantilistischen Staatspraxis in Deutschland, in de *Jahrbücher für National-oekonomie und Statistik*, II (1864) p. 172.

[2] Mr. G. A. DE MEESTER, Karel V en zijne plakkaten, in de *Nieuwe Bijdragen voor regtsgeleerdheid en wetgeving*, V (1855) bl. 260, 292. Vgl. VAN DER CHIJS, t. a. p. bl. 139.

In 1555 verzochten de Staten van Holland aan Koningin ELISABETH om maatregelen te nemen „teegens de Monopoliers, die met de groote meenigte den Aluin ende ook andere Waaren inkoopen, ende deselve tot haaren appetyt wel duur uitgeeven." *Register van Holland en Westvriesland*, bl. 686, 694. In het traktaat met Marokko van 1610 (bij VAN METEREN, Historie der Nederl. oorlogen, 1614, f. 660) werd in art. 14 bepaald dat de vorst alle monopoliën herroepen zou, die hij tot nadeel van de Vereenigde Gewesten aan zijne onderdanen gegeven had: „alsoo d'experientie leert, dat alle handelinge die bij Monopolien aen eenighe besundere ende particuliere verleent worden, het ghemeene welvaren van de Coninghen, Princen ende Republicken hare landen ende ondersaten schadelijck ende tegens de ghemeene vrijheyt der trafficque strijdende sijn."

werf voor dat kooplieden, die denzelfden handel dreven of dezelfde belangen hadden, zich aan elkander sloten, vooral wanneer de omvang der zaak of de lange omloopstijd veel kapitaal vereischte.[1] Beide omstandigheden oefenden natuurlijk in dubbele mate invloed uit, toen men het voornemen opvatte om naar Amerika en naar Oostindië te varen, terwijl de zucht tot aaneensluiting daarbij nog door de noodzakelijkheid om zich tegen vijandelijke aanvallen te wapenen versterkt werd. Vandaar dat men zich sedert het begin dier vaart bijna zonder uitzondering in grootere en kleinere compagniën vereenigde. 's Lands wetgeving gaf daartoe de volkomenste vrijheid. Men kon zich aaneensluiten zoowel met beperkte als met onbeperkte verantwoordelijkheid. Het was evenzeer aan de bewindhebbers geoorloofd om te bedingen dat zij niet persoonlijk aansprakelijk zouden zijn voor overeenkomsten, op naam der vennootschap aangegaan, als aan de vennooten, om zich slechts voor hun aandeel te verbinden. De goedkeuring der regering was geheel overbodig, hoewel zij nu en dan gevraagd werd, hetzij om hare gunst te winnen, hetzij als aanbeveling bij het publiek.[2] Zoo was het in de Vereenigde Gewesten mogelijk geweest om zonder eenige belemmering den handel op Indië bij de hand te nemen en de groote daarvoor vereischte kapitalen bijeen te brengen. Verre van de ontluikende maatschappijen in hare inrigting en werkzaamheden te bemoeijelijken, was de regering er veeleer op uit om haar te bevoordeelen, voor zooverre dat geschieden kon zonder de belangen van anderen te kwetsen; want zij besefte terstond „de importantie ende consequentie van de negotiatie ende toerustinge op Oost-Indië, door dien daer by het Bootsvolck van dese Landen wort onderhouden, nieuwe Trafique gemaeckt, ende den Koning van Spangien een grooten Oorloge ende afbreuck gedaen sonder koste van de Landen."[3] Met het oog op de aanzienlijke onkosten en de groote kans van verlies werden aan de conpagniën, die

[1] C. J. FORTUYN, specimen de Gildarum historia, Amst. 1834, p. 221.

[2] VAN DER CHIJS, t. a. p. bl. 153 v. en de aldaar aangehaalde bronnen. G. VAN TIENHOVEN, beschouwingen over regtspersoonlijkheid, Utrecht 1866, bl. 54 vv., 58.

[3] VAN DER CHIJS, t. a. p. bl. 113.

daartoe aanzoek deden, niet alleen voor eenige reizen vrijdom van tollen, convoyen en licenten [1] toegestaan, maar haar ook kosteloos geschut, kruid en lood verstrekt, waartegen echter gevorderd werd dat de Oostindische producten uitsluitend naar de Nederlanden gevoerd zouden worden. Ook kregen de bevelhebbers der vloten, dan eens van de Staten Generaal als vertegenwoordigers der Republiek tegenover het buitenland, dan weder van prins Maurits als admiraal-generaal, ook wel van beiden tegelijk, lastbrieven en instructiën mede, die zoowel bedoelden hun bij vreemde vorsten eene voorkomende ontvangst te verzekeren, als hen in het algemeen belang aan zekere regels te binden. Het werd hun daarbij veroorloofd om alle Spaansche schepen aan te tasten en buit te maken, doch tevens uitdrukkelijk verboden om de koopvaarders van bevriende of onzijdige natiën lastig te vallen of te beschadigen. [2] Het was alsof de regering langs deze verschillende wegen althans eenigermate aan hare verpligting wilde voldoen om hare onderdanen in de overzeesche gewesten, waar zij ook in 's lands belang hun fortuin en hun leven waagden, te beschermen en tusschen hen orde en regt te handhaven. Maar wat konden de beste instructiën op dien verren afstand baten? Het aantal schepen werd zoo groot, dat men er het oog niet meer op houden kon. Door de onderlinge verdeeldheid gingen meer en meer de aanvankelijk behaalde voordeelen te loor, terwijl de handel, die altijd meer of min met kaapvaart gepaard ging, allengs in zeeroof dreigde te ontaarden. Indien er niet een krachtige en afdoende maatregel genomen werd, scheen het weldra met den Oostindischen handel gedaan te zijn.

Drie plannen moesten zich als van zelf aan de staatslieden voordoen, bij wie de oplossing van het moeijelijke vraagstuk berustte.

Vooreerst konden zij eene oorlogsvloot naar den Indischen archipel zenden, om aldaar sterkten te nemen en te stich-

[1] Deze vrijdom betrof alleen de goederen, gelost of ingelaten aan de andere zijde van de Kaap de Goede Hoop. VAN DER CHIJS, bl. 38, 72. Zie voorts DE JONGE, I, bl. 37, 46, 48, 54, 97, 98, 104.

[2] DE JONGE, I, bl. 98, 132, 134, 247; II, bl. 498, 527.

ten, een bestuur van staatswege in te stellen, de koopvaardijschepen en de kooplieden te beschermen en de laatsten tevens te noodzaken de verordeningen na te komen, die in het algemeen belang zouden worden uitgevaardigd. Maar daartoe had de Republiek nog geen magt genoeg. Te midden van den strijd voor hare onafhankelijkheid, die al hare hulpmiddelen in aanspraak nam, mogt zij die nieuwe en zware taak niet op hare schouders nemen. Welk staatscollegie zou zich bovendien daarmede belast hebben? De Raad van State, die aan het hoofd van het krijgswezen stond? Maar men verkeerde juist in de periode waarin de Raad van State, deels omdat sedert het verdrag met koningin ELISABETH van 1585 nog altijd twee Engelschen daarin zitting hadden, deels omdat de provincie Holland er geen overwegenden invloed kon uitoefenen, allengs in zijn werkkring beperkt en grootendeels door de Staten-Generaal vervangen werd.[1] Zouden dezen welligt het bestuur der Oostindische aangelegenheden aanvaarden? Maar zij vormden op hunne beurt een ligchaam zonder kracht, tot uitvoering van belangrijke maatregelen geheel ongeschikt en meer en meer verlamd door het veldwinnende beginsel der provinciale souvereiniteit, waarvan vooral Holland voordeel trok. Het schijnt dan ook niet dat dit plan in ernstige overweging genomen is.

Meer uitvoerbaar scheen een ander plan, waarbij tot op zekere hoogte de voordeelen van het eerste bewaard bleven, terwijl vele bezwaren wegvielen. Zoo men er al niet aan denken kon om in Indië een Nederlandsch bestuur te vestigen, wat zou verhinderen in de Vereenigde Gewesten zelven eene instelling in het leven te roepen, bestemd om orde en eenheid te handhaven en den Indischen handel te leiden? Immers geschiedde dat met schijnbaar goeden uitslag in Portugal, waar de koning dien handel geheel in handen had gehouden. Hij werd daar gedreven namens den koning door de Casa da India, met koninklijke schepen, door koninklijke ambtenaren, uitsluitend uit de koninklijke

---

1 Zie mijne voortzetting van de *Algemeene geschiedenis des vaderlands* van J. P. AREND, III, eerste stuk, bl. 421 vv.

stad Lissabon.[1] Niettemin mogt ieder koopman op die schepen zijne waren laden, tegen betaling eener recognitie van dertig percent der waarde. Inderdaad waren er die wenschten, dat men eene diergelijke handelwijze volgen zou. Wel dacht men er niet aan om aan de regering zulk een uitsluitend regt toe te kennen als de koning van Portugal bezat; maar kon het bestuur van den Indischen handel niet aanvaard worden door hen, die reeds met zooveel ijver en volharding den weg naar Indië geopend en aldaar aanvankelijk zulke groote voordeelen verkregen hadden? Wanneer alle compagniën zich vereenigden tot één groot handelsligchaam, aan welks vergunning en voorwaarden allen, die op Indië wilden varen, zich moesten onderwerpen, dan konden de Staten-Generaal toezigt houden en verordeningen maken, zonder dat het 's lands kas iets kosten zou, en dan zou tevens tot zekere hoogte de vrije mededinging behouden kunnen worden. Natuurlijk moest dit plan vooral hun toelagchen, die in echt Hollandschen geest voor een al te uitsluitend monopolie vreesden. Inderdaad werd door eenigen hunner een ontwerp tot oprigting van zulk een centraal ligchaam aan de Staten-Generaal ingediend, terwijl de bewindhebbers der vereenigde Amsterdamsche compagniën, zich beroepende op de „geduyrige ende groote moeyten, periculen ende oncosten," die zij als eerste ondernemers der vaart op Indië meer dan anderen geloopen hadden, in 1601 zich zelven tot vervulling van die rol aan de Staten van Holland aanboden. Wanneer men hun een octrooi voor vijf en twintig jaren wilde verleenen „omme alleen vuyt den lande van Hollandt ende Westvrieslandt, beoosten de Capo de Bone Esperance te mogen navigeren ende handelen, ende d'equipage binnen der stede Amstelredamme te doen, met verbodt van allen anderen," verklaarden zij zich bereid „alle ingesetenen van Hollandt ende Westvriesland inde compagnie ende negotie voorby de voorscr. Capo te laten participeren naar den eysch van de vloote."[2]

---

[1] F. SAALFELD, Geschichte des portugiesischen Kolonialwezens, Gött. 1810, p. 135 vv., 148 v. Vgl. DE JONGE, t. a. p. II, bl. 78 v.

[2] DE JONGE, I. bl. 256 v.

Ongetwijfeld heeft tot bekrachtiging dezer zienswijze niet weinig medegewerkt, dat de Engelsche Oostindische compagnie, die in 1600 gesticht en door de kroon met een monopolie begiftigd werd, eenigermate op den voorgestelden voet was ingerigt. Tot 1612, toen zij meer het karakter eener vennootschap van aandeelhouders aannam, was zij eene zoogenaamde *regulated company*, het best met een gilde te vergelijken, welks leden vrij waren om binnen zekere grenzen en met inachtneming van zekere bepalingen zelfstandig te handelen, en dat onder zekere voorwaarden nieuwe leden in zich mogt opnemen. Elke uitrusting eener vloot naar Indië werd ondernomen door eenige personen, die vrijwillig zamenwerkten, geheel voor eigen rekening handelden en slechts door de algemeene voorschriften der compagnie gebonden waren.[1] Op deze wijze bleef eene zekere mate van handelsvrijheid en mededinging, en dus de heilzame prikkel van het eigenbelang en den naijver der afzonderlijke deelhebbers bewaard. Intusschen stonden daar twee nadeelen tegenover, die vooral in Holland zwaar moesten wegen. Zoolang er mededinging bleef, zouden de Oostindische producten niet meer voor dezelfde lage prijzen te bekomen zijn, waarvoor men die aanvankelijk had ingekocht; en zoolang geen krachtig centraal bestuur de ondernemingen leidde, zou het niet mogelijk zijn zich duurzaam in Oostindië te vestigen. Want men achtte het daarvoor dringend noodig, gelijk in eene belangrijke memorie aan de Staten-Generaal geschreven werd, „om in de voorsz. vremde vaerten eenighe plaetsen te verstercken oft te populeren, die haerlieden (d. i. den Nederlanders) souden moegen dienen in alle vervallende noot, tot retreyte ende verversinge van haere schepen ende stabilissement van denselven handel.”[2]

Vandaar dat de meeste regenten allengs tot de overtuiging waren gekomen dat ook dit plan bij een derde moest achterstaan, dat meer en meer op den voorgrond kwam. Het bestond in het verleenen van een uitsluitend octrooi voor een bepaalden

---

[1] W. ROSCHER, Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung, 1856, p. 378, 415.
[2] DE JONGE, I, bl. 257.

tijd aan ééne compagnie, uit aandeelhouders zamengesteld, die de beschikking over al de ingelegde gelden geheel aan het beleid der bewindhebbers overlieten. Dit was althans de overtuiging van 's lands advokaat, JOHAN VAN OLDENBARNEVELT, die later verklaarde „dat hij met moeyten, arbeit en ondersoek de natuyre van de navigatie, handelinge en traffijke opte Oost-Indiën verstaan hebbende, — — — geheel dienstig en nodig had bevonden, dat dezelve navigatie en handelinge onder eene generale compagnie behoorden beleit te worden."[1] Inderdaad was er veel, dat dit laatste aanbeval. Er was van den aanvang der vaart op Oostindië geen punt geweest, dat zoozeer de algemeene aandacht trok, als de kleine archipel waar de kruidnagelen en de muscaatnoten groeiden, die reeds eeuwen lang tot de kostbaarste en meest gezochte handelsartikelen hadden behoord. Zich van de Molukken meester te maken en den stapel der specerijen in de Republiek te vestigen, was het groote doel waarnaar allen streefden en waartoe zij reeds meer of min zamenwerkten. Voorzeker kon daartoe geen beter middel worden uitgedacht dan de oprigting eener magtige compagnie, in staat om zoowel aan de inboorlingen als aan de Portugezen het hoofd te bieden, om de sterkten des vijands te slechten of te bezetten en nieuwe op te rigten, waar het noodig scheen. De regering zou daardoor van de verpligting bevrijd worden om nieuwe lasten op zich te nemen. Zij behoefde noch eene oorlogsvloot naar Indië te zenden, noch op den handel toezigt te houden. Wel is waar dat zulk eene compagnie, om met eenheid en kracht te werk te gaan en tevens hare groote onkosten te kunnen dekken, in het bezit van een uitsluitend octrooi moest zijn; maar niets belette om althans bij de oprigting alle ingezetenen in staat te stellen er aandeel in te nemen. Het octrooi kon onder zulke voorwaarden verleend worden dat de Staten-

---

1 Verhooren bl. 72. Vgl. eene minuut van OLDENBARNEVELT, inhoudende eene verklaring der beweegredenen tot het verleenen van het Octrooi aan de Vereenigde Oostindische Compagnie, bij M. L. VAN DEVENTER, Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt, II (1862), bl. 311—313. LASPEYRES dwaalt geheel, waar hij beweert (p. 57) dat OLDENBARNEVELT tegen de O. I. Comp. geijverd en eerst na lang tegenstreven in hare oprigting bewilligd heeft.

Generaal zich zekere regten en bepaaldelijk het oppergezag, ook in Indië, voorbehielden, terwijl eindelijk de proef slechts een bepaalden tijd behoefde te duren, zoodat men vrij bleef om later, overeenkomstig de verkregene ondervinding, het octrooi te verlengen, te wijzigen of geheel in te trekken.

Toen de Staten van Holland zich in het najaar van 1600 ernstig met het vraagstuk begonnen bezig te houden, op welke wijze er eenheid in den Oostindischen handel te brengen was, schijnen zij intusschen nog de voorkeur gegeven te hebben aan „zekere ordre, daerop de vaart naar O. I. ofte elders buiten Europa gedaen zal worden." Althans werd aan de gecommitteerden van eenige steden opgedragen daarvoor een ontwerp te maken, waarbij men als beginsel aannam „de ordre ende Politie in de voorsz. saecke te maecken, hetzy bij verpachting van de voors. vaerten respective aen verscheydene compagniën ofte andersints." [1] Reeds in het voorjaar van 1601 namen de Staten echter in overweging „dat de vaert op Oost-Indië met ordre en authoriteit van dese landen, hetzy op naem van de Staten-Generael, hetzy op naem van Z. Exc. behoort gedirigeert te worden, om te verhoeden, dat zulks ook niet gepractiseert worde in andere landen, en of tot behoudenis van de handeling op Bantam, Banda en de quartieren daeromtrent, niet dienstig wezen zou alle de compagniën tot ééne compagnie te brengen, deselve voor ettelijke jaren de voorsz. handelinge te octroyeren, ende oock te authoriseeren, omme met de Koningen daeromtrent, vriendschap en alliantie te maecken, dezelve jegens de vyanden te assisteren, plaetsen en sterkten te maecken, ende voorts op hare handelinge in die quartieren zulke ordre te stellen als zij dienstelijk bevinden." [2] Zij begrepen bovendien dat het hier niet alleen de belangen van Holland maar die der gansche Republiek gold, en inderdaad werd de zaak in het najaar onder leiding van OLDENBARNEVELT in de Staten-Generaal gebragt. Men besloot aldaar de verschillende compagniën uit te noodigen om gevolmagtigden

---

[1] DE JONGE, I, bl. 137.

[2] *Resol. van Holland*, bl. 161.

naar 's Hage te zenden, ten einde met de regering in overleg te treden „om 't samenlyck eene goede ende redelycke politie ende ordre op de voorsz. Navigatie ende Handelingen voor ettelycke jaren te maken, ende oock te accordeeren wat de gemeene Saecke daar van sal hebben jaerlyks te profiteren."[1] Groot waren de moeijelijkheden, door het eigenbelang der compagniën en de heerschzucht van Amsterdam aan de vereeniging in den weg gelegd. OLDENBARNEVELT, die in de oprigting der compagnie een zeer krachtig middel zag om Spanje's magt te fnuiken, en zich overtuigd hield dat vele bezwaren opzettelijk door geheime aanhangers van den koning werden opgeworpen, om tweedragt te verwekken en de zaak tegen te houden, deed in Holland wat hij kon, om de gemoederen tot eenstemmigheid te brengen. In Zeeland riep hij daartoe met goed gevolg den aldaar vooral magtigen invloed van prins MAURITS te hulp. Men liet nu over en weder iets van zijne eischen vallen. Zoo gaven de Hollanders toe dat niemand bewindhebber zou mogen zijn, die niet voor eene aanzienlijke som had ingeschreven, waardoor de Zeeuwen voorkomen wilden dat de Hollandsche regering een onbehoorlijken invloed op de zamenstelling van het bestuur der compagnie zou uitoefenen, terwijl zij zelven, na op dit punt gezegevierd te hebben, er genoegen mede namen dat Holland en bepaaldelijk Amsterdam de meeste bewindhebbers benoemen zou. Na vele en langdurige beraadslagingen werd men het eindelijk omtrent de voorwaarden der vereeniging en den inhoud van het octrooi eens, zoodat het den 20 Maart 1602 door de Staten-Generaal met meerderheid van stemmen werd vastgesteld.[2]

Terstond werden nu inschrijvingen geopend, waartoe alle ingezetenen der Vereenigde Gewesten werden uitgenoodigd. Zoo gunstig was de publieke opinie omtrent de winst, die de nieuwe Vereenigde Compagnie zou kunnen behalen, zoo groot tevens de algemeene welvaart, dat binnen korten tijd zes en een half mil-

---

1 VAN DER CHIJS, t. a. p. bl. 96.

2 DE JONGE, I, bl. 138—147. Vgl. VAN DER CHIJS, bl. 96—107. Slechts één compagnie, de Magellaansche, weigerde toe te treden. Zie daarover meer in het volgende hoofdstuk.

lioen bijeen werd gebragt,[1] terwijl het maatschappelijk kapitaal der Engelsche Oostindische compagnie slechts acht en een halve ton gouds bedroeg. Amsterdam alleen had zeven en dertig tonnen gouds bijgedragen en daardoor inderdaad een overwegenden invloed verdiend op het bestuur der Compagnie. Deze was in zes Kamers of afdeelingen gesplitst, namelijk Amsterdam, Zeeland, Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen. Het aandeel dier Kamers in de kosten van uitrusting was voor Amsterdam op de helft, voor Zeeland op een vierde, voor elk der overige Kamers op een zestiende gesteld. Elke Kamer zou bestuurd worden door de toenmalige bewindhebbers der compagniën, die zich in haar hadden opgelost; na hun uitsterven werd het getal voor Amsterdam op twintig, voor Zeeland op twaalf, voor elk der overige Kamers op zeven bepaald. Tot vervulling eener opengevallene plaats zouden de overige bewindhebbers eene benoeming van drie personen opmaken, waaruit de Staten van het gewest eene keuze zouden doen. In Holland was echter reeds twee dagen vóór de vaststelling van het octrooi op voorstel der gedeputeerden van Amsterdam besloten, dat de burgemeesters eener stad, waar eene Kamer der Compagnie zou komen „als de beste kennisse van de qualiteyt der persoonen hebbende," die keuze zouden mogen doen.[2] Ten gevolge van deze bepaling, die een merkwaardig bewijs oplevert van de zucht der Hollandsche en bepaaldelijk der Amsterdamsche regenten om alle gezag aan zich te trekken en zich tevens het uitsluitend bezit der voordeeligste betrekkingen te verzekeren, werd voortaan het burgemeesterschap van Amsterdam bijna onafscheidelijk van het bewindhebberschap der Oostindische Compagnie, en kreeg de regering dier stad het bestuur der binnen hare wallen gevestigde Kamer

---

[1] LUZAC, Hollands rijkdom, I, bl. 256. OLDENBARNEVELT zelf schreef voor ongeveer *f* 5000 in „om gehouden te worden, niet alleen voor *Rader*, maar ook eenigzins *Gelder*," hoewel hij overigens, getrouw aan het gebruik zijner voorvaderen, zijn geld uitsluitend in land belegde. Zie zijne *Remonstrantie*, in de *Waarachtige historie*, Rotterd. 1670, bl. 184; vgl. 192.

[2] VAN DER CHIJS, t. a. p. bl. 116. Vgl. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, le Maire bl. 13 en 14.

geheel in handen. Die Kamer zelve had weder het overwigt in het generaal collegie of de Kamer van XVII, waaraan het hoofdbestuur der Compagnie was toevertrouwd en dat uit zeventien bewindhebbers bestond, acht uit Amsterdam, vier uit Zeeland, één uit elk der overige Kamers, en één die beurtelings door de Kamers behalve Amsterdam benoemd zou worden. De bewindhebbers zouden wegens de schulden der Compagnie noch in hunne personen noch in hunne goederen bekommerd mogen worden. Hun loon zou bestaan in één percent van de kosten der uitreis en van de waarde der terugvracht, welke som naar evenredigheid van de aandeelen der onderscheidene Kamers tusschen haar verdeeld zou worden. Daarentegen mogten zij geen administratiekosten of bezoldigingen van boekhouders of andere ondergeschikte ambtenaren in rekening brengen. De schepen der Compagnie moesten altijd terugkeeren ter plaatse, waar zij waren uitgeklaard. De Compagnie mogt op naam der Staten-Generaal met Indische vorsten verbonden sluiten, gouverneurs en officieren van justitie aanstellen en afzetten, sterkten bouwen en krijgsvolk aannemen. Dit laatste zou echter, even als de hooge ambtenaren, den eed van getrouwheid aan 's lands regering moeten afleggen.[1] Afgezette ambtenaren zouden regt hebben hun beklag bij de Staten-Generaal in te dienen. De bevelhebbers van terugkeerende vloten zouden aan hen rapport moeten doen van den uitslag hunner reis. Overigens zou de Compagnie, tot erkentenis van het haar geschonken voorregt, om gedurende een en twintig jaren bij uitsluiting ten oosten der Kaap de Goede Hoop tot de straat van Magellaan te mogen varen, eene som van 25000 gulden aan de Staten-Generaal betalen, welke deze daarentegen ten laste en bate der Republiek op denzelfden voet als de overige aandeelhouders in den handel op Oostindië beleggen zouden.[2]

Uit dit overzigt der voornaamste bepalingen van het octrooi

---

[1] Art. 35: „Behoudelyck dat de voorscreven Gouverneurs, Officiers van Justitie, ende volck van Oorloge sullen eedt van getrouwicheyt doen, aen de Staten generael, ofte hooge Overicheyt voorsz., ende aen de Compaignie, soo veel die neringe ende trafficque aengaet."

[2] Het oorspronkelijk octrooi is afgedrukt bij VAN DER CHIJS, t. a. p. bl.118—135.

blijkt reeds hoe gering het toezigt was, dat 's lands regering zich had voorbehouden. Wel hield een der artikelen nog in, dat bij geschil tusschen de leden der Kamer van XVII de beslissing aan de Staten-Generaal zou worden overgelaten, maar natuurlijk konden dezen zich eerst met de zaak inlaten, wanneer die ter hunner kennis werd gebragt. De bewindhebbers waren volkomen onafhankelijk en onverantwoordelijk, zoowel met betrekking tot de regering als tot de participanten, die noch aan het bestuur zelf noch aan de keuze der bestuurders eenig aandeel hadden, en zich bovendien volstrekt niet konden vergewissen omtrent de deugdelijkheid der generale rekening, die volgens het octrooi na verloop van tien jaren in het openbaar moest worden afgelegd. Niettemin gaven de wijze, waarop de Compagnie als eene instelling in het algemeen belang tot stand was gekomen, de volkenregtelijke verantwoordelijkheid voor hare handelingen, welke de Staten-Generaal op zich hadden genomen, en de souvereiniteit, die zij zich uitdrukkelijk hadden voorbehouden, [1] hun een regt van tusschenkomst, dat niet begrensd kon worden geacht door de woorden van het octrooi. Zij hebben daarvan echter slechts zelden en steeds minder gebruik gemaakt. Het besluit dat in Oostindië een Gouverneur-Generaal en Raden instelde, is in 1609 genomen door de Staten-Generaal. In hetzelfde jaar is eene instructie vóor den eersten Gouverneur-Generaal en in 1617 eene nieuwe ordonnantie en instructie voor Gouverneur-Generaal en Raden door hen goedgekeurd. Maar in 1632 en 1650 schijnen de bewindhebbers het niet noodig te

---

[1] Zie het plakkaat v. 27 Nov. 1609 bij Mr. P. MIJER, Verzameling van instructiën enz. Batavia 1848, bl. 3: „de landen, forteressen en plaatsen, die Wij en de Onzen in de Oost-Indien houden en bezitten, met de ingezetenen, zoo soldaten als andere, onder Ons gebied aldaar zynde.” Vgl. het plakkaat van 2 Dec. 1634 (Gr. Pl. B., II, bl. 1322): „alsoo wy representeren de Souverainiteit in Oost-Indien, ende de Compagnie met 't gene daar aan dependeert, onder ons gebied is staande.” Dien ten gevolge gold in O. I. ook het regt van het moederland, en mogt de Compagnie daarin alleen veranderingen brengen met goedkeuring der Staten-Generaal. In eenen brief aan den Grootvorst van Moscovië in 1615 noemen zij zich dan ook *Bezitters van vele Rijken en Landen in de Oost-Indien.* AREND, algem. gesch. des vaderlands, vervolgd door W. G. BRILL, III, tweede stuk, bl. 595.

hebben geacht de nieuwe instructiën, die zij destijds ontwierpen, aan het oordeel der Staten-Generaal te onderwerpen.[1] Meer en meer liet de regering het gansche beleid der Compagnie aan de bewindhebbers over, en zij kwam daartoe te gereeder, omdat allengs de regenten zelven, niet alleen te Amsterdam maar ook elders, zich in de voordeelige bewindhebbersplaatsen wisten te dringen, zoodat zij langs dezen weg een genoegzamen invloed konden uitoefenen. Intusschen was deze omstandigheid uit den aard der zaak weinig geschikt om de stelling der participanten tegenover de bewindhebbers te verbeteren. Hoe meer de belangen der laatsten met die van 's lands regenten ineen vloeiden, des te grooter werd de geheimhouding, waarmede de aangelegenheden der Compagnie behandeld werden, des te geringer de waarborg voor een getrouw en naauwgezet beheer van het aanzienlijk kapitaal, dat haar was toevertrouwd.

---

[1] MIJER, Verzameling van instructiën enz., bl. X v.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De Oostindische compagnie in strijd met hare mededingers.

De gunstige verwachting, die men in de Vereenigde Gewesten algemeen van de handelswinsten der Oostindische Compagnie gekoesterd had, werd aanvankelijk in de ruimste mate verwezenlijkt. In 1605 deed zij voor het eerst aan de aandeelhouders eene uitdeeling van 15 percent, in 1606 reeds van 75 percent, en daarop achtereenvolgens van 40, 20, 25 en 50 percent. Dat was niet minder dan 225 percent in acht jaren, dus voor elk jaar gemiddeld 28 percent, en hoewel hierin later eenige vermindering kwam, bleef de Compagnie van 1610 tot 1648 gemiddeld 20 percent 's jaars uitkeeren.[1] Intusschen vormden deze uitdeelingen geen juisten maatstaf voor den toestand der Compagnie, gelijk weldra bleek uit den prijs harer aandeelen die, na in 1605 tot 140 percent gestegen te zijn, in 1607 tot bijna 80 percent daalden.[2] De oorzaak daarvan was nu reeds dezelfde, die voortdurend tot eene valsche verhouding tusschen haar crediet en haar werkelijken toestand geleid heeft, dat namelijk de Bewindhebbers bij het bepalen der uitdeelingen zich dikwerf alleen door tijdelijke winst of door andere beweegredenen

---

1 LUZAC, Hollands rijkdom, I, 306. Zie ook de belangrijke *Statistieke opgaven omtrent de voormalige Oost-Indische Compagnie* in het *Staatk. en staathuish. jaarboekje* voor 1855, bl. 328 v.

2 DE JONGE, de opkomst enz., III, 69 v., 71, 120 v.

lieten leiden, zonder de vermindering van het kapitaal der Compagnie of de noodzakelijkheid van buitengewone uitgaven in Indië of de verpligting tot terugbetaling van geleend geld in aanmerking te nemen. Reeds in 1607 kwamen die drie omstandigheden gelijktijdig voor. Er waren verscheidene schepen verongelukt of in den strijd onbruikbaar geworden. Veel krachtiger inspanning scheen er noodig om zich te vestigen in den Molukschen archipel, die in 1606 weder gedeeltelijk door de Spanjaarden veroverd was; en om nieuwe sterkten aan te leggen en meer krijgsvolk in dienst te houden, zagen de bewindhebbers zich verpligt aanzienlijke sommen tegen hoogen intrest op te nemen. Zoo ondervond men reeds spoedig, dat handel drijven en oorlog voeren bezwaarlijk zamengaan. Nu eens miste men in Indië wegens de kosten van den krijg het noodige bedrijfskapitaal om op het juiste tijdstip voordeelige inkoopen te doen, dan weder schroomde men volgeladen schepen aan het vijandelijk vuur bloot te stellen en liet daardoor het gunstig oogenblik van aanval voorbij gaan of gaf belangrijke voordeelen prijs.[1] Reeds in 1606 zag de Compagnie zich dan ook verpligt hulp te zoeken bij de Staten-Generaal, die op haar verzoek eene vloot naar de kusten van Spanje en Portugal zonden, met last om het uitloopen van oorlogschepen naar Indië te beletten. In het volgende jaar werd deze maatregel herhaald, en bovendien twee groote en behoorlijk uitgeruste schepen van staatswege bij de vloot gevoegd, die de Compagnie naar Indië zond met het doel om Malakka te veroveren en de Molukken te herwinnen. Zij moest dien bijstand echter met eene som van 150.000 gulden betalen.[2]

Gewigtiger nog was de ondersteuning, die de Staten-Generaal terzelfder tijd langs diplomatischen weg aan de Compagnie bewezen. Want haar monopolie kon alleen baten, wanneer zij in den Oostindischen archipel uitsluitend heerschappij

---

[1] DE JONGE, t. a. p., III, bl. 55, 60, 89. Vgl het advies van MATELIEF van 4 Jan. 1608, ibid. bl. 232—239, en de inzigten van JAN PIETERSZ. COEN bij Mr. L. C. D. VAN DIJK, zes jaren uit het leven van Wemmer van Berchem, Amst. 1858, bl. 63.

[2] DE JONGE, t. a. p., III, bl. 69—71.

voerde en handel dreef, en het kon niet anders of andere natiën moesten door de voordeelen, die zij behaalde, worden opgewekt om haar voorbeeld te volgen. Behalve de Engelschen, die haar meer en meer in den weg kwamen, schenen ook de Franschen eerlang als mededingers te zullen optreden. HENDRIK IV, hoe geneigd ook om de Nederlanders tegen Spanje te ondersteunen en zich in den uitslag hunner togten naar Indië verheugende, kon den wensch niet onderdrukken, dat ook zijne onderdanen een aandeel in die winstgevende vaart mogten bekomen. Wel liet de geringe ontwikkeling van handel en scheepvaart in Frankrijk niet toe om zonder vreemde hulp eene diergelijke onderneming op touw te zetten: Nederlandsch kapitaal en Nederlandsche bekwaamheid waren daarvoor onmisbaar. Maar het ontbrak niet aan Nederlandsche kooplieden, die te veel energie bezaten om met de rol van aandeelhouders der Oostindische Compagnie tevreden te zijn en liever voor eigen rekening handel dreven dan als bewindhebbers aan haar hoofd te staan. Inzonderheid was dat het geval met hen, die ten gevolge van het overwigt der Amsterdamsche Kamer geen invloed konden uitoefenen, evenredig aan de plaats, die zij in de handelswereld innamen, of die geen genoegen namen met de maatregelen, die door de meerderheid werden goedgekeurd. Reeds spoedig schijnt er dien ten gevolge tusschen de bewindhebbers een verschil van gevoelen te zijn ontstaan, dat sommigen en daaronder de bekwaamste en meest ondernemende mannen noopte zich terug te trekken. Het voorbeeld daarvan gaf BALTHAZAR DE MOUCHERON, een uitgewekene uit de zuidelijke Nederlanden, die in Zeeland een aanzienlijk handelshuis had opgerigt, dat telkens nieuwe plannen ontwierp en voortdurend naar alle werelddeelen koopvaardijschepen uitzond. Met moeite was hij overgehaald om onder zeer eervolle en voordeelige voorwaarden tot de Compagnie toe te treden; doch het was hem niet mogelijk zich naar hare zienswijze te voegen en reeds in 1603 trok hij zich terug en legde het hem opgedragen bewindhebberschap neêr. [1]

---

[1] DE JONGE, t. a. p., I, bl. 143. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, le Maire,

In de Vereenigde Gewesten was hem echter door het octrooi der Compagnie de weg naar Indië afgesneden. Hij wendde dus het oog naar Frankrijk en bood zijne schepen aan HENDRIK IV aan. Zijne eerste ontwerpen betroffen een togt naar Westindië, waarvan hij de ontwijfelbare voordeelen zoo welsprekend uiteenzette, dat de koning niet aarzelde om hem, volgens zijnen eisch, onbepaalde volmagt te verleenen en bij een goeden uitslag aanzienlijke voordeelen te verzekeren. De Staten-Generaal trachtten echter de onderneming tegen te werken en lieten HENDRIK IV onder het oog brengen hoezeer hij hunne belangen krenkte door DE MOUCHERON uit te lokken in Franschen dienst over te gaan. Inmiddels werden de Fransche kooplieden, wier medewerking onmisbaar was, door ongunstige tijdingen omtrent de laatste togten der Nederlanders, opzettelijk door Spaansche zendelingen verspreid, afgeschrikt, zoodat er niets van de onderneming kwam. DE MOUCHERON had echter reeds een ander plan op touw gezet. Hij wilde nu zijnen handel op Oostindië naar de Fransche havens overbrengen, en wendde met dat doel pogingen aan om de schepen, die hij in het laatst van 1603 van daar terugverwachtte, te Calais te doen binnenvallen. De Staten-Generaal gaven echter aan eenige oorlogschepen last om in het Kanaal te gaan kruisen, ten einde die schepen te dwingen den koers naar Zeeland te nemen. Zoo viel ook dit voornemen van DE MOUCHERON in duigen; en geldgebrek, ten gevolge van handelsverliezen, schijnt hem vooreerst verhinderd te hebben om nieuwe plannen aan de Fransche regering voor te stellen. [1]

Niet lang echter bleef de Compagnie van het gevaar van Fransche mededinging bevrijd. In 1604, toen hare zaken reeds minder gunstig begonnen te staan, en de aandeelhouders onder elkander over geledene verliezen en verkeerde maatregelen der bewindhebbers begonnen te mompelen, ver-

---

bl. 18 v. Dat de naam van DE MOUCHERON geen enkele maal op de presentielijsten der Zeeuwsche Bewindhebbers voorkomt, berigt H. C. MURPHY, Henry Hudson in Holland, the Hague 1859, p. 14.

[1] DE JONGE, t. a. p., III, 115 v. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, bl. 22.

kocht PIETER LYNTGENS, een zeer vermogend koopman te Amsterdam, het grootste gedeelte zijner talrijke aandeelen, op grond dat hij als regtzinnig Doopsgezinde geen winst, waaraan bloed kleefde, kon blijven aannemen. Dat hij echter niet afkeerig was van den handel op Oostindië, mits hij dien voor eigen rekening en naar eigen inzigt drijven kon, bleek weldra uit zijn voornemen om onder Fransche vlag zijne ondernemingen voort te zetten. HENDRIK IV was terstond bereid om hem daarin behulpzaam te zijn en rigtte een brief tot prins MAURITS, met verzoek om te bewerken dat aan LYNTGENS zou worden toegestaan eenige stuurlieden en bootsvolk te huren. Want geld kon LYNTJES geven en schepen kon hij des noods in Frankrijk bekomen, maar bekwame schippers en matrozen kon men alleen in de Vereenigde Gewesten vinden. Naauwelijks kwam dit schrijven ter ooren van de bewindhebbers der Oostindische Compagnie, of zij wendden zich met dringende vertoogen tot de Staten-Generaal, bewerende dat zij verloren waren indien dit plan niet gestuit werd. Hoe zouden zij immers kunnen mededingen met kooplieden, die slechts een vreedzamen handel op het oog hadden en wier winsten dus niet door de onkosten van oorlogsvloten, sterkten en krijgsvolk verminderd werden?[1] Zij gingen zelfs zoover van de uitbetaling der gelden, die zij volgens het octrooi aan de Staten-Generaal schuldig waren, te weigeren, op grond dat hun daarbij het monopolie van den Oostindischen handel gewaarborgd was.[2] Voorzeker was deze handelwijze onregtmatig en deze bewering onjuist; want de Staten-Generaal hadden niets anders kunnen waarborgen, dan dat de Compagnie in Nederland een monopolie zou hebben. Andere natiën van den handel op Oostindië uit te sluiten zou niet slechts eene ongerijmde aanmatiging maar tevens geheel in strijd geweest zijn met het beginsel van het natuurregt, waarop zij zich voortdurend

---

[1] Op denzelfden grond was de Compagnie ernstig bezorgd, toen men er in 1654 in Engeland aan dacht de aldaar bestaande Oostindische Compagnie af te schaffen, daar zij de mededinging der particuliere Engelsche reeders veel meer vreesde dan die der Engelsche Compagnie. ROSCHER, Kolonien etc., p. 406.

[2] DE JONGE, t. a. p., III, bl. 118.

beriepen, dat de handel op alle landen aan ieder vrijstaat. Hoezeer de Staten-Generaal het dan ook evenmin raadzaam achtten het regt van HENDRIK IV te ontkennen als dien getrouwen bondgenoot door eene weigering tegen zich in te nemen, trachtten zij hem toch te doen gevoelen dat de onderneming van LYNTGENS werkelijk leiden moest tot den ondergang der Oostindische Compagnie.[1] Niemand, betoogden zij, zou daarvan meer voordeel trekken dan Spanje, en Frankrijks duurzaam belang bragt dus mede om alles te vermijden, wat de Oostindische Compagnie zou kunnen belemmeren in het volvoeren van hare grootsche taak, om Spanje in Indië zooveel mogelijk afbreuk te doen. HENDRIK IV liet zich door deze argumenten echter niet overreden. Hij gaf LYNTGENS last om schepen, stuurlieden en matrozen in de Nederlanden aan te werven, en beval zijne onderneming steeds dringender aan MAURITS en aan OLDENBARNEVELT aan. Gelukkig voor de Compagnie was de Fransche gezant DE BUZANVAL, die zelf aandeelhouder was,[2] niet met LYNTJES ingenomen, en hij ondersteunde dus bij zijne regering de krachtige pogingen, die te Parijs door FRANÇOIS VAN AERSSEN, den bekwamen gezant der Republiek, tot stuiting der onderneming werden aangewend. Drie prachtige vergulde ledikanten, door de bewindhebbers der Oostindische Compagnie in overleg met de Staten-Generaal aan de drie voornaamste ministers van HENDRIK IV aangeboden, schijnen ook te hebben medegewerkt om de Fransche plannen te doen insluimeren. De koning zelf was echter ontevreden, dat de onderneming geen voortgang had. Den 24 Augustus 1606 vinden wij de Staten-Generaal nog bezig met het zoeken naar middelen, om zijn ongenoegen te stillen; maar desniettemin namen zij weinige dagen later een krachtigen maatregel om het verloop van ervaren scheepsvolk uit de Vereenigde Gewesten naar andere landen te beletten. Zij vaardigden namelijk den 9 September een plakkaat uit, waarbij aan alle ingezetenen

---

[1] *Resol. van Holland*, 1604, bl. 384. Vgl. Mr. G. W. VREEDE, Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche diplomatie, II, 1ste stuk, bl. 425.

[2] DE JONGE, III, bl. 120.

der Republiek op straffe verboden werd naar Indië te varen of zich derwaarts uit te rusten, anders dan in dienst der Oostindische Compagnie.[1] En dat het hun ernst was, dit plakkaat te handhaven, bleek nog in hetzelfde jaar uit de aanhouding van een schip, dat wel op den gemeenschappelijken aandrang van HENDRIK IV, MARIA DE MEDICIS en den groothertog van Toscane ontslagen werd, maar onder uitdrukkelijke voorwaarde dat de schepelingen met den inhoud van het plakkaat zouden worden bekend gemaakt, opdat zij zich voortaan zouden wachten daartegen te handelen. De weldra daarop gevolgde dood van PIETER LYNTGENS maakte een einde aan deze netelige zaak, die zoowel aan de Staten-Generaal als aan de bewindhebbers der Oostindische Compagnie veel onrust gebaard had.[2]

Het gevaar was echter nog niet geweken. De handelwijze van DE MOUCHERON en LYNTGENS, die zich reeds spoedig van de Compagnie hadden afgescheiden, was in 1605 door LE MAIRE gevolgd, even als de eerste een Brabantsch uitgewekene, die zich in 1585 uit Antwerpen naar Amsterdam had verplaatst. Hij was de ziel geweest der Brabantsche compagnie, die in 1599, nadat de twee eerste te Amsterdam gevormde compagniën zich vereenigd hadden, als mededingster tegen haar was opgetreden.[3] Bij de oprigting der Oostindische Compagnie was LE MAIRE dan ook een der hoofdpersonen. Hij had voor zestig duizend gulden aandeel genomen, was tot bewindhebber benoemd en herhaaldelijk in de Kamer van XVII afgevaardigd. Spoedig echter schijnen er tusschen hem en de overige bewindhebbers geschillen te zijn ontstaan, die hem in 1605 noopten zijn ontslag te

---

1 *Historisch Verhaal van het begin, voortgang en tegenwoordige staat der Koophandel van de generaale Nederlandsche Geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie*, Arnhem bij W. Troost, 2 dln. 1768 en 1772. De onverkocht gebleven exemplaren van dit werk zijn in 1792 op nieuw in den handel gebragt met een nieuwen titel: *Geschiedenis van het begin, den voortgang en den tegenwoordigen staat van den Koophandel en de bezittingen der* enz., Amst. bij J. W. Smit en W. Holtrop, 1792, met weglating van het *Voorbericht* der vroegere uitgave.

2 BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, le Maire, bl. 20—24.

3 DE JONGE, t. a. p., I, bl. 103 v. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, t. a. p., bl. 13.

nemen. Verontrust over dit besluit van een hunner invloedrijkste ambtgenooten, zochten de bewindhebbers de Staten-Generaal te bewegen om hem te dwingen zijne betrekking te blijven bekleeden, doch deze wezen dit wijselijk van de hand. Alleen werd LE MAIRE overgehaald om eene verklaring te teekenen, waarbij hij zich op straffe eener boete van drie duizend ponden vlaamsch, onder verband zijner vaste goederen, verpligtte om van zijne als bewindhebber verkregene kennis geen partij te trekken ten nadeele der Compagnie, en inzonderheid om zelf geen handel op Oostindië te drijven noch anderen daartoe te raden of behulpzaam te zijn. Door welke omstandigheden LE MAIRE bewogen werd om zich op deze wijze de handen te binden, ligt in het duistere. Het schijnt dat hij zich handelingen veroorloofd had, die bezwaarlijk het licht konden zien en die zelfs grond konden geven tot eene geregtelijke vervolging, waarmede hij dan ook herhaaldelijk bedreigd werd; maar dat het steeds bij de bedreiging bleef en de bewindhebbers, niettegenstaande LE MAIRE hun voortdurend den voet dwars zette, weigerden de bewijzen zijner schuld aan de justitie in handen te geven, wettigt het vermoeden dat ook zij hunne redenen hadden om de zaak geheim te houden.

Wat hiervan zij, omtrent de motieven, die LE MAIRE noopten de Compagnie te verlaten, heerscht minder onzekerheid. Hij was een man van grootsche en stoute ontwerpen, wiens blik veel verder reikte dan het behalen van tijdelijke winst. Hij keurde het af, dat de aandacht der bewindhebbers zich bijna uitsluitend rigtte op Bantam en de Moluksche eilanden, dat de oostkust van Afrika onbezocht bleef en dat nog niets gedaan werd om den handel op Japan aan de Portugezen te ontrukken. Bovendien achtte hij het niet alleen in het belang der Compagnie maar tevens haar pligt, om zich ook met de westkust van Amerika bezig te houden. Door de inboorlingen van Chili, die reeds jaren lang met bewonderenswaardige dapperheid en volharding hunne onafhankelijkheid tegen de Spanjaarden verdedigden, bij te staan, zou zij deze gemakkelijk uit dat land verdrijven en zich daardoor den weg banen

naar het goud- en zilverrijke Peru, de bron van Spanje's rijkdom en magt.[1] Met deze veelomvattende plannen in het hoofd, kon LE MAIRE zich niet tevreden stellen met de zijns inziens bekrompene ontwerpen der Compagnie. Intusschen, hoeveel bewondering wij gevoelen voor zijn ondernemingsgeest en zijn helderen blik, die de gansche handelswereld scheen te omvatten, het is niet te ontkennen dat hij te veel eischte van eene jeugdige instelling, die nog met groote moeijelijkheden worstelde en aan wie de eer niet mag onthouden worden van met kracht en beleid het voor haar meest wenschelijke doel te hebben nagestreefd. Maar er ligt in de klagten van LE MAIRE een gewigtiger zin. Het was volkomen waar dat de Compagnie zich bijna uitsluitend met den handel in peper en specerijen bezig hield, om de eenvoudige reden dat daarmede de grootste winsten te behalen waren. Geldverdienen was doel, oorlogvoeren slechts middel. Het was uit den aard der zaak geen vaderlandsliefde, geen zucht tot het volvoeren van grootsche plannen, geen begeerte om zich door belangrijke ontdekkingen te onderscheiden, waardoor de bewindhebbers gedreven werden: het verlangen naar ruime uitdeelingen zoowel in hun eigen belang als in dat der participanten stond op den voorgrond, en zoodra men de hoop kon voeden om meester te worden in den Oostindischen archipel, die zulke rijke vruchten afwierp, gevoelde men weinig lust om zich aanzienlijke opofferingen te getroosten voor de aanwinst van minder belangrijke handelstakken. Doch hierin lag dan ook reeds de veroordeeling van het al te ruime octrooi, dat der Compagnie geschonken was. Door de exploitatie der geheele handelswereld, die zich van de Kaap de Goede Hoop oostwaarts tot de straat van Magellaan uitstrekte, aan haar toe te vertrouwen, hadden de Staten-Generaal haar niet slechts eene veel te zware taak opgelegd maar tevens de overige Nederlandsche kooplieden van een uitgebreid veld van werkzaamheid uitgesloten, waarop zij ten bate van zichzelven en van het vaderland groote voordeelen hadden kunnen behalen, zonder haar schade te doen.

---

[1] DE JONGE, t. a. p., III, bl. 366—378. B. VAN DEN BRINK, t. a. p., bl. 16—18.

Aanvankelijk schijnt LE MAIRE zich door zijne belofte gebonden geacht en geen pogingen aangewend te hebben om het octrooi der Compagnie te ontduiken. Maar weldra kwam eene verzoeking tot hem, die hij niet weerstaan kon. HENDRIK IV was na het mislukken der plannen van DE MOUCHERON en LYNTGENS nog altijd op middelen blijven peinzen om zijnen onderdanen een aandeel in den winstgevenden Oostindischen handel te verschaffen. De onderhandelingen tusschen Spanje en de Republiek, in 1607 aangevangen, gaven hem eene gereede aanleiding om op de zaak terug te komen. Kwam de vrede met Spanje tot stand, dan zouden aan den eenen kant de Vereenigde Gewesten niet meer met grond beweren kunnen, dat de uitsluiting der Fransche mededinging voor de oorlogvoerende Compagnie onmisbaar was, terwijl het aan den anderen kant waarschijnlijk was dat men in de vaart op Oostindië niet meer hetzelfde belang zou stellen, wanneer men de gezochte specerijen weder gelijk vroeger in overvloed en voor redelijke prijzen te Lissabon bekomen kon.[1] De koning achtte dus thans het geschikte oogenblik gekomen om de ter zijde gelegde plannen weder op te vatten en liet naar een bekwaam Nederlandsch koopman omzien, die hem daarbij behulpzaam kon zijn. Men wees hem op LE MAIRE,

---

1 Négociations de JEANNIN, Amst. 1695, II, p. 49 (Brief van DE VILLEROY aan JEANNIN van 28 Nov. 1607): „il n'y a meilleur ny plus prompt moyen d'affoiblir, voire ruiner la puissance d'Espagne qu'en l'attaquant par les Indes d'Orient et d'Occident, et croy avec vous, que les Espagnols craignent cela plus que tout autre chose. Il semble aussi qu'il n'y ait aujourd'huy Nation digne ny capable de ce dessein que lesdites Provinces. Mais si elles font la paix, la friandise et commodité du commerce d'Espagne les détournera du tout. Ce que le Roy prévoyant, il serait très-aisé d'attirer en France cette pratique, comme je vous ay quelques fois escrit. Mais qui voudroit en profiter, il n'y faudroit rien espargner, n'y s'embarquer à demy." Zie ook den brief van denzelfden van 28 Febr. 1609 (III. p. 372): „Nous tenons pour certain que cette navigation amiable aux Indes pour les Estats s'en ira en fumée par ladite trève, pour le petit gain qu'ils y auront, et les risques qu'ils y courront y allans desarméz, comme ils feront par nécessité et pour observer le traité. — — — Nous avons opinion que les Asperges (les Anglois) n'affectionnent que les Antes (les Etats) jouissent du commerce des Indes, parcequ'ils désirent l'attirer à eux, mais c'est chose que le Maitre du Bouton (le roi de France) veut empecher, car il entend 'en approprier s'il peut."

met wien JEANNIN, de Fransche gezant te 's Hage, in het geheim in onderhandeling trad. [1] Daar HENDRIK IV intusschen niet voor zijne bedoelingen wilde uitkomen, voordat er vrede gesloten was, vergenoegde men zich aanvankelijk met op naam van LE MAIRE maar voor rekening van den koning een schip uit te rusten, om den noordwestelijken doortogt naar China te zoeken, van welks bestaan niet slechts LE MAIRE maar ook PLANCIUS volkomen overtuigd waren. Naauwelijks was echter het bestand geteekend of LE MAIRE begaf zich naar Parijs, waar zich destijds verscheidene Nederlandsche kooplieden en schippers bevonden, allen begeerig om hunne kennis van den handel en de vaart op Indië onder goede voorwaarden aan de Fransche regering te verkoopen: treurig gevolg van het monopolie der Compagnie, dat alle kapitalen en talenten, welke zij niet gebruiken kon, naar buiten dreef. [2] Intusschen waren deze pogingen niet onbekend gebleven aan FRANÇOIS VAN AERSSEN, die al de kunstgrepen der meest volleerde diplomatie in het werk stelde om de Fransche staatslieden tegen de Nederlandsche avonturiers in te nemen [3] en elk plan tot oprigting eener Fransche compagnie in de geboorte te smoren. Met LE MAIRE zelven had hij een onderhoud, waarin hij dezen, door te toonen dat hij volkomen op de hoogte was van hetgeen er omging en met het ongenoegen der Staten-Generaal te dreigen, aanvankelijk van zijn voornemen afschrikte. Niettemin zou HENDRIK IV waarschijnlijk zijne plannen toch hebben doorgezet, wanneer zijn plotselinge dood op den 14 Mei 1610 hem daarin niet verhinderd had. [4]

Inmiddels hadden de onderhandelingen met de aartshertogen aan de bewindhebbers menig zorgvol uur berokkend. Onder welke voorwaarden ook gesloten, in elk geval dreigde

---

1 JEANNIN, I, p. 172, 233; II, p. 117, 161, 176 vv.

2 Ook om dit te voorkomen, drong JAN PIETERSZ. COEN in 1623 zeer op bevordering der kolonisatie aan. Zie daarvan meer in Hoofdst. VI.

3 Hij betoogde ook „dat men niet en behoorde H. Ho. Mo. deesen handel te ondercruypen." DE JONGE, t. a. p., III, bl. 127.

4 DE JONGE, t. a. p., III, bl. 123—129. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, t. a. p., bl. 27—33.

een vrede of zelfs een bestand in zijne gevolgen hoogst nadeelig, zoo niet doodelijk, voor de Compagnie te worden. Vooreerst was het mogelijk dat de vaart op Indië voor de Nederlanders gesloten werd. Niet alleen maakten de Spaansche onderhandelaars daarvan eene uitdrukkelijke voorwaarde, waarvan zij in geen geval gezind schenen af te wijken, maar ook in de Republiek zelve waren er velen, vooral in de landprovinciën, die het hooge belang van den Oostindischen handel niet inzagen en niet ongeneigd waren dien aan den vrede op te offeren. Het verlies zou, meenden zij, zoo groot niet zijn. De Compagnie had hare winsten ten deele verkregen door buit te behalen en schepen prijs te maken, en die bron zou toch door den vrede gestopt worden. Voorzeker had de handel haar ook groot voordeel bezorgd, maar dat zou van zelf vervallen, wanneer het weder vrijstond de specerijen met veel minder moeite, kosten en gevaar te Lissabon in te koopen.[1] Bovendien, al was het ook mogelijk voor de Compagnie om de mededinging tegen de vaart op Portugal vol te houden, zij mogt geen hinderpaal voor het sluiten van een eerlijken vrede zijn. Immers was het terugkeeren van veiligheid en orde in de provinciën, die het meest aan 's vijands invallen waren blootgesteld en waar thans dien ten gevolge de landbouw kwijnde, van veel grooter gewigt dan het voordeel van enkele kooplieden in Holland en Zeeland.[2] Gelukkig voor de Oostindische Compagnie dat de kracht der regering niet in de landprovinciën maar in de beide laatstgenoemde gewesten berustte, waar men volstrekt niet gezind was van de vaart op Indië afstand te doen. De geheime resolutie der Staten van Holland van 15 Maart 1608, om nimmer af te staan van de vrije zeevaart tot alle plaatsen van de wereld,[3] eerlang door de Staten-Generaal overgenomen, stemde volkomen overeen met het gevoelen der ingezetenen, in onderscheidene geschriften geopenbaard, waarin het een vrij volk onwaardig werd genoemd „sich selven met

[1] Historisch Verhaal enz. der O. I. Compagnie, I, bl. 543.

[2] BERG VAN DUSSEN-MUILKERK in *de Gids*, 1848, II, bl. 535 v. VAN METEREN, f. 590 *c*.

[3] Hierover, I, bl. 236.

zijnen vryen wille ende consent te laten bannen uyt die drie vierendeelen van de gantsche werelt, 't welcke men niemanden opleydt, dan misdadigen ende gecondemneerden." [1] Maar niettegenstaande de Compagnie daardoor allengs de zekerheid verkreeg dat zij niet opgeofferd zou worden, bleef het nog lang twijfelachtig of zij met voordeel zou kunnen blijven bestaan. Wel zagen de bewindhebbers zeer goed in, dat zij zich voor de mededinging met Lissabon niet al te ongerust behoefden te maken; want vooreerst hadden zij reeds hoop zich het uitsluitend bezit van den geheelen Molukschen archipel te verzekeren, en ten anderen deden de hooge en voortdurend klimmende inkomende en uitgaande regten in Spanje en Portugal de vaart op die landen meer en meer verflaauwen. [2] Maar werd er vrede of bestand gesloten, dan moest altijd een van beiden plaats grijpen: de oorlog zou in Indië ook ophouden of daar blijven voortduren. Geschiedde het eerste, dan zouden ook andere natiën wegens de verminderde onkosten en gevaren zich opgewekt gevoelen om den weg naar Oostindië in te slaan, en door hare mededinging de voordeelen der Compagnie aanmerkelijk verminderen. Ook was het niet waarschijnlijk dat de Staten-Generaal bij den tegenstand, die zich meer en meer tegen haar monopolie openbaarde, in dat geval geneigd zouden zijn haar octrooi na verloop van den bepaalden tijd te hernieuwen. Bleef het oorlog in Oostindië, dan zou Spanje al zijne magt derwaarts rigten en de Compagnie zou zich zonder krachtigen bijstand der Staten-Generaal niet kunnen handhaven. Maar wanneer deze eenmaal hunne vloten en hun krijgsvolk derwaarts gezonden hadden, dan zouden zij aldaar weldra het oppergezag en althans een regt van toezigt uitoefenen, waarop de bewindhebbers in het geheel niet gesteld waren; te minder omdat de aandrang tot openstelling van de vaart op Indië des te krachtiger en onweêrstaanbaarder zou wor-

1 Onpartydich Discours opte handelinge van de Indien. 1608.

2 Historisch Verhaal der O. I. Compagnie, I, bl. 516 v. Volgens het *Vertoogh* van USSELINCX van 1608 werden in Spanje 20% van de inkomende en van de uitgaande waren gevorderd. Later klommen die regten tot 30%. Vgl. LASPEYRES, p. 66.

den, naarmate tot behoud van het Nederlandsche gezag in Oostindië grooter offers uit de staatskas, waartoe alle ingezetenen bijdroegen, gevorderd werden.[1] Diep moest zich dus nu reeds bij de bewindhebbers de overtuiging vestigen, dat zij hun monopolie alleen behouden konden, wanneer zij zich van 's lands regering onafhankelijk hielden en hare inmenging in de zaken der Compagnie zorgvuldig voorkwamen. Alleen wanneer deze door eigen kracht er in slaagde zich in Indie te vestigen en wanneer tevens ruime uitdeelingen een voortdurend bewijs konden geven van haar bloei, zou het mogelijk zijn zoowel de natie als de regering te overtuigen dat het algemeen belang de voortduring van haar monopolie eischte. Met hoeveel volharding en met welken uitslag de Compagnie dat doel heeft nagestreefd, heeft de geschiedenis harer zegepralen in Indië bewezen.

Intusschen bragt haar belang nu allereerst mede, het sluiten van een bestand met Spanje te voorkomen, en de bewindhebbers wierpen dan ook al het gewigt van hun invloed in de schaal der partij, die het staken van den krijg hoogst gevaarlijk achtte, zoolang Spanje niet buiten staat was gesteld om langer de onafhankelijkheid der Vereenigde Gewesten te betwisten of te belagen.[2] Zij vonden steun bij de kooplieden, wier schepen op Westindië voeren en reeds gewoon waren even scherp uit te zien naar gelegenheden om buit te behalen als om handel te drijven.[3] Intusschen leed het naauwelijks twijfel dat de Republiek den oorlog niet lang meer kon voortzetten, zonder haar ondergang te gemoet te gaan. Frankrijk en Engeland hadden achtereenvolgens met Spanje vrede gesloten, en zij stond dus alleen tegenover de mogendheid, die nog steeds als de magtigste in Europa beschouwd werd. Hare financiën waren uitgeput, aan verhooging der reeds zooveel mogelijk opgevoerde belastingen viel niet te denken, en de onderstandsgelden van HENDRIK IV, steeds trager vloeijende, waren geheel onvoldoende om in

[1] Vgl. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, t. a. p., bl. 27.

[2] Zie bij VAN METEREN, f. 585—589 den hoofdzakelijken inhoud der memoriën, door de Compagnie bij de Staten ingediend.

[3] DE JONGE, t. a. p., III, bl. 111.

het ontbrekende tot betaling der oorlogskosten te voorzien. [1] Het was dan ook reeds sedert lang de overtuiging van JOHAN VAN OLDENBARNEVELT, dat de Republiek dringend eene verademing behoefde; maar liever zou ook hij den krijg tot het uiterste hebben voortgezet, dan toe te geven op twee punten, wier handhaving zoowel door de eer als door het welzijn des vaderlands gevorderd werd: de erkenning van de onafhankelijkheid der Republiek en het behoud der vrije vaart op Indië. Het eerste punt leverde het minste bezwaar op. Ook de aartshertogen haakten naar het einde van den strijd, die hunne provinciën ontvolkte en handel en nijverheid in klemmende banden hield, en verklaarden zich dan ook reeds in 1607 bereid met de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden in onderhandeling te treden „in kwaliteit en als dezelve houdende voor vrije landen, provinciën en steden, waarop zij niet pretendeerden." Grooter bezwaar leverde de Indische handel op, waarop de Spanjaarden zich het uitsluitende regt toekenden, en de hardnekkigheid, waarmede beide partijen aan haren eisch vasthielden, dreigde meermalen de onderhandelingen geheel te niet te doen loopen. Na langdurige beraadslagingen stelde de Fransche gezant voor het artikel, waarin men elkander wederzijds handelsvrijheid zou toestaan, zoo in te rigten, dat Indië er niet uitdrukkelijk in genoemd maar er toch stilzwijgend in begrepen zou zijn. Na vele pogingen om in dien geest bewoordingen te vinden, die beide partijen konden bevredigen, werd men het eindelijk eens, en zoo kwam het vierde artikel van het verdrag van 1609 tot stand, bepalende dat er over en weder volkomene handelsvrijheid, zoo ter zee als te land, bestaan zou voor de onderdanen der contracterende partijen, met dit uitdrukkelijk voorbehoud van de zijde van Spanje: „'t welck nochtans den voorsz. Heere Koningh verstaet te wesen gerestringeert en gelimiteert aen de Koningrijcken, Landschappen, Landen en Heerlijckheden, die hy houdt ende besit in Europa, ende andere Plaetsen en Zeen, alwaer de

[1] Zie mijne voortzetting van AREND's algemeene geschiedenis des vaderlands, III, tweede stuk, bl. 244 vv.

Ondersaten van de Koningen en Princen, die sijne Vrunden en Geallieerden zijn, hebben die voorsz. traffijcque bij onderlinge gewillinge: Ende aengaende die Plaetsen, Steden, Forts en Havenen, die hy houdt buyten de voorsz. Limiten, dat die voorsz. Heeren Staten, en hare Ondersaten daer niet en sullen mogen exerceren eenige traffijcque, sonder expresse toelatinge van den voorsz. Heere Koningh; wel sullen syluyden de voorsz. traffijcq mogen doen (indien henluyden sulcks goedt dunckt) in de Landen van alle andere Princen, Potentaten en Volckeren, die 't henluyden sullen willen toelaten (oock buyten de voorz. Limiten) sonder dat den voorsz. Heere Koningh, sijne Officieren en Ondersaten die van hem dependeren, sullen doen eenigh belet uyt dier oorsake aen de Princen, Potentaten ende Volckeren, die henluyden deselve hebben toegelaten of sullen toelaten, noch van gelijcken aen henluyden, noch aen den particulieren, metten welcken syluyden gedaen hebben en doen sullen de voorsz. Trafficque." De Staten hadden hiermede echter alleen genoegen genomen onder voorwaarde dat de gezanten van Frankrijk en Engeland hun eene uitdrukkelijke verklaring zouden geven dat Indië in die woorden begrepen was. [1]

De toenemende waarschijnlijkheid, dat het bestand gesloten zou worden, had inmiddels de bewindhebbers der Oostindische Compagnie reeds tegen het einde van 1608 tot een maatregel doen overgaan, die bestemd was om hun althans tegen elke mededinging van Nederlandsche zijde voldoenden waarborg te geven. Zij hadden den beroemden Engelschen zeevaarder HUDSON in dienst genomen [2] om eene noordwestelijke doorvaart te zoeken en zich te gelijker tijd tot de Staten-Generaal gewend met het verzoek om het octrooi der Compagnie zoo ver uit te breiden, dat daarin ook de noordelijke weg naar Indië begrepen werd, aan welks bestaan velen nog geloof sloegen. Het oogenblik was zeker zeer goed gekozen, want ieder gevoelde dat uit het bestand voor de Oostindische Compagnie groote bezwaren zouden voortvloeijen,

---

1 Historisch Verhaal der O. I. Comp., I, bl. 555.

2 MURPHY, Henry Hudson in Holland, p. 22 vv. B. VAN DEN BRINK, bl. 32.

en zij mogt zich dus met de hoop vleijen, dat de regering haar op dit punt te wille zou zijn. De bewindhebbers hadden echter niet gerekend op den tegenstand van hun voormaligen ambtgenoot LE MAIRE, die voortdurend op middelen peinsde om het octrooi der Compagnie, waarin hij meer en meer een schadelijk en onregtvaardig monopolie zag, te ontduiken en met dat doel, gelijk wij zagen, juist een schip voor rekening van HENDRIK IV naar het noorden gezonden had. Naauwelijks had hij van het verzoek der bewindhebbers kennis gekregen, of hij wendde zich tot OLDENBARNEVELT, van wien hij niet zonder grond afkeuring en tegenwerking van elke overbodige uitbreiding van het octrooi verwachtte. In de uitvoerige memorie,[1] die hij aan 's lands advokaat liet overhandigen, zette hij duidelijk uiteen dat de Compagnie een veel grooteren werkkring had dan zij omvatten kon en dat het algemeen belang dus medebragt haar althans tot Azië te beperken en de vaart op geheel Afrika, Amerika en het noorden voor de particuliere scheepvaart open te laten. Immers, wat had de ondervinding omtrent hare handelwijze geleerd? „Dit Octroy heeft de voors. Compagnie nu omtrent 7 vervolgende jaren gepossedeert, ende desniettegenstaende in Oost-Indien evenwel gevaren in sulcker vougen ende maniere, ende niet anders als sy gedaen hebben te vooren, eer dat hun het Octroy was vergunt, sonder dat eenige plaetsen, landen ofte andere vaert hebben ontdeckt tot voorderinge van de commercie, die in dese landen mancqueert ende ten hoogchsten noodich is, ten aensien van de veelheyt van de cooplieden, schepen ende zeevarende volck, dat van jaer tot jaer is toenemende, ende en hebben anders niet gedaen als simpelycken speceryen ende eenige slechte syden gehaelt (de prinsen[2] uytgesondert) ende door malcanderen gerekent jaerlycs niet meer als seven schepen gesonden." Hoogst belangrijke streken waren dien ten gevolge door haar onbezocht gebleven, zeer voordeelige handelstakken verwaarloosd, tot schade der Vereenigde Gewesten en ten bate van Spanje,

[1] DE JONGE, t. a. p., III, bl. 125, 364—378.
[2] D. i. prijzen, buitgemaakte schepen.

waaraan men veel meer afbreuk had kunnen doen, wanneer het octrooi der Compagnie niet verhinderd had den vijand juist op de zwakste plaatsen aan te randen. Zoo was de vaart door de straat van Magellaan ter wille der Compagnie gesloten geworden, en desniettemin had zij „tot noch toe noyt schip noch schuyt gearmeert ende derwaerts toegesonden, 't welck geen cleyne schade en is geweest voort vaderlandt," daar er wel geen gunstiger gelegenheid bestaan kon om den koning van Spanje afbreuk te doen dan hem op de westkust van Amerika te bestooken en aldaar met de inwoners van Chili, zijne onverzoenlijke vijanden, gemeene zaak te maken. Niets was er door de Compagnie gedaan om hem den voordeeligen handel met de Philippijnsche eilanden en met Japan te ontnemen „welcke vaert alleen met dry groote schepen te houden in de Zuydtsee, de Spagnaerden belet ende infructueulx kan gemaeckt worden;" niets om handelsbetrekkingen aan te knoopen met de oostkust van Afrika, Madagascar en andere eilanden „daer particuliere cooplieden wel souden weten groot voordeel ende proffyt te halen, soo het hun gepermitteerd wierde." Zoo men vroeg „waeromme de Comp. van Oost-Indiën sulcs niet en doet, alsoo sy alleen het octroy heeft, ende tselve mach doen, alle anderen daervan geexcludeert synde; daerop en valt niet anders te seggen oft te antwoorden, dan dat se de macht noch de middel niet en heeft sulcs te doen, want meer als werck heeft om den begonnen handel van specerye te mainteneren ende onderhouden, als claerelycken blykt, dat dit jaer 1609, fautte van capitael, ende dat de Comp. wel een millioen guldens op deposito hout loopen, sooveel daermede te doen heeft in dese groote schaersicheyt van gelt die er regneert, dat veel is dat se haer sake in state mainteneert; ick laet staen dat se eenige nieuwe negotien soude beginnen." In hoeverre het slechte beheer der bewindhebbers daaraan schuld had, zou LE MAIRE thans maar „in silentie laten passeren ende andere daervan de clachten ende remonstrancen laten doen." Zijne bedoeling was alleen „om te bewysen, dat de Heeren Staten-Generael geensints en behooren toe te staen, dat het octroy geamplieert werde;

maer ter contrarie tot benefitie van dese landen ende voorderinge van den coophandel hetselve gelimitteert ende gerestringeert mach worden." Dit was te meer noodig, omdat de ongunstige toestand der Compagnie eerlang uit de overlegging der tienjarige rekening blijken zou en vele participanten dien ten gevolge hoogst waarschijnlijk van hun regt gebruik zouden maken om bij die gelegenheid hun aandeel terug te nemen, zoodat de Compagnie „hoe langs hoe minder macht ende faculteyt sal hebben, om in eenige andere negotie als met de speceryen te handelen." Het was derhalve niet alleen met het oog op „de negotie, daer de welvaert van het landt aen dependeert," maar ook tot vermindering van Spanje's magt en inkomsten dringend noodig „dat de Ed. Mog. Heeren Staten-Generael uyt hun authoriteyt het octroy restringeren ende limitteren, in stede van te amplieren, namentlyck dat de Comp. haer sal contenteren met den handel van de speceryen, syden ende andere coopmanschappen, die sy souden mogen halen met hare schepen in Asia, geexcludeert Africa mette synne eylanden, America mette syne eylanden, ende voorts alle de nieuwe landen aen het Zuyden ende Noorden van de Zuydtsee gelegen, in welcke plaetsen de Compagnie alsnoch niet en heeft geweest." Werd op al die streken vrije vaart toegestaan, „soo souden dan vyff schepen tegen een dat sy uytseynden uyt ons vaderlandt derwaerts varen, den eenen naer d' een gewest, d' ander naer een ander, daer sy souden meynen proffyt te doen." Het was dus „meer als billich ende betamelyck dat dit aen particuliere coopliedon wort vergunt, opdat gedurende den tyt van het loopende octroy, het landt niet gefrustreert en wort van sulcke treffelycke zeevaert, die als begraven ende dood leyt, sonder dat daerop gelet wordt," en die niet alleen aan de ingezetenen maar ook aan den staat door vermeerdering van de opbrengst der convoyen en licenten groot voordeel zou kunnen opleveren.

Ten slotte drong LE MAIRE er op aan, dat de Staten-Generaal, zoo zij het beter bleven achten dat de handel naar overzeesche gewesten in compagnieschap dan door particuliere kooplieden gedreven werd, in elk geval zorg zouden dragen

dat de verleende octrooijen niet „soo ampel ende generael" zijn als dat der Oostindische Compagnie, „want daermede genietten eenige particuliere alleen het benifitie ende het generael is daervan gefrustreert." Daarom stelde hij voor in dat geval naast de bestaande Oostindische en de beraamde Westindische Compagnie, wier privilegie tot de oostkust van Amerika moest beperkt worden, nog twee compagniën op te rigten, de eene voor de vaart op de oostkust van Afrika, de andere voor die op de westkust van Amerika bestemd, terwijl de reeds bestaande maar nog niet bevoorregte compagnie van Guinea zich tot de westkust van Afrika zou kunnen blijven bepalen. De Oostindische Compagnie zou daarbij geen schade lijden „hoewel dat se niet en soude laten, haer ten uytersten te formaliseren; dan het generael behoort het particulier te overwegen."

Helderder kon voorzeker niet in het licht worden gesteld hoezeer het monopolie der Oostindische Compagnie reeds in strijd was met de handelsbelangen der Republiek, en het lijdt dan ook geen twijfel of de memorie van LE MAIRE vond volkomen weêrklank bij OLDENBARNEVELT die, gelijk wij vroeger zagen,[1] elk overbodig monopolie voor schadelijk hield. Althans werd de verlangde uitbreiding van het octrooi niet aan de bewindhebbers toegestaan, en tien jaren later werd OLDENBARNEVELT zelfs door zijne regters ter verantwoording geroepen wegens een hem toegedicht plan, om de Compagnie te ontbinden en den handel op Oostindië weder vrij te laten.[2] Op een ander punt kregen de bewindhebbers ech-

---

[1] Hiervoor bl. 13.

[2] Volgens de *Verhooren* (bl. 76) is hem ook de volgende vraag voorgelegd: „Wat practijcken onlangs aangewent zijn geweest en bij wien, om de Oost-Indische comp. te dissolveren?" waarop hij antwoordde: „daervan geen kennisse te hebben." Het verdient hierbij opmerking dat in een pamflet van 1636, getiteld: *Reden van dat die W. I. Comp. niet alleen profytelyck maer oock noodtsaeckelyck is, tot behoudenisse van onsen Staet*, op bl. 7 gezegd wordt dat OLDENBARNEVELT „om den Coning van Spangien dienst te doen, sich onderstondt d'Oost-Indische Compagnie te willen quiteren ende af-doen, maer hij siende die Remonstrantien, die welcke dies aengaende bij eenige voor-treffelijcke Patriotten schriftelijck ghedaen wierden, trock sijne Pijpen, als men seydt, in den Sack, ende wierdt die Fluyte oft Pijpe daer naer niet meer gehoort."

ter hun zin. De ongunstige toestand der Compagnie maakte het bedenkelijk gevolg te geven aan het artikel van het octrooi, dat hun voorschreef om na tien jaren rekening en verantwoording af te leggen. Het liet zich inderdaad voorzien dat vele participanten, niet zonder grond vreezende voor nog sterkeren achteruitgang gedurende het bestand, hun kapitaal zouden terugnemen om het, zoo al niet voordeeliger, althans zekerder te beleggen. Van daar dat de bewindhebbers terzelfder tijd, toen zij uitbreiding van het octrooi vroegen, tot de Staten-Generaal het verzoek hadden gerigt om de eerste tienjarige rekening met de tweede te mogen ineensmelten en dus hunne verantwoording nog tien jaren te mogen uitstellen. Zij voerden als grond daarvoor aan, vooreerst dat het tweede tiental jaren veel meer winst beloofde dan het eerste, waarin men tot kostbare uitrustingen en zware uitgaven verpligt was geweest, en dat het dus in het belang der aandeelhouders was, zoo men hen dwong in de Compagnie te blijven; ten anderen dat deze niet bij magte zou zijn Spanje in Oostindië te weerstaan, wanneer zij haar geheele kapitaal niet bijeenhield. Wel hadden de Staten-Generaal aan de aanheelhouders verzekerd dat zij na verloop van tien jaren hunne ingelegde penningen zouden kunnen terugvorderen, maar deze konden immers door verkoop hunner aandeelen hetzelfde doel bereiken, zonder schade voor de Compagnie. Met kracht trok LE MAIRE in de genoemde memorie ook tegen dit verzoek te velde. Hij noemde het „gantsch en gaer absurd ende impertinent," in lijnregten strijd met het octrooi en eene bron van „onlust ende murmuratie onder de gemeyntte ende participanten." De vrijheid, voor wier behoud de Vereenigde Gewesten goed en bloed op het spel hadden gezet, kon volgens hem niet lijden „dat men onder den eenen deckmantel oft den anderen, vrye lieden haer geldt langer onthoude ofte onderhoude alst haer lieff is, want dat soude eene spetie van tyrannye syn, dewelcke dese landen boven alle andere dingen niet en mogen luchten, noch verdragen." Ook kon de mogelijkheid om zijne aandeelen te verkoopen volstrekt de plaats niet vervullen van teruggave van het kapitaal, niet alleen omdat het zich liet voorzien dat de aandeelen aanmerkelijk zouden dalen,

als het verzoek der bewindhebbers werd ingewilligd, maar ook omdat het aan voogden verboden was de aandeelen van minderjarigen te verkoopen. Hoe afdoende deze argumenten van LE MAIRE waren, het politiek belang woog zwaarder dan het regt. De Staten-Generaal, ongezind om zelven eene oorlogsvloot naar Indië te zenden, achtten het bestaan der Compagnie nog dringend noodig om aldaar aan Spanje afbreuk te doen en den Oostindischen handel voor de Republiek te behouden. Zij willigden dus het verzoek der bewindhebbers in, die zich daarop onder eede verbonden om aan niemand eenige opening van den staat der tienjarige rekening te doen, ja zelfs geen afschrift er van onder zich te houden:[1] voorzeker geen gunstig teeken, noch voor de wijze waarop zij het bewind hadden gevoerd, noch voor den toestand, waarin de Compagnie in 1610 verkeerde.

Inmiddels was de Kamer van XVII tot een maatregel overgegaan, waarvan de loop der zaken in Indië reeds lang de wenschelijkheid had aangetoond en die door het sluiten van het bestand op zulke onzekere voorwaarden betrekkelijk den stilstand der vijandelijkheden buiten Europa dringend gevorderd werd. De in de Nederlanden tot stand gebragte eenheid had namelijk nog geen voldoende eenheid in Indië ten gevolge gehad. De onderscheidene vlootvoogden, bevelhebbers en hoofden der factorijen waren slechts aan hunne bijzondere instructie gebonden en handelden overigens zelfstandig en onafhankelijk van elkander, zoodat er allengs een veelhoofdig wanbestuur was ontstaan, te gevaarlijker omdat bij de Portugezen, wier gansche magt door den Onderkoning uit Goa werd bestuurd, veel meer zamenwerking gevonden werd. Teregt begrepen dan ook de bewindhebbers dat het noodig werd een Gouverneur-Generaal over alle „forten, plaetsen, cantoren, persoonen ende negotie" van de Compagnie aan te stellen,[2] en zij droegen daartoe aan de

[1] BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, t. a. p., bl. 35.

[2] DE JONGE, t. a. p., III, bl. 130. Zeer ten onregte schrijft RAYNAL, hist. phil. et polit. des Indes, Amst. 1773, I, p. 185, de benoeming van een Gouverneur-Generaal aan de zucht toe om, even als de Portugezen, de inboorlingen door den indruk eener prachtige hofhouding te boeijen en te verblinden.

Staten-Generaal PIETER BOTH voor, die den 29 November 1609 van hen zijne aanstelling en tevens eene instructie [1] ontving, in overleg met de Kamer van XVII opgemaakt. Hij zou het bewind voeren over alle zaken van gansch Indië, de Compagnie betreffende, met een regerings-collegie, hetwelk *de Raad van Indië* genoemd werd en aanvankelijk uit vijf, na 1617 uit negen leden bestond, waarvan er echter slechts vijf [2] te Batavia, dus in de onmiddelijke nabijheid van den Gouverneur-Generaal gevestigd waren, terwijl de overige als Gouverneurs van bezittingen buiten Java te ver verwijderd waren om belangrijken invloed te kunnen uitoefenen. In alle gevallen, waarin geen uitdrukkelijke bevelen van de Kamer van XVII voorhanden waren, moest de Gouverneur-Generaal met den Raad van Indië besluiten. In 1650 [3] werd zelfs bepaald dat hij de brieven dier Kamer alleen in den Raad mogt openen. Zijne magt over zijne medeleden strekte zich regtens niet verder uit, dan dat hij voorzitter van het collegie was en bij staking van stemmen eene beslissende stem had. Intusschen nam hij als hoofd der Indische regering en als opperbevelhebber van de vloot en van het leger reeds van den aanvang zulk eene verhevene stelling in en oefende op het lot en de bevordering van hoogere en lagere ambtenaren en officieren zooveel invloed uit, dat zelfs de Raden van Indië het zelden waagden zijn wil te wederstreven, te minder daar hij dien in elk geval op eigen verantwoordelijkheid kon doorzetten, hetzij met beroep op geheime instructiën, hetzij in afwachting van het oordeel dat de bewindhebbers in het vaderland over zijn besluit zouden vellen. En ook deze waren wel verpligt hem groote vrijheid van handelen te vergunnen, zoowel omdat alleen daardoor de noodige eenheid en kracht te verkrijgen waren, als omdat de afstand tusschen de Vereenigde Ge-

---

1 Bij MIJER, Verzameling, bl. 5—21.

2 De *Punten en artikelen* van 1650, bij MIJER, t. a. p. bl. 104, vorderen een getal van zes permanente Raden. Zie voorts C. A. INTVELT FRANCIS, specimen de potestate Gubernatoris Generalis Indiae Orientalis, Traj. 1859, en C. P. K. WINCKEL, de Raad van Neerlandsch Indië, Utrecht 1863.

3 MIJER, t. a. p. bl. 113.

westen en den Oostindischen archipel te groot was, om bij verschil van gevoelen tusschen den Gouverneur-Generaal en de Raden eene beslissing der bewindhebbers af te wachten. Gedurende de zeventiende eeuw verliep er meer dan een jaar, eer men antwoord hebben kon; en nog in 1769 loofde de Kamer van XVII eene premie van 1200 gulden uit voor ieder schipper, die Batavia binnen den tijd van zes maanden bereikte.[1] In werkelijkheid was de Gouverneur-Generaal dus bijkans onbeperkt heerscher, terwijl zijn aanzien natuurlijk in dezelfde mate klom, waarin de Compagnie haar gezag uitbreidde en vorsten en volken aan zich cijnsbaar maakte.[2]

Het was zeer gelukkig voor de vestiging der Nederlandsche magt in Indië, dat de benoeming van den Gouverneur-Generaal de gansche magt der Compagnie in dezelfde hand vereenigde, terzelfder tijd waarop de Spanjaarden, van den oorlog in Europa tijdelijk ontslagen, ernstiger pogingen begonnen aan te wenden om hun monopolie te handhaven en het verlorene gebied te herwinnen. Want zeer spoedig bleek het, dat zij in Indië van geen bestand wilden hooren. Het werd er van hunne zijde niet afgekondigd[3] en de vijandelijkheden bleven niet slechts voortduren maar namen een steeds dreigender karakter aan. Naauwelijks kregen de Staten-Generaal echter de overtuiging, dat de koning van Spanje inderdaad aan gene zijde van de Kaap geen bestand erkende, of zij magtigden de Compagnie om den vijand overal te beoorlogen en aan te tasten, alsof er in het geheel geen bestand gesloten was, en stonden haar krachtdadig bij, zoowel met aanzienlijke voorschotten als met oorlogschepen.[4]

---

[1] F. W. PESTEL, Commentarii de republ. Batava, 1795, I, p. 536. De premie was *f* 1500, voor wie binnen 5½ maand Batavia bereikte. Vgl. *Staatk. en staathuish. jaarboekje*, 1855, bl. 310.

[2] VALENTIJN, Oud en Nieuw Oost-Indië, IV, bl. 262, 317. Vgl. PESTEL, t. a. p., 539.

[3] DE JONGE, t. a. p., III, bl. 114.

[4] Resol. v. Holland, 1613, bl. 53. Plakkaten van 5 Febr. en 4 Maart 1614, Gr. Pl. B., II, bl. 2272 en 2273. Instructie van 1617, art. 50, bij MIJER, t. a. p. bl. 38. AREND, algem. gesch. des vaderlands, vervolgd door W. G. BRILL, III, tweede stuk, bl. 594, derde stuk, bl. 251, 578, 666. DE JONGE, t. a. p., III, bl. 122. VREEDE, gesch. der dipl., II, eerste stuk, bl. 417 vv.

De Compagnie was daardoor in staat eene voldoende magt tegen die des vijands over te stellen, en maakte daarvan zulk een doelmatig gebruik, dat zij al zijne aanslagen verijdelde en zoowel door uitbreiding van het aantal harer sterkten en factorijen als door het sluiten van voordeelige handelsverdragen haar gezag op steeds hechtere grondslagen vestigde. Het kwam haar daarbij uitnemend te stade dat de magt der Portugezen reeds in de tweede helft der zestiende eeuw ten gevolge van toenemende onbekwaamheid en zedeloosheid was gaan dalen, terwijl hun godsdienstig fanatisme, gepaard met wreedheid en willekeur, den haat der inboorlingen in hooge mate had opgewekt. Het uiterlijk nog zoo grootsche en sterke maar reeds wankelende gebouw van hun gezag had slechts weinig krachtige stooten noodig om ineen te storten, en de in Indië gevestigde Portugezen zelven waren weinig geneigd om hunne uiterste krachten tot behoud van bezittingen in te spannen, die sedert 1580 niet meer aan hen maar aan den overheerscher van hun vaderland, den koning van Spanje, toebehoorden.[1] Van daar dat de Compagnie reeds vóór het einde van het bestand de Molukken geheel in hare magt had; en nadat in 1641 het sterke Malacca, niettegenstaande den heldenmoed zijner verdedigers, voor de onwrikbare volharding harer troepen bezweken was, voerde zij de opperheerschappij in den ganschen Oostindischen archipel, waarvan de beide sleutels, de straat van Malakka en de straat Sunda, in hare handen waren. Sedert dien tijd bezaten de Portugezen er niets meer dan eene onbeteekenende sterkte op het eiland Timor, terwijl de Spanjaarden, die op de Philippijnsche eilanden gevestigd waren, uitsluitend oostwaarts met Mexico in verkeer bleven en het niet meer waagden der Compagnie den alleenhandel in den Oostindischen archipel te betwisten.[2]

Het waren echter niet alleen de Spanjaarden en Portugezen, die geweerd moesten worden, zoo de Compagnie het

---

[1] SAALFELD, Geschichte des portugiesischen Kolonialwesens in Ostindien, p. 264 vv. Vgl. DE JONGE, t. a. p., III, bl. 70—82.

[2] Zie over het in 1768 gerezen geschil met Spanje over de vaart naar de Philippijnen langs de Kaap: PESTEL, Commentarii, I, p. 528.

uitsluitend bezit der specerij-eilanden verkrijgen en behouden zou. Ook bevriende volken, gelijk de Franschen en Engelschen, trachtten aandeel aan haren winstgevenden handel te krijgen, en er was geen billijke reden om hun dat gewapenderhand te beletten. Niettemin was de Compagnie vast besloten om, des noods met geweld, alle mededingers te weeren,[1] al waren haar sedert het sluiten van het bestand verscheidene der voorwendsels ontvallen, waarvan zij vroeger gebruik had gemaakt om door tusschenkomst der Staten-Generaal de plannen van HENDRIK IV te verijdelen. Wat Frankrijk betreft, kon haar dat niet moeijelijk vallen. Wel werden aldaar na den dood van genoemden vorst nog eenige schepen naar Oostindië uitgerust, maar de Fransche kooplieden bezaten destijds over het geheel te weinig bekwaamheid, energie en kapitaal, dan dat hunne pogingen op dit gebied veel kans op een goeden uitslag zouden hebben gehad. De eene voor en de andere na leden al hunne ondernemingen schipbreuk.[2] Bovendien ontzag de Compagnie zich niet geweld te gebruiken. Twee schepen, door de Fransche compagnie van St. Malo uitgerust, werden door haar in beslag genomen en verbeurd verklaard. Wel beklaagde de

---

1 Instructie voor den Gouv. Gen. van 1617, goedgekeurd door de Staten-Generaal, bij MIJER, Verzameling, bl. 34, art. 35: „Alzoo verscheiden natiën met geweld, het zij met Onze vrienden en bondgenooten of met Onze vijanden, in praejudicie van onze gemaakte contracten, Onzen handel zoeken te invaderen, zoo zullen de Gouverneur-Generaal, mitsgaders ook bij deszelfs absentie Onze Vice-Gouverneurs, Directeurs, Kapiteins, Kooplieden en andere Officieren, na gedaan vriendelijk verzoek en insinuatie van te vertrekken en van zoodanig voornemen te desisteren, alle vreemde natie, geen uitgezonderd, en derzelver schepen en goederen met geweld afweren en verdrijven, de noten, nagelen en foelie, die ze in hunne schepen geladen mogten hebben, daaruit halen en bijaldien zijlieden zich daartegen met gewapende hand stellen, en de zaken tot het gevecht mogten komen, zullen zijlieden, in cas van verovering van eenige schepen, van alles pertinenten staat en inventaris maken," enz. Reeds in 1605 had PHILIBERT DU BOIS (diplomatische Berichte, herausgeg. von F. W. EBELING, 1856, I, p. 11), geschreven: „Unsere Mercadores von Amsterdam treiben ihren Indianischen handell freybeuterisch gnug, und greiffen allenthalben umb sich, ia auch ohne verschonung der Neutralen Persohnen und güetter, darmit sie es nit gutt machen werden, den die Sigria. di Venetia haben derentwegen an die Hern Staaten Generall schreiben laszen."

2 GOURAUD, Histoire de la politique commerciale de la France, I, p. 263.

Fransche regering zich over deze wederregtelijke handelwijze en werd de Oostindische Compagnie verpligt eene aanzienlijke schadevergoeding te geven; maar deze getroostte zich gaarne zulk een offer, wanneer zij er haar doel mede bereiken en de Fransche reeders door vrees voor eene dergelijke behandeling beletten kon, den Oostindischen archipel binnen te zeilen. [1]

Veel gevaarlijker en moeijelijker te overwinnen was de mededinging van de Engelschen, wier vriendschap en steun de Vereenigde Gewesten niet konden ontberen. Zij hadden reeds in 1600 eene compagnie voor de vaart op Oostindië opgerigt, en men kon zich dus tegenover hen niet op den regtsgrond der prioriteit beroepen. Terwijl de Nederlandsche Oostindische Compagnie zich vooral met de Molukken bezig hield, hadden zij zich te Bantam gevestigd, bezaten aldaar het vertrouwen van den vorst en kochten van hem onder voordeelige voorwaarden aanzienlijke hoeveelheden peper, die zij in Europa voor lageren prijs dan de Nederlanders konden verkoopen; want met de Portugezen en Spanjaarden in vrede zijnde, hadden zij veel minder onkosten dan de voortdurend strijdvoerende Nederlandsche Compagnie. [2] De admiraal MATELIEF, die in 1608 uit Oostindië naar Holland terugkeerde, wist aan de bewindhebbers geen beteren raad te geven om die lastige mededingers uit den weg te ruimen, dan hen zooveel mogelijk te beletten iets anders dan peper naar Europa te voeren en dan, door steeds peper als ballast herwaarts te laten brengen, den prijs daarvan op de Europesche markt zoozeer te drukken, dat zij geen voordeel meer door dien handel zouden kunnen behalen. [3] Intusschen was het zoo gemakkelijk niet de onder-

---

1 AITZEMA, Saken van staet en oorlogh, I, bl. 222. AREND, algem. gesch. des vaderlands, III, derde stuk, bl. 202, noot 2. Zie nog over den handel van Franschen in Oostindië de Kronijk van het Historisch Genootschap, X, bl. 90, 106, 116, 119.

2 Bovendien dreven zij een winstgevenden handel op Suratte. Zie de Kronijk van het Hist. Gen., X, bl. 105 vv. Vgl. Historisch Verhaal der O. I. Comp., I, bl. 368.

3 Historisch Verhaal der O. I. Comp., I, bl. 367 vv.

nemende en stoutmoedige Engelschen te weeren. Niet alleen de agenten hunner Compagnie maar ook particuliere reeders en vrijbuiters zwierven met hunne schepen in den Oostindischen archipel rond en lieten geen gelegenheid voorbijgaan om in de Molukken specerijen op te koopen of tegen wapenen, kruid en lood te ruilen, terwijl zij bovendien niet zonder grond verdacht werden de inboorlingen tegen de Nederlanders op te zetten en zelfs met raad en daad tegen hen te ondersteunen.[1] Wel dwongen de scheepsbevelhebbers der Compagnie nu en dan de Engelsche schepen te vertrekken en hun in de Molukken het veld vrij te laten, maar de gansche Engelsche magt te verdrijven en vooral de Engelschen uit Bantam te verwijderen, daartoe waren zij noch bevoegd noch in staat. Van daar dat weldra het denkbeeld opkwam om met hen eene overeenkomst te sluiten, ten einde de voor beide partijen nadeelige concurrentie te doen ophouden. In 1610 deed men van de Nederlandsche zijde voor het eerst een voorstel tot vereeniging, dat in Engeland werd afgewezen, uit vrees dat de Hollanders door hunne bekwaamheid en ijver het aandeel der Engelschen meer en meer beperken zouden.[2] Intusschen klom allengs de magt der Compagnie in den Oostindischen archipel, en naarmate zij op de bevolking van de Molukken grooter invloed kreeg, ging zij ook tot strengere maatregelen tegen de Engelschen over en ontzag zich zelfs niet hunne schepen te nemen. Het bleek meer en meer dat de Hollanders op zee verreweg de sterksten waren en dat zij niet schroomden zich op het regt van den sterkste te beroepen en daarvan gebruik te maken. De koning van Engeland was, naar zij beweerden, niet te vergelijken met den koning van Holland, gelijk zij prins MAURITS bij de inboorlingen

---

1 Codex diplomaticus van het Hist. Genootschap, III, tweede afd. (1856) bl. 136, 142 vv. AREND, t. a. p., bl. 745. Historisch verhaal der O. I. Comp., I, bl. 346 vv. DE JONGE, t. a. p., III, bl. 94, 98, 100, 108.

2 VREEDE, Gesch. der Nederl. dipl., II, eerste stuk, bl. 429, noot 4, alwaar uit de *Memoirs* van WINWOOD de reden der Engelschen aldus wordt vermeld: „we fear that in case of joining — — the art and industry of their people will wear out ours."

noemden.[1] Een Hollandsch schip, snoefden zij, kon zich wel met tien Engelsche meten, en het zou hun gemakkelijk vallen om, als het hun goeddacht, alle havens van Engeland te sluiten. Zelfs ontzagen zij zich niet bij eene feestelijke gelegenheid te Bantam de Engelsche vlag onder de hunne rond te dragen. Als de Engelschen waarschuwden dat hunne regering van diergelijke wederregtelijke handelingen en beleedigingen rekenschap zou vragen, antwoordden zij dat de Compagnie rijk genoeg was om een paar in beslag genomen schepen te betalen en dat gaarne doen zou, wanneer zij op die wijze de Engelschen den handel op de Molukken beletten kon. Te Bantam, waar deze in den regel den meesten invloed hadden, wreekten zij zich door aanrandingen en mishandelingen, die door de Nederlanders, als zij er kans toe zagen, met woeker vergolden werden.[2]

Zulk een toestand was intusschen voor beide partijen te nadeelig, dan dat welbegrepen eigenbelang niet tot inschikkelijkheid en overeenstemming zou hebben genoopt. De Engelschen kwamen dan ook eerlang op het voorstel van 1610 terug. In Februarij 1615 kwamen er gecommitteerden der Engelsche Oostindische Compagnie in Holland, om de gerezene geschillen bij te leggen,[3] doch de onderhandelingen stuitten af op den eisch der Engelschen dat de Nederlanders hunne krijgsmagt in Oostindië zouden verminderen, opdat zij zelven niet genoodzaakt zouden zijn tot een aanzienlijk bedrag in die onkosten te deelen, terwijl van deze zijde beweerd werd „dat de handel aldaar ten dienste van den lande niet was vol te houden, tenzij men er van landswege met de wapenen de

---

[1] VREEDE, t. a. p., bl. 422.

[2] Zie vooral de *Memoires des torts et griefs que les Anglois ont receus des Hollandais es Indes Orientales*, in den Codex diplomaticus, t. a. p., bl. 159—166 en aldaar vooral p. 165 v. Vgl. de grieven der Hollanders, ibid., p. 142—159.

[3] In de Calendar of State papers, colonial series, East Indies, China and Japan, 1513—1616, edited by W. N. SAINSBURY, London 1862, p. 369, komt de volgende mededeeling voor van CLEMENS EDMONDES, een der Engelsche commissarissen, op 30 Januarij 1615: „In the afternoon had a large discourse with BARNEVELT, who let fall words to the effect, that if we joined with them to beat the Spaniard out of the East Indies, we should make them as profitable unto us as the West Indies should be unto him." Zie aldaar ook p. 382 op 18 Febr. 1615.

hand aan hield."[1] Men zag in dat verlangen der Engelschen slechts eene poging om de Compagnie te ontwapenen, hetgeen men des te gevaarlijker achtte, daar de koning JACOBUS I niet ten onregte van Spaanschgezindheid verdacht werd. In 1618 werden echter de onderhandelingen hervat, vooral op aandrang van de bewindhebbers der Oostindische Compagnie, die daarin een uitstekend middel zagen om langs zijdelingschen weg hare voortduring te verzekeren. Immers was het reeds gebleken dat de hernieuwing van het octrooi, dat in 1623 ten einde liep, niet slechts in de van hare voordeelen uitgeslotene landprovinciën maar ook bij velen in Holland en Zeeland hevigen tegenstand zou vinden; doch deze zou natuurlijk weinig baten wanneer zij reeds door eene vereeniging met de Engelsche Compagnie, die toch wel niet slechts voor een paar jaren kon worden aangegaan, voorbereid en bijna onvermijdelijk gemaakt was.[2] De Staten-Generaal besloten dat eenige bewindhebbers naar Engeland zouden vertrekken om te beproeven eene overeenkomst tot stand te brengen en dat eenige afgevaardigden uit hun midden, op kosten der Compagnie, hen zouden vergezellen. Intusschen scheen hierdoor inderdaad de vraag, of het octrooi der Compagnie verlengd zou worden, zoo bepaaldelijk in toestemmenden zin beslist te zijn, dat Friesland en Groningen zich tegen het vertrek der bezending verzetteden, tenzij vóor den duur der vereeniging geen later tijdstip dan 1623 bepaald werd. Op de klagt der bewindhebbers, dat het hun onmogelijk zou zijn in dat geval voordeelige voorwaarden te bedingen, werd hun vergunning gegeven de overeenkomst voor langeren tijd aan te gaan, mits zij niet zou worden vastgesteld dan met voorkennis en goedkeuring der Staten-Generaal. De provincie Groningen nam hiermede genoegen, onder voorwaarde dat hare ingezetenen bij de verlenging van het octrooi aandeel zouden krijgen aan de vaart op Oostindië, doch de provincie Friesland bleef tegen het genomen besluit protesteren. Zij verklaarde op dit punt geen

---

1 ARENDT, t. a. p., III, tweede stuk, bl. 591. Vgl. derde stuk, bl. 266.

2 Ibid., III, derde stuk, bl. 249 vv.

overeenstemming te zullen dulden en aan hare ingezetenen het regt voor te behouden om na afloop van het octrooi vrijelijk op Oostindië te varen.

De onderhandelingen[1] bleven een geruimen tijd slepende, zoowel ten gevolge van den trots van JACOBUS I, die niet dulden kon dat men in Indië den koning van Holland voor een grooter monarch dan hem zou houden, als van den eisch der Engelschen, dat de handelsvoordeelen gelijkelijk tusschen de beide Compagniën gedeeld zouden worden, daar beider kapitalen ongeveer aan elkander gelijk waren.[2] De bewindhebbers achtten dit zeer onbillijk wegens „de geduyrige ende sware defentie die sy sooveel jaeren achtereenvolgende hadden genootsaeckt geweest te doen, tegens een soo machtigen vijandt als den coninck van Spaignien, waerdoor sy den generaelen handel van Indien hadden gelijck als geconserveert ende bewaert." Zij meenden dus dat de Engelschen slechts op één vijfde, hoogstens op één vierde van den handel aanspraak konden maken. Na veel beraadslagingen en geschillen verklaarden de Engelschen eindelijk met één derde van den handel op de Molukken tevreden en voorts bereid te zijn de helft van de kosten der verdediging over geheel Indië op zich te nemen. Op dezen grondslag waren de bewindhebbers geneigd eene overeenkomst te sluiten, en de Engelschen, verheugd dat hun ten slotte zulk een belangrijk aandeel was toegestaan, lieten nu op andere punten hunne eischen varen. De Nederlandsche Compagnie werd van de verpligting ontheven om voor beschadigde of in den grond geboorde Engelsche schepen schadevergoeding te geven en, hetgeen voor haar van veel meer gewigt was, de aanwijzing der forten, die door de Engelschen bezet zouden worden, werd niet slechts voorloopig uitgesteld maar ook

---

[1] Het *Verbael* daarvan bevindt zich in den reeds aangehaalden Codex diplomaticus, bl. 227—261.

[2] In 1612, toen de Engelsche compagnie in navolging der Nederlandsche den vorm eener vennootschap aannam, waarvan het door aandeelhouders ingelegde kapitaal door bewindhebbers geadministreerd werd, was voor 429000 pond sterling ingeschreven en in 1617 werd dat kapitaal door nieuwe inschrijvingen met 1.600.000 pond sterling vermeerderd. ROSCHER, Kolonien etc., p. 378.

het daartoe betrekkelijke artikel zoo geredigeerd, dat de Engelschen daaruit nimmer het regt konden afleiden om afstand van eenige sterkte of bezitting te vorderen. Zoo kwam den 17 Julij 1619 een verdrag[1] tot stand, waarbij bepaald werd dat de handel in Indië voortaan voor beide Compagniën zou openstaan. Men zou trachten met gemeen overleg een prijs te beramen, beneden welke de Indische waren in Europa niet zouden mogen verkocht worden. Alle op Java ingekochte peper zou tusschen de beide Compagniën verdeeld worden. Daarentegen zouden de Engelschen in de Molukken slechts voor één derde aan den handel deel nemen, zoowel wat invoer als wat uitvoer betrof. Tot gemeenschappelijke verdediging zou eene vloot van twintig oorlogschepen door de beide Compagniën, elke voor de helft, onderhouden worden, terwijl een Raad van defensie, uit vier Nederlanders en vier Engelschen zamengesteld, de standplaatsen en het gebruik dier schepen bepalen en tevens de tollen vaststellen zou. Men zou gemeenschappelijk trachten vrijheid van handel in China en andere landen te verkrijgen en zonder elkanders goedkeuring geen derden tot het deelgenootschap toelaten, terwijl men zich over en weder verbond om alle particuliere Engelsche of Nederlandsche schepen uit Indië te weren en de wederzijdsche regeringen te bewegen om „niet te willen authoriseren de opregtinge van eenige andere Compagniën, om haar te bemoeijen met de traffycquen, en in de Navigatie van de voornoemde Indiën, staande den tijd van dit Tractaat." Voor de Nederlandsche Compagnie was de slotbepaling van het verdrag dubbel belangrijk, daar het den duur der vereeniging op twintig jaren bepaalde. Daardoor was de voortduring van haar octrooi eenigermate verzekerd, te meer omdat het verdrag in den vorm van een traktaat tusschen Engeland en de Republiek gesloten en ook door de wederzijdsche staatslieden onderteekend was.

Het Engelsche schip, dat de eerste tijding van de geslo-

---

[1] Historisch Verhaal der O. I. Comp., II, bl. 289 vv. AITZEMA, t. a. p., I, bl. 206 vv.

tene overeenkomst naar Indië overgebragt, stuitte in straat Sunda op eene Hollandsche oorlogsvloot, bestemd om alle Engelsche schepen, die den archipel zouden willen binnenzeilen, te nemen of terug te drijven. Want terwijl te Londen over den vrede onderhandeld werd, was in Indië zelf de oorlog uitgebarsten. De voortdurende vijandelijkheden, door de Engelschen gepleegd, en het klimmend aantal hunner schepen had de Oostindische Compagnie tot groote uitrustingen genoopt, ten einde hun met goed gevolg het hoofd te kunnen bieden.[1] De Staten-Generaal, gevoelende dat het van belang was haar niet alleen tegen openbare vijanden gelijk de Spanjaarden en de Portugezen maar ook tegen gevaarlijke mededingers gelijk de Engelschen te steunen, hadden haar weder met geld en schepen bijgestaan en zelfs onder de hand hunne bevelhebbers vermaand om tegen den Engelschen overmoed te waken. Deze wenk, zoo volkomen in overeenstemming met de wenschen der bewindhebbers, werd door hen als eene stilzwijgende magtiging tot krachtiger maatregelen opgevat, en in 1616 gaven zij uitdrukkelijken last om de Engelschen uit de Molukken te verdrijven. Deze lieten van hunne zijde niets onbeproefd om de Nederlanders te bemoeijelijken en de inboorlingen tegen hen op te zetten. Op hun aandrang besloot de vorst van Jacatra de Compagnie uit de op zijn grondgebied gevestigde loge te verdrijven en tastte, door eene Engelsche vloot bijgestaan, in 1619 de nog onvoltooide sterkte aan, welke men tot hare bescherming was begonnen aan te leggen. Reeds was de Nederlandsche bezetting op het punt de sterkte aan de Engelschen over te geven, toen de sultan van Bantam plotseling van politiek veranderde, het rijk van Jacatra bij het zijne inlijfde en weigerde de Engelschen verder tegen de Nederlanders bij te staan.[2] Door deze onverwachte wending

---

[1] Kronijk van het Historisch Genootschap, X, bl. 112. Vgl. G. LAUTS, geschiedenis enz. der Nederlanders in Indië, I, 1852, bl. 170 vv.

[2] Vgl. Mr. J. A. VAN DER CHIJS, de Nederlanders te Jakatra, in de Werken van het koninklijk instituut voor taal- land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, Amst. 1860. Uit dit werk blijkt dat het gedrag der Nederlandsche bezetting niet te roemen valt en later door COEN teregt gestreng werd afgekeurd.

teleurgesteld, verlieten de Engelschen met hunne schepen de baai. Weldra kwam nu de Gouverneur-Generaal JAN PIETERSZ. COEN, die in de Molukken versterking was gaan halen, met eene vloot van zeventien zeilen terug, nam het door de inwoners grootendeels verlatene rijk van Jacatra voor de Compagnie in bezit, zonder zich aan den sultan van Bantam te storen, en dwong dezen vervolgens om alle Nederlandsche gevangenen uit te leveren. Het aldus ontzette fort kreeg den naam van Batavia en was de oorsprong der fraaije en bevolkte stad, die weldra als de hoofdzetel der Nederlandsche magt in Oostindië onder zijne wallen verrees. Het werd nu voor COEN eene hoofdzaak om de magt der Engelschen zooveel mogelijk te knotten, en in Mei 1619 besloot de Hooge Regering in Indië om hen overal aan te tasten, waar zij mogten worden aangetroffen.[1] Met kracht en beleid werd dit besluit ten uitvoer gebragt. COEN trachtte het zoover te brengen dat de Engelschen in den Oostindischen archipel nergens vasten voet meer hadden en dus wel verpligt waren zich naar de voorwaarden der Compagnie te voegen, zoo zij er handel wilden blijven drijven. Reeds mogt hij gegronde hoop koesteren zijn doel eerlang te bereiken, toen het te Londen gesloten traktaat onverwachts zijn plan in duigen deed vallen. Doch COEN was de man niet om zelfs op bevel der bewindhebbers op te geven, wat hij in het belang der Compagnie noodig achtte. Wel werd de vrede op den 9 Junij 1620 plegtig te Batavia afgekondigd en de Raad van defensie ingesteld, maar aan de Engelschen werd geen enkel voordeel ingeruimd dat niet uitdrukkelijk in het traktaat was opgenoemd, en in plaats van hun gelijke regten toe te kennen, behandelde COEN hen op den voet eener uit gunst toegelatene en aan het oppergezag der Compagnie ondergeschikte natie. Natuurlijk wekte dit bij de Engelschen wrevel en verbittering.[2] Zij beklaagden

---

1 LAUTS, t. a. p., I, bl. 172.

2 AITZEMA, t. a. p., I, bl. 360: „Het Accoordt tusschen de twee Oostindische Compagnien is voor desen ghestelt. Maer wat wast? d'Engelsche waren de minste; ende sy wouden geern de meeste zijn; ende gierigheyt is een gemeen ghebreck onder Kooplieden."

zich bij hunne regering en deze wendde zich tot de Staten-Generaal, die er op hunne beurt in 1622 de bewindhebbers over onderhielden. Voor deze was de zaak des te onaangenamer en bezwarender, daar er juist wegens hunne nalatigheid in het afleggen van rekening en verantwoording aan de participanten een storm tegen hen was opgerezen, dien zij groote moeite hadden te bezweren. [1] Zij schreven onmiddelijk aan COEN dat hij zorgvuldig elke aanleiding tot geschil vermijden en in kleinigheden wat toegeven moest. Maar COEN begreep het anders. Toen hij in het begin van 1623 naar het vaderland vertrok, liet hij voor zijnen opvolger PIETER DE CARPENTIER een advies achter, waarin hij als zijne meening verklaarde „dat de minste toegevinghe de meeste rust ende vreede maackt," en hem op het hart drukte om de souvereiniteit en het oppergezag der Staten-Generaal in de reeds door de Compagnie bezette streken onverdeeld te handhaven „zonder eenichzins toe te staen dat de Engelse ofte andere daer inne dringhen." Integendeel moest men hun geen grooter vertrouwen schenken dan aan openbare vijanden en geen andere winst gunnen dan het derde deel van den Molukschen handel, dat hun bij traktaat was toegezegd. [2] Tot staving van dit gevoelen beriep hij zich in een merkwaardig verslag van zijne verrigtingen en van den toestand der Nederlandsche magt in Indië [3] niet alleen op de omstandigheid, dat de Engelschen in gebreke bleven om hunne verpligting betrekkelijk de uitrusting en het onderhoud van tien oorlogschepen te vervullen, waaruit bleek dat zij alleen de voordeelen van het traktaat wilden genieten, zonder in de lasten te deelen, maar bovendien op hunne geheime verstandhouding met den sultan van Bantam, die voor Batavia altijd een gevaarlijke nabuur bleef. Eene zamenzwering, in Februarij 1623 door Engelsche handelsagenten gesmeed om het Nederlandsche fort te Amboina met hulp van omgekochte soldaten te vermeesteren, doch bij tijds ont-

---

1 Zie daarover hierna Hoofdst. 5.

2 Kronijk van het Historisch Genootschap, X, bl. 90.

3 Ibid., bl. 95—129.

dekt en door de teregtstelling der schuldigen gestraft, gaf der Indische regering eene gewenschte aanleiding om voor goed met de Engelschen te breken, die terstond gedwongen werden de Molukken te verlaten en in het volgende jaar ook hunne factorij te Batavia moesten ontruimen. Van dat oogenblik af werd het eene maxime der Oostindische Compagnie, den Engelschen „den smaak van den Oostindischen handel te doen vergaan.”[1] Wel gaf deze Ambonsche moord, zoo als de Engelschen de welligt overijlde teregtstelling hunner landgenooten noemden, aanleiding tot hevige en langdurige geschillen tusschen Engeland en de Republiek, die onder de oorzaken der oorlogsverklaring van CROMWELL in 1652 geen geringe plaats besloegen: doch hoeveel nadeel de Engelschen ook elders aan onzen handel konden toebrengen, in den Oostindischen archipel was de Compagnie destijds te uitsluitend meester en te vast geworteld, dan dat het hun mogelijk zou zijn geweest het verloren terrein te herwinnen. Hoewel de Staten-Generaal bij den vrede van Westminster in 1654 moesten beloven, dat degenen, die deel aan de regtspleging op Amboina genomen hadden, voor zooverre zij nog in leven waren, zouden gestraft worden, en dat de erfgenamen der ter dood gebragte Engelschen eene schadevergoeding bekomen zouden, werd in het vredesverdrag overigens niets anders omtrent den handel der Engelsche Oostindische Compagnie in den archipel bepaald, dan dat door beide partijen vier commissarissen zouden benoemd worden om de geschillen betrekkelijk over en weder geleden onregt en schade, zoowel buiten als in Oostindië, te vereffenen.[2] Bij den vrede van Breda in 1667 gaven de Engelschen hunne laatste aanspraken op nederzettingen in de Molukken of aandeel aan den handel in specerijen op. Intusschen hadden zij nog steeds hunne factorij te Bantam behouden; maar toen aldaar in 1682 onlusten tusschen den Sultan en diens zoon uitbraken en de Engelschen den eerste ondersteunden, koos

---

1 P. A. LEUPE, in de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië, II, bl. 335.

2 Art. 30.

de Compagnie de partij van den laatste, die door hare hulp zegevierde. Tot belooning der hem bewezen dienst sloot de jonge vorst in het volgende jaar de factorij der Engelschen, die na dien tijd niet meer te Bantam werden toegelaten en daardoor geheel en al uit den Oostindischen archipel verdreven waren.

Waar de Engelschen, niettegenstaande hun ondernemingsgeest en hunne stoutmoedigheid, voor de onwrikbare volharding der Oostindische Compagnie het veld moesten ruimen, hoe zouden zich daar andere natiën, minder bedreven in de scheepvaart en minder rijk in kapitaal, hebben kunnen handhaven? In 1618 begonnen de Deenen, onder leiding van een voormalig beambte der Compagnie, op Oostindië te varen; maar niettegenstaande zij van de Staten-Generaal eene acte hadden weten te verkrijgen, die hun daartoe vergunning gaf, bepaalden zij zich tot het vasteland, daar de magt der Compagnie in den archipel reeds te vast gevestigd was, dan dat zij er zich zouden hebben durven wagen.[1] Zoo had dus de Compagnie haar doel volkomen bereikt. Alle vreemde mededingers waren geweerd. Het monopolie, welks eerbiediging zij aanvankelijk in 't belang des vaderlands, dat anders den reuzenstrijd tegen Spanje niet zou kunnen volhouden, van HENDRIK IV had afgesmeekt, had zij niet alleen tegen zijne onderdanen maar tegen alle andere natiën gehandhaafd. De vrijheid der zee was het argument geweest, waarmede HUGO DE GROOT haar goed regt op de vaart naar het door de Spanjaarden en Portugezen afgeslotene Indië betoogd had. Naauwelijks had zij zich in het hart van den Indischen archipel genesteld, of zij sloot op hare beurt voor ieder ander de poorten toe.

Voor ieder ander, en dus ook voor hare eigene landgenooten; want haar octrooi was zoo naauw niet begrensd, of er schenen aanvankelijk nog wegen open, waarlangs men

---

1 LAUTS, t. a. p., I, bl. 164. AREND, algem. gesch. des vaderl. voortgezet door W. G. BRILL, III, derde stuk, bl. 587. Kronijk van het Historisch Genootschap, X, bl. 116. Instructie voor den Gouv. Gen. van 1632, bij MIJER, Verzameling, bl. 59, art. 48. VALENTIJN, oud en nieuw Oost-Indië, I, bl. 142 vv. IV, bl. 222.

het ontduiken kon, en het zou voor haar voorzeker nog grooter gevaar hebben opgeleverd, dan van den kant van Engelsche of Fransche compagniën dreigde, wanneer zij met de mededinging van particuliere Nederlandsche reederijen te worstelen had gehad. Met niet minder kracht en volharding wist zij dan ook elke poging daartoe te verijdelen. Reeds dadelijk bij hare oprigting bood zich daartoe de gelegenheid aan. Twee reederijen voor de vaart naar Oostindië door de straat van Magellaan, in 1598 bijna gelijktijdig te Rotterdam en te Amsterdam ontstaan, hadden elk van de Staten-Generaal vrijdom van in- en uitgaande regten voor twee reizen verkregen en zich daarna tot één Compagnie vereenigd, die geweigerd had zich in de algemeene Oostindische Compagnie te laten opnemen. Daar in het begin van 1602 nog slechts één reis volbragt was, meenden zij dus nog tot drie reizen geregtigd te zijn en wendden zich dien ten gevolge den 19 Maart 1602 tot de Staten-Generaal met den eisch dat hunne verkregene regten niet door het octrooi der ontworpene Oostindische Compagnie zouden geschonden worden. Het was nog juist bij tijds, want reeds den volgenden dag kwam die Compagnie tot stand, doch in haar octrooi werd nu uitdrukkelijk de bepaling opgenomen[1] dat „de concessien voor desen gegeven aen eenige Compagnien, omme te varen deur de voorsz. Strate van Magellanes, behoudelyck dat sy hunne schepen vuyt dese landen sullen affsenden binnen vier jaren naer dato deses" in haar geheel zouden blijven. Dat was echter geheel in strijd met den geest en de bedoelingen van de bewindhebbers der Oostindische Compagnie; en toen dan ook de Magellaansche Compagnie in het volgende jaar het voornemen openbaarde om eenige schepen naar Oostindië en China te zenden, beweerden zij stoutweg dat die handelwijze met het hun verleend octrooi in strijd was en wisten haar langs verschillende wegen zooveel hinderpalen in den weg te leggen, dat van de voorgenomene onderneming niets kwam. Zij sloegen echter tevens den weg der onderhandelingen in en haalden

1 Art. 34.

daardoor de Magellaansche Compagnie over om tegen afstand van een aandeel in de door de Oostindische Compagnie uitgeruste schepen van verdere ondernemingen af te zien. Het schijnt echter dat de laatste hare verpligtingen in dit opzigt niet volkomen nakwam, daar zij door de bewindhebbers der eerste nog bijna twintig jaren lang met regtsgedingen werd lastig gevallen, waarbij het Hof van Holland de Oostindische Compagnie in het ongelijk stelde.[1]

Ernstiger was de worsteling der Compagnie met een man, dien wij reeds als een der krachtigste bestrijders van haar monopolie hebben leeren kennen, met ISAAK LE MAIRE. Meer en meer met wrevel over hare zijns inziens onregtmatige uitsluiting van alle mededingers vervuld, had hij zich in 1609 niet bepaald tot het verijdelen harer poging om ook de doorvaart langs het noorden in haar octrooi te doen opnemen, maar zich tevens in hetzelfde jaar met al den invloed van zijne onbetwiste handelskennis en zijn groot crediet in den actiehandel geworpen, waartoe de daling van den koers der aandeelen van de Compagnie sedert het einde van 1607 aanleiding had gegeven. In groote partijen wierp LE MAIRE zijne aandeelen op de markt, zijn voorbeeld sleepte anderen mede, talrijke speculanten op voortdurende daling mengden zich in het spel en verkochten op tijd, niet slechts op twee en drie maanden maar zelfs op twee en drie jaren, tegen steeds lagere prijzen. Zoo woedde een ware windhandel op de Amsterdamsche beurs, die aan het crediet der Oostindische Compagnie groote afbreuk deed. Vertoornd over dezen gang van zaken, dien zij uitsluitend aan zamenspanning van vijanden der Compagnie toeschreven, en niet inziende dat het kwaad weldra door overdrijving zich zelf dooden zou, riepen de bewindhebbers de hulp der regering in, om dien windhandel te stuiten. Zij verlangden een plak-

---

1 BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, le Maire, bl. 19 v. DE JONGE, t. a. p. bl. 125—128. BERG VAN DUSSEN-MUILKERK, in *de Gids*, 1849, I, bl. 703, noot I. Uit een stuk in het archief van Medemblik (zie *Kronyk* van het *Hist. Gen.* VI, bl. 191) blijkt dat de bewindhebbers en participanten van de Magellaansche Compagnie nog in 1626 aan de Staten-Generaal verzochten om onpartijdige regters te mogen hebben tegen de Oostindische Compagnie.

kaat, waarbij op straffe verboden werd meer aandeelen te verkoopen, dan men werkelijk bezat, met verpligting tevens tot levering en overboeking van het verkochte, binnen den tijd van één maand na den verkoop. Te vergeefs werd dit verzoek in twee bij de Staten-Generaal ingediende memoriën, waarin LE MAIRE ongetwijfeld de hand had, zoo hij er al niet de steller van was, krachtig bestreden. Men deed daarin een beroep op de handelsvrijheid, dat, naar men vertrouwde, inzonderheid bij de Hollandsche regenten weerklank moest vinden. De vrijheid van koop en verkoop, beweerde men, was ten allen tijde het kleinood dezer vrije landen geweest. Geen plakkaat had daarin belemmering gebragt noch den tijd van levering voorgeschreven: de haring werd verkocht eer zij gevangen, het graan eer de oogst gerijpt was. Het toestaan van het verzoek zou een verstrikken van den handel, een inbreuk op de regten der kooplieden, een bevoordeelen der bewindhebbers zijn, die op deze wijze inzage zouden bekomen van alles wat er in den actiehandel omging, om daarmede hun eigen profijt te doen. En ware het nog dat die actiehandel beperkt was tot de beurzen van Amsterdam of Middelburg: neen, door de gansche wereld had zij koers, te Hamburg, te Frankfort, te Keulen, te Rouaan, te Londen. Een plakkaat der Staten zou belagchen worden, waar de kracht er van door geen wettelijke middelen kon worden gehandhaafd. [1]

Hoe geldig die argumenten ook uit een staathuishoudkundig oogpunt mogten zijn, zij konden niet opwegen tegen de eenmaal aangenomene en reeds diep gewortelde politiek, om de Oostindische Compagnie, aan wier voorspoed der Republiek zooveel gelegen was, zooveel mogelijk tegen elke binnen- of buitenlandsche aanranding te handhaven. In Februarij 1610 stelden de Staten het verlangde plakkaat vast, en in 1621 en 1624 [2] werd het op nieuw op verzoek der Compagnie uitgevaardigd. Het viel echter zoo weinig in den

---

1 BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, le Maire, bl. 41, waaruit de inhoudsopgave der genoemde memoriën woordelijk is overgenomen.

2 Gr. Pl. B. I, bl. 662 en 666.

smaak, dat het op de handelsgewoonten geen invloed uitoefende en dat bijna niemand waagde, het in zijn belang te doen gelden, uit vrees zijn eigen crediet afbreuk te doen.[1] Intusschen maakten de bewindhebbers er terstond gebruik van om LE MAIRE zoozeer met gerechtelijke vervolgingen te kwellen, dat hij genoodzaakt was Amsterdam te verlaten en zich te Egmond aan Zee nederzette. Ook daar bleef hij zich echter op de hoogte houden van hetgeen er zoowel op de beurs als in het verre Oosten en Westen voorviel, en beraamde plannen voor nieuwe ondernemingen, die hem evenveel voordeel als der Compagnie nadeel moesten bezorgen. Bij de vaststelling van haar octrooi had niemand er aan gedacht dat er nog een andere weg naar Oostindië kon bestaan, dan oost- of westwaarts om het noorden heen, langs de Kaap de Goede Hoop of door de straat van Magellaan. De laatste scheidde, naar men zich voorstelde, Amerika van een groot Zuidland af, dat zich naar beide zijden langs de Zuidpool uitstrekte, en waarvan de oostkust voor onbewoond en onvruchtbaar, de westkust daarentegen voor rijk aan kostbare voortbrengselen gehouden werd. De Compagnie meende derhalve door de bewoordingen van haar octrooi genoeg gewaarborgd te zijn tegen alle mededinging van Nederlandsche zijde, vooral toen het meer en meer bleek dat de weg om het noorden heen, zoo hij al bestond, te veel bezwaren opleverde om als een gewone handelsweg te kunnen worden gebruikt. Naauwkeurige vergelijking der berigten omtrent de zuidelijke spits van Amerika bragt LE MAIRE echter tot de overtuiging dat er ten zuiden van de straat van Magellaan nog een doorvaart moest zijn, die den weg naar het belangrijkste gedeelte van het groote Zuidland en tevens naar den Oostindischen archipel opende. Gelukte het hem dien weg te vinden, dan zou de sleutel der Indische zee aan de Compagnie ontrukt en daarmede haar monopolie gebroken zijn. Zoo groot was nog altijd zijn gezag

1 AITZEMA, t. a. p. I, bl. 261: „Edoch is qualyck geweest te practiseren, als benemende de vryheyt der handelinge, daerom de gheene die sich met dat Placcaet wilden behelpen, genaemt wierden Placcatisten, ende wierden ghehouden als luyden, die buyten eredyt waren, en half gefailleert."

in handelszaken, dat het hem niet moeijelijk viel voor zijne onderneming eene nieuwe Australsche Compagnie te stichten, welke zich nu tot de Staten-Generaal wendde met het verzoek, dat de handel op de nieuw te ontdekken landen langs de nieuwe wegen aan haar uitsluitend voor zes reizen zou worden gewaarborgd. De Staten-Generaal, die doordrongen waren van de wenschelijkheid om den ondernemingsgeest en de scheepvaart zooveel mogelijk aan te moedigen, ook om werk en brood te verschaffen aan het talrijke en woelige varensvolk, dat zich in de havens van Holland en Zeeland ophield, doch waarschijnlijk den schijn wilden vermijden van bepaaldelijk LE MAIRE te begunstigen, vaardigden in antwoord op het verzoekschrift den 27 Maart 1614 een plakkaat van algemeenen inhoud uit, waarbij aan de ontdekkers van nieuwe straten, havens, landen of plaatsen het uitsluitende regt om die te bevaren of te doen bevaren voor vier reizen werd toegekend.[1] Gesteund door dit octrooi en bovendien van een open brief van prins MAURITS voorzien, de vergunning inhoudende om in diens naam met alle rijken van het Oosten en de Zuidzee verdragen aan te gaan, stak JACQUES LE MAIRE, de oudste zoon van het hoofd der onderneming, den 14 Junij 1615 met twee schepen in zee. Zijn last luidde dat hij in geen geval handel mogt drijven op plaatsen, waar de Oostindische Compagnie gevestigd was; maar eene geheime instructie, hem door zijnen vader medegegeven, ging van het denkbeeld uit dat het monopolie der Compagnie een onregt was, hetwelk men zonder gemoedsbezwaar mogt ontduiken en schreef met veel diplomatischen takt de beste zoo al niet de meest kiesche middelen voor om den Gouverneur-Generaal REYNST, wiens ijdel en baatzuchtig karakter menige zwakke zijde aanbood, op dit punt tot inschikkelijkheid en oogluiking te bewegen.

Aanvankelijk werd de onderneming door den schitterendsten

---

1 Er wordt uitdrukkelijk in gezegd dat het privilegie ook gegeven wordt „tot onderhout van het Zee-varende volck." In de memoriën van USSELINCX, waarover zie Hoofdst. III, komt die noodzakelijkheid om aan den overvloed van zeelieden werk te geven, telkens terug.

uitslag bekroond. Op den 24 Januarij 1616 werd de straat gevonden, welke den naam van LE MAIRE zou vereeuwigen, en later ook kaap Hoorn ontdekt, zoodat er nu twee nieuwe wegen naar Oostindië gevonden waren, geen van beiden door het octrooi der Compagnie verboden. JACQUES LE MAIRE wenschte nu den ontdekkingstogt voort te zetten doch moest zwichten voor den tegenstand zijner reisgenooten, die liever den koers wendden naar den rijken Oostindischen archipel dan in volle zee of langs onherbergzame kusten voort te zwalken. Zoo zeilde hij, na een zijner schepen verloren te hebben, naar de Molukken. De Gouverneur-Generaal REYNST was inmiddels overleden en voorloopig door LAURENS REAAL vervangen, die zich juist te Ternate bevond en JACQUES LE MAIRE vriendelijk ontving doch van hem de belofte vorderde dat hij in Oostindië geen handel zou drijven en hem voor zijn verderen koers naar Jacatra verwees. Juist was daar de nieuw benoemde Gouverneur-Generaal JAN PIETERSZ. COEN uit Holland aangekomen, en een der eerste daden van zijn krachtig doch hardvochtig bestuur was de inbeslagneming van schip en lading van LE MAIRE. Te vergeefs beriep deze zich op de nieuwe door hem ontdekte en niet in het octrooi der Compagnie begrepen doorvaart: men konde of wilde hem niet gelooven. Zijne papieren werden hem afgenomen, zijne schepelingen op twee naar het vaderland wederkeerende bodems verdeeld. Hij zelf stierf op de terugreis van hartzeer over de grievende teleurstelling en onwaardige behandeling, die op de aanvankelijke zegepraal waren gevolgd. Intusschen had de vader zoo al niet zijn geld althans zijne eer gered en der Oostindische Compagnie in de publieke opinie een gevoeligen slag toegebragt. Den 17 Julij 1617 verscheen hij zelf in de Staten-Generaal om rapport van den togt te doen en zijn beklag in te dienen over het onregt, der Austraalsche Compagnie door hare magtige mededingster aangedaan. Men verwees hem tot den Hoogen Raad, die na eene door de tegenpartij zooveel mogelijk belemmerde en gerekte procedure, de Oostindische Compagnie veroordeelde om schip en lading met al de onkosten en interesten sedert den dag der inbeslagneming te vergoeden en alle papieren terug te geven

aan wie zij behoorden.[1] Zoo werd LE MAIRE ten slotte volkomen in het gelijk gesteld,[2] maar de togt bleef niettemin uit het oogpunt van handelsvoordeel eene mislukte onderneming en werd niet hervat. De ondernemingsgeest, die in 't laatst der zestiende eeuw zooveel compagniën voor de vaart op Oostindië in het leven had geroepen, was nu voor goed uitgedoofd. Tegen de klimmende magt der Vereenigde Compagnie, die zulk een sterk sprekend en afschrikkend bewijs had gegeven, dat zij in den Oostindischen archipel geen mededingers dulden wilde, voelde niemand zich opgewassen. Zij had haar proces wel verloren maar de handhaving van haar monopolie daarmede niet te duur betaald, en men begreep teregt dat zij vast besloten was voortdurend denzelfden weg te bewandelen.

Inderdaad is dat ongeveer honderd jaren later op treffende wijze gebleken, toen Mr. JACOB ROGGEVEEN in dienst der Westindische Compagnie eene reis ondernam om zekere goudrijke eilanden te ontdekken, die men vermoedde dat op 36° Z. B. gelegen waren. Na de zuidelijke spits van Amerika omgezeild en in de stille Zuidzee onderscheidene eilanden ontdekt te hebben, kwam ROGGEVEEN in October 1722 te Japara op Java aan en verzocht van daar schriftelijk aan de Hooge Regering te Batavia vergunning om met zijne beide schepen aldaar ter reede te mogen komen. Het werd hem

---

[1] BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, Le Maire, bl. 42—54.

[2] In de *Resol. van Holland* van 20 Sept. 1618 (bl. 781) wordt bepaald dat men aan de Staten-Generaal zal voorstellen om, zonder prejudicie van het hangende proces wegens schadevergoeding, aan de Australsche Compagnie voor eenige jaren of reizen de verlenging van haar octrooi te vergunnen, met de bepaling dat de laatste zal mogen varen door „de nieuwgevonden passage beoosten de Straat van Magellanes," dat zij zal mogen handel drijven „op alle Kusten gelegen aan de Westzyde van het vaste Land van West-Indien, mitsgaders alle de Zuyderlanden bezuyden den Tropicum Capricorny, en de Eylanden van weederzyden gevonden ofte alsnog te vinden tot de Meridiane genoomen aan de eene zyde honderd mylen beoosten de Eylanden van Salomon, en aan de andere zyde buyten de Capo de Bona Esperance, het vaste Land van Africa en Madagascar, raakende het Oosteynde van het Eyland Ceylon," en dat zij zal mogen terugkeeren, hetzij door de nieuwgevonden passagie hetzij, als dat om de een of andere reden niet mogelijk was, door de Oost-Indiën, zonder buiten de voorsz. limiten eenigen handel te mogen drijven of eenige lading in te nemen. Vgl. bl. 750, 759. Zie ook de *Resol. van Holland* van 1 Oct. 1625, vermeld bij BERG VAN DUSSEN-MUILKERK, in *de Gids*, 1849, I, bl. 703, noot 2.

toegestaan, doch met arglistige bedoelingen; want nog voordat ROGGEVEEN een voet aan wal had gezet, kwamen er hooge ambtenaren bij hem aan boord, die op zijne schepen arrest legden en hem zijne scheepspapieren afvroegen. Toen hij dit met ernst en nadruk weigerde, besloot de Indische regering die andermaal van den „onwilligen en insolenten" man af te eischen, onder bedreiging van hem met militaire magt van zijn schip te doen ligten. Te vergeefs beproefde ROGGEVEEN in persoon zijne zaak in den Raad van Indië te bepleiten. Met uitdrukkelijk beroep op het vroeger voorgevallene met het schip van JACQUES LE MAIRE werden zijne schepen met hunne lading verbeurd verklaard.[1] Ook ditmaal werd de Oostindische Compagnie ter zake harer onregtvaardige handelwijze met een proces bedreigd, dat zij echter wist te voorkomen door bij minnelijke overeenkomst eene schadevergoeding van 120.000 gulden aan hare voortdurend met geldgebrek worstelende Westindische zuster uit te keeren.[2] Het was de laatste maal. dat zij eene diergelijke boete betaalde. Na ROGGEVEEN heeft geen Nederlandsch zeevaarder het gewaagd den Oostindischen archipel binnen te zeilen, zoolang de Compagnie er haren schepter zwaaide.

---

1 Dr. L. W. G. DE ROO, de confiscatie der schepen van Mr. Jacob Roggeveen; in het tijdschrift *Het regt in Ned. Indië*, 1865.

2 Zie het Dagverhaal van ROGGEVEEN, in de Nieuwe werken van het Zeeuwsch Genootschap voor wetenschappen, I.

DERDE HOOFDSTUK.

Willem Usselincx en de oprigting der Westindische compagnie.

Onder de Zuid-Nederlandsche uitgewekenen, die in het laatst der zestiende eeuw in de Vereenigde Gewesten een toevlugtsoord zoowel voor hunne nijverheid als voor hunne godsdienst waren komen zoeken, schijnt WILLEM USSELINCX eene voorname plaats te hebben ingenomen. In 1567 te Antwerpen geboren,[1] had hij volgens de loffelijke gewoonte dier dagen zijne jeugd niet alleen op het kantoor gesleten maar ook in vreemde gewesten den groothandel bestudeerd. Na eenige jaren, waarschijnlijk als agent van voorname handelshuizen, in Spanje en Portugal en op de Azorische eilanden te hebben doorgebragt, was hij op vierentwintigjarigen leeftijd met een vrij aanzienlijk vermogen[2] terugge-

---

1 Dit verklaart hij zelf in eene memorie, gedagteekend te 's Hage, den 16 Januarij 1645, op het Rijksarchief. — De in het vervolg dezer § voorkomende bijzonderheden zijn, waar geen andere bronnen worden opgegeven, ontleent aan de Bijlagen of aan het *By-voeghsel* en het *Sommier verhael*, gedrukt achter het *Octroy ofte Privilegie, aen de nieuw opgerichte Zuyder Compagnie in Sweden gegeven*, 's Grav. 1627. Hoewel dit geschrift, juist 100 bladz. groot, ongepagineerd is, heb ik voor het gemak van het naslaan hier en daar het nummer der bladzijde aangegeven.

2 Dit blijkt vooreerst uit het begin van Bijl. XV, waar hij van zichzelven spreekt als van „een der rijksten des lands" vóór zijn tegenspoed in de Beemster, en ten tweede uit de omstandigheid dat hem daarin bij de verkaveling 526 morgen werden toebedeeld. Zie hierna.

keerd en had zich te Middelburg in Zeeland gevestigd. Het blijkt echter niet dat hij daar eene handelszaak heeft opgezet. Veeleer schijnt de zucht om het grootsche denkbeeld te verwezenlijken, dat hem reeds als jongeling voor den geest zweefde, hem genoopt te hebben om dikwerf naar Holland te gaan en zoowel te 's Gravenhage als te Amsterdam geruimen tijd te vertoeven, ten einde met vermogende en aanzienlijke mannen betrekkingen aan te knoopen. Althans is het zeker dat hij in het begin der zeventiende eeuw aldaar zoowel in de kringen der geleerden als der voorname kooplieden verkeerde [1] en de vraagbaak was van velen, die er aan dachten om ondernemingen naar Oost of West op touw te zetten. Inderdaad zou het moeijelijk geweest zijn iemand aan te treffen die op zijn leeftijd aan zooveel ervaring zulk een juist oordeel en zulk een helder inzigt in den aard van den transatlantischen handel paarde. Volgens zijne eigene verklaring, [2] die blijkens zijne geschriften geen grootspraak is, had hij niets verzuimd om van de gunstige omstandigheden, waarin hij verkeerd had, tot vermeerdering zijner kennis partij te trekken. Nimmer had hij een koopman of schipper ontmoet, die uit verre landen kwam, zonder hem uit te hooren en zijne berigten zorgvuldig met de beste kaarten en aardrijksbeschrijvingen te vergelijken. Vooral op de Azorische eilanden, waar de Spaansche en Portugesche schepen, die van de kusten van Amerika of Azië terugkeerden, geregeld het anker lieten vallen, zoowel om water in te nemen als om zich omtrent de veiligheid der verdere reis naar de vaderlandsche havens te vergewissen, had hij daardoor een schat van kennis omtrent de beide Indiën opgedaan, die hij veel minder met het oog op zijne eigene belangen dan als het middel om Spanje afbreuk te doen op prijs stelde. Reeds vroeg toch was bij hem een plan opgekomen, waarvan hij zich voor de zaak der godsdienst en der vrijheid de schoonste vruchten voorstelde, en aan welks volvoering hij gedurende zijn tachtigjarig leven met onbezweken volharding al zijne

---

1 VAN METEREN, f. 593.

2 Octroy enz., bl. 93.

krachten heeft gewijd. Dat plan was in de hoofdtrekken zeer eenvoudig en bestond in het stichten van volkplantingen zonder slaven in Amerika, niet om daar goud en zilver te zoeken maar om een voordeeligen ruilhandel van manufacturen tegen grondstoffen tusschen moederland en kolonie tot stand te brengen. Natuurlijk was het te verwachten dat Spanje zulk eene nederzetting in de nabijheid zijner rijke Westindische bezittingen slechts noode dulden en niets verzuimen zou om haar te vernietigen of te verdrijven. Zonder hevigen en langdurigen strijd zou het doel niet te bereiken zijn. Maar die strijd zou vooreerst het oorlogsveld van de Nederlanden naar ver verwijderde gewesten verplaatsen, en bovendien, wanneer hij met voorzigtigheid en beleid gevoerd werd, de Spaansche magt in Amerika ondermijnen en daardoor de bron sluiten, waaruit de aartsvijand van het ware geloof en van de burgerlijke vrijheid de kracht putte, om voortdurend de rust en de welvaart der protestantsche staten van Europa te bedreigen. Wanneer de stroom van goud en zilver, die uit Mexico en Peru naar Spanje vloeide, voor goed werd gestuit, dan zou het streven dier mogendheid naar de wereldheerschappij tevens een einde nemen; want het zijn de Westindische rijkdommen, zeide USSELINCX later in een zijner memoriën, „die de Spagniaerden de Frenesie van de generaele Monarchie int Hooft hebben doen stijgen." [1] Wat de kosten van den krijg betrof, die zouden door de meerdere opbrengst der tolregten ten gevolge van het toenemend handelsverkeer met bloeijende volkplantingen en door de aldaar geheven belastingen grootendeels gedekt kunnen worden. Zoo zou derhalve de volvoering van dit plan, gelijk hij zelf het meermalen uitdrukte, leiden „tot bevordering van de eere Godes door de voortplanting des heiligen Evangeliums; ten anderen tot afbreuk der vijanden; ten derde tot vermeerdering van 's lands inkomen en ontlasting van

---

[1] *Korte aenwysinge van de Nuttigheden ende Voordeelen die dese Vereenigde Landen sullen konnen trecken wt het oprichten van een nieuwe Suyder Compagnie Ende derselver Combinatie met de Kroon van Sweden*, gedagteekend 21 April 1636, in handschrift op het Rijksarchief.

de gemeente; eindelijk tot gemeen welvaren van al de ingezetenen dezer vereenigde landen."

Om dit grootsche doel te bereiken, was echter zamenwerking van velen onmisbaar. Afzonderlijke reeders of kooplieden konden noch volkplantingen stichten noch vooral die tegen Spanje's magt beschermen. Er zou dus eene groote Westindische Compagnie tot stand moeten komen, die zich met de wel zware doch veelbeloovende taak belastte.

Reeds in 1591 begon USSELINCX zijn plan aan verschillende Hollandsche regenten en kooplieden mede te deelen en aan te prijzen. Het kwam hun echter te kostbaar en te moeijelijk voor; de tijd voor zulke omvangrijke ondernemingen was nog niet gekomen. De togten, die weldra met goed gevolg naar de kust van Guinea, Westindië, Brazilië en Java werden ondernomen, wakkerden echter den moed en den lust der Hollanders aan, terwijl de ondervinding tevens meer en meer leerde dat de handel op de Spaansche bezittingen in Amerika aan zooveel onzekerheid en gevaar was blootgesteld, dat men daarbij te veel op het spel moest zetten, als men de geheele kans voor zijne rekening nam. Van daar dat in 1597 en volgende jaren te Amsterdam, te Enkhuizen en te Rotterdam verschillende Compagniën ontstonden voor de vaart op Westindië en de kust van Guinea, terwijl meer en meer stoutmoedige schippers, door het vooruitzigt van groote winst verlokt, den steven naar de noordkust van Zuid-Amerika of naar Brazilië wendden, om daar in het geheim of met oogluiking der Spaansche gouverneurs handel te drijven of wel, als de kans schoon was, Spaansche schepen te overvallen en te plunderen.[1] Zoo scheen allengs de tijd te naderen waarop de plannen van USSELINCX konden verwezenlijkt worden, en werkelijk werd hij omstreeks 1600 door eenige patriotten, gelijk hij zich uitdrukt,[2] aangezocht om op schrift te brengen, wat hij hun vroeger mondeling had medegedeeld. Hij stelde nu eene memorie op,

---

1 BERG VAN DUSSEN-MUILKERK, in *de Gids*, 1848, II, bl. 522 vv. DE JONGE, de opkomst, enz. I, bl. 120 vv.

2 Octroy etc., bl. 94.

waarvan afschriften aan vele steden en zelfs aan de Staten-Generaal werden gezonden en die zooveel bijval vond, dat verscheidene aanzienlijke kooplieden, regenten en geleerden met hem zamenkomsten hielden om de zaak nader te overleggen. Het gelukte hem bij velen de overtuiging te vestigen dat eene Westindische Compagnie, mits zonder bezwaar voor 's lands kas opgerigt, een uitstekend middel zou zijn, niet slechts om groot voordeel te behalen maar ook om den vijand op de gevoeligste wijze afbreuk te doen en den meer en meer drukkenden oorlog welligt spoedig tot een gewenscht einde te brengen. Men droeg hem op een ontwerp voor zulk eene maatschappij te maken. Uit dat stuk blijkt [1] dat hij inzonderheid het oog had op eenige landstreken en eilanden aan de noordkust van Zuid-Amerika, waarvan hij de inwoners voorstelde als een „goed en vriendelijk volk, begeerende de kennis en vriendschap van de Nederlandsche natie, om door haar geholpen te worden tegen de Spaansche tirannie; inzonderheid het volk binnenslands, zijnde niet barbaarsch maar tamelijk beschaafd, niet naakt gaande maar gekleed en arbeidzaam." Hij wilde derwaarts landverhuizers overvoeren om de inwoners in den landbouw te bekwamen, daar de grond, die van zelf kostelijk verfhout voortbragt, uitstekend geschikt was om olie, wijn, suiker, gember, indigo, katoen en andere tropische producten te teelen. Bovendien werd er ook goud en zilver gevonden, terwijl langs de kust een overvloed van zout voorhanden was, dat altijd eene voordeelige retourlading kon opleveren. Wat het bestuur der onderneming betreft, stelde USSELINCX eene zeer democratische inrigting voor. Ieder, die minstens tweehonderd ponden vlaams inlegde, zou stem hebben bij de keuze der bewindhebbers, en wanneer deze benoemd waren, zou men aan de Staten-Generaal een octrooi voor de uitsluitende vaart verzoeken, gelijk men dan raadzaam zou oordeelen.

In Zeeland vond het plan zooveel bijval, dat er voor aanzienlijke sommen geteekend werd. Ook te Amsterdam was men er zeer mede ingenomen, en sommige kooplieden ver-

---

1 VAN METEREN, f. 562.

klaarden zich bereid tot twee tonnen gouds in de nieuwe Compagnie in te leggen [1] Aan vele regenten kwam hare oprigting des te wenschelijker voor, omdat zij een middel kon worden om den oorlog van de Nederlanden af te leiden „met der kooplieden geld," zonder offers voor het land. Men begreep echter de terugkomst van den overste PAULUS VAN CAARDEN te moeten afwachten, die in December 1603 met zes oorlogschepen, ten deele met steenen en kalk geladen, naar de kust van Brazilië was gezonden, om aldaar op eene geschikte plaats eene sterkte aan te leggen. [2] Wel kwam deze vloot tegen het einde van 1605 onverrigter zake terug, maar de belangstelling van PLANCIUS en de ijver van den raadsheer FRANÇOIS FRANCKEN, [3] die als een grondig beoefenaar der aardrijkskunde van Westindië bekend stond en met USSELINCX' plannen zeer was ingenomen, hadden niet te min ten gevolge, dat de zaak in Julij 1606 door de Staten van Holland in overweging genomen werd. De edelen en de meeste steden achtten de oprigting eener Westindische Compagnie „voor den lande loffelijk, eerlijk en zeer dienstelijk" en besloten haar zooveel mogelijk te bevorderen, doch begrepen tevens dat daarvoor een kapitaal van minstens zes millioen vereischt werd. Eenig bezwaar leverde de zoutvaart op, die sommige steden buiten het octrooi wilden houden, terwijl andere haar juist wegens de groote voordeelen, die zij opleverde, daarin begrijpen wilden. Men benoemde eene commissie, waarin ook JAN HUYGHEN VAN LINSCHOTEN en FRANÇOIS FRANCKEN werden opgenomen, om te onderzoeken of er bij de kapitalisten genoegzame geneigdheid gevonden werd om in de Compagnie deel te nemen, en de voorwaarden te beramen, waarop men hen daartoe zou uitnoodigen. Het door hen uitgebragte rapport hield in dat er ongetwijfeld geld genoeg voor de zaak te krijgen zou zijn, maar dat „de goed geaffecteerden" toch wenschten eerst de voorwaarden te kennen, waarop zij zouden deelnemen, weshalve de

---

1 PHILIBERT DU BOIS, diplomatische Berichte, I, p. 142, II, p. 80.
2 VAN METEREN, f. 506c, 534c.
3 JEANNIN, négociations, I, 219.

gecommitteerden het beter hadden geacht vooralsnog „niemand tot inteekening te bewegen, dan met weinig inteekening de zaak in discrediet te brengen." Niettemin verklaarden zij zelven meer en meer overtuigd geworden te zijn dat zij „uittermate noodig en profijtelijk was, niet alleen voor de vereenigde Nederlanden in het algemeen maar voor Holland en Zeeland in het bijzonder," wier welvaart daardoor niet slechts bevorderd maar op onwankelbare grondslagen gevestigd zou worden. [1]

Terwijl de gecommitteerden aldus in Holland werkzaam waren, [2] deed USSELINCX zijn best om de belangstelling in Zeeland te verhoogen, en hij slaagde daarin zoo goed, dat hij door de Staten van dat gewest werd afgevaardigd om met de Hollandsche gecommitteerden de bepalingen van het octrooi te beramen. Het scheen dus dat hij op het punt was zijn doel te bereiken: doch nu reeds stuitte hij op een verschil van inzigt, dat zijne plannen meer en meer op den achtergrond schoof en de bron werd der grievende teleur-

---

1 Het rapport, op het Rijksarchief voorhanden, houdt daaromtrent het volgende in: „De proffitelyckheyt van dien, insonderheyt voorde landen van Hollandt ende Zeelant, is daer inne principalyck gelegen, dat deselve met dese middel aldermeest souden gevordert connen werden in drye saecken, daer inne haer welvaeren aldermeest is bestaende, te weten inde traffycke, scheepvaert ende manifacturen; Wandt indien Godt almachtich gelieffde dit stuck te zegenen, so soude tselve medebrengen de grootste traffycke vande werelt, de scheepvaert ende macht ter zee soude daermede uytermaten vermeerderen, ende de manufacturen souden oneyntelyck syn, die opte voorsz. quartieren souden worden vertiert, sulcx dat deur de selve drye pointen de Vereenigde Nederlanden ende sonderlinge de landen van Hollant ende Zeelant altyt souden oorsaecke hebben om te floreren.

Ende bysonder dese Compaignye by Octroye in Hollandt ende Zeelandt bevestigt, ende so grote Capitaelen uyt vreemde landen alhier geradiceert synde, soude sulx syn verbonden, datse by veranderinge van tyden, verloop van neeringen, die deur vereeninge vande andere provintien ofte andere accidenten souden mogen vallen, nyet en soude connen worden gediverteert, sulcx dat de Compaignyen van Oost ende West Indien, gevoecht by de neeringe die de natuyre van t'landt medebrengt, als de Visscherie, mette Oostersche ende Noortsche vaert, souden de landen van Hollandt ende Zeelandt altyt oorsaecke hebben om te floreren in goede traffycke, grote macht van Scheepvaert, traffycke, neeringen, ende manufacturen."

2 Er is op het Rijksarchief nog een bijzonder rapport betrekkelijk het wedervaren der gecommitteerden te Hoorn, waar zij 21 October 1606 des avonds aankwamen.

stellingen, die zijn leven voortdurend verbitterd hebben. Het stichten van volkplantingen en het aanknoopen van handelsbetrekkingen stond bij hem op den voorgrond. Het vermeerderen van 's lands inkomsten was niet minder zijn doel dan het bezorgen van winst aan particulieren. Om beide redenen moest het oorlogvoeren, als zeer kostbaar en bovendien wegens de magt der Spanjaarden in Amerika zeer hagchelijk, althans in den aanvang niet als hoofdzaak beschouwd worden. In Holland daarentegen was het juist het vooruitzigt van den strijd met Spanje op de kusten van Zuid-Amerika, dat aan het ontwerp der Westindische Compagnie in veler oogen de schoonste kleuren gaf.[1] Rijken buit te behalen en tevens de aandacht der Spanjaarden van de Nederlanden af te leiden, waren de gewenschte vruchten, die men zich daarvan voorspiegelde, en voor welke men begreep dat het land wel eenige tonnen gouds en een deel zijner oorlogsvloot veil mogt hebben. Bovendien verblindden de aanzienlijke uitdeelingen der Oostindische Compagnie de meeste oogen voor hare schaduwzijde en was de meening dus vrij algemeen, dat de Westindische Compagnie het best de commerciëele en politieke belangen der Vereenigde Gewesten bevorderen zou, wanneer zij zooveel mogelijk op dezelfde wijze als hare voorgangster werd ingerigt. Van daar dat het concept-octrooi, door de gecommitteerden opgesteld, op menig punt aanmerkelijk van de denkbeelden van USSELINCX afweek. Het hield in dat aan de Westindische Compagnie voor 36 jaren het uitsluitende voorregt zou gegeven worden om handel te drijven langs de kusten van Afrika, van den kreeftskeerkring tot de Kaap de Goede Hoop en langs de kusten van Amerika van de straat van Magellaan tot Newfoundland toe. Zij zou, even als de Oostindische Compagnie en onder dezelfde voorwaarden, bevoegd zijn traktaten te sluiten, forten aan te leggen, gouverneurs, officieren en ambtenaren aan te stellen en krijgsvolk in dienst te nemen. Ten einde

---

1 Vgl. vooral den hoogst belangrijken brief van DE BUZANVAL aan DE VILLEROY, van 31 Mei 1806, bij Mr. G. W. VREEDE, aanteekeningen op het werk van Mr. C. M. VAN DER KEMP, *Maurits van Nassau*, Utrecht, 1844.

haar in de groote onkosten tot bescherming van haren handel en hare vestigingen tegen Spanje te gemoet te komen, zou zij niet alleen vrijdom van in- en uitgaande regten gedurende twintig jaren benevens het uitsluitend voordeel van alle door haar behaalde prijzen en buiten genieten, maar ook gedurende vijf jaren eene som van twee tonnen gouds in het jaar uit 's lands kas ontvangen. Bovendien zou zij door zestien behoorlijk uitgeruste oorlogschepen worden bijgestaan, waarbij zij intusschen evenveel diergelijke schepen voor hare eigene rekening te voegen had „om gelijkelijk tot defensie van den handel en tot alle exploiten van oorloge gebruikt te worden." Zij zou uit vier Kamers bestaan, uitsluitend in Holland en Zeeland gevestigd, terwijl de Amsterdamsche Kamer de helft van het kapitaal zou administreren. De bewindhebbers zouden gedurende zes jaren hun ambt blijven bekleeden, na welken tijd jaarlijks een derde van hen in de verschillende Kamers zou aftreden. Uit hun midden zou, even als bij de Oostindische Compagnie, een collegie van zeventien personen gekozen worden, om het hoofdbestuur uit te maken. Om de zes jaren zou eene algemeene rekening worden opgemaakt. Intusschen zou het aan niemand vrijstaan zijn ingelegd kapitaal voor het einde van het octrooi terug te vorderen, noch zouden vóór dien tijd nieuwe participanten worden aangenomen.[1]

Dit concept, uit welks inhoud voldoende bleek, hoezeer krijg en buit bij de ontwerpers op den voorgrond stonden, werd nu ter beoordeeling aan de stemhebbende steden en de admiraliteiten verzonden. Hoewel het over het geheel zeer in den smaak viel, werden van verschillende zijden bedenkingen en bezwaren geopperd, waarbij het eigenbelang geen geringe rol speelde. Sommige steden achtten het subsidie te hoog, andere wenschten in het belang harer burgers de zoutvaart buiten het octrooi gesteld te zien. Te Amsterdam, waar de meeste vennootschappen gevestigd waren, die op de kust van Guinea handel dreven, wilden velen het octrooi liefst tot Amerika beperken. Hier eischte men meer

---

[1] VAN METEREN, f. 562.

invloed op het bestuur der Compagnie, vooral het bezit eener eigene Kamer, elders verlangde men meer zekerheid dat zij werkelijk winst zou afwerpen. Terwijl de raadsheer FRANCKEN heen en weder reisde, om de verschillende gevoelens tot eenheid te brengen, vingen intusschen de onderhandelingen met Spanje aan. Voorzeker was er weinig scherpzinnigheid noodig om in te zien, dat de oprigting eener Westindische Compagnie die onderhandelingen niet slechts belemmeren maar geheel verijdelen zou; want terwijl ieder begrijpen kon dat Spanje er nimmer toe zou overgaan om met zulk een doorn in het vleesch een geheel denkbeeldigen vrede te sluiten, was het zeker dat men in Holland evenmin geneigd zou zijn de pas in het leven geroepene Compagnie aan den vrede op te offeren en de, naar men meende, zoo gemakkelijk te behalen buit zoo spoedig weder te laten varen. Van daar dat de partij, die de voortduring van den oorlog wenschte, en waartoe behalve prins MAURITS en zijne aanhangers ook de bewindhebbers der Oostindische Compagnie behoorden,[1] de oprigting der Westindische Compagnie met alle krachten bevorderde, als een der geschiktste middelen om het sluiten van vrede of bestand onmogelijk te maken. De andere partij, die OLDENBARNEVELT tot hoofd en daardoor in de Staten van Holland de meerderheid had, begreep echter meer en meer[2] dat die oprigting niet slechts haar doel verijdelen maar bovendien van de berooide schatkist nieuwe offers vergen zou. Met moeite werden de drukkende oorlogslasten bijeengebragt, die reeds tot tien millioen in het jaar waren opgeloopen, terwijl prins MAURITS zelf veertien en een half millioen noodig achtte, om den vijand op den duur weerstand te kunnen bieden:[3] en

---

1 BAKHUIZEN VAN DEN BRINK zegt in zijne verhandeling over LE MAIRE, bl. 35, dat de W. I. Comp. „eene gedachte was, in den boezem der Oost-Indische opgeweld." Hoezeer hij dit niet zonder grond beweerd zal hebben, is mij daarvan geen bewijs voorgekomen.

2 Dat de tegenstand van OLDENBARNEVELT tegen de Westindische Compagnie alleen uit de onderhandelingen met Spanje voortvloeide, en hij vóór dien tijd hare oprigting wenschelijk achtte, heeft Mr. G. W. VREEDE, in zijne *Aanteekeningen* op VAN DER KEMP, bl. 14, in het licht gesteld.

3 JEANNIN, I, p. 134, 183, 247. Vgl. mijne voortzetting van de *Algemeene gesch. des vaderlands*, III, tweede stuk, bl. 245.

zou men dan eene Compagnie laten ontstaan, die reeds dadelijk met geld en oorlogschepen ondersteund moest worden en den staat ligtelijk in kostbare ondernemingen zou medesleepen, wier uitslag voor het minst onzeker was? Het voorbeeld der Oostindische Compagnie, waarop hare voorstanders zich beriepen, kon hier niet gelden; want terwijl de staat tegenover haar geen verpligtingen op zich had genomen, droeg zij, door voor eigen rekening de Spanjaarden en Portugezen in Oostindië te bestoken en de opbrengst der convoijen en licenten aanmerkelijk te verhoogen, zoowel tot afbreuk des vijands als tot stijving der schatkist bij. Haar hoofddoel was handelswinst, en hare ruime uitdeelingen bewezen hoe goed zij dat doel wist te bereiken. De Westindische Compagnie zou bovenal krijg voeren, en de ondervinding had genoeg geleerd hoe wisselvallig daarbij de kansen zijn. Neen voorzeker, het was hooge staatsmanswijsheid, die OLDENBARNEVELT noopte om hare oprigting met denzelfden ijver te bestrijden, waarmede hij de Oostindische Compagnie in het leven had geroepen. Door zijn overwegenden invloed was de eenigen tijd hangende kwestie spoedig beslist. Wel namen de Staten nu en dan den schijn aan van die oprigting te behartigen, om daardoor de Spaansche onderhandelaars te verder tot inschikkelijkheid te nopen; maar zelfs deze begrepen zeer goed dat dit slechts, gelijk de geschiedschrijver VAN METEREN het uitdrukt, [1] „een bulleman was, om hen te verveeren." En inderdaad, wij zien na 1607 de bemoeijingen tot de oprigting der Westindische Compagnie allengs afnemen en de belangstelling verminderen. De zaak blijft op de punten van beschrijving der hooge staatscollegiën staan, maar hare behandeling wordt van vergadering tot vergadering uitgesteld en komt eindelijk geheel op den achtergrond. FRANÇOIS FRANCKEN was daarover zoo teleurgesteld, dat hij er ernstig aan dacht om in dienst van HENDRIK IV over te gaan, ten einde met diens hulp eene Compagnie te stichten en de Spanjaarden in Westindië aan te tasten. [2]

---

1 *Historie*, f. 590 *c*.

2 JEANNIN, I, 244.

USSELINCX had inmiddels niet stilgezeten. Behalve een paar memoriën,[1] waarin hij de noodzakelijkheid om de vrijheid der vaart op de beide Indiën te behouden zoo krachtig en op zulke afdoende gronden betoogde, dat de Staten-Generaal hem daarvoor eene gratificatie van duizend gulden toekenden,[2] gaf hij in 1608 nog drie pamfletten uit, waarvan er twee[3] meer zijn hart dan zijn verstand eere aandoen. Hij verzet er zich namelijk tegen dat men de zuidelijke Nederlanden aan hun treurig lot zou overlaten „zonder voor hunne privilegiën of voor der uitgewekenen vrijheid te spreken," en betoogt dat de Staten verpligt zijn òf den oorlog voort te zetten òf te bewerken dat aan de hervormde inwoners der zuidelijke gewesten dezelfde regten worden toegekend, die hunne geloofsgenooten in de Republiek bezaten. Immers was het volgens hem onmogelijk dat de Vereenigde Gewesten na den vrede hunne nijverheid en welvaart onverminderd zouden kunnen behouden. Een aanzienlijk gedeelte der thans in Holland en Zeeland vertoevende Vlamingen, Brabanders en Walen, naar hun geboortegrond terugkeerende, zouden daar de thans kwijnende handwerken doen herleven en door de meerdere deugdzaamheid en goedkoopte van hun fabriekaat eene voor de Republiek hoogst nadeelige mededinging openen.[4] Antwerpen, nog steeds, niettegen-

---

1 *Memorie van de ghewichtighe Redenen die de Heeren Staten Generael behoorden te beweghen, om gheensins te wycken van de handelinghe ende vaert van Indien.* — *Discours by forme van Remonstrantie vervattende de noodsaeckelickheid van de Oostindische Navigatie.*

2 NETSCHER, les Hollandais au Brésil, p. 171. — In het plakkaat der Staten-Generaal van 27 Aug. 1608, waarbij de herdruk, koop of verkoop van onderscheidene geschriften op boete van *f* 100 verboden wordt, is de *Memorie van de ghewichtighe Redenen* etc., uitdrukkelijk daarvan uitgezonderd, waaruit blijkt hoezeer de hooge regering met dat stuk, welligt op haar last opgesteld, ingenomen was. Zie *Catalogus van de boekerij der Koninklijke Akademie van wetenschappen*, I, bl. 208, n°. 438. Zie ook aldaar n°. 404—406, waaruit blijkt dat de genoemde *Memorie* in 1608 een derden druk heeft gehad.

3 *Bedenckingen over den staet van de vereenichde Nederlanden.* — *Naerder Bedenckingen.* — In het genoemde plakkaat v. 27 Aug. 1608, wordt het laatste gerangschikt onder de *„diffamatoire geschriften, ondienstelyck voor de vereenichde landen ende den goeden inghesetenen der selver."*

4 Vgl. over de algemeen heerschende vrees, dat vrede of bestand grooter af-

staande den krijg, het middelpunt van den wissel-, assurantie-en commissiehandel, zou weldra Amsterdam overvleugelen, dat met betrekking tot het zuiden van Europa minder gunstig gelegen en bovendien niet zoo gemakkelijk te bereiken was. Wel dacht men er aan om de Schelde af te sluiten, maar dit zou òf slechts weinig baten òf groot nadeel veroorzaken. Overlading in kleinere schepen bleef toch altijd mogelijk, gelijk bleek uit het voorbeeld der Amsterdamsche koopvaardijschepen, die dikwijls bij Texel ontladen werden, zonder dat Amsterdam er verlies of Texel er winst bij had; en wanneer ook dit met betrekking tot Antwerpen verhinderd kon worden, dan zou de groothandel zich hoogst waarschijnlijk niet naar Amsterdam maar naar Calais, Rouaan, Embden, Bremen of Hamburg verplaatsen. Daar die loop der dingen niet te keeren was, zoo bleef er volgens USSELINCX voor de Republiek niets anders over dan bij den vrede zulke voorwaarden te bedingen, dat de zuidelijke Nederlanden zich niet alleen door dankbaarheid ten naauwste aan haar verpligt gevoelden, maar dat ook alle oorlogsgevaar van die zijde voor goed geweken was. Daartoe moesten aldaar aan de hervormde ingezetenen niet slechts godsdienstvrijheid en bevoegdheid tot het bekleeden van ambten en bedieningen toegestaan maar ook eenige versterkte plaatsen in handen gegeven worden, wel onder het oppergezag der aartshertogen maar tevens onder het toezigt der Staten-Generaal, tegen welke zij de eersten nimmer zouden mogen bijstaan. Overigens moesten alle kasteelen afgebroken en zoowel de nieuwe door FILIPS II benoemde bisschoppen als de uitheemsche soldaten en alle Jezuiten uit de zuidelijke Nederlanden verwijderd worden. De staatkundige voordeelen dezer nieuwe orde van zaken zouden de economische nadeelen verre overwegen, terwijl de noodzakelijkheid om een kostbaar leger op de been te houden geheel vervallen zou.[1]

---

breuk zouden doen aan de nijverheid: LASPEYRES, p. 61 en ASHER, bibliographical essay, p. 77.

[1] De volgende economische opmerking in de *Bedenckingen* verdient nog vermelding. Er is volgens USSELINCX in de noordelijke Nederlanden veel gewonnen en veel welvaart ontstaan „omdat door de menichte van 't volck alle het gewas

Bij het opstellen dezer beschouwingen, waaruit de vurige wensch der uitgewekenen om nog eenmaal in een vrij vaderland terug te keeren ons op aandoenlijke wijze tegenblinkt, had USSELINX twee belangrijke zaken over het hoofd gezien. Vooreerst was er niet veel doorzigt noodig om te begrijpen dat Spanje nimmer in zulke voorwaarden zou toestemmen, die bijna met afstand gelijk stonden en aan de ketters alle magt in handen gaven; en de liefde tot den geboortegrond moet bij USSELINCX wel zeer sterk zijn geweest, om op dit punt zijn helder oordeel zoozeer te benevelen. Maar ten anderen scheen hij ook nog niet te beseffen dat de handelsbloei der Republiek reeds op te hechte grondslagen rustte, dan dat zij gemakkelijk door den vrede kon worden verstoord. Op zeer jeugdigen leeftijd uit Antwerpen vertrokken, stelde hij zich die stad nog altijd voor als de stapelplaats bij uitnemendheid van alle Europesche en Indische waren, en had in zijn eenzijdig patriotisme nog geen geopend oog voor de groote omwenteling, die Amsterdam reeds tot het middelpunt van den wereldhandel begon te verheffen. Voorzeker had Holland veel aan de uitgewekenen te danken, wier kennis, kunstvlijt en kapitalen niet weinig hadden bijgedragen om het in staat te stellen den reuzenstrijd tegen Spanje vol te houden en een krachtigen stoot hadden gegeven aan de ontwikkeling van zijn handel en zijne nijverheid. Maar USSELINCX vergat dat de Hollanders en Zeeuwen zich reeds lang voor het uitbreken der onlusten door de voortreffelijkheid en het aantal hunner koopvaardijschepen van de vrachtvaart in het westen van Europa hadden meester gemaakt, en dat hunne fabrieken, hoewel voorzeker niet zoo talrijk en uitstekend als die

---

ende vruchten deser landen zijn dierder geweest als te voren, waer door den Eyghenaer ende Pachter alle lasten beter heeft connen dragen, hebbende de huysen ende landen meer in pachte gegolden; veel lieden hebben haer oock by de Zee-vaert geneert door de dierte die in Spaignien ende Italien inde Granen is geweest, oock hebben haer vele ghenecrt met d'Oorloge te water ende te lande, ende hoe wel de dierte voor den Ambachtsman schadelijck is, soo heeft nochtans de goede neeringe door 't sluyten van de verheerde landen, de hantwercken meer doen gelden, so dat de dach-loonen de helft zijn gerezen, waer door de dierte haer so niet en heeft connen schaden; anders is den goeden coop-Lijftocht het behout van de Manifacturen in een landt."

in het zuiden, niettemin diep gewortelde inheemsche planten waren, die reeds eeuwen gebloeid hadden en door den toenemenden aanvoer van nieuwe grondstoffen voortdurend krachtig voedsel ontvingen. Hij zag geheel voorbij dat Amsterdam zoowel met het zuiden als met het noorden een zeer actieven handel dreef en dat de Oostindische Compagnie reeds de grondslagen vestigde eener alleenheerschappij, die gedurende bijna twee eeuwen aan Holland het groote voorregt zou schenken van de eenige markt der kostbare en alom gezochte specerijen te zijn. In zijne oogen, gelijk zeker in die van velen zijner lotgenooten, was Holland onbeteekenend en arm geweest, totdat de uitgewekenen het machtig en bloeijend hadden gemaakt, en de wederwaardigheden, die hem in Holland troffen, het verlies van zijn vermogen, de schipbreuk zijner plannen en het wantrouwen, waarmede hij vaak als vreemdeling en fortuinzoeker behandeld werd, droegen er zeker niet toe bij om zijne oogen te openen of hem gunstiger voor de Hollanders te stemmen. In een geschrift, bijna twintig jaren later uitgegeven, aarzelt hij niet te beweren dat zij vóór den opstand tegen Spanje „eer de Brabanders, Vlamingen ende Walen de Neeringe daer brochten ende dat de vaerten op Oost-Indiën, West-Indiën, Afrika, Levanten en Italien wel in het gebruyck waren," naauwelijks de middelen bezaten om hunne dijken in goeden staat te onderhouden.[1] Aan de uitgewekenen hadden zij alles te danken. Gijlieden zijt het, roept hij zijne landgenooten toe, die voortdurend de Staatsche legers voltallig gehouden en hunne afdeelingen aangevoerd hebt. „Jae 't sijn noch de uytgeweeckene, daer de goede Patriotten in Holland meest op steunen, ende haer verlaten tegens diegeene, die het schip van de Republijcque geerne souden nae Spaignien stieren.

---

1 ASHER heeft zich met betrekking tot dit punt zoo geheel door USSELINCX laten wegslepen, dat hij niet alleen het nationaal karakter, de welvaart en de energie der Nederlanders bijna uitsluitend aan den invloed der emigranten toeschrijft, maar zelfs verzekert (p. 75) dat Holland „during the first years of the war of independence, was of so little consequence, that the Spaniards were able to make most of the European powers believe that they had only to do with pirates and fishermen." Zie USSELINCX' *Voorreden* van het *Octroy* enz. van 1627.

Is 't in den Koophandel, Zee-vaerd, kennisse van Landen, Steden ende meest alle gewesten der Weereld, geheel Europa voeld ende moet bekennen, (want de wercken getuygend) dat U. L. overal de voornaemste, kloeckste, ende ervarenste daer in zijt, die de meeste ende beste kennisse daer van zijt hebbende. Wat de konstige handwercken belanght, het is uyt uwe Fonteyne, dat de meeste Rivieren ende Beecxkens hedensdaegs over Europa vlieten en stroomen. Ende den Put daer verscheyden Landen haer welvaren ende groote rijckdommen uyt hebben geschept."

Zijn deze uitdrukkingen, hoezeer niet geheel zonder grond, niet van schroomelijke overdrijving vrij te pleiten, op een ander punt toonde USSELINCX daarentegen hoe goed hij met zijn tijd medeging. Toen hij in 1630 een pamflet uitgaf, om tegen de hernieuwing van het bestand met Spanje te waarschuwen, [1] erkende hij volmondig dat het gevaar voor de herleving van Antwerpen en het terugkeeren der uitgewekenen verdwenen was. De handel van Amsterdam was te stevig gevestigd om er niet zijn zetel te behouden. De kinderen der uitgewekenen, die geleerd hadden in Holland hun brood te verdienen, waren met Hollandsche vrouwen getrouwd en hadden Hollandsche zeden aangenomen, zoodat zij zich in de zuidelijke gewesten niet meer op hun plaats zouden gevoelen. De kracht van assimilatie, onzer natie zoozeer eigen, had zich ook hier doen gelden. Het antagonisme tusschen uitheemschen en inboorlingen was na verloop van een menschenleeftijd bijna geheel verdwenen, en de regerende aristocratie zag niet meer met naijver en wantrouwen op de vreemde indringers neer, die van hunnen kant de Vereenigde Gewesten niet langer als een tijdelijk toevlugtsoord, maar als hun vaderland beschouwden.

Behalve de twee pamfletten van USSELINCX, die het stand-

---

[1] Waerschouwinge over den Treves met den Koningh van Spaignien aen alle goede patrioten ghedaen met ghewichtige redenen door WILLEM USSELINCX. In druck uytgegeven door een Liefhebber des Vaderlants. Vlissingen 1630. — Het eigenlijke pamflet is door U. geteekend: 's Hage 16 Jan. 1630, en wordt voorafgegaan door een brief van hem aan de Staten van Zeeland, geteekend: Vlissingen 14 Febr. 1630.

punt doen kennen dat hij vóór het bestand als uitgewekene innam, gaf hij er in 1608 nog een in het licht, dat met betrekking tot de koloniale politiek hoogst belangrijk is.[1] De onderhandelingen met Spanje waren toen zoover gevorderd, dat er op voortduring van den oorlog weinig kans meer was. Wel moest daarmede, gelijk wij reeds zagen, ook de oprigting eener Westindische Compagnie in Hollandschen geest vervallen, maar USSELINCX, die haar bovenal het karakter eener vreedzame handelmaatschappij wenschte te geven, begreep dat hij nu misschien nog beter kans had dan vroeger om dit doel te bereiken en leverde een uitmuntend vertoog van de voordeelen, die zij gedurende het bestand aan de Vereenigde Gewesten zou kunnen opleveren. Hij begint met een beroep op zijne vorige geschriften, waarin hij meent bewezen te hebben „dat door den vrede onse Neiringe, Zeevaert, Coopluyden, Ambachtsluyden, Scheeps ende Crijschvolck ons ten deele sal onttrocken ende den vyant toeghejaecht worden, waer door dese landen seer sullen gheswackt, ende den vyant ghesterckt zijn." Intusschen, „het is seker dat, naest Godt, den Coophandel, Zeevaert, als de verscheyden hantwercken, die in dese landen gemaeckt ende elders vervoert worden, de zenuwen zijn van dit lichaem, ende sonder welcke dese Landen niet en connen bestaen, noch den meestendeel haerer inwoonders voeden, ende na advenant dat den voorsz. Coophandel ende Zeevaert toe oft afnemen, dat oock na advenant hare macht ende sterckte wast of vermindert." Het is derhalve dringend noodig nieuwe wegen voor den handel, nieuwe vaarten voor de zeelieden, nieuwe markten voor de producten der handwerksnijverheid te zoeken. In Europa zijn die niet te vinden „also alles daer so doorsocht wort, dat daer geen meerder voordeel voor ons (maer eer min als voor anderen) is te vinden, dewyle ick bewesen hebbe dat de verheerde landen tot den coophandel beter bequaemicheyt ende meerder versekertheyt hebben als dese landen, ende datse ingelijcx hare manufac-

---

1 *Vertoogh, hoe nootwendich, nut ende profytelick het sy voor de vereenighde Nederlanden te behouden de Vryheyt van te handelen op Westindien.*

turen beter coop connen gheven als wy, daer noch by voeghende, dat die van Hooghduytslant, Vranckrijc, ende Sweden arbeyden om verscheyden Hantwerckers van dese landen daer te crijghen, dat apparentelijck die van de verheerde landen oock veel meer schepen sullen wt reeden als zy voor de troublen ghedaen hebben, soo op de Visscherye als Coopvaert, om onse Zeevaert te swacken, ende datse in toecomende tijden moghen sterck ter Zee wesen, ende ons de macht benemen; derhalven moet den voorsz. middel buyten Europa gezocht worden."

Wanneer wij de overschatting van de productieve kracht der zuidelijke Nederlanden, die op nieuw in deze woorden doorstraalt, over het hoofd zien, dan treft ons daarin het besef dat de ontwikkeling der overige tot dusverre achterlijke Europesche natiën ons allengs met betrekking tot den handel en vooral tot de vrachtvaart op een minder gunstig standpunt plaatsen moest. Dringend is het dus noodig, vervolgt USSELINCX, buiten Europa naar nieuwe handelsbetrekkingen uit te zien, en waar kan men die beter aantreffen dan in de beide Indiën? Ook daarom is het van zulk overwegend belang om nimmer toe te geven aan Spanje's eisch, dat wij ons van de vaart derwaarts onthouden zullen. Intusschen is Westindië voor ons van veel meer belang dan Oostindië; want als het bestand gesloten is, zal de koning van Spanje er gemakkelijk in slagen ons uit het laatste te verdrijven, deels door de Oostindische producten op zijne markten lager in prijs te stellen dan wij die met voordeel verkoopen kunnen, deels door de thans met ons verbonden inlandsche vorsten door omkooping of geweld tot zijne zijde over te halen en van elke gelegenheid partij te trekken om ons afbreuk te doen en onze schepen te nemen. Bovendien, de Oostindische handel onderscheidt zich hierin van den Westindischen „dat weynige Manufacturen derwaert worden gevoert of gesleten, maer, dat ter contrarie met der tijt eenighe van daer herwaerts sullen ghebrocht worden, die de handtwercken van dese Landen seer schadelijck sullen wesen: Dat het ghelt daer mede wt de landen ghevoert, ende dat de Schepen die derwaert varen, in tijdt van noode dese lan-

den gheenen grooten dienst en connen gedoen, midts datse verre vander hant zijn, ende thuys comende, seer ontramponneert comen, zoodatse seer ongereet zijn." De vaart op Westindië daarentegen heeft grootere en meer duurzame voordeelen. „Het ghemeen ghevoelen hiervan is, dat den meesten Rijckdom van dyen handel soude ghelegen zijn inde rijcke Goudt ende Silvere Mijnen die Indien heeft. Dan t'selve is een groot misverstant: want den meesten Rijckdom bestaet inde verscheyden vruchten ende ghewassen die in die Landen van Indien vallen, als daer zijn Suycker, Gember, Indigo, Cochenille, Salsaperille, ende ander Drogheryen: als mede diversche soorten van Houdt, Huyden, Peerlen ende gesteenten: ende wederom inde verscheyden manufacturen, Waren ende Coopmanschappen, die van Spaengien derwaerts ghevoert werden, waer by den Coopman, Ambachtsman, Schippers, Landtlieden, ende meest alle de ghemeenten leven. T' gout ende 't Silver geeft den Coninck wel een groot profijt, maer niet soo veel aen 't gheheel Lichaem vande Ghemeente." Tot voorbeeld kan Brazilië dienen, dat geen goud- of zilvermijnen bezit en toch aan de Portugezen groot voordeel geeft. „T' is wel waer datter oock veel ghelts wt Portugael derwaerts wordt ghevoert, maer dat comt om dat daer anders gheen Manufactueren en worden ghesleten, als die de Portugesen selfs van doen hebben, maer hare slaven, die veel duysenden zijn, en hebben niets, want die meest naeckt loopen, ende alsoo en trecken sy daer gheen ander voordeel wt als den aerbeyt, ende vande Wilde oft Bresilianen en hebben sy oock gheen gheniet of voordeel, dewyle sy die veracht, t' onder ende ongheoeffent houden; daerentegen als wy daer waren, soo souden wy wt onse Aerbeyders mede groot voordeel trecken, ende den Coophandel soude daer door seer versterckt wesen." De Spanjaarden zouden in Mexico en Peru ook veel meer voordeel behalen, wanneer zij de inboorlingen niet zoo geweldig verdrukt maar goed behandeld hadden „dewyle d' Indianen wat borgherlijcker souden gheworden hebben, en om te genieten de vrucht die van den aerbeyt compt, haer tot den aerbeyt ghewent hebben, twelck in tijt van Vrede of Treves beter ende bequa-

mer, met minder oncosten ende perijckels sal connen gheeffectueert worden, als in tijt van oorloge: ende by den Cooplieden sal alsdan ghelts genoech gevonden worden, sonder datmen des Lants middelen daer toe behoeve te ghebruycken, want sullen niet het vierde deel van 't Capitael daer toe van noode hebben, dat wel in tijt van oorloghe soude behoeven."

Handel dus, vreedzame ruilhandel met kolonisten en inboorlingen, ziedaar het hoofddoel van USSELINCX. „Den middel om desen handel deelachtich te worden, is datmen daar eenige Colonias op rechte, ende om die bequamelick op te rechten, moetmen het concept van de West-Indische Compagnie laten voortganck hebben." Intusschen, de ondervinding had hem reeds geleerd dat hare oprigting nog geenszins de verwezenlijking zijner plannen verzekeren zou, daar men haar liefst tot krijgsbedrijven gebruiken wilde, ook omdat men zich daarvan in den te behalen buit groot voordeel beloofde. Van daar dat wij nu reeds een denkbeeld bij hem zien opkomen, dat hij later op uitnemende wijze uitwerkte, om namelijk oorlog en handel van elkander af te scheiden en daartoe aan 's lands regering de hoofdleiding in handen te geven. Zelfs schijnt de krijgszuchtige geest van FRANÇOIS FRANCKEN zulk een indruk op hem te hebben gemaakt, dat hij, hoe doordrongen ook van de noodzakelijkheid om aan de verspreide middelen en pogingen der kooplieden, die op Westindië handel dreven, door vereeniging tot eene Compagnie meer kracht te geven, den voorslag deed om dien handel onder zekere voorwaarden en tegen betaling vrij te laten, zoo de Staten-Generaal zich zelven met de kolonisatie wilden bemoeijen. [1]

Dat die handel voordeelig en voor groote uitbreiding vatbaar zou zijn, leed bij USSELINCX geen twijfel. „Wanneer wy nu eenighe Colonias hadden opgherecht," vervolgt hij, „zo souden wy den meesten handel van Indien in onse han-

[1] „Ofte dat de Heeren Staten dese saecke selve byder hant nemen, het welck nae mijn oordeel het beste ware, ende dat een yder van dese landen derwaerts dan soude moghen handelen met Paspoorten; Ende dat de landen daer eenen Tol voor ghenoten van 5. tot 10. ten hondert, naer datse tot der landen ende het ghemeene beste voordeel souden bevinden te behooren."

den crijghen, omdat wy alle Manufacturen hondert ten hondert connen beter coop geven, als de Spangiaerts, ende de Waren die wt Indien comen, zijn ons oock 50 ten hondert beter als aen haerlieden, dewijle sij ons wel soo veel commen te kosten eer die wt Spangien hier comen, ende boven dien soude ons volck ende landtlieden deur hare Industrie ende arbeytsaemheyt noch veel meer voordeels doen als de Spangiaerden. De selve Spangiaerden die op onse grensen souden woonen, souden oock alle middelen aenwenden om met ons te mogen handelen, ende om den goeden coop van ons soecken te coopen, ende also souden onse waren over geheel Indien verspreyt worden, ende wy souden een deel van haer Gout ende silver in onse handen crijgen, al waer tschoon dat wy selve gene Mijnen en ontdecken oft en vonden. — — Bovendien souden d' Indianen met ter tijt wat borgerlijc worden ende haer alleynskens beginnen te cleeden, ick spreke van die, die aen de Zee-Custen woonen, want die te landewaert in woonen gaen meest al ghecleet, die metter tijt in onse cleedinghe oock souden behaghen crijghen, ende voelende de nutticheyt dien wt verscheyden waeren van dese Landen souden trecken, so souden sy ooc arbeyden om yets te hebben daer voor zy de selve souden mogen becomen, ende haer also d' een tot Lantbouwinghe, dander tot het wercken in de Mijnen, ende de Vrouwen tot spinnen van Cattoenen ende sijde reedinghe begheven, alsoo door de wermte des landts de Zijdewormen daer wel sullen voorts setten."

Tegen die voorspiegeling van groot en ontwijfelbaar voordeel konden echter, gelijk USSELINCX zeer goed gevoelde, twee gewigtige bedenkingen worden ingebragt. Zou het voor de Nederlanders, aan de gematigde luchtstreek gewoon, mogelijk zijn te arbeiden onder de brandende zon van Westindië? En hadden in elk geval de Spanjaarden en Portugezen niet veel voor door het bezit van slaven, die den zwaarsten arbeid verrigtten en veel minder dan gewone daglooners kostten? Met betrekking tot het eerste punt tracht USSELINCX aan te toonen dat men de bezwaren, aan den arbeid tusschen de keerkringen verbonden, door eene doel-

matige levenswijze en goede dagverdeeling gemakkelijk kan te boven komen.[1] Ook zijn er buiten de keerkringen vele streken, uitnemend voor kolonisatie geschikt, en waar de warmte in het geheel niet hinderlijk is. Wat voorts het gebruik van slaven aangaat, dat is volgens hem zeer af te raden en veel minder voordeelig dan vrije arbeid. „Dat men meynt dat de Spaigniaerts met hare slaven profijtelicker souden arbeyden als wy, tselve is ooc misverstant, want men seyt gemeenlick, dat met ongewillige honden quaet hasen vangen is ende dat ongewilligen arbeyt swaer valt: dat volk arbeyt so langhe als den stock op den rugge is: Al wat sy doen is sonder industrie, alles doende als onvernuftige dieren met grooten arbeyt. Een man van desen lande sal meer wercks aflegghen, als dry Swerten, die groot gelt costen: ende als sy eenigen onwillige crijghen, so vergeven sy haer selven oft sterven van honger om haer Meesters spijt te

[1] „Om het contrarie hier van te bewijsen, en hoeve maer d' ervarenheyt te verhalen, die ons heeft geleert dat de Nederlanders waer sy komen, tsy in Spaegnien, Canarien, Barbarica, Guinea, Oost oft West Indien, over al de lieden van die landen overtreffen in arbeytsaemheyt: ende al en hadden wy gheen ander preuve als van het Soudt dat in West Indien gehaelt wort in een seer heet Climaet, twelck den meesten arbeyt is die ick achtte dat ter werelt gedaen wort, so soude tselve genoech wesen om dit te betuygen, ende nochtans en heeft men niet bevonden dat men eenighe Schepen, die derwaerts gevaren zijn, oyt volck heeft ontbroken: ende die eens derwaerts ghevaren hebben, synder dickwils weder gekeert. Men moet oock aenmercken dat de daghen ende nachten daer meest even lanck zijn, ende dat de hitte des daeghs door de lange coude nachten gematight wort, alsmede door de gedurige Ooste winden die daer Jaer wt Jaer in wayen. Den grootsten arbeyt die in de steden ende in de Suyckermeulens moet gedaen worden, canmen wel by nachte doen. Ende soo veel den Ackerbouw belangt, daer toe heeft men tijt van tsmorgens een 5. of 6 uren totten 10. uren toe, ende daer na weder van des naermiddachs ten 3 uren tot tsavonts 6. oft 7. uren, twelck zijn 8. oft negen uren sdaechs: ende alsmen rekent wat d'arbeyders hier te lande wercken, men sal bevinden datse niet langer en arbeyden als den voorsz. tijt. Men can daer oock het geheel Jaer door int velt wercken, daermen hier den meesten tijt door het coude ende ongetempert weder wort verhindert. Het weder is oock dikwils overtrocken, ende dan is het daer mede coel: ende oft het schoon reghent, soo en hindert den reghen soo veel niet als inde coude landen: oock alsmen maer een schaduwe boven thooft heeft voor de sonne, soo is de hitte mede heel verdraeghlick, waer toe geen Inventien en souden ghebreken, om met seer cleyne verhinderinghe voor den reghen ende de Sonne bevrijt te zijn, ende ghelijcke wel inden arbeyt oft op de reyse te continueren."

doen, want weten anders geenen middel om haer te wreken, dan datse haer ongenadige Meesters soo doen haer ghelt verliezen, ende also wort dickmaels yemandt die door veel slaven rijck is, in corten tijt arm, als daer sterfte onder comt. Alsmen oock insiet de groote schattingen ende oncosten die de Portugesen ende Spaignaerts hebben int gaen ende comen, so salmen moeten bekennen dat wy groote daghloonen ghevende, noch meer voordeels sullen doen als sy, al hadden sy de slaven ende de montcosten om niet." [1]

Wij vinden hier, reeds in het begin der zeventiende eeuw, een staathuishoudkundig betoog van de schaduwzijde der slavernij, dat later voorzeker in sierlijkheid van vorm maar geenszins in deugdelijkheid van gronden is overtroffen geworden. Niet slechts wordt daarin uiteengezet dat gedwongen arbeid veel minder productief is, maar ook dat hij onbruikbaar wordt, zoodra niet meer uitsluitend mechanische handenarbeid noodig is, maar verstand en overleg te pas komen. Dat men den slaaf wel dwingen kan om te werken maar niet om te denken, was USSELINCX reeds volkomen helder. Vrije arbeid moest de grondslag zijn, waarop de koloniën, die hij wilde stichten, zich zouden ontwikkelen.

Intusschen was het geenszins zijne bedoeling, dat de fabrieksnijverheid aldaar eene hooge vlugt zou nemen. Dat zou geheel in strijd geweest zijn met de leer van het mercantiele stelsel, dat de koloniën inzonderheid bestemd zijn om aan het moederland grondstoffen te leveren en manu-

---

[1] In het *Octroy* enz. bl. 45 v. komt hij op dit onderwerp terug, doch voegt er bij dat, indien men desniettemin slaven gebruiken wil, men die ongetwijfeld goedkooper kan bekomen dan de Spanjaarden. De slavernij zelve acht hij niet ongeoorloofd, en hij beroept zich daarbij op „tgene in veel landen van Europa geschied, namentlijck datmen misdadige op Galleyen, in Tuchthuysen ende eenwige gevangenisse band, en tot verachte bedieninge gebruyckt. Datmen op sommige plaetsen geen vrije neeringe mach doen, ten zy datmen op het minste seven aren is dienstbaer gheweest. Ende op andere plaetsen en landen alle Boeren lijf-eygen zijn, niet besittende dat haer van den Heere niet mach ontnomen worden, 't welck een meerder dienstbaerheyd is als de Lijf-eygen knechten in Spaignien zijn onder-worpen. Is dat geoorloft, soo dunckt my dat veel meer soude geoorloft wesen, dienst te trecken van lieden die Slaven zijn en Slaven souden blijven, of wy die kochten of niet en kochten."

facturen daarvoor in ruil te bekomen; en hoewel USSELINCX niet zoozeer in de dwaalbegrippen van dat stelsel verward was, om op goud en zilver boven alles prijs te stellen, zoo was hij er toch nog verre van verwijderd om eene vrije ontwikkeling der industrie in de koloniën als den ook voor het moederland meest wenschelijken toestand te erkennen. „Also in Indien," zegt hij, „gheen handwercken en worden gemaeckt van Weverije, Cramerije, Maelderije oft Neurenburgerije, of immers seer weynich: soo soude niet toegelaten worden dat yemant vande gene die derrewerts soude gaen wt dese landen, aldaer eenighe der voorsz. handtwercken soude moghen maken, maer souden hun daer zijnde moeten gheneren met landtbouwinghe ende Coophandel oft eenige Ambachten die tot onderhout van haer ende hare Steden noodich waren, ende daer door den Coophandel ende dese landen niet vercort en worden, waer toe alle die derwaerts varen, souden moeten Eedt doen, datse geen der voorschreven Handtwercken en souden maken noch laten maken, maer naer alle haer vermogen verhinderen datse daer niet gemaeckt en worden. Bovendien souden oock moeten sweeren datse met gheen ander volcken noch oock op gheen ander landen en souden handelen als met die vande vereenighde landen, ende op dese landen, oft met sulcke als met behoorlijcke paspoort vande E. Mo. Heeren Staten daer soude comen, ende men soude met der tijt d'Indianen met eenich accoort daer toe brenghen dat zy sulcx oock beloven souden. — — Daer noch by voeghende, dat van dese landen nae Indien ghene Manufacturen en souden moghen ghesonden worden, als die in dese landen gemaeckt, ghemerckt, oft gheloot souden zijn, ende sonder tselve en souden die in Indien oock niet moghen ontfanghen worden, ende also souden dese landen floreren, ende met Inwoonders vervult worden."

Ziedaar den hoofdzakelijken inhoud van een geschrift, dat voorzeker tot de voortreffelijkste behoort die in de zeventiende eeuw over de verhouding tusschen moederland en koloniën geschreven zijn. Vooral het denkbeeld om de inboorlingen te beschaven, ten einde nieuwe behoeften bij hen

te doen ontstaan en daardoor zoowel hun koopvermogen als hun kooplust te verhoogen, bewijst hoever USSELINCX zich op dit punt boven den geest van zijnen tijd verhief. Intusschen waren de onderhandelingen met Spanje te ver gevorderd, dan dat zijn geschrift nog eenigen invloed op de regeling van den Westindischen handel kon uitoefenen. Den 9 April 1609 werd het twaalfjarig bestand gesloten, en daarmede scheen de oprigting der Compagnie, zoo men er al op terug zou komen, althans voor onbepaalden tijd uitgesteld te zijn.

In het leven van USSELINCX brak hiermede een nieuwe periode aan. De taak, die hem in de laatste jaren onafgebroken had bezig gehouden, was nu vervallen, en zijn rustelooze geest zocht nieuwe bezigheid. Hij vond die weldra in eene onderneming, die aan zijne kolonisatieplannen ten naauwste verwant was. In 1608 had men met de bedijking van de Beemster een aanvang gemaakt, en hoewel in 1610 een zware doorbraak de gemaakte kosten grootendeels verzwolg, besloten de deelhebbers niettemin met Hollandsche volharding het werk voort te zetten. Zij hadden daartoe echter geld noodig en wendden zich ook tot USSELINCX, die zich niet alleen bereid verklaarde een aanzienlijk deel van zijn fortuin in die zaak te steken, maar ook zijn best deed om anderen daartoe te bewegen. Wij kunnen ons voorstellen hoeveel sympathie hij gevoelen moest voor een plan, dat op de welvaart der nijvere steden in den omtrek der uitgemalen plas volkomen denzelfden invloed moest uitoefenen, als het bezit van landbouwende koloniën op het moederland. Waarschijnlijk was het eene erkenning zijner bij deze gelegenheid bewezene diensten, dat hij in 1612, nadat de gronden der voormalige Beemster bij loting tusschen de aandeelhouders verdeeld waren, tot een der vier polder- en molenmeesters werd benoemd. [1] Hij vestigde nu aldaar zijne woonplaats, kocht veel vee aan, liet huizen en schuren bouwen en begon de vijfhonderd zes en twintig morgen, die hem waren toebedeeld, op groote schaal te ontginnen. Bij

[1] J. BOUMAN, bedijking, opkomst en bloei van de Beemster, 1857, bl. 135.

de groote opofferingen, die hij zich daarvoor getroostte, zou het voor zijn fortuin wenschelijk zijn geweest dat hij zich ongestoord aan die taak was blijven wijden; maar de grootsche kolonisatieplannen, die zijne geheele ziel vervulden, lieten hem geen rust, en zoodra hij de geringste kans ontwaarde om zijne geliefde Westindische Compagnie, niettegenstaande het bestand, weder op het touw te zetten, liet hij ploeg en spade rusten en snelde naar 's Gravenhage, om elke vonk aan te blazen en van elke omstandigheid partij te trekken. En het lag voor de hand dat hij herhaaldelijk eene geschikte aanleiding en bij velen gewillige ooren vond. Want de partij, die stilstand van den strijd met Spanje als zeer nadeelig en gevaarlijk voor de Vereenigde Gewesten beschouwde, zoolang de magt des vijands niet volkomen gebroken was, zocht voortdurend naar een middel om dien strijd, hetzij in Duitschland hetzij buiten Europa, te hervatten, en vooral prins MAURITS, wien de gedwongen werkeloosheid van dag tot dag meer drukte, zag reikhalzend naar eene gelegenheid uit om het zwaard weder aan te gorden.[1] Dat de oprigting eener Westindische Compagnie, al nam zij den vorm eener vreedzame handelsvennootschap aan, daartoe noodwendig leiden moest, was door de daaromtrent gehoudene beraadslagingen reeds boven allen twijfel verheven, en het kan ons dus niet verwonderen dat de prins meer dan vroeger zijne aandacht vestigde op den man, wiens krachtige overtuiging en rustelooze ijver zoozeer tot bereiking van het gewenschte doel medewerkten. Hetzij USSELINCX reeds vroeger met MAURITS in aanraking was geweest, hetzij hij thans voor het eerst bij hem werd toegelaten, hij deelt ons zelf mede dat hij met den prins in overleg trad en met diens goedkeuring de meeste steden van Holland en Zeeland bereisde om de regenten op nieuw voor zijne zaak te winnen. In Zeeland vond hij zooveel gehoor, dat de Staten hunne Gedeputeerden te 's Hage aanschreven om hem in zijne pogingen te ondersteunen. Nu meende hij ver genoeg gevorderd te zijn om

1 *Algemeene gesch. des vaderlands*, voortgezet door W. G. BRILL, III, tweede stuk, bl. 529, noot 2.

zich regtstreeks tot OLDENBARNEVELT te kunnen wenden, niettegenstaande prins MAURITS hem gewaarschuwd had, dat deze stap hem weinig baten zou. Inderdaad moest het op den grijzen staatsman een zeer onaangenamen indruk maken, dat men weder langs dezen bedekten weg beproeven wilde de Vereenigde Gewesten in den oorlog te slepen, nadat hij met zooveel moeite en met opoffering van een groot gedeelte zijner populariteit er in geslaagd was, om aan zijn vaderland eene hoogst noodige verademing te schenken. Hoewel hij het verschil tusschen de plannen van USSELINCX en van FRANÇOIS FRANCKEN volkomen inzag, was hij overtuigd dat de oprigting eener Westindische Compagnie, in welken vorm ook, de Spanjaarden weldra nopen zou om de wapenen weder op te vatten, en hij vreesde bovendien dat zij zich daarover zouden wreken door onverwachts beslag te leggen op alle Nederlandsche schepen die, vertrouwende op het bestand, zich in de havens van Spanje en Portugal veilig waanden.[1] Intusschen had USSELINCX reeds zulk een invloed op de stemming der Hollandsche regenten uitgeoefend, dat OLDENBARNEVELT het voorzigtiger achtte zich niet onvoorwaardelijk tegen de zaak te verklaren en haar liever op de lange baan trachtte te schuiven. Hij deed USSELINCX opmerken dat het uitsluitende octrooi der Westindische Compagnie gemakkelijk te ontduiken zou zijn en dus weinig beteekenen zou, wanneer de handel op de kust van Afrika daarin niet begrepen werd, en dat er dus niet aan te denken viel om zijne voorstellen in overweging te nemen, zoolang Amsterdam daartegen bezwaar maakte. Inderdaad scheen er weinig kans om de regering dier stad daartoe te bewegen, maar USSELINCX, die zijne zaak bijna gewonnen achtte zoo hij dezen hinderpaal overwinnen kon, besloot terstond daaraan al zijne krachten te wijden. Hij begaf zich naar Amsterdam, bragt er bijna een jaar door en rustte niet voor hij de toestemming der regering verkregen had. Onmiddelijk daarop bewoog hij eenige voorname kooplieden om een verzoekschrift tot bevordering van de oprigting der Westindi-

---

[1] *Verhooren van* OLDENBARNEVELT, bl. 75.

sche Compagnie, dat waarschijnlijk uit zijn eigen pen gevloeid was, aan de Staten van Holland in te dienen.[1] Aanvankelijk scheen deze poging de gewenschte vruchten te dragen. De Staten besloten in 1614 de zaak weder op te vatten[2] en benoemden gecommitteerden om USSELINCX te hooren. Na afloop der conferentie deelde OLDENBARNEVELT hem mede „dat de heeren zeer groot contentement hadden gehad in hetgeen hij had voorgedragen en dat de pensionaris PAUW belast was hem te zeggen wat hij verder te doen had." Deze gaf hem den raad een request aan de Staten-Generaal in te dienen, om ook aldaar de zaak aanhangig te maken. Inderdaad werd weder een octrooi beraamd en over de grenzen en voorwaarden daarvan beraadslaagd. Het bleek echter spoedig dat al die moeite te vergeefs was geweest. Het was aan OLDENBARNEVELT niet moeijelijk gevallen om de geschillen over den omvang en de bepalingen van het octrooi, die tusschen de verschillende steden bestonden, zoo zwaar te doen wegen, dat er geen mogelijkheid scheen om die uit den weg te ruimen. De Oostindische Compagnie, bevreesd dat hare Westindische zuster eene gevaarlijke mededingster zou worden, wanneer men haar, gelijk velen en bepaaldelijk USSELINCX verlangden, toestond om op het onbekende Zuidland te handelen, dat zich, naar men meende, ten zuiden van Amerika, Azië en Afrika bevond, bragt ook bezwaren in het midden: en het einde was dat de Staten van Holland, zoowel ter wille van dien tegenstand als om „eenige andere consideratiën," besloten de behandeling dezer zaak vooreerst uit te stellen.

Zoo kon USSELINCX dus onverrigter zake naar de Beemster terugkeeren. Daar waren inmiddels zijne zaken niet vooruit gegaan. Tijdens zijne afwezigheid was misgewas op misgewas gevolgd. Muizen en ander ongedierte vernielden het grootste gedeelte van den zeer schralen oogst, en de grond bleef gedurende de eerste jaren nog zoo week, dat men er geen slooten in graven kon.[3] Inkomsten wierpen zijne lan-

---

[1] Zie Bijlage I.

[2] *Resol. van Holland* van 25 Aug. 1614.

[3] BOUMAN, bl. 169—171, 186.

derijen dus nog niet af, terwijl zij voortdurend aanzienlijke sommen verslonden. Hetzij hij reeds vroeger geld had opgenomen om in de onkosten van ontginning en bebouwing te voorzien, hetzij hij langs andere wegen in schulden was geraakt, zeker is het dat hij reeds in 1616 in zeer treurige financiële omstandigheden verkeerde en door zijne schuldeischers zeer lastig werd gevallen. Niet tevreden met de hun verleende hypotheek op zijne goederen, dagvaardden zij hem eerst voor het geregt te Purmerende en vervolgens voor het Hof van Holland, dat hem veroordeelde om behalve de hypotheek nog persoonlijke borgen te stellen. Dat hij die niet vinden kon, pleit geenszins voor zijn crediet en geeft regt tot de veronderstelling, die door zijn ganschen levensloop bevestigd wordt, dat hij beter plannenmaker dan financier was, en bij het najagen van zijn doel niet zelden zijne eigene belangen uit het oog verloor. Hoe dit zij, zijne landerijen in de Beemster werden ten publieken verkoop aangeslagen: maar de treurige toestand, waarin zij zich bevonden, schrikte van elk bod af en de koopers bleven weg. Deze uitslag, die natuurlijk ook de waarde der overige gronden in de Beemster aanmerkelijk deed dalen, verbitterde de andere grondeigenaars, welligt reeds over USSELINCX' herhaalde afwezigheid en enkele zijner maatregelen ontevreden, zoozeer, dat zij in een adres aan de Staten van Holland, waarbij zij voortduring van den hun verleenden vrijdom van eenige imposten verzochten, den achteruitgang hunner zaken ten deele aan zijne „kwade orde en beleid en daaruit gevolgd faillissement" toeschreven. USSELINCX zelf bevond zich nu in een zeer benarden toestand en zou gevaar geloopen hebben van in gijzeling te worden gezet, indien hij niet van de Staten van Holland een vrijgeleide had weten te verkrijgen, dat herhaaldelijk verlengd werd en hem tot 25 Augustus 1617 van de zorg voor zijne persoonlijke vrijheid ontsloeg. [1] Inmiddels had hij, terwijl hij te 's Hage procedeerde, weder gelegenheid gezocht en gevonden om tot bevordering der West-indische Compagnie werkzaam te zijn. Nog altijd had hij

1 Resol. van Holland van 25 Febr. 1617.

daar magtige begunstigers, die hem aanmoedigden om bij de Staten eene nieuwe poging te wagen, en hij ging daartoe te eerder over omdat hij er thans een middel in zag om de bezwaren, waarmede hij worstelde, te boven te komen. Zoo hij er in slaagde de Staten voor zijne plannen warm te maken, dan zouden zijne schuldeischers hem wel met rust laten en dan kon hij welligt eene belooning voor zijne diensten bedingen, waarmede hij zijne financiën herstellen kon. Van nu af zien wij dan ook bij zijne voorstellen twee zaken op den voorgrond treden, waarvan hij vroeger, zoo zij al in zijn geest lagen, niet gewaagd had.[1] Hij tracht namelijk aan zijne diensten de voorwaarde te verbinden van gebruikt en beloond te worden in evenredigheid van hare belangrijkheid en van de voordeelen, waartoe zij leiden zouden, en maakt ten deele van die belooning afhankelijk de mededeeling van hetgeen den Staten het grootste belang moest inboezemen, de aanwijzing namelijk van de plaatsen waar men met de meeste hoop op een goeden uitslag de Spanjaarden aantasten of volkplantingen vestigen kon. Herhaaldelijk komt hij er in zijne geschriften op terug dat hij slechts „de oppervlakte en de schors, niet het merg" aanraakte, dat hij slechts „dingen van kleine importantie" openbaarde, en hij erkende later ronduit dat hij zoo handelde „om niet van zijne recompense verstoken te worden." Om hem juist te beoordeelen, mogen wij echter niet over het hoofd zien dat zijne handelwijze nog eene andere reden had, die reeds in zijn *Vertoogh* van 1608 te lezen staat.[2] Hij achtte het namelijk niet raadzaam omtrent zijne plannen in bijzonderheden te treden, voordat de Staten besloten hadden er gevolg aan te geven,

---

[1] In Bijlage XIV beroept hij, ten bewijze zijner onbaatzuchtigheid, er zich uitdrukkelijk op, dat hij vóór 1616 nimmer eenige vergoeding voor zijne diensten of onkosten gevorderd had. Vgl. BERG VAN DUSSEN-MUILKERK in *de Gids*, 1848, II, bl. 548. Voorts mag tot zijne verontschuldiging strekken dat ook BALTHAZAR DE MOUCHERON vroeger eene belooning bedongen had voor zijne diensten bij het zoeken van eene doorvaart langs het noorden. Zie DE JONGE, de opkomst enz. I, bl. 17 v.

[2] „Maer te segghen de plaetse waermen voor het eerste bequaemste soude moghen nederslaen, tselve is niet geraden, want dat waer den roosen pot te vroech ontdecken, ende den Spangiaert waerschouwen."

daar er anders ligtelijk wat van zou uitlekken en de vijand, bij tijds gewaarschuwd, zich tot krachtigen tegenweer op de bedreigde punten zou kunnen voorbereiden.

Het is intusschen niet moeijelijk om zich althans in groote trekken een denkbeeld te vormen van hetgeen USSELINCX op het oog had. Wanneer wij onderscheidene uitdrukkingen in zijne memoriën met elkander in verband brengen, dan schijnt het vrij zeker dat hij, op het voetspoor van LE MAIRE,[1] de vestiging van volkplantingen op de kust van Guiana[2] in verband wilde brengen met het verleenen van hulp aan de dappere inboorlingen van Chili, die met prijzenswaardige volharding hunne onafhankelijkheid tegen Spanje bleven verdedigen. Hij stelde zich voor dat het weinig moeite zou kosten dat land aan den vijand te ontrukken. Slaagde men er bovendien in, de noordkust van Zuid-Amerika voor Spaansche schepen ontoegankelijk te maken, dan was Peru van het verkeer met Spanje afgesloten en dus gemakkelijk te veroveren. Daardoor zou men den vijand van een der belangrijkste bronnen van zijn rijkdom en magt berooven en hem tevens buiten staat stellen om Brazilië op den duur te verdedigen, als het zoowel van de landzijde als van de zeezijde kon worden aangetast. Het was een grootsch plan, maar welks volvoering grooter opofferingen, meer volharding, langeren duur en vooral helderder inzigt in de eischen der kolonisatie en ernstiger zucht om die te bevorderen vereischte, dan overeenkwam met de hulpmiddelen en gezindheden van het voortdurend afwisselende en zwakke collegie, dat onder den naam van Staten-Generaal de hooge regering in de Vereenigde Gewesten vertegenwoordigde.

Hoe dit zij, in November 1616 diende USSELINCX op nieuw aan de Staten van Holland een request in tot bevordering van de oprigting der Westindische Compagnie, waarbij hij aannam te bewijzen:

„Dat de Vereenighde Nederlanden door dese Compaignie

---

[1] Hiervoor, bl. 34.

[2] Dat hij geenszins het oog op Nieuw-Nederland of andere daaraan grenzende streken had, bewijst eene plaats uit Bijlage III, waar hij zegt dat de landen benoorden Virginië buiten het octrooi kunnen blijven.

meer souden versterckt ende verseeckert zijn tegen den Koningh van Spaignien, als anders met al haar in-komen.

„Hoe sy in vrede blijvende soo grooten rijckdom uyt Indien souden trecken als Spaignien nu doet.

„Maer soo sy weder in oorloge quamen, hoe sy het voorschreven niet alleen souden behouden, maer den Spagniaert oock afnemen of onvruchtbaer maecken dat hy daer besit.

„Middelen aen te wijsen om daer vry-willich 10. millioen toe te bekomen.

„Ende dat alle Ingesetene deser Landen daer voordeel uyt souden trecken." [1]

Aanvankelijk scheen de zaak voortgang te zullen hebben. Wel talmde OLDENBARNEVELT zoolang mogelijk, eer hij het request in de vergadering bragt; maar „door een extraordinaris middel," gelijk USSELINCX ons berigt, welligt vermogende tusschenkomst, werd het in April 1617 door de Staten gelezen en overwogen. Men toonde zich over het geheel met de zaak ingenomen en besloot haar in de Staten-Generaal te brengen, die commissarissen benoemden om met USSELINCX eene bijeenkomst te houden. OLDENBARNEVELT was daarbij tegenwoordig en deed, indien wij USSELINCX gelooven mogen, al wat hij kon om diens vertoogen te ontzenuwen en te wederleggen, zonder daarin te slagen. Inmiddels had USSELINCX, in de hoop dat hij thans zijn doel bereiken zou, het gewaagd om voor vier jaren vrijgeleide en schorsing van den geregtelijken verkoop zijner goederen te verzoeken. [2] Dit werd hem echter geweigerd ten gevolge van het verzet zijner Amsterdamsche crediteuren, aan welke hij 153.000 gulden schuldig was. [3] Ook bleek het spoedig dat zijne zaak minder gunstig stond dan hij zich gevleid had. De Staten van Holland lieten er zich niet verder mede in.

---

1 Zie *Octroy etc.* bl. 95. Vgl. Bijl. XIV.

2 Resol. van Holland, 15 April 1617.

3 Zoo meen ik de woorden in de aangehaalde resolutie: „het meerendeel sijner crediteuren, tot Amsterdam resideerende, wiens capitaalen bedraagen honderd drie en vyftig duysent guldens" te moeten opvatten. De heer BERG VAN DUSSEN-MUILKERK (t. a. p. bl. 548) daarentegen maakt er uit op, dat de kapitalen van USSELINCX destijds nog *f* 153.000 bedroegen.

Nu wendde hij zich tot de Staten-Generaal, bij welke hij meer bijval verwachten kon; want Friesland en Groningen, die van het bestuur en ook grootendeels van de voordeelen der Oostindische Compagnie waren uitgesloten, drongen zeer aan op de oprigting der Westindische Compagnie, waarin zij een evenredig aandeel hoopten te bekomen, terwijl Zeeland voortdurend daarvoor bleef ijveren.[1] Wat vermogten echter de Staten-Generaal, wanneer Holland tegenwerkte of zich terugtrok? Zij verwezen USSELINCX naar de Staten van dat gewest en deze lieten zijne memorie en requesten ongelezen liggen. Zoo naderde allengs het einde van zijn vrijgeleide, en zag hij zich verpligt voor zijne schuldeischers naar Zeeland de wijk te nemen.

In latere geschriften heeft USSELINCX dezen gang van zaken uitsluitend aan veler tegenstand tegen de Westindische Compagnie geweten. De vervolging zijner schuldeischers vloeide volgens hem hoofdzakelijk uit politieke redenen voort. Hij beklaagt zich over verregaande partijdigheid der justitie, die hem weigerde, wat anderen werd toegestaan. Hij verhaalt hoe hem door den Amsterdamschen koopman GOOVAERT VAN SCHOONHOVEN namens anderen werd aangeboden, om hem voor onbepaalden tijd tegen lagen intrest zooveel geld voor te schieten, als noodig was om zijne schuldeischers tevreden te stellen, mits hij weder in de Beemster ging wonen en zich niet meer gelegen liet liggen aan de Westindische Compagnie. Inzonderheid velt hij een hard oordeel over OLDENBARNEVELT, die volgens hem tegen beter weten in zijne plannen tegenwerkte, juist omdat zij voor Spanje zeer nadeelig en gevaarlijk waren. Op het ongerijmde en onbillijke dier beschuldiging heb ik vroeger reeds gewezen; doch het schijnt dat ook de persoonlijke houding van 's lands advocaat USSELINCX' wrevel in hooge mate had opgewekt; want hij beklaagt zich niet alleen over diens willekeur in het terughouden der door hem aan de Staten gezonden stukken, maar ook hierover dat OLDENBARNEVELT hem „als veel te gering

---

[1] Vgl. *Algemeene gesch. des vaderlands*, voortgezet door Dr. W. G. BRILL, III, tweede stuk, bl. 277 vv., 597 noot; derde stuk, bl. 245, 251, 427 v.

zijnde" naauwelijks te woord wilde staan.[1] Inderdaad schijnt deze wat uit de hoogte op den lastigen plannenmaker te hebben neergezien, wiens ontwerpen voor handel en kolonisatie hem „zeer onzeker"[2] voorkwamen, terwijl zij bovendien telkens voedsel gaven aan de pogingen der partij, die met FRANÇOIS FRANCKEN zijne vredelievende politiek tegenwerkte. Intusschen, welke drijfveeren ook bij de tegenstanders van USSELINCX in het spel mogen geweest zijn, zeker is het dat zijne eigene persoonlijkheid en de omstandigheden, waarin hij verkeerde, niet weinig bijdroegen om velen tegen hem in te nemen en zijne begunstigers allengs van hem te vervreemden. Uit de standvastigheid, waarmede hij zijn leven lang, niettegenstaande onafgebroken teleurstelling en tegenspoed, aan het reeds in zijne jeugd gevormde plan getrouw bleef, mogen wij afleiden dat hij eene diep gewortelde overtuiging en een krachtigen wil bezat, die hem dikwerf zelfs tegenover zijne meerderen een toon van gezag deden aannemen, die ligtelijk stuitte of kwetste. In eenen brief aan de Staten-Generaal van 7 April 1640[3] vraagt hij aan het slot vergiffenis zoo hij niet „beleefdelijck noch eerbiedelijck genoech" geschreven had, op grond dat hij zich nooit „op het schoon spreken, vleyen ende pluymstrycken" had toegelegd; en inderdaad, zijne geschriften bewijzen op elke bladzijde dat hij niet aarzelde zijne meening uit te spreken en de zaken bij den waren naam te noemen. Die eigenschap moest op sommige regenten des te ongunstiger indruk maken, naarmate zij met meer vasthoudendheid gepaard ging. Met zekere zelfvoldoening telt hij zelf herhaaldelijk het groote aantal memoriën en requesten op, achtereenvolgens aan de Staten ingediend, wier lectuur, hoe belangrijk in vele opzigten, niet zelden wegens telkens terugkeerende herhalingen en overbodige uitwijdingen langwijlig is; en dat hij niet alleen vlug van pen maar ook lang van stof was, bewijst de zorg waarmede hij meermalen den duur der met hem gehouden conferentiën

---

1 Octroy etc. bl. 86.
2 *Verhooren*, bl. 74.
3 Op het Rijksarchief.

vermeldt. Hij beklaagt zich dat de bijeenkomst met de Hollandsche gedeputeerden in 1614 maar twee uren geduurd had, en wijdt er met zelfbehagen over uit dat GUSTAAF ADOLF, in wiens dienst hij zich later begaf, hem eens zes uren lang te woord stond.[1] Het kan dus niet bevreemden dat velen zich allengs van hem af zochten te maken, en de ongelukkige afloop zijner speculatie in de Beemster gaf daartoe een gereed voorwendsel. OLDENBARNEVELT verklaarde later, toen hij door zijne regters over zijne tegenwerking van de oprigting der Westindische Compagnie ondervraagd werd, dat niet alleen de plannen van USSELINCX hem te onzeker voorkwamen maar ook diens persoon hem mishaagde „overmits hij zeer veel duizenden meer schuldig was, dan hij kon betalen."[2] USSELINCX zelf deelt mede[3] dat zijne vijanden, om zijn invloed te verzwakken, als er van hem gesproken werd de schouders optrokken en zulk een spotachtig gelaat vertoonden, dat zij reeds daardoor minachting en wantrouwen opwekten, terwijl anderen vroegen of iemand, die zijn eigen zaken niet in orde had kunnen houden, in zooveel gewigtiger aangelegenheid goeden raad zou kunnen geven. Viel het langs dezen weg gemakkelijk zijne talenten in de schaduw te stellen en een blaam op zijn karakter te werpen, zijne godsdienstige rigting en zijne heftigheid jegens andersdenkenden moesten allen terugstooten, die niet, gelijk hij, met hart en ziel het strengste Calvinisme waren toegedaan. Telkens worden zoowel de Joden als de Katholijken door hem gebrandmerkt als de natuurlijke vijanden van de godsdienst, vrijheid en bloei der Vereenigde Gewesten. De doopsgezinden noemt hij „Lant-verdervende gieregaerts." Het meest was hij echter gebeten op de voorstanders van betrekkelijke godsdienstvrijheid in zijne door godsdiensthaat zoozeer gekenmerkte dagen, op de „Libertynen, Vry-geesten, David-Joristen, Remonstranten, Apostaten van de Gereformeerde Religie ende — — andere Ketters ende Dwaelgees-

---

1 Octroy enz. bl. 94. Bijlage XIV.

2 Verhooren, bl. 74.

3 Request aan de Staten-Generaal van 15 Junij 1622, in het Rijksarchief.

ten," van welke volgens hem „den meerendeel geslagen ende gesworen vyanden van desen staet, ende al t' samen van de Gereformeerde Religie" waren. „Jaa dat arger is," zegt hij „soo hoort men niet alleen binnensmonts veeselen, maer opentlijck seggen, dat de Papisten soo wel als andere Secten behoorden openbare exercitie van hare Religie te hebben, dewijle dat men in alle Religien kan saligh worden, sonder uytsluytinge van Jootsche, Turcksche of Heydensche." [1] Hij deelde in dit opzigt in de gevoelens van de meesten zijner mede-uitgewekenen uit de Waalsche en Vlaamsche provinciën, wier invloed zooveel heeft bijgedragen om de contra-Remonstrantsche partij in het over het geheel vrijzinniger gestemde Holland te doen zegevieren. Intusschen was USSELINCX' krachtige overtuiging op dit punt natuurlijk weinig geschikt om de Remonstrantsch-gezinde Hollandsche regenten, die in 1617 nog verre de overhand hadden, voor hem te winnen.

Wij kunnen ons voorstellen met welk eene spanning USSELINCX in Zeeland den loop der gebeurtenissen gevolgd zal hebben, waartoe de godsdienstige geschillen in de Vereenigde Gewesten aanleiding gaven, totdat prins MAURITS, door OLDENBARNEVELT op den 29 Augustus 1618 gevangen te laten nemen, den knoop gewelddadig doorhakte en ten koste van het regt de orde in den geschokten staat herstelde. [2] Het

---

[1] Waerschouwinge over den Treves, Vlissingen, 1630.

[2] Zoo wij USSELINCX gelooven mogen, had hij door zijn raad daartoe medegewerkt. Hij verhaalt namelijk in een brief van 25 October 1639, uit Hamburg tot de Staten-Generaal gerigt (op het Rijksarchief): „als syn Exc. den Prince van Oragnien Mauritius hoogloffelycke gedachtenis met de Advocaet van Hollandt Bernevelt in uwe Ho: Mo: vergaederinge harde woorden gehat hadde, soo quam ik snamiddachs by hem om te spreken, maer vant hem seer gestoort in syn Camer over en weder wandelende, ende liet my tegens syne gewoonte lange staen sonder spreken, Waerover ick ten lesten twoort nam seggende, Genadige Heer, my dunckt dat uwe Exc. seer ontstelt is: hy antwoorde t'is waer, maer hebbe ick daer geen reden toe, ick seyde niet te weten wat reden hy hadde, Daer op hy antwoorde, om dat ick vreese dat wy sullen over hoop liggen, Ick seyde al lacchende, Vreest uwe Exc. dat en het is tgene dat ick hope, Wel seyde syn Exc. warom hoopt ghy dat, Ick antwoorde om dat ick sien dat de disordre te wyt is ingebroken, om met ordre geholpen te worden, wy moeten daer met disordre uit of uwe Exc. en tlandt is verloren. Waer op syn Exc. vragde wat

bleek nu spoedig, hoe naauw de door USSELINCX ondervonden tegenwerking met de politiek van 's lands advokaat had zamengehangen; want reeds den 18den September besloten de Staten van Holland, thans ten gevolge van de verandering der stedelijke regeringen door prins MAURITS ten deele uit andere personen zamengesteld, „het stuk der Westindische compagnie" weder ter handen te nemen, terwijl zij tevens vrijgeleide verleenden aan USSELINCX „als zijnde een persoon die gezegd wordt kennis van de gelegenheid te hebben." Deze had inmiddels, terwijl hij in Zeeland gunstiger tijden afwachtte, niet alleen voortdurend aan de voornaamste Hollandsche staatslieden en steden memoriën toegezonden, maar ook van de Staten van Zeeland vergunning gekregen om voor de toekomstige compagnie inschrijvingsbiljetten rond te zenden, waarop reeds voor omstreeks acht tonnen gouds geteekend was. Met dit belangrijk bewijs der Zeeuwsche ingenomenheid met zijne plannen snelde USSELINCX nu naar Holland terug en toog met nieuwen ijver en schijnbaar met de beste vooruitzigten aan het werk. Naast een conceptoctrooi, door eene commissie uit de Staten van Holland, overeenkomstig het vroegere van 1606 beraamd, plaatste hij een ander, [1] dat hij reeds in Zeeland had opgesteld, en verdedigde dat in eene conferentie met gedeputeerden der Staten-Generaal, die zes uren duurde, met zooveel talent, dat deze besloten beide concepten ter beoordeeling aan de provinciën en de groote zeesteden te verzenden.

Lang liet haar advies zich wachten. Intusschen bleef het niet lang twijfelachtig welk der twee ontwerpen in Holland het meest in den smaak viel. Kort maar veelbeteekenend is daaromtrent de aanteekening in de Resolutiën van Holland op 17 December 1619: „Het Vertoog en Concept van WILLEM

raet dan, Ick antwoorde, ick ben geen krygsman, maer hadde ick 3 of 4 Duysent Soldaten, ick salt remedieren of daer by sterven. Syn Exc. begonde te lacchen, seggende wat woudt ghy doen. Ick seyde soo ende soo soude ick doen, waerop syn Exc. weder seyde, ghy hebt gelyck, t'moet soo gedaen worden, maer ghy moettet niet seggen. Ick gaff hem stoffe om de saecke te konnen antwoorden soo t'noot ware geweest, die hy daer na schriftelyck van my voorderde."

1 Bijlage II.

USSELING, aangaande de Westindische Compagnie, is niet geraaden gevonden in de Vergaderinge te examineeren; maar de Leeden die sulks begeeren sullen, in handen te stellen om te examineeren, ten eynde geen retardement te geeven in de besoigne op het overgesonden Octroy." Dat laatste was hetgeen de Staten van Holland zelven beraamd en aan de Staten-Generaal aanbevolen hadden, en waarvan zij niet gezind waren ter wille van USSELINCX af te wijken. Ten gevolge van dit besluit zou hij zich nu weder genoodzaakt hebben gezien Holland te verlaten, wanneer hij niet reeds in Februarij 1619 ook van de Staten-Generaal een vrijgeleide gekregen had, hetwelk van tijd tot tijd werd verlengd. [1] Dat hij in dat hoogste regeringscollegie verscheidene begunstigers telde en zijne inzigten daar meer weerklank vonden dan in de Staten van Holland, blijkt ook hieruit, dat hem in het begin van 1620 eene som van duizend gulden werd toegelegd, tot belooning van hetgeen hij reeds ten behoeve van de oprigting der Westindische Compagnie had verrigt. [2] Hij kon dus vooreerst te 's Hage blijven en maakte daarvan gebruik om langs verschillende wegen, vooral door het inzenden van memoriën en requesten, de Staten-Generaal ten gunste zijner inzigten te stemmen. Het was echter vruchtelooze moeite. De zeesteden helden veel sterker tot het andere concept over en beraamden in denzelfden geest een nieuw, hetwelk in de Staten van Holland de algemeene goedkeuring verwierf en door dezen in de Staten-Generaal gebragt werd, zonder dat zij het zelfs noodig achtten de vertoogen [3] te lezen, waarin USSELINCX verscheidene der daarin opgenomene bepalingen bestreden had, niettegenstaande prins MAURITS hun dat ernstig had aanbevolen. De beraadslagingen in de Staten-Generaal over het concept der zeesteden leidden slechts tot geringe wijzigingen, en zoo ondervond USSELINCX de grievende teleurstelling dat op den 3 Junij 1621 een octrooi werd aangenomen, in de hoofdpunten lijnregt strijdende met hetgeen hij voor den bloei en

---

1 *Algemeene gesch. des vaderlands*, III, derde stuk, bl. 428.
2 Bijlage X.
3 Zie o. a. Bijlage III, inleiding.

de duurzaamheid der Westindische Compagnie onmisbaar achtte. [1]

Bij de vaststelling van dat octrooi was men van het denkbeeld uitgegaan, dat de Oostindische en de Westindische Compagnie van denzelfden aard waren en dezelfde bedoeling hadden en dat men dus niet beter doen kon dan het octrooi der eerste, waarvan de ondervinding de deugdelijkheid reeds scheen bewezen te hebben, op den voet te volgen. Het eigenbelang van onderscheidene provinciën en zelfs van sommige koopsteden had echter velerlei bezwaren opgeworpen. Holland en Zeeland, die de nieuwe Compagnie uitsluitend wenschten te bezitten, betoogden „dat om de commoditeyten van havenen, vertieringe vande coopmanschappen ende waeren tot dese handelinge noodich in geen andere deser Vereenichde provinciën als aldaer dan met sonderlinge naedeel van dese Compagnie eenige andere Camer conde worden toegestaen," terwijl Vriesland en Groningen beweerden „dat in hare respective havenen mede goede commoditeyten waeren, ende dattet aldaer aende vertieringe van de Coopmanschappen ende waeren oock niet en soude gebreecken." [2] Sommige Amsterdamsche regenten verklaarden ronduit, dat zij het meeste gezag in de Westindische Compagnie wilden hebben, gelijk zij het in de Oostindische hadden, of de eerste zou nimmer tot stand komen. [3] Dordrecht, naijverig op Rotterdam, verlangde de Kamer op de Maas binnen zijne muren te hebben. [4] Ten slotte kwam men met betrekking tot de inrigting der Compagnie tot het volgende resultaat. Het bestuur werd opgedragen aan vijf Kamers, gevestigd te Amsterdam, te Middelburg, te Rotterdam, te Hoorn en te Groningen, terwijl het hoogste gezag berusten zou bij een collegie van negentien bewindhebbers, uit de verschillende Kamers gekozen en beurtelings te Amsterdam en te Middelburg residerende. Wat

---

1 Uit het voorafgaande blijkt genoegzaam, hoezeer LASPEYRES zich vergist, wanneer hij p. 72 schrijft: „USSELINCX's Wunsch war also erreicht."

2 Uit een handschrift op het Rijksarchief.

3 *Octroy enz.* bl. 87, n°. 4.

4 *Memorie opt concept vant Octroy voor die West Indische Compagnie.* Handschrift op het Rijksarchief.

de grenzen van het octrooi betrof, had men, nadat de bezwaren der handelaars op de kust van Guinea overwonnen waren, nog slechts te kampen gehad met den wensch der Oostindische Compagnie, dat geen schip door de straten van Magellaan en Le Maire of om kaap Hoorn heen de stille Zuidzee zou mogen binnenvaren. Men zag echter in hoe onbillijk en onnoodig zulk eene beperking zou geweest zijn, [1] en verklaarde dus de Westindische Compagnie gedurende vier en twintig jaren uitsluitend bevoegd om te varen en handel te drijven langs de westkust van Afrika, van den kreeftskeerkring tot de Kaap de Goede Hoop en op al de landen van Amerika, van Newfoundland af zuidwaarts tot kaap Hoorn en verder langs de westkust noordwaarts tot het noordwestelijk uiteinde toe, terwijl tevens alle eilanden tusschen Afrika en Amerika binnen de genoemde grenzen en alle zuidelijke landen, gelegen tusschen twee meridianen, getrokken over de Kaap de Goede Hoop en het oostelijk uiteinde van Nieuw Guinea, in het octrooi begrepen werden. De zoutvaart op Punta de Araya op de noordkust van Zuid-Amerika was echter ten gevalle der Noord-Hollandsche steden uitdrukkelijk uitgezonderd. Overigens stemde het octrooi bijna volkomen met dat der Oostindische Compagnie overeen. De belangrijkste wijzigingen bestonden vooreerst in het toekennen van eenigen meerderen invloed aan de participanten op de keuze der bewindhebbers, met verpligting voor dezen om alle zes jaren eene generale rekening af te leggen en verbod om aan de Compagnie te verkoopen of van haar te koopen, op straffe van verbeurte van het bewindhebberschap; ten tweede in vermeerdering van den invloed der Staten-Generaal op den gang van zaken, zoowel door het plaatsen van een of meer gedeputeerden in het collegie van XIX, dat overigens dezelfde rol te vervullen had als het collegie van XVII bij de

---

1 Reeds in 1613 hadden de Staten van Holland bepaald dat de vaart door de straat van Magellaan en in de Zuidzee, niettegenstaande het octrooi der O. I. Compagnie, door de Staten-Generaal aan een of meer Compagniën zou kunnen worden vergund, onder voorwaarde van niet te komen in de Indiën, de Moluksche eilanden, Japan, China of andere landen, waar de O. I. Compagnie reeds handel gedreven had. Zie de Resol. v. Holland, 1613, bl. 53.

Oostindische Compagnie, als door de vereischte goedkeuring der Staten-Generaal in zaken van oorlog; ten derde en voornamelijk in het toekennen van belangrijke voorregten, bestaande in vrijdom van convoijen en licenten gedurende acht jaren, in eene subsidie van een millioen gulden, waarvan de helft als inleg beschouwd werd en dus aan den staat regt gaf op een evenredig aandeel in de winst, en in de belofte van krachtdadigen bijstand met zestien groote en vier kleine oorlogschepen, wanneer binnen de limiten van het octrooi een openbare oorlog mogt uitbreken.

Hoewel USSELINCX bij zijn ontwerp insgelijks den vorm van het Oostindische octrooi gevolgd en sommige artikelen daarvan zelfs woordelijk overgenomen had, was het echter in een geheel anderen geest opgesteld. Naar zijne meening toch was dat octrooi verre van volmaakt. Toen men in 1602 de verschillende compagniën, die op Oostindië voeren, tot één groot handelsligchaam vereenigen wilde, had men zich wel verpligt gevonden veel aan het eigenbelang der daarbij betrokken kooplieden toe te geven. De bewindhebbers hadden te veel, de participanten te weinig magt gekregen. In Indië was de Compagnie aan alle staatstoezigt ontheven. Voor de belangen harer onderdanen was niet gezorgd. Zelfs was de allereerste pligt eener Christelijke natie, om de aan haar gezag onderworpen volksstammen te beschaven en tot de eenige ware religie te brengen, geheel over het hoofd gezien. De gevolgen dezer fouten lagen volgens USSELINCX voor de hand. De reeds lang smeulende en voortdurend toenemende ontevredenheid der participanten was op het punt in lichtelaaije vlam uit te barsten, de financiële toestand der Compagnie liet zeer veel te wenschen over, en de schandalen en goddeloosheden, die voortdurend in Oostindië voorvielen, dreigden Gods vloek in plaats van zijnen zegen over de Vereenigde Gewesten te brengen. [1] Al die punten kon men thans beter regelen, daar men niet met reeds gevestigde en bevoorregte compagniën te doen had, maar geheel vrij was

---

[1] In het *Nootwendich Discours* van 1622, waarover meer in het volgende hoofdstuk, wordt gezegd dat „Oost-Indien nu by al de Werelt, voor een eerlijck Tuchthuys gherekent word."

om het octrooi in te rigten zoo als het meest strookte met het algemeen belang. Daarbij moest nu vooral in het oog gehouden worden dat de landen, waarop de Westindische Compagnie zou varen, in een geheel anderen toestand verkeerden dan Oostindië. Aan den eenen kant digter bij gelegen, zoodat een strijd op de kusten van Amerika ontstaan veel ligter tot Europa kon overslaan, waren zij aan den anderen kant niet door meer of min beschaafde en welvarende volken, waarmede geregelde en voordeelige handelsbetrekkingen konden worden aangeknoopt, maar deels door vijandig gezinde Spanjaarden en Portugezen, deels door wilde stammen bevolkt, waarmede geen handel van eenige beteekenis kon gedreven worden. Om een voordeeligen ruil van uitheemsche producten tegen Nederlandsche manufacturen tot stand te brengen, was het dus noodzakelijk in sommige streken van Amerika volkplantingen te vestigen, welk doel de Staten-Generaal echter alleen bereiken konden, wanneer zij aan de kolonisten zekerheid gaven dat zij hunne vrijheden behouden en onder de wetten van het moederland leven zouden, en tevens zorgden dat de gereformeerde godsdienst door hen onderhouden en aan de onbeschaafde inboorlingen ingeprent werd. Wilde men daarnevens trachten eenige reeds bevolkte en bebouwde streken aan Spanje te ontweldigen, zoo moest men die taak vooral niet te gering achten. De betrekkelijk zwakke tegenstand, waarmede de Oostindische Compagnie van de zijde van Spanje te worstelen had, leverde volstrekt geen maatstaf op voor de bezwaren, waartegen de Westindische Compagnie zou stooten. Ook in dit opzigt verschilden die beide Compagniën gelijk dag en nacht. Immers was Amerika de schier onuitputtelijke bron, die den koning van Spanje de middelen schonk om de vrijheid van Europa te belagen en naar de universele monarchie te streven, en liever zou hij alles op het spel zetten dan te dulden dat die bron hem ontrukt werd, terwijl ook zijne onderdanen daarvoor bereidwillig goed en bloed zouden opofferen.[1] Om al deze redenen was het van

[1] Vgl. *Tweede Nool-wendiger Discours* (waarover meer in het volgende hoofd-

overwegend belang dat de staat het bestuur in handen hield; want kooplieden, zeide USSELINCX, hebben de winst tot noordster en de begeerlijkheid tot compas,[1] en zijn dus ongeschikt om te regeren. Waar het noodig was krijg te voeren, moest het op naam der Staten-Generaal geschieden; het krijgsvolk moest wel door de Compagnie betaald worden maar onder hunne bevelen staan; de gouverneurs moesten door hen aangesteld, de forten door hen gebouwd en bezet, de justitie en de politie in hun naam gehandhaafd worden. Dat alles zou den staat veel geld kosten, maar in de opbrengst der tollen en de heffing van de tienden der landvruchten en van het vijfde van de opbrengst der mijnen in de bezette landstreken zou hij eene voldoende vergoeding kunnen vinden. Bovendien bestond er volgens USSELINCX geen enkele reden om aan de Westindische Compagnie een aanzienlijk subsidie te geven, veelmin om haar voor acht jaren, welken termijn hij wel voorzag dat verlengd zou worden, vrijdom van convoijen en licenten te verleenen. De Spaansche kooplieden op Amerika wonnen met elke heen- en terugreis van vijftig tot honderd percent; en zouden dan de Nederlanders, die alle uitvoerwaren zooveel goedkooper konden bekomen, hunne betrekkelijk lage tolregten niet kunnen betalen? Noch de Oostindische Compagnie, noch de particuliere reeders op Westindië hadden tot dusverre dat voorregt genoten, dat den staat niet slechts op winstderving maar op stellig verlies te staan zou komen, daar vele waren, die thans over Spanje en Portugal naar Amerika gingen of van daar herwaarts kwamen, voortaan door tusschenkomst der Westindische Compagnie regtstreeks zouden vervoerd worden. Kon haar handel den last der in- en uitgaande regten niet dragen, dan was hij niet waard bij de hand genomen te worden. Zulke begunstigingen had zij echter volstrekt niet noodig, wanneer zij op goede grond-

stuk) bl. 22: „Oost-Indien is sijn (namelijk des Konings van Spanje) By-zit, die haer selven bewaren mach, wiltse. Maar om West-Indien salt den Spangiaart op geen hondert aankomen, want die houdt hy voor sijn Echte Vrouw, daar hy op 't hoochste jalours en vijs over is."

[1] Bijlage III op art. XXXIII vv.

slagen gevestigd werd en met een voldoend kapitaal begon. Minstens acht of tien millioen moest er bijeen zijn, eer men met de onderneming een aanvang kon maken; doch het zou niet moeijelijk zijn die som te krijgen, wanneer men door eene democratische inrigting van de Compagnie met verpligting der bewindhebbers tot geregelde en volledige rekening en verantwoording, een rigtig en doeltreffend beheer der ingelegde penningen aan de participanten waarborgde, en tevens, door handel en regering van elkander af te scheiden, te gemoet kwam aan de gewetensbezwaren van naauwgezette kooplieden, die geen deel wilden nemen in eene oorlogvoerende Compagnie.

Op dezen leest geschoeid zag het ontwerp van USSELINCX er geheel anders uit dan dat, hetwelk den bijval der Staten verworven had. Elke provincie of stad, wier ingezetenen te zamen voor één millioen aandeel namen, zou eene eigene Kamer mogen hebben; elke plaats, waarin minstens twee ton bijeengebragt werd, zou regt hebben op een of meer bewindhebbers, gekozen door de aandeelhouders, die minstens voor twaalfhonderd gulden hadden ingeschreven. Om bewindhebber te worden, zou het echter voldoende zijn, dat men voor driehonderd gulden aandeel had, terwijl het octrooi der Staten, in navolging van het Oostindische, daarvoor veel hoogere sommen eischte. De bewindhebbers zouden een vaste bezoldiging hebben [1] van duizend gulden 's jaars, ten einde hen buiten verzoeking te houden om door handelingen in strijd met de belangen der Compagnie de provisie van twee percent op te drijven, waarin volgens het aangenomene octrooi hunne belooning bestaan zou. Daarentegen zouden de ondergeschikte ambtenaren der verschillende Kamers, van wier bekwaamheid en eerlijkheid USSELINCX te regt begreep dat veel zou afhangen, door de Compagnie en niet door de bewindhebbers uit hunne provisie bezoldigd worden. Om ook die steden, die onvermogend waren zich door inschrijving voor twee ton een aandeel in het bestuur

---

1 Het is mij niet gebleken dat USSELINCX op dit punt, gelijk LASPEYRES zegt (p. 71, n. 227) „bald dieser bald jener Ansicht" was.

te verzekeren tot deelneming te nopen, had USSELINCX bepaald dat iedere stad, die minstens één ton inbragt, regt zou hebben om op hare werven, onder toezigt der aandeelhouders, zooveel schepen te laten bouwen en uitrusten, als met haar aandeel strookte. Behalve de bewindhebbers zouden de aandeelhouders uit hun midden eenige hoofdparticipanten kiezen, aan welke bij elken uitvoer of invoer van waren en bij elke uitrusting van schepen rekening en verantwoording moest worden afgelegd; want wat beteekent, vroeg USSELINCX met het oog op de artikelen 15 en 16 van het verleende octrooi, het gebod om binnen drie maanden na het vertrek van schepen rekening te doen, wanneer niet bepaald wordt aan wie die moet worden afgelegd, en welke waarde heeft eene generale verantwoording om de zes jaren, daar het uit den aard der zaak voortvloeit dat eene rekening over zulk een langdurig tijdsverloop onmogelijk naar behooren gecontroleerd kan worden. Wel was er bepaald dat afschriften der rekeningen aan de Staten-Generaal moesten gezonden worden; maar de participanten hadden volgens USSELINCX minstens evenveel regt op inzage, terwijl zij er thans evenveel licht in zouden zien, als eene gans in een oliekruik. „Die in het licht wil wandelen," zoo aarzelde hij niet tot de Staten te spreken, „die zoekt de duisternis niet, en het is altijd bedenkelijk dat iemand regter wil zijn in zijn eigen zaak." [1] Opdat voorts de Compagnie zich te beter zou kunnen bezig houden met de bevordering van hare handelsbelangen en zich zoo weinig mogelijk met staatszaken te bemoeijen zou hebben, zouden de Staten-Generaal uit eenige van de bekwaamste en aanzienlijkste participanten een Raad van Indië vormen, met den prins van Oranje aan 't hoofd, bevoegd om in naam der hooge overheid Gouverneurs [2] en regterlijke ambtenaren aan te stellen, krijgsvolk in dienst te nemen, wetten en ordonnantiën te maken, de noodige maatregelen tot bescherming der Compagnie met de bewindhebbers te beramen en alle geschillen te vereffenen. Naast

---

[1] Bijlage III op art. XXXIII vv.

[2] Een Gouverneur-Generaal voor geheel West-Indië achtte USSELINCX niet slechts onnoodig maar onmogelijk. Bijlage IX.

dat staatsligchaam zou een kerkelijk collegie, aanvankelijk zoowel door de Staten-Generaal als door de Compagnie van de noodige middelen voorzien, zich bezig houden met het beramen en uitvoeren van de beste maatregelen om de landstreken, waar de Westindische Compagnie zich zou vestigen, van een voldoend aantal predikanten en onderwijzers te voorzien. USSELINCX beriep zich hierbij op hetgeen de ijverige en vruchtbare werkzaamheid der Katholijke geestelijkheid reeds in zuid-Amerika tot stand had gebragt, niettegenstaande deze naar zijn oordeel veel minder geschiktheid bezat dan Protestantsche leeraars om godsdienst en beschaving op te wekken en te verspreiden. [1] Zoozeer ging dit punt hem ter harte, dat hij zelfs bij de destijds zittende synode van Dordrecht een request in dien geest indiende. Hij ging bij dezen aandrang tot handhaving en bevordering der gereformeerde religie van de veronderstelling uit, dat het getal Nederlanders in Westindië binnen korten tijd aanmerkelijk toenemen en er dus vele steden en dorpen ontstaan zouden, wier inwoners als vrije Nederlanders het regt moesten hebben om zoowel hun regeringsvorm als hunne regenten te kiezen. Daar hij overtuigd was en onbeschroomd uitsprak, dat de volkplanters „in de ellendigste slavernij van de wereld zouden komen" wanneer zij uitsluitend van eene winstzoekende en dus baatzuchtige Compagnie afhankelijk waren, [2] moesten zij op de voortdurende bescherming der Staten-Generaal kunnen rekenen, doch daarentegen verpligt zijn te zweren dat zij, wanneer het octrooi der Compagnie verstreken was, zich nimmer onder het gezag van eenige andere mogendheid begeven en, wanneer zij zelven tot eenige magt gekomen waren, de Vereenigde Gewesten in geval van oorlog met al hun vermogen zouden bijstaan. Met betrekking tot hunne nijverheid zouden zij zich echter in het belang van het moederland tot de uitoefening van landbouw, inzamelingsnijverheid en onmisbare handwerken moeten beperken.

---

[1] Bijlage III op art. XLII vv.

[2] Bijlage III op art. XXXIII vv.

Ziedaar in korte trekken den hoofdinhoud van het door USSELINCX opgestelde octrooi. Bij eene vergelijking met het aangenomene valt de voortreffelijkheid van het zijne terstond in het oog; en inderdaad, wanneer wij zijne voorstellen aan de theorie en de praktijk zijner dagen toetsen, dan voelen wij ons gedrongen den man te bewonderen, die reeds in het begin der zeventiende eeuw zulke heldere begrippen koesterde omtrent het verband tusschen moederland en koloniën. Geen tijdelijke winst, duurzame voordeelen had hij op het oog. Helder zag hij in, dat handel drijven en regeren niet zamen kunnen gaan, [1] en dat koloniën nimmer tot bloei kunnen komen, wanneer zij aan de willekeur van baatzuchtige handelscompagniën zijn prijs gegeven. Ware volkplantingen wilde hij stichten, door vrije lieden bewoond en bebouwd, onder bescherming van het staatsgezag, dat voor hunne regten en belangen zorg zou dragen. Bij de inrigting der Compagnie moesten geenszins, gelijk bij de Oostindische, het belang en de magt der bewindhebbers op den voorgrond staan, maar integendeel aan de participanten veel invloed

[1] In de gelijktijdige pamfletten-literatuur is mij hetzelfde denkbeeld alleen voorgekomen in het belangrijke geschrift: *Fin de la Guerre*, van het jaar 1622, waarin ook met kracht op kolonisatie aangedrongen en tevens betoogd wordt dat het maken van conquesten zaak der regering is, want (bl. 26): „de Kooplieden soecken hun eyghen profijt ende dencken niet op het ghemeyne besten, om dat sy daer over niet ghestelt zijn. — — Daeromme waert wel te wenschen, datmen den Koopman alleenlijck den handel van Guinea, de commertie met de Portuguisen in Brasilien, ende Spangiaerden in West-indien in Octroye gegheven hadde, uytgesondert ende voorbehouden de wilde custen van Pariba, leggende op ses graden besuyden de Linie, tot op *poincta del Area*, ende elders over al, waer dat een of twee hondert huys-ghesinnen van Colonien, of andere Christene zielen sullen komen neer te slaen, want vry-luyden ende vernemelijck Christene zielen, sullen onder gheen vermolipolide veroctroyeerde compagnie sitten willen, ende dat men voor de reste, alhier op-richt een contractatie-Camere tot de Interprinse van West-Indien ter Oorloghe." Die *contractatie-Camer* wordt op andere plaatsen *conquest-Camer* genoemd. Een ander pamflet van hetzelfde jaar, het *Tweede Nootwendiger Discours*, beveelt ook wel voor de O. I. Compagnie eene inrigting aan, volkomen overeenkomstig met de voorstellen van USSELINCX betrekkelijk de W. I. Compagnie, maar kan hierbij minder als zelfstandige opinie gelden, daar het klaagt dat de Staten den goeden raad, hun in dit opzigt gegeven, ten gevolge van de tegenwerking der O. I. Comp., in den wind hebben geslagen, en dus bepaaldelijk op de voorstellen van USSELINCX doelt.

en het uitgestrektste regt van controle gegeven worden: „het is anders ongeloofelijk, zegt hij, hoeveel fraude er bij het koopen en verkoopen kan plaats grijpen, en men zou met regt mogen twijfelen of lieden, die daar tegen zijn, wel in den zin hebben, hun pligt te doen." Niet alleen stond bij hem in de Compagnie zelve het belang der deelhebbers op den voorgrond, maar hij betoogde bovendien dat zulke compagniën slechts regt hebben te bestaan, voor zooverre en tot zoolang zij met het algemeen welzijn strooken. Hoewel hij bevoorregte compagniën onmisbaar achtte om den handel op overzeesche gewesten te grondvesten, gevoelde hij zeer goed dat uit haar octrooi onvermijdelijk een monopolie voortvloeide, waarvan zij ligtelijk misbruik konden maken en dat des te gevaarlijker was, omdat men er allengs aan gewend raakte en er de nadeelen niet meer van besefte. Duurte achtte hij altijd nadeelig, al bragt zij aan enkelen voordeel aan; want handel en nijverheid werden er door ingekrompen, en het was volgens hem voor den staat veel voordeeliger dat velen kleine winsten behaalden dan dat enkelen rijk werden.[1] Daarom moest de overheid het regt behouden om voor de belangen van het algemeen te zorgen en tegen schadelijke toepassing van het octrooi te waken. De octroijen, schreef hij later, worden gegeven om den handel te bevorderen, niet om dien te verminderen. Het was geheel in overeenstemming met deze beginselen, dat hij voorstelde om het octrooi der Westindische Compagnie slechts kort, hoogstens twaalf jaren, te laten duren, „zoowel met het oog op de menigvuldige veranderingen, die binnen zulk tijdsverloop kunnen voorvallen, als omdat de meeste lieden ongeneigd zijn hun geld langer te missen."

De voortreffelijkheid der plannen van USSELINCX was echter juist eene der oorzaken van den tegenstand, dien zij ondervonden. Zij streden te veel, zoowel met de publieke opinie als met het eigenbelang der daarbij betrokkene personen, om algemeenen bijval te kunnen vinden. De oorlogspartij, die na de inhechtenisneming van OLDENBARNEVELT het roer van

---

[1] Bijlage XV, passim.

staat weder in handen had gekregen, haakte naar vernieuwing van den strijd met den koning van Spanje en hoopte hem door tusschenkomst der nieuwe Compagnie gevoelige slagen toe te brengen. Zelfs de handelstand, door de voordeelen der kaapvaart verlokt, was oorlogzuchtig gestemd. [1] Buit te behalen, sterkten te stichten en landen te veroveren, was het doel dat men zich voorstelde; geenszins langzame en vreedzame kolonisatie van schier onbewoonde gewesten. Van daar dat USSELINCX slechts wrevel opwekte door de volharding, waarmede hij voortging in memorie op memorie tegen aanslagen te waarschuwen, die zijns inziens in het gunstigste geval slechts tijdelijke vruchten konden afwerpen. Te vergeefs wees hij op de magt, die Spanje reeds in Amerika had en gemakkelijk vergrooten kon, op het ongegronde der verwachting dat de inwoners van Brazilië ons als bevrijders beschouwen en terstond toevallen zouden, op de uiterst geringe kans om de Spaansche zilvervloot te onderscheppen en buit te maken, op de ongerijmdheid van het door sommigen geopperde denkbeeld om de gansche kust van Spanje in staat van blokkade te stellen, op de zware onkosten, aan het onderhoud eener talrijke oorlogsvloot verbonden: men begreep hem niet of wilde hem niet begrijpen. Had men dan Spanje's geduchte legerbenden niet meermalen met goed gevolg onder de oogen gezien? Had de stoutmoedige JACOB VAN HEEMSKERCK in 1607 de Spaansche vloot niet tot in haar eigen schuilhoeken opgezocht en vernield? Wie zulke feiten vergat of ligt telde, dien moest het, zoo sprak men, niet alleen aan inzigt maar ook aan vaderlandsliefde falen. Voor dat afraden van aanslagen tegen de Spaansche bezittingen in Amerika moesten andere redenen bestaan. Zou Spanje zelf er ook de hand in hebben en door USSELINCX' drijven aan de Westindische Compagnie een minder gevaarlijk karakter trachten te geven? Diep moet die beschuldiging, die niet alleen in het geheim gefluisterd maar openlijk uitgesproken werd, USSELINCX gegriefd hebben; want zoo er één gevoel krachtig en onuitroeibaar was in zijne borst, het

[1] *Algemeene gesch. des vaderlands*, III, derde stuk, bl. 245.

was de haat tegen Spanje en al wat met zijn staatsvorm en godsdienst in verband stond. Doch het was alsof eene regtvaardige wedervergelding de ongegronde verdenking, door hem jegens OLDENBARNEVELT gekoesterd, op zijn eigen hoofd deed terugvallen. Gretig werd het kwaad vermoeden aangegrepen door allen, die er belang bij hadden zijne plannen te verijdelen. Daartoe behoorden vooreerst de bewindhebbers der Oostindische Compagnie, wier octrooi ten einde liep, en die natuurlijk vreesden dat zij bij de hernieuwing hun bijkans onbeperkt gezag verliezen zouden, wanneer het Westindische octrooi niet overeenkomstig het Oostindische maar in den geest van USSELINCX werd vastgesteld. Ten anderen behoorden daartoe al degenen, die de hoop konden voeden tot bewindhebbers der nieuwe Compagnie verkozen te worden, en dus ongaarne zagen dat aan de participanten meer magt gegeven of aan de hooge regering het opperbestuur der zaken van staat en oorlog toevertrouwd werd, dat zij liefst zelven in handen zouden houden. Wanneer wij daarbij in aanmerking nemen dat vele leden der Staten-Generaal, vooral uit de landprovinciën, met den aard der Oost- en Westindische aangelegenheden slechts zeer oppervlakkig bekend waren, dat het advies van Holland omtrent alles, wat zeezaken betrof, een overwegenden invloed had en dat vele Hollandsche regenten tevens bewindhebbers waren der Oostindische Compagnie, dan kan ons het lot niet meer bevreemden, dat aan de plannen van USSELINCX te beurt viel.

Wij zouden echter zeer eenzijdig zijn, wanneer wij, op zijn voetspoor, uitsluitend en zelfs bovenal bekrompene inzigten en baatzuchtige bedoelingen in rekening bragten. Ook politieke redenen, deels aan den voortdurenden oorlogstoestand met betrekking tot Spanje, deels aan den regeringsvorm der Republiek ontleend, speelden geen geringe rol. Wat het eerste punt betreft, de beide Compagniën waren niet alleen opgerigt tot bevordering van handelsbelangen maar ook om den vijand afbreuk te doen. Bij de Westindische Compagnie was dit zelfs hoofddoel geworden. Zij konden derhalve eenigermate als oorlogvoerende mogendheden beschouwd worden, die er het grootste belang bij hadden

zoowel haar geldelijken toestand als hare plannen en besluiten geheim te houden. En hoe zou die geheimhouding mogelijk zijn geweest bij zulk eene democratische inrigting van het bestuur en zulk eene volledige en voortdurende verpligting tot rekening en verantwoording, als USSELINCX noodig achtte? Immers stond het ieder vrij in de Compagnie aandeel te nemen, en het kon dus, meende men, aan geheime aanhangers van Spanje niet moeijelijk vallen om zich kennis van den stand van zaken te verschaffen en zelfs invloed te verkrijgen: eene vrees, die in de nog altijd min of meer wisselende zoo niet vijandige stemming der Katholieken en in hun groot aantal, dat zelfs in Holland nog twee derde der bevolking bedroeg,[1] een redelijken grond vond. Een meer aristocratische inrigting van het bestuur der Compagnie en grooter invloed van de Staten op de keuze der bewindhebbers waren onmisbaar, zoo de Westindische Compagnie het doel bereiken zou, waarvoor zij werd ingerigt. Die aristocratische inrigting was bovendien veel meer in overeenstemming met den regeringsvorm, die reeds in de vijftiende eeuw in de Vereenigde Gewesten en vooral in Holland zijn beslag had gekregen en tijdens den opstand tegen Spanje bevestigd was. De vroedschappen, die in de Hollandsche steden regeerden en uit wier afgevaardigden de Staten bijna uitsluitend waren zamengesteld, werden noch door de burgers gekozen noch waren hun eenige verantwoording schuldig. Hun bijkans onbeperkte magt werd slechts in toom gehouden, aan de eene zijde door den invloed des Stadhouders op hunne zamenstelling, aan de andere zijde door de vrees om den tegenstand en de driften op te wekken van eene natie, die sints eeuwen eene groote mate van vrijheid genoten had en met wier publieke opinie, in woord en schrift krachtig uitgesproken, niet te spotten viel. Hoe meer dus de Oost- en Westindische Compagniën het karakter kregen van regeringsligchamen, niet alleen bestemd om uitdeelingen aan de participanten te bezorgen maar ook om den staat te steunen door den vijand in Oost en West aan te randen en bezig te

---

[1] *Algemeene gesch. des vaderlands*, III, tweede stuk, bl. 707.

houden, des te meer moest het niet slechts natuurlijk maar zelfs noodig worden geacht, dat haar bestuur een aristocratisch karakter droeg en niet meer, dan onvermijdelijk was, van de participanten afhing.

Evenmin strookte de door USSELINCX voorgestelde Raad van Indië met de hoofdmaxime der Hollandsche politiek. Holland, dat het eerst de vaan des opstands had opgestoken, dat door ongehoorde krachtsinspanning het eerst er in geslaagd was den vijand van zijn bodem te verdrijven, dat onder LEICESTER door het stoutmoedig opwerpen van het beginsel der provinciale souvereiniteit de Vereenigde Gewesten voor het gevaar van Engelsche overheersching had behoed, dat niet slechts door de digtheid, den ondernemingsgeest en den rijkdom zijner bevolking boven alle andere gewesten uitblonk maar ook meer dan de helft der algemeene staatsuitgaven betaalde: Holland wilde tot elken prijs zijn overwigt behouden in de regering der Republiek. Van daar dat de Raad van State, oorspronkelijk bestemd om het centrale regeringsligchaam te zijn, maar waarin Holland geen overwegenden invloed had, allengs op den achtergrond geschoven en door de Staten-Generaal, die veel minder geschikt waren voor de uitoefening van de werkzaamheden der uitvoerende magt maar waarin Holland den boventoon voerde, vervangen werd. Van daar dat Holland steeds naijverig bleef op de magt der Stadhouders die, niet uitsluitend aan Holland maar ook aan andere provinciën verbonden, ligtelijk de belangen der gansche Republiek boven die eener bijzondere provincie konden stellen. Nog onlangs had het gewelddadig ingrijpen van prins MAURITS daarvan een treffend bewijs gegeven. Holland's tegenstand tegen de bijeenroeping eener algemeene synode was gebroken en de grijze OLDENBARNEVELT, aan wien niet slechts Holland maar de gansche Republiek zooveel te danken had, was aan de wraakzucht zijner persoonlijke vijanden opgeofferd. Maar al hadden de Remonstrantschgezinde regenten, die tot zijne partij behoorden, in de Hollandsche vroedschappen voor ijverige Contra-Remonstranten moeten plaats maken: de Hollandsche politiek was reeds te diep geworteld om door

godsdienstige begrippen gewijzigd te kunnen worden. Het bleef voortdurend het streven der Staten van Holland om alles te voorkomen wat hen zou kunnen dwingen zich te voegen naar hetgeen de andere provinciën in strijd met hunne belangen of inzigten zouden besluiten. Ook daarom moesten zij een overwegenden invloed op de beide Compagniën behouden, en die was hun van zelf gewaarborgd, wanneer haar bestuur bij Kamers berustte, waarvan het meerendeel in de voornaamste Hollandsche steden gevestigd was, terwijl de Staten-Generaal het regt van toezigt uitoefenden. Een Raad van Indië met den Stadhouder aan het hoofd zou, hoe bevorderlijk ook aan eenheid en kracht, het zwaartepunt verplaatst hebben, en dat kon Holland nimmer toestaan.

USSELINCX' plannen waren dus verworpen en de Staten hadden een octrooi vastgesteld, dat bovenal een krijgszuchtigen geest ademde. Met ijver sloeg men nu de handen aan het werk om de nieuwe Compagnie aan den gang te brengen. De Staten-Generaal schreven brieven aan de Hoven van Justitie en de magistraten der steden met verzoek „om met courageuse en liberale teekening de ingezetenen vóór te gaan en een goed exempel te geven." De Provinciale Staten rigtten op hun beurt missiven tot hunne onderdanen, waarin de Westindische Compagnie werd voorgesteld als moetende strekken „tot merkelijken dienst, nut en oirbaar der Vereenigde Nederlanden en van de goede ingezetenen" maar toch „voornamelijk om daar mede de magt des vijands des te meer te verzwakken, te knakken en af te wenden." [1] In de voornaamste steden werden eenige Directeurs verkozen om de inschrijving te bevorderen, en te Amsterdam lieten deze een biljet aanplakken en overal verspreiden, waarbij „alle prinsen, heeren en republieken, edele en particuliere personen, van wat kwaliteit en conditie die zijn mogten, binnen deze Vereenigde Nederlanden of daar buiten wonende," tot inschrijving werden uitgenoodigd, met bijvoeging dat de bewindhebbers „uit de bekwaamste, ervarenste en meest inleggende participanten" zouden verkozen wor-

---

[1] BERG VAN DUSSEN-MUILKERK, in *de Gids*, 1849, I, bl. 708.

den.[1] Niettemin wilde de inschrijving niet vlotten. Inderdaad was de toestand geheel anders, dan toen in 1602 voor de Oostindische Compagnie geld werd gevraagd. Toen was er sprake van een handelstak, waarvan de voordeelen reeds door de ondervinding boven bedenking waren gesteld. Thans was het doel om door vereeniging van krachten een handelstak te verlevendigen, die gedurende het bestand gekwijnd en weinig winst gegeven had.[2] Bovendien stond de krijg op den voorgrond en was het zeer onzeker of de zware onkosten, daaraan verbonden, door den behaalden buit zouden worden opgewogen.[3] Het is dus zeer begrijpelijk dat de kapitalisten schroomvallig waren om hunne geldkisten te openen. Daar kwam bij dat de handelaars op de kust van Guinea de zaak tegenwerkten, en dat toenemende en in vinnige pamfletten openbaar gemaakte klagten van de participanten der Oostindische Compagnie over het wanbestuur en de ontrouw harer bewindhebbers velen afschrikten om hun geld in eene Compagnie te steken, die op denzelfden grondslag zou zijn ingerigt.[4] Zoo bleek het reeds dadelijk dat USSELINCX niet

---

1 WASSENAER, Historisch Verhael alder gedenckweerdichste geschiedenissen etc. I, f. 44 verso.

2 Bijlage III. Vgl. *Waerschouwinge over den Treves*, 1630.

3 Reeds in 1606 had DE BUZANVAL, in zijn hiervoor (bl. 79) aangehaalden brief geschreven: „Il y a peu d'apparence que les particuliers y viennent faire fondre leurs moyens, comme ils ont fait en la precedente Compagnie, a cause que cette-cy commencera par grandes depenses, desquelles le fruit sera fort incertain, comme estant une besogne purement de guerre a son commencement, et non fondée sur aucun traffic ou rapport, sinon celuy que leur donnera l'heur de leurs armes et de leurs forces sur les flottes Espagnolles; l'autre au contraire commerça par le rapport et la moisson."

4 Zoo verklaart b. v. de *Contra-Deductie der dolerende Participanten, overghegheven aen zijn vorstelicke genade den Hoochgeboren prince van Orangien, teghens de Onrechtveerdighe ende onghehoorde Proceduren der Bewinthebbers vande Oost-Indische Compagnie* (op de Biblioth. Thysiana) bl. 16, dat „de nootwendige West-Indische Comp. so lange opgehouden ende schier geheel verhindert wort, door dien dat men de Suppl. geen contentement en geeft, ende inde Oost-Indische Compag. geen reformatie en wil lyden, want wie sal so dwaes ende uytsinnich zijn, dat hy siende een sodanighen verschen exempel, zijn gelt soude willen uyt zijn handen gheven, daer hy niet beter maer ergher heeft te verwachten." Hetzelfde komt voor in een request, 5 April 1623 door de participanten aan de Staten-Generaal ingediend (insgelijks op de Bibl. Thys.)

zonder grond bezwaren tegen het door de Staten beraamde octrooi had opgeworpen.

Deze waren natuurlijk over den aanvankelijken uitslag weinig tevreden en peinsden op middelen om de inschrijving te bevorderen. Niets kon daartoe naar hunne meening meer strekken, dan de kans van winst voor de participanten te verhoogen, en zoo kwamen zij op het denkbeeld terug om de zeer voordeelige zoutvaart op Punta de Araya, die, gelijk reeds vermeld is, in het octrooi uitdrukkelijk was vrijgelaten, ook bij uitsluiting aan de Compagnie te vergunnen. Er scheen daartegen maar één bezwaar te zijn. Het Westindische zout had allengs door zijne witheid en kracht zoozeer de voorkeur gekregen, dat de Compagnie feitelijk in het bezit van een monopolie zou komen, waarvan zij ligtelijk tot opdrijving van den prijs gebruik zou kunnen maken. Nu was zout echter niet slechts eene levensbehoefte maar tevens een belangrijk handelsartikel en eene onmisbare grondstof voor de visscherij en andere neringen, weshalve duurte van dit artikel ten eenenmale in strijd was met het algemeen belang. OLDENBARNEVELT, die dit volkomen besefte, was er dan ook reeds vroeger op bedacht geweest om, wanneer eene Westindische Compagnie mogt worden opgerigt, te zorgen dat de zoutvaart niet slechts beschermd maar vooral ook vrijgelaten zou worden, opdat de prijs voortdurend laag zou blijven. [1] Dat was geheel overeenkomstig de verlichte Hollandsche handelspolitiek, die vrijheid verlangde en geen concurrentie vreesde. Maar men had nu eenmaal met het oprigten van de Oostindische Compagnie den eersten stap op den weg van het monopolie gezet. De vruchten waren zoet geweest voor de bewindhebbers en de participanten, terwijl de natie voor de keerzijde geen oogen had. Was het wonder dat de zucht naar monopolie, overigens zoozeer in strijd met den volksaard, meer en meer ingang vond, vooral wanneer men zich met de drogreden kon in slaap wiegen, dat de staathuishoudkundige regels, die in Europa golden, op den handel met het verre Oosten en Westen niet toepasselijk

---

1 *Verhooren*, bl. 74.

waren? Hoe dit zij, de Staten kwamen tot het besluit dat een monopolie in Westindisch zout niet in strijd was met het algemeen belang en knoopten met de daarbij betrokkene Noord-Hollandsche steden onderhandelingen aan over de intrekking der uitzondering. Deze waren intusschen weinig geneigd om de groote voordeelen, die de zoutvaart in menig opzigt aan hunne ingezetenen opleverde, aan de Westindische Compagnie af te staan, en vooral Hoorn, dat zich reeds met kracht tegen de oprigting der Westindische Compagnie verzet had doch overstemd was, deed al wat het kon om de zaak tegen te houden. Daartoe werd onder anderen aangevoerd dat de schepen, die op de Middellandsche zee en de Levant voeren, daar in den regel geen retourlading konden krijgen en dus gewoon waren op de terugreis eene lading zout in Westindië in te nemen, zoodat die geheele handelstak zou gaan kwijnen, wanneer hun dat verboden werd. [1] De Staten achtten dit zoo juist en gewigtig, dat zij er ernstig aan dachten om voor de schepen, die de straat van Gibraltar binnenvoeren, eene uitzondering toe te laten. [2] Terwijl deze onderhandelingen gevoerd werden, hadden meer kortzigtige voorstanders der Westindische Compagnie een plan gevormd, waarvan zij zich nog grooter winst voorspiegelden. Zij drongen er namelijk bij de Staten op aan, dat deze den aanvoer van zout behalve door de Compagnie geheel verbieden zouden. Daardoor zou ook de mededinging der mindere zoutsoorten van de kust van Portugal, de Kaapverdische eilanden of andere streken geheel

---

1 Dit wordt bevestigd door J. DE LAET, Nieuwe Wereldt oft Beschrijvinghe van West-Indien, Leyden 1625, bl. 495.

2 Handschrift op het Rijksarchief, met voorstellen tot wegneming der bezwaren van Hoorn, Enkhuizen en Medemblik. Daarin wordt aan die steden, die voor achteruitgang harer scheepstimmerwerven vreesden, wanneer zij de zoutvaart verloren, voorgespiegeld, dat de Kamer van Zeeland zich van zelve genoodzaakt zou zien verscheidene van hare schepen in Noord-Holland te laten bouwen, omdat „in Zeeland geen middelen en syn, noch van volck, noch van materialen, om voor een vierdepaert de timmeringe te doen." Omtrent het verval van nijverheid en handel in Zeeland tijdens het bestand zegt USSELINCX o. a. in zijne *Waerschouwinge over den Treves*: „Zeelandt verviel geheel van zijn Neeringen ende kreegh daer bykans de teeringe van."

zijn afgesneden, en men berekende reeds dat de prijs van het zout daardoor vier of vijf maal hooger worden moest. Met klem van redenen trok USSELINCX in twee belangrijke memoriën [1] aan de Staten-Generaal tegen dit woekerachtige plan te velde. Het zout duur te maken, zou volgens hem onafzienbare nadeelen aan de gemeente, de scheepvaart en de visscherij toebrengen, en bovendien volkomen hetzelfde wezen alsof men het geld van de armen nam om het aan de rijken te geven. Op de bewering dat de ingezetenen de prijsverhooging niet gevoelen zouden, omdat zij het zout slechts bij kleine hoeveelheden inkochten, antwoordde hij met de vraag: „of dezulken niet even goed sterven die men allengs het bloet aflaat, als die men met een bot mes keelt?" Zoo de Staten door prijsverhooging van het zout voordeel wilden behalen, dan moesten zij dat doen door tusschenkomst eener belasting, waarvan de opbrengst in 's lands kas vloeide, zoodat het algemeen er voordeel bij had.

Welken invloed deze opmerkingen op de Staten hebben uitgeoefend, is onbekend. Op den 10. Junij 1622 werd echter de uitzondering voor Punta de Araya wel ingetrokken en dus het Westindische zout onder het octrooi begrepen, doch de invoer van ander zout niet verboden. Dit schijnt tot gevolg gehad te hebben dat men zich weder meer daarop begon toe te leggen, zoodat de Westindische Compagnie door die concurrentie belet werd monopolieprijzen te vorderen. [2] Bovendien bleven voortdurend, in strijd met het octrooi, schepen op Westindië varen om zout te halen en handel te drijven, hetgeen de Compagnie langs de uitgestrekte kusten van Amerika veel minder beletten kon dan hare Oostindische zuster met betrekking tot den naauwer

---

1 Bijlagen IV en V. Het is dus niet twijfelachtig, gelijk LASPEYRES, p. 75 meent, dat USSELINCX zeer tegen de opname van de zoutvaart in het octrooi gestemd was. Bleef zij vrij, dan kon de Compagnie er toch deel aan nemen, als zij daar voordeel in zag, inzonderheid door het zout als ballast te gebruiken.

2 BERG VAN DUSSEN-MUILKERK, t. a. p. bl. 704, noot 2. De vaart op Punta de Araya zelf werd bovendien belemmerd door een kasteel, dat de Koning van Spanje er, juist met het oog op het octrooi der Westindische Compagnie, had laten bouwen, zoodat de in 1622 derwaarts gevaren schepen onverrigter zake terug moesten keeren. DE LAET, t. a. p. bl. 496.

begrensden en veel verder verwijderden Oostindischen archipel. [1]

De Staten van Holland besloten nu den 27 September 1622 tot de benoeming van bewindhebbers over te gaan, en verzochten de steden, waar de Kamers gevestigd moesten worden, om daarvoor te zorgen. [2] Te Amsterdam en te Rotterdam werd het vereischte aantal uit de hoofdparticipanten gekozen, [3] maar in Noord-Holland weigerde men, uit ontevredenheid over de regeling der zoutvaart, daartoe over te gaan. De bemiddeling des stadhouders, door de Staten ingeroepen, baatte niet, waarop zij besloten niettegenstaande het verzet der Noord-Hollandsche steden voort te gaan en de benoemde bewindhebbers magtigden om met de oprigting der Compagnie een aanvang te maken. Daar er echter nog geen voldoend kapitaal was bijeengebragt, bleef de gelegenheid tot inschrijving openstaan. USSELINCX, die deze geringe deelneming had verwacht en voorspeld, had daarvan inmiddels gebruik gemaakt om zich weder met onderscheidene memoriën en requesten tot de Staten-Generaal te wenden, met aanbod om minstens acht millioen voor de Westindische Compagnie bijeen te brengen en tevens middelen aan te wijzen om 's lands inkomsten door hare tusschenkomst aanmerkelijk te doen toenemen. [4] Tot belooning voor zijne diensten vorderde hij echter twee percent van de ingeschreven geldsommen, tien percent van het bedrag, waarmede hij 's lands inkomsten zou doen toenemen, en de helft van het gewone loon, dat de makelaars bij koop en verkoop namens de Compagnie zouden genieten, terwijl hij tevens verzocht op eene of andere wijze door de Staten

---

1 *Tweede Noot-wendiger Discours.* ASHER, bibl. essay, p. 52. Het waren vooral Amsterdamsche reeders, die na 1621 op Westindie bleven varen. *Kronijk van het Historisch Genootschap*, XI, bl. 62.

2 *Resol. van Holland* van 27 Sept. 1622.

3 BERG VAN DUSSEN-MUILKERK, t. a. p. bl. bl. 715. WASSENAER, t. a. p. October 1622, bl. 20. *Algemeene gesch. des vaderlands*, III, derde stuk, bl. 674. Vgl. 671. Zie ook *Resol. van Holland* van 9 Maart 1623, waaruit blijkt dat de differenten over de zoutvaart destijds nog niet waren bijgelegd.

4 Bijlage VI.

gebruikt te worden om haar te helpen tot stand brengen of hare ondernemingen te leiden. Niettegenstaande deze vrij hooge eischen achtte men zijne voorstellen gewigtig genoeg om hem andermaal te hooren. De daartoe den 15 April 1622 benoemde Gedeputeerden hielden met hem eene bijeenkomst en deelden vier dagen later aan hunne lastgevers mede, dat zij het inderdaad van belang achtten zijne diensten niet te versmaden, er bijvoegende dat ook prins MAURITS er op aandrong dat men van zijne ervaring en zijnen ijver gebruik zou maken, daar hij welligt gevaarlijk kon worden, als men hem verstiet. Wat de door hem gevorderde belooning betreft, die hij inmiddels eenigzins gematigd had, waren de meeste leden der Staten-Generaal geneigd hem die toe te kennen, daar zij toch niets aan het land kosten zou. [1] Men besloot echter dit punt nog aan te houden en te beginnen met hem last te geven om in Holland tot bevordering der inschrijving rond te reizen, terwijl men hem weder duizend gulden voor zijne onkosten toelegde. [2] USSELINCX vond echter nergens grooten lust om te teekenen en vorderde niet veel. Niet zonder reden weet hij dit aan het verwaarloozen zijner voorstellen betrekkelijk de inrigting der Compagnie en drong er op nieuw op aan, dat het octrooi in zijnen geest gewijzigd zou worden. Het moest voor de deelnemers boven allen twijfel verheven zijn, niet alleen dat men niet willekeurig met hun geld zou kunnen omspringen, maar ook dat handel en niet oorlog op den voorgrond stond. Eigenbelang toch en niet vaderlandsliefde was de drijfveer, die het krachtigst tot inschrijven nopen zou. Het is voorzeker een krachtig bewijs van de juistheid zijner opmerkingen dat de Staten-Generaal, na al wat reeds met hem was voorgevallen, er toe overgingen om daaraan eenigermate toe te geven. Bij eene ampliatie van het octrooi van 13 Februarij 1623 [3] gaven zij aan de Staten der provinciën vergunning om te bepalen dat de bewindhebbers

---

1 Dit zegt USSELINCX in *Octroy* etc. bl. 89.

2 ASHER, p. 51.

3 O. a. bij TJASSENS, Zee-politie der Vereenichde Nederlanden, 's Grav. 1652, bl. 239 vv.

verkozen zouden worden uit eene nominatie van drie personen, door de hoofdparticipanten op te maken, en dat de steden, waar geen Kamers gevestigd waren, een bewindhebber zouden mogen aanstellen voor elke ton gouds, die zij in een der bestaande Kamers hadden ingelegd. USSELINCX was hierdoor echter geenszins voldaan,[1] terwijl het ook weinig meer baten kon, daar de meeste bewindhebbers reeds benoemd waren. Zijn geduld was nu ten einde en hij weigerde langer voor de Westindische Compagnie werkzaam te zijn. Wel trachtte men hem in dienst te houden en bood hem zelfs eene bezoldiging van vierduizend gulden aan, wanneer hij zich aan de Compagnie verbinden en op den voet van het aangenomen octrooi hare belangen bevorderen wilde,[2] maar met fierheid sloeg hij dat aanbod af, deels omdat hij het niet overeenkomstig achtte met het voordeel, dat hij der Compagnie kon aanbrengen, deels omdat hij haar niet onder zulke voorwaarden dienen wilde. Overtuigd dat de Westindische Compagnie, gelijk zij thans was ingerigt, noch als krijgvoerende magt Spanje grooten afbreuk doen, noch als handelmaatschappij belangrijke winst behalen zou, weigerde hij in eenige overeenkomst te treden, zoolang de Staten-Generaal weigerden op het vastgestelde octrooi terug te komen. Daarmede was nu echter zijne laatste kans verspeeld. Verstoord over zijne onbuigzaamheid, schijnt men

---

1 Dat vele participanten evenmin voldaan waren, leert de *Copye van seker Articulen beraemt inde vergaderinghe vande Bewinthebberen, ende Gecommitteerde der Hooft-participanten vande West-Indische Compagnie, binnen Amsterdam, streckende tot goede verseeckeringe der Participanten, ende gerusticheyt der zelfder Bewinthebberen*, 1623, (op de Bibl. Thysiana). Daaruit blijkt dat de participanten bij request van 19 April 1623 aan de Staten-Generaal verzochten, dat de gecommitteerden der hoofdparticipanten door de Kamer van XIX op alle punten van beschrijving, behalve geheime expeditiën, gehoord zouden worden en dat geen geld op deposito zou worden opgenomen zonder hunne voorkennis. De bewindhebbers verklaarden zich bereid die punten toe te staan. De Staten-Generaal hebben het accoord, dienaangaande tusschen de bewindhebbers en de participanten gesloten, goedgekeurd bij resolutie van 21 Junij 1623. Daarbij werd tevens bepaald dat alle stemmingen over personen geschieden zouden met gesloten briefjes, en dat de rekeningen gedaan zouden worden „na stijle van negotie.”

2 *Octroy* etc. bl. 88.

zich niet langer met hem bemoeid en zijne memoriën de aandacht niet meer waardig geacht te hebben. Te vergeefs meldde hij zich nog een en andermaal aan, om althans eene belooning voor zijne werkelijk bewezene diensten te erlangen. Zelfs een brief van aanbeveling van prins MAURITS [1] mogt niet baten. Het eenige, wat hij na lang aanhouden verkreeg, bestond hierin dat de Staten-Generaal den 25 Augustus 1623 hem eene missive ter hand deden stellen aan de bewindhebbers der Westindische Compagnie, waarin zij hen op zijn ijver, kennis en ervaring opmerkzaam maakten, hun vriendelijk en met ernst verzoekende „op alles favorabelijk te letten en zulks te disponeren, als zij bevinden zouden dat zijne diensten en merites vereischten." [2] USSELINCX begreep echter zeer goed, dat hij van die zijde niets te verwachten had. Hij hield dus de eer aan zich en diende de missive niet in, maar was nu ook van alle hulpmiddelen verstoken. Door geldgebrek gekweld en door zijne schuldeischers vervolgd, bleef hem niets anders over dan het ondankbare Holland te verlaten, dat zijne diensten versmaad had. Verschillende aanbiedingen om in Spaanschen dienst te treden, sloeg hij met verontwaardiging af. Het was aanvankelijk zijn voornemen om zich te Dantzig neder te zetten als agent van Nederlandsche handelshuizen, die hem daartoe hadden uitgenoodigd. Hij reisde er langs een omweg, over Hamburg, Koppenhagen en Gothenburg heen, welligt om handelsbetrekkingen aan te knoopen. Het pleit voor de vastheid zijner beginselen dat de Deensche regering te vergeefs beproefde hem aan zich te verbinden: den wel protestantschen maar niet te vertrouwen vorst, die dikwerf in het geheim met Spanje heulde, wilde hij niet dienen. Terwijl hij te Gothenburg vertoefde, werd hij door zijne bekenden aan GUSTAAF ADOLF voorgesteld, die toevallig de stad bezocht. Deze groote vorst, wiens ruime blik niet slechts op de belangen van het protestantsche Europa maar ook op den strijd aan de overzijde van den Atlantischen Oceaan geves-

1 *Octroy* etc. bl. 99.
2 Ibid.

tigd was, begreep terstond hoeveel partij hij van een man als USSELINCX trekken kon. Hij deed hem voordeelige aanbiedingen en stelde hem bepaaldelijk voor eene groote Compagnie te stichten, die buiten Europa handel drijven en volkplantingen stichten zou. USSELINCX sloeg toe en trad in dienst van GUSTAAF ADOLF.

De inschrijving in de Westindische Compagnie was inmiddels tot den laatsten Augustus 1623 blijven openstaan. Niets was verzuimd om haar te bevorderen. De leden der Staten teekenden zelven in en trachtten langs verschillende wegen, zelfs door halve bevelen, de rijke ingezetenen en collegiën te bewegen hun voorbeeld te volgen. [1] De Oostindische Compagnie werd uitgenoodigd om een millioen in de nieuwe Compagnie in te leggen, en durfde dit met het oog op de aanstaande vernieuwing van haar octrooi niet weigeren. Onderscheidene geschriften zagen het licht, waarin het gewigt der Westindische Compagnie in den strijd tegen Spanje uiteengezet, een beroep op de vaderlandsliefde der ingezetenen gedaan en tevens betoogd werd, dat er geen voordeeliger geldbelegging te vinden was. [2] Bovendien werd het octrooi zooveel moge-

---

[1] BERG VAN DUSSEN-MUILKERK, t. a. p. bl. 713 v.

[2] O. a. *Voortganck vande West-Indische Compagnie.* Daarin wordt aan de participanten voorgespiegeld dat zij hoogst waarschijnlijk zeer hooge uitdeelingen zullen krijgen, wel eens zoo hoog als die van de O. I. Compagnie, die sedert 1602 door elkander 18 °/, 's jaars had uitgedeeld. Het zou dus eene zeer voordeelige geldbelegging zijn. „De Landen geven deurgaens maer drie ten hondert. De huysen in huren niet veel meer. De Hypoteken, daer op men sijn gelt op renten geeft, vier, vijftalve, vijf oft sestalf alst hoog is. De gelden op deposito tot vijf, sesthalf ende ses. De negotien die nu meest in swang gaen, geven selden meer als tien ten hondert suyver winst. Of de winckeliers met haer winckelneeringe konnen achtien oft twintich, oft meer ten hondert profiteren, alle banquerotten ende lange interessen afghetrocken, gheef ik haer in bedencken." — Ten onregte schrijft LASPEYRES, p. 75 infra, naar mij voorkomt, dit pamflet aan USSELINCX toe. Dat het octrooi er in wordt goedgekeurd, is geen bewijs dat hij, gelijk LASPEYRES, p. 77, n. 256, beweert, anders tegen het publiek dan tegen de Staten sprak, maar integendeel een bewijs dat hij het niet geschreven heeft. Zie ook n. 257. — In een ander pamflet, reeds in 1622 met hetzelfde doel verschenen onder den titel: *Korte onderrichtinghe ende vermaaninge aen alle liefhebbers des Vaderlandts om liberalycker te teekenen in de West-Indische Compagnie*, leest men omtrent hetzelfde onderwerp: „Het is bekent dat de Landen doorgaens maer dry ten hondert op en brenghen, de huysen

lijk in het buitenland verspreid, om ook daar tot inschrijving uit te lokken. Zoo kwam er eindelijk eene som van *f* 7.108.106½ bijeen, waarvan *f* 2.846.582 in de Amsterdamsche Kamer waren ingelegd. Men achtte dat kapitaal volkomen voldoende, en in November 1623 had de Compagnie reeds vijftien schepen in zee.[1]

Voordat wij den blik vestigen op haar verderen loop en den uitslag harer ondernemingen, willen wij nog even stilstaan bij de lotgevallen van den man, wiens onvermoeide werkzaamheid zooveel tot hare oprigting had bijgedragen, al was het hem niet vergund geworden haar naar zijn inzigten te plooijen. In Zweden vond USSELINCX op dit punt een veel gunstiger onthaal. GUSTAAF ADOLF vereenigde zich volkomen met zijne plannen, en de Zweedsche Zuidzee-Compagnie, die den 1. Mei 1627 voor twaalf jaren het uitsluitende voorregt verkreeg van buiten Europa handel te drijven en koloniën aan te leggen, was volkomen in den geest van USSELINCX ingerigt. Er is dan ook zeer groote, soms woordelijke overeenkomst tusschen het Zweedsche octrooi en het ontwerp, dat USSELINCX vroeger aan de Staten-Generaal had ingediend. Zijne voorstellen omtrent de democratische inrigting der Compagnie, de benoeming en de belooning der bewindhebbers, de zorg der regering voor den aanleg en de verdediging van sterkten, de oprigting van een Raad voor de zaken van oorlog, wetgeving en justitie en het voorbehoud voor den koning van een tol van vier percent, een vijfde van de opbrengst der mijnen en een tiende van de vruchten des lands, zijn er in opgenomen. De Compagnie

---

weynich meer, de hypoteken ses ofte ses ende een quart; de winckel-neeringhe gheeft taemelijcken de kost; de negotien die nu meest in swanck zijn, gheven selden meer als thien ten hondert suyver winste: Ick spreke alles naer den ordinari cours; dese negotie is machtich thien, twintich, jae dertich ten hondert te geven." Zie de titels van andere pamfletten tot aanprijzing der Westindische Compagnie bij LASPEYRES, bibliogr. n°. 32, 33, 40 en 52. Dezelfde strekking heeft *Het geamplieerde Octroy van de Oost-Indische Compagnie — — midtsgaders: Eene corte verthooninge van de nootsakelickheyt vande geoctroyeerde West-Indische Navigatie*, 1623 (op de Bibl. Thysiana).

[1] LUZAC, Hollands rijkdom, I, bl. 318. BERG, t. a. p. bl. 714 vv. ASHER, bibl. essay, p. 49.

kon verdragen sluiten maar mogt geen oorlog voeren, en moest zich uitsluitend tot verdediging beperken. USSELINCX zelf zou twee percent van de ingelegde penningen en één per mille genieten van de waarde van al wat de Compagnie koopen en verkoopen zou. In Zweden vond de onderneming grooten bijval, maar er was niet aan te denken om in het land zelf genoeg kapitaal daarvoor bijeen te krijgen. USSELINCX liet derhalve in de Vereenigde Gewesten [1] en in Duitschland een uitvoerig berigt omtrent de inrigting en den aard der Zweedsche Compagnie verspreiden en voegde daaraan een beknopt verslag toe van hetgeen hem in Holland wedervaren was, ten einde den verkeerden indruk weg te nemen, dien zijn tegenspoed en zijne vrijwillige ballingschap noodwendig op velen maken moesten. Inzonderheid hoopte hij steun te vinden bij zijne eigene voormalige landgenooten, en hij rigtte daartoe eene merkwaardige voorrede [2] „aan alle vrome Nederlanders, die om de belijdenis van haar geloof en de vrijheid des vaderlands uit Brabant, Vlaanderen, de Waalsche landen en andere overheerde gewesten geweken en over Europa verspreid zijn," waarin hij in het breede over hunne deugden en verdiensten uitwijdde. Dit schijnt hem echter weinig gebaat te hebben. Er kwam niet genoeg geld bijeen, terwijl de Zweedsche regering bovendien zoozeer door andere aangelegenheden, in verband met den staatkundigen toestand van Duitschland, werd bezig gehouden, dat zij geen zorg aan de onderneming kon wijden. USSELINCX had dus niets dat hem hinderde zijne aandacht gevestigd te houden op de lotgevallen der Westindische Compagnie, en toen deze in 1628 door de bemagtiging der Spaansche zilvervloot in het bezit van een aanmerkelijk kapitaal gekomen was, kon hij het denkbeeld niet verdragen dat zij dien schat niet op de doeltreffendste wijze gebruiken zou. Hij vroeg verlof om eene reis naar de Vereenigde Gewesten te doen, en vertoefde

---

[1] Het reeds meermalen aangehaalde *Octroy* etc. Uitvoerig worden daarin de gronden ontwikkelt, welke er voor pleiten om den handel op ver afgelegene en ten deele door den vijand bezette landstreken aan bevoorregte Compagniën over te laten.

[2] Zelfs in de Duitsche bewerking in het Hollandsch afgedrukt.

gedurende 1629 en 1630 een geruimen tijd te 's Gravenhage, waar hij de Staten weder, zoowel met zijne raadgevingen als met zijne aanzoeken om voor zijne vorige diensten beloond te worden, lastig viel. Met betrekking tot het laatste punt werd hij weder naar de bewindhebbers verwezen, die hem naar de Staten terugzonden, op grond dat hij alleen het land en niet de Compagnie had gediend. [1] Hoezeer intusschen de belangen der Vereenigde Gewesten hem ter harte bleven gaan, blijkt uit eene *Waerschouwinge over den Treves met den Koningh van Spaignien*, die hij in 1630 te Vlissingen uitgaf en aan de Staten van Zeeland opdroeg, om het nadeelige en gevaarlijke van een nieuwen wapenstilstand, waartoe van de zijde van Spanje een voorslag was gedaan, in het licht te stellen. Hij beklaagt zich daarin dat de Staten-Generaal hem voor zijne diensten niet beloond hadden; maar betuigt dat „de groote affectie" die hij deze landen toedraagt, hem niettemin drijft om de gronden te weêrleggen, die voor het staken van den strijd werden aangevoerd. De dag van het sluiten van de trèves zou volgens hem „den dagh van de ruine, verderf ende ondergangh van desen florisanten Staat wesen, wiens gelijcke nu in Europa niet en is." Het zou onverantwoordelijk zijn den strijd nu op te geven, nu de vijand naar adem hijgt, terwijl de Vereenigde Gewesten driemaal sterker zijn dan te voren. Bovendien hebben zij magtige vrienden in Frankrijk, Venetië en niet het minst in GUSTAAF ADOLF, „mijnen alderghenadighsten Koningh ende Heer. — — Laet bij tijts," voegt hij de Staten toe, „'t verbondt met hem vernieuwen, — — doet hem behoorlijck bystandt, hy sal ons van 's Keysers vreese wel verlossen ende bevrijden, ende hem daer soo veel wercks geven dat hy ons wel sal met vreden laten."

Inderdaad begon GUSTAAF ADOLF in hetzelfde jaar zijn zegetogt naar en in Duitschland, die echter weinig bevorderlijk was aan USSELINCX' plannen, want de koning had voor het vervoer zijner troepen en krijgsbehoeften al de schepen noodig, die zijne onderdanen missen konden. Intusschen

---

[1] Bijlage XIV.

verloor hij te midden van den strijd de Zweedsche Compagnie niet uit het oog en gaf weinige dagen voor zijnen dood zijne goedkeuring aan eene wijziging van het octrooi, waarbij aan de deelnemers nog meer invloed op het bestuur verzekerd werd. Ook in Duitschland en andere landen, die met Zweden in verbond of vriendschapsbetrekking stonden, zouden Kamers mogen worden opgerigt. Om de voorregten te verkrijgen, aan de inschrijvers van bepaalde sommen verleend, zou men thans met de helft kunnen volstaan. Die 12.500 daalders stortte en in Zweden kwam wonen, zou vrijheid hebben om alle neringen en handteringen uit te oefenen. Bovendien werd aan de Compagnie voor vier jaren vrijdom van tollen gegeven. Nadat GUSTAAF ADOLF bij Lützen gesneuveld was, werd het aldus gewijzigde octrooi door OXENSTIERN, die USSELINCX evenzeer als zijn meester op prijs schijnt gesteld te hebben, te Frankfort gepubliceerd, met vernieuwde uitnoodiging aan alle kapitalisten om in de Compagnie in te schrijven, wier aanvang nu op 1 Januarij 1634 bepaald werd. [1] In Duitschland, bepaaldelijk in de noord-Duitsche zeesteden, was de ingenomenheid met het plan zeer groot; maar de hevig woedende krijg maakte het andermaal onmogelijk, om het tot uitvoering te brengen. USSELINCX begreep dus dat de Compagnie nimmer tot stand zou komen, wanneer Zweden daartoe niet den bijstand verkreeg der Vereenigde Gewesten, waar alleen genoeg geld en bekwaamheid gevonden werden om zulk eene onderneming met hoop op goeden uitslag op touw te zetten. Zonder moeite haalde hij OXENSTIERN tot dit gevoelen over, en deze zond hem in het begin van 1636 naar 's Hage, om als gevolmagtigde der Zweedsche kroon in overleg met den Zweedschen gezant eene overeenkomst dienaangaande met de Staten-Generaal te treffen. Den 22sten April diende hij eene uitvoerige memorie

---

1 Een bundel daartoe betrekkelijke stukken, waaronder weder eene vertaling van het *Octroy* etc. met de Hollandsche Voorrede aan de uitgewekenen voorkomt, is te Frankfort uitgegeven in 1633 onder den titel *Argonautica Gustaviana*, en opgenomen in den *Tractatus politico-juridicus de jure mercatorum et commerciorum* van J. MARQUARDUS, Francof. 1662, sub lit^a M, p. 373—540.

in,[1] waarin hij betoogde hoe wenschelijk zoowel voor de Staten als voor de Westindische Compagnie de oprigting eener nieuwe maatschappij moest wezen, die zich evenzeer voorstelde om Spanje's magt in Amerika te ondermijnen en dus voor beiden den strijd verligten zou. Welligt zou men daartegen aanvoeren, dat de Staten reeds aan de Westindische Compagnie het uitsluitende regt geschonken hadden om op Amerika handel te drijven, en deze dus de zamenwerking met Zweden verhinderen kon, doch deze bedenking achtte USSELINCX van gering gewigt. Daar het toch reeds gebleken was, dat die Compagnie op verre na niet bij magte was om den ganschen handel op Amerika te omvatten, „soo achte ick," — schrijft hij — „dat haere Hoog. Mo. als Vaders des Vaderlandts haer sulcx niet souden toelaeten. Waer toe ick achte dat haere Hoog. Mo. niet alleen de macht maer oock goet recht hebben; Om dat d' Octroyen niet worden verleent om dat ter plaetsen daer sy strecken niet soude gevaeren noch gehandelt worden, maer om dat men daer varen ende handelen soude. Nu is den tyt van t' Octroy meer als de helft overstrecken, ende de Comp. en heeft ter plaetsen, daer de meeste profijten te doen syn, ende den vyandt den grootsten afbreuck kan gedaen worden, tot nu toe niet gehandelt of iets geattenteert; Ende sy kan als voorschreven is, sulcx swaerlyck doen, soo heeft sy dan oock geen voege of recht om 't selve aen ander te verhinderen. Ende als men het dan noch aen d' Ingeseten deser landen wilde verhinderen, soo kan het gelycke wel aende onderdaenen der Croon Sweden ende ander landen niet verhindert worden. Ende alsoo souden sy oorsaeck syn, dat tegens haer soude gedaen worden, t' gene anders voor haer ende tot haeren beste soude geschieden."

---

[1] *Korte aenwysinge vande Nuttigheden ende Voordeelen die dese Vereenigde Landen sullen konnen trecken wt het oprichten van een nieuwe Suyder Compagnie ende der selver Combinatie met de Kroon van Sweden.* In handschrift op het Rijksarchief, met eene begeleidende missive, waarin USSELINCX herinnert dat Oxenstiern reeds vroeger „hier inden Hage synde, aende Gedeputeerde van uwe Hoog. Mo. openinge hadde beginnen te doen van een Combinatie te maeken int stuck vande Zeevaert tussen de Croon Sweden ende dese Vereenigde Landen."

De Staten-Generaal stelden zijne memorie in handen van de bewindhebbers der Westindische Compagnie, en verzochten hem inmiddels eene berekening te maken van het kapitaal, dat reeds in Zweden voor de Zuider Compagnie was bijeen gebragt.[1] Uit dat stuk blijkt dat door particulieren voor omstreeks een en een kwart millioen gulden was ingeschreven, maar dat deze som tot over de zes millioen klimmen zou, wanneer de Zweedsche regering benevens onderscheidene Zweedsche provinciën en steden aan hare beloften daaromtrent getrouw bleven. USSELINCX doet daarin tevens den voorslag om aan de Westindische Compagnie geheel Brazilië, benevens al wat zij daar buiten bezat, ongestoord over te laten. De Staten-Generaal hadden echter even weinig lust om zich met betrekking tot een belangrijk deel van den wereldhandel aan Zweden te binden, als de Compagnie om eene mededingster binnen de grenzen van haar octrooi toe te laten. In October[2] beklaagde USSELINCX zich, dat hij na zes maanden nog geen antwoord had gekregen, en het duurde tot Maart van het volgende jaar, eer hij met de bewindhebbers der Westindische Compagnie eene conferentie had, die uit den aard der zaak tot geen resultaat leidde.[3] Te vergeefs verklaarde hij van gevoelen te zijn, dat de helft van de wereld groot genoeg was om twee compagniën te laten bestaan, ten ware men met ALEXANDER DEN GROOTE de wereld te klein achtte voor zijne begeerlijkheid: men sloeg zijn voorslag af en hij moest onverrigter zake vertrekken.

Of USSELINCX naar Zweden terugkeerde, is onzeker. Het blijkt intusschen dat hij er niet meer zoo hoog als vroeger stond aangeschreven. In 1637 toch kwam PETER MINNEWIT, een Duitscher van geboorte, die de kolonie Nieuw-Nederland in Noord-Amerika van 1626 tot 1631 op uitstekende wijze bestuurd had, doch door de bewindhebbers der Westindische Compagnie verongelijkt en ontslagen was, zijne

[1] Dit blijkt uit zijne missive van 9 October 1636 aan de Staten-Generaal, op het Rijksarchief, waar ook de boven vermelde berekening aanwezig is, gedagteekend 11 September 1636.

[2] De aangehaalde missive van 9 October 1636.

[3] Bijlage XIII.

diensten aan koningin CHRISTINA aanbieden, die hem in het volgende jaar met een oorlogschip naar den mond der Delaware liet vertrekken, om aldaar eene volkplanting te stichten.[1] Indien USSELINCX destijds nog het volle vertrouwen der Zweedsche regering genoten had, zou men hem hierin niet zijn voorbijgegaan. In 1639, 1640 en 1641 vinden wij hem te Hamburg, uit welke plaats hij verschillende brieven[2] schreef aan de Staten-Generaal, zoowel om nogmaals op hunne medewerking tot oprigting der Zuider-Compagnie aan te dringen, als om zich te beklagen over het onregt dat hem vroeger was aangedaan en eene belooning voor zijne vroegere diensten te vorderen. Uit den bitteren toon van den destijds meer dan zeventigjarigen grijsaard schijnt te blijken dat ook de steun, dien hij tot dusverre in Zweden gevonden had, hem dreigde te ontvallen. Meer en meer begon hij zich te beschouwen als een martelaar voor de goede zaak, waaraan hij zijn leven gewijd had, en niet alleen zijne teleurstellingen maar ook het verlies van zijn fortuin aan de tegenwerking zijner vijanden en de ondankbaarheid der Staten toe te schrijven. Hij vergat geheel dat, hoe groot zijn ijver ook mogt geweest zijn, de Westindische Compagnie noch aan zijn invloed haar ontstaan, noch aan zijne plannen hare inrigting te danken had, en dat ongevraagde diensten des te minder aanspraak op belooning geven, naarmate zij minder in den smaak vallen van hen, aan wie men die bewijzen wil. Niemand, zegt hij, heeft meer tot de oprigting der Westindische Compagnie bijgedragen; doch in plaats van daarvoor naar eisch beloond te zijn, „ben ick ter contrarien soo bejegent, dat

---

[1] FR. KAPP, Peter Minnewit aus Wesel, in het *histor. Zeitschrift*, VIII, (1866) p. 225—250. In dat opstel, dat zijne bronnen niet vermeldt, wordt gezegd dat USSELINCX den 1 Mei 1633 van OXENSTIERN zijne laatste volmagt kreeg. Dit strijdt met zijne zending naar 's Hage in 1636, waarbij USSELINCX zich noemt „haere Ko. Ma. ende der Crone Sweden gevolmachtigde ende Directeur vande Zeevaert," en vooral met zijn hieronder vermelden brief van 7 April 1640 aan de Staten-Generaal, waarin hij verklaart niet alleen te spreken uit eigen naam, maar als volmagt hebbende van GUSTAAF ADOLF, geratificeerd door koningin CHRISTINA en hare raden.

[2] Van 25 Oct. 1639, 7 April en 23 Oct. 1640 en 9 April 1641; op het Rijksarchief.

ick niet geloove dat in eenige historien diergelycke Exempel is te vinden. — — Men heeft my noyt iets gegeven, als alleenlyck 3 of 4 Jaeren soberlyck den kost, na dat ick om t' landts dienst alle myne middelen hadde verlooren; Soo dat my d' Armoede uit den lande dreef, ende ten waere dat ick eenen genadigen Koninck hadde bejegent, soude gemerckt mynen ouderdom wel hebben mogen van honger sterven, soo niet hadde willen bedelen gaen." Hij bedreigt de Staten-Generaal, wanneer zij voortdurend weigeren op zijne voorstellen acht te slaan, met de publicatie van een paar geschriften, waarin hij uitvoerig had uiteengezet wat er zoowel voor als na de oprigting der Westindische Compagnie was voorgevallen.[1] De gemeente zou daardoor de overtuiging krijgen dat zij, die zijne plannen hadden tegengewerkt, meer hun eigen eer en voordeel dan 's lands welzijn bedoelden, indien zij al niet heimelijke vijanden van het vaderland waren; en de omwenteling van 1618 had genoeg geleerd wat de regenten te wachten hadden, wanneer de publieke opinie der natie zich tegen hen keerde. Voorzeker is het niet te verwonderen dat de Staten-Generaal diergelijke missiven onbeantwoord lieten. Zij zonden die echter aan de bewindhebbers der Westindische Compagnie, die er weinig acht op sloegen, ook omdat USSELINCX nog steeds bleef verzwijgen waar of hoe hij zijne ondernemingen wilde aanvangen.[2] In

---

1 Het schijnt niet dat die geschriften het licht hebben gezien. Zij konden ook slechts eene herhaling van het meermalen door USSELINCX betoogde bevatten.

2 Brief van 25 Oct. 1639: „In dit gevoelen (n. dat men niet naar zijne plannen luisteren wilde ten gevolge der inblazingen zijner vijanden) worde ick te meer gestyft, omdat ick over dese saecke met uwe Ho. Mo. Ambassadeurs soo tot Staden als Gluckstadt, verscheyden reysen ben in̄ Conferentie geweest, ende haer daer op alsulcken Contentement hebbe gegeven, dat sy hebben belooft t'huys gekomen synde daer van goet raport te doen, ende de saecke na haer vermogen te helpen bevoorderen. Ende onder ander hebbe van de heer Albertus Conrardi verstaen dat hy noch de heeren Bewinthebbers haer tegens myn voorgeven noit hebben geopposeert, maer als uwe Ho. Mo. vragden of t'selve voorde Comp. soude voorderlyck of hinderlyck syn, hadden sy geantwoordt sulcx niet te konnen oordeelen, alsoo ick my niet had willen verklaren, hoe of waer ick de saecke wilde aengrypen, t'welck wyselyck geantwort was. Dan daer op antwoorde ick hem, gelyck ick aen uwe Ho. Mo. Gecommitteerde hadde gedaen, dat sulcx niet alleen onnoodich maer oock ondienstich soude syn voor den tyt t'openbaeren."

1644 vinden wij hem te 's Hage, waar hij zich andermaal tot de Staten-Generaal wendde met het aanbod om „seer goede, nuttige ende voorderlycke aenwysingen tot vermeerderinge van t' landts inkommen" te doen, en verzocht dat men gecommitteerden zou benoemen om hem te hooren.[1] De treurige toestand, waarin de Westindische Compagnie destijds verkeerde, deed het raadzaam voorkomen om althans te vernemen, wat hij had voor te stellen. USSELINCX overhandigde daarbij aan de gecommitteerden twee uitvoerige memoriën,[2] waarin hij een verslag gaf van zijne bemoeijingen tot de oprigting der Westindische Compagnie en voorts over de middelen uitwijdde om zoowel haar als de Oostindische Compagnie meer aan 's lands belangen bevorderlijk te maken. Hij verzocht daarbij dat, zoo men hem geen andere belooning geven konde of wilde, men hem althans vergunnen zou zijne voormalige goederen in de Beemster voor de spotprijzen, waarvoor zij tijdens zijn faillissement verkocht waren, terug te nemen, daar zij thans vier of vijfmaal meer waard waren en hij zijne schulden ongetwijfeld zou hebben kunnen betalen, wanneer men destijds met den verkoop gewacht had. Op zijne voorstellen en betoogen komen wij later terug. De Staten achtten die belangrijk genoeg om afschriften dier memoriën aan de verschillende provinciën te doen toekomen en aan de gecommitteerden, die met USSELINCX in conferentie waren geweest, op te dragen het advies van bekwame regtsgeleerden in te winnen met betrekking tot de mogelijkheid om zijn verzoek toe te staan.[3] Het schijnt echter niet, dat daarvan iets gekomen is. Den 16 Januarij 1645 wendde USSELINCX zich weder met eene, gelijk hij zelf schrijft, van ouderdom en koude verstijfde hand[4] tot de Staten-Generaal, de hoop uitsprekende dat men hem de verschuldigde belooning voor zijne veelvuldige diensten niet onthouden zou, en zich bereid verklarende om mede te deelen

---

1 Handschrift op het Rijksarchief.

2 Bijlage XIV en XV.

3 Resol. der Staten-Generaal, 18 Oct. 1644 (in handschrift op het Rijksarchief).

4 „Want alsoo int Jaer 1567 ben geboren, soo doet den ouderdom en de koude des schryvers lust afnemen." Handschrift op het Rijksarchief.

waar de beste plaatsen gevonden werden, om den vijand in Westindië aan te tasten en op de kust van Afrika handelsbetrekkingen aan te knoopen. Hij voegde er echter bij, en het is weder een merkwaardig bewijs van zijne onwrikbare standvastigheid, dat hij het niet de moeite waard achtte zijn hoofd daarmede te breken, wanneer de Staten de Compagnie tegen het algemeen belang met geld en schepen wilden blijven ondersteunen, in plaats van haar tot vermeerdering van 's lands inkomsten te doen strekken. Of hij antwoord kreeg, is onzeker maar niet waarschijnlijk. In de Resolutiën der Staten-Generaal staat aangeteekend, dat deze den 25 Februarij 1647 hunne gecommitteerden aanmaanden om zijne zaak tot een einde te brengen.[1] Hij was toen ongeveer tachtig jaar oud. Later komt zijn naam niet meer voor en het is dus waarschijnlijk dat hij korten tijd daarna overleden is.[2]

---

1 Mededeeling van Mr. L. PH. C. VAN DEN BERG.

2 Op mijn verzoek zijn de registers van het begraven te 's Gravenhage, die met 1651 aanvangen, tot 1660 doorzocht, doch daarin is geen aanteekening gevonden wegens zijn overlijden.

VIERDE HOOFDSTUK.

De bewindhebbers der Oostindische compagnie in strijd met de participanten.

In hetzelfde jaar, waarin de Westindische Compagnie tot stand kwam, werd ook het octrooi der Oostindische Compagnie voor eenentwintig jaren verlengd. Dit geschiedde echter niet zonder tegenkanting en gaf aanleiding tot een hevigen strijd tusschen de bewindhebbers en de participanten, welke uit een economisch oogpunt in meer dan één opzigt merkwaardig is.

Wij hebben reeds gezien [1] dat de toestand der Compagnie bij het sluiten van het twaalfjarig bestand veel te wenschen overliet, en dat hare uitdeelingen geen waren maatstaf vormden van haren bloei. De admiraal MATELIEF sprak bij zijne terugkomst in Holland in 1608 den twijfel uit, of men zich wel in Indië zou kunnen handhaven, wanneer de Staten-Generaal het bewind niet overnamen. [2] WEMMER VAN BER-

[1] Hiervoor bl. 19.

[2] Discours ghestelt by den Admirael C. MATELIEF op den Staet ende handel van Indien, in: *Beghin ende Voortgangh der O. I. Compagnie*, II, 13de reis, f. 72: „Als ick den staet van ons Vaderlant aensie — — soo dunckt mijn dat wy de saecke van Oost-Indien niet en sullen konnen staende houden, met de selve alleen te laten regeren door de Heeren Bewinthebberen, want sie niet datse authoriteyt ghenoech hier in Indien sullen krijgen, om de saecke ten goeden eynde te brengen." In het *Historisch Verhaal der O. I. Comp.*, I, bl. 367 vv., waar het discours van MATELIEF hoofdzakelijk is overgenomen, is deze opmerking, waarmede het begint, weggelaten.

CHEM, die in 1609 naar Java werd gezonden om aldaar kennis te geven van de sluiting van het twaalfjarig bestand, deed in het volgende jaar aan de bewindhebbers treurige berigten toekomen omtrent „den desolaten staat van Indië;"[1] en dat zij zelven naar veler oordeel door het nemen van verkeerde of door trage uitvoering van noodige maatregelen eenigermate de schuld van dien toestand droegen, blijkt uit een brief, hun in 1614 door JAN PIETERSZ. COEN, destijds aan het hoofd der handelszaken te Bantam geplaatst, toegezonden, waarin hij hun op zoo stoutmoedige wijze de waarheid onder de oogen bragt, dat zij er den Gouverneur-Generaal hun ongenoegen over te kennen gaven.[2] Hoezeer de bewindhebbers ook trachtten, de door hen genomene besluiten en den loop der zaken in Indië geheim te houden en dus ook alle aanmerkingen op hunne handelwijze te smoren, het kon niet anders of nu en dan lekte er wat uit, dat een ongunstigen indruk op de participanten moest maken, waarvan velen reeds zeer ontevreden waren dat de eerste tienjarige rekening niet was afgelegd en dat hun het regt benomen was om bij die gelegenheid hun inleg terug te nemen. Bij die grieven voegden zich allengs andere van niet minder gewigt. Op de ruime uitdeelingen, die tot 1610 geregeld jaarlijks hadden plaats gegrepen, volgde groote onregelma-

---

1 VAN DIJK, Wemmer van Berchem, bl. 4.

2 VAN DIJK, t. a. p. bl. 63: „Mijne Heeren! alhoewel het, naar natuurlijke zwakheid, UEds. dienaren verdrietig valt dat, door UEds. manquement, de zaken niet wel gaan en de Compagnie alzulke dienst niet mogen doen als wel wenschen, zoo is 't nogtans voor hen eene kleine zake, dat zij door UEd. met missiven en woorden gepaaid worden: maar de schade die aan de generale Compagnie geschiedt, is uitermate en ongelooflijk groot. Per experientie behoort den heeren wel bekend te wezen, dat in Indië de handel gedreven en gemainteneerd moet worden onder beschutting en faveur van UEds. eigene wapenen, en dat de wapenen gevoerd moeten worden van de profijten, die wij met den handel zijn genietende: in voege, dat de handel zonder d' oorlog en d' oorlog zonder den handel niet gemainteneerd kunnen worden: dit nu aldus zijnde, waartoe tendeert dan, dat d' eerste Gouverneur-Generaal, de heer Pieter Bot, *ongewapend*, en nu de tweede generaal, de heer Gerart Reynst, *zonder geld* wordt uitgezonden? Men zoude bijkans zeggen, onder UEds. correctie, dat met alzulk doen, naar de generale Nederlandsche ruïne getracht wordt; etc."

tigheid. In 1611 werd niets, in 1612 57½, in 1613 en 1614 niets, in 1615 42½, in 1616 62½ percent, in de drie volgende jaren weder niets uitgedeeld. Dit was niet slechts in strijd met het zeventiende artikel van het octrooi, voorschrijvende dat aan de participanten uitdeeling gedaan moest worden, zoodra er van de retouren vijf percent in kas was, [1] maar het oefende ook op den koers der actiën een zeer grooten invloed uit. Eene ruime uitdeeling veroorzaakte natuurlijk terstond eene aanzienlijke rijzing, waarop bij het uitblijven van uitdeeling in het volgende jaar wel eene daling moest volgen, die des te sterker was naarmate de aandeelhouders langer bleven wachten. Daar nu de bewindhebbers altijd vooruit konden weten, wanneer er eene uitdeeling zou plaats hebben, zoo lag de verzoeking voor de hand om vooraf een aantal gedeprecieerde aandeelen op te koopen, ten einde die daarna met voordeel weder te kunnen afzetten. Werd zulk eene handelwijze ontdekt of zelfs maar vermoed, dan werd daardoor natuurlijk de wrevel der benadeelde participanten in hooge mate opgewekt. [2] Dat er nu en dan gedurende een of meer jaren niets werd uitgedeeld, was vooral schadelijk voor hen, die het grootste gedeelte van hun fortuin in de Compagnie gestoken hadden en zich dus somtijds verpligt zagen om aandeelen te verkoopen, juist als zij aanmerkelijk in waarde gedaald waren. Het wantrouwen in de eerlijkheid en bekwaamheid der bewindhebbers, waarvan de vroeger besprokene memorie van LE MAIRE van 1610 [3]

---

1 Het schijnt echter dat men bij het maken van dit voorschrift niet in het oog had gehouden, dat de opbrengst van de retouren welligt grootendeels of geheel voor nieuwe uitrustingen zou moeten gebruikt worden. USSELINCX beweerde in 1621 met betrekking tot de Westindische Compagnie, wier octrooi in art. 16 inhield dat zij telkens eene uitdeeling moest doen als er 10 pct. gewonnen was, dat zelfs deze bepaling niet zou kunnen worden volgehouden. Zie Bijlage IX in fine.

2 In de *Eyndelijcke Justificatie der Misnoechde Participanten* (1624) wordt aan de bewindhebbers zelfs te laste gelegd op den koers der actiën te influenceren „soo deur valsche staten over te gheven, om d'Actien te doen rijsen, als deur quade gheruchten ende advijsen dan weder te stroyen en uyt te gheven."

3 Hiervoor, bl. 44.

reeds de blijken draagt, werd bovendien gedurende den loop van het twaalfjarig bestand voortdurend versterkt door velerlei en toenemende geruchten omtrent allengs ingeslopen misbruiken, waarvan sommigen hunner op ergerlijke wijze partij zouden trekken. Meer en meer klom veler overtuiging, dat de bewindhebbers inderdaad „noch getrouwelick noch voorsichtelick" [1] de zaken der Compagnie bestuurd hadden. De uitdeeling van 37½ percent in 1620, die, gepaard met de overeenkomst met de Engelschen in het vorige jaar, de aandeelen van 166 tot 250 deed rijzen, kon die ontevredenheid te minder bezweeren, daar in de beide volgende jaren weder niets werd uitgedeeld, zoodat de aandeelen tot 165 daalden. [2] Bovendien ergerde het velen dat de bewindhebbers, naar men vernam, voor een millioen gulden deel wilden nemen in de Westindische Compagnie, zonder de aandeelhouders te raadplegen over dit gebruik van zulk eene aanzienlijke som, geheel buiten de oorspronkelijke bestemming der ingelegde gelden. Met groot verlangen zag men dus naar de tweede tienjarige rekening uit, welke, volgens het vroeger genomen besluit der Staten Generaal met de eerste vereenigd, in 1622 door de bewindhebbers moest worden afgelegd. Het bleek echter weldra, dat men zich met eene ijdele hoop vleide. Er werd aan het afleggen van rekening niet gedacht. De participanten, die zich afzonderlijk tot bewindhebbers wendden om daaromtrent inlichting te krijgen, werden als onbeschaamde indringers behandeld, die de stoutheid hadden van hunne heeren en meesters verantwoording te vragen, of zelfs met de bedreiging afgewezen, dat zij in geen zeven jaren eenige uitdeeling zouden krijgen, wanneer zij zich niet stil hielden. [3] Requesten

---

1 *Nootwendich Discours*, 1622.

2 *Naerder Aenwysinghe der Bewinthebbers Regieringe*, 1622. Zie ook *Een korte wederleggінge van de langhe Deductien der Bewinthebberen* (op de Bibl. Thysiana), waar vermeld wordt dat de uitdeeling van 37½ °/₀ niet uit de werkelijke winst maar met opgenomen penningen geschied was.

3 *Nootwendich Discours*, passim. LE MAIRE had in zijne memorie van 1610 reeds vermeld dat „de gemeyntte ende participantten — — van nu alreets ten besten niet en syn gecontenteert, van die absolute administratie ende dispositie

en memoriën, tot de Amsterdamsche bewindhebbers gerigt, werden niet beantwoord. Nu wendden onderscheidene participanten, die te zamen voor twee en een half millioen gulden aandeel in de Compagnie hadden, zich tot de Staten-Generaal met een vertoog, waarin zij hunne klagten tegen de bewindhebbers uitspraken, het inleggen van een millioen in de Westindische Compagnie zonder hunne toestemming afkeurden en op het afleggen van rekening aandrongen. Ook dit baatte niet. De gedeputeerden van Amsterdam wisten de Staten van Holland tegen de klagers in te nemen, door van eene zamenspanning te spreken, in Zeeland beraamd door lieden, die eerst onlangs aandeelen in de Compagnie gekocht hadden, met het geheime doel om zoowel hare ontbinding te bewerken als de oprigting der Westindische Compagnie tegen te houden. Wie waren dan ook, dus spraken zij, de participanten, van welke die tegenstand uitging? Voor zooverre het geen personen zonder vermogen of bankroetiers waren, bestonden zij hoofdzakelijk uit vreemdelingen, uitgewekene Vlamingen en Brabanders, wien de bloei van Holland in de oogen stak en die de hun verleende gastvrijheid met ondank betaalden. Zelfs zou het niet vreemd zijn, wanneer geheime agenten van Spanje de hand in het spel hadden en langs dezen weg beproefden, hetzij om de Oostindische Compagnie, die den vijand in het Oosten zoo krachtig bestreed, te ondermijnen, hetzij om dezulken in het bewind te brengen, die den stand harer zaken in het belang van Spanje konden uitvorschen. Dezelfde verraderlijke drijfveeren waren hier werkzaam, waardoor de oprigting der Westindische Compagnie zoozeer was tegengewerkt, onder voorwendsel dat zij niet goed zou kunnen werken, wanneer de participanten niet meer invloed op de keuze en de administratie der bewindhebbers uitoefenden. Hoewel de Staten ongetwijfeld het overdrevene en onbewezene dier beweringen zeer goed inzagen, hechtten zij er toch genoeg gewigt

---

haerder middelen door de Bewinthebbers, die in hare bedieninge absoluter syn, als de Ed. Mo. Heeren Staten selffs, ende alles doen sonder ymandt aen te sien." DE JONGE, t. a. p., III, bl. 372.

aan om de bewindhebbers niet tegenover de participanten in het ongelijk te stellen; en de laatsten werden dus met de belofte afgescheept dat bij de verlenging van het octrooi op hunne grieven gelet zou worden. [1]

Het spreekt van zelf dat de klagers hiermede niet tevreden waren, te minder daar het uitlekte dat de bewindhebbers, in plaats van zich tot het afleggen van rekening bij het einde van het octrooi voor te bereiden, er niet alleen bij de Staten op aandrongen dat het voor den tijd van vijftig jaren verlengd zou worden, maar ook dat zij allen daarbij hunne bewindhebbersplaatsen zouden behouden, daar zij alleen onder die voorwaarde in het oorspronkelijk octrooi hadden toegestemd. [2] Door de inwilliging dier beide wenschen zouden zij inderdaad tot onbeperkte beschikkers over de penningen der participanten verheven zijn. Dat was meer, dan de laatsten verdragen konden en, geen gehoor krijgende op hunne requesten en petitiën, besloten zij hunne toevlugt tot de drukpers te nemen en een beroep op de publieke opinie te doen. „In libera republica liberas oportet esse linguas," zoo luidde het onderschrift van het belangrijkste eener reeks van pamfletten, [3] die in 1622 het licht zagen, en waarin het gedrag der bewindhebbers op de heftigste wijze gehekeld werd. Bij de reeds genoemde grieven werd een tal van andere gevoegd en met beroep op algemeen bekende feiten of mededeeling van onbekende bijzonderheden gestaafd. Men wees er op dat door den dood opengevallene bewindhebbersplaatsen meermalen onvervuld waren gelaten, opdat de provisie der overgeblevenen des te grooter zou zijn. [4] Om die te verhoogen, waren de uitrustingen naar Oostindië veel kostbaar-

---

[1] Algem. gesch. des vaderlands, voortgezet door W. G. BRILL, III, derde stuk, bl. 667 vv., en voorts de pamfletten, door de klagende participanten uitgegeven.

[2] Algem. gesch. des vaderl., t. a. p. bl. 249. Vgl. Resol. v. Holland, 1621, bl. 420.

[3] Het belangrijkste daaruit is het *Nootwendich Discours*. Volgens eene aanteekening op het exemplaar van het *Tweede Noot-wendiger Discours*, voorhanden op de Bibliotheek van de Koninklijke Akademie van wetenschappen te Amsterdam, zouden deze beide pamfletten geschreven zijn „door SYMON VAN MIDDELGEEST, te weten, eer hy Fiscael in den Raet van Brabant was."

[4] Zie dit bevestigd in *Resol. v. Holland*, 1621, bl. 413.

der gemaakt, dan noodig was, en werd aldaar veel meer ingekocht, dan men met voordeel in Europa verkoopen kon. [1] Zonder noodzaak en zonder goedkeuring der participanten waren daardoor zeven en zeventig tonnen gouds opgenomen en dus de Compagnie in schulden gestoken. Bovendien was een millioen toegezegd aan de Westindische Compagnie, tegen den inhoud van het octrooi en het belang der participanten en met geen ander doel dan om aan de bewindhebbers ook in die nieuwe maatschappij een zeker aantal voordeelige plaatsen te verzekeren. Immers was het reeds van algemeene bekendheid, dat zulk eene betrekking een uitnemend middel was om spoedig rijk te worden: „want een groot deel van haarlieden schijnen als Campernoellien op eenen nacht gewassen te zijn, in de Ogen der geener diese voor desen schraalder ghekent hebben." [2] Trachtte men echter na te gaan, langs welke wegen die snelle rijkdom verkregen werd, dan stuitte men op velerlei ergerlijke misbruiken. De bewindhebbers, meerendeels zelven kooplieden, ontzagen zich niet zoowel aan de Compagnie te verkoopen als van haar te koopen, waarbij zij elkander niet zelden op verschillende wijzen begunstigden, terwijl het belang der aandeelhouders publieke aanbesteding der noodige leverànciën en publieke verkoop der uit Oostindië aangevoerde goederen vereischte. Er waren zelfs nu en dan door hen goederen aan de Compagnie geleverd, zonder dat die gemeten, gewogen of geteld waren. [3] Somtijds werd de verkoop van aangekomen specerijen uitgesteld, wanneer eenigen hunner daarvan nog een voorraad in hunne pakhuizen hadden, opdat zij die eerst tot hoogen prijs zouden kunnen verkoopen. Sommigen dreven de onbeschaamdheid zoo ver, van in de schepen der Compagnie voor eigen rekening handel te drijven. Bovenal was het echter ergerlijk, dat de bewindhebbers zich meer en meer aan de keuze en het toezigt der participanten wilden onttrekken. Zelfs in Spanje en Portugal liet de koning de

1 Vgl. DE JONGE, t. a. p., III, bl. 120.
2 *Nootwendich Discours.*
3 *Eyndelijcke Justificatie der Misnoechde Participanten.*

kooplieden vrij om bewindhebbers over hunne goederen aan te stellen. In Engeland hadden de aandeelhouders der Oost-indische Compagnie dezelfde magt. En zou dan in de Nederlanden minder vrijheid bestaan? „Daar de vryicheyt bevochten is, moet mense oock behouden, om over sijn Goederen die te stellen en te verkiezen, diement toevertrout, ende niet sulcke als Burgemeesters of Heeren opdringen." [1] Het scheen echter dat de bewindhebbers zoo grooten invloed hadden, dat de belangen en regten der aandeelhouders voor niets geteld werden, doch vroeg men, waaraan die invloed was toe te schrijven, dan stuitte men ook weder op onzuivere bronnen. Of wat kon de reden zijn, dat de bewindhebbers sedert eenigen tijd altijd te 's Hage met geschenken verschenen? [2] „Ja, 't is soo verre gekomen, dat een goede Vrouwe aan de Bewinthebbers van Amsterdam een Request inghegheven heeft, luydende hoe dat sy tot tweemaal toe, als Bewinthebbers, (gelijck de Magi uyt Orienten) hare Offerhanden waren komen doen, niet in den Haach geweest hadde, verhoopende dat sy daeromme van haar Recht niet soude versteecken zijn (haar Man mede een Heylich zijnde, diemen wel een Keers ontsteecken mocht) maar dat Bewinthebbers wel souden doen, en senden etc. Onderteeckenende dit voorschreven Request op dese soete manier, N. N. Huysvrouwe van de Staten Generaal." [3] Lag in die geschenken, zoo vroeg men, geen bewijs dat de bewindhebbers de inschikkelijkheid en oogluiking van 's lands regering behoefden? Inderdaad was het voor iedereen, die lezen kon, boven allen twijfel verheven dat zij de artikelen 7 en 17 van het octrooi, die rekening om de tien jaren en uitdeeling, als er vijf percent in kas was, geboden, voor niet geschreven hielden, en den bij artikel 27 voorgeschreven eed, waarbij zij plegtig beloofd hadden „dat zij zich in hunne administratie wel en

---

1 *Nootwendich Discours.*

2 Vgl. USSELINCX, in Bijl. III, op de artikelen X—XXVIII in fine, waar hij zegt dat er „onbeschaemdelick met giften ende presenten" om bewindhebbersplaatsen gesolliciteerd werd.

3 *Nootwendich Discours.* In verscheidene andere pamfletten wordt deze anecdote herhaald.

getrouwelijk zouden gedragen, goede en deugdelijke rekening houden en doen," op onverantwoordelijke wijze verkrachtten. [1]

Langs welken weg trachtten de bewindhebbers dezen storm te bezweren, die met zulk eene hevigheid kwam opsteken, dat de Oostindische Compagnie zelve bedreigd scheen? Vooreerst door tegen de genoemde pamfletten andere over te stellen, waarin hun gedrag verdedigd werd. [2] Al heerschte in de Vereenigde Gewesten een aristocratische regeringsvorm, die al meer en meer naar oligarchie begon over te hellen, de publieke opinie was te krachtig, dan dat men haar, zelfs door de overheid gerugsteund, op den duur ongestraft zou hebben kunnen braveren; en het was dus van belang de argumenten der participanten zooveel mogelijk te ontzenuwen. Wat het koopen door bewindhebbers betreft, werd opgemerkt dat het belang der Compagnie zulks dikwerf vereischte, daar verscheidene hunner juist tot de voornaamste handelaars in specerijen behoorden en men dus, door hen uit te sluiten, de vraag aanmerkelijk beperken en daardoor den prijs verlagen zou. Wanneer bewindhebbers leveranciën deden aan de Compagnie, geschiedde dit nimmer zonder goedkeuring hunner medebewindhebbers. Dat er geen rekening werd afgelegd, was het gevolg van het gevaar dat

---

1 Onder de klagten der participanten komt ook herhaaldelijk voor, dat zij naauwelijks „weeskinderen interest" trokken, namelijk 6¼ percent, daar de assurantie op Oostindië 20 percent bedroeg. Zie *Nootwendich Discours*, en: *Korte aenwysinge van de kleyne profijten die de Participanten van de tegenwoordige geoctroyeerde Oost-Indische Compagnie dese* 19 *jaren hebben ghenoten*. In dit laatste geschrift wordt de assurantie op Oostindië op 24 percent berekend. Het is mij niet duidelijk hoe die assurantie hierbij in rekening kon worden gebragt, tenzij men van de veronderstelling uitging, dat er later eene reeks van slechte jaren zou komen, waarin weinig of niets zou worden uitgedeeld. In de tegenschriften wordt op het argument niet geantwoord. Omtrent de assurantie-premiën dier dagen meldt USSELINCX in zijn *Octroy* etc. van 1627: „Sijnde den ordinaris prijs van de Asseurantie of verseeckeringe van Hollant op Levanten 14. per cento, op Venetien 13. per cento, op Livorne, Genoa, Marseillen 10. per cento (van Hamborg op Spaignien 12. per cento) ende op de geheele Kuste van Africa ende West-Indien placht de verseeckeringe uyt Holland te wesen vier-d'half of vijf per cento."

2 Tegen-Vertooch, 1622. Later nog: Positien, door de welcke blijckt dat d'Oost-Indische Compagnye in de Maent van April 1623 alhier te Lande soo veel effecten hadde, alsse schuldich was, enz. 1623.

er in gelegen zou zijn, te midden van den krijg tegen Spanje, den waren toestand der Compagnie in de Nederlanden en in Oostindië openbaar te maken. De aangelegenheden der Compagnie waren „materie van staat" geworden en konden dus niet voor ieder worden blootgelegd. Bij het einde van het octrooi zouden de bewindhebbers daartegen hoegenaamd geen bezwaar meer hebben. Dat er in den laatsten tijd kostbare vloten naar Oostindië hadden moeten gezonden worden, sproot uit de dringende noodzakelijkheid voort om zich tegen de Engelschen te versterken, die, niettegenstaande het met hen gesloten verdrag, der Compagnie zooveel molijk afbreuk zochten te doen, zoodat zelfs de prins en de Staten Generaal haar daartoe gedrongen en vijf oorlogschepen bij de hare gevoegd hadden. Tot de voor die uitrusting noodige geldleening hadden de bewindhebbers beider toestemming gevraagd en gemakkelijk verkregen, daar de waarde van de bezittingen der Compagnie veilig toeliet eenige millioenen op te nemen en het voor de ingezetenen der Vereenigde Gewesten zelfs voordeelig was hunne ledig liggende kapitalen tegen 5½ percent aan de Compagnie te kunnen leenen.[1] De participanten oordeelden dus als blinden over de kleuren, terwijl bovendien hunne goede trouw aan ernstige bedenkingen onderhevig was. Immers schreven zij de daling der actiën aan verkeerde praktijken der bewindhebbers toe, terwijl velen hunner door aan den windhandel deel te nemen, die weder in 1621 was losgebroken, zonder door eene hernieuwing van het plakkaat van 1610[2] geheel gestuit te kunnen worden, zelven tot die daling medegewerkt en zich groote verliezen op den hals gehaald hadden. Ook namen zij niet in aanmerking dat de oorlog in Duitschland het vertier van specerijen aldaar zeer belemmerde en dus op haren prijs,

---

1 Dit wordt o. a. betoogd in de bovenaangehaalde *Positien:* „Het is een groot voordeel voor de Republijcque dat de Compagnye de middelen heeft met geld a deposito te kunnen Negotieren a 5½ per cento, des te meer also daer vele hondert tonnen schadts inde geunieerde Provintien aen vaste goederen gheleyt worden, daer van de lieden maer 3 ten hondert van en trecken."

2 Hiervoor, bl. 66.

en dien t'en gevolge ook op den koers der actiën, een nadeeligen invloed uitoefende.

De bewindhebbers lieten het echter niet bij deze over het geheel weinig afdoende argumenten, die wel bewezen dat zij zorg hadden gedragen de hooge regering te vriend te houden, maar geenszins als eene voldoende wederlegging van de klagten der participanten beschouwd konden worden. Alleen hadden deze bepaaldelijk ongelijk in hunne afkeuring der groote uitrusting van 1621, die inderdaad tot bevestiging van de magt der Compagnie in den Oostindischen archipel onmisbaar was geweest. [1] Het was dus van belang op krachtiger wijze den aandrang der participanten tegen te gaan, en met dat doel verscheen den 22. Junij 1622 een plakkaat, waarbij het belangrijkste der door hen uitgegevene pamfletten, het *Nootwendich Discours*, voor „een fameus, seditieus en oproerig libel" verklaard, het verkoopen, nadrukken of lezen op straffe verboden en eene premie van vierhonderd gulden uitgeloofd werd aan hem, die den schrijver of drukker kon aanwijzen. [2] Tevens werden hierbij de bewindhebbers der Oostindische Compagnie door de Staten-Generaal „in speciale sauveguarde ende protectie" genomen, een bewijs zoowel van den indruk, dien de pamfletten der participanten hadden gemaakt als van den ernst, waarmede de regering de partij der bewindhebbers koos. Intusschen, al bleek het hierdoor op de meest afdoende wijze, dat de participanten van de Staten geen ondersteuning te wachten hadden, nog bleef hun de weg van regten over. Het octrooi bevatte de voorwaarden, waaronder zij hun geld aan het bestuur der bewindhebbers hadden toevertrouwd: zij waren dus bevoegd om hen tot het afleggen van rekening en verantwoording en tot teruggave der ingelegde penningen na afloop van het octrooi te dagvaarden. Naauwelijks bleek het echter dat sommigen geneigd waren dien weg in te slaan, of de Staten van Holland gingen nog verder en verboden

1 Zie het *Vertoogh van den staet der Vereenichde Nederlanden in de quartieren van Oost-Indien* (in de Kronyk van het Historisch Genootschap, dl. X), bl. 112.

2 Gr. Pl. B. I, bl. 458. Een volledige afdruk van het plakkaat bevindt zich in de Bibl. Thysiana.

aan de regters en de Hoven van Justitie om kennis te nemen van eenige vorderingen of klagten, de verlenging van het octrooi en alle daartoe betrekkelijke zaken betreffende. [1] Zoo was voor de participanten dus elk middel afgesneden om bij de regering regt te verkrijgen of zichzelven regt te verschaffen. Geduldig en onderworpen moesten zij afwachten wat de Staten, in overleg met de bewindhebbers, goed zouden vinden voor het vervolg vast te stellen.

Voor deze wederregtelijke handelwijze was echter tweederlei grond. Vooreerst was de Oostindische Compagnie uit haren aard geen zuiver commerciële instelling. Wel was het behalen van winst haar hoofddoel, maar daar zij dat aanvankelijk alleen met de wapenen in de hand bereiken kon, was zij eene oorlogvoerende mogendheid geworden, van wier voorspoed in Oostindië de uitslag van den strijd der Republiek tegen Spanje voor een groot deel afhankelijk was en van wier handelwijze en toestand derhalve voor de Vereenigde Gewesten veel afhing. Van daar niet alleen de verpligting der terugkeerende vlootvoogden om aan de Staten-Generaal rapport te doen van hetgeen zij gedaan en ondervonden hadden, maar ook de gewoonte der bewindhebbers om belangrijke maatregelen, die tot den krijg betrekking hadden, met den stadhouder en de Staten te overleggen, ten einde zich van hunne goedkeuring en des noods van hunne ondersteuning te verzekeren. Zoo was de Oostindische Compagnie eenigermate eene landsinstelling geworden, een dier tweeslachtige ligchamen, die bestemd zijn om tegelijkertijd winst aan de aandeelhouders te bezorgen en voor het algemeen werkzaam te zijn, en waarvan de bestuurders, als zij hun pligt willen betrachten, altijd tusschen tweederlei belang geslingerd worden. Door haar aan te randen, haar in minachting te brengen of te ondermijnen, tastte men dus eene instelling aan, wier krediet en kracht met het welzijn der Vereenigde Gewesten ten naauwste zamenhingen. En was het niet aan de Compagnie haar kroon ontrooven, wanneer men hare bewindhebbers zoo openlijk en op zoo grove wijze

1 Resolutiën van 22 December 1622 en 10 Maart 1623.

van ontrouw aan den gezworen eed en van verregaande baatzucht betigtte? Was het, vooral met het oog op het buitenland, niet van belang terstond te toonen dat, welke geruchten er ook mogten verspreid worden, de Staten over hunne handelwijze tevreden waren en hen krachtig tegenover hunne vijanden handhaafden?

Behalve deze redenen van staat waren er ook van meer persoonlijken aard. Wanneer wij ons herinneren op welke wijze de Oostindische Compagnie door zamensmelting van onderscheidene gewone handelsvennootschappen ontstaan was, dan is het duidelijk dat hare bewindhebbers aanvankelijk in geen andere verhouding tot de participanten stonden dan in die van bezoldigde en verantwoordelijke lasthebbers tot hunne medevennooten. Die verhouding was echter allengs gewijzigd geworden. De bijna onbegrensde magt, bij het octrooi aan de bewindhebbers geschonken, de beperking hunner verantwoordelijkheid tot het afleggen eener rekening eens om de tien jaren, terwijl zelfs deze verpligting de eerste maal was opgeheven, had hen meer en meer tot de participanten in de verhouding gebragt, waarin de stedelijke regenten tot de burgers stonden. Dat de participanten nog andere regten hadden, dan te ontvangen wat de bewindhebbers goed vonden van tijd tot tijd uit te deelen, daaraan werd allengs niet meer gedacht. Die wijziging van begrippen, waardoor de oorspronkelijke lasthebbers meer en meer het karakter van meesters aannamen, werd natuurlijk zeer in de hand gewerkt door de zucht van de regenten der steden, waar Kamers gevestigd waren, om zelven tot bewindhebbers benoemd te worden, deels om de groote voordeelen, aan die betrekking verbonden, deels om daardoor aandeel te krijgen aan het bestuur der Compagnie. En het was voor hen niet moeijelijk om zich op de voordragt te laten plaatsen, die door de bewindhebbers moest worden opgemaakt, daar deze gaarne regenten in hun midden zagen, door wier tusschenkomst zij op hunne beurt invloed op de regering konden uitoefenen.[1] Zoo waren allengs meer en meer bewindheb-

[1] In eenen brief uit Hamburg aan de Staten-Generaal van 25 Oct. 1639 (op

bersplaatsen door regenten ingenomen, die in hunne nieuwe betrekking tegenover de participanten dezelfde gevoelens van hoogheid en onverantwoordelijkheid bleven koesteren.

Het was er echter verre af, dat de participanten door het plakkaat der Staten-Generaal afgeschrikt zouden zijn, om publiciteit aan hunne klagten te geven. Integendeel, nieuwe pamfletten zagen het licht, waarin de vorige beschuldigingen, soms met nog meer schimp en smaad, herhaald en met nieuwe voorbeelden van baatzucht en verkeerde praktijken gestaafd werden.[1] Namen durfde men echter in den regel niet noemen, uit vrees van „te offenceren de Magistraten Bewinthebbers van Amsterdam, daar kooplieden anders qualijck konnen woonen, de Overicheyt tot party hebbende."[2] Ook de schrijver van het *Nootwendich Discours*, dat niettegenstaande het plakkaat onder veranderde titels herhaaldelijk herdrukt werd,[3] nam de pen weder ter hand en gaf nog in hetzelfde jaar een *Tweede Noot-wendiger Dis-*

---

het Rijksarchief), herinnert USSELINCX o. a. dat hij er vroeger zeer op heeft aangedrongen „dat geen Magistraet Bewinthebber noch Bewinthebber te gelyck Magistraet sonde wesen. Maer t' is daer mede gegaen volgens tspreeckwoordt, stoot my daer ick wesen wil of ick val daer van selfs, want die voor haer of haere vrinden na t' Bewindt stonden, vonden smaeck in twee of dry duysent gulden jarlycx te strycken, sonder daer veel toe te doen dan dat sy in de regeeringe de Comp^e somwylen eenen dienst mogen doen die 't landt veel Duysenden kost ende schadet." De schrijver van het *Tweede Noot-wendiger Discours* zegt dat de bewindhebbers „meest al Magistraten zijn."

1 Zoo o. a. in 1624 het *Klaer Vertooch van de schadelycke Directie der Bewinthebberen.* Ook werd in hetzelfde jaar het octrooi van 1602 op nieuw uitgegeven, met het bijschrift: „Daer d' Overheydt de Gemeynte by de Privilegien ende gerechticheyt mainteneert, floreren de Landen. Door het contrarie, rijst tweedracht, waer deur welvaert, en kracht te gronde gaet, etc. Int Jaer dryentwintich der lang-geweygerde ende noch on-gedane Reeckeninge." (Op de Bibl. Duncaniana). Zie voorts hierboven noot 2 en bl. 118, noot 1 in fine.

2 Tweede Noot-wendiger Discours.

3 De pamfletten getiteld: Ootmoedighe Beklagh-redenen aan de Hooch-moghende Heeren Staten-Generael van de geunieerde Provincien, gedaen door d' onderdanighe Deel-hebbers inde Oost-Indische handelinge tegens de schaedelijcke Disordren, 1622, en: Den vervaerlycken Oost-Indischen Eclipsis, vertoont aen de Vereenichde Provincien door de participanten van d' Oost-Indische Compagnie, 1625, zijn niet anders dan nadrukken, in eenigzins gewijzigden vorm, van het *Nootwendich Discours.*

cours [1] uit, waarin hij, met herhaling in heftiger vorm van vele zijner vorige beweringen, vooral den op de klagende participanten geworpen blaam, reeds in zijn eerste geschrift ter loops besproken, trachtte te weêrleggen. Men had hen voor lieden zonder fortuin uitgemaakt, terwijl tien van hen meer aandeelen in de Compagnie hadden, dan de zestig bewindhebbers te zamen, en zich nog veel meer aandeelhouders openlijk bij hen zouden aansluiten, als deze niet vreesden de Amsterdamsche regenten tegen zich in te nemen; voor bankroetiers „als offer onder de Bewinthebbers noyt niemandt gefailleerd en waar;" voor vreemdelingen, maar Brabanders en Vlamingen waren immers geen vreemdelingen „al werden sy by Indiscrete daar voor gescholden, maar Landtsaten en Ingheboorne onder eenen Heer." En „of schoon haarder een deel in Hollandt niet geboren en zijn, soo verhoopen sy daarom niet, hare Gerechticheyt verloren te hebben, om in Billijckheyt en Reden voor 't hare te spreecken. Want anders sout ellendich zijn in Hollandt te woonen." [2] Dat zij hun toevlugt tot de drukpers hadden genomen, kon hun niet euvel worden geduid, daar hunne vorige memoriën en requesten zonder gevolg waren gebleven. „'t Is den eenigen middel van uytkomste der Ellendighen, den ghemeenen roep, en Allemans oordeel sijn saack t' onderwerpen, 't welc niet met Schrifturen kan, maar met den druk geschieden moet." Wat de beschuldiging betreft van de Oostindische Compagnie te ondermijnen en de oprigting der Westindische tegen te houden, die werpt de schrijver verre van zich af. Integendeel verklaart hij beiden te houden „voor de eenige twee vaste stutten van onsen wanckel-baren ende val-dreygenden Staat." De klagende participanten ver-

---

1 Herdrukt onder den titel: Den Langh-verwachten Donder-slach, Voorsien ende voorseyt in den Oost-Indischen Eclipsis. Deze tweede editie is in hoofdstukken verdeeld en met enkele woorden vermeerderd.

2 „Is dit" — vraagt de schrijver later — „het gene alle Menschen van andere Landen hier heeft getrocken. Is dit om die hier syn te behouden. Is dit om den goeden naam van *Libertas Libertas* die wy soo roemlyck uyt blasonneren, buytens lants te mainteneren. En is dit de goede Renommee, die wy hebben, van yder een Justitie te doen, nakomen, 't welck de eenighe oorsaack is dat Republijcken floreren."

langen volstrekt geen ontbinding der Compagnie en willen hun geld gaarne daarin laten, mits er maar behoorlijk rekening en verantwoording worde afgelegd. De Westindische zouden zij gaarne zien tot stand komen, en zij betreuren het dat men zooveel moeite heeft om het daarvoor noodige kapitaal bijeen te krijgen; maar dat is hoofdzakelijk hieraan toe te schrijven dat men haar op verkeerde grondslagen gevestigd heeft, niettegenstaande herhaaldelijk in het licht is gesteld op welke wijze zulk eene compagnie moet zijn ingerigt. De schrijver laat daarop eene beknopte schets der plannen van USSELINCX volgen, zonder diens naam te noemen,[1] en schrijft het verwerpen van diens raad hoofdzakelijk aan den tegenstand van de bewindhebbers der Oostindische Compagnie toe, die vreesden dat zij zouden moeten volgen als de Westindische den vorm had aangenomen, die het meest met de belangen zoowel van de aandeelhouders als van den staat strookte. Ook nu trachtten de bewindhebbers den billijken eisch der participanten af te wijzen en zich als onverantwoordelijke magthebbers boven hen te verheffen, door zich als regenten te doen gelden en de openbaring hunner grieven als strafbare zamenspanning en verzet tegen de overheid te brandmerken. Daarbij greep echter eene ergerlijke verwarring van begrippen plaats. Immers moest men onderscheid maken tusschen verschillende betrekkingen, die somtijds door denzelfden persoon bekleed kunnen worden. „Soo nu eenige Burgemeesters, Schepenen of andere Regierders van privee Steden, vergetende haere Hoocheyt om 't genut, haar selve in die Facteurie drayen, en wy van haar namaals, als die wy loonen, Rekeninghe, bewijs en reliqua van onse ingeleyde Penningen eysschen, gelijckmen in alle onderlinge Negotie gewent is te doen, soo moetmen

[1] De volkomene overeenstemming van den geest der pamfletten, namens de klagende participanten der Oostindische Compagnie in het licht gegeven, met de inzigten van USSELINCX, doet het vermoeden ontstaan dat deze aan hun verzet niet vreemd is gebleven, terwijl de aantijging der bewindhebbers, dat er zich bankroetiers onder de klagers bevonden, bepaaldelijk op hem schijnt te slaan. In elk geval blijkt er uit dat de voorstellen van USSELINCX meer weerklank vonden bij de gemeente dan bij de regering.

niet dencken, dat wy daar mede voor hebben de Hooge Overheyt te raken. Want wy daar voor alleen kennen de Ho. Mo-Heeren Staten-Generaal, elck in syn Provincie, die wy als beter onderwesen, wel sullen onge-Pent [1] laten. Maar wy noch niemant ter weerelt, die oordeel heeft, en kent een prive Regierder van een Stat, die hem om loon in Kooplieden dienst ghebruycken laat, voor de Hooghe Overheyt der Landen. — — Want voor eerst soo strijt het *ex Diametro* teghen malkanderen Heer en Knecht te zijn. Heeren en Regierders van Steden en Landen te wesen, en Facteurs en Knechts van Kooplieden, haar Ondersaten. — — Want hier deur ist dat men de vryheyt gebruyckt, van misschien al te familiaer teghen haer te schryven, deur dat sy haer selven avileeren. — — Hoe konnense te gelijck en op eenen tijt, onse Rechters en Knechten zijn. Hier uyt nemen die van Vranckrijck en Enghelant oorsaack, om met ons deur Represalien te willen procederen. Want, seggen sy, soo wy klagen aan de Heeren van Steden en Scheepen Bancken, daar sitten Bewinthebbers, Formele Party. Aan Admiraliteyten, daar sijn Bewinthebbers. Aan Staten Generaal, daar vintmen Staten Generaal en Bewinthebbers te gelijck, en op eenen tijt, Formele Party. — — Hoe ongehoort sout oock wel eer in ymants ooren geklonken hebben, dat Burgemeesters en Regierders over Steden, presumeren over Kooplieden goederen (die hare Regieringe niet toucheeren, als sijnde vrije Negotie, en den Staat niet rakende), Facteurs eerst te kiesen, en te stellen, en soo alleenskens Usurperende, ten lesten haar selven om eygenbaat, in de Facteurie of Commissie, daar van sy geen kennis hebben, als Heeren met Authoriteyt in te dringhen. — — De Participanten konnen noch willen met Placcaten en Sauve-garden betaalt zijn, maar met deuchdelijcke Rekeninge, en oplegging van Penningen, ende denckt niet dat u leet geschiet, als goede Luyden van hare Facteurs 't heure eysschen."

Door deze heldere uiteenzetting van het verschil tusschen onverantwoordelijke regenten en verantwoordelijke bestuurders

[1] D. i. niet met de pen aangeroerd of besproken.

eener vennootschap, was de ware grond van het gerezen geschil op uitmuntende wijze aangewezen. Er was echter nog één punt, dat men niet met stilzwijgen kon voorbijgaan, omdat de bewindhebbers er in hunne verdedigingsgeschriften telkens op terugkwamen en het gewigt er van inderdaad niet ontkend kon worden. Volgens hen was de Oostindische Compagnie „materie van Staat" geworden. Haar innerlijke toestand kon dus onmogelijk geheel worden blootgelegd en de participanten hadden er zich niet mede te bemoeijen. Op meesterlijke wijze wordt dit argument nu tegen henzelven gekeerd. Is werkelijk, zegt de schrijver van het *Tweede Noot-wendiger Discours*, de Compagnie materie van Staat „gelyck wy geeren bekennen, en hoe langer hoe meer noch bevonden sal worden," dan moeten de Staten-Generaal ook de leiding van den oorlog op zich nemen, de forten onderhouden en verdedigen, de bevelhebbers en gouverneurs aanstellen en voorts zorg dragen, zoowel dat de zaken in Indië behoorlijk gedreven worden als dat den participanten door de bewindhebbers geen onregt wordt aangedaan. Dan zou alles veel beter gaan en tevens het toezigt der Staten-Generaal iets beteekenen; want met betrekking tot de zaken van staat en oorlog zouden zij uit eigene oogen kunnen zien, terwijl zij thans al hunne inlichtingen van de bewindhebbers kregen, en met de zaken van negotie, waarvan zij geen verstand hadden, zouden zij zich niet te bemoeijen hebben. Afscheiding van handel en regering was dus ook naar de overtuiging der klagende participanten het beste middel om hunne belangen met die van den staat in overeenstemming te brengen.

Die afscheiding streed echter niet alleen met het belang der bewindhebbers maar evenzeer met de hulpmiddelen der Republiek. Met vernieuwden ijver was de oorlog in 1621 van de zijde van Spanje hervat. Geldgebrek dwong prins MAURITS zich hoofdzakelijk tot maatregelen van verdediging te beperken en de Staten-Generaal konden er dus niet aan denken om ook den strijd in Indië van de Compagnie over te nemen. Integendeel moesten zij het als een groot geluk beschouwen dat deze, door den vijand in het verre Oosten

bezig te houden, hen krachtig te hulp kwam, en het kon dus wel niet aan twijfel onderhevig zijn, of haar octrooi in 1623 vernieuwd zou worden.[1] Zelfs zagen de Staten-Generaal er geen bezwaar in om de bewindhebbers voorloopig hunne betrekkingen te laten behouden, niettegenstaande in verschillende geschriften krachtig op nieuwe en vrije keuze door de participanten was aangedrongen.[2] Intusschen was de publieke opinie te gunstig voor de laatsten gestemd, dan dat het niet noodig geweest zou zijn haar eenige concessiën te doen, terwijl de Staten-Generaal, waarvan voorzeker vele leden van de billijkheid van sommige eischen der participanten overtuigd waren, de gelegenheid niet voorbij mogten laten gaan om in de inrigting der Oostindische Compagnie althans eenige verbeteringen te brengen. Van daar dat in het plakkaat van 22 December 1622, waarbij de Compagnie voor een en twintig jaren verlengd en de bewindhebbers in hunne betrekkingen bevestigd werden, vooreerst uitvoerig de redenen werden opgegeven, die tot hernieuwing van het octrooi hadden geleid,[3] en ten tweede daarin de volgende

---

1 Algem. gesch. des vaderlands, voortgezet door W. G. BRILL, III, derde stuk, bl. 662, 667, 776 v.

2 Zie o. a. Vertooch aen de Staten Generael aengaende de tegenwoordige Regeringe van de Bewinthebbers vande Oost-Indische Compaignie, 1622. Daarin verlangen de participanten: „Datmen haer geen Bewinthebbers tegens haeren Danck opdringhe, insonderheyt niet die, die haer noch gheen Contentement van goede Reeckeninge gedaen en hebben: Maer dat voortaen de Hooft-participanten sal vry staen, te stellen tot Bewinthebbers over haer eigen middelen, die sy het toe betrouwen met approbatie van uwe E. H. Mo. ende dat elck een mach kennisse ende wetenschap hebben van den staet van de Compagnie, ende verseeckert zijn, dat syne middelen well ende getrouwelick worden geadministreert. Het welck immers niemant behoort gheweygert te worden, insonderheyt wiens liefde ende *affectie* datmen tot hemwaerts wil behouden, het welck in Republicken als dese Landen zijn, insonderheyt hoochnoodich is, dat de Overheden de *affectie* van haere Onderdanen tot haerwaerts hebben."

3 „De Staten Generael — — — lettende dat den welstant der Ingesetenen deser Landen principalijck is bestaende in Navigatie, Handelinge ende Commerciën, die uyt de selve Landen van allen ouden tijden ghedreven, ende metter tijdt vermeerdert zijn, in alle Landen van Europa, Asia, Africa, ende anders, mitsgaders oock op de seer groote Subsidien by ons van tijt tot tijt uytte middelen vande Landen ende gherechticheyt van dien gedaen aen de voorsz. Compagnie, op hoope van metter tijt behoorlijcke vruchten daer van te trecken tot

wijzigingen werden gebragt. De bewindhebbers zouden binnen zes maanden na afloop van het eerste octrooi aan hoofd-participanten, door de participanten gekozen, algemeene rekening en verantwoording moeten doen, „naer stijle ende in behoorlijcke forme, als onder Koopluyden gebruyckelijck is te geschieden," ten overstaan van gedeputeerden der Staten-Generaal, met open deuren en vensteren, zoodat alle participanten er bij tegenwoordig konden zijn. Om de tien jaren zou die rekening en verantwoording op dezelfde wijze worden herhaald. De bewindhebbers zouden voortaan volgens een rooster aftreden en dan eerst na drie jaren weder benoembaar zijn. Zij zouden gekozen worden door de Staten of de stedelijke regeringen uit drietallen, opgemaakt door de bewindhebbers met eenige hoofdparticipanten, daartoe door de participanten aangewezen. In dezelfde Kamer zouden geen bloed- of aanverwanten tot den vierden graad ingesloten tegelijkertijd bewindhebbers kunnen zijn. Hun loon zou uit één percent van de zuivere opbrengst der verkochte goederen bestaan, terwijl daarbij noch de schepen met toebehooren en het geschut der Compagnie noch opgenomen penningen in rekening zouden mogen gebragt worden. Zij zouden niets mogen verkoopen of leveren aan de Compagnie zonder uitdrukkelijke vergunning in elk bijzonder geval van de provinciale Staten of de stedelijke regeringen, en ingeval zij van de Compagnie kochten, zouden zij boven andere koopers geen voorregten mogen genieten. Voorts zouden door de hoofdparticipanten negen uit hun midden worden gekozen, namelijk vier te Amsterdam, twee te Middelburg en de drie overigen uit de andere Kamers, om de jaarlijksche reke-

---

soulagement van de goede Inghesetenen deser Landen, wiens middelen in de voorschreven subsidien ende assistentien aen de voorsz. Compagnie ghedaen seer merckelijck syn ghedispendeert, ende boven dien noch omme te conserveren het publijcque gheloof ende contracten aenghegaen met veele ende diverse Natien, Rijcken, ende Landen in Oost-Indien, ende de behoudenisse van de plaetsen aldaer mette voorsz. onse assistentien vercregen, ende onder onse gehoorsaemheyt gebracht, ende eyndelijck op den grooten ondienst die tot nadeel van alle de Ingesetenen vande Landen staet te verwachten, indien de voorsz. Compagnie soude worden gedissolveert."

ningen der Kamers na te zien, terwijl de Kamer van XVII gehouden zou zijn zoowel bij het verkoopen van goederen als bij andere „groote ende importante saecken" hun advies in te winnen.

Zoo was althans eenigermate aan sommige bezwaren der participanten te gemoet gekomen en aan de voornaamste onder hen eenige invloed toegekend. Het was er echter verre af, dat zij daarmede tevreden zouden zijn geweest.[1] Zij zonden gemagtigden[2] naar 's Hage om zich bij de Staten-Generaal te beklagen, dat men zonder hunne toestemming over hun wettig eigendom beschikt had, en op verbetering van het octrooi aan te dringen. De Staten, met de zaak verlegen en geslingerd tusschen de zucht om de bewindhebbers te believen en de vrees om de opgewekte hartstogten der gemeente nog meer aan den gang te maken, riepen de tusschenkomst van den Stadhouder in en beraamden overeenkomstig zijn advies den 13 Maart 1623 eene *Naerder Interpretatie van de Continuatie des Oost-Indischen Octroys*, waarin weder enkele bezwaren werden uit den weg geruimd. De rekeningen zouden geverifieerd moeten worden „mette Boecken, Factueren uyt Oost-Indien ende andere Documenten daer toe nodich." De hoofdparticipanten zouden jaar-

---

1 Dit blijkt o. a. uit den volgenden titel van een afdruk der wijzigingen, door het plakkaat van 22 Dec. 1622 in het octrooi gebragt: Continuatie ofte Ampliatie van het Oost-Indische Octroy, 't welck op een Sondach exterordinaris, by eenige der Hog. Mog. Heeren Staten Generael, ende een deel Bewinthebbers te samen gheraemt, ende besloten wiert: Maer noyt by de dolerende Participanten is, ofte heeft konnen aenghenomen worden. Als selfs strijdende teghen d'Articulen van het Oude Octroy, by Bewinthebberen op Eere, Eedt en Vromicheyt solemnelick besworen. Oock mede verstaen sy datmen in een nieuwe Societeyt tegen haren danck (contrary alle geschreven ende natuyrlicke Rechten, ende Nederlantsche Privilegien) tot onaenghename Conditien, daer sy in Vrye Landen, Vrye Luyden zijn, en vrye goederen hebben, haer niet en vermach in te trecken. Als by de naervolgende Schriften en Protestatien is blijckende.

2 In de Bibliotheca Thysiana bevindt zich eene verzameling van gedrukte requesten, protesten en memoriën der dolerende participanten, waarvan de titels in de Chronologische Lijst achter dit werk zijn opgegeven en waaruit onderscheidene verder voorkomende bijzonderheden geput zijn. Als gemagtigde der participanten komt daarin voortdurend de advokaat SIMONIDES A MIDDELGEEST voor, met anderen, wier namen afwisselen.

lijks ook de rekeningen der uitrustingen mogen onderzoeken, doch daarentegen verpligt zijn geheim te houden, wat in de door hen bijgewoonde vergaderingen van de Kamer van XVII voorviel. Voorts zou er jaarlijks eene uitkeering aan de participanten moeten gedaan worden, hetzij in waren hetzij in geld, wanneer de staat der Compagnie het toeliet. De gemagtigden der participanten verklaarden echter uit hunnen naam daarmede geen genoegen te kunnen nemen, drongen er bepaaldelijk op aan dat het ieder vrij moest staan zijn geld thans terug te nemen, en verlangden bovendien dat aan de negen hoofdparticipanten, die nu en dan in de Kamer van XVII zitting zouden nemen, niet alleen eene raadgevende maar ook eene beslissende stem zou worden toegekend. De gedeputeerden van zes provinciën in de Staten-Generaal waren geneigd dit laatste verzoek toe te staan, maar de Hollandsche gedeputeerden verklaarden zich daartoe onbevoegd en hielden de zaak tegen.

Aan verandering van het octrooi was nu niet meer te denken, en de participanten moesten zich dus tevreden stellen met de nieuwe regten te gebruiken, die zij verworven hadden. Daartoe behoorde in de eerste plaats de keus van rekeningopnemers. Nog voordat deze geschiedde, deelden de bewindhebbers, voor het eerst na 1620, weder 25 percent uit, doch droegen daardoor weinig bij om de participanten in gunstiger stemming te brengen, daar deze zich integendeel door die in hunne oogen geringe uitdeeling, na drie jaren wachtens, zeer teleurgesteld gevoelden. Het schijnt dat de keus der rekeningopnemers geen bezwaren heeft opgeleverd [1] en dat zij in den zomer van 1623 te Amsterdam

---

[1] Er heerscht op dit punt in het *Hist. Verhaal der O. I. Compagnie* (II, bl. 342) en bij andere schrijvers eene verwarring tusschen de keus der rekeningopnemers en de keus der hoofdparticipanten, die nu en dan in de Kamer van XVII zitting moesten nemen. Alleen tegen de laatste hebben de participanten zich verzet. De eerste schijnt op behoorlijke wijze te hebben plaats gegrepen, welligt omdat de keuze door den Stadhouder geschiedde uit eene door de participanten opgemaakte nominatie, gelijk de Staten van Holland den 10 Maart 1623, als het beste middel om alle geschillen te voorkomen, hadden aanbevolen. Uit het *Cort verhael van tgene door de Ho. Mo. Heeren Staten generael geordonneert*

met hun arbeid begonnen zijn. Terstond deed zich echter tusschen hen en de bewindhebbers een belangrijk verschil van gevoelen op. De laatsten wilden de rekening afleggen door de boeken, waarin de uitgaven voor de uitrustingen naar Indië en de inkomsten van den verkoop der van daar ontvangene retouren waren opgeteekend, in het openbaar voor te lezen; de rekeningopnemers daarentegen verlangden die boeken met de daartoe betrekkelijke bescheiden te vergelijken. Immers was er bepaald dat de rekening naar stijl van kooplieden moest worden afgelegd, [1] en zij moesten zich dus kunnen overtuigen dat alle uitgaven werkelijk gedaan en alle inkomsten behoorlijk geboekt waren. Bepaaldelijk verlangden zij dien ten gevolge de kasboeken [2] der afzon-

---

is, wegens het doen der 21-jarige Rekeninge der Oost-Indische Compagnye blijkt niet van eenige verkeerde praktijken bij de benoeming der rekening-opnemers of van eenig verzet daartegen. Wel schijnt daarvan blijk te geven het pamflet getiteld: *Proceduren ghehouden over de verkiesinghe der Hooft-Participanten, tot het opnemen van de een-en-twintichjarige Reeckeninge der Oost-Indische Compagnye, gebeurt tot Amsterdam,* maar uit den inhoud blijkt dat de titel verkeerd gesteld is en dat er alleen gehandeld wordt over de benoeming van de vier Amsterdamsche hoofdparticipanten, die de jaarlijksche rekeningen moesten nazien en wier advies de Kamer van XVII moest inwinnen. Als rekening-opnemers komen in het genoemde *Cort Verhael*, waarin de officiële requesten, protesten, resolutiën der Staten-Generaal enz. zijn opgenomen, voor: JAN DUYTS, VOLCKERT NANNINCK, DANIEL GODIN, JAN VERNAT, JAN HOCHEPIED, JORGE TIMMERMAN, PIERRE LE BOUCQ, PIETER DE SLACHMULDER, BOUDEWIJN A. VAN DER GOES en AERT GHIJSELS. Voor JAN staat soms JEAN, soms JEHAN. VOLCKERT NANNINCK (ook NANNINCX) voegt soms AB HITHA bij zijn naam.

1 „De lesinge der boecken ter publijcque audientie, omme daer mede reken. te doen, is wel een maniere van Stadts reken. van Dijckagien ofte diergelijcke, daer maer uytgifte is ende ghene" (in plaats der twee laatste woorden staat verkeerdelijk *eenige*, 't welk geen zin heeft) „verhandelinge van ware, incoop ofte vercoop van Coopmanschappen etc. Maer een ongehoorde maniere onder Cooplieden, dewelcke sulcke stijl van rekeninge niet en gebruycken, noch admitteren souden in gene Landen daer Coophandel gedreven wert, ofte het houden van boecken gepractiseert wort." Antwoord der participanten van 4 Dec. 1623, in het *Cort Verhael*, bl. 25.

2 De rekeningopnemers klaagden bepaaldelijk (*Cort Verhael*, bl. 27): „dat de Cassa-boecken door ses Bewinthebberen gehonden, die omtrent de seven jaren vervolgens hebben gehadt den ontfanck ende uytgift der gelden, niet te voorschijn werden gebracht. — — — ende is het verlies ofte de weygeringhe van dese Cassa-boecken mede oorsaeck gevende tot vermeerderinge vande voorgaende suspitien: Also daer onder zijn de Cassa-boecken van die Bewinthebbers die op

derlijke Kamers, waarin alle inkomsten en uitgaven dag aan dag waren opgeteekend, de brieven uit Indië of de facturen der van daar gezondene goederen en de Indische boeken, waarin de uit de Nederlanden ontvangen geldsommen en andere artikelen vermeld stonden. Alleen dan konden zij de posten in de hun ter hand gestelde boeken naar behooren controleren, en zich vergewissen dat er werkelijk in Indië of in de Nederlanden zooveel ontvangen was, als daarin stond aangeteekend. De bewindhebbers beweerden echter dat zij niet verpligt waren die stukken af te geven, en stelden aan de rekeningopnemers wel eenige boeken en facturen ter hand, maar op verre na niet wat deze meenden noodig te hebben om hunne taak naar behooren te vervullen, en bovendien met uitdrukkelijke weigering om zich daaromtrent te verantwoorden of verdere inlichtingen te geven. De rekeningopnemers, met die volgens hen, „absurde reserven ende restrictiën" [1] geen genoegen nemende, wendden zich tot de Staten-Generaal, die, na het advies hunner gedeputeerden bij het opnemen der rekening te hebben ingewonnen, den 10 November beslisten dat de bewindhebbers verpligt waren de verzochte stukken af te geven, en toen deze daarin nalatig bleven, hun den 4 April 1624 uitdrukkelijk bevalen, alle noodige documenten ten overstaan van hunne gecommitteerden onder inventaris aan de rekeningopnemers over te leveren. De bewindhebbers, die de Staten van Holland op hunne zijde hadden, bleven echter weigerachtig en zochten allerlei uitvlugten, waarop de Staten-Generaal beide partijen voor zich bescheidden. De rekeningopnemers, die nu eene lijst overlegden der stukken die zij verlangden, met opgave der redenen, waarom zij die noodig hadden, waren zoozeer in hun regt, dat de Staten-Generaal hen bezwaarlijk in het ongelijk konden stellen; maar de Staten van Holland,

---

eenmael 35 M. gulden onder hen gedeelt hebben ende naer huys gebracht, als winste van de Cassa, de welcke sy daer naer metten Interest hebben moeten restitueren." De bewindhebbers hadden met betrekking tot die boeken gezegd, dat zij de erfgenamen hunner overledene collega's er naar gevraagd hadden, doch dat deze die niet hadden gevonden.

[1] Cort Verhael, bl. 8.

die hun geen gelijk wilden geven, wisten door tusschenkomst hunner gedeputeerden het nemen van eene afdoende resolutie voortdurend tegen te houden. Toen de rekeningopnemers, te Amsterdam teruggekeerd, den 24. Junij hun arbeid wilden voortzetten, vonden zij het lokaal van alle boeken en papieren ontruimd en wendden te vergeefs pogingen aan om die terug te krijgen. De bewindhebbers gaven tot antwoord dat de zaak reeds lang genoeg geduurd had, daar het hun toch slechts te doen was om hunne nieuwsgierigheid te bevredigen en groote vacatiegelden te trekken. Notariële protesten baatten evenmin als requesten aan den prins en de Staten-Generaal.[1] De toegezegde rekening en verantwoording bleef achterwege.

Niet veel beter liep het af met de benoeming der negen hoofdparticipanten, die voortaan de jaarlijksche rekeningen nazien en in sommige gevallen in de Kamer der XVII zitting zouden hebben. Zoowel te Rotterdam als te Amsterdam trachtten de bewindhebbers op die keuze een overwegenden invloed uit te oefenen en maakten zich daarbij aan praktijken schuldig, welke op beide plaatsen zooveel ontevredenheid verwekten, dat door onderscheidene participanten niet alleen bij notariële akte protest opgemaakt en aan de bewindhebbers beteekend, maar ook de Staten-Generaal dringend verzocht werden hen tot hun pligt te brengen.[2]

---

1 De meeste dier stukken werden ook in druk uitgegeven. Een der belangrijkste is de *Contra-Deductie der Dolerende Participanten*. Het laatste stuk, hieromtrent in de Bibl. Thysiana voorkomende, is een request der rekeningopnemers aan de Staten-Generaal van 21 December 1624, waaruit blijkt dat de zaak hokte bij de Staten van Holland, die geen finale resolutie wilden geven. Uit dezen afloop blijkt tevens de onkunde of partijdigheid van het *Historisch Verhaal der O. I. Comp.*, waarin wij lezen (II, bl. 346): „De een en twintig Jaarige Rekening en verantwoording, waar over zoo veele stribbelingen en oneenigheden waren voorgevallen, wierd eindelijk door Bewindhebberen, aan de verkooren en beëedigde Hooftparticipanten, ten hunnen genoege gedaan."

2 Uit de *Proceduren ghehouden over de verkiesinghe der Hooft-Participanten* blijkt dat de bewindhebbers weigerden eene lijst der hoofdparticipanten te geven „'t selve excuserende om datter eenige persoonen onder waren, die hare namen niet bekent wilden gemaeckt hebben;" dat zij evenens weigerden van degenen, die den 30 Junij te Amsterdam voor de verkiezing waren opgekomen, de uitdrukkelijke verklaring te vorderen dat zij minstens voor 1000 ponden vlaamsch

De Staten van Zeeland, waar zich ook vele misnoegde participanten bevonden, kozen voor deze partij en drongen insgelijks op herstel hunner grieven aan. Maar de Staten van Holland hielden den bewindhebbers de hand boven het hoofd en oefenden op de Staten-Generaal te veel invloed uit, dan dat zij in het openbaar in het ongelijk zouden gesteld zijn. Bovendien, niet alleen de magt der Republiek, ook haar crediet was reeds ten naauwste met den toestand der Oostindische Compagnie verbonden. De Nederlandsche gezanten in Engeland hadden wissels getrokken op de Compagnie, die de Staten dringend verlangden dat deze aan zouden nemen; en een geschil met Frankrijk over koopvaardijschepen, die door de Compagnie genomen waren, dreigde een ernstigen keer te nemen, wanneer deze niet bereid was eene aanzienlijke som als schadevergoeding uit te keeren. [1] Op alle punten noopte dus het staatsbelang, de bewindhebbers tegenover de participanten te steunen en deze gaven eindelijk, daar hunne pogingen toch niets baatten, den tegenstand op. [2]

Hiermede was echter het veeljarige geschil op eene wijze beslist, die op de Oostindische Compagnie noodwendig een schadelijken invloed moest uitoefenen. De twee hoofdvereischten voor de goede administratie eener naamlooze vennootschap: verpligting tot volledige rekening en verantwoording aan alle deelhebbers en afzetbaarheid der bestuurders, ontbraken en zijn nimmer naar behooren ingevoerd. Wel werd het eerste punt nog meermalen ter sprake gebragt en op nieuw geregeld, doch steeds op zulk eene wijze, dat de verantwoording der bewindhebbers even weinig beteekende

---

aandeel hadden in de Compagnie, en dat de opgekomenen voor een groot deel bloedverwanten of vrienden der bewindhebbers waren. Over de proceduren te Rotterdam, waar de verkiezing „onwettelijck, subreptivelick ende opreptivelick" geschied was, zonder dat er eene behoorlijke oproeping der hoofdparticipanten had plaats gegrepen, geeft eenige inlichting het *Protest der Dolerende Participanten van Delft, ghedaen aen die van Rotterdam.*

[1] Zie hiervoor, bl. 53 supra.

[2] Zie nog Algem. Gesch. des vaderlands, voortgezet door W. G. BRILL, III, derde stuk, bl. 829.

als het toezigt dat op hunne handelingen kon worden uitgeoefend.

Bij de tweede verlenging van het octrooi in 1647 werd bepaald, dat er om de vier jaren door de Kamer van XVII eene algemeene rekening moest worden afgelegd ten overstaan van vier hoofdparticipanten, door de gezamenlijke hoofdparticipanten gekozen, en vier gedeputeerden uit de Staten-Generaal. Dit was in zooverre eene verbetering als een tijdperk van vier jaren korter en dus beter te overzien is dan een tijdperk van tien jaren; ook schijnt er aanvankelijk inderdaad eene vergelijking van de rekening met de daartoe betrekkelijke bescheiden te hebben plaats gegrepen. Van rekening met open deuren en vensters ten aanhoore van alle participanten was echter thans geen sprake meer. Intusschen vonden de verschillende Kamers het weldra zeer lastig om telkens hare rekeningen voor de Kamer van XVII op te maken, opdat zij in eene algemeene rekening zouden kunnen worden overgebragt. Dit was in strijd met haar streven naar zelfstandigheid, weshalve de bewindhebbers van de Staten-Generaal verzochten en verkregen, dat er geen algemeene rekening meer zou worden opgemaakt, maar dat elke Kamer hare eigene rekening om de vier jaren door eenige hoofdparticipanten zou mogen laten goedkeuren. Hierbij hadden de bewindhebbers het veel meer in hunne magt om de wijze, waarop de rekening zou worden afgelegd, te regelen, terwijl bovendien van hoofdparticipanten, die hopen konden eenmaal zelven op voordragt der bewindhebbers naast hen zitting te nemen, [1] weinig aanmerkingen te verwachten waren. De goedkeuring bleef dan ook nimmer achterwege en werd natuurlijk des te gereeder gegeven, naarmate de uitdeelingen ruimer geweest waren en de toestand der Compagnie dus bloeijender scheen. Nu konden de bewindhebbers die uitdeelingen niet slechts naar willekeur bepa-

---

[1] Vgl. LUZAC, Hollands rijkdom, IV, bl. 478: „de hoofddeelgenooten, welke er maar alleen deel in neemen op hoop, dat zij eens bewindhebber zullen worden, en dan de inkomsten en voordeelen, welke 'er aan verknocht zijn, genieten."

len, maar zij hadden er ook zelven, als behoorende tot de voornaamste aandeelhouders, belang bij, die menigvuldig en aanzienlijk te maken. Van daar dat zij niet alleen bleven uitdeelen, als het voorhandene geld voor andere doeleinden dringend noodig was, zoodat zij dikwerf genoodzaakt waren geld op te nemen, maar dat zij zelfs in de tweede helft der zeventiende eeuw nu en dan uitdeelden, als hun de middelen daartoe geheel ontbraken. Onder voorwendsel dat er spoedig en zeker aanzienlijke winsten te wachten waren, stelden zij dan de aandeelhouders tevreden met rentegevende obligatiën ten laste der Compagnie, [1] en hielden daardoor het jaarlijksche bedrag der uitdeelingen, dat in de eerste helft der zeventiende eeuw gemiddeld 20 percent bedragen had, in de tweede helft op 15 percent staande. Intusschen werd de Compagnie daardoor met schulden bezwaard [2] die, in verband met andere omstandigheden, haren bloei allengs ondermijnden. De Staten-Generaal, die het toezigt, dat zij in 1647 op zich hadden genomen, voortdurend bleven uitoefenen, hadden deze en andere verkeerde praktijken gemakkelijk kunnen tegenhouden; maar hunne medewerking tot het nazien en goedkeuren der rekeningen was van den aanvang niet veel meer dan een ijdele vorm. [3] Telkens om de vier jaren vertrokken uit elke Kamer een bewindhebber en een hoofdparticipant naar 's Gravenhage, om de reeds door de hoofdparticipanten goedgekeurde rekeningen aan eene commissie uit de Staten-Generaal voor te leggen, die beurtelings uit afgevaardigden van drie en van de vier overige provinciën bestond. Ruime giften in geld, specerijen en andere Oostindische artikelen beloonden de leden dier commissie voor de genomene moeite en de welwillendheid, waarmede zij de rekeningen door hunne handteekening bekrachtigden. Er greep daarbij echter nu en dan, naar het

---

[1] Dit is geschied in 1679, 1680, 1681, 1682, 1697 en 1698. De hoofdsom was niet opvorderbaar, de intrest 4 percent.

[2] Volgens LAUTS, II, bl. 109, zijn de eerste schuldbrieven uitgegeven door de Kamer Amsterdam in 1664.

[3] Zie het *Verbaal* van de opname der 33ste vierjarige rekening in 1776 bij LAUTS, II, Bijlage III.

schijnt, eene ongelijkheid plaats, die aan sommigen weinig beviel, weshalve de Staten-Generaal bij resolutie van 12 Julij 1728 bepaalden dat door de Compagnie aan de gezamenlijke leden der commissie eene som van 8000 gulden zou worden uitbetaald, in plaats der „leges en andere emolumenten," die hun tot dusverre ten deel waren gevallen. De commissie bestond destijds uit afgevaardigden van drie provinciën. Toen vier jaren later afgevaardigden van vier provinciën in commissie werden gesteld om de rekeningen na te zien, werd terstond de bedenking gemaakt dat elk hunner minder dan de leden der vorige commissie ontvangen zou, indien de Compagnie weder 8000 gulden uitkeerde. Bij resolutie van 17 April 1732 werd dien ten gevolge door de Staten-Generaal bepaald, dat die som voor dit geval tot 10666 gulden en 14 stuivers verhoogd zou worden, en het schijnt niet dat de Compagnie daartegen eenig bezwaar heeft ingebragt. [1]

---

[1] LAUTS, t. a. p. II, bl. 11 vv., 116, 278.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De verdere lotgevallen van het monopoliestelsel.

Ten gevolge der omstandigheden, in de vorige hoofdstukken uiteengezet, was er dus in het begin der zeventiende eeuw een geweldige inbreuk gemaakt op het beginsel van handelsvrijheid, dat tot dusverre steeds in de Vereenigde Gewesten geheerscht had. Aan twee magtige Compagniën waren zulke uitgebreide monopoliën geschonken, dat zij Oost en West omvatteden en den handel op de gansche wereld behalve Europa en de Middellandsche zee met elkander deelden, terwijl de voortduring harer octrooijen door haar naauw verband met den staat en de rol, die zij in den strijd met Spanje te vervullen hadden, zoo goed als gewaarborgd was.

Het zou ons niet kunnen bevreemden wanneer het op deze wijze gegeven voorbeeld aanstekelijk geworden was en den nationalen afkeer van monopoliën aanmerkelijk had doen afnemen; te minder omdat in de zeventiende eeuw vrij algemeen de meening heerschte, dat de handel op afgelegen landen het best door geprivilegiëerde vereenigingen van kooplieden gedreven kon worden, [1] en dien ten gevolge zelfs in

---

[1] *Mémoires de* RICHELIEU, XXIII, p. 258: „Pour se rendre maître de la mer, il faut voir comme nos voisins s'y gouvernent, faire de grandes compagnies, obliger les marchands d'y entrer, leur donner de grands privilèges comme ils font; faute de ces compagnies, et pour ce que chaque petit marchand trafique à part de son bien, et partant, pour la plupart, en des petits vaisseaux et assez mal équipés, ils sont la proie des princes, nos alliés, parce qu'ils n'ont pas les

Engeland de vaart op Rusland, de Oostzee en de Levant, benevens de handel in zout op Spanje en Portugal, aan uitsluitende compagniën werd toevertrouwd.[1] Dat mogelijke gevolg bleef intusschen achterwege. De Nederlandsche kooplieden waren krachtig en ontwikkeld genoeg om zich zelven te helpen en zich niet door hunne onderlinge mededinging uit het veld te laten slaan, en de regering was te verlicht om monopoliën toe te staan, die niet door het algemeen belang gevorderd werden. Elk aanzoek om uitsluitende handelsregten werd afgewezen, al was het met redenen gestaafd, die elders als volkomen afdoende zouden zijn beschouwd. Merkwaardig is in dit opzigt eene remonstrantie, in 1630 door eenige kooplieden aan de Staten-Generaal ingediend, met het doel om gedurende eenige jaren den alleenhandel in Russisch graan te verkrijgen.[2] Hoewel daarin op goede

reins assez forts, comme auroit une grande compagnie." Aangehaald by GOURAUD, hist. de la pol. comm. de la France, I, p. 196. Vgl. p. 277. Zie ook de uitdrukking van BACO „that trading in companies is most agreeable to the English nature," bij ROSCHER, Koloniën, p. 450, n. 329.

[1] ANDERSON, origin of commerce etc. II, 98, 124, 153, 181, 225, 504; III, 29, 242. ROSCHER, Koloniën, p. 384, berigt naar HUME (ch. XLV) dat langs dezen weg niet minder dan 86 °/₀ van den Engelschen zeehandel in uitsluitende compagniën gevestigd was, die te Londen hun zetel hadden.

[2] AITZEMA, zaken van staet en oorlogh, I, bl. 1042. De remonstrantie begint met de nadeelen der duurte breed uiteen te zetten. Zij is „de principaelste oorsaecke dat het ghetal van de *Armen* deur het geheele Land daghelijcks soo seer vermeerdert, ende dat *veele hantwercken* hier te Landen niet en konnen ghemaeckt worden, om de dierte van de lijftocht;" terwijl bovendien de uitvoer en dus de voordeelige vrachtvaart en daarmede de opbrengst der Convoyen en Licenten aanzienlijk verminderd worden. Vgl. J. SCHELTEMA, Rusland en de Nederlanden, 1817, I, bl. 127, die niet schijnt begrepen te hebben dat de steller der remonstrantie volstrekt niet vrijheid van uitvoer uit Rusland voor de Hollanders in het algemeen, maar integendeel een privilegie voor enkelen bedoelde. „Niet dat ick wil seggen dat men soo een Compagnye daer van sal oprechten, als daer is de *Oost* of West-Indische: neen. Maer ick meen alleen datmen eenige persoonen voor eenen kleynen tijdt van *vyf* of *ses* jaren Octroyeert, om alleen op dese Landen in Graenen uyt *Muscovien* te handelen, ende datse (na dat de Granen hier te Lande sullen aengekomen zijn) onder de Participanten die sullen distribueeren, ende elck zyn goet laten volgen, om daer mede te doen soo elck sal goet vinden: en sal deur dat middel alle *steygeringh* ende *collusie* in de Granen werden weghgenomen. — — Ende sal dese Compagnie in effecte niet anders zijn als een bequame ordre, om uyt eenen mondt de Granen in *Moscovien* in te koopen."

gronden werd uiteengezet dat het graan hoogst waarschijnlijk van den grootvorst van Moscovië door eene geprivilegiëerde compagnie veel goedkooper zou verkregen worden dan in Polen, waar de Nederlandsche kooplieden den prijs opdreven door tegen elkander op te bieden, lieten de Staten zich niet bewegen om van hunne traditionele politiek af te wijken, en de publieke opinie bleef hun op dit punt voortdurend getrouw.[1] Hoe verstandig zij handelden, werd zelfs door helderziende Engelschen erkend. Reeds WALTER RALEIGH merkte op, dat de Hollanders zonder compagnie veel meer handel op Rusland dreven dan zijne landgenooten, en JOSIAH CHILD verklaarde later dat de uitsluitende regten der Engelsche compagniën tot de hoofdoorzaken van het verval van den Engelschen handel op het noorden van Europa behoorden.[2]

Slechts op één punt volgde men het voorbeeld van Engeland na, en juist daar, waar het de beste verdediging toeliet, namelijk met betrekking tot de walvischvangst op de kusten van Groenland en Spitsbergen, die reeds in het begin der zeventiende eeuw tot de allengs in belang toenemende nijverheidstakken behoorde Zamenwerking was daarbij zeer wenschelijk, zoowel tot bevordering eener goede vangst als om zich te handhaven tegen mededingers, die dikwerf niet schroomden geweld te gebruiken. Van daar dat eenige Hollandsche reeders weldra op het denkbeeld kwamen om een octrooi te vragen, er zich op beroepende dat zij de eersten waren die zich op de walvischvangst hadden toegelegd „en dat het buiten reden zoude wezen dat, 't geene zij Supplianten op haare groote excessive kosten gevonden hadden, en 't geene zij als noch verhoopten te vinden, bij anderen de profijten en vruchten daar van getrokken zouden worden." Dit verzoek kreeg nog meer klem, toen in 1613 de Engelsche *Russia company* niet alleen een octrooi kreeg, waarbij zij uitsluitend tot de walvischvangst bevoegd werd verklaard,

---

1 Zie hiervoor, Dl. I, bl. 298, 313 enz. LASPEYRES, p. 92 vv., 97, 109 n. 388, 203.

2 ANDERSON, II, p. 219, 504.

maar bovendien de Hollanders met geweld van Spitsbergen trachtte te verdrijven en hun twee schepen met eene lading ter waarde van 130.000 gulden afnam. De Staten-Generaal verleenden hierop den 27 Januarij 1614 aan de Groenlandsche Compagnie een octrooi, waarbij haar voor drie jaren het privilegie werd geschonken om te visschen op de kusten van Nova Zembla tot straat Davis, terwijl echter aan alle ingezetenen werd vergund binnen zekeren tijd aandeel in die Compagnie te nemen.[1] Daar men destijds de hoop op het vinden van een noordelijken doortogt naar China en Japan nog niet had opgegeven, kreeg de Compagnie tevens, om haar ijver op dit punt te prikkelen, vergunning om langs dien weg Oostindische havens aan te doen:[2] een bewijs dat de Staten destijds, welligt ten gevolge der inzigten van OLDENBARNEVELT, met betrekking tot de Oostindische Compagnie nog op een zeer onafhankelijk standpunt stonden.[3]

Vertrouwende dat het octrooi wel verlengd zou worden, hetgeen inderdaad in 1617 tot 1622 geschiedde, rigtten de reeders terstond vele kostbare traankokerijen op en behaalden in de eerste jaren eene aanzienlijke winst. Wel kwamen allengs, naast de Engelschen, ook de Deenen, de Hamburgers en de Franschen met hen mededingen, maar de walvisschen waren zoo talrijk en Spitsbergen zoo uitgestrekt, dat er plaats genoeg voor meer dan ééne natie was; en daar de betrekkelijke regeringen zich de geschillen tus-

---

1 C. G. ZORGDRAGER, Groenlandsche visscherij, 's Grav. 1727, bl. 191 v., 207 vv.

2 Hist. Verhaal der O. I. Comp., II, bl. 278. TJASSENS, Zeepolitie, bl. 53 vv.

3 Dit blijkt ook uit de Resol. v. Holland van 1613, bl. 53, waar aan de Compagnie een belangrijk subsidie en tevens magtiging verleend wordt om acten van hostiliteit tegen de Spanjaarden te plegen. „Dog is verstaan, dat de Vaart door de Straat van Magellanus en in de Zuydzee, sal gehouden worden in handen van de Heeren Staaten Generaal om aldaar te doen Navigeeren ende Traficqueeren, of generalijk in vryheyd of by een of meer andere Compagnien, sulcks als by deselve goedgevonden sal worden, met sulken verstande, dat de geene die door de voorsz. Straate of in de Zuydzee sullen vaaren en handelen, niet en sullen moogen koomen in de Indien, Molucksche Eylanden, Japan, China of andere Landen, waar op de voorsz. Compagnie voor deesen genavigeert en gehandelt heeft, op groote poene daar jeegens te statueeren."

schen hunne wederzijdsche onderdanen niet aantrokken, kwam allengs tusschen dezen eene schikking tot stand, waarbij zij zich op verschillende plaatsen langs de kust neêrzetteden en de baaijen onder elkander verdeelden. [1] Inmiddels had men in Zeeland ook lust gekregen aan deze vischvangst deel te nemen en was aldaar eene compagnie opgerigt, die den 28 Mei 1622, nog voordat het octrooi der Groenlandsche Compagnie verstreken was, van de Staten-Generaal vergunning had gekregen om op Mauritius of Jan Maijen Eiland insgelijks hare nering uit te oefenen. Beider octrooi werd den 22. December deszelfden jaars voor twaalf jaren vernieuwd. Toen het in 1633 ten einde liep, zochten de Friezen ook deel aan dien winstgevenden nijverheidstak te krijgen en trachtten te bewerken dat de visscherij geheel werd opengesteld. Hunne pogingen waren echter vruchteloos, daar het octrooi integendeel den 25. October 1633 weder voor acht jaar werd verlengd. De Staten van Friesland protesteerden tegen dat besluit, op grond dat het streed „tegens de Tractaten en Articulen van d' Unie, dat de eene Provintie door den anderen zoude worden onttrokken de Negotie en Trafycque in een vrye Zee, alwaar aan de voorsz. onze Provintie naader gelegen is als de voorsz. andere beide Provintien, en alzoo voor een groot deel ontbloot worden van de middelen waar uit de contributiën tot de gemeene zaaken alhier gegeeven worden." Zij verleenden dan ook aan eene Friesche compagnie, voor de vischvangst in het noorden opgerigt, den 22. November 1634 octrooi voor den tijd van twintig jaren, „inzonderheid ten respecte dat de voorsz. Visschery of Capture wordt geëxcerceerd in den grooten Oceaan, die doch na de Natuur en na aller volkeren wetten, een ieder gemeen, vry en open is, en aan Creatuuren die in den zelven Oceaan geteeld worden, en vryelyk evageren en na de voorsz. Regten den *Primo Occupanti* toestandig worden," zoodat „naar hun opinie de zelve vryheit door geen *Compagniën*, *Monopoliën* en *Octrooyen* konde worden gehindert." [2]

---

[1] ZORGDRAGER, t. a. p. 194, 211.

[2] Ibid. bl. 221 v.

De Friesche participanten waren echter met reden beducht, dat het octrooi van de Staten van hun gewest hun tegen het octrooi der Staten-Generaal weinig baten zou, weshalve zij na eenige vergeefsche pogingen, om nog op denzelfden voet als de Zeeuwen daarin te worden opgenomen, in 1636 met de Groenlandsche Compagnie eene overeenkomst sloten, waarbij zij onder bepaalde voorwaarden vergunning verkregen om insgelijks in het noorden te visschen. Er zouden voortaan drie Kamers zijn, waarvan bij het beraadslagen over maatregelen van gemeenschappelijk belang de Hollandsche zes, de Zeeuwsche twee en de Friesche één stem zou hebben. Holland bedong zich dus weder het leeuwendeel. Tot welke gevolgen intusschen de opheffing der concurrentie op dit punt van zelve leiden moest, bleek reeds uit de overeenkomst zelve, waarbij de deelhebbers bepaalden dat zij elkander getrouwelijk zouden bijstaan, niet alleen om allen te weren die buiten hen dezelfde nering zouden willen uitoefenen, maar ook om van de Staten-Generaal te verkrijgen dat geen producten der walvischvangst in de Vereenigde Gewesten zouden mogen worden ingevoerd dan alleen door schepen van hunne Compagnie. Gelukkig werd de uitvoering dier protectionistische plannen door de oppositie verhinderd, die zich weldra in Holland zelf tegen het monopolie der Groenlandsche Compagnie openbaarde. In sommige Hollandsche steden toch, waar men zich tot dusverre niet met de Groenlandsche visscherij had bezig gehouden, wenschte men zich ook daarop te gaan toeleggen, en haar aandrang had op de Staten van dat gewest zooveel invloed dat, niettegenstaande zij in 1633 in de hernieuwing van het octrooi hadden toegestemd, zij den 11. December 1636 verklaarden „dat die van de gemelde Groenlandsche Compagnie binnen veertien dagen aan de steden, die mede deel in deze Compagnie begeerden te hebben, redelijke voldoening zouden geven, of dat zij het octrooi voor vernietigd hielden, de visscherij vrij en opengesteld." Het is mij niet gebleken welk gevolg deze bedreiging gehad heeft. Intusschen nam de oppositie tegen het octrooi voortdurend toe. In 1641 verlangden de gedeputeerden van Overijssel in de Staten-Generaal dat de

ingezetenen hunner provincie daarin zouden worden opgenomen, wanneer het mogt vernieuwd worden; de gedeputeerden van Utrecht en Gelderland uitten dezelfde begeerte en het gevolg was dat er geen vernieuwing plaats greep, zoodat de visscherij in het noorden in 1642 weder voor alle ingezetenen zonder onderscheid openstond. [1] Binnen korten tijd nam nu de vaart naar Groenland en Spitsbergen zoozeer toe, dat zij in het laatst der zeventiende eeuw niet minder dan 260 schepen met eene bemanning van 14000 koppen bezig hield en behalve de winst, die zij aan de reeders, [2] en het vertier, dat zij aan eene menigte ambachten en bedrijven verschafte, ook als kweekschool van uitmuntende matrozen in tijd van oorlog aan het land groote diensten bewees. Allengs is echter het getal der walvisschen door de onophoudelijke jagt, die door verschillende natiën op hen gemaakt werd, zoozeer afgenomen, dat deze nijverheid meer en meer ingekrompen is en op het laatst der achttiende eeuw naauwelijks aan vijftig schepen voortdurend bezigheid verschafte. [3]

Reeds vóór het midden der zeventiende eeuw was dus ook het monopolie der Groenlandsche maatschappij vervallen en bestonden er geen andere dan die der twee groote Compagniën, bestemd om de Spanjaarden in de beide Indiën te be-

---

[1] ZORGDRAGER, t. a. p. bl. 223 vv. LUZAC, I, bl. 346 meent, in navolging van de *Richesse de la Hollande*, I, p. 50, dat „de geringe voordeelen door de kosten van bewind werden ingezwolgen" zoodat „de noordsche Maatschappij van zelve een einde nam." DE LA COURT, Aanwysing enz., bl. 191, schrijft de intrekking van het octrooi aan de omstandigheid toe dat „de *Engelsen* door haare binnenlandse twisten, ende de *Deenen* vermits de aangegroeide magt der *Sweeden* onse gonst meer behouvende, ofte onse wapenen meer ontsiende, ende by gevolge min van onse Walvis-vangeren gevreesd wordende," zamenwerking tot onderlinge bescherming minder noodig was geworden.

[2] J. HONIG JZ. JR., historische, oudheid- en letterkundige studiën, II (1866), bl. 131—137, berekent dat de walvischvangst, althans in de achttiende eeuw, zeer weinig voordeel aan de reederijen heeft opgeleverd en bijna uitsluitend belangrijk was als voedster van vele andere nijverheidstakken.

[3] DE LA COURT, Aanwysing enz., bl. 191. *Verslag over de zeevisscherijen, uitgebragt door de Commissie, benoemd bij Kon. Besl. van 9 Febr.* 1854, n°. 57, bl. 48.

stoken en de kostbare producten der keerkringslanden naar de Hollandsche steden te vervoeren, die zich allengs tot de stapelplaatsen van den Europeschen handel verheven hadden. Inmiddels was het meer en meer gebleken dat er tusschen beiden groot verschil bestond. Bij de Oostindische Compagnie was handeldrijven het hoofddoel en oorlog slechts het middel om duurzame handelsbetrekkingen aan te knoopen en het handelsmonopolie te handhaven. Bij de Westindische daarentegen stond de krijg op den voorgrond. Handeldrijven was dikwerf slechts voorwendsel en altijd nevenzaak: buit te behalen het ware, met inspanning van alle krachten nagejaagde doel. Dien ten gevolge bewees de Westindische Compagnie den staat veel grooter diensten in den strijd tegen Spanje dan hare Oostindische zuster. Hare ondernemingen werden in den regel niet slechts in overleg met de Staten-Generaal en den prins van Oranje beraamd, maar ook door Staatsche oorlogschepen en troepen ondersteund.[1] Ten gevolge van deze omstandigheden kwam de Westindische Compagnie, die meer en meer op den voortdurenden bijstand der Staten rekende en dezen inderdaad, gelijk USSELINCX voorspeld had, tot bereiking van haar doel niet missen kon, allengs tot de regering in eene geheel andere en veel afhankelijker positie[2] dan de Oostindische Compagnie, die zooveel mogelijk haar eigen weg ging, na de eerste verlenging van haar octrooi zelden hulp behoefde en veel meer zelfstandigheid behield. Op het lot van beide compagniën moest dit verschil natuurlijk eenigen invloed uitoefenen.

Gedurende de eerste jaren van haar bestaan had de Westindische Compagnie zich bijna uitsluitend met het nemen van vijandelijke schepen en het doen van strooptogten langs de kust van Brazilië bezig gehouden, waarbij alles vernield

---

1 Het is dien ten gevolge dikwijls moeijelijk de schepen van den staat van die der Compagnie te onderscheiden. P. M. NETSCHER, les Hollandais au Brésil, la Haye 1853, p. 187, n. 62.

2 ASHER vermeldt in zijn *Bibl. essay*, p. 54, dat de Amsterdamsche Kamer in 1629 weigerde over te gaan tot de verandering van een derde der bewindhebbers, die volgens het octrooi om de twee jaren moest plaats hebben, doch daartoe door de Staten gedwongen werd.

werd, wat men niet mede kon nemen. Waar zij belangrijke punten vermeesterde, werden die in den regel uit achteloosheid of geldgebrek zoo slecht versterkt, dat het den Spanjaarden niet moeijelijk viel, die weder in handen te krijgen. [1] Nadat PIET PIETERSZ. HEIN echter in 1629 de Spaansche zilvervloot bemagtigd had, besloot zij, door dien voorspoed aangemoedigd, tot krachtiger en duurzamer ondernemingen over te gaan en verzette zich dan ook met aandrang tegen de onderhandelingen, die in dat jaar met Spanje werden aangeknoopt doch, ook met het oog op haar magt en hare plannen, eerlang door de Staten werden afgebroken. In een pamflet, [2] door de bewindhebbers der Compagnie tot bevordering van dat besluit in het licht gegeven, verklaarden zij te vertrouwen dat de Staten-Generaal niet gedoogen zouden dat zij geruineerd en den vijand daarentegen verademing geschonken zou worden: een bewijs hoezeer al hun ondernemingen op den krijgstoestand berekend waren. [3] Zij be-

---

1 Zie O. A. N. G. VAN KAMPEN, geschiedenis der Nederlanders buiten Europa, 1831, I, bl. 301 vv.

2 *Consideratien ende Redenen der E. Heeren Bewind-hebberen vande Geoctroyeerde West-Indische Compagnie nopende de teghenwoordige deliberatie over den Treves met den Coning van Hispanien*, 1629. De bedenking dat de vroeger zoo winstgevende handel op Spanje bij den vrede herleven zou, wordt weerlegd met de bewering dat hij weinig voordeel meer zou opleveren „nadien Spangien so seer in zijn selven is verarmt, ende met cooper gelt vervult; ende waer toe soo veel geseyt vande negotie op Spangien alsof die ons soo noodich waer, wy konnen immers meest al, immers het ghene noodtwendichst is, uyt de Oost ende West Indien krijgen."

3 Zeer belangrijk is ook in dat opzigt eene Remonstrantie van de Westindische Compagnie tegen een vrede met Spanje van 1633, te vinden bij E. B. O'CALLAGHAN, Documents relative to the colonial history of the State of New-York, Albany, I (1856), p. 62—68. Daarin komt eene ontwikkeling der oorzaken voor, die er toe geleid hebben dat de Compagnie inzonderheid oorlog voert en zich door buit zoekt te verrijken, in plaats van handel te drijven en koloniën te stichten. De ondervinding heeft volgens haar geleerd dat er met de volken, die nog onafhankelijk zijn van den koning van Spanje, zeer weinig handel te drijven is; dat de landen, die nog onbevolkt zijn, voor het grootste gedeelte onvruchtbaar en van weinig waarde zijn; en dat de vruchtbare landen bijna geheel bezet zijn met hout, hetgeen de bebouwing zeer moeijelijk maakt, vooral voor Nederlanders, ongewoon onder eene zoo heete luchtstreek te arbeiden en zoowel onvoorzien van slaven als ongewoon daarmede te werken, terwijl de Spanjaarden en Portugezen niet alleen Zwarten maar ook In-

sloten nu de verovering van Brazilië te beproeven, die hun reeds in 1624 door zekeren MOERBEECK als zeer gemakkelijk en voordeelig met vuur was aangeraden, [1] ook op grond „dat veel Ingesetenen deser Landen, die tegenwoordich veel van haer contante penninghen senden na Vranckrijck, Enghelant, Oostlant en andere plaetsen, om aldaer de selve ten proffyte aen te legghen per foute van goede ende avantagieuse occasie alhier, haer gelden voorsz. of een goet deel derselve hier door t' huys sullen ontbieden, omme die in Suyckeren, Brasilihout, Gember, Toeback of andere Coopmanschappen te imployeeren die van Brasiliën comen, of in schepen te besteden, of andere Waren daer vooren te ontbieden, die de Westindische Compagnie van doen sal hebben." Op nieuw werden oorlogsvloten en troepen derwaarts gezonden, doch tevens in 1634 aan de inwoners, die aan het Nederlandsche gezag den eed van trouw wilden afleggen, volkomene godsdienstvrijheid, vrijdom van krijgsdienst, gelijkheid van regt met de Nederlanders en bescherming hunner eigendommen toegezegd. [2] Reeds had de Compagnie door de onderwerping van een gedeelte van Brazilië de vruchten dier maatregelen geplukt, toen zij in 1636 het opperbewind daarover aan JOAN MAURITS, graaf van Nassau-

---

dianen gebruiken. Bovendien vereischt de kolonisatie van zulke woeste en onbebouwde landen meer inwoners dan ons land kan opleveren; niet zoozeer wegens gebrek aan bevolking, waarvan onze provinciën overvloeijen, maar omdat ieder, die werken wil, hier gemakkelijk zijn onderhoud kan verdienen en dus ongeneigd is om zich op eene onzekere kans zoover van huis te begeven. Daarbij komt nog de onzekerheid van in staat te zijn de koloniën te beschermen, dan met grootere onkosten dan de daaruit waarschijnlijk voortvloeijende winsten schijnen te regtvaardigen. Voorts beroept de Compagnie er zich op, dat het voornamelijk aan het advies van de Staten-Generaal en van den prins van Oranje is toe te schrijven, dat zij zich meer op krijgs- dan op handelsondernemingen heeft toegelegd, en herinnert welke expeditiën bepaaldelijk op beider aandrang door haar ondernomen zijn.

1 *Redenen waeromme de West-Indische Compaignie dient te trachten het Land van Brasilien den Coninck van Spangien te ontmachtigen, ende dat ten eersten.* LASPEYRES schrijft in zijne *bibliogr.* n°. 55, dit pamflet ten onregte aan USSELINCX toe, die juist de expeditie op Brazilië afried, daar „de reyse te lanck ende d'oncosten te groot" waren. Bijlage III. De naam van JAN ANDRIES MOERBEECK, als voorsteller van het plan, staat op het titelblad.

2 NETSCHER, les Hollandais au Brésil, p. 73, 82.

Siegen, toevertrouwde, die in 1620 op zijn zestiende jaar in het Staatsche leger dienst genomen en zich voortdurend door moed en beleid onderscheiden had, terwijl zijn standvastig en bezadigd karakter gegronde hoop gaf dat hij de beste middelen zou weten te kiezen om de inwoners te bevredigen, de nijverheid op te beuren en het land tot bloei te brengen. [1] Bovendien werd in 1638 een maatregel genomen, die uitnemend geschikt was om hierop een gunstigen invloed uit te oefenen, doch aan het monopolie der West-indische Compagnie een gevoeligen slag toebragt.

Hoewel haar octrooi haar het uitsluitende regt toekende om op Amerika te varen, was die handel niettemin voortdurend door particulieren gedreven, vooral door Amsterdamsche kooplieden, die daarvan groot voordeel trokken. [2] Langs de uitgebreide Amerikaansche kusten was het onmogelijk daartegen op voldoende wijze te waken, en de Compagnie bekommerde er zich ook weinig om of anderen winsten behaalden, die zij verwaarloosde, [3] mits zij maar op die plaatsen, waar zij zich gevestigd had, de hoofdproducten uitsluitend in haar bezit kreeg. Van daar dat de Staten-Generaal, zoowel om de dusverre oogluikend gedulde onregelmatigheid te wettigen als om te voorkomen dat aan de Compagnie het haar wettig toekomende aandeel onthouden werd, reeds in 1631 de vaart op Olinda voor alle ingezetenen van den staat openstelden, mits zij zich alleen van goed gewapende schepen bedienden en eene recognitie van twintig percent aan de Compagnie betaalden. De handel in verwhout was echter uitdrukkelijk aan de laatste voorbehouden. [4]

---

1 NETSCHER, p. 83 v.

2 Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht, XI, bl. 62, 64.

3 Dit wordt erkend in een pamflet, in 1637 ter verdediging van de bewindhebbers der Compagnie geschreven, namelijk: *Examen over het Vertoogh* enz., bl. 9: „Het is sulcks dat in d' eerste openinge van Brasil die Compagnie siende als dat voor haer noch geene voordeelen in den handel aldaer waren te doen, so lange het landt niet vorders ware gesubjugeert, onder culture weder gebracht, ende den handel met die Portugisen waer geopent, so is goet gevonden by provisie op sekeren reglement den handel op Brasil eenen yeghelijcken open te stellen.”

4 Algem. gesch. des vaderlands, voortgezet door W. G. BRILL, III, vierde stuk, bl. 547 in de noot. Vgl. LASPEYRES, p. 80.

In 1634 werd de vaart op geheel Brazilië onder dezelfde voorwaarden vrijgegeven, met uitzondering van het hout, de waren en de vruchten „vallende ter plaatse, daar de Compagnie hare forten heeft." [1] Hoe meer deze echter met de verovering van Brazilië vorderde en hoe meer vruchten de nijverheid aldaar begon af te werpen, des te grooter waren de winsten van den particulieren handel, en het kan dus niet bevreemden dat allengs bij vele bewindhebbers het verlangen ontwaakte om zelven daarvan voordeel te trekken. In 1636 begon de Kamer van XIX er ernstig aan te denken den vrijen handel te sluiten. Er was intusschen geen eenstemmigheid. Terwijl de Amsterdamsche bewindhebbers, welligt door de regering hunner vaderstad daartoe genoopt, zich voor geheele openstelling van den handel verklaarden, waren sommigen voor beperkte handelsvrijheid in de schepen der Compagnie tegen eene behoorlijke recognitie, terwijl weder anderen, vooral de Zeeuwsche bewindhebbers, [2] voor de herstelling en handhaving van hun monopolie ijverden. Van sommige participanten ging een voorslag uit, om alleen aan hun en hun gelijken handelsvrijheid in bepaalde artikelen te vergunnen. Zij beweerden dat er genoeg vermogende kooplieden onder hen waren om in alle behoeften van Brazilië te voorzien. De inwoners zouden dus tevreden zijn; de aandeelen in de Compagnie zouden in waarde rijzen, daar velen die zouden willen koopen, om zich daardoor het regt te verschaffen om op Brazilië handel te drijven; en langs dezen weg zou er in werkelijkheid toch vrijheid voor allen bestaan. [3]

De argumenten, door de Amsterdamsche Kamer voor den vrijen handel aangevoerd, kwamen vooral hierop neder. [4] Men kon de Portugezen alleen behouden door hun al de voor-

---

[1] LUZAC, Hollands rijkdom, I, bl. 327, II, bl. 256 en de aldaar aangehaalde Bijlagen.

[2] AITZEMA, II, bl. 445: „Die van *Amsterdam* ende weynige Leden van Hollandt waren van opinie dat men den handel behoorde *open* ende *vry* te stellen. Maer *Zeelant* ende de andere Provincien seyden sulcks te sijn een inventie om de Compagnie te ruyneren, dattet was een *Spaensche practijcque*."

[3] LASPEYRES, p. 81. — Consideratien als dat de negotie op Brasil behoort open gestelt te worden onder Articulen hierna beschreven, 1638.

[4] Bijlage XII.

regten te laten, die zij vóór de verovering bezaten. Nu hadden zij destijds het regt om hunne producten naar Portugal te zenden en aldaar te verkoopen. Datzelfde moest hun dus nu met betrekking tot de Vereenigde Gewesten worden toegelaten, terwijl zij evenzeer het regt moesten hebben alles, wat zij begeerden, van daar te ontbieden. Hen te dwingen alles van de Compagnie te koopen en aan haar te verkoopen, zou „een rechte slavernie" zijn, waarvan in Europa geen voorbeeld gevonden werd en die geen vrijgeboren natie zou kunnen verdragen. Bovendien verklaarden de Amsterdammers het monopolie voor „het odieuste dinch van de werelt ende het schadelijckste bedrijff van alle Staten," hetwelk zelfs met betrekking tot enkele artikelen bezwaarlijk, maar met betrekking tot alle levensbenoodigdheden onmogelijk te verdragen was. De Compagnie moest zich tevreden stellen met de heffing der regten en belastingen, die haar als overheid toekwamen; want wanneer zij zich zelve met handel bezig hield, hoe zou zij dan hare verpligting kunnen vervullen om naar behooren de justitie te administreren, daar zij toch bezwaarlijk bij geschillen met hare onderdanen te gelijkertijd partij en regter kon zijn. Als koopman zou haar belang medebrengen om zoo duur mogelijk te verkoopen en dus lijnregt indruischen tegen haar pligt als overheid om voor goedkoopte te zorgen. Deze zou daarentegen de natuurlijke vrucht van den vrijen handel zijn, terwijl de Compagnie, door zich uitsluitend met de aangelegenheden der regering bezig te houden, zich veel eenvoudiger en goedkooper zou kunnen inrigten. Bovendien, nu de Staten-Generaal eens handelsvrijheid hadden geproclameerd, mogten degenen, die daarop vertrouwende zich in Brazilië gevestigd hadden, niet worden teleurgesteld, terwijl de intrekking dier vrijheid de kooplieden en kapitalisten, die zich derwaarts zouden willen begeven en wier overkomst zoozeer noodig was, van hun voornemen zou doen afzien. Door die vrijheid te bestendigen, zou de Compagnie niet slechts hare participanten maar alle ingezetenen der Vereenigde Gewesten bevoordeelen en zich daardoor ook de gunst der regering verwerven.

Gelijk alle vraagstukken van eenig belang, zoo werd ook dit in tal van pamfletten besproken, waarvan sommige tegen, andere voor den vrijen handel partij kozen. De laatsten achtten de Westindische Compagnie, juist omdat zij ook aan anderen de gelegenheid liet om voordeel te behalen, belangrijker dan de Oostindische, die al de winst voor zichzelve hield. [1] Zij betoogden ook dat het voor Brazilië dringend noodig was veel volkplanters derwaarts te lokken, hetgeen alleen geschieden kon, als men hun den handel vrijliet. [2] De tegenschriften [3] trachtten dit laatste argument te ontzenuwen door de bewering, dat men in Brazilië geen kooplieden en kapitalisten maar inzonderheid ambachtslieden en arbeiders noodig had, wier emigratie derwaarts geheel onafhankelijk was van de vrijstelling des handels. Ging men daartoe over, dan zou de ondergang der Compagnie het gevolg wezen. Zij was allengs „in uytersten onmagt komen te vervallen." Dat was grootendeels hieraan toe te schrijven, dat zij door den loop der omstandigheden van eene „compagnie van negotie," waarop zij oorspronkelijk was aangelegd, tot eene „compagnie van staat en oorlog" was overgegaan. Alleen door den handel kon zij zich weder opheffen; dien open te stellen, zou hare ruïne zijn. Ook behoefde men niet te vreezen dat zij de belangen der inwoners minder goed zou behartigen dan de particuliere koopman: „want daer hy alleenigh voor sijn wit heeft die speckinghe van sijn beurse, soo heeft die Compagnie in hooghste recommendatie den handel met sulcke moderatie te dirigeren, als die sal moghen strecken tot conservatie van 't landt van Brasil." [4]

Deze laatste verzekering kon intusschen uit den aard der zaak slechts weinig indruk maken, als weinig strookende zoowel met den Nederlandschen afkeer van monopoliën in

---

1 Reden van dat de Westindische Compagnie ofte Handelinge niet alleen profytelyck, maer oock noodsaeckelyk is tot behoudenisse van onse Staet, 1636, bl. 8.

2 Vertoogh, by een Lief-hebber des Vaderlants vertoont, etc., 1637. Consideratien als dat de negotie op Brasil behoort open gestelt te worden. 1638.

3 O. a. Examen over het vertoogh enz., 1637.

4 T. a. p. bl. 11.

het algemeen als met de ondervinding, die men reeds omtrent de baatzucht der bevoorregte compagniën had kunnen opdoen. Meer en meer kregen de voorstanders van handelsvrijheid de overhand, waartoe niet weinig bijdroeg dat de gouverneur van Brazilië, JOAN MAURITS van Nassau, in een zeer belangrijk advies [1] openlijk hunne zijde koos. Hij betoogde daarin dat de Compagnie, althans in de eerste jaren, weinig voordeel zou behalen door zich op den handel toe te leggen. Immers was het hoofdproduct van Brazilië, de suiker, allengs duurder geworden, naarmate met het terugkeeren van orde en veiligheid onder zijn bestuur de vrees voor plundering was afgenomen, die vroeger de plantagehouders dikwerf genoopt had hunne suiker tot elken prijs af te zetten. De Europesche waren daarentegen, in de laatste jaren door den particulieren handel in groote hoeveelheden aangevoerd, waren over het geheel goedkoop, waarbij nog kwam dat de kooplieden gewoon waren aan de koopers een jaar en zelfs langer crediet te verleenen, hetgeen de Compagnie wegens geldgebrek niet zou kunnen doen. Ook volgens hem was het dien ten gevolge raadzaam dat de Compagnie zich tot de heffing van belastingen bepaalde, die haar, hoe meer landbouw en nijverheid zich ontwikkelden, des te meer inkomsten zouden verschaffen. Daarvoor was het intusschen dringend noodig Brazilië te bevolken, hetgeen door het verleenen van volkomene handelsvrijheid het best en snelst bevorderd zou worden. Den handel te sluiten was volgens JOAN MAURITS „den weg van verderf" voor de Compagnie. De daardoor verbitterde ingezetenen, die nu reeds klaagden dat men hun benemen wilde „tgeene uyt het recht der volckeren allen gemeyn ende vrij behoort te sijn, dat is die vrye commercie," zouden toch wel middelen weten te vinden om het verbod te ontduiken; en de zware onkosten, aan het waken tegen den smokkelhandel langs de uitgebreide kust van Brazilië verbonden, zouden de winsten verslinden, die uit den handel voor de Compagnie zouden kunnen voortvloeijen.

[1] Kronijk van het Historisch Genootschap, XI, bl. 62—70.

Ongetwijfeld heeft dit advies er veel toe bijgedragen om de schaal naar de zijde van de voorstanders der handelsvrijheid te doen overslaan. In 1638 besloten de bewindhebbers, in overleg en met goedkeuring der Staten-Generaal, den handel tegen betaling eener recognitie van tien percent voor Europesche en dertig voor Amerikaansche waren vrij te geven, zoowel aan de inwoners der Vereenigde Gewesten als aan die van Brazilië. De particuliere schepen zouden echter telken jare slechts ééne reis heen en weder mogen doen, terwijl de handel in slaven, Braziliaansch hout en krijgsbehoeften uitdrukkelijk aan de Compagnie werd voorbehouden. [1]

Terwijl deze kwestie in de Vereenigde Gewesten gedebatteerd werd, had JOAN MAURITS den aanvang gemaakt van eene reeks van veroveringen, welke allengs de vruchtbaarste en voor den handel het gunstigst gelegene helft van Brazilië onder het Nederlandsche gezag bragt. [2] Bovendien had hij een einde gemaakt aan de aldaar heerschende regeringloosheid, de ambtenaren en militairen, die zich op de grofste wijze aan willekeur en knevelarij hadden schuldig gemaakt, gestraft of tot hun pligt teruggebragt, de justitie verbeterd en de Hollandsche wetgeving ingevoerd. Aan de Katholieken en de Israeliten was vrije uitoefening hunner eeredienst vergund; er waren scholen opgerigt en onderscheidene maatregelen in het algemeen belang genomen, waarbij ook de zieken, weezen en armen niet vergeten waren. Ten gevolge dezer verstandige maatregelen begon het jarenlang hevig geteisterde en uitgeputte Brazilië zich allengs te herstellen. Orde en veiligheid keerden weder, handel en nijverheid begonnen te bloeijen. De inkomsten, hoofdzakelijk uit eene heffing van dertig percent van de opbrengst der suikermolens bestaande, waren bijkans voldoende om de oorlogskosten te dekken. [3] De inwoners waren niet slechts tevreden maar

---

[1] LUZAC, Hollands rijkdom, I, bl. 327, II, bl. 256 en Bijlage G g. NETSCHER, t. a. p. bl. 194. LASPEYRES, p. 83.

[2] NETSCHER, p. 102, 123.

[3] NETSCHER, p. 102, 194.

zelfs hoogelijk met het wijs en regtvaardig bestuur van JOAN MAURITS ingenomen. Intusschen werd deze gunstige gezindheid weldra door verkeerde maatregelen, die hij te vergeefs zocht tegen te houden, ondermijnd. De predikanten in Brazilië drongen er op aan, dat de aan andersdenkenden verleende godsdienstvrijheid zou worden ingetrokken, en hoewel hij zich met kracht daartegen verzette, stelden de bewindhebbers en de Staten-Generaal hen in het gelijk en dwongen hem op zijne vrijzinnige maatregelen terug te komen.[1] Dat zette kwaad bloed bij de belangrijkste klassen der bevolking; want de Israeliten, die zich ten deele juist wegens de hun beloofde godsdienstvrijheid in het Nederlandsche Brazilië waren komen nederzetten, vormden het aanzienlijkste gedeelte der kooplieden, terwijl verreweg de meeste plantages in handen van Portugezen waren.[2] Bij die grieve voegde zich weldra de op alle standen der bevolking drukkende duurte der levensbenoodigdheden, die in veel te geringe hoeveelheid uit Nederland werden aangevoerd. De Compagnie zelve hield zich, gelijk wij reeds zagen, daarmede slechts bij uitzondering bezig en eischte bovendien voor hetgeen zij verkocht buitensporige prijzen.[3] De particuliere handel had na 1638 door overvoering der markt verliezen geleden en was daardoor aanvankelijk ontmoedigd, te meer omdat de zware belastingen, die van de meeste waren geheven werden, de kans op winst aanmerkelijk verminderden.[4] Daarbij kwam dat JOAN MAURITS door de karigheid der bewindhebbers meer en meer in zijne plannen belemmerd werd. Teregt inziende dat hij zich op de trouw der Portugezen nimmer volkomen verlaten kon, vooral niet nadat zij in 1640 door de afschudding van het Spaansche juk in Portugal hun vaderland hadden teruggekregen, gevoelde hij steeds dringender behoefte aan Nederlandsche kolonisten, om Brazilië te bevolken, en aan troepen, om het te verdedigen. Door

1 NETSCHER, p. 89, 94, 114, 127, 202 n. 82.

2 NETSCHER, p. 103. De Nederlanders, die zich in Brazilië hadden neêrgezet, waren bijna uitsluitend handwerkslieden, kleinhandelaars en herbergiers.

3 VAN KAMPEN, t. a. p. II, bl. 438. NETSCHER, p. 197, 207 n. 96.

4 LUZAC, I, bl. 328, 330, 335. LASPEYRES, p. 83.

de bewindhebbers werd echter, niettegenstaande zijne herhaalde en dringende vertoogen, noch in de eene noch in de andere behoefte voorzien. Voortdurend dunde de groote sterfte onder de soldaten de rijen zijner troepen, terwijl bovendien velen na verloop van hun diensttijd naar de Vereenigde Gewesten terugkeerden, en toch werd zijn verzoek tot aanvulling meermalen met het bevel beantwoord om eenige compagniën af te danken of naar het vaderland terug te zenden. Bovendien was er dikwerf gebrek aan geld om de soldij der troepen te betalen en aan levensmiddelen om hen te voeden.[1] Onder zulke omstandigheden begreep JOAN MAURITS der Republiek in Brazilië geen dienst meer te kunnen bewijzen en keerde in 1644 teleurgesteld en ontmoedigd naar Holland terug. Terstond begonnen de ontevreden troepen, niet langer door het gezag van zijn naam in toom gehouden, zich aan baldadigheden en plunderingen schuldig te maken, die de inwoners verbitterden, terwijl de Portugesche geestelijken, in de hoop de uitsluitende heerschappij van het Katholicisme te kunnen herstellen, niets verzuimden om hen tegen het Nederlandsche bestuur in te nemen. Reeds in het volgende jaar werd de vaan des opstands door den bekwamen Jezuïet VIEIRA opgestoken en de Nederlanders, onmagtig tot krachtigen tegenweer, zagen zich overal verpligt binnen de versterkte steden aan de kust de wijk te nemen en het land aan den vijand prijs te geven.[2]

Die treurige afloop was grootendeels het gevolg van het geldgebrek, waarin de Compagnie na 1630 begon te verkeeren. Rekenende op de ondersteuning der Staten, haar in het octrooi toegezegd en van den aanvang op ruime schaal verleend, had zij voortdurend hare winsten aan de aandeelhouders uitgedeeld, zonder eene reserve voor kwade tijden of buitengewone onkosten op te leggen. Na de verovering der zilvervloot in 1629 hadden hare uitdeelingen achtereenvolgens het hooge cijfer van 50 en 25 percent bereikt, het-

[1] NETSCHER, p. 85, 89, 103, 107, 119, 126 v., 129. VAN KAMPEN, II, bl. 440.

[2] NETSCHER, p. 135, 146. VAN KAMPEN, II, bl. 437.

geen niet weinig bijdroeg om hare actiën te doen rijzen en haar aanzien te verhoogen, maar aan den anderen kant hare kas uitputte, juist op het tijdstip waarop de nieuwe ondernemingen, door haar op touw gezet, dubbele inspanning en gedurende eene reeks van jaren klimmende uitgaven vereischten.[1] Hulp van staatswege was dus dringend noodig, en reeds in 1631 werd dan ook een buitengewoon subsidie aangevraagd en door de Staten-Generaal tot een bedrag van zeven tonnen gouds verleend, welke som in 1634 nogmaals werd toegestaan.[2] Inderdaad, zoowel de erkentelijkheid voor bewezen diensten als de wenschelijkheid om Spanje in Westindië bezig te houden moesten hen daartoe evenzeer nopen. Immers had de Compagnie, toen de inval der Spaansche legerbenden in Gelderland in 1629 de Republiek in groot gevaar bragt, de regering niet alleen met troepen, vaartuigen en krijgsbehoeften maar bovendien met zes tonnen gouds bijgestaan, en de gedeputeerden der Staten-Generaal, die in 1631 de Staten van Zeeland tot het voldoen van hunne verpligtingen jegens de Compagnie trachtten over te halen, hadden volkomen regt toen zij beweerden dat het zou zijn „kaarslicht te ontsteken bij helderen zonneschijn," zoo men de voordeelen wilde uiteenzetten, welke uit het bestaan en de handelingen der Compagnie voor het vaderland

---

1 Hoeveel de Westindische Compagnie vóór 1679 jaarlijks heeft uitgedeeld, heb ik nergens vermeld gevonden. LUZAC, die II, bl. 135 de uitdeelingen na 1679 opgeeft, gewaagt !, bl. 321 van eenige uitdeelingen vóór 1629 en bl. 322 van „rijke uitdeelingen na 1630," zonder die afzonderlijk aan te teekenen. PESTEL, commentarii I, p. 581, verwijt der Compagnie onvoorzigtiglijk te veel te hebben uitgedeeld, zoodat zij niets overhield voor volgende verliezen. Vgl. NETSCHER, p. 82. De *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*, I, bl. 517, spreekt van groote uitdeelingen vóór 1628, van 20 tot 25 percent. J. DE LAET, Historie of Jaerlijck Verhael van de Verrichtinghen der Geoctroyeerde West-Indische Compagnie, Leyden 1644, zegt aan het slot van zijn werk (in het *Kort Verhael*) dat de participanten in de eerste jaren niets trokken, maar in 1629 en 1630 75 %, namelijk „vijftigh ten hondert vanden buyt ende vijf-en-twintigh ten hondert op de avancen vanden handel."

2 ASHER, bibliogr. essay, p. 55. NETSCHER, p. 108, zegt dat de Compagnie gedurende eenige jaren vóór 1839 een jaarlijksch subsidie van dat bedrag genoot, en er in dat jaar vijf ton bij vroeg.

voortvloeiden. [1] Intusschen viel het den Staten-Generaal veel gemakkelijker tot het verleenen van een subsidie te besluiten, dan de toegezegde som, die telkens over de verschillende provinciën moest worden omgeslagen, uit te betalen, daar de meesten in het storten van hare quota's uiterst traag waren en niet zelden jaren lang achterlijk bleven. Het millioen, dat de Oostindische Compagnie in 1622 ten behoeve der Westindische had moeten storten, was tien jaren later nog niet geheel aan deze uitbetaald. [2] In Maart 1631 waren de Staten wegens de in 1629 geleende gelden en vroegere verpligtingen niet minder dan 1.250.000 gulden bij haar in schuld. [3] Holland was de eenige provincie, die geregeld aan hare verpligtingen voldeed, totdat de Staten van dat gewest, onwillig om alleen dien last te dragen, in het laatst van 1634 besloten niets meer aan de Westindische Compagnie te geven, voordat de overige provinciën hunne achterstallen, ten bedrage van meer dan een half millioen, hadden aangezuiverd. Dien ten gevolge was ook Holland in 1838 meer dan een millioen aan de Compagnie schuldig. Wel grepen er in dat en in het volgende jaar weder langdurige beraadslagingen over dit onderwerp plaats en werd op nieuw tot de toekenning van een aanzienlijk jaarlijksch subsidie besloten; maar het werd even ongeregeld en onvolledig als vroeger uitbetaald. De Compagnie was dien ten gevolge reeds spoedig na 1630 in moeijelijkheden geraakt en had zich verpligt gezien tot bestrijding van hare klimmende uitgaven leeningen te sluiten, zoodat zij meer en meer ten achteren kwam. Reeds in 1634 begon men van haar verval te spreken. In 1636 had zij achttien millioen schuld, die zij alleen wist te dekken, door die som van de aandeelhouders tegen zes percent op te nemen, en in 1640 verkeerde zij, wat hare financiën betreft, reeds in hopeloozen toestand. [4] Het mag haar dus niet al te zwaar worden toegerekend, dat zij

---

1 *Algem. gesch. des vaderlands*, III, vierde stuk, bl. 394, 400, 548, 641 v. NETSCHER, p. 41, 179 n. 32.

2 ASHER, bibliogr. essay, p 54. Vgl. hiervoor bl. 183.

3 *Algem. gesch. des vaderlands*, III, vierde stuk, bl. 548, n. 2.

4 ASHER, p. 44, 53 vv. VAN KAMPEN, I, bl. 410. NETSCHER, p. 148.

JOAN MAURITS niet krachtiger bijstond. Toen hij naar Brazilië vertrok, begon het knellende geldgebrek haar juist tot de grootste zuinigheid te dringen.[1] Alleen de Staten-Generaal zouden door ernstige en volhardende medewerking dat gewest voor Nederland hebben kunnen behouden; doch er werd bij hen te weinig kracht en eenheid gevonden, er heerschte bij de provinciën, uit wier afgevaardigden zij waren zamengesteld, te veel zelfzucht, er was bij de regenten, die in de hoogste staatscollegiën zitting hadden, te veel afwisseling van personen en tevens te veel partijschap en onderlinge naijver, dan dat het aan de Republiek mogelijk zou zijn geweest tot een krachtigen maatregel te besluiten en dien met standvastigheid door te zetten, zoolang de nood niet drong om tot redding van het dierbare vaderland alle ondergeschikte belangen althans tijdelijk ter zijde te stellen. Dat het behoud van Brazilië voor de Vereenigde Gewesten van groot gewigt moest worden geacht, werd door de kortzigtige staatslieden dier dagen niet ingezien. Alleen het belang eener Compagnie scheen op het spel te staan, die in het leven was geroepen om Spanje afbreuk te doen, doch die thans, nu de krijg aan de zuidelijke grenzen der Republiek meer en meer verflaauwde en het grootste gevaar geweken scheen, overbodig was geworden. Men had haar ondersteund en gebruikt, zoolang men haar noodig had; nu men hare diensten missen kon, werd zij verwaarloosd.[2]

In 1644 werd de aandacht der Staten niettemin meer dan vroeger op de Westindische Compagnie gevestigd, daar deze, wier octrooi in het volgende jaar ten einde liep, gebruik wilde maken van den afloop van het tweede octrooi der Oostindische Compagnie, om door eene vereeniging met

---

1 NETSCHER, p. 85, 107. Tot op dien tijd had zij hare dienaren goed betaald, beter dan de O. I. Compagnie. Ibid. 81. Vgl. hierachter, Hoofdst. VI.

2 ASHER, bibliogr. essay, p. 59 v., 62. Hij gaat intusschen te ver wanneer hij zegt (p. 186): „The dominant States of Holland and West-Friesland disliked the West-India company as their natural enemy," en die vijandschap grootendeels toeschrijft aan godsdiensthaat, daar de W. I. Comp. volgens hem het product en orgaan was der contra-remonstrantsche partij (p. 184). Uit het volgende blijkt dat de Staten van Holland der Westindische Compagnie niet ongenegen waren.

deze hare zaken te herstellen. [1] De vraag of het Oostindische octrooi hernieuwd zou worden had reeds drie jaren vroeger aanleiding gegeven tot een verzoek, door de Staten van Zeeland tot de Staten-Generaal gerigt, „dat sulks niet geschiede sonder eenparigh ende speciale Consent van al de provintien, te meer omdat verscheyde corruptien ende abusen contrarie den teneur van 't Octroy geseght worden ingecropen te sijn, tot nadeel en prejudice vande Compagnie ende gemeene participanten." Intusschen was op 1 Januarij 1644, toen het octrooi verstreken was, de genoemde vraag nog verre van beantwoord, zoodat men begon met het telkens voor zes weken of nog korter tijd te verlengen, totdat men het over de eindregeling eens zou geworden zijn. De Staten van Holland, geneigd om de Westindische Compagnie in stand te houden, achtten het plan harer bewindhebbers niet onaannemelijk en zonden in het begin van 1644 aan beide Compagniën een voorslag tot vereeniging in, waarvan de Westindische terstond gebruik maakte om er bij de Staten-Generaal op aan te dringen, dat de verlenging van beider octrooi alleen onder die voorwaarde zou worden toegestaan. Deze noodigden de bewindhebbers der beide Compagniën uit gemagtigden naar 's Hage te zenden, om met gedeputeerden uit de Staten-Generaal in overleg te treden en tevens, wanneer het bleek dat de vereeniging niet tot stand kon komen, middelen te beramen om de Westindische Compagnie uit haar treurigen toestand op te heffen. De Oostindische Compagnie was echter geenszins met de vereeniging ingenomen en talmde dien ten gevolge met het zenden van hare gemagtigden, zoodat den 23 September aan de Kamer van XVII moest geschreven worden dat men zonder hen voort zou gaan, indien zij niet verschenen. Nu kwamen zij, maar slechts met het doel om de zaak tegen te houden. De Oostindische Compagnie wilde in geen schikking hoegenaamd treden. Vergrooting van haar kapitaal, beweerde zij, zou

[1] De volgende bijzonderheden zijn grootendeels ontleend aan excerpten uit de Resolutiën der Staten-Generaal en andere stukken op het Rijksarchief, door den heer N. G. PIERSON gemaakt en mij welwillend ten gebruike afgestaan.

haar meer verzwakken dan versterken, „want meer capitael hebbende, de participanten oock meerder souden sijn, ende consequentelyck omme over meerder capitael afgifte te doen oock meerder gelt van noode wesen soude." Zij verklaarde juist genoeg te hebben voor hare inkoopen in Oostindië en in de Nederlanden benevens voor de kosten van hare forten en kantoren in Indië,[1] maar „dat oock daervan tot geen ander eynde als in de Negotie yets besteet mach werden:" met andere woorden, dat zij niets missen kon om de Westindische Compagnie in hare krijgsondernemingen bij te staan. Bovendien mogt niet vergeten worden dat zij was opgerigt met het doel om winst te behalen; en zou men dan van haar kunnen vergen dat zij haar „handel ende sobere proffyten" met eene andere Compagnie zou deelen, juist nu zij er toe gekomen was om „te genieten een gedeelte van de vruchten, waervan zy de boomen in den boomgaert met soo veel arbeyt, verlies van goet ende bloet voor de nacomelingen geplant ende daerinne gesaeyt" had. Ook kon er geen sprake van zijn, om de Westindische Compagnie in hare bezittingen te laten deelen. Immers wilde zij „de overwonnen plaatsen en sterktens in Oost-Indië niet aangemerkt hebben als wingewesten van den staat, maar als een eigendom van bijzondere kooplieden, welke die plaatsen konden verkoopen aan wien het hun goeddacht, al ware het zelfs aan den koning van Spanje of aan andere vijanden van de Vereenigde Gewesten."[2]

Dit stoute en met de voorbehouden souvereiniteit der Staten-Generaal[3] geheel strijdige argument stelt in een helder licht, op welk een onafhankelijk standpunt de Oostindische Compagnie zich zelfs tegenover de hooge regering durfde plaatsen. In antwoord op dit afwijzend vertoog be-

---

1 De inkoopen in Indië werden door haar geraamd op een bedrag van 60 à 70 ton 's jaars; in Nederland 20 à 25; de lasten van de forten en kantoren over gansch Indië 17 à 19 ton. Sedert de bezetting van Goa waren de twee eerste posten tot 90 en 30 gerezen; maar wegens het bestand met Portugal zou die bezetting ophouden en daarmede ook de meerdere omzet, daar de Portugezen weder vrij heen en weder naar Goa zouden kunnen varen.

2 Historisch Verhaal der O. I. Compagnie, II, bl. 410. LUZAC, I, bl. 336.

3 Hiervoor bl. 25.

riep de Westindische Compagnie zich op de vruchten van zamenwerking, uit de Unie van Utrecht en de oprigting der Vereenigde Oostindische Compagnie voortgesproten, op de vereeniging van deze in 1620 met de Engelsche Oostindische Compagnie, en eindelijk op al hetgeen zij zelve reeds tot afbreuk des vijands had verrigt. Zij herinnerde dat zij van 1623 tot 1636 meer dan 800 schepen uitgerust en met 67000 koppen bemand en bovendien geruimen tijd 24000 man in dienst had gehad, waarvoor zij in het geheel meer dan 45 millioen gulden had uitgegeven. Daarmede waren meer dan 600 schepen van den koning van Spanje, waaronder 98 van zijne vermaarde galjoenen, veroverd, verbrand of in den grond geschoten en hem eene schade toegebragt, die op 75 millioen kon worden geschat.[1] Ook de Oostindische Compagnie was daardoor aanmerkelijk gebaat, daar de vijand verhinderd was geworden zijne zeemagt geheel tegen haar te gebruiken. De Westindische Compagnie wenschte de vereeniging vooral ook met het doel om den „Coninck van Spangien de resterende senuwen van syne overgebleven Crachten voort geheel aff te snijden, en de Christenheyt daerdoor eenmael tot eenen vasten, bestendigen vreede te reduceeren." Hoeveel schade de vereeniging den koning zou kunnen toebrengen, bleek hieruit dat reeds het gerucht daarvan hem noopte om haar door aanbieding van voordeelige vredesvoorwaarden te voorkomen. Ten slotte boden de bewindhebbers der Westindische Compagnie aan, 36 percent van het gemeenschappelijk kapitaal te fourneren, terwijl zij hun vertoog met de bede besloten dat het den Staten-Generaal believen mogt „haere hooge wyse verstanden, verre siende ooghen ende vaderlijcke sorchvuldicheden te openen ende in 't werck te stellen, opdat dese twee considerabele Compagnien (synde als twee schoone blinckende starren aen uwen staet) door een rechtmatige Combinatie tot een illustre Oost en West-

---

1 Deze laatste cijfers strooken niet volkomen met die van DE LAET, die in zijne *Historie of Jaerlijck Verhael* 547 genomen of vernielde schepen optelt, waaronder 8 of 9 galjoenen, en van NETSCHER, p. 80, die de schade van den koning van Spanje op 65 millioen schat. Volgens beiden bedroeg de winst der Compagnie aan veroverde schepen en buit van 1623 tot 1636 ongeveer 37 millioen.

Indische Compagnie mogen gereduceerd" en, hetgeen zij niet verzuimden er bij te voegen, behoorlijk gesubsidieerd worden.

Het was voor de Westindische Compagnie een belangrijke steun dat JOAN MAURITS van Nassau in een advies van 6 September 1644 aan de Kamer van XIX, door haar aan de Staten-Generaal overgelegd, de vereeniging der beide Compagniën dringend aanbeval, als het beste middel om Brazilië te redden. Hij verklaarde zich op goede gronden overtuigd dat de Spanjaarden niet tegen de vereenigde magt der beide Compagniën bestand zouden zijn en binnen weinige jaren al hunne bezittingen in Amerika zouden moeten ruimen.[1] Liet men daarentegen Brazilië verloren gaan, dan zou men daarmede ook den winstgevenden slavenhandel verliezen: „ten waere dat men de plicht van goede patriotten geheel wilde vergeten, ende den Erffviant toevoer doen van slaeven, om syn mynen te bearbeyden ende consequentelyck ons selven te plagen." Het laat zich begrijpen hoezeer ook dit laatste punt MAURITS ter harte moest gaan, daar hij in 1641 eene met den gunstigsten uitslag bekroonde expeditie naar het rijk van Angola op de westkust van Afrika en naar het eiland St. Thomas op de kust van Guinea had gezonden, om zich van die middelpunten van den slavenhandel meester te maken. Terwijl daardoor aan Brazilië een geregelde en ruime aanvoer van slaven, volgens hem onmisbaar voor de cultuur van het suikerriet, verzekerd werd, moest het verlies dier bezittingen aan Spanje, dat zijne goudmijnen in Peru niet zonder slaven bewerken kon, groot nadeel toebrengen. Met dat doel had hij dan ook voorgesteld de veroverde plaatsen onder het gouvernement van Brazilië te brengen, doch de bewindhebbers hadden beter gevonden voor de Afrikaansche bezittingen een afzonderlijk bestuur in te stellen. Sedert dien tijd werd de slavenhandel door de Compagnie op groote schaal gedreven en bragt haar aanzienlijke winsten op. Uit Angola alleen werden jaarlijks

---

[1] Hij voegde er bij: „'t Comt uyt geen ijdele vermetenheyt dat ick hier schryve, maer hebbe my van langer hant laten informeren, hoe dit alles soude syn aen te leggen ende te effectueren."

meer dan vijftienduizend slaven uitgevoerd, die gemiddeld voor dertig gulden gekocht en voor driehonderd tot vijfhonderd gulden verkocht werden. [1]

Geheel anders, ook met betrekking tot dit punt, luidde het advies van een man, dien wij reeds als een tegenstander van slavenarbeid hebben leeren kennen. Het was juist terwijl de Staten-Generaal de aangevoerde gronden vóór en tegen de vereeniging der beide Compagniën tegen elkander wogen, dat WILLEM USSELINCX, te 's Hage teruggekeerd, [2] zich tot hen rigtte met het aanbod om middelen aan te wijzen tot opbeuring der kwijnende Westindische Compagnie. Men besloot zijn raad in te winnen, dien hij in eene uitvoerige memorie uiteenzette. [3] Hij begint met te wijzen op zijne vroegere waarschuwing, dat men Brazilië niet kon aantasten met de betrekkelijk geringe hulpmiddelen, waarover de Compagnie beschikken kon. In het algemeen waren hare ondernemingen te groot geweest in verhouding tot haar kapitaal. De bewindhebbers bouwden er op, dat de staat wel zou bijpassen wat er te kort kwam. Dit is ook geschied, maar daardoor heeft de staat voortdurend aanzienlijke sommen aan de Compagnie moeten verstrekken, in plaats van door tusschenkomst der inkomende en uitgaande regten door haar ondersteund te worden, hetgeen het geval zou zijn geweest, wanneer zij zich op den handel in plaats van op het behalen van buit had toegelegd. In strijd met haar octrooi en met het belang harer participanten, die hun geld hadden ingelegd om in de handelswinsten te deelen en niet om het door den krijg te zien verteeren, had zij zelfs den handel aan de particulieren vrijgegeven. Deze hadden daardoor groote winst behaald, maar de Compagnie was arm geworden, [4] terwijl Brazilië niet was gebaat; want op tijden van overvloed wegens overdreven aanvoer waren tijden van schaarschte gevolgd, daar de particuliere kooplieden ophiel-

[1] NETSCHER, p. 119—121, 201 n. 80.

[2] Hiervoor, bl. 142.

[3] Bijlage XV.

[4] Ook LUZAC, I, bl. 328 en VAN KAMPEN, I, bl. 458 wijten den achteruitgang der W. I. Comp. grootendeels aan het openstellen van den handel.

den te varen, toen er geen winst meer te behalen was. De Compagnie daarentegen zou niet alleen de waren goedkooper kunnen leveren, omdat zij in den prijs de aan anderen opgelegde recognitie niet behoefde terug te krijgen, maar ook voor geregelden en voortdurenden aanvoer van alle benoodigdheden kunnen zorgen. En dit was in haar eigen belang: immers kon zij dan alleen hopen, dat velen geneigd zouden zijn zich in Braziliё neder te zetten. Intusschen kon men niet verwachten dat de Compagnie op dit punt haar waar belang zou inzien en behartigen. Even als particuliere kooplieden slechts op tijdelijke winst bedacht, zou zij trachten alles zoo duur mogelijk aan hare onderdanen te verkoopen en zoo goedkoop mogelijk van hen te krijgen, wanneer de hooge overheid niet daartegen waakte en zoowel door doelmatige verordeningen als door voortdurend toezigt belette, dat de ingezetenen verongelijkt of verdreven werden. Het zou anders met dezen gesloten handel gaan, alsof men de zorg voor de schapen aan den wolf had toevertrouwd. Een monopolie leidt altijd tot duurte, als de overheid niet daartegen waakt, en deze was dus verpligt zich de belangen dergenen aan te trekken, wier lot zij aan de Compagnie had toevertrouwd. Onder dit voorbehoud moest echter de handel weder uitsluitend door deze gedreven en tot haar hoofdwerkzaamheid verheven worden. Met dat doel moest haar octrooi uitgebreid worden langs de oostkust van Afrika tot de Roode Zee en voorts het geheele Zuidland daarin worden begrepen. Reeds vroeger, bij zijne voorstellen betrekkelijk de oprigting der Compagnie, had USSELINCX daarop aangedrongen,[1] omdat hij meende dat de handel op die streken groot voordeel zou kunnen opleveren. De Oostindische Compagnie zou volgens hem geen reden hebben om zich daartegen te verzetten, want vooreerst moesten de octrooijen naar zijne meening dienen om den handel te bevorderen, niet om dien te belemmeren, en ten anderen had de Oostindische Compagnie gedurende al den tijd van haar octrooi geen pogingen van eenig belang aangewend om op de genoemde kust handel te

---

[1] Zie Bijlage III, op art. 1.

drijven. Eene vereeniging der beide Compagniën zou noch de Westindische Compagnie noch de Vereenigde Gewesten baten en alleen dienen om den geheelen handel op vreemde werelddeelen als een erfgoed aan de bewindhebbers der Oostindische Compagnie in handen te spelen, „die hem tot nadeel van den staat en van duizenden ingezetenen nu omtrent veertig jaren hadden gebruikt." Veel beter zou het zijn bij de vernieuwing der beide octrooijen, indien de Staten-Generaal daartoe wilden overgaan, de verbeteringen in te voeren, waarop hij reeds vroeger bij de oprigting der Westindische Compagnie en later nog herhaaldelijk had aangedrongen. Aan de participanten moest worden overgelaten zelve de bewindhebbers te kiezen en toezigt te houden op het beheer hunner goederen. Voor beschaving der inboorlingen door onderwijs en prediking van Gods woord moest worden zorg gedragen. De slavernij met hare gruwelen, zoowel uit den slavenhandel als uit het gebruik van slaven voortvloeijende, moest zoo mogelijk verboden worden.[1] Om de Westindische Compagnie in haar financiëlen nood te gemoet te komen, moest op de waren, door de Oostindische Compagnie aangevoerd, een inkomend regt van vijftien tot twintig percent worden gelegd, waarvan de opbrengst aanvankelijk aan haar uitgekeerd en later in 's lands kas gestort kon worden. De handel zou daardoor niet lijden, daar de regten in andere landen niet lager waren en de Oostindische Compagnie bovendien de keerkringsproducten veel gemakkelijker en goedkooper dan anderen in handen kreeg. Bovenal echter moest gezorgd worden voor de bevolking der koloniën die reeds in Oost en West bestonden en in nog veel grooter aantal moesten worden aangelegd. Daardoor zou het handelsverkeer aanmerkelijk toenemen, waardoor 's lands kas gebaat en welvaart onder alle klassen van ingezetenen verspreid zou worden. Intusschen, die verschillende plannen waren volgens USSELINCX alleen te bereiken, wanneer men te rade

---

1 Ook hieruit blijkt dat LASPEYRES zich vergist wanneer hij op p. 73 aan USSELINCX het plan toeschrijft, om de W. I. Comp. door den slavenhandel te bevoordeelen. Vgl. hiervoor, bl. 93.

wilde gaan met lieden, die 's lands welzijn boven hun particulier voordeel stelden, en niet met hen die, in hun drift om spoedig rijk te worden, de toekomst aan het tegenwoordige opofferden.[1]

Wanneer wij deze memorie van USSELINCX met de pamfletten vergelijken, die omstreeks denzelfden tijd de kwestie behandelden op welke wijze de Westindische Compagnie te helpen zou zijn, dan blijkt het weder hoeverre hij in helderheid van inzigt boven velen zijner tijdgenooten uitstak, doch tevens dat de vroeger door hem ontwikkelde en ten deele in den strijd tusschen de participanten en de bewindhebbers der Oostindische Compagnie veelbesproken denkbeelden niet geheel zonder invloed waren gebleven. De meesten, die hun gevoelen omtrent deze zaak aan het publiek mededeelden, verklaarden zich voor de vereeniging der beide Compagniën, als het beste middel om de Westindische zonder bezwaar voor 's lands kas te hulp te komen.[2] Immers zou het onverantwoordelijk zijn haar te gronde te laten gaan, daar haar tegenspoed hoofdzakelijk aan de belangrijke diensten moest geweten worden, die zij den staat bewezen had. Zij was door den oorlog in schulden geraakt en daardoor in verval gekomen. Desniettemin moest zij geacht worden van veel grooter belang te zijn dan de Oostindische Compagnie. Deze had den vijand ook wel eenige afbreuk gedaan, maar veel minder dan hare thans kwijnende zuster, die steeds in overeenstemming met 's lands regering gehandeld en zich gewillig aan haar gezag onderworpen had, dat door de bewindhebbers der Oostindische Compagnie niet zelden schaamteloos in den wind was geslagen. Immers had zij den koning van Spanje in Westindië aangetast, de bron van zijn rijkdom en magt, die hij als zijne „echte huisvrouw" met groote zorg-

---

1 Het oordeel dat LASPEYRES, p. 84, over deze memorie velt: „Entweder um nichts klüger, ja sogar verwirrter, oder absichtlich gegen bessere Ueberzeugung zum Vortheil seines Lieblings, der Compagnie, aufgestellt sind die Ansichten des nun fast 80 jährigen USSELINCX," komt mij zeer ongegrond voor. Hij schijnt haar inhoud en strekking volstrekt niet begrepen te hebben.

2 Claer Licht ofte Vertooch van 's Lants Welvaeren aengaende de combinatie van de Oost- ende West-Indische Compagnien, 1644. Korte Discours enz., 1644.

vuldigheid bewaakte, terwijl hij Oostindië slechts als zijne „concubine" beschouwde en verwaarloosde.[1] Bovendien heeft de Oostindische Compagnie niet alleen de Republiek door haar baatzucht in groote moeijelijkheden met Engeland gesleept, maar ook veel minder voordeel aan het algemeen aangebragt. „Wat oock de goede ingesetenen deser landen betreffen doet, wat generael neringe is daer door ingevoert, immers so sietmen dat die maer tot seer weynich plaetsen, ende dat noch tot weinich particulieren sick gaen Extendeeren; het is bekent dat de beneficeringe der manifactuyren is een vande voornaemste Neringe in deser Landen, het wert weinich van consideratien daer van in Oost-Indien gesonden, ter contrarie wel Gout ende Silver tegens de wet ende Maximen van staet derwaerts, ende Manifactuyren tot achterdeel der Neringe van daer gebracht." De handel der Westindische Compagnie was van veel grooter gewigt. „Want vooreerst t' object sijnde de Rijke Landen van West Indien, daer uyt koomen te vloejen de stoffen ende Materie tot fleur ende starckte van eenen staet. Die handel op de Landen soodanich, dat deselve mach uyt wercken een generale Neringe over alle d' Ingesetenen deser Nederlanden, met uytvoer ende beneficeeringe van allerhande Manufactuyren, in brengen van Gout, Silver ende andere Rijckdommen, behalven een groot gevolch van Equipagie behoeften, ende employ van Mennichte van Schepen, met een ongelooffelijcke getal van Zee-vaerent volck." Ten slotte wordt dan door de voorstanders der vereeniging betoogd, dat der Oostindische Compagnie daardoor geen onregt geschieden zou, daar de staat immers bevoegd was haar octrooi na afloop geheel te laten vervallen.

Er werden echter ook nog andere voorslagen gedaan, die

---

[1] Uit deze vergelijking blijkt dat het *Tweede Noot-wendiger Discours* van 1622 (zie hiervoor, bl. 157) nog niet vergeten was, want daarin komt zij ook aldus voor: „Oost-Indien is sijn By-sit, die haer selve bewaren mach, wiltse. Maer om West-Indien salt den Spangiaert op geen hondert aenkomen, want die houdt hy voor sijn Echte Vrouw, daar by op 't hoochste jaloers en vijs over is." De nadruk van dit *Discours* onder den titel van *Den Langh-verwachten Donderslach* heeft den ganschen zin bedorven door in plaats van „Oost-Indien is sijn Bij-sit" te stellen: „Oost-Indien is in sijn besit" enz.

eene korte vermelding verdienen. Slechts enkele stemmen deden zich voor geheele openstelling van den handel op andere werelddeelen hooren. [1] Sommigen wilden beide octrooijen onveranderd verlengen. Anderen wilden zoowel de Nederlandsche nijverheid als de Westindische Compagnie tegen schadelijke mededinging der Oostindische Compagnie beschermen, door aan deze te verbieden om bepaalde waren, gelijk suiker en geweven goederen, uit Oostindië aan te voeren. Tot vermindering van den rentelast, die op de Compagnie drukte, werd voorgesteld [2] om haar te vergunnen een derde harer aandeelen tegen zestig percent over te nemen en daarvoor obligatiën rentende vijf percent in de plaats te geven, waardoor eene besparing van 175000 gulden 's jaars zou worden verkregen: een raad, voorzeker even weinig doeltreffend als de voorslag van een ander schrijver, dat de Compagnie, wier geldelijk onvermogen hij geheel schijnt te hebben voorbijgezien, de geheele suikerfabrikatie in Braziliё voor hare rekening zou nemen. [3] Ook de vrije handel werd bij deze gelegenheid weder ter sprake gebragt en door sommigen als de voorname oorzaak, niet alleen van de duurte in Brazilie maar ook van het verval der Compagnie beschouwd, zoodat zijne voorstanders zelfs beschuldigd werden in het geheim met Spanje te heulen, terwijl anderen haar juist als het beste middel aanprezen om Brazilië te bevolken en voor de Compagnie te behouden en tevens om aan de talrijke reederijen en aan de overgroote menigte van scheepsvolk werk te verschaffen. [4] Tot de beste geschriften, waarin het laatste gevoelen wordt voorgestaan, behoort de *Consideratie over de tegenwoordige ghelegentheydt van Brasil* [5] De schrijver meent dat de Bewindhebbers „aen alle de ingesetene deser Landen,

---

1 Zie het *Claer Licht*, waarin de voornaamste gevoelens worden opgenoemd en daaronder: „andere gaende tot eene vrye handel, navigatie en gemiene openstellinge van dien."

2 Ontwerp en Voorstel tot Remedie van twee swarigheden inde West-Indische Compagnie, 1644.

3 Wel-Vaert vande West-Indische Compagnie, 1646.

4 LASPEYRES, p. 83—85.

5 Amsterdam, 1644.

met Schepen ende Schippers hier t'huys hoorende" behoorden toe te staan „Noortsche lasten ende alderhande drooghe ende natte Vivres van de plaetsen daer die vallen a droicture [1] naer Brasilien te laten gaen." [2] Daardoor alleen zou aldaar overvloed en goedkoopte van levensmiddelen kunnen ontstaan, waarvan de Compagnie, al gaf zij aanvankelijk eenige winst prijs, door de toeneming der productie eerlang rijke vruchten zou plukken. Wel zouden de bewindhebbers daardoor eenig gezag en voordeel verliezen, maar „de Bewint-hebbers zijn om der Compagnie profijt gheordonneert, maar niet de Compagnie tot voordeel van de Bewinthebbers." De schrijver waarschuwt echter zelf tegen overdrijving van het door hem voorgestane beginsel, door op de bedenking dat de negotie uit de Vereenigde Gewesten zou afgeleid worden, als men aan de schippers vrijheid gaf zich elders ook van fabriekwaren te voorzien, te antwoorden: „dat aengaende de manufacturen niet behoorde toe gelaten te worden uyt andere havenen, als de Nederlantsche, naer Brasil te versenden; want die vele hier te lande gemaeckt worden, ende vele personen daer bij leven." Met dit voorbehoud moet echter de handel aan de particulieren worden vrijgelaten. Daarvoor pleit vooreerst dat „den handel wil niet ghedwongen zijn, insonderheyt onder de Nederlanders;" voorts dat de uitsluitende vaart der Compagnie onmogelijk kan gehandhaafd worden: „Soo en behoort geen verstandig mensche te pogen naer eenige sake, waer van de ervarentheyt geleert heeft, dat sy onmoghelijcken is." Ten derde put de schrijver zijne argumenten uit de behoefte van Brazilië aan bevolking „dewelcke nimmermeer kan vallen in een landt daer gheen behoorlijcke vryheydt is; het eene Kruyt en den eenen Boom en kan niet wassen onder den drup van den anderen. De guldene Vryheyt is soo aengenaem als het leven selve; wat isset dat dese landen soo volckrijck ende soo vol neeringhe

---

[1] D. i. regtstreeks.

[2] Dit is geheel iets anders dan LASPEYRES, p. 85, er in leest: „Der leider ungenannte Verfasser verlangt nicht nur für die Participanten und die Niederländer sondern für alle Völker, das Recht frei auf Brasilien zu handeln."

maeckt, anders als de liberteyt om sich te gheneeren." Eindelijk trekt hij ook tegen het monopolie der Compagnie, als uit zijnen aard verkeerd en ongeoorloofd, te velde. „De Monopolien werden in wel ghestelde regeringe niet toegelaten ende bederven alle Commercien; te willen excuseren dat dit geen Monopolie is, can van niemandt ghesecht worden, als die daer Ignorant van wil zijn. Monopolie is, wanneer het staet inde macht van eenen het gene hy heeft te vercoopen, ofte hetgene hy wil coopen, soo dier te vercoopen ofte soo goeden coop in te coopen als hem dat goeddunckt." Intusschen is het een merkwaardig blijk van den geest des tijds, dat de schrijver, die zich zoo krachtig tegen monopoliën uitliet, uitdrukkelijk eene uitzondering maakte voor de Oostindische Compagnie, die zijns inziens in geheel andere omstandigheden verkeerde, daar zij geen volkplanters voor de bebouwing van den grond behoefde aan te lokken, terwijl ook de ondervinding van andere landen bewees dat men alleen in compagniën op Oostindië handel kon drijven. [1]

Inmiddels werd het aanhangige vraagstuk nog ingewikkelder gemaakt door het verlangen der Staten van Friesland, om voor de ingezetenen van dat gewest ook aandeel aan den handel op Oostindië te bekomen. Met het oog op het einde van het octrooi der Oostindische Compagnie hadden zij reeds den 1. April 1642 aan eene Friesche vennootschap een octrooi voor vijftig jaren voor de vaart op Oostindië gegeven, [2] en zij verlangden nu, blijkens eene verklaring door hunne gedeputeerden in de zitting der Staten-Generaal van 19 Augustus 1643 afgelegd: „*Eerstelick* om bij de oude Compagnie in cas van expiratie van haer Octroy onder billicke Conditien ingelaten te worden: *ten tweede* om bij refuijs van sulcx op haer selven in Vrieslant eene Compagnie op te rigten." De stukken betrekkelijk dat voorstel werden gesteld in handen van de bewindhebbers der Oostindische

---

1 Uit het vorige blijkt reeds dat LASPEYRES overdrijft, wanneer hij, p. 96 zegt: „Alle Schriften der Zeit beginnen mit Angriffen auf die Compagnien im allgemeinen und auf die Ostindische insbesondere."

2 Groot Placaat- en Charter-Boek van Vriesland, V, bl. 471 v.

Compagnie, die natuurlijk weinig genegen waren om de Friezen daarin op te nemen, en nu greep er eene wisseling van memoriën plaats, waarin beide partijen soms vrij hevig tegen elkander uitvoeren. [1] De bewindhebbers bragten in herinnering hoe de Staten-Generaal in 1602 de verschillende destijds bestaande compagniën op Oostindië hadden vereenigd, opdat daardoor de handel met des te meer voordeel gedreven en den vijand des te meer afbreuk gedaan zou worden; hoe het destijds aan alle Nederlandsche ingezetenen had vrijgestaan aandeel in de Compagnie te nemen; hoe deze, ook op aansporing van 's lands regering en nu en dan door haar bijgestaan, [2] zich buitengewone onkosten had getroost om den vijand uit Oostindië te verdrijven en zijne aanslagen te verijdelen; hoe zij bezwaard was door verpligting tot betaling van intrest voor daarvoor opgenomen geld en door de onkosten, aan de handhaving en uitbreiding van haar gezag in Oostindië verbonden. Zij meenden dan ook dat de Staten-Generaal wel zouden inzien „hoe niet alleen onmogelick maer oock onredelick wesen soude nae den voorn. Staet van de Comp. ymandt voor een gedeelte in te ruymen, tot nadeel van dengeenen, die met hare particuliere middelen, na soo veel geleden schaden, gedane costen, groote moeyten ende sware perijckelen met goedt ende bloedt de saecken dusverre gebracht hebben." Te minder was daar reden voor, daar het den Friezen ten allen tijde vrijstond om door aankoop van aandeelen in de Compagnie deel aan hare winsten te krijgen. De bewindhebbers hoopten dus dat de Staten-

1 Zoo durfden de bewindhebbers vragen „of wel de provincie van Frieslant vertrout, haer altoos ende besonders sedert de Unie van Utrecht, in dier voegen gecomporteert te hebben, dat niemant der andere provincien met recht van sulcxs over haer heeft te beclaegen," hetgeen waarschijnlijk op de slechte betaling der quota's sloeg (vgl. Hist. Verhaal der O. I. Comp., II, bl. 410); waarop de Staten van Friesland antwoordden niet te kunnen begrijpen dat de bewindhebbers niet inzagen dat „haer dese onbedachte woorden niet behoort voor de scheenen gesmeten te worden." Remonstrantie van 28 Sept. 1643, op het Rijksarchief.

2 Zij drukken er op „dat de navigatie van Oost Indien niet en is een particulier Werck, maer een groot important stuck van State en dat de Remonstranten (n. zy zelven) niet anders en zyn dan uijtvoerders van Uwe principaalste desseigns."

Generaal niet zouden besluiten „de Compagnie, die nae verloop van soo veel jaren tot groote dienst en reputatie van den Staet in soodanige porture gebragt is, met veranderinge eenigsints te versoecken, maer deselve in alle manieren onderhouden ende by hare tegenwoordige gelegentheydt" zouden „maincteneren." [1]

De Staten van Friesland bragten daartegen in, dat hunne provincie in 1602 nog zoo „uitgemergeld" was, dat de ingezetenen niet in staat waren geweest een groot aandeel in de Compagnie te nemen en slechts „voor weinig meer dan zeven tonnen gouds" hadden kunnen inschrijven. Ook had de Compagnie geen regt om te gewagen van de offers, die zij den staat had gebragt; want hare meeste onkosten waren hieruit voortgekomen dat zij, niet tevreden met vrijheid om handel te drijven, de Indische vorsten had willen dwingen om uitsluitend aan haar en niet aan de Engelschen of andere natiën te verkoopen. Zij drongen er dus op aan dat de Staten-Generaal geen definitieve verlenging van het octrooi zouden verleenen „voor en aleer de provintie van Frieslant behoorlyck sal syn geaccomodeert," en wanneer er geen overeenkomst zou getroffen worden, dat zij dan de vaart op Oostindië zouden openstellen „en de meer opgemelte provincie van Frieslant door hare Ho. Mo. machtige Hand — volgens den 1en Articul van de Unie van Utrecht — in dier voege soo buijten als thuis en thuis als buijten tegen alle hostiliteit en importune bejegening van de olde Compagnie te beschutten en te beschermen." Hieruit blijkt hoezeer de Friezen vreesden dat de Compagnie hen uit Oostindië weren en hunne schepen nemen zou, al hadden zij het volste regt om derwaarts te varen; en inderdaad, de door hen opgerigte en geoctroijeerde vennootschap, waarin hun Stadhouder zelf had deelgenomen, moest veel meer dienen om op de Staten-Generaal indruk te maken, dan dat het hun ernst

---

1 In eene memorie van 29 September 1644 zeggen de bewindhebbers dat de Compagnie in de verloopene 42 jaren voor omtrent 20 millioen aan Oostindische retouren had aangevoerd, waarvan 4 millioen aan de participanten waren uitgedeeld, terwijl het land daarvan meer dan 6 millioen getrokken had aan in- en uitgaande regten.

zou geweest zijn daarmede handelsondernemingen aan te vangen.[1]

Om de zaak tot een einde te brengen, sloegen de Friezen den 13 December 1643 een „punt van accomodatie" voor, waarbij zij aan de Staten-Generaal de keus lieten om òf de Compagnie te laten liquideren en terstond eene nieuwe op te rigten, waarin zij op gelijken voet met de aandeelhouders der oude deel zouden kunnen nemen; òf hun tegen verdubbeling der zeven ton, die zij in 1602 hadden ingeschreven, één negende aandeel in de bezittingen en den handel der Compagnie en eene eigene Kamer te verleenen. Kon geen dier beide voorstellen ingang vinden, dan boden zij aan dat hunne eigene vennootschap als recognitie twee percent zou betalen „van alle waeren en coopmanschappen, die sy in de Havens, forten en steden van Indie staende onder de macht van de olde Compagnie willen halen, lossen oft laden, copen ofte vercopen," mits haar vergund werd vrijelijk en zonder betaling handel te drijven op alle andere plaatsen, waar de Compagnie niet gevestigd was of geen uitsluitende contracten had, en aldaar factorijen op te rigten. Den 9 Maart 1644 kwam hierop een antwoord der Oostindische Compagnie, met stellige weigering om tot een dier voorstellen toe te treden. Zij achtte het geheel onnoodig en zelfs schadelijk haar kapitaal te vergrooten. Mogt zij meer geld noodig hebben, dan nam zij het liefst tegen intrest op, want dan behield zij de bevoegdheid om het terug te geven wanneer haar dat het best gelegen kwam. Zij verklaarde ook niet te begrijpen welke reden Friesland had om zich verongelijkt te gevoelen. Immers konden de Friezen, door aandeelen te koopen, ieder oogenblik, wanneer zij maar wilden, als participanten in eene der Kamers worden opgenomen. Daar de aandeelen echter destijds op 560 percent stonden, had dit argument al den schijn van ongepaste ironie, en de Staten van Friesland noemden het dan ook in hunne repliek „seer onbeleeft tegens een provintie ofte Lidt van dezen Staat — — alsoo 't selve aldaer aengeboden wert, al de Werelt vry staet, jae de Tur-

[1] AITZEMA, Saken van staet en oorlogh, II, bl. 848.

ken en Joden selven." De hooge intrest, die de Compagnie in Indië van opgenomen penningen moest geven en die dikwerf meer dan twee percent in de maand bedroeg, gepaard met hare voortdurende behoefte aan geld, maakte volgens hen eene kapitaalvergrooting veel doelmatiger. Bovendien achtten zij het bijkans overbodig hun verzoek door gronden van doelmatigheid te staven. Friesland was krachtens de Unie van Utrecht en als de provincie, die na Holland het meest in de algemeene lasten droeg, geregtigd om bij expiratie van het octrooi der Compagnie een evenredig aandeel in den Oostindischen handel te vorderen. De Staten-Generaal behoorden dat toe te staan, want het was hun pligt het belang van alle ingezetenen te behartigen „ende niet van eenige particulieren van Holland ende Seelant alleen." De argumenten der bewindhebbers waren dus geheel onvoldoende: „door al te groote begeerlicheden ende liefde van hunselfs verduystert de Compagnie oordeel en verstant."

De Staten-Generaal, aan wier wijsheid de oplossing van het tweeledige vraagstuk, of de beide Compagniën vereenigd en de Friezen in de Oostindische opgenomen zouden worden, was overgelaten, waren zelven daaromtrent zeer verdeeld. Gelderland en Groningen trokken terstond voor de Staten van Friesland partij; Utrecht en Overijssel helden daartoe ook meer en meer over. Holland en Zeeland daarentegen waren zeer geneigd de bewindhebbers der Oostindische Compagnie te ondersteunen. Jaren lang duurde de strijd, terwijl de octrooijen inmiddels, telkens voor korten tijd, werden hernieuwd. De onzekerheid omtrent de eindbeslissing gaf aan eenige ingezetenen aanleiding om den 25 Februarij 1645 aan de hooge regering voor het octrooi der Oostindische Compagnie vijftien millioen gulden te bieden, te betalen in jaarlijksche termijnen van zes tonnen gouds. Over dezen voorslag schijnt echter naauwelijks beraadslaagd te zijn.[1] Eindelijk werd den 22 Maart 1647 door de Staten-Generaal eene definitieve resolutie genomen. Men besloot de bloeijende Oostindische Compagnie niet aan de kwijnende Westindische

[1] Vgl. Historisch Verhaal der O. I. Comp. II, bl. 413.

op te offeren. Het octrooi der eerste werd voor vijf en twintig jaren, te beginnen met 1 Januarij 1647, verlengd. Daarvoor moest echter eene som van anderhalf millioen worden uitgekeerd ten behoeve der Westindische Compagnie. Bovendien ging men nu tot den maatregel over, waarop USSELINCX en de schrijver van het *Oostindisch Discours* reeds bij de eerste vernieuwing van het octrooi zoo krachtig hadden aangedrongen: het loon der bewindhebbers zou voortaan niet meer in eene provisie bestaan, die met de uitgaven klom, maar in eene vaste bezoldiging, die overeenkomstig het gewigt der verschillende Kamers geregeld werd.[1] Ook kreeg de provincie Groningen thans het regt, dat reeds vroeger aan de overige provinciën was toegestaan, om een eigen bewindhebber in eene der Kamers te benoemen.

Weinige maanden later, bij resolutie van 4 Julij 1647, werd nu ook het octrooi der Westindische Compagnie voor vijfentwintig jaren verlengd. Friesland alleen had zich daartegen verzet en weigerde voortaan allen onderstand.[2] De Compagnie verkeerde intusschen in zeer treurigen toestand. Hare aandeelen waren op dertig percent gedaald[3] en Brazilië scheen zonder zeer krachtige hulp weldra geheel verloren te zullen gaan. De troepen, in 1645 ten gevolge van een subsidie van zeven ton gouds van de Staten-Generaal derwaarts gezonden, waren geheel onvoldoende om het Nederlandsche gezag te herstellen. Geldgebrek belette de Compagnie voor den noodigen aanvoer van levensmiddelen te zorgen, en op het Recief van Fernambuco, de residentie der hooge autoriteiten, was de ellende zoo groot, dat zelfs een lid van het geregtshof aan de Staten-Generaal klaagde: „Mijn vrouw en mijn kinder hebben tot meermaels deerlick geschreijt en gecreten by gebreck."[4] Reeds in 1646 hadden dan ook de Staten van Holland de aangelegenheden van Brazilië zeer ernstig ter harte genomen en waren op hun aandrang door

1 De bezoldiging bedroeg te Amsterdam *f* 3100, in Zeeland *f* 2600 en voor de overige bewindhebbers *f* 1200.

2 NETSCHER, p. 206 n. 94.

3 NETSCHER, p. 155.

4 NETSCHER, p. 147, 151, 154.

gedeputeerden der Staten-Generaal met de bewindhebbers der Westindische Compagnie beraadslagingen gehouden over de middelen, om haar te helpen en Brazilië te behouden. Intusschen was men niet eenstemmig in de beantwoording der vraag, of de staat zich daarvoor nieuwe opofferingen moest getroosten. Uit den inhoud van verschillende pamfletten, van 1646 tot 1649 verschenen,[1] blijkt dat sommigen den achteruitgang der Compagnie hoofdzakelijk aan hare veel te kostbare inrigting, aan het slecht beheer harer bewindhebbers en aan de velerlei misbruiken toeschreven, die in navolging van de Oostindische Compagnie[2] allengs bij haar waren ingeslopen. Zij achtten dan ook de Staten-Generaal niet tot ondersteuning verpligt en verzetteden er zich tegen, dat de Republiek zich daarvoor in een oorlog met Portugal steken en nieuwe lasten aan de ingezetenen opleggen zou.[3] De meesten echter, hoewel de bedoelde misbruiken niet ontkennende en zelfs bewerende dat daaraan geen einde zou komen, wanneer de Staten-Generaal niet of zelven of door tusschenkomst van een ander staatscollegie het hoofdbestuur in handen namen en aan de bewindhebbers de wet stel-

---

1 Zie vooral ASHER, bibl. essay p. 188 vv., die den inhoud van verscheidene dier pamfletten mededeelt en op niet onaannemelijke gronden betoogt, dat althans sommige door den Portugeschen ambassadeur in de pen zijn gegeven, met het doel om nieuwe expedities naar Brazilië tegen te houden.

2 Zie hiervoor bl. 149. Verkwisting wegens te veel dienaren legt ook USSELINCX der Compagnie ten laste in Bijlage XII. Reeds in 1644 lieten de bewindhebbers een pamflet het licht zien onder den titel van *Kort Discours* enz. waarin zij zich van den op hen geworpen blaam trachtten te zuiveren.

3 Een der belangrijkste pamfletten in dezen geest is het *Haerlems Schuytpraetjen op 't redres vande West-Indische Compagnie*, 1649, waarin o. a. gevraagd wordt of men de Republiek, die in 1648 pas vrede had gesloten, weder met een oorlog bezwaren zou „tot contentement en profijt van eenige particuliere wraeckgierige, bloetdorstige en eygen baetsoeckende menschen? en insonderheyt om daer door de Seeusche Roverye op Zee en Bewinthebbers steelsucht hier te Lande te voeden?" Tot herstel der Compagnie wordt aangeraden het getal Kamers en bewindhebbers (het laatste op een vierde) te verminderen, hun slechts eene bezoldiging van *f* 600 te geven, den handel op Brazilië geheel vrij te laten, niet slechts aan Nederlanders maar ook aan vreemdelingen en in alle waren, mits in Nederlandsche schepen, en in Brazilië zeer lage in- en uitgaande regten en belastingen te heffen.

den,[1] achtten het onverantwoordelijk de Compagnie, die den staat reeds zooveel voordeel had aangebragt en nog verder kon aanbrengen, aan haar lot over te laten. In dien geest beslisten dan ook de Staten-Generaal, toen zij na de vernieuwing van het octrooi den vice-admiraal WITTE CORNELISZ. DE WITH met eene aanzienlijke vloot van oorlog- en transportschepen naar Brazilië zonden, om zoo mogelijk het verlorene te herwinnen. Maar het was te laat. Nog maar vier plaatsen bevonden zich in de magt der Compagnie. Het Nederlandsche leger werd door de Portugesche opstandelingen, die door hunne landgenooten in de naburige gewesten en in het geheim ook door den koning van Portugal ondersteund werden, herhaaldelijk geslagen, en DE WITH, aan de mogelijkheid van herstel wanhopende, keerde onverrigter zake naar het vaderland terug. Waarschijnlijk zouden de Staten-Generaal eerlang eene nieuwe expeditie naar Brazilië gezonden hebben, indien eerst langdurige beraadslagingen tengevolge van den tegenstand van Friesland en Amsterdam, vervolgens gerekte onderhandelingen met Portugal en eindelijk de oorlog met Engeland van 1652 tot 1654 dat niet verhinderd hadden. In het laatstgenoemde jaar werd de laatste plaats in Brazilië door de Nederlanders verlaten, en bij het vredesverdrag met Portugal in 1661 werd het in zijn geheel aan dat land teruggegeven. JOHAN DE WITT, die destijds de buitenlandsche politiek der Republiek bestuurde, had daarbij voor zijne landgenooten zoowel handels-

---

[1] Zoo beweert de schrijver van het *Haerlems Schuyt-praetjen*, dat de door hem voorgestelde verbeteringen nimmer in praktijk zullen worden gebragt „ten sy dat de Heeren Staten dat selfs by der handt nemen, en de Compagnie daer in vermeesteren of de wet stellen." De schrijver van het *Vertoogh over den Toestand der W. I. Comp.* van 1651 stelt voor „dat de Reecken-Kamer, waertoe de Instructie den 21. December 1649 ende den 14 April 1651 aen haer Ho. Mo. overgelevert is, in practijcque werdt ghestelt, ende dien volgende het selve Collegie, bestaende in seven Persoonen, met een Secretaris, ende weynigh Supposten, ten spoedighsten werde geformeert, ende in 's Graven-Hage aengestelt. Ghevende aende selve over de absolute Regeringe ende Directie vande gheheele Compagnie, met afschaffinghe van alle de Bewinthebberen, ende haeren ghevolge." De uitrusting der schepen kon bij de voornaamste Kamers blijven, onder toezigt van equipagie-meesters, of aan de Admiraliteiten toevertrouwd worden.

als godsdienstvrijheid in alle Portugesche koloniën bedongen; doch op beide punten werd het verdrag door de Portugezen even slecht nageleefd, en hoewel namen, taal en zeden nog lang aan de vestiging der Nederlanders bleven herinneren,[1] waren de rijke hulpbronnen van Brazilië dien ten gevolge voor de Nederlandsche nijverheid verloren.[2]

De verlenging van het octrooi der beide Compagniën voor vijfentwintig jaren had intusschen aan den strijd voor beider voortduring voor goed een einde gemaakt. Wij zagen reeds dat zich in 1644 en volgende jaren slechts weinige en zwakke stemmen voor de geheele openstelling van den handel op Oost- en Westindië verheven hadden; en ook nog de meesten van deze bedoelden veel meer eene vereeniging tusschen de beide Compagniën tot stand te brengen, door zoo krachtig mogelijk tegen het octrooi der Oostindische te velde te trekken, dan de laatste inderdaad te vernietigen.[3] Integendeel was het meer en meer de algemeene overtuiging geworden, die in vele pamfletten telkens bijna in dezelfde woorden werd uitgesproken, dat de twee Compagniën beschouwd moesten worden als „de twee pilaren, waarop de staat dezer landen rustte." Men begreep dat de handel op Oost en West, als te veel zamenwerking en te groote kapitalen vereischende, niet zonder vele bezwaren en nadeelen kon worden vrijgelaten, en dat vooral de strijd tegen den vijand, die met dien handel gepaard ging, zonder vereeniging van aanzienlijke hulpmiddelen niet met goed gevolg gevoerd kon worden.[4] Wel hield in 1648 met den vrede van Munster althans voor het oogenblik de verpligting op, om zich gewapenderhand in het bezit van de aangeknoopte handelsbetrekkingen en de veroverde landstreken te handhaven, maar eenheid van bestuur in die ver verwijderde oorden bleef steeds even onmisbaar, en daar de Staten-Generaal ten gevolge van de inrigting der Republiek zich bezwaarlijk met die taak konden

1 G. MEES, historische atlas van Noord-Nederland, vijfde kaart bl. 8.

2 NETSCHER, p. 153—165, 200 n. 100.

3 LASPEYRES, p. 97.

4 Vgl. WAGENAAR, Vaderl. historie, XVI, bl. 335 v.

belasten, beschouwde men beide Compagniën meer en meer niet slechts als hoogst nuttige maar inderdaad als noodzakelijke regeringsligchamen. Bovendien begon de Nederlandsche ondernemingsgeest, die in en door den strijd met Spanje zoo krachtig was opgewekt, sedert het midden der zeventiende eeuw allengs te verflaauwen. De kooplieden gevoelden naauwelijks meer den hun opgelegden dwang, daar slechts weinigen er onmiddelijk door getroffen werden. De handel op Oostindië vereischte te veel kapitaal, de vaart derwaarts was te ver, dan dat het voor de meesten mogelijk zou zijn geweest daaraan deel te nemen. De vrachtvaart op de verschillende kustlanden van Europa bleef voortdurend, als het minst aan gevaar onderhevig, het snelst winstgevend en dus het best met matige kapitalen overeenkomend, de meest gezochte handelstak.[1] Aanvankelijk was ook de handel op de kusten van Amerika van dien aard, dat slechts vermogende kooplieden en reeders dien konden drijven. Naarmate de rijkdom in de Vereenigde Gewesten toenam en de scheepvaart zich ontwikkelde, kwam die vaart meer onder veler bereik; doch reeds in 1631 namen dan ook de steeds toenemende inbreuken op het monopolie der Westindische Compagnie een aanvang, terwijl de onmogelijkheid om de kusten van Amerika en Afrika op voldoende wijze te bewaken het bovendien zeer gemakkelijk maakte dat te ontduiken. Ook werden de Westindische producten niet alleen door haar maar ook door andere natiën aangevoerd, die in Amerika koloniën bezaten, zoodat haar de magt ontbrak den prijs naar willekeur vast te stellen. Geheel anders was in beide opzigten de toestand der Oostindische Compagnie, die de toegangen tot den door haar bezetten archipel veel beter sluiten kon en uitsluitend meester was van de alom gezochte specerijen der Molueksche eilanden. Intusschen werd ook door haar monopolie geen gevoelige druk uitgeoefend. Wegens haar eigenaardigen werkkring had geen andere nationale handelstak haar als mededingster te vreezen, en daar zij alleen in weelde-artikelen

[1] R. FRUIN, tien jaren enz. bl. 142 en de aldaar aangehaalde plaats van VAN REYD.

handel dreef, kon het algemeen welzijn door de hooge prijzen, die zij vorderde, niet merkbaar lijden.[1] Alleen de invoer van garens en geweven stoffen uit Indië kon geacht worden eenigermate afbreuk te doen aan het vertier der binnenlandsche manufacturen van dezelfde soort, en wij hebben dan ook reeds gezien dat er nu en dan bedenkingen daartegen geopperd en protectionistische wenschen geuit werden. Doch de vrijgevige handelspolitiek der Staten, die vrijheid van invoer onmisbaar achtten voor den bloei der Republiek, liet niet toe daaraan gehoor te geven.[2] Wanneer men voor de Engelsche en Fransche weefgoederen den toegang niet versperde, hoe zou men aan de Oostindische Compagnie hebben kunnen of willen verbieden om naast de landbouwproducten, die hare hoofdartikelen vormden, eene betrekkelijk geringe hoeveelheid[3] katoenen en zijden ma-

---

[1] LASPEYRES beweert p. 87, dat de Hollandsche schrijvers zich over het geheel op het standpunt der producenten plaatsten en dien ten gevolge *hooge* prijzen als wenschelijk beschouwden. Ik houd die stelling voor veel te algemeen. Zij strijdt met de meening van USSELINCX (hiervoor bl. 119 en LASPEYRES n. 291), met het *Historisch Verhaal der O. I. Comp.* II. bl. 345, waar de participanten zich verzetten tegen uitstel van verkoop met het doel om hoogere prijzen te bedingen (vgl. LASPEYRES, p. 69 bij n. 214), met het gevoelen van DE GROOT in zijn *mare liberum* (bij LASPEYRES, p. 59 supra en 69 bij n. 217), met de argumenten van DE LA COURT tegen monopoliën (hiervoor dl. I, bl. 385, 394), en met de herhaaldelijk uitgesprokene meening van Amsterdam, volgens LASPEYRES, p. 86 n. 290 in fine. LASPEYRES heeft als regel aangenomen, wat slechts bij uitzondering gold met betrekking tot de artikelen van weelde, die door de Oostindische Compagnie werden aangevoerd.

[2] Volgens de *Resol. v. Holland* van 21 Dec. 1645, bl. 433, waren Haarlem en Leiden alleen genegen tot verlenging van het octrooi der Comp. mede te werken, onder voorwaarde dat zij „jaarlijks niet meer als sestig duisend guldens en souden moogen employeeren in inkoop van gemaakte Zijdewerken." Vgl. bl. 427 en RAYNAL, hist. pol. et phil. I, p. 211.

[3] Volgens de tabel D bij VAN DER OUDERMEULEN (in de Stukken raakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost Indie, uitgegeven door D. VAN HOGENDORP, 1801) bl. 306 werd in het midden der zeventiende eeuw door de Compagnie voor 5 à 10 ton gouds aan zijde, katoenen garens en katoenen lijnwaden aangevoerd. Uit eene belangrijke verzameling van facturen en prijsopgaven van goederen, door de verschillende Kamers der O. I. Comp. tusschen 1758 en 1795 verkocht, voorhanden op de Akad. Bibl. te Utrecht, blijkt dat zij in dat tijdperk meer katoenen dan zijden lijnwaden aanvoerde. bl. 202 vv.

nufacturen aan te voeren? De Nederlandsche nijverheid was sedert eeuwen te veel aan mededinging gewend, dan dat zij hierin bezwaar had kunnen vinden, te minder omdat de Compagnie wederkeerig ook aan hare weefgoederen eenig debiet in het verre Oosten bezorgde.

Geen wonder dus dat de tegenstand tegen haar monopolie meer en meer verstomde en zelfs de wetenschap zijne verdediging op zich nam. BOXHORN [1] prijst de oprigting der beide Compagniën en de verlenging harer octrooijen, al acht hij het billijk dat zij den staat voor die gunst aanzienlijke geldsommen betalen. ULRIC HUBER trekt wel in echt Nederlandschen zin tegen de monopoliën in het algemeen te velde, maar maakt niettemin eene uitdrukkelijke uitzondering voor het monopolie der Oostindische Compagnie. [2] Na het midden der zeventiende eeuw had deze nog slechts één heftigen aanval te verduren, uitgaande van een afstammeling der zuid-Nederlandsche uitgewekenen, die gedurende het eerste tijdperk van haar bestaan de kern der oppositie tegen hare uitsluitende voorregten hadden uitgemaakt. Helder en krachtig zette PIETER DE LA COURT de nadeelige gevolgen van haar monopolie uiteen en voorspelde zelfs haren ondergang, op grond der klimmende onkosten, waartoe zijne handhaving noodzaakte. [3] Doch zijne juiste opmerkingen en beschouwingen omtrent haren toestand en invloed werden evenmin als zijne grondige bestrijding van het gildewezen gewaardeerd. Gedurende de tweede helft der zeventiende en bijna de geheele achttiende eeuw twijfelde niemand er aan, of het behoud van den handel op Oostindië was afhankelijk van het bestaan der magtige Compagnie, die natuurlijk uiteen moest vallen zoodra het monopolie haar ontnomen werd. [4]

---

1 Commentariolus, Hagae Com. 1661, cap. VII et VIII.

2 De jure civitatis, ed. tertia, Franeq. 1708, L. II, Sect. II, c. V. § 17 et 18.

3 Hiervoor dl. I, bl. 394 v.

4 Mijne *Verhandeling over de staathuishoudkundige verdiensten van* G. K. VAN HOGENDORP, 1854 bl. 102 vv. LUZAC, Hollands rijkdom, IV, bl. 450 en 472—481, waar hij aantoont hoe verkeerd het is, wanneer het bestuur van koloniën aan kooplieden wordt overgelaten, maar niettemin tegen RAYNAL beweert, dat de fout niet ligt in het bestaan van bevoorregte compagniën, mits er maar gezorgd

Zelfs werd nog in 1782 aan de Leidsche hoogeschool eene dissertatie over de monopoliën [1] verdedigd, waarvan de schrijver zoowel de gilden als het octrooi der Compagnie in zijne bescherming neemt, en met betrekking tot het laatste bepaaldelijk DE LA COURT tracht te weerleggen. Zijn voornaamste argument ligt hierin, dat de mededinging van verschillende maatschappijen of kooplieden het hoofddoel harer oprigting, om namelijk de Oostindische waren zoo goedkoop mogelijk te verkoopen, geheel verijdelen zou en dat er dus langs den weg van handelsvrijheid veel minder winst op dit gebied zou worden behaald. Wel moet het geloof aan de onmisbaarheid en de deugdzaamheid der Compagnie diep geworteld zijn geweest, dat nog in het laatst der achttiende eeuw, toen haar verval geen geheim meer was, en er bovendien reeds door buitenlandsche schrijvers zooveel licht over dit onderwerp was ontstoken, zulk eene ongerijmde gevolgtrekking in dien zetel der wetenschap voldoende kon worden geacht, om het uitstekende betoog van DE LA COURT te ontzenuwen.

Zoolang de Republiek bestond, zijn dan ook de beide groote Compagniën in stand gebleven. Het octrooi der Oostindische is van tijd tot tijd verlengd, zonder dat daarover ooit weder zulk een strijd als in 1622 of 1644 gevoerd is. Alleen moest zij de voortduring van haar monopolie nu en dan met aanzienlijke sommen of met het versterken van 's lands vloot door eenige oorlogschepen betalen. [2] Ook in

---

worde dat bekwame en regtschapene lieden aan het hoofd zijn. LASPEYRES, p. 92, 94 n. 322.

1 G. A. A. POELMAN, specimen academicum inaugurale de jure monopoliorum. 4°. Na de bedenkingen van DE LA COURT kortelijk te hebben wedergegeven, zegt hij (p. 34): „Ast licet, quod objicitur, omni veritate forte destitutum non sit, attamen, ut eorum opinioni calculum meum adderem, tantum abest, ut et in hunc usque diem hujus Societatis utilitatem defendere haud dubitem." Welligt heeft POELMAN zijne voornaamste argumenten ontleend aan de *Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*, I, bl. 511 v., waar het gevoelen van DE LA COURT ook aangehaald en weêrlegd wordt, o. a. met de volgende bewering: „Indien de vaart op de Indiën open gesteld wierdt, zou men dat Land en het onze ook haast met Koopmanschappen overvoeren, en daar door de beoogde Winsten missen."

2 Van 1665 tot 1667 moest zij gedurende den oorlog met Engeland 20 oor-

andere landen, waar diergelijke compagniën bestonden, werd dat als het beste, althans als het gemakkelijkste middel beschouwd, om de bevoorregte takken van den buitenlandschen handel tot de behoeften der schatkist te doen bijdragen. [1]

Ook de Westindische Compagnie bleef tot het einde der achttiende eeuw in het genot van belangrijke voorregten, al waren deze veel minder uitsluitend dan die van de Oostindische Compagnie. Want hoewel de kwijnende toestand, waarin zij na het verlies van Brazilië bleef verkeeren, als een voortdurend en welsprekend protest tegen hare doelmatigheid en onmisbaarheid kon worden beschouwd, was het denkbeeld dat de Staten-Generaal het bestuur harer koloniën zouden overnemen te veel in strijd met de constitutie der Republiek en den geest des tijds, dan dat het bij de staatslieden opgekomen en door de natie toegejuicht zou zijn. Reeds in 1655 begonnen hare schuldeischers beslag op hare goederen te leggen, hetgeen echter door tusschenkomst der Staten werd opgeheven. [2] In 1667 dacht men er ernstig aan, hare bezittingen en haar octrooi aan de meestbiedenden te verkoopen, om met de opbrengst hare schulden te kunnen betalen. [3] Geldelijke hulp van de Staten en eenige voordeelen, in 1669 bij het traktaat met Portugal met betrekking tot den zouthandel bedongen, stelden haar in staat hare zaken nog eenigen tijd loopende te houden; doch in 1674 was haar toestand zoo hopeloos, dat de Staten besloten haar op te heffen. Daar zij echter meenden, dat de vaart op Amerika alleen onder de vlag eener magtige en bevoorregte Compagnie behouden en uitgebreid kon worden, [4]

---

logschepen onderhouden. In 1672 moest zij twee, in 1696 drie millioen storten. In 1716 werd haar de tijdelijke betaling der renten van een kapitaal van ongeveer 22 tonnen gouds, ten behoeve van Holland, opgelegd. Van 1743 tot 1748 had zij drie percent van de uitdeelingen, in 1748 bovendien 12 tonnen gouds en van 1774 tot haar uiteinde weder drie percent van de uitdeelingen aan den staat uit te keeren. LAUTS, passim. Vgl. PESTEL, Commentarii p. 529.

1 ROSCHER, Koloniën etc. p. 384 v.

2 ASHER, p. 69.

3 LUZAC, Hollands rijkdom, II, bl. 131 vv.

4 De aanhef van het octrooi van 20 September 1674, bijna woordelijk in de prolongatiën van 1700 en 1730 herhaald, luidt: „De Staten Generael — —

werd terstond eene nieuwe Westindische Compagnie in de plaats der vorige opgerigt. Men wist haar eenig kapitaal te bezorgen, door de aandeelhouders der opgehevene Compagnie, van wier inleg slechts vijftien percent als rentegevende schuld erkend werd, voor dat bedrag in de nieuwe op te nemen, mits zij vier percent bijbetaalden. Bovendien werden hare overige schulden op dertig percent teruggebragt en in aandeelen geconverteerd, terwijl de schuldeischers tot eene bijbetaling van acht percent verpligt werden, indien zij hunne vorderingen erkend wilden zien. Langs dezen weg kreeg de Compagnie eene som van honderd twintig duizend gulden in handen, waarmede zij hare eerste onkosten dekken kon. De Staten hadden echter tevens van deze gelegenheid gebruik gemaakt, om eenige veranderingen in het octrooi te maken. Iedere provincie, die honderdduizend gulden inlegde, kreeg het regt om een bewindhebber aan te stellen. Aan de hoofdparticipanten van elke Kamer werd vergund om buiten het gewone getal van bewindhebbers er een te benoemen, „specialijck aen de voorsz. Hoofdparticipanten verbonden en revocabel," die gehouden zou zijn hun „te communiceren hetgeene haer aengaet, haer recht in de selve Vergaderinge van Bewindhebberen te bewaren na gelegentheydt van saecken en deselve te convoceren." Het hoogste gezag zou voortaan bij een collegie van slechts tien bewindhebbers uit de verschillende Kamers berusten, zoodat de Kamer van XIX in eene Kamer van X veranderde. Uiter-

---

doen te weten: Dat Wy by experientie bevonden hebbende, dat den welstandt van dese Landen, door de Navigatie en Commercie van de goede Ingezetenen merckelijck werdt bevordert, mitsgaders oock dat de selve Navigatie en Commercie seer beswaerlijck op verre afgelegene Landen en districten kan werden voortgezet, beschermt en gemainteneert, buyten gemeene hulpe en onderlinge assistentie van verscheyde considerabele Ingezetenen, tot hoedanigen eynde te samen vereenight; — — — Soo is 't, dat Wy in behoorlijcke achtinge genomen hebbende, dat sonder gemeene hulpe, assistentie en middelen van een generale Compagnie, niet vrughbaerlijckst in de Quartieren hier na gedesigneert, gedreven, beschermt en gemaintineert en kan werden, mits de groote avonture van Zeeroveryen, Extorsien en andersints, die op soo groote en verre reysen zyn vallende; etc." Vgl. de prolongatie van 31 Dec. 1761, bij LUZAC, II, Bijlagen bl. 120 vv.

lijk drie maanden na het vertrek van de schepen zou de rekening van de equipage en uitrusting gedaan moeten worden „naar style van Negotie" aan gecommitteerden der hoofdparticipanten, aan welke het regt uitdrukkelijk verleend werd „om alle de Boecken, Facturen, Brieven, Bylagen, Notulen en verdere Documenten, tot harer beliefte te mogen naersien, en de Koopmanschappen visiteeren." Om de drie jaren zou in het openbaar rekening worden gedaan, op verbeurte van de provisie der bewindhebbers, terwijl de rekening tweeledig moest wezen, „een van de Negotie en een ander van den Oorloge, elck apart." De bewindhebbers zouden geen geld op intrest mogen opnemen noch obligatien ten laste der Compagnie uitgeven „als met gemeen advis en consent van Bewindthebbers en Hooftparticipanten." Gewigtiger nog was de bepaling, welke het octrooi tot de westkust van Afrika, een paar plaatsen op de kust van Guiana [1] en de eilanden Curaçao, Aruba en Bonaire beperkten. De vaart op alle andere plaatsen, binnen het vorige octrooi begrepen, werd thans voor alle ingezetenen van den staat geheel opengesteld, onder verpligting van eene bepaalde recognitie aan de Compagnie te betalen. Was dit laatste nog altijd eene wel niet zware [2] maar toch onbillijke belasting der particuliere scheepvaart ten gunste eener Compagnie, die noch de magt noch den wil bezat om haar overal de noodige bescherming te verleenen, de geschonkene vrijheid was niettemin eene belangrijke vordering in vergelijking met de vroegere beperkingen en sloot stilzwijgend de erkenning in, dat het octrooi veel te uitgebreid was geweest. Bovendien behielden de Staten zich uitdrukkelijk de bevoegdheid voor, om zelfs binnen de grenzen van het octrooi vergunning te geven aan ingezetenen, die verlangden koloniën te vestigen „ter plaetse daer de Compagnie geen reële of dadelijcke possessie heeft en behoudt." [3]

---

1 Namelijk „de Plaetsen van Isekebe ende Bauwmerons, aen het vaste Landt van America gelegen."

2 De recognitie bedroeg slechts 2 percent naar en van Westindië en overigens *f* 5.— per last.

3 Gr. Pl. B. I, bl. 1333. LUZAC, II, bl. 132. In het octrooi verdient voorts nog opmerking het voorschrift van art. 15: „ende sullen syluyden (n. de be-

Op deze wijze hervormd, begon de Westindische Compagnie eene nieuwe loopbaan, die echter evenmin voorspoedig was. Hare uitdeelingen bedroegen tot 1702 gemiddeld 2½ percent.[1] In dat jaar werd haar octrooi onder dezelfde voorwaarden weder voor dertig jaren verlengd, gedurende welk tijdvak hare uitdeelingen nog slechts 2 percent s'jaars bedroegen. In 1714 deed zij andermaal eene poging om met de Oostindische Compagnie vereenigd te worden, die echter weder op den onwil van deze afstuitte.[2] In 1730 werd haar octrooi op nieuw ingekrompen en de vaart op Afrika voor alle ingezetenen der Vereenigde Gewesten opengesteld, onder verpligting van uitsluitend Nederlandsche schepen te gebruiken en eene recognitie in verhouding tot hunne grootte te betalen.[3] Daarmede ging bijna de geheele slavenhandel, behalve op Suriname, Essequebo en Berbice, waar de Compagnie uitsluitend bevoegd bleef slaven in te voeren, in particuliere handen over. In 1749 werd de stadhouder WILLEM IV zoowel door de Oostindische als door de Westindische Compagnie tot Opperbewindhebber en Gouverneur-Generaal harer bezittingen en koloniën verheven; doch de gebrekkige regeringsvorm en de politieke toestand der Republiek verhinderden, dat hierdoor meer eenheid en kracht in hare handelingen of verbetering in hare geldelijke aangelegenheden kwam. Voor den stadhouder, bij de keuze der bewindhebbers en gouverneurs, die hem was opgedragen, aan zeer beperkte voordragten gebonden, was die benoeming veeleer eene vermeerdering van inkomsten dan eene werkelijke vermeerdering van magt. Zij droeg dus geenszins de vruchten, die de invloed

windhebbers) gehouden zyn altydt de inlantsche Manufacturen, zynde van de selve gebruyck, voor alle andere in haer inkoopen te prefereren."

[1] LUZAC, II, bl. 135.

[2] LAUTS, II, bl. 296 v.

[3] LUZAC, II, Bijlage K. n°. 2 en 3. In 1730 was van de vaart op Afrika nog uitgezonderd eene strook van zestig mijlen lengte langs de kust van Guinea, waar de Compagnie eenige forten bezat, maar bij Resolutie der Staten-Generaal van 6 October 1734 werd aan alle ingezetenen der Republiek vergund om gedurende twintig jaren ook daarop handel te drijven. Die vergunning is bij Resolutie van 15 Febr. 1754 tot 1760 verlengd en daarna in het nieuwe octrooi van 31 Dec. 1761 opgenomen.

van een krachtig en verlicht centraal gezag welligt nog had kunnen voortbrengen[1] De aandeelen der Westindische Compagnie, die in 1723 nog op 92 stonden, daalden dan ook allengs tot 35. Hare uitdeelingen bedroegen tusschen 1730 en 1780 gemiddeld slechts anderhalf percent 's jaars. Hare inkomsten bestonden voor een deel uit de vruchten van haren handel op de kust van Guinea, de Westindische koloniën en de eilanden Curaçao en St. Eustatius, doch hoofdzakelijk uit de recognitie-gelden, die zij van de particuliere scheepvaart trok.[2] Meer en meer werd het duidelijk dat zij even nutteloos was voor den staat als voor hare participanten. Toen dan ook in 1791 de vraag zich voordeed, of haar octrooi andermaal verlengd zou worden, begrepen de Staten-Generaal, door den bekwamen Raadpensionaris VAN DE SPIEGEL voorgelicht,[3] dat alle reden daartoe had opgehouden. De Westindische Compagnie werd ontbonden en de Kamer van X door een Raad van koloniën vervangen, terwijl de aandeelen der participanten, op dertig percent geschat, in obligatiën rentende drie percent ten laste der Republiek werden geconverteerd.[4]

---

1 LUZAC, IV, bl. 484 v. zegt dat men den invloed van den stadhouder op het bestuur der volkplantingen „geheel heeft afgesneden," en doelt daarmede waarschijnlijk op art. 6 der voorwaarden, waaronder hem de betrekking van Opperbewindhebber der Westindische Compagnie was opgedragen, welk artikel alleen „de sterkten en fortificatiën" onder zijn onmiddelijk bestuur stelde. Ook in Oostindië mogt hij alleen op de militaire zaken orde stellen. Hij moest de bewindhebbers van beide Compagniën kiezen uit eene nominatie van drie personen, door de bewindhebbers en hoofdparticipanten opgemaakt, en was bij de benoeming der gouverneurs ook aan diergelijke nominatiën gebonden, die de bewindhebbers zelfs uit twee of één persoon konden laten bestaan. In de Kamers van XVII en van X had hij het voorzitterschap, maar overigens geen grooter gezag dan de overige leden. Zie de *Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken* voor 1766, bl. 317—350. PESTEL, comment. I, p. 534, 585.

2 LUZAC, II, bl. 134 v.

3 (VAN DE SPIEGEL) Nadenking van eenen staatsman weegens zijn ministerie in Holland, 1800 bl. 50: „ik heb mij zeer groote gedagten gevormd, van de uitbreiding en verbeetering, waar van onze Colonien, vooral in America, vatbaar zijn, maar tevens, dat het onmooglijk was, dit te weege te brengen onder de directie van eene Compagnie, daar de mercantile Comptoir-geest meest altoos de ziel der werkzaamheid is, en de slenter genoegzaam de geheele wetenschap is geworden." Vgl. VAN KAMPEN, II, bl. 327.

4 Nieuwe Nederl. Jaerboeken, 1790 bl. 2234; 1791 bl. 769 vv., 1871; 1792 bl. 493.

Zoo kwijnend was de tweede levensperiode, zoo roemloos het uiteinde eener Compagnie, wier oprigting zooveel hartstogten en wier aanvankelijke voorspoed zulke schitterende verwachtingen had opgewekt. Onmagtig om de haar toevertrouwde taak naar eisch te vervullen, had zij zich verpligt gezien hare voorregten één voor één prijs te geven: doch hoe meer de particuliere scheepvaart daardoor won, des te meer was het in het licht gekomen dat hare tusschenkomst de ontwikkeling des handels niet bevorderde maar tegenhield, en dat zij haar kommerlijk bestaan slechts rekken kon door zich een deel van de winst harer mededingers toe te eigenen. Buiten staat in de behoeften harer dagelijksche huishouding te voorzien en bezwijkende onder den last harer schulden, eindigde zij haar loopbaan zonder zelfs de schande van een bankroet te kunnen ontgaan.

Nog treuriger was het uiteinde harer Oostindische zuster, die er wel in slaagde haar octrooi ongeschonden te handhaven en de Republiek nog een korten tijd overleefde, maar niettemin door de noodwendige gevolgen van hare beginselen langzamerhand ondermijnd was en met des te grooter schok ineenstortte, naarmate zij de regering en de natie langer omtrent den waren toestand harer zaken had kunnen verblinden.

ZESDE HOOFDSTUK.

De beginselen der Oostindische Compagnie.

Krijgvoerende kooplieden met onbeperkte magt: ziedaar drie eigenschappen, zegt ROSCHER, [1] waarvan elke op zich zelve reeds toereikende is om eene regering, die door haar gekenmerkt wordt, voor het duurzame geluk harer onderdanen gevaarlijk te maken. En inderdaad, de geschiedenis der Oostindische Compagnie is een doorloopend bewijs van de juistheid dezer opmerking. Hare beginselen waren geen andere, dan men van kooplieden verwachten kan, die volgens de treffende uitdrukking van USSELINCX [2] de winst tot noordster en de begeerlijkheid tot compas hebben. Alle mededingers te weren, zoo goedkoop mogelijk in te koopen en zoo duur mogelijk te verkoopen: [3] ziedaar in weinige woorden het eenige doel van haar streven en het onafgebroken rigtsnoer harer handelingen.

Van den aanvang der vaart op Indië waren het vooral de Molukken, die men op het oog had gehad, omdat daar de kostbare specerijen groeiden, wier verkoop in Europa de grootste winst opleverde. [4] Naauwelijks had dan ook de

---

1 Kolonien p. 417.

2 Hiervoor bl. 114.

3 COEN spreekt in zijn *Vertoogh* van 1623 (Kronyk van het Historisch Genootschap, X, bl. 120) uitdrukkelijk van de „maxime van goetcoop in Indien te coopen ende dieur (d. i. duur) in Europa te venten."

4 Zie ten bewijze der voortdurende waardeering van de Molukken uit dit oog-

Oostindische Compagnie in 1602 haar octrooi verkregen, of alle krachten werden door haar ingespannen om zich van den alleenhandel in de Molukken te verzekeren. „De eylanden van Banda ende Moluques," schreven de bewindhebbers aan een hunner vlootvoogden, „is het principale wit, waernaer wij schieten — —; wij kunnen U. E. niets gewisses ordonneren, dan alleenlijck op 't hoogste recommanderen de eylanden, daer de naghelen mette nooten en de foelie groeijen, deselve soeckende met tractaet ofte met geweld aen de Comp. te verbinden;" [1] en in de instructie voor PIETER BOTH, den eersten Gouverneur-Generaal, werd uitdrukkelijk opgenomen „dat voor alle zaken zorg gedragen moet worden, dat de handel van de *Molukkos* en de *Moluksche* eilanden, *Amboina* en *Banda* daaronder begrepen, 't eenenmaal kunne blijven en vastgemaakt worden aan de Vereenigde Comp., zulks geene andere natiën van de wereld daarvan iets in handen vallen als van Ons, of dengeen die Ons goeddunkt." [2] Spoedig zag men echter in, dat men tot bereiking van dat doel zich aanvankelijk minder om het behalen van winst dan om het vestigen van de magt der Compagnie bekommeren moest, en reeds in 1607 werden dan ook door de Kamer van XVII instructiën naar Indië gezonden, wier strekking hoofdzakelijk was dat de handelsbelangen voorloopig moesten worden achtergesteld en de oorlog met kracht voortgezet. [3] Dit be-

punt o. a. *Discours bij Forme van remonstrantie* etc. 1608: „d'uytnemende Specery-rijcke *Molucques*, welcker Negotien de rijckste ende proffijtabelste is van gantsch Indien, ende dat ten aensien men de costelijcke Macis, Naghelen, ende Noten aldaer tot redelijcken prijse, meer om Eedt ende Cleedinghs waren, als om Silver can coopen, 't welck dobbelen Avance is ghevende. Sulcx, wie Meester vanden selven handel is, soude moghen segghen Meester te zijn van den alder rijck ende proffijtelijcxsten handel van den gantschen Aertbodem. Ghemerckt, de voorschreven dierbare Specerijen nerghens elders, als inde selve cleene *Molucksche* Eylanden, te vinden en zijn." Het *Klaer Vertoogh* van 1624 betoogt dat men bovenal moet trachten te behouden „de Negotie van de Molucques ende Banda, sijnde het Juweel van de kostelijckste specerijen van de weerelt, diemen alleen hebbende soo hooch in prijs kan stellen, dat men alle d' onkosten van de Compagnie daer aen soude konnen vinden, ende bovendien dewijle dat aen den inkoop van die Waren weynich gelt hanght."

1 DE JONGE, III, bl. 95. Vgl. bl. 92, 141, 249.

2 MYER, verzameling bl. 13 art. 22.

3 DE JONGE, III, bl. 59.

vel strookte volkomen met de ondervinding van den bekwamen admiraal CORNELIS MATELIEF, die bij zijn vertrek uit Holland in 1605 den last had ontvangen om krijg en koophandel tegelijk te behartigen, doch juist ten gevolge van zijn streven om aan dien dubbelen last te voldoen veel minder had kunnen verrigten, dan waartoe hij anders in staat zou zijn geweest. Bij zijn vertrek in 1608 liet hij voor zijnen opvolger PAULUS VAN CAERDEN eene instructie achter,[1] waarin hij de nieuwe inzigten der bewindhebbers prees. „Dat de heeren Bewinthebberen de negotie willen postponeren ende eerst de oorloge bij der hant vatten, daer doen se na mijn oordeel heel wyslyc aen. — — Indien men een soldaat ende een coopman in een persoon wil hebben, 't is verloren arbeit, want den vijant mach men soo klein niet achten; daerom heer admirael, indien ghy door de oorloge wat wtrechten condt, denckt aen de coopmanschap niet, want anders sult ghy noch teen noch tander hebben, gelyc my wedervaren is." In het vaderland teruggekomen diende hij bij de bewindhebbers eene memorie in omtrent hetgeen zij te doen hadden, om zonder veel onkosten den alleenhandel der specerijen te bekomen. Men moest den koning van Makassar trachten over te halen om zich van de Banda-eilanden meester te maken, waartoe men hem eenige ondersteuning zou kunnen verleenen, onder voorwaarde dat hij al de nooten en foelie zou leveren tot een bepaalden prijs en geen andere natie aldaar zou toelaten. Tot voorkoming van sluikhandel moesten de voornaamste inwoners naar Makassar overgevoerd en de overige verpligt worden op dezelfde plaats bijeen te wonen, met uitzondering van de tot bebouwing van den grond noodige landlieden, die echter verpligt moesten worden om alle veertien dagen hunne geplukte en gezuiverde vruchten aan het kantoor der Compagnie af te leveren. Om Amboina en Ternate, de nageleilanden, geheel aan de Portugezen te ontrukken, moest men eerst Malakka veroveren en daar het hoofdkwartier der Compagnie vestigen. Dan kon men de straat Sincapore,

[1] DE JONGE, III, bl. 232—239.

destijds nog voor de Portugezen den eenigen toegang tot de Molukken,[1] gemakkelijk voor hen afsluiten, de Spanjaarden uit de Philippijnsche eilanden verdrijven en daardoor den geheelen Molukschen archipel in handen krijgen.

Voor een groot deel is dit plan van MATELIEF verwezenlijkt door JAN PIETERSZ. COEN, wiens beleid en volharding de magt der Compagnie op hechte grondslagen gevestigd hebben',[2] doch wiens ijzeren wil voor geen middelen terugdeinsde, die hem tot zijn doel konden voeren. Ook hij was overtuigd van de noodzakelijkheid om met de wapenen in de hand het monopolie der Compagnie te verdedigen, en reeds in 1614, hoezeer destijds nog in ondergeschikte betrekking, ergerde hij zich over de karigheid der bewindhebbers in het zenden van geld en troepen en schroomde niet om hen daarover in eenen brief ernstig te berispen, er bijvoegende: „Per experientie behoort den heeren wel bekend te wezen, dat in Indië de handel gedreven en gemainteneerd moet worden onder beschutting en faveur van UEds. eigene wapenen, en dat de wapenen gevoerd moeten worden van de profijten, die wij met den handel zijn genietende: in voege dat de handel zonder d' oorlog en d' oorlog zonder den handel niet gemainteneerd kunnen worden." [3] Intusschen gingen zijne plannen nog verder dan die van MATELIEF. Niet tevreden met de uitsluitende heerschappij in den Molukschen archipel, wilde hij den ganschen Oostindischen archipel voor alle natiën sluiten, de schepen der Arabische kooplieden tot den Perzischen zeeboezem terugdrijven en de Chinezen dwingen om niet alleen aan de Compagnie handelsvrijheid in hun uitgestrekt rijk toe te staan, maar ook van de vaart op Indië af te zien en zich tot het bezoeken van Batavia te beperken. Natuurlijk kon dat doel alleen door het meest onregtmatige geweld bereikt worden; doch COEN was de man niet om zich op dit punt door gemoedsbezwaren te laten terughouden.

---

1 Discours ghestelt by den Admirael C. MATELIEF op den Staet ende handel van Indien; aangehaald hiervoor, bl. 144 noot 2.

2 Vgl. hiervoor bl. 60.

3 VAN DIJK, Wemmer van Berchem, bl. 63. Hiervoor bl. 145.

Zoo stelde hij zelfs voor om langs de kust van China mannen, vrouwen en kinderen te rooven, ten einde daardoor de Chinezen tot inwilliging van de eischen der Compagnie te bewegen. De mannen zouden dan tegen losprijs kunnen worden vrijgegeven, maar de vrouwen zouden niet mogen terugkeeren, daar zij volgens hem dienen konden „om onsen handel te peupuleeren ende volck te houden." [1] Die wreede plannen zijn echter niet ten uitvoer gebragt, daar de vestiging der Nederlanders in den Oostindischen archipel van zelve aan de vaart der Chinezen tusschen oost- en zuid-Azië een einde maakte. Er ontstond daardoor een vroeger onbekende scheidsmuur, die de regtstreeksche betrekkingen tusschen beiden, althans over zee, afbrak. Nadat de Compagnie zich in 1624 op Formosa gevestigd had, werd aldaar de handel tusschen haar en China, aanvankelijk met groote levendigheid, gedreven, en het zoo gunstig gelegen eiland had voor haar eene hoogst belangrijke en voordeelige bezitting kunnen worden, indien zij er genoegzame zorg aan had gewijd. De kolonisatie, die goed slaagde, werd echter uit bekrompen zuinigheid verwaarloosd, de Chinezen werden uit baatzucht mishandeld, en ten slotte verhinderde de haat van den Raad van Indië VERBURGH tegen den dapperen bevelhebber COYET, dat er bij tijds voldoende hulp werd gezonden, toen Formosa door den Chineschen zeeroover COXINGA bedreigd werd. Nadat de laatste in 1661 het eiland veroverd had, bepaalden de handelsbetrekkingen met China zich bijna uitsluitend tot den aanvoer van thee en andere waren door Chinesche jonken te Batavia. In China zelf handelsvrijheid te verkrijgen, is der Compagnie nimmer gelukt. [2] Intusschen had zij niettemin haar doel bereikt, voor zooverre zij in de Chinezen geen mededingers meer te vreezen had; en nadat in 1641 Malakka door haar ingenomen en zij dus meester was van de beide straten, die in het westen tot den Oostindischen archipel toegang verleenen,

---

1 Kronyk van het Historisch Genootschap, X, bl. 78, 91, 93, 114, 139.

2 FR. VALENTIJN, Oud en Nieuw Oost-Indien, IV, tweede stuk, bl. 33 vv. VAN KAMPEN, II, bl. 98 vv.

had zij ook van de zuid-Aziatische koopvaarders geen afbreuk meer te duchten. Met bewonderenswaardige volharding was het grootsche plan binnen niet veel meer dan een menschenleeftijd ten uitvoer gebragt en een handelsgebied, uitgestrekter dan dat der geheele Middellandsche zee, aan het onbeperkte gezag eener vereeniging van Nederlandsche kooplieden onderworpen. [1]

Het weren van alle mededinging had natuurlijk, gelijk wij reeds zagen, geen ander doel dan de specerijen en andere Oostindische waren zoo goedkoop mogelijk in handen te krijgen. Met betrekking tot dit punt volgde de Compagnie aanvankelijk het voorbeeld der Portugezen. [2] Zij trachtte namelijk de inlandsche vorsten, hetzij door overreding hetzij door geweld, tot het sluiten van handelsverdragen over te halen, waarbij deze zich verbonden om zekere producten tegen vaste prijzen uitsluitend aan haar te leveren, en met geen andere natie zonder hare toestemming handel te drijven. Hoezeer men er op uit was om zich daarbij het leeuwenaandeel te verzekeren en de inboorlingen van zich afhankelijk te maken, kan uit de overeenkomst van 1607 tusschen MATELIEF en den koning van Ternate blijken, waarbij bepaald werd dat alle kosten, die uit de pogingen der Compagnie om de Spanjaarden van het eiland te verdrijven reeds voortgevloeid waren en in het vervolg zouden voortvloeijen, door de Ternatanen betaald zouden worden „zoo haest als sy vermogen hebben, 't welck sall staen tot oordeell van de Heeren Staten, wanneer ende hoeveel," en dat de kruidnagelen geleverd zouden worden „tot sulken prijs, als de Heeren Staten sullen ordineeren ende met den Koningh accordeeren." [3] Overigens werden op geschikte punten sterkten aangelegd, zoowel om de inlanders in toom te houden als om vreemde handelaars te weren.

Niet alle Indische volken waren echter even gemakke-

---

[1] Zie een schoone lofspraak der Nederlandsche volharding bij RAYNAL, hist. phil. et pol. I, p. 140.

[2] DE JONGE, II, bl. 79 vv.

[3] DE JONGE, III, bl. 226 v.

lijk door traktaten te binden of onder het juk der Compagnie te brengen. De Bandanezen, wier gewoonte om belangrijke aangelegenheden in volksvergaderingen te bespreken,[1] meer vrijheidszin en energie aanduidt, dan gewoonlijk bij Oostersche volken worden aangetroffen, hadden wel reeds in 1602 de verbindtenis aangegaan om alle muscaatnoten en foelie uitsluitend aan de Nederlanders te leveren, maar in het accoord,[2] dat die overeenkomst in 1609 ten bate der Compagnie bevestigde, werd van geen prijsbepaling door deze gesproken. Ook bedongen de Bandanezen daarbij uitdrukkelijk de vrijheid om met hunne jonken te varen en handel te drijven op alle plaatsen, waar het hun believen zou. Zij ondervonden echter spoedig dat het niet voordeelig was met slechts ééne Compagnie te handelen, die hen dwingen kon hunne waren voor lage prijzen af te zetten, door te weigeren die voor hoogere prijzen aan te nemen, en maakten dien ten gevolge meer en meer van het vermelde voorbehoud gebruik, om op uitgebreide schaal met de Portugezen en de Engelschen handel te drijven. Vooral de laatsten hitsten de Bandanezen voortdurend op en ondersteunden hen zelfs met wapenen en geschut, wanneer de Compagnie haar monopolie met geweld zocht te handhaven. Van daar dat de geschiedenis der Banda-eilanden weldra eene aaneenschakeling vertoonde van verraad, moord en opstand, met geweld bedwongen en door gehuichelde onderwerping gevolgd. JAN PIETERSZ. COEN, die tot elken prijs aan de mededinging der Engelschen een einde trachtte te maken, begreep dat het zaak was die onlusten voor goed te dempen. In 1621 stelde hij zich aan het hoofd eener voldoende krijgsmagt, maakte zich daarmede van alle Banda-eilanden meester en besloot die te ontvolken, om de mogelijkheid van verder verzet te voorkomen. Met meedoogenlooze gestrengheid is dit plan uitgevoerd. De bevolking werd gedwongen uitsluitend aan het strand te wonen, waar zij van haar gewoon middel van bestaan, den landbouw,

[1] DE JONGE, II, bl. 173.
[2] DE JONGE, III, bl. 315 v.

verstoken was en dus gebrek moest lijden. Een gedeelte werd naar Java gevoerd en kreeg land in de omstreken van Batavia, om door rijstbouw in zijn onderhoud te voorzien. Een ander gedeelte ontweek dit lot door vrijwillige ballingschap naar andere meer oostelijk gelegen eilanden, op wier inwoners zij hunnen haat tegen de Nederlanders overplantten. Verreweg de meesten, in de bergen en bosschen gevlugt, waar voortdurend jagt op hen werd gemaakt, kwamen van honger en gebrek om. [1] De bewindhebbers schonken aan deze maatregelen hunne volkomene goedkeuring, op grond dat „het naturel van de Bandanezen bevonden wordt zoo kwaadaardig te zijn, dat er geen hoop is dezelve te overwinnen," [2] en noemden in 1650 „de kostelijke geconquesteerde eilanden van Banda en dependentiën van dien" de meest uitstekende parel aan de kroon der Compagnie. [3]

Intusschen had COEN gezorgd dat de ontvolkte eilanden op nieuw van bewoners voorzien werden, door er na zijne terugkomst te Batavia vierhonderd mannen en vrouwen, meerendeels blanken, heen te zenden, wier aantal binnen een tiental jaren tot een duizendtal klom. Zij werden vooral uitgelokt door het vooruitzigt van eene zekere uitgestrektheid lands, perk of tuin geheeten, onder voordeelige voorwaarden in bezit te krijgen. De Compagnie zou hun een voldoend aantal slaven tot bebouwing van den grond en voorts tegen inkoopsprijs rijst en lijnwaad leveren, terwijl zij verpligt zouden zijn de muskaatnoten en de foelie tegen een bepaalden prijs aan haar af te staan. Daar de Compagnie het echter lastig vond voortdurend zooveel rijst te moeten aanvoeren, werd in het laatst der zeventiende eeuw besloten dat de

---

1 COEN zelf liet zich daaromtrent op de volgende koele wijze uit: „de inwoonderen zijn meest alle door den oorloch, armoede ende gebreck vergaen; seer weynich isser op de omliggende landen ontcomen, ende werden als nu de voors. landen weder met ander volck gepeupleerdt." Kronijk van het Historisch Genootschap, X, bl. 105.

2 MIJER, Verzameling, bl. 65.

3 Ibid. bl. 79. Voor de geschiedenis van de behandeling der Molukken door de Compagnie is het werk van VALENTIJN de hoofdbron. Grootendeels daaruit is geput het verdienstelijke werk van M. DASSEN, de Nederlanders in de Molukken, 1848.

slaven geen rijst maar sago en visch zouden eten, die beiden in de Molukken zelven te bekomen waren. Dit nieuwe voedsel bleek echter onvoldoende te zijn. De slaven stierven in groot aantal, hetgeen hunne waarde op de naburige eilanden, van waar zij meest werden aangevoerd, aanmerkelijk verhoogde en daardoor tot menschenroof aanleiding gaf. De perkeniers hadden inmiddels van de gunstige gelegenheid, die de voortdurende aanvoer van sago en de vischvangst met hunne eigene booten opleverde, gebruik gemaakt om hunne producten, waarvoor zij elders veel hoogere prijzen konden erlangen dan hun door de Compagnie gegeven werden, in het geheim naar andere markten te voeren. Zij werden daardoor allengs rijk en konden zich aan eene weelderige levenswijze overgeven, die echter den achterdocht der Compagnie opwekte. De sluikhandel werd in het begin der achttiende eeuw ontdekt en door zeer krachtige maatregelen bedwongen. Sedert dien tijd leden zoowel de perkeniers als hunne slaven gebrek: maar de Compagnie won schatten door de producten, die zij door beider arbeid verkreeg. Het pond muskaatnoten, dat haar op minder dan anderhalven stuiver te staan kwam, werd op hare veilingen in Holland en Zeeland gemiddeld voor drie en een kwart gulden, dus met eene winst van bijna vijftig kapitalen, verkocht.[1]

Van weinig minder belang waren voor haar de kruidnagelen, die op de overige eilanden van den Molukschen archipel gevonden en vooral op Amboina en Ternate met zorg gekweekt werden. De contracten, met de bewoners dier eilanden gesloten, leverden bij een gewonen oogst ongeveer een half millioen ponden in hare handen, die zij tegen vier stuivers inkocht en voor evenveel guldens weder verkocht.[2] Intusschen begon de smokkelhandel allengs afbreuk aan die winst te doen. De kruidnagelen waren niet alleen in Europa maar ook in Azië zelf eene geliefkoosde specerij. Zij wer-

---

1 LAUTS, II, bl. 332.

2 DASSEN, bl. 47. Van die winst moeten echter nog de kosten van het bestuur, het onderhoud der forten en den overvoer der producten worden afgerokken, die nauwelijks twee ton beliepen.

den op alle markten, zoowel op het vasteland als in den Oostindischen archipel, vertierd, maar waren daar natuurlijk aanmerkelijk in prijs gestegen, sedert de Compagnie er het monopolie van bezat. Van daar dat de inlandsche schippers geen gelegenheid lieten voorbijgaan om de gezochte koopwaar ter sluik magtig te worden, hetgeen hun niet moeijelijk viel, daar zij aan de inwoners der Molukken alle benoodigdheden veel goedkooper leverden dan de Compagnie, zoodat zij overal medewerking vonden. De Compagnie leed langs dezen weg dubbel nadeel en gevoelde zich toch langen tijd buiten staat dezen smokkelhandel te stuiten, omdat de verschillende en ten deele zeer uitgestrekte eilanden, waarop de kruidnagelen groeijen, slechts op enkele plaatsen door haar bezet waren, terwijl bovendien de scheepvaart der inlanders nog te uitgebreid was, dan dat het mogelijk zou geweest zijn er overal op toe te zien. Met betrekking tot het eerste punt begon men reeds vroeg een middel aan te wenden, waarvan men den besten uitslag verwachtte. Er groeiden veel meer kruidnagelen dan de Compagnie geneigd was naar Europa over te voeren; want het kwam haar veel gemakkelijker en voordeeliger voor door hooge prijzen dan door ruime voorziening der markt winst te behalen. Was het dan niet raadzaam, de nagelboomen uit te roeijen, waar men de levering aan anderen toch niet beletten kon, en ze alleen daar te laten staan, waar men volkomen meester was? [1] Een voorwendsel voor zulk eene handelwijze lag voor de hand. Het bleek meer en meer dat de contracten door de inboorlingen niet

---

[1] Zie o. a. de *Punten en artikelen* van 1650, bij MIJER, bl. 76 v.: „dat Comp. ministers zoo zeer niet moeten arbeiden, om veel giroffelnagelen te mogen bekomen, als wel vooral vigeleren en zorg dragen, dat dezelve door de inwoners of vreemde natien niet vervoerd worden. Dat om de Ternatanen van de kultuur der giroffelnagelen zoo veel doenlijk zij te diverteren" — — zij „altijd in actie van oorlog gehouden en niet tot rust komen mogen." Hetzelfde wordt omtrent de eilanden van Amboina voorgeschreven die „meer giroffelnagelen, het eene jaar door het andere gerekend, uitgeven kunnen, als de „geheele wereld verteren kan." Voorts bl. 80: „Dat eindelijk — — ten hoogste importeert en daaraan gelegen is, dat de nieuw ontdekte eilanden, en inzonderheid het eiland *Damme*, geen notenmuskaat of foelie uitgeven, maar de boomen met der tijd geëxtirpeerd worden."

geëerbiedigd, dat belangrijke hoeveelheden producten in het geheim aan anderen geleverd werden, en het zou dus slechts de geregte straf voor die snoode ontrouw zijn, wanneer men den inboorlingen de mogelijkheid benam om van die contracten af te wijken. Van daar dat reeds in 1625 eene poging werd aangewend om op Howamohel, de zuidwestelijke punt van het eiland Ceram, de nagelboomen uit te roeijen, die echter niet volkomen slaagde, omdat men niet tot alle bosschen in het binnenland kon doordringen. Intusschen was deze handelwijze weinig geschikt om de inboorlingen voor de Nederlanders in te nemen. Die uitroeijing toch stond gelijk met het vernietigen van het voornaamste middel van bestaan, daar de nagelboom vele jaren noodig heeft om vruchtdragend te worden. Zij wekte grenzenlooze verbittering en haat, die den smokkelhandel krachtig in de hand werkten. De Compagnie daarentegen, meer en meer worstelende met onwil en tegenwerking, werd steeds strenger tegen de inboorlingen, behandelde hen meer en meer als slaven en vorderde steeds zwaardere diensten. Dit gaf aanleiding tot botsingen, vijandelijkheden en opstanden, die met geweld onderdrukt werden en slechts tot gevolg hadden dat het juk der Compagnie voortdurend ondragelijker werd. Van daar dat de geschiedenis der Molukken in de zeventiende eeuw ons aan de eene zijde een tafereel vertoont van de vaderlandsliefde der inlanders, die hunne vrijheid en hunne welvaart met heldenmoed tegen de vreemde indringers verdedigen; aan de andere zijde van de winzucht der Compagnie, die geen middel ontziet om tot haar doel te komen en daarbij de Oosterlingen in trouweloosheid en verraad evenaart, in sluwheid en wreedheid overtreft.

Het is vooral door den onvermoeiden ijver van DE VLAMING, een man als COEN, nooit moedeloos te midden der grootste gevaren, uitmuntende door volharding, moed, beleid en eerlijkheid, maar ook even hardvochtig en meedoogenloos wreed, dat de Compagnie haar oogwit bereikte. Hij voerde het voorschrift der bewindhebbers uit, dat alleen op de Banda-eilanden muskaatnoten, alleen op Amboina kruidnagelen zouden groeijen. Met betrekking tot

den Ternataanschen eilandengroep viel hem dit niet moeijelijk. De sultan, in 1650 door zijne rijksgrooten beschuldigd de Nederlanders te veel te begunstigen, nam de wijk in hun fort en werd door DE VLAMING op den troon hersteld. Hij was nu natuurlijk niet slechts geneigd maar ook verpligt alles toe te staan, wat deze verlangde, en gaf zijne toestemming tot de uitroeijing van alle nagelbosschen, waarvoor de Compagnie aan hem en zijne rijksgrooten jaargelden toelegde. Daar de nagelhandel op Ternate minder dan op Amboina gebloeid en door de binnenlandsche onlusten der laatste jaren reeds veel geleden had, terwijl de bevolking bovendien in de tabakscultuur en andere takken van landbouw nog meer middelen van bestaan bezat, vond de uitroeijing aldaar geen krachtigen tegenstand. Ook bleven vele nagelbosschen in het binnenland der Compagnie onbekend, zoodat de smokkelhandel voortduurde en zelfs toenam, daar zij de meeste harer forten liet vervallen en hare bezetting op het eigenlijke Ternate terugtrok. Niettemin begonnen handel en nijverheid zoozeer te kwijnen, dat de bevolking in 1680 nog eenmaal de wapenen opvatte, om het gehate juk af te schudden. De opstand werd echter in bloed gesmoord en de vroegere welvaart keerde nimmer weder. Inmiddels was Ternate ook voor de Compagnie een lastpost geworden, die meer kostte dan opbragt, doch die zij in het belang der handhaving van haar monopolie niet verlaten kon.

Meer moeite kostte het der Compagnie, om ook op Amboina en den omliggenden eilandengroep hetzelfde stelsel in te voeren. Eerst na een veeljarigen strijd werd zij aldaar meester en liet toen overal, behalve op Amboina zelf en drie kleine daarbij gelegen eilanden, de nagelbosschen uitroeijen. De inwoners werden verdreven of gedwongen aan het strand te wonen, onder het geschut van de forten der Compagnie. Aan de Ambonezen was door de gestrengheid van DE VLAMING zooveel schrik ingeboezemd, dat zij sedert dien tijd zonder morren gehoorzaamd en alles, wat men van hen vergde, gedwee verrigt hebben. Een betrekkelijk beschaafd, welvarend, vrijheidlievend en dapper volk was in eene armoedige slavenbevolking veranderd, die door de ambte-

naren der Compagnie, niet slechts in haar belang maar ook tot bevrediging van eigen winzucht, werd uitgezogen.

Door deze verschillende maatregelen was de productie der nagelen tot ongeveer een vierde ingekrompen. [1] Reeds DE VLAMING begon te vreezen dat men te ver was gegaan en beval de Ambonezen om nagelboomen aan te planten. Weinige jaren later, toen de bewindhebbers vreesden dat de ruime aanvoer ten gevolge van overvloedige oogsten de prijzen zou doen dalen, werd de bevolking weder gedwongen de jonge boomen om te hakken. Zoo ging het voort, gedurende de geheele achttiende eeuw.

Het was echter niet voldoende het aantal nagelbosschen te beperken: zoolang er eene menigte inlandsche vaartuigen rondzwierf, was het onmogelijk den sluikhandel te beletten, die voortdurend eene aanzienlijke hoeveelheid producten aan de Compagnie onttrok. Want toen de Europeanen voor het eerst den Oostindischen archipel bezochten, hadden zij daar eene bloeijende binnenlandsche scheepvaart gevonden, die inzonderheid door Javaansche en Makassaarsche zeelieden gedreven werd. [2] De Portugezen hadden na de verovering van Malakka wel de vaart naar het westen voor de eilandbewoners afgesloten, maar overigens hun handel ongekrenkt gelaten en zich in den regel vergenoegd met de specerijen door hunne tusschenkomst te ontvangen, hetgeen juist de Nederlanders in staat had gesteld om zich zonder veel moeite op de weinig versterkte en grootendeels aan zich zelven overgelatene Molukken te vestigen. [3] Zoodra de laatsten zich daardoor een monopolie verzekerd hadden, waarvan zij inzonderheid partij zochten te trekken door beperkte hoeveelheden tot hooge prijzen te verkoopen, werd echter de inlandsche scheepvaart voor hen een hinderpaal en eene ergernis. Haar zooveel mogelijk te beperken werd meer en meer nood-

---

1 DASSEN, bl. 138.

2 DE JONGE, II, bl. 264. RAFFLES, history of Java, I, p. 190—193. Zie ook het rapport van MUNTINGHE, in de: Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java, bijeenverzameld door S. VAN DEVENTER, 1865, I, bl. 288.

3 Zie dit zeer juist uiteengezet door COEN in zijn *Vertoogh* van 1623, geplaatst in de Kronijk van het Historisch Genootschap, X, bl. 98.

zakelijk en dien ten gevolge regtmatig geacht, en geen gelegenheid verzuimd om dat doel te bereiken. Met betrekking tot de Javanen was dat niet moeijelijk. Hun handel, die in het Hindoesche tijdvak zeer actief schijnt geweest te zijn, was na de invoering van den Islam in de vijftiende eeuw allengs meer passief geworden en grootendeels in handen der indringende Arabieren en der sluwe Chinezen overgegaan. [1] Van daar dat de Compagnie reeds in 1646 den sultan van Mataram op Java wist te bewegen tot het sluiten van een verdrag, waarbij aan diens onderdanen verboden werd om voortaan de Molukken te bezoeken. Ook mogten zij niet meer naar of voorbij Malakka varen zonder een pas, dien zij alleen te Batavia konden bekomen. [2] Honderd jaren later, toen de Compagnie de magt van het rijk van Mataram geheel gebroken had, werd in het traktaat met den sultan van 11 November 1743 uitdrukkelijk bedongen, dat de Javanen uitsluitend de kustvaart zouden mogen uitoefenen en dat hunne schepen met de lading, als verdacht van smokkelhandel, verbeurd zouden zijn, wanneer zij op vijf mijlen afstand van de kust werden aangetroffen. [3] Meer moeite kostte op dit punt de onderwerping der dappere Makassaren, stoute zeelieden, die met hunne prauwen den geheelen Oostindischen archipel doorkruisten. [4] Te vergeefs verbood DE VLAMING aan alle Indische volken buiten de Molukken op straffe van levenslangen dwangarbeid in den Molukschen archipel te varen en handel te drijven. De Makassaren werden daardoor slechts te meer aangevuurd tot ondersteuning der eilandbewoners in hunne pogingen om het juk der Compagnie af te schudden of haar toezigt te ontduiken. Eerst toen

---

1 DE JONGE, II, bl. 136.

2 VALENTIJN, IV, bl. 99.

3 LAUTS, III, Bijlage I, art. 21.

4 Zie de *Punten en artikelen* van 1650 bij MIJER, bl. 82: „Dat de Makassaren doorgaans getracht hebben groote partijen giroffelnagelen uit de kwartieren van Amboina secretelijk te halen en ontvoeren, en met goed succes van daar ook geretourneerd zijnde, gelijk voor dezen daarvan gebleken is, welke nagelen bij de Europesche negotianten opgekocht en overgebragt zijn, tot merkelijke schade van de Compagnie."

SPEELMAN in 1667, zoowel door het aanstooken van verdeeldheid tusschen de vorsten van Celebes als door het behalen van schitterende overwinningen, het magtige rijk van Makassar ten onder had gebragt, werd bij het Bongaaisch traktaat aan de Compagnie de uitsluitende handel op dat eiland verzekerd en tevens de handel der Makassaren tot de vaart westwaarts met Hollandsche passen beperkt. Zij mogten voortaan de Molukken niet meer bezoeken. [1]

Zoo had de Compagnie allengs allen uitgesloten, wier mededinging haar verhinderde om de specerijen goedkoop en uitsluitend in handen te krijgen. Wel waren tot bereiking van dat doel belangrijke en bloeijende handelstakken aan de inboorlingen ontnomen, wel was op vele plaatsen de bevolking gedund en de welvaart verdwenen, wel werkten verbittering en armoede te zamen om de bijkans vernietigde inlandsche scheepvaart ten deele door zeeroof te doen vervangen: maar de groote voordeelen, die de Compagnie behaalde, schenen haar stelsel volkomen te wettigen en lieten geen nadenken over de gevolgen toe. In de eerste helft der achttiende eeuw kostten de kruidnagelen aan de Compagnie ruim zes stuivers het pond, terwijl zij voor bijna vier gulden verkocht werden. [2] Zulk eene winst moest wel de oogen doen sluiten. Intusschen was men zich zoozeer bewust, de inlandsche bevolking te knevelen, dat men terstond smokkelhandel vermoedde en een gestreng onderzoek instelde, zoodra zich ergens eenige welvaart vertoonde. [3] Om voortdurend toezigt te houden en tevens den nageloogst overeenkomstig de behoefte in het moederland te regelen, diende de Hongi-togt, die in de geschiedenis der Molukken eene treurige vermaardheid heeft gekregen. Eens in het jaar, terwijl de nagelen rijpten, verzamelden de vier en zestig vaartuigen, die de aan zee liggende dorpen op Amboina en de omliggende eilanden verpligt waren voor de Compagnie te bouwen en te onderhouden, zich voor het

---

1 LUZAC, II, bl. 85 vv. en Bijlage E.

2 LAUTS, II, bl. 332. Vgl. I. bl. 293 vv.

3 DASSEN, bl. 146.

kasteel Victoria, met eenige duizenden inlanders bemand, die als roeijers dienst moesten doen. Dan scheepte de Gouverneur met de voornaamste ambtenaren en eenig krijgsvolk zich in en begon een togt om het groote eiland Ceram, om zich te overtuigen dat de handelsbepalingen werden nageleefd en dat er geen nagelbosschen meer groeiden. Vond men die, dan werden zij uitgeroeid en de nabijgelegene dorpen der inlanders verbrand. Had de Compagnie behoefte aan nagelen, dan duurde de togt kort of werd geheel nagelaten. Was er daarentegen overvloed in Europa, dan duurde hij zoo lang, dat de Ambonezen na hunne terugkomst geen tijd meer hadden den geheelen oogst in te zamelen. De Compagnie behoefde dan hare hooge verkoopprijzen niet af te slaan, maar de inlanders, voor wie de aflevering der nagelen tot de bepaalde lage prijzen bijkans het eenig middel van bestaan opleverde, leden gebrek.

Het zou inderdaad bijkans onbegrijpelijk zijn dat de bewindhebbers en de ambtenaren der Compagnie, onder welke, niettegenstaande hun algemeene zucht om zich snel te verrijken, naauwgezette en edele mannen werden aangetroffen, voortdurend op zoo meedoogenlooze wijze tegen de inlandsche bevolking te werk zijn gegaan, wanneer niet tot hunne verschooning twee omstandigheden konden worden aangevoerd, die bij de beoordeeling hunner daden nimmer uit het oog mogen verloren worden. Vooreerst was in de publieke opinie de bloei der Compagnie ten naauwste verbonden met het welzijn der Vereenigde Gewesten. Haar monopolie te grondvesten, te handhaven en uit te breiden, stond derhalve gelijk met het bevestigen van de onafhankelijkheid, de magt en den rijkdom van het vaderland. Van daar dat de beste dienaren der Compagnie het als hun hoogsten pligt beschouwden alleen op haar belang te letten; en waar zij dat zoo krachtig tegenover andere Europeanen handhaafden, kan het ons niet bevreemden dat zij zich weinig over het lot der inlanders bekommerden, wier geringere ontwikkeling en vooral wier gelaatskleur, zoo al geen grond, dan toch aan alle Europesche natiën een voorwendsel opleverde, om hen als wezens van eene geringere soort te beschouwen en te be-

handelen. Bovendien moest het stelsel der Compagnie er uit den aard der zaak toe leiden, om het oordeel ook der meest welwillenden omtrent den inborst der inlanders te verduisteren. Aan voorschriften uit het vaderland om de inlanders goed en zacht te behandelen, zoowel uit politiek als uit menschlievendheid voortgesproten, ontbrak het niet; [1] maar wat vermogten zij, waar het belang der Compagnie eene andere handelwijze scheen te vorderen? Om de Oostindische producten tot lage prijzen in handen te krijgen, begon men met het sluiten van contracten, die soms listig opgesteld, vaak afgedwongen waren, en altijd ten meesten voordeele der Compagnie werden uitgelegd. Geen wonder dat de inlanders, die de gevolgen niet voorzien of slechts noode toegegeven hadden, zich weldra verongelijkt en bedrogen en dus niet langer gebonden achtten. Langs verschillende wegen trachtten zij die contracten te ontduiken, die hunne vrijheid besnoeiden en hunne welvaart ondermijnden: en nu ging er terstond een kreet op over hun ontrouw en verraad. [2] Op zulke lieden kon men niet bouwen. Alleen volkomene onderwerping en streng toezigt kon hen nopen hun pligt te betrachten. Zoo kwam men er meer en meer toe, om de inwoners der Molukken te beschouwen als geboren en bestemd om te arbeiden voor de Oostindische Compagnie, en zag niet in hoezeer men de toekomst aan het tegenwoordige opofferde, door hunne welvaart te ondermijnen en hunne energie te breken. Aan de zorg voor hunne beschaving werd zoo weinig gedacht, dat zelfs een man als PESTEL in het laatst der achttiende eeuw bij de ontleding van de taak der Compagnie [3] dit onderwerp met volslagen stilzwijgen voorbijging.

Slechts op één punt, de godsdienst, trok men zich eeniger-

---

1 Zie o. a. MIJER, verzameling, bl. 79. LAUTS, II, bl. 325.

2 Zie o. a. MIJER, verzameling, bl. 78: „de onverdragelijke ontrouwigheden, bij de rebellieke opperhoofden van de provincie van Hitoe en hunne geassocieerden gepleegd in het ontvoeren van de giroffelnagelen door de Makassaren en en meer andere vreemde negotianten uit gemelde kwartieren."

3 *Commentarii*, I, p. 537. Volgens hem bestond die taak in 1° den koophandel, 2° de handhaving der verdragen met de inlandsche vorsten en de zorg om hen in onderwerping te houden; 3° den overvoer der Oostindische producten.

mate de belangen der inlanders aan. Hoe kon het ook anders in een land, waar de godsdienstijver zoo krachtig tot afwering van het Spaansche juk had medegewerkt, en waar men, ook met het oog op de eeuwige zaligheid, aan de belijdenis van bepaalde geloofsartikelen zooveel gewigt hechtte. Voortdurend bragten de kerkelijke besturen aan de Compagnie den pligt onder de oogen om „de arme blinde leergierige heidenen door Gods genade te verlichten en uit de blinde duisternis tot ware kennis des heiligen Evangeliums te brengen." [1] Ook de nationale eer scheen te vorderen dat men althans niet minder deed dan door de Spanjaarden en Portugezen voor de godsdienst was verrigt, en zelfs het handelsbelang deed de wenschelijkheid gevoelen, om op het voetspoor dier voorgangers de inlanders door gemeenschap van godsdienst nader aan zich te verbinden en tot getrouwheid aan de geslotene contracten te nopen. Intusschen stuitte men dadelijk op een schier onoverkomelijken hinderpaal. Door hunne pogingen om aan de Indische volken, zelfs met hulp der Inquisitie, het Katholicisme op te dringen, hadden de Portugezen zich niet minder dan door hun willekeur gehaat gemaakt; en het was voor de Nederlanders juist een der beste middelen geweest om de inlanders voor zich in te nemen, dat zij zich noch met hun inwendig bestuur noch met hun godsdienst inlieten en uitsluitend handelsbetrekkingen zochten aan te knoopen. Met zorg was de Oostindische Compagnie in de eerste jaren van haar bestaan die voorzigtige politiek blijven volgen. Niet alleen was in haar octrooi met opzet de godsdienst onvermeld gebleven, [2] maar onderscheidene verdragen, door haar met Indische vorsten gesloten, hielden uitdrukkelijk de bepaling in: „In saeken van religie en zall niemandt den anderen mogen bespotten ofte verhinderen, maer elck leven als hy voor Godt wil

---

1 Zie vooral de belangrijke verhandeling van S. E. HARTHOORN over het schoolonderwijs der Oost-Indische Compagnie in den archipel, in zijn werk: De toestand en de behoeften van het onderwijs bij de volken van Neerlands Oost-Indië, 1865, Bijlage II, bl. 296—356.

2 Vgl. Bijlage III, op art. 1.

verantwoorden."[1] De publieke opinie in de Vereenigde Gewesten was echter op dit punt te krachtig en oefende op de bewindhebbers zelven te veel invloed uit, dan dat de Compagnie geheel lijdelijk zou hebben kunnen blijven. Al wilde men niet, gelijk de Portugezen, dwang uitoefenen, men kon toch de ware godsdienst ter kennis van de inlanders brengen. Reeds in 1603 werd dan ook reeds door de Kamer van XVII besloten „om te zien naar twee bekwame mannen, om den volkeren in Indië Gods woord voor te dragen, en hen tegen alle superstitiën en verleidingen der Mooren en Atheïsten met de Heilige Schrift te vermanen."[2] Nu begon zich intusschen de vraag voor te doen, wie het werk der prediking in Indië zou besturen, de vaderlandsche Kerk, die daartoe uit haren aard geroepen scheen en volkomen bereid was, of de Compagnie zelve? Teregt gevoelde de laatste dat de eerste in haren ijver wel eens verder kon gaan, dan het handelsbelang gedoogde. Bij volken, die geheel aan de magt der Compagnie onderworpen waren en door haar bestuurd werden, kon de prediking goede vruchten afwerpen; maar in de Mohammedaansche staten, waarmede slechts handelsverdragen waren gesloten, zou zij ligtelijk ontevredenheid en wantrouwen opwekken en daardoor tot afbreking der betrekkingen leiden. De Compagnie wilde dus het werk der bekeering in hare handen houden, ten einde het te kunnen regelen, gelijk met haar belang overeenkwam, en de Staten-Generaal begrepen haar op dit punt niet te moeten dwarsboomen. Wel werd nog in 1609 aan PIETER BOTH, toen hij als eerste Gouverneur-Generaal naar Indië vertrok, bevolen informatiën te nemen omtrent hetgeen noodig was „om den Oost-Indischen handel tot verbreiding van den naam van Christus, zaligheden der onkristenen, eere en reputatie van Onze natie, ten profijte van de Compagnie — — te continueren," en hem „de opbouwing van

[1] Accoord van Matelief met Ternate in 1607, bij DE JONGE, III, bl. 226, art. 12. Zie ook LUZAC, Hollands rijkdom, II, Bijlage G, art. 9, bl. 107; III, bl. 351 v. en Bijlagen, bl. 65, 69.

[2] HARTHOORN, bl. 304.

[3] MIJER, verzameling, bl. 8, art. 10, bl. 20, art. 42.

Godes kerk" uitdrukkelijk aanbevolen; maar in de instructie voor den Gouverneur en de Raden van Indië van 1617 werd de leemte van het octrooi betrekkelijk de godsdienst slechts door deze bepaling aangevuld: „de Gouverneur-Generaal en de Raden van Indië zullen ook vooral op de voortplanting van de christelijke religie, opbouwing van goede scholen en andere zaken daartoe noodig alle behoorlijke orde stellen." [1] De Compagnie had dus de handen vrij en maakte daarvan gebruik om, overeenkomstig hare belangen, de christelijke leerstellingen in de Molukken [2] en later ook op Formosa en op Ceilon te laten prediken en onderwijzen, maar elders de inlanders op dit punt geheel aan zichzelven over te laten. Dat men in het vaderland niet algemeen daarmede genoegen nam, blijkt niet slechts uit menig pamflet, waarin op de verpligting wordt gewezen om tot belooning voor de welvaart, die uit de overzeesche bezittingen naar de Vereenigde Gewesten vloeide, de inlanders tot de kennis van den waren godsdienst te brengen, [3] maar ook uit een voorstel, in 1645 in de Staten van Holland gedaan, om de octrooijen der Oostindische en der Westindische Compagnie alleen te vernieuwen onder de voorwaarde, dat zij den bijbel in de talen der inboorlingen zouden laten overzetten. [4] De regering achtte het echter niet raadzaam haar op die wijze te binden, zoodat het punt van de religie in de octrooijen zelven nimmer is aangeroerd en beide Compagniën dus de bevoegdheid behielden, om daaromtrent te handelen gelijk zij goedvonden. Wat bepaaldelijk de Oostindische betreft, de predikanten, krankbezoekers en schoolmeesters werden door haar aange-

---

1 Ibid. bl. 34, art. 34.

2 Zie over de vruchten van dat onderwijs o. a. HARTHOORN, t. a. p. en over de vertalingen van den bijbel in het laag en hoog Maleisch: LAUTS, II, bl. 267—270 en *Algemeene gesch. des vaderlands*, voortgezet door W. G. BRILL, III, derde stuk, bl. 275.

3 Zie o. a. *Reden van dat de Westindische Compagnie ofte Handelinge niet alleen profytelyck maer oock noodsaeckelyck is*, 1636, waar het gezegde op beide Compagniën toegepast en de tegenspoed der W. I. Compagnie aan het verwaarloozen van dien pligt geweten wordt. Vgl. de gevoelens van USSELINCX, hiervoor bl. 117.

4 Resolutiën van Holland, 4 April 1645.

steld en bezoldigd en waren alleen aan haar onderworpen. Zij mogten zonder hare voorkennis niet met de vaderlandsche Kerk corresponderen, weshalve al hunne brieven door de Indische regering aan de bewindhebbers moesten worden overgezonden, om „na lectuur" aan hun adres besteld te worden. Bovendien werd bepaald dat in alle kerkeraden commissarissen van wege de Compagnie zitting zouden hebben, en dat daarin geen besluit zou worden genomen dan met overleg en goedkeuring van de wereldlijke overheid. [1] Op deze wijze geheel aan hare inzigten en belangen onderworpen, konden zelfs de uitstekendste predikanten slechts weinig voor de beschaving der inlanders doen; te minder omdat de herhaalde aandrang tot vermeerdering van hun te gering aantal telkens op haar onwil afstuitte om de daaraan verbondene onkosten te dragen. [2] Daarentegen was zij bereid hun te wille te zijn, waar zij, in strijd met den milden geest, die in de Vereenigde Gewesten heerschte, bij uitsluiting aan hunne Kerk het regt van bestaan verlangden te zien toegekend. De christelijke gereformeerde religie was de eenige, die door Europeanen in het openbaar mogt worden uitgeoefend. [3] Te Batavia ging men zelfs nog verder en verbood in 1651 op aansporing der predikanten ook de heimelijke bijeenkomsten van Mohammedanen en Chinezen, tot voorkoming van „verleiding en ergernis." [4]

---

1 *Punten en artikelen* van 1650, bij MIJER, bl. 112 v. LAUTS, I, bl. 258.

2 Zie vooral de Opmerkingen over de bronnen voor de beoefening der kerkgeschiedenis van Nederlandsch Oost-Indië, door H. C. MILLIES, in de Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van wetenschappen, afdeeling *Letterkunde*, VII (1863), bl. 12—50. Dat de bewindhebbers der Compagnie onder zulke omstandigheden geen regt hadden over de „traagheid en soberen ijver der predikanten" te klagen (LUZAC, II, Bijl. bl. 42), behoeft wel niet gezegd te worden.

3 *Punten en artikelen*, t. a. p. Volgens LAUTS, II, bl. 272, werd de Roomsch-Katholieke kerk door de Compagnie als wettig erkend op het Malabaarsche schiereiland. Aan de Kaap de Goede Hoop werd aan de Lutherschen, die er zich in vrij grooten getale bevonden, niet vergund een predikant van hunne gezindte te beroepen, niettegenstaande zij op eigene kosten eene kerk hadden gebouwd. Zie de *Nieuwste en beknopte beschrijving van de Kaap der Goede-Hope*, Amst. 1778, bl. 126, n°. 4.

4 LAUTS, II, bl. 47.

Het waren echter niet alleen de Molukken noch zelfs de Oostindische archipel, waarop de Compagnie het oog gevestigd hield. Reeds in de eerste jaren van haar bestaan was zij er op bedacht ook op andere plaatsen betrekkingen aan te knoopen. Inzonderheid kwam daarbij de handel in lijnwaden in aanmerking, als het voornaamste handelsartikel, dat men aan de bewoners van den archipel voor hunne producten in ruil kon aanbieden. Van daar dat reeds MATELIEF in zijn advies aan de bewindhebbers er op had aangedrongen, om zich niet alleen op de kust van Coromandel te vestigen, maar zich ook door de verovering van Malakka het uitsluitend debiet van lijnwaden op de oostelijk gelegen eilanden te verzekeren. Ook COEN achtte dien handel van groot belang, daar men dubbele winst kon behalen door de specerijen met waren in plaats van geld te betalen.[1] Behalve de lijnwaden kwam inzonderheid de Chinesche zijde in aanmerking, die insgelijks een overal zeer gezocht artikel was.[2] In het algemeen begon men zich meer en meer, naast den handel in producten, die voor de Europesche markt bestemd waren en waarvan men zooveel mogelijk het monopolie zocht te verkrijgen, ook op de vrachtvaart tusschen de voornaamste handelsplaatsen langs de kusten van Azië toe te leggen, waarbij men, behalve de Europeanen, vooral de Arabische, Maleische en Chinesche kooplieden tot mededingers had. Wij hebben reeds gezien hoe men er allengs in slaagde om den Oostindischen archipel als een scheidsmuur te maken tusschen oost- en zuid-Azië, die elkander voortaan hunne waren slechts door tusschenkomst van de schepen der Compagnie konden doen toekomen. Ten westen van straat Sincapore nam echter de uitsluitende heerschappij der Compagnie een einde. Wel is het niet onmogelijk dat zij, door haar voorspoed aangevuurd, een oogenblik het stoute plan heeft gekoesterd om niet alleen den toegang naar den archipel maar zelfs naar geheel Indië af te sluiten,[3] maar

---

1 Kronijk van het Historisch Genootschap, X, bl. 81, n°. 40, 85, n°. 47.

2 DE JONGE, III, bl. 71, 141. Kronijk, t. a. p. bl. 78, 139.

3 *Punten en artikelen* van 1650, bij MIJER, verzameling, bl. 85: „Dat het

hare krachten waren ten eenenmale onvoldoende om dat doel te bereiken. Alleen op Ceilon kreeg zij in 1658 de geheele kust in hare magt, hetgeen haar den winstgevenden alleenhandel in kaneel verzekerde, [1] maar overigens moest zij zich de mededinging zoowel van de inlanders zelven als van de Portugezen, de Engelschen en de Franschen getroosten. Buiten den Oostindischen archipel had de Compagnie dus slechts bij uitzondering genot van haar monopolie en moest zij op de gewone wijze handel drijven. Zoo voerde zij de lijnwaden, die zij in Bengalen kocht, en de zijde, die de Chinezen te Batavia aanvoerden, naar alle markten, waar zij er een goeden prijs voor bedingen kon. Intusschen waren de daarmede behaalde winsten niet te vergelijken met hetgeen op de voor Europa bestemde waren verdiend werd, terwijl bovendien die twee soorten van handel in de personen, door wier tusschenkomst zij gedreven werden, geheel andere eigenschappen vereischten. Tot verkrijging van de specerijen en andere stapelproducten was het in den regel slechts noodig de geslotene contracten te doen naleven of de tot levering verpligte bevolkingen in onderwerping te houden, en kwamen dus hoofdzakelijk administratieve en politieke bekwaamheden te pas. Om den binnenlandschen handel in Indië, gelijk de vaart van haven op haven genoemd werd, met goeden uitslag te drijven, werden echter al de kennis, tact en ondernemingsgeest vereischt, waardoor een goed koopman zich kenmerkt. Van daar dat de eerste soort van handel zeer goed door ambtenaren kon worden waargenomen, die daarentegen, den prikkel van het eigenbelang missende, uit den aard der zaak voor de tweede veel minder geschiktheid bezaten. COEN zag dit helder in. „Ongelijck beter zal d' inlantsche handel door perticulieren

---

eiland Mauritius van wege de generale Nederlandsche geoctroijeerde Comp. in possessie genomen is, om andere Europesche natiën, hetzelve nu en dan frequenterende, om van daar ebbenhout te halen, daarvan te diverteren, en den toegang naar Oost-Indië zooveel doenlijk zij te beletten."

[1] Zie de memoriën van RIJKLOF VAN GOENS over Ceilon, in de Berigten van het Historisch Genootschap, V, tweede stuk (1857), bl. 49—177. Vgl. VII, tweede stuk (1863), bl. 330 vv., en bepaaldelijk bl. 432 en 446 v.

dan door Commysen van de compagnie waergenomen worden," schreef hij in 1623 aan de Staten-Generaal, [1] en trachtte daarbij in het licht te stellen hoeveel de Compagnie winnen zou, wanneer zij dien handel onder zekere voorwaarden en tegen betaling eener recognitie vrijgaf. „Ten sal dan aen geen capitael, volck noch schepen ontbrecken, elck zal voor hem zelve op d' incoop, vente ende goede menagie, wel anders dan door de compagnie geschiet, passen; nu moet de compagnie t' auenteur [2] staen ende 't quaetste deel genieten; dan zullen de particulieren de risico loopen ende des compagnies incomste zal zeker wesen." Wel voorzag hij de bedenking, dat de Compagnie dan de winst zou missen, die zij thans genoot, maar hij vertrouwde dat deze wegens de groote uitbreiding des handels weldra door de opbrengst der recognitiën zou overtroffen worden, terwijl „de groote oncosten, die de compagnie nu aen veel volck, scheepen en comptoiren (welck alle de winste van de inlantsche handel consumeeren) doet," aanmerkelijk zouden verminderen. Bovendien merkte hij met het oog op de voortreffelijkheid der Nederlandsche schepen en zeelieden op: „dese bijsondere negocianten zullen apparentelijck d' openbaere vijanden ende geveynsde vrunden overal zeer licht het voordeel affsien ende haer eyndelijck doodt vaeren, waermede de compagnie ontlast sal werden van alle moeyten, oncosten ende swaericheden, die sij luyden haer aendoen." De bewindhebbers dachten er echter anders over en trachtten op dit punt COEN te weerleggen. [3] Volgens hen zouden, als men den binnenlandschen handel vrijliet, ook de particulieren van andere natiën worden aangelokt en nog meer voordeel behalen, als niet gebonden aan de voorwaarden, die de Compagnie aan de Nederlandsche schippers stellen zou. Bovendien was vrije mededinging volkomen in strijd met haar hoofdbeginsel, om zoo goedkoop mogelijk te koopen en zoo duur mogelijk te

---

1 *Kronijk* van het *Historisch Genootschap*, X, bl. 125.

2 Avontuur.

3 Zie de belangrijke *Wederlegginge eeniger poincten* in de memorie van COEN, in de Kronijk, t. a. p. bl. 140 vv.

verkoopen. „Daer de vrije luijden gaen coopen, jagense de waeren op, ende cladden daermede ter plaetsen daer sij die weder ter merckt brengen, ende doen de Compagnie niet alleen schade lijden aen de negotie, die se overgeeft, maer oock aen de geene, die se noch behout." Dat de particulieren de inlanders, die zooveel goedkooper konden varen, zouden kunnen overvleugelen, achtte men eene illusie, terwijl het voor de Compagnie niet eens voordeelig zou zijn. „De negotie die de compagnie niet alleen can bevatten ofte die voor haer te gering is, behoort niet te vallen in de handen van onse natie, welcke al reets te veel heeft laten sien, dat sulcx haer niet nut ende de compagnie boven mate schadelijck soude wesen, maer deselve negotie behoort te blijven aen de Indianen," die men gemakkelijk door voorkomende behandeling en lage tollen naar Batavia kan lokken, „welcke stadt om haere goede gelegentheit ende menigerhande Indiaensche waeren, die aldaer aencomen ende te vinden sijn, grooten toeloop ende aenwas te verwachten heeft."

De ondervinding, waarop de bewindhebbers zich in de aangehaalde woorden tot staving hunner meening beriepen, betrof de particuliere negotie van uitgediende en eervol ontslagene dienaren der Compagnie, die zich op de Moluksche eilanden hadden nedergezet en aan welke op dit punt als middel van bestaan eene meer of min beperkte vrijheid was verleend, die in de instructie van 1617 nader geregeld werd. [1] Zij mogten hunnen handel niet buiten de Molukken uitstrekken en waren verpligt de lijnwaden, die zij behoefden, uitsluitend van de Compagnie te koopen en alle specerijen, die zij magtig werden, uitsluitend aan haar te verkoopen. Waarschijnlijk zou hunne nijverheid, door slechts weinigen en op kleine schaal uitgeoefend, voor de Compagnie geen bezwaren hebben opgeleverd, wanneer de sluikhandel der ambtenaren, waarmede zij van den aanvang te worstelen had, er niet krachtig door was bevorderd geworden. Reeds toen in 1603 de eerste steenen loge te Bantam voor haar door VAN WAR-

[1] Art. 56—70 bij MIJER, bl. 39 vv.

WYCK werd ingerigt, had hij het noodig gevonden straffen tegen den particulieren handel harer hoofden en bedienden te bedreigen, hetgeen niet verhinderen kon dat deze weinige jaren later eene groote uitbreiding onder alle rangen van ambtenaren gekregen had en niettegenstaande alle verbodsbepalingen bleef voortwoekeren, tot groote schade van de Compagnie.[1] Dat zij er nimmer in slagen kon dit kwaad te bedwingen, lag vooreerst in de omstandigheid dat niet slechts de lagere maar ook de hoogere ambtenaren er zich aan schuldig maakten, en ten anderen in de karige wijze, waarop zij hare dienaren beloonde.[2] De bezoldigingen waren in den regel veel te laag in verhouding tot de gevergde diensten en de behoeften van den stand, dien de ambtenaren moesten ophouden, zoodat deze de verzoeking niet konden weêrstaan om van de gunstige gelegenheden tot winstbejag gebruik te maken, die voor hen openstonden. Natuurlijk zouden die gelegenheden nog aanmerkelijk vermenigvuldigd zijn, wanneer men de Indische wateren voor de scheepvaart der particulieren had opengesteld, en het kan dus niet bevreemden dat de bewindhebbers, boven alles op de handhaving van hun monopolie bedacht, zich voortdurend daartegen hebben verzet. Inte-

---

[1] DE JONGE, III, bl. 21, 133. LAUTS, II, bl. 17, 166, 178, 318, 322. Hist. Verhaal der O. I. Comp. II, 388, 404, en art. 22—26 en 52 van den aldaar op bl. 428 vv. afgedrukten artikelbrief. COEN klaagde in 1623 over „de commisen, die haer niet en ontsien te steelen." *Kronijk*, t. a. p. X, bl. 141. Vgl. IX, bl. 104. Hevige klagten over den ontrouw van Compagnie's dienaren komen voor in het *Oost-Indisch-praetjen* van 1663. „'t Schijnt dat India van Dievery en particulieren handel te plegen, gheheel aen malkander hanght, sonder dat men byna yemandt mach uytsonderen." Ook de predikanten worden daarvan betigt. „Dat schijnt heylich volck, praetje daer af, die sijn de slimste schaggers in heel India, ick geloof niet dat ter een plaets hier te lande is, of sy hebben aldaer haer Correspondenten, dat dan voorts by de varende Dominees haer Factoors uytgewerckt wert, letter maer eens op, in wat plaetse dat ghy komt, ghy sult in Predicants of Dominees-huysen vinden te koop, dat in de heele Stadt ofte vleck niet te bekomen is." Elders wordt gesproken van „een particulier handeltjen of schaggerijtjen, daer op meest alle Predicanten en der selver Vrouwen in India soo snedigh zijn afgerecht, datse geen expert Koopman behoeven te wijcken."

[2] DE JONGE, III, bl. 128 v.

gendeel begrepen zij dat de binnenlandsche handel ten naauwste met dat monopolie zamenhing, en in hunne zeer belangrijke Instructie van 1650, waarin de hoofdbeginselen van het door hen aangenomene en sedert in praktijk gebragte stelsel zijn uitgedrukt, vinden wij dan ook daaromtrent naauwkeurige voorschriften, inhoudende dat de handel „niet alleen aangehouden maar met alle mogelijke middelen vergroot" moest worden. De daaruit voortvloeijende overwinst wordt genoemd „de ziel van het groote ligchaam, 't welk daardoor eeniglijk bestaan moet," en met ernst wordt den Gouverneur-Generaal en Raden op het hart gedrukt om zooveel mogelijk te zorgen dat daaruit niet slechts alle onkosten in Indië konden bestreden worden, maar dat er ook nog een batig slot overbleef, hetwelk met de Oostindische producten naar het vaderland kon worden overgebragt. Reeds COEN had zich ten doel gesteld alle uitgaven in Indië met de aldaar behaalde voordeelen te dekken, zoodat de bewindhebbers geen geld meer zouden behoeven over te zenden. Hij achtte het mogelijk te bewerken dat er jaarlijks voor tien millioen gulden aan retouren als zuivere winst naar het vaderland werd overgebragt, wanneer men er namelijk toe wilde overgaan om het Nederlandsche element in Indië door kolonisatie op groote schaal te versterken en te onderhouden. [1] Maar dat was, gelijk wij weldra zien zullen, evenzeer in strijd met den bekrompen monopoliegeest der bewindhebbers als onuitvoerbaar, zoolang men den binnenlandschen handel aan de in Indië gevestigde Nederlanders onthield; en hoewel de Indische regering nog meermalen op het voetspoor van COEN en met zijne argumenten op zijne openstelling heeft aangedrongen, [2] heeft zij gedurende de geheele zeventiende en de eerste helft der achttiende eeuw de Kamer van XVII nimmer tot volkomene vrijgevigheid op dat punt kunnen overhalen.

---

1 *Kronijk*, t. a. p. bl. 73, 87, 119

2 VAN DER CHIJS, de Nederlanders te Jacatra, bl. 243. MIJER, verzameling, bl. 40, noot. Stukken, raakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indië en den handel op dezelve, uitgegeven door DIRK VAN HOGENDORP, 1801, bl. 102 vv.

Zeer opmerkelijk als een sprekend bewijs voor de verwarring van begrippen, waarin het monopolie der Compagnie de over het geheel zoozeer voor handelsvrijheid ijverende Nederlanders gebragt had, is het algemeene voorschrift, dat in de instructie van 1650 omtrent den binnenlandschen handel gegeven wordt. Overal, waar men te doen had met vrije volken, die reeds een geregelden handel dreven, moest men zich naar hunne bepalingen voegen „gelijk de Comp. ook niet verstaan zoude kunnen dat, op plaatsen onder haar gebied sorterende, andere natiën op de manier van handelen haar de wet zouden willen stellen." [1] Alleen langs den weg van onderhandeling of door geschenken moest men trachten handelsbelemmeringen uit den weg te ruimen of hooge tollen verlaagd te krijgen. Inzonderheid moest men zich wachten om door geweld voorregten te bedingen of andere natiën uit te sluiten „alzoo Comp. handel over geheel Indië gefundeerd moet worden op het gemeene regt van alle volkeren, bestaande in vrijheid van de commercie." De wapenen der Compagnie mogten alleen gebruikt worden tot afwering van geweld en ongelijk, dat haar werd aangedaan, „als hetzelve met vrede niet uit den weg kan gelegd worden; want gelijk aan Gods regtvaardigheid geenszins getwijfeld mag worden, zoo gaat ook zeker, dat degenen, die onregtvaardige wegen inslaan, de straffen daarvan gevoelen zullen, maar den regten weg in hunnen handel volgende, Gods zegen daarop te verwachten hebben." Dat schreven dezelfde lieden die in dezelfde instructie niet alleen verklaarden „dat het geheel welvaren van de Oostindische Compagnie dezer landen daarin bestaat, dat dezelve privatievelijk, met exclusie van alle anderen, genieten moge de vruchten van den handel, haar alleen geoctroyeerd," en het als eene hoofdmaxime beschouwden om andere natiën zooveel mogelijk te weren, maar tevens daarin de gestrengste maatregelen omtrent de Molukken aanbevolen, opdat „de handel, der Compagnie aldaar privative competerende, tot haar voordeel bewaard en uit dezelve genoten mag worden, waarom dezelve

[1] MIJER, bl. 89.

gepossideerd zijn." [1] De oplossing van deze tegenstrijdigheid ligt vooreerst in de omstandigheid dat de Hollanders wel handelsvrijheid voor zich begeerden maar, in overeenstemming met den geest des tijds, weinig geneigd waren die aan anderen te schenken, waar uitsluiting meer met hun belang scheen te strooken [2]; ten anderen in de onderscheiding, die de bewindhebbers maakten [3], tusschen volken, die 1°. door verovering onbepaald aan hun gezag onderworpen waren, gelijk de Bandanezen na 1621, 2°. die zich door contracten aan hen verbonden hadden, gelijk de Ternatanen en de Ambonezen, en 3°. die geen verpligting jegens de Compagnie op zich hadden genomen. Met betrekking tot de eersten werd het regt van verovering, waar het eigenbelang het vereischte, meedoogenloos toegepast. Met betrekking tot de tweeden werd elke inbreuk op de contracten gestreng gestraft. Bij beiden achtte men zich volkomen tot uitsluiting van alle vreemden geregtigd. Alleen met betrekking tot de derden kon van handelsvrijheid sprake zijn, die men op grond van het „gemeen regt van alle volkeren" vorderde, zonder te gevoelen hoe inconsequent het was haar zelf te weigeren, waar men daartoe de magt bezat.

De pogingen om den binnenlandschen handel in Indië aan het monopolie der specerijen te verbinden, hadden inmiddels krachtig medegewerkt tot vervulling eener behoefte, die reeds spoedig na het ontstaan der Compagnie door hare vlootvoogden en kooplieden levendig gevoeld was, de vestiging namelijk van eene versterkte stapelplaats, waar de aankomende schepen veilig konden binnenloopen en de vertrekkende altijd eene voldoende lading konden vinden. Wel hadden de bewindhebbers uitdrukkelijk voorgeschreven om met de Indische vorsten handelsverdragen te sluiten en op geschikte punten loges op te rigten, maar het ontbrak aan een algemeen middelpunt tusschen de verschillende deelen van het uitgestrekte handelsgebied, waarover de Compagnie allengs hare werk-

1 MIJER, bl. 74, 76.
2 Vgl. Dl. I, bl. 242 vv.
3 MIJER, bl. 76.

zaamheid begon uit te strekken. In zijn belangrijk *Discours op den staat en handel van Indië*[1] zette MATELIEF in 1608 het belang van zulk een hoofdzetel van het gezag der Compagnie uiteen, ook als het beste middel om aan de Indische vorsten en volkeren te toonen dat de Nederlanders werkelijk voorhadden zich in den archipel te vestigen, en zij dus tot belooning der hun verleende handelsvrijheid op hunne bescherming tegen de gehate Portugezen rekenen konden. Toen in het volgende jaar de behoefte aan centralisatie tot de benoeming van eenen Gouverneur-Generaal aanleiding gaf, werd het dubbel noodig de plaats te bepalen, waar al de draden van handel en bestuur zouden zamenloopen. Men had eerst het oog op het rijke Malakka geslagen dat, zoolang de heerschappij der Portugezen duurde, inderdaad het middelpunt der scheepvaart tusschen oost- en zuid-Azië was; maar de pogingen om deze uitmuntend gelegene stad te veroveren, leden aanvankelijk schipbreuk, zoodat men verpligt was naar een andere gelegenheid om te zien. Men was het vrij wel eens dat de zetel van het Nederlandsche bestuur niet ver van straat Sunda verwijderd moest zijn, en Bantam kwam dus nu het eerst in aanmerking; doch het ontbrak daar aan genoegzame rust en veiligheid, terwijl de schaarschte en duurte van levensmiddelen, die er gewoonlijk heerschten, de Nederlandsche schepen er reeds aan gewend hadden om tot het opdoen van proviand Jakatra te bezoeken, waar de markt voortdurend uit de vruchtbare Ommelanden rijkelijk van het noodige voorzien was.[2] Van daar dat PIETER BOTH bij zijn vertrek naar Indië in 1609 den last medekreeg, om van den vorst van Jakatra vergunning te vragen tot het bouwen van „een fort, dienende tot een rendez-vous van de gansche

---

[1] Zie hiervoor bl. 144, noot 2: „Willen wy hier in Indien yet vruchbaers doen, soo moeten wy oock sien een plaets te krijghen, daer wy vuyt Hollant komende onse uytspanning hebben, waer door ons veel profijten sullen komen, als voor eerst, de verversinghe voor ons volck ende schepen, en ten anderen aenwas van reputatie by de Indiaensche Vorsten ende volcken," enz.

[2] VAN DER CHIJS, de Nederlanders te Jacatra, bl. 1—21. DE JONGE, III, bl. 51. Zie ook de meening van L'HERMITE, omtrent Bantam en Jacatra, aldaar bl. 384.

Indische navigatie." Zoo hij daarin slaagde, moest hij trachten de inlandsche bevolking te bewegen in de nabijheid daarvan te komen wonen, zoowel „tot commoditeit van zijn onderhoud," als opdat aldaar „met der tijd een bekwame stad en plaats van handeling en trafique gebouwd" zou kunnen worden.[1] Toen BOTH in het begin van 1611 op Java landde, had JACQUES L'HERMITE, opperhoofd der Nederlandsche loge te Bantam, reeds op den regter oever der rivier Tji Liwong een voldoend terrein tot het oprigten van eene loge van den vorst van Jakatra verkregen, zoodat BOTH het daaromtrent gesloten contract slechts behoefde te vernieuwen. Het steenen gebouw, dat nu op het erf der Compagnie verrees en den naam van Mauritius verkreeg, voldeed echter wegens de moeijelijkheden, welke de teregt wantrouwende vorst aan zijne uitbreiding en versterking in den weg legde, volstrekt niet aan hetgeen men er zich van had voorgesteld. De beraadslagingen over het meest geschikte punt om het beoogde doel te bereiken duurden dan ook in het vaderland voort, totdat de verovering van het rijk van Jakatra door COEN in 1619, ten gevolge van de pogingen der Engelschen om de Nederlanders daaruit te verdrijven,[2] alle bezwaren uit den weg ruimde. Het door hem ontzette fort kreeg op last der bewindhebbers den naam van Batavia, en werd thans voor goed tot de residentie van den Gouverneur-Generaal en de algemeene verblijfplaats van alle gelden, goederen en vloten der Compagnie in Indië verheven.

Aanvankelijk lag Batavia vrij eenzaam te midden eener verlatene en woeste landstreek, want ten gevolge van den krijg waren alle inboorlingen gevlugt. Daar dit groot ongerief aan de Nederlanders gaf, zocht men door allerlei middelen Chinezen aan te lokken, waarin men zeer goed slaagde. Door aan de Chinesche schepen, die op de reede van Batavia het anker lieten vallen, verschillende voorregten te beloven, wist men ook het gestoorde handelsverkeer spoedig

---

1 MIJER, bl. 14 vv., art. 23 en 27.

2 Zie hiervoor, bl. 60.

te herstellen.[1] Snel nam de bevolking toe, meerendeels door den toevloed van Chinezen en andere Oosterlingen, maar ook door gewezene dienaren der Compagnie en andere door haar uit de Vereenigde Gewesten overgevoerde personen, die er zich vestigden en door negotie of het uitoefenen van eenig handwerk in hun onderhoud voorzagen. Om de laatstgenoemden hierbij te gemoet te komen, schijnt COEN hun vergund te hebben om onder zekere voorwaarden westwaarts tot straat Malakka en zelfs verder eenigen handel te drijven.[2] Zij vormden de eerste vrijburgers van Batavia, voor welke reeds in 1620 een Collegie van Schepenen werd ingesteld, om in civiele zaken tusschen hen regt te spreken. Het bestond eerst uit vijf, later uit zeven leden, door Gouverneur-Generaal en Raden voor de kleinste helft uit de dienaren der Compagnie, voor de andere uit de burgers gekozen.[3] Het bestuur van Batavia werd echter niet aan de laatsten toevertrouwd, maar bleef bij de Hooge Regering berusten.

Intusschen gevoelde COEN levendig dat alleen vermeerdering van het Nederlandsche element, gepaard met handelsvrijheid, aan Batavia genoegzame uitbreiding en bloei kon geven. Van daar dat hij krachtig aandrong op het overzenden van volkplanters, die hij wenschte dat zich, behalve te Batavia, ook op Banda en Amboina zouden vestigen. Reeds in 1611 waren met den eersten Gouverneur-Generaal eenige handwerkslieden met vrouwen en kinderen overgekomen,[4] doch men had het vooreerst daarbij gelaten. In afwachting dat aan zijn verzoek voldaan werd, volgde COEN het voorbeeld, dat MATELIEF reeds in 1607 op Amboina

---

1 VAN DER CHIJS, t. a. p. bl. 192 v. Zie voor het vervolg, waar geen andere bronnen zijn aangehaald, het Geschiedkundig onderzoek omtrent de vroeger genomen proeven van volkplanting in de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen, door Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE, in het Verslag aan den Koning betreffende Europesche kolonisatie in Ned. Indië, 1858, bl. 132—177.

2 Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, nieuwe serie, II, bl. 294.

3 VALENTIJN, IV, bl. 354. VAN DER CHIJS, t. a. p. bl. 193. MIJER, t. a. p. 104. Er was appel van het Collegie van Schepenen aan den Raad van Justitie der Compagnie, waaromtrent VALENTIJN, t. a. p. bl. 352 zegt: „Wanneer deze Raad zijn aanvang nam, blijkt mij nergens."

4 DE JONGE, de opkomst enz. III, bl. 135.

gegeven had,[1] en gaf aan ontslagen matrozen en soldaten vergunning om zich te Batavia te vestigen; doch hij zelf zag zeer goed in, dat men uit zulk slag van volk geen geschikte kolonisten kon vormen.[2] Eindelijk zonden de bewindhebbers weder eenige mannen en later, toen COEN hun wrevelig had toegevoegd, dat het scheen alsof de heeren meenden dat koloniën zonder vrouwen gesticht konden worden, ook eenige vrouwen, doch beiden van zulk slecht gehalte, dat hij verklaarde met zulk lui en zedeloos volk niets te kunnen uitrigten. Liever moest men hem, onder opzigt van eerwaardige huisgezinnen, eenige honderden jongens en meisjes uit de godshuizen toezenden, die, te zamen in Indië opgegroeid, later geen ander vaderland zouden kennen: zoozeer was hij reeds van de waarheid doordrongen, dat er aan geen ware en duurzame kolonisatie te denken valt, zoolang het verblijf in het vreemde land slechts tot doel heeft om met vollen buidel van daar terug te keeren. In 1623 in het vaderland wedergekomen, drong hij er met kracht op aan dat men door goede voorwaarden, vrijheden en privilegiën zoowel inlanders als Nederlanders, inzonderheid die eenig fortuin bezaten, zou uitlokken om zich in groote menigte op de drie genoemde plaatsen te vestigen.[3] Aan de volkplanters moesten landen, vruchtboomen en slaven worden uitgedeeld en voorts moest hun „den inlantschen handel van Battavia op alle quartieren tot Cabo de Bonna Esperance

---

1 DE JONGE, III, bl. 53.

2 Hij zelf schreef daaromtrent (*Verslag*, bl. 133): „wat goed is er te wachten van het schuim van alle volken; soldaten en bootsgezellen zijn goed tegen den vijand, zij schijnen er toe door God geschapen, maar wat wil men verrigten met zulke lieden. zoolang de Heeren geen eerlijke zenden. Vrij zijnde, is het eenigen te veel moeite om te gapen en de vrucht in den mond te ontvangen, ja als het hun in den mond waait, zijn ze te lui om te kaauwen."

3 *Kronijk*, X, bl. 121: „Alle de voors. swaerichheden connen met d'aenplantinghe van de colonien in Battavia, Amboyna ende Banda, daer dese landen zeer toe bequaem zijn, insonderheid Battavia, weghnemen; tlandt zal daer door beplandt, allerley vee aengeteelt ende de visserye waergenomen worden. — — Hier over is hooch noodich, dat metten aller eersten groote menichte van allerley volck, mannen, vrouwen, jongens ende dochters, insonderheyt goede eerlijcke luyden, met goet capitael van Nederlandt nae Indien vaeren; om daer toe te comen dienen geen moyte noch oncosten t' ontsien."

ende Japan in cluys, liber ende vrij" gelaten worden „onder behoorlijck reglement, mits redelijcke tollen ende impositien betaelende." Die handelsvrijheid was volgens hem „den eenighen middel om veel familien uyt Nederlandt nae Indien te trekken." [1] Om het gewenschte doel te bereiken, moest men niet alleen aan de ambtenaren der Compagnie vergunnen hunne vrouwen en kinderen naar Indië mede te nemen, maar ook aan particulieren om met hunne eigene schepen derwaarts te varen. Zoo zou voor de Nederlandsche kapitalen, die thans ten gevolge van het monopolie der Compagnie ten deele in andere landen belegd werden, een voordeelige uitweg worden geopend. [2] Zoo zou het Nederlandsche element in Indië steeds krachtiger en daardoor het gezag der Compagnie bevestigd worden. Zij zou in Indië zelf geschikte ambtenaren kunnen vinden en bovendien door den landbouw der kolonisten van den last ontslagen zijn, om voortdurend levensmiddelen ten behoeve harer onderhoorigen derwaarts te zenden.

Hoe klemmend deze argumenten ook waren, de bewindhebbers waren in het geheel niet geneigd er zich door te laten overreden. Wel konden zij de juistheid van COEN's inzigten niet geheel ontkennen, maar de aanzienlijke kosten, aan de overzending en vestiging van kolonisten verbonden, schrikten hen te meer af, daar zij vreesden dat hunne mededinging de winsten der Compagnie zou verkleinen. Dat zij op dit punt zelfs bij sommigen hunner tegenstanders steun

1 Ibid. bl. 124, 135, 136.

2 Ibid. bl. 122: „Dese vereenichde Nederlanden nemen door Gods zonderlinghe zegen in meenichte van volck ende rijckdom zoo zeer toe, dat het volck ende gelt door de cleenheyt van t landt, meenichte van schepen ende slappe negotie door gans Europa niet wel geemployeerdt connen worden, ende in Oost-Indien is altijt volck ende gelt gebreck geweest: om voor te comen dat den welstandt deser landen niet elders diverteere, werdt wttermate groote vrijheyt in de landen gedoocht ende andere de vaert verbooden, maer de natureelen aenwas is zoo krachtich (hoe onsichtbaer, zacht ende soet die oock geschiet), dat se geen macht noch wijsheyt wederhouden can, daerom is al te vergeefs wat men daer tegen doet, de wasdom barst tegen alle ordonnantien aen alle canten vyt, d'een loopt in Vrancrijck ofte schickt zijn gelt aldaer, d'ander in Engelant, Duytslant, Oostlandt, Denemarcken ende Sweden, jae zelfs by den openbaere vijanden."

vonden, blijkt uit het *Klaer Vertooch* van 1624, [1] waarin wel erkend wordt dat het op zich zelf beschouwd goed is „het landt te populeren en vrye luyden te maecken, om daer met de vruchten van den lande de Compagnie te verschoonen van soo veel tonnen gouts aen provisie over te senden," maar niettemin besparing van onkosten voor haar de hoofdzaak wordt genoemd. [2] Bij deze bezwaren kwam nog het losbandige gedrag, dat door ontslagene Compagnie's dienaren of andere vrije lieden gevoerd werd, en weinig geschikt was om de Indische volken voor de Nederlanders in te nemen. [3] Van daar dat in 1630 in Indië werd gepubliceerd dat voortaan geen vrije handelaars meer zouden worden toegelaten, dan die van reis tot reis speciale vergunning van Gouverneur-Generaal en Raden hadden gekregen. Dien ten gevolge verzochten reeds in het volgende jaar verscheidene huisgezinnen, wier middelen van bestaan hierdoor aanmerkelijk verkort werden, om naar het vaderland te mogen terugkeeren, en hun voorbeeld werd later nog door vele andere gevolgd. Het uitzenden van vrouwen naar Indië hield niet slechts op, maar werd zelfs verboden, zoowel op grond dat het tot te veel kosten aanleiding gaf, als dat kinderen, in Indië uit Europesche ouders geboren, in den regel vroeg stierven: een argument, dat door de ondervinding geenszins bevestigd is, [4]

---

[1] Zie hiervoor, bl. 157.

[2] Ook TJASSENS waarschuwt in zijne *Zee-politie der Vereenichde Nederlanden*, 's Grav. 1652, bl. 44, dat „de vrye handel deur die vrye Burgers aldaer — — der Compagnie corruptie mach werden."

[3] *Kronijk*, X, bl. 143.

[4] Verslag betreffende Europesche kolonisatie in N. Indië, bl. 121 vv., 136, 152. Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, het eiland Boeroe enz., uitgegeven met bijdragen en toelichtingen in verband tot Europesche kolonisatie in N. Indië, Amst. 1858, passim, vooral bl. 259 v. 362 v. Merkwaardig is het getuigenis van J. SCHOUTEN in 1641 (Berigten van het Historisch Genootschap, VII, eerste stuk, bl. 349) omtrent de mogelijkheid om in Indië gezond te blijven, wanneer men er voorzigtigheid en matigheid betrachten wil. Zie ook de meening van USSELINCX, hiervoor, bl. 93 n. I en van den schrijver der toelichting van het ontwerp van kolonisatie van 1676, hierachter aan het slot van Hoofdst. VII. Omtrent de geschiktheid van Europeanen, en bepaaldelijk van de Germaansche volksstammen, om onder de keerkringen te leven, te arbeiden en zich te ontwikkelen, zal, naar het mij voorkomt, alleen dan een juist oordeel kunnen geveld worden, wanneer zij aldaar in genoegzaam aantal eene ware

maar door de met de Compagnie bevriende wetenschap dier dagen geloovig werd aangenomen. [1]

Intusschen waren de bewindhebbers voortdurend op dit punt als tusschen twee vuren geplaatst, daar de wenschelijkheid om het Nederlandsche element in Indië te versterken hun door den loop der gebeurtenissen en de hinderpalen, die zij ontmoetten, telkens werd opgedrongen. In eene zeer belangrijke missive van 1641 verklaren zij het boven twijfel verheven „dat door de colonien de fundamenten geleijt moeten werden van alle Staten ende regeringen, — — soo dat niemant sal twijfelen off soodanige colonien souden Compagnie's staet ten rechten verseeckeren ende permanent houden." Maar terwijl het telkens bleek dat de ingezetenen weinig lust hadden om te emigreren, — „waarvan wij de redenen meenen te sijn de menichvuldige goede gelegentheden, dewelcke de Nederlanders hebben omme in haer vaderlandt wel te connen leven, ende derhalven door geen noot geperst werden omme hun elders te gaen setten ende met arbeydt te beginnen, dat hun sonder groote moeijte hier toecompt," — was het aan den anderen kant niet te ontkennen dat de Compagnie de voordeelen, welke uit haar monopolie voortvloeiden, niet meer alleen zou blijven trekken „als vrije luijden nae hun welgevallen in Indië te handelen wierde gepermitteert." De terugkeer van zoovele huisgezinnen schijnt echter de bewindhebbers met teleurstelling vervuld te hebben, zoodat de schaal allengs naar de andere zijde begon over te hellen. „Wat vruchten," schreven zij in 1648 aan den Gouverneur-generaal, „zal de Compagnie dus doende van hare Nederlandsch Indische Co-

kolonie, „overeenkomstig hunne eigene beschaving en behoeften, gesticht en er lang genoeg gewoond hebben, om deze als hun vaderland te beschouwen en er volkomen geacclimateerd te zijn. In elk geval acht ik het gewaagd gevolgtrekkingen te maken uit de abnormale toestanden, waarin de Nederlanders tot dusverre in de tropische gewesten hebben verkeerd.

1 BOXHORN, Commentariolus de statu confoederatorum provinciarum Belgii, Hagae-Com. 1654, p. 81: „experiundo cognitum est, prolem ex patre et matre Belgis in Orientali India natam, haud esse vitalem, vitamque brevi cum morte commutare: Contra autem, quae ex patre Belgo et matre Indica proles ibidem prognascitur, vivax esse deprehenditur." Deze zin is bijna eene woordelijke vertaling van de uitdrukkingen in den brief der XVII naar Indië van 19 Sept. 1633, voorkomende in het *Verslag*, bl. 152.

loniën te verwachten hebben, waardoor wij nogthans meenen dat Compagnie's staat teregt verzekerd zoude kunnen worden, gelijk het exempel der Portugezen ons klaarlijk bewijst, die zonder haar koloniën al over lange genoodzaakt zouden geweest zijn de Indien te verlaten, en die nu in deze troebelen getoond hebben, dat zij zonder de assistentie uit Portugal hebben kunnen bestaan."[1] Hunne politiek sloeg dan ook op dit punt om. Er werden weder vrouwen naar Batavia gezonden, terwijl men tevens besloot het advies der Hooge Regering in Indië omtrent de wenschelijkheid der kolonisatie in te winnen. De Raden van Indië, die in 1651 elk afzonderlijk hun gevoelen mededeelden, gaven bijna eenstemmig te kennen dat, zoo men koloniën stichten wilde, men dat niet beproeven moest met arme, als van de straat opgeraapte huisgezinnen, maar met personen, die genoegzame geestkracht, zedelijkheid en stoffelijke middelen bezaten om zulk eene onderneming met hoop op goeden uitslag aan te vangen. Bovendien zou het onvermijdelijk zijn aan de kolonisten meerdere handelsvrijheid te geven, wanneer men hen in staat wilde stellen behoorlijk in hun onderhoud te voorzien. Maar tevens spraken zij hunne overtuiging uit, dat die handelsvrijheid schier onvereenigbaar was met het stelsel der Compagnie. Hoe meer particulieren toch in Indië handel dreven, des te meer inbreuken zouden er op haar monopolie worden gemaakt, des te meer gelegenheid zou er aan ontrouwe ambtenaren gegeven worden, om zich ten haren koste te verrijken. Van daar dan ook dat de Gouverneur-Generaal KAREL REINIERSZ. ronduit adviseerde, om het koloniseren als eene te bezwaarlijke zaak ter zijde te stellen. Hoe weinig hij zelf geneigd was de vrijburgers te begunstigen, bleek bovendien uit de vertoogen, die zij in Maart van genoemd jaar bij de Kamer van XVII en zelfs bij de Staten-Generaal indienden, om de willekeur, waaraan zij bloot stonden, in het licht te stellen. Zij klaagden daarin dat voor het zout, waarvan de Compagnie zich het monopolie had toegeëigend, een buitensporige prijs gevorderd werd,

1 Verslag, bl. 137. Vgl. bl. 153.

dat de Chinezen hun in alles werden voorgetrokken, dat hun transport werd geweigerd, wanneer zij naar het moederland verlangden terug te keeren, en dat ieder, die niet in dienst van de Compagnie was, door hare ambtenaren ruw en met minachting werd bejegend. De bewindhebbers keurden die handelwijze af, doch het bleef overigens bij onvruchtbare beraadslagingen en het wisselen van memoriën, zonder dat er iets tot stand werd gebragt. In 1662 adviseerde de Kamer van Amsterdam om allen, die zich aanboden, tegen vergoeding der onkosten naar Indië over te voeren en aldaar den binnenlandschen handel onder zekere voorwaarden voor hen open te stellen. Het duurde echter nog acht jaren, eer de Kamer van XVII tot een eindbesluit kwam. In 1670 werd bekend gemaakt dat allen, die zich aan de Kaap de Goede Hoop, op het eiland Mauritius, op Ceilon of te Batavia wilden nederzetten, kosteloos in de schepen der Compagnie derwaarts zouden worden overgebragt, „om haer aldaer te erneren met hetgene van haer industrie, wetenschap, hantwerck off ambacht soude mogen wesen, oock wel om daer handel te drijven voor soo veel daer is gepermitteert, en verder noch anders niet." Die landbouw wilde uitoefenen, zou aan de Kaap, op Mauritius of op Ceilon „soo veel lant in eijgendom cunnen bekomen, als hy eenigsints sal cunnen beheren." Men zou echter verpligt zijn minstens vijftien jaar in Indië te verblijven. [1]

Hoe drukkend de laatste bepaling ook kon worden en hoe weinig zekerheid men blijkens de medegedeelde uitdrukkingen had, om waarlijk tot het drijven van voordeeligen handel vergunning te bekomen, zoo bleef deze uitnoodiging toch niet zonder gevolg. Het blijkt althans dat in 1672, 1673 en 1677 verscheidene gezinnen naar Indië zijn overgebragt,

---

[1] Zie het gedrukte *Reglement — — waer op de Kameren sullen vermogen de Luyden en Familien haer voorkomende te transporteren.* (Op de bibl. der Kon. Akad. te Amsterdam). Daaruit blijkt nog dat bij terugkeer na 15 jaar, welke tijd voor weduwen en dochters tot 5 jaar na den trouwdag beperkt was, betaald zou moeten worden *f* 300 voor personen boven twaalf jaar en *f* 150 voor kinderen, behalve het kostgeld, bedragende voor de mannen 30, 18 of 9, voor de vrouwen 20, 12 of 9 stuivers daags, naarmate zij in de kajuit, in de hut of bij het volk spijsden.

wier getal eerlang, ten gevolge der herroeping van het edict van Nantes in 1685, vermeerderd is door Fransche en Piemontesche landlieden, wijnbouwers en handwerksgezellen, die zich vooral aan de Kaap neergezet en hoofdzakelijk door uitoefening van landbouw in hun onderhoud voorzien hebben Want het bleek spoedig dat men te vergeefs op handelsvrijheid gehoopt had. Aan de Kaap is die nimmer verleend en hebben de kolonisten, hoezeer zij er op aandrongen, zelfs geen vergunning kunnen bekomen om de kustvaart te drijven. [1] De nederzetting op het eiland Mauritius, uit omstreeks veertig gezinnen bestaande. legde zich ook op landbouw en veeteelt toe en was weldra op weg om tot welvaart te komen; doch de Compagnie, het lastig vindende om er jaarlijks een schip met benoodigdheden heen te zenden, besloot in 1706 haar op te heffen en liet de kolonisten naar de Kaap overbrengen. [2] Frankrijk haastte zich van het verlatene eiland bezit te nemen, dat door zijne ligging en ruime havens uitnemend voor ververschingsplaats geschikt was. Reeds vroeger was de toestand der kolonisten op Ceilon zoo treurig, dat de gouverneur van dat eiland in 1684 aan de bewindhebbers schreef: „de inwoners zullen nu genoegzaam geruineerd zijn; — — de gemeente wordt als de keel toegebonden en onbekwaam d'Ed. Compagnie eenig voordeel toe te brengen." Inderdaad werden hun de voornaamste middelen van bestaan onthouden. Handel mogten zij niet drijven, en daar de Compagnie aan den tabak, dien zij vooral schijnen gebouwd te hebben, geen behoefte had, kon-

---

1 G. LAUTS, geschiedenis van de Kaap de Goede Hoop, Amst. 1854, bl. 56, 74. Even ongegrond als de aldaar voorkomende verklaring van den schrijver, dat de bewindhebbers het wezenlijk heil der planters beoogden, met hun den handel te onthouden, is de reden die hij daarvoor opgeeft, namelijk „wijl toch bij hen daartoe weinig opgewektheid gevoeld werd." Volgens G. K. VAN HOGENDORP, Verhandelingen over den Oost-Indischen handel, Amst. 1802, II, bl. 92, heeft de Compagnie in het laatst der achttiende eeuw „aan de Kolonisten den uitvoer van den overvloed op eigen vaartuigen" vergund. Er is toen één scheepje naar het vaderland vertrokken, dat wegens den juist uitbrekenden oorlog met Engeland niet teregt gekomen is. Zie ook PESTEL, comment. I, p. 552.

2 VALENTIJN, V, tweede stuk: Beschrijvinge van de Kaap der Goede Hoop, bl. 150 vv.

den zij dien niet met voordeel verkoopen. Na 1677 schijnen er dan ook geen volkplanters meer naar Ceilon te zijn gegaan, terwijl de bewindhebbers zelven door den treurigen uitslag zoozeer ontmoedigd waren, dat zij er later niet meer van hooren wilden om daartoe pogingen aan te wenden, niettegenstaande er meermalen in het belang van de bebouwing der woeste gronden op werd aangedrongen. Op Batavia scheen het aanvankelijk beter te gaan. Bij een reglement van 1676 was aan de vrijburgers aldaar onder zekere voorwaarden en beperkingen vrije handel op de voornaamste havens van den Oostindischen archipel toegestaan;[1] doch reeds in 1679 beklaagden zij zich bij de bewindhebbers over de uitvoering van dat reglement. Handel was volgens hen bijna het eenige middel om te Batavia in zijn onderhoud te voorzien; want voor de uitoefening van den landbouw waren de Nederlanders veel minder dan de Javanen geschikt, en de handwerksnijverheid leverde slechts voor enkelen een bestaan op, daar de inlanders alles, wat zij behoefden, zelven vervaardigden. Intusschen werd hun bijna alle gelegenheid benomen om voordeel te behalen, daar zij alleen passen konden krijgen naar die plaatsen „waar de winsten geenszins de ligte equipage der borgerije konden goedmaken, ofte daar geen koopmanschappen te halen noch te brengen waren. — — Vandaar," eindigden zij, „dat wij allen tot armoede vervallen en naauwelijks genoeg hebben om zelven rond te komen, veel minder met onze vrouwen en kinderen."

Hoeveel overdrijving er ook in die klagten moge geweest zijn: dat zij op waarheid gegrond waren, is door het voorafgaande reeds genoegzaam gebleken. Inderdaad ontbraken te Batavia de voornaamste voorwaarden, die landverhuizers kunnen aanlokken en eene volkplanting tot bloei doen komen. De Compagnie was steeds doordrongen van het denkbeeld dat de kolonisten voor haar bestonden[2] en dus veeleer

---

1 MIJER, Verzameling, bl. 40, zegt in de noot dat de regering te Batavia in 1675 aan de XVII voorsloeg den handel in Indië aan particulieren over te laten, doch *zonder gevolg*. Uit het reglement van 1676 blijkt dat het verzoek toch werkelijk eenig gevolg had.

2 LAUTS, IV, bl. 4.

geneigd hen te exploiteren dan voort te helpen en te begunstigen, terwijl het als van zelf sprak dat hunne nijverheid haar nimmer afbreuk mogt doen. Wilde men zich op den landbouw toeleggen, dan had men alleen de vrije beschikking over zulke producten, waarin de Compagnie geen uitsluitenden handel dreef. Alle andere, en daartoe behoorden juist de meest winstgevende, gelijk peper, indigo en later koffij, moest men haar voor bepaalde, natuurlijk lage, prijzen afstaan. Het bereiden van suiker, waarvan de Compagnie geen monopolie zocht te verkrijgen, leverde voor particulieren nog het meeste voordeel op. Vandaar dat sedert het laatst der zeventiende eeuw het aantal suikermolens in de Bataviasche Ommelanden, die vooral door Chinezen werden opgerigt, aanmerkelijk toenam. In 1710 waren er 131, die aan de Compagnie belangrijke hoeveelheden leverden voor uitvoer, niet slechts naar Nederland maar ook naar de kust van Malabar, Perzië en Japan. [1] In den regel schijnt de uitvoer van suiker ook aan particulieren vrijgelaten te zijn; maar nu en dan, vooral wanneer de molens aanzienlijke hoeveelheden geproduceerd hadden, werd hij eensklaps door de Hooge Regering verboden. Dan daalden de prijzen sterk op de overvoerde markt en kon de Compagnie zich dus goedkoop voorzien van hetgeen zij voor haar eigen handel noodig had. Diergelijke maatregelen, waarbij zij van hare magt misbruik maakte om zich zelve te bevoordeelen, hebben voorzeker niet weinig bijgedragen om het getal suikermolens in de tweede helft der achttiende eeuw aanmerkelijk te doen afnemen. [2] Kon de landbouw op deze wijze niet veel winst geven, althans niet genoeg om velen tot zijne uitoefening uit te lokken, met den handel was het, gelijk wij reeds zagen, niet beter gesteld. Men was daarbij niet alleen beperkt in de waren, waarmede men handel drijven, en de

---

1 Tegenwoordige staat van den landbouw in de Bataviasche Ommelanden, in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, I, bl. 123 vv. Woordenboek van Nederlandsch Indië, III, bl. 462 vv. LAUTS, II, bl. 224, 313.

2 D. VAN HOGENDORP, Berigt van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen in Oost-Indien, 1799, bl. 88.

plaatsen, waarop men varen mogt, maar bovendien prijs gegeven aan de willekeur der Indische regering, die hare gunstelingen niet zelden in de gelegenheid stelde om binnen korten tijd schatrijk te worden, terwijl de belangen van het algemeen verwaarloosd werden. [1] Bovendien werd de vestiging van Nederlanders in Indië op velerlei wijze belemmerd. Men vestigt zich natuurlijk alleen daar, waar men een gezin kan stichten. Nu was er voortdurend gebrek aan Europesche vrouwen. Huwde men eene inlandsche, dan moest men òf altijd in Oostindië blijven, òf zonder vrouw en kinderen naar Holland terugkeeren, daar het verboden was die mede te brengen. Ook het huwen met eene Europesche vrouw was althans voor de dienaren der Compagnie moeijelijk gemaakt. De mindere beambten moesten, als zij huwden, hetzij met eene inlandsche hetzij met eene Europesche vrouw, 's Compagnie's dienst verlaten om als vrijburgers te Batavia te blijven. De hoogere beambten moesten zich in dat geval verbinden haar tweemaal zoolang te dienen, als waartoe zij anders verpligt waren. [2] Geen wonder voorzeker, dat het getal vrijburgers te Batavia slechts langzaam toenam. In 1778 telde men er op eene bevolking van 110,816 zielen, [3] slechts 468, naast 33,408 Javanen en 76,940 andere Oosterlingen, waaronder 20,072 slaven en 23,309 Chinezen.

Het laatste getal duidt reeds aan, dat men met betrekking tot de bewoners van het Hemelsche Rijk eene geheel andere politiek volgde dan met betrekking tot de Europeanen. Reeds in de Instructie van 1617 [4] wordt der Indische regering aanbevolen hen op de Molukken niet slechts toe te laten maar ook aan te lokken als „industrieus, naarstig en ongewapend;" en in 1632 wordt daarbij gevoegd dat

---

1 Ibid.

2 LAUTS, I, bl. 236.

3 De 300 à 400 ambtenaren der Compagnie zijn hieronder niet begrepen. A. HUYSER, beschrijving der Oostindische etablissementen, 1789, bl. 3. Vgl. J. TIJL, akademisch proefschrift over het regt van verblijf in Nederlandsch Indië, 1867, bl. 61, noot 3 en bl. 41—53.

4 Art. 74; bij MIJER, bl. 43.

de Chinezen „met alle beleefdheid dienen gewonnen, om den handel van dezelve op Batavia meer en meer te doen vermeerderen." [1] Deze voorschriften kunnen ons niet bevreemden, wanneer wij COEN hooren verklaren: „Daer is geen volck in de werelt, die ons beter dienen als Chinesen," en: „In Batavia connen niet te veel versamelt werden." [2] Bij gebreke van Nederlanders waren zij het best geschikt om zoowel den landbouw als de handwerksnijverheid en den kleinhandel uit te oefenen, terwijl men hen gemakkelijker in toom houden en willekeuriger behandelen kon, zonder te vreezen dat er klagten naar het vaderland werden opgezonden. Hun aantal nam dan ook voortdurend en snel toe, zoodat het in het begin der achttiende eeuw gevaarlijk begon te worden voor de rust en de veiligheid van Batavia en zelfs voor de Nederlandsche heerschappij in Oostindië, vooral in verband met de pogingen der Javaansche vorsten om het verlorene gezag te herwinnen. [3] Van daar dat de Chinezen meer en meer aan verdrukkingen bloot stonden, die door de zucht om belangrijke geldsommen van hen af te persen of hunne rijkdommen magtig te worden niet weinig werden gevoed. VAN IMHOFF, vroeger gouverneur van Ceilon, in 1740 als Raad van Indië te Batavia aangekomen, gaf den raad om die stad van het overtollige gedeelte harer bevolking te ontlasten door eene menigte Chinezen, die geen voldoende middelen van bestaan konden aanwijzen, naar genoemd eiland te zenden, waar zij groote diensten konden bewijzen door aan publieke werken te arbeiden. Inderdaad werd met dat doel een aantal arme Chinezen opgepakt. Daar echter de ambtenaren, met de uitvoering van dien maatregel belast, uit hebzucht ook rijke lieden hadden doen grijpen, die zij alleen tegen zware losprijzen vrijlieten, wekte

[1] Ibid. bl. 51, art. 4. Vgl. art. 25—27.

[2] *Kronijk*, t. a. p. 74.

[3] Dr. R. W. VAN HOEVELL, Batavia in 1740; Batavia, 1840. Vgl. VALENTIJN, IV, eerste stuk, bl. 250: „Dat heeft my dikwils voor onheil doen vreezen." Hij vermeldt dat men dan ook reeds na 1709 bekend maakte dat alle Chinezen, die geen voldoende middelen van bestaan konden aanwijzen, moesten vertrekken, hetgeen tot gevolg had dat velen zich op den landbouw toelegden; doch dat men in de uitvoering van dezen maatregel weldra weder verslapte.

deze handelwijze zooveel verbittering en vrees, dat duizenden Chinezen de stad verlieten, in de Ommelanden rondzwierven, zich met ontevredene Javanen verbonden en gewapenderhand het gezag der Compagnie trotseerden. Zelfs trachtten zij zich van Batavia meester te maken, waar de vrees, dat de aldaar geblevene Chinezen zich met de opstandelingen zouden vereenigen, aanleiding gaf tot den Chineschen moord, die in de jaarboeken der Compagnie eene treurige vermaardheid gekregen en den naam van den toenmaligen Gouverneur-Generaal VALCKENIER geschandvlekt heeft. Meer dan tienduizend weerlooze menschen werden in koelen bloede omgebragt en de Chinesche wijk geplunderd en in brand gestoken. Het duurde tot 1743 eer de vrede met den keizer van Mataram, die de opstandelingen ondersteunde, de rust op Java herstelde en de Chinezen tot onderwerping bragt. Intusschen waren dezen reeds weder in grooten getale te Batavia teruggekeerd, waar de velerlei gelegenheden om winst te behalen hen aanlokten en waar men hen inderdaad bezwaarlijk missen kon. Jaar aan jaar bragten de gezagvoerders der Chinesche jonken met de producten van hun vaderland eene menigte hunner arme landgenooten mede, waarvan de meesten weldra door buitengewone vlijt, spaarzaamheid en overleg eenig vermogen wisten bijeen te schrapen: niet zelden ten koste der onnadenkende en genotzuchtige Javanen, die gaarne geld bij hen leenden en op velerlei wijzen door hen werden uitgezogen. Want de Chinezen waren niet slechts te Batavia gevestigd maar over geheel Java verspreid. Op alle groote plaatsen woonden zij in afzonderlijke kampongs onder hunne eigene opperhoofden volgens hunne eigene zeden. De binnenlandsche handel en de kustvaart waren bijna geheel in hunne handen, terwijl zij als pachters van verschillende belastingen en monopoliën in voortdurende aanraking met de inlandsche bevolking kwamen. Bovendien waren zij, even als de overige vreemde Oosterlingen, volkomen vrijgesteld van de heerendiensten, waaronder de Javanen, gelijk wij weldra zien zullen, meer en meer gebukt gingen. [1]

[1] D. VAN HOGENDORP, Berigt, bl. 52 vv., 80, 84: „De Chineesen, die in alles bevoordeeld worden."

Tot omstreeks het midden der achttiende eeuw duurde de belemmering van de vestiging der Europeanen in Indië voort. Toen brak in dit opzigt onder het bestuur der verlichte Gouverneurs-Generaal VAN IMHOFF en MOSSEL voor korten tijd eene betere periode aan. De eerstgenoemde, die in 1725 in dienst der Compagnie getreden was en zich gedurende een langdurig verblijf in Indië in verschillende betrekkingen eene naauwkeurige kennis van den toestand van haren handel verworven had, deelde in 1741, toen hij zich in het vaderland bevond, in eene hoogst belangrijke memorie [1] zijne inzigten daaromtrent aan de bewindhebbers mede. Hij begon met de opmerking, dat de Compagnie reeds sedert eenigen tijd in minder gunstigen staat dan vroeger verkeerde, en schreef dien achteruitgang hoofdzakelijk aan haar weerzin toe om den binnenlandschen handel voor de particulieren te ontsluiten. Immers bleek het meer en meer dat daaruit, ten gevolge van de toenemende mededinging van andere natiën, geen winst meer voortvloeide, terwijl de aanzienlijke uitgaven voor de kostbare factorijen en nederzettingen langs de zuidkust van Azië schatten verslonden. Aanmerkelijk zou dan ook volgens hem de toestand der Compagnie verbeteren, wanneer zij zich tot den handel in specerijen en Japansch staafkoper [2] benevens den overvoer der Oostindische producten naar de Vereenigde Gewesten bepaalde en den geheelen binnenlandschen handel tegen betaling van eene bepaalde recognitie openstelde. Die heffing toch zou ongetwijfeld veel meer opbrengen dan thans verdiend werd, terwijl een gering getal ambtenaren voldoende zou zijn om op de verschillende plaatsen, waar de Compagnie hare monopoliewaren met voordeel verkoopen kon, hare belangen te behartigen. Zelfs achtte VAN IMHOFF het wenschelijk dat zij

1 *Considérations sur l'état présent de la Compagnie Hollandaise des Indes Orientales*, gedrukt achter de *Vies des Gouverneurs-généraux* van DU BOIS, La Haye, 1763. Vgl. aldaar, p. 337.

2 Ook daarvan bezat zij het monopolie, daar de Nederlanders sedert 1638 de eenige Europesche natie waren, die met Japan mogt handeldrijven. Zie MEYLAN, geschiedenis van den handel der Europeanen in Japan; in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, XIV, (1833).

ook het vervoer van Europesche waren naar Indië onder zekere voorwaarden en in hare schepen, ten deele aan particuliere kooplieden, ten deele aan hare ambtenaren zou overlaten. Hij twijfelde niet of de stad Batavia, reeds door de menigte harer inwoners en de pracht harer gebouwen de Koningin van het Oosten genoemd, zou zich dan binnen korten tijd in nog veel grooter bloei verheugen en door de vermeerderde opbrengst der aldaar geheven tolregten krachtig tot stijving van de kas der Compagnie bijdragen. Vooral mogt deze dat hopen, wanneer zij tevens de landverhuizing bevorderde, zoowel door de kosten en onaangenaamheden van den overtogt zooveel mogelijk te verminderen [1] als door aan de burgers van Batavia eenig aandeel aan het bestuur der stedelijke aangelegenheden te verleenen en ook daardoor de willekeur en minachting te bestrijden, waarmede hare ambtenaren hen voortdurend bejegenden. [2] Want men kon niet verwachten dat vele gezinnen opgewektheid zouden gevoelen om zich te Batavia neder te zetten, zoolang zij niet zeker waren aldaar goed behandeld te worden en door vrije uitoefening van eenigen nijverheidstak in hunne behoeften te kunnen voorzien.

Hoe voortreffelijk en onwederlegbaar deze beschouwingen ook mogten zijn, waarschijnlijk zouden zij de bewindhebbers niet tot afwijking van hunne traditionele politiek hebben kunnen bewegen, indien de persoonlijke invloed van VAN IMHOFF en de omstandigheden, waarin hij verkeerde, daaraan geen buitengewone kracht hadden bijgezet. Door den Gouverneur-Generaal VALCKENIER in zijne betrekking van Raad van Indië op de schandelijkste wijze behandeld en als gevangene naar het vaderland opgezonden om zich wegens zijn tegenstand tegen diens willekeur en wreedheid bij de bewindhebbers te verantwoorden, was hij niet alleen bij zijne aankomst met de grootste onderscheiding ontvangen

---

1 Zie over de slechte behandeling, die niet alleen de matrozen en soldaten maar ook de passagiers aan boord van de schepen der Compagnie ondervonden: *De Koopman*, IV (1773), bl. 105 vv.

2 Considérations, p. 38, § 5: „On les traite avec mépris." Vgl. hiervoor, bl. 261.

maar had hij bovendien zijne aanstelling tot Gouverneur-Generaal reeds geteekend gevonden, ten bewijze hoezeer men zijne bekwaamheid en verdiensten op prijs stelde en geneigd was hem te vergoeden, wat hij in de dienst der Compagnie geleden had.[1] Voor hij weder naar Batavia vertrok, gaven de bewindhebbers dan ook aan al zijne voorstellen hunne volkomene goedkeuring. De uitvoer van Europesche dranken naar Indië en de particuliere handel van haven tot haven, met uitzondering van Ceilon, in alle waren behalve specerijen en Japansch staafkoper, werden bij reglement van 26 Julij 1742 vrijgesteld.[2] Bovendien werd in de Vereenigde Gewesten en andere landen gepubliceerd, dat aan landbouwers, die zich in Indië wilden nederzetten, kostelooze overvoer, eene boerenplaats met het noodige land in vollen eigendom en een jaarlijksch voorschot van honderd rijksdaalders gedurende vijf jaren verleend zouden worden. Eerst na acht jaren verblijf zouden zij eene belasting van vijftig rijksdaalders moeten opbrengen. In verband met de ondervinding van vroegere dagen waren deze voorwaarden echter niet aanlokkend genoeg om velen tot vertrek naar Indië te nopen. Tien jaren later waren er nog maar acht en twintig perceelen in de Bataviasche Ommelanden en de Preanger regentschappen uitgegeven. Intusschen kon men ook zelfs nu niet nalaten de vrijheid der landbouwers door reglementen te beperken. Men schreef hun voor wat zij op hunne landen te teelen hadden en bedreigde hen, die daarvan afweken, met arbitraire straffen. Een moorddadige inval van Bantamsche hoofden met hunne volgelingen, waarbij alles te vuur en te zwaard vernield werd, deed de meeste dier nieuwe nederzettingen te gronde gaan en daarmede nam de laatste poging der Compagnie tot kolonisatie een einde. Ook de verleende handelsvrijheid duurde niet langer dan het bestuur der Gouverneurs-Generaal, die haar in het belang der Compagnie wenschelijk

---

1 DU BOIS, t. a. p. 322 vv.

2 MIJER, verzameling, bl. 40. DU BOIS, p. 337, noot *a*.

achtten, [1] en werd bij den dood van MOSSEL in 1761 weder ingetrokken. [2]

Inmiddels was de Compagnie door haar toenemend grondbezit allengs in een anderen toestand gekomen. Aanvankelijk lag het volstrekt niet in hare bedoelingen, grondbezit te verwerven. Slechts kleine eilanden, waarop zeer belangrijke handelsartikelen voorkwamen, had zij getracht in hare magt te krijgen, om zich daardoor van het monopolie te verzekeren. Elders was zij met het sluiten van handelsverdragen en het stichten van factorijen te vreden. Maar evenmin als de meeste Europesche natiën, die met Oostersche volken geregelde handelsbetrekkingen hebben willen aanhouden, kon zij op dat standpunt blijven staan. Immers is het bijna overal gebleken dat de Oosterlingen door de onvoorziene bezwaren en nadeelen, die voor hen uit de geslotene contracten voortvloeijen, gepaard met de vrees voor het verlies hunner onafhankelijkheid, allengs tot ontrouw en vijandschap vervoerd worden, die alleen door volkomene onderwerping te bedwingen zijn. De factorij is niet veilig, zoolang zij niet door versterkingen omringd is: het fort moet meester zijn van het omliggende terrein, om zich behoorlijk te kunnen verdedigen. Beproeven de inlanders de indringers te verdrijven en delven zij het onderspit, dan moet de overwonnen vorst de oorlogskosten betalen, hetgeen hij alleen kan doen door afstand der inkomsten van een gedeelte van zijn grondgebied, dat daardoor in handen der Europeanen overgaat. Zoo klimt allengs hunne magt, terwijl die der inlandsche vorsten afneemt, hetgeen de menigvuldige aanleidingen tot verdeeldheid en burgeroorlog doet toenemen. Leden der vorstelijke familie of gouverneurs van provinciën zoeken zich onafhankelijk te maken en roepen daartoe de hulp der magtige vreemdelingen in, aan welke zij tot belooning op nieuw grondgebied afstaan. Er komt geen rust,

---

[1] Zie over MOSSEL's inzigten: VAN KAMPEN, de Nederl. buiten Europa, III, bl. 99.

[2] Dat van die handelsvrijheid gebruik wrs gemaakt, blijkt o. a. uit de *Oost-indische nouvelles* van 1745, bl. 145: „De vrije vaart heeft onder de particulieren hier ter Stede (n. te Calcutta) goeden opgang." Vgl. bl. 163, 196.

voordat de Europeanen alles bezitten. Zoo is het gegaan met de Engelschen in Voor-Indië en zoo ging het ook met de Oostindische Compagnie.

Wij hebben reeds gezien dat COEN het door de inwoners verlatene rijk van Jakatra tot bevordering der veiligheid van Batavia voor haar in bezit nam. Van 1670 tot 1681 werd het rijk van Mataram door eene reeks van hevige burgeroorlogen geschokt, waarbij de hulp der Compagnie herhaaldelijk werd ingeroepen. Dien ten gevolge kreeg zij bij verdrag van 28 Februarij 1677 vrijdom van in- en uitgaande regten benevens vergunning om overal handelskantoren op te rigten, terwijl de keizer zich verbond geen Makassaren of Maleijers in zijne staten toe te laten, dan van Nederlandsche passen voorzien. In October van hetzelfde jaar stond hij haar niet slechts al zijne aanspraken op het rijk van Jakatra af maar breidde bovendien haar grondgebied ten oosten tot de rivier Pamanoekan en ten zuiden tot het strand uit, terwijl hij haar tevens het uitsluitende regt verleende om in zijn rijk opium, suiker en lijnwaden te verkoopen. Reeds in het volgende jaar kreeg de Compagnie de landvoogdij Samarang in bezit, met magt om aldaar de Javaansche regenten naar haar believen aan te stellen en de belastingen te innen, wier opbrengst in afkorting zou strekken van hetgeen de keizer nog schuldig was. In December van hetzelfde jaar met veel plegtigheid door den bevelhebber van het leger der Compagnie te Kedirie gekroond, stond deze sedert dien tijd eenigermate onder hare voogdij. [1]

Een burgerkrijg, in 1682 te Bantam uitgebroken, stelde haar weldra in staat haar gezag ook naar het westen uit te breiden. De door haar op den troon bevestigde vorst sloot niet slechts ten haren gevalle de loge der Engelschen, [2] maar verleende haar ook het uitsluitende regt om in zijne

---

[1] VALENTIJN, IV, bl. 108, 110. J. C. BAUD, verhandeling omtrent den opiumhandel in Nederl. Indië, in de *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde*, I, bl. 94.

[2] Hiervoor, bl. 62.

landen peper in te koopen en lijnwaden te verkoopen, totdat de oorlogskosten betaald zouden zijn. Bovendien mogt zij aan den mond der rivier, waaraan de stad Bantam ligt, een fort bouwen.[1] Omstreeks denzelfden tijd stelden de drie sultans van Cheribon, ontevreden over handelingen van hunnen leenheer, den keizer van Mataram, zich onder bescherming der Compagnie, vergunden haar insgelijks een fort te bouwen, en stonden haar den alleenhandel in opium toe. Sedert dien tijd was aldaar een resident der Compagnie geplaatst, die in werkelijkheid het bestuur voerde.[2]

In Mataram waren intusschen velen uiterst misnoegd over de vernedering en vermindering van grondgebied, die de voormaals zoo magtige keizer zich had moeten getroosten. Men durfde zich niet openlijk verzetten, maar zon toch op middelen, om zich aan het gehate juk der vreemdelingen te onttrekken. Van daar dat de Hooge Regering in Indië, gevoelende hoe weinig zij het Mataramsche hof vertrouwen kon, er voortdurend op uit was om de magt van dat rijk te breken. Weldra deed zich daartoe eene gunstige gelegenheid voor. De keizer stierf in 1703 en werd door zijn oudsten zoon opgevolgd, die als een hevig vijand der Compagnie bekend stond. Hij had echter een oom, die, hoezeer wederregtelijk, ook aanspraak maakte op den troon en te Batavia steun zocht. Daar men van hem meer gedweeheid verwachten kon, besloten Gouverneur-Generaal en Raden, zonder de bewindhebbers[3] te raadplegen, hem gewapenderhand bij te staan. Dit gaf aanleiding tot een oorlog, die in 1708 hiermede eindigde dat de wettige keizer overwonnen en, in strijd met de hem bij zijne onderwerping gedane beloften, naar Ceilon verbannen werd, waar hij van een klein jaargeld moest leven, terwijl de op den troon verheven pretendent de bezittingen der Compagnie op Java naar alle zijden uitbreidde en haar een deel van het eiland Madura afstond.

---

[1] VALENTIJN, IV, bl. 226.

[2] D. VAN HOGENDORP, Berigt, bl. 3. BAUD, t. a. p. bl. 95.

[3] Het blijkt niet dat deze later het gebeurde hebben goedgekeurd, waarin zij echter als *fait accompli* berust hebben.

Ook gaf hij haar het regt om in zijn rijk sterkten te bouwen en garnizoenen te onderhouden.[1] Hiermede was de rust echter slechts voor korten tijd hersteld. Aan het hof van Mataram bleef eene invloedrijke partij bestaan, die de Compagnie voortdurend zocht te dwarsboomen en in haar streven naar onafhankelijkheid krachtigen steun vond bij den vorst van Balambangan in Java's oosthoek, die nimmer volkomen aan het rijk van Mataram onderworpen was geweest en werwaarts vele ontevredenen uit dat rijk waren uitgeweken. Uit deze ingewikkelde verhoudingen ontsproten onafgebrokene zamenzweringen, onlusten, opstanden en oorlogen, die der Compagnie geen rust lieten, totdat het belangrijke vredesverdrag van 11 November 1743 haar op nieuw eene belangrijke schrede voorwaarts bragt.[2] De keizer verklaarde daarbij zijn rijk terug te ontvangen „door de barmhartigheid en meedoogendheid van de Compagnie," aan welke hij zijn muntregt afstond. De rijksbestuurder, de hoofdregenten en allen, die aan de stranden eenig gezag uitoefenden, zouden voortaan aan haar den eed van getrouwheid moeten afleggen en verpligt zijn om, in geval van strijdige bevelen, haar eer dan den keizer te gehoorzamen. De landschappen Soerabaja, Rembang en Djapara, de geheele Oosthoek van Java,[3] het geheele eiland Madura en eene strook van zeshonderd roeden langs den oever der zee en langs alle rivieren, die in zee liepen, werden aan de Compagnie afgestaan.[4] Voorts verbond de keizer zich om door zijne onderdanen ten haren behoeve bepaalde producten te laten teelen, die door de regenten in voor ieder hunner bepaalde hoeveelheden, contingenten genoemd, tegen bepaalde prijzen of kosteloos moesten worden afgeleverd.

---

[1] VALENTIJN, IV, bl. 150.

[2] LAUTS, III, Bijlage I.

[3] De Compagnie is aldaar echter nimmer geheel meester geworden. LAUTS, III, bl. 211.

[4] Behalve voor de beteugeling van den sluikhandel (hiervoor, bl. 237) was dit ook belangrijk voor het bezit der vogelnestjes aan de zuidkust, die dan ook sedert 1746 door de Compagnie verpacht zijn. LAUTS, III, bl. 74. D. VAN HOGENDORP, Berigt, bl. 112.

Slechts kort duurde de rust, door dit verdrag aangebragt. Een geduchte opstand van twee Javaansche grooten tegen den keizer zette een groot deel van Java weder in vuur. De keizer stierf in 1749, na afstand van zijn rijk gedaan te hebben ten behoeve der Compagnie, die zijnen zoon, een blind kind van negen jaar, als haar leenman op den troon plaatste. Het scheen echter niet mogelijk hem daarop te handhaven zonder de opstandelingen te bevredigen, daar deze te veel steun bij de bevolking vonden en de Compagnie destijds te weinig troepen had om hen tot onderwerping te kunnen brengen. Van daar dat aan een der twee vijandige hoofden in 1755 een gedeelte van het rijk van Mataram werd afgestaan, onder dezelfde voorwaarden, als in het verdrag van 1743 waren opgenomen.[1] Zoo ontstonden de twee zoogenaamde Vorstenlanden, Soerakarta en Djokdjokarta, geringe en magtelooze overblijfselen van het vroeger zoo magtige rijk van Mataram. Twee jaren later kwam ook het andere hoofd in onderwerping en kreeg eenige districten in Soerakarta als erfelijk gebied onder het oppergezag der Compagnie. Voortaan hielden Nederlandsche residenten hun verblijf op de hoofdplaatsen der Vorstenlanden, om onder bescherming van het geschut der aldaar gebouwde forten hare leenmannen te leiden en te bewaken, terwijl de gemeenschap met Samarang, waar sedert 1746 een Gouverneur der Compagnie resideerde, door eenige sterkten langs den weg verzekerd was.

Inmiddels was ook Bantam geheel aan haar oppergezag onderworpen, ten gevolge van een twist over de troonsopvolging, in 1749 uitgebarsten. De met hare hulp op den troon geplaatste sultan stond haar al zijne landen op Java benevens de aan zijn gezag onderworpene Lampongsche districten op Sumatra af en ontving die in erfelijk leen terug, terwijl hij zich bovendien verpligtte om haar al de peper, die in zijne landen geteeld werd, tegen zeer lage[2] prijzen af te staan. Hiermede was de onderwerping van Java voltooid.

[1] LAUTS, III, Bijlage II.
[2] D. VAN HOGENDORP, berigt, bl. 2.

Op welke wijze heeft de Compagnie nu van hare heerschappij over dat eiland partij zoeken te trekken en hoe heeft zij de aan haar gezag onderworpene inlanders behandeld? Bij de beantwoording dezer vragen moeten wij afzonderlijk het oog vestigen op het voormalige rijk van Jakatra, na de verovering van COEN de Bataviasche Ommelanden genoemd, en de overige streken van Java. Wat de eerste betreft, [1] hebben wij reeds gezien dat in 1621 eenige Bandanezen in de ontvolkte omstreken van Batavia land gekregen hadden, om door rijstbouw in hun onderhoud te voorzien. Ook zocht men Nederlanders en Chinezen uit te lokken om aldaar rijst, suiker en andere producten te teelen, waarvoor men hun kosteloos of tegen geringe prijzen land afstond. Maar de onveiligheid, waarin de Bataviasche Ommelanden tot de tweede helft der achttiende eeuw verkeerden, en de drukkende voorwaarden, die aan de landbouwers werden opgelegd, [2] waren oorzaak dat men daarvan weinig gebruik maakte. Om nu toch van die landstreek inkomsten te trekken, gaf men uitgestrekte gronden in leen aan inlandsche regenten, onder verpligting van zekere hoeveelheden rijst en voorts al de koffij, peper, indigo, kurkuma en katoenen garens, welke daarop geproduceerd zouden worden, voor bepaalde prijzen aan de Compagnie af te staan. Ook moesten zij voor het onderhoud der wegen zorgen en volk leveren voor het vervoer. De regenten kwamen echter hunne verpligtingen zoo slecht na en onderdrukten zoozeer de inlandsche bevolking, dat men meer en meer aan landverkoop de voorkeur gaf. Allengs kwam er ook meer vraag naar land, vooral toen de onderwerping der rijken van Mataram en Bantam de onveiligheid aanmerkelijk verminderd had. De toenemende bevolking van Batavia kreeg behoefte aan buitenverblijven en de Chinezen begonnen steeds dieper in het binnenland suikermolens te bouwen en suikerplantages aan te leggen.

---

[1] Het volgende is getrokken uit de belangrijke verhandeling over het particulier landbezit op Java, in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 1849, I, bl. 243—276; 1852, II, bl. 97—131, 161—185.

[2] Hiervoor, bl. 264, 270.

De inlanders, die op de particuliere landen woonden, stonden aanvankelijk onder het gezag van inlandsche kommandanten, door de Indische regering aangesteld. Deze maakten zich echter aan zooveel knevelarijen schuldig en vorderden zooveel diensten in hun eigen belang, dat men hen in 1778 afschafte en het toezigt over de inlanders aan de landeigenaars overliet, op wier gronden zij woonden. Niettemin bleven zij, even als de overige inlanders in de Ommelanden van Batavia, verpligt aan de Compagnie heerendiensten te bewijzen, bepaaldelijk voor het onderhoud van wegen en bruggen en het vervoer van personen en goederen. Zij moesten een gedeelte van de opbrengst hunner velden, door de gewoonte op een tiende bepaald,[1] aan hunne landeigenaars afstaan en één dag in de week voor hen werken. Overigens arbeidden zij tegen loon, bijgestaan door Chinesche werklieden en slaven. Zij waren vrij om heen te gaan en zich te vestigen waar zij wilden. Er heerschte intusschen met betrekking tot die regten en verpligtingen der inlanders veel verscheidenheid en onzekerheid. Hoezeer de Compagnie altijd haar oppergezag tegenover de landeigenaars trachtte te handhaven, beweerden velen hunner dat zij met betrekking tot de opgezetenen hunner landen in de plaats van den souverein waren getreden en maakten daarvan, vooral wanneer zij op eenigen afstand van Batavia woonden, niet zelden misbruik om van hunne onderhoorigen meer arbeid en producten te vergen, dan met de gewoonte of de daaromtrent gemaakte bepalingen strookte. Om des te beter hun doel te bereiken, verbonden zij de inlandsche hoofden, die grooten invloed op de bevolking hadden, aan hunne belangen, door hun een deel der winst of eene goede bezoldiging te beloven. Bovendien vorderden die hoofden ook nog heerendiensten voor zichzelven. Op deze wijze zuchtten de inlanders onder een drievoudig juk, terwijl zij geen middel hadden om zich tegen mishandeling te beveiligen; want

[1] Deze heffing was in *tjoeké*, d. i. een bepaald gedeelte van den oogst, of in *padjak*, d. i. eene bepaalde hoeveelheid, onverschillig of de oogst meê of tegen viel, waarbij echter in den regel korting of kwijtschelding wegens misgewas verleend werd.

al was hun goed regt boven alle bedenking verheven, het lag toch in den aard der zaak dat de Landdrost, die sedert 1651 over de policie in de Ommelanden moest waken, weinig geneigd zou zijn hun tegenover de landeigenaren de hand boven het hoofd te houden.

Niet beter was het lot der Javanen in de overige aan de Compagnie onderworpen streken. Zij liet daar de bevolking onder het bestuur harer eigene regenten en hoofden, [1] omdat dit veel gemakkelijker en minder kostbaar was dan zelve voor de handhaving van orde en regt te zorgen. Zij vorderde alleen de levering van zekere hoeveelheden producten, voor sommige soorten bepaald, voor andere onbepaald, tegen een lagen prijs of wel om niet. [2] Bovendien waren de regenten verpligt hunne onderhoorigen tot het doen van heerendiensten op te roepen, zoodra de Compagnie dat verlangde. Zij werden door haar aangesteld doch niet bezoldigd; integendeel werd het allengs gewoonte dat zij den Gouverneur van Java's noordoostkust te Samarang een geschenk moesten geven. In den regel volgde een der zonen den vader op, doch het gebeurde niet zelden dat de familie van den overledene of althans de zonen werden uitgesloten, wanneer een ander een grooter geschenk bood. [3] Natuurlijk wisten de benoemden zich wel door knevelarij der bevolking schadeloos te stellen. Deze was inmiddels in een veel slechteren toestand gekomen, daar zij nu, boven hetgeen zij vroeger voor hare hoofden verrigtte, ook nog leveren moest wat de Compagnie verlangde, voor geen of althans geen evenredige vergoeding. Want zelfs als deze een redelijken prijs gaf, bleef een groot deel van het door haar betaalde geld in handen der ambtenaren en hoofden hangen. [4] Om het lot

---

[1] D. VAN HOGENDORP, Berigt. bl. 13: „onder voorwendsel van den inlander zijne eigene wetten en gewoonten te laten behouden, doch inderdaad uit onkunde en eigenbelang."

[2] Ibid. bl. 16.

[3] Ibid. bl. 17.

[4] Volgens D. VAN HOGENDORP, Berigt, bl. 65, kreeg de bevolking van de 4½ rijksdaalders, die de Compagnie voor een picol koffij betaalde, er naauwelijks twee. Vgl. over den invloed van het stelsel der Compagnie op den toestand

der inboorlingen bekommerde zij zich niet. Hoe de contingenten over hen werden omgeslagen, hoeveel diensten van hen gevergd werden, ging haar niet aan. Zij kwam alleen tusschen beiden, als over grove onderdrukking geklaagd werd, als de contingenten achterbleven of als het ontstaan van schaarschte en duurte het vermoeden van groote verkeerdheden wettigde. [1]

Bij de onderdrukking der inlandsche hoofden kwamen nu nog de knevelarijen van de ambtenaren der Compagnie, die zich in den regel zoo spoedig mogelijk trachtten te verrijken en niet zeer keurig waren in de middelen om tot dat doel te geraken. Zoo vorderden zij van de bevolking zwaardere picols dan zij aan de Compagnie afleverden en behaalden daardoor aanzienlijke winsten. Deze overwigten, gelijk zij genoemd werden, kwamen zoozeer in zwang, dat zij onder de gewone en geoorloofde inkomsten der ambtenaren gerekend werden, en de Hooge Regering, in plaats van het misbruik te stuiten, vond het gemakkelijker en tevens voordeeliger om het te wettigen, door van de ambtenaren, die er het meeste voordeel van trokken, eene belasting te heffen in evenredigheid van het getal picols, dat zij afleverden. [2]

De producten, die de Compagnie langs dezen weg tot lage prijzen in haar bezit kreeg, waren inzonderheid peper, koffij, indigo en suiker. Van het eerstgenoemde product bezat zij sedert 1684 in Bantam en sedert 1743 in de Vorstenlanden het monopolie, zoodat alle peper, welke aldaar geteeld werd, haar tegen bepaalde prijzen geleverd moest worden. Ten einde zich in het uitsluitend bezit te handhaven, verbood zij die cultuur in alle overige gedeelten van

---

der Javanen het Rapport van MUNTINGHE in dl. I van de *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java*, en aldaar bepaaldelijk bl. 318.

[1] Zie de opmerkingen van RAFFLES en VAN DEN BOSCH in de aangehaalde *Bijdragen*, I, bl. 149 v., II, bl. 229.

[2] D. VAN HOGENDORP, Berigt, bl. 65. In plaats van picols van 125 ponden (n. Amsterdamsche ponden = ongeveer ½ kilo) vorderde men picols van 180 ponden. Vgl. (DAENDELS) Staat der Nederl. O. I. bezittingen, 's Grav. 1814, bl. 6, alwaar eene curieuse opsomming voorkomt der middelen van bestaan van de dienaren der Compagnie.

Java, waarvan zij meester was. Eerst in het laatst der achttiende eeuw moedigde zij haar weder aan en gelastte haar zelfs, tegen betaling van zeven rijksdaalders per picol: eene zeer geringe vergoeding, waarvan nog slechts een gedeelte in handen der landbouwers kwam. Die slechte belooning voor jarenlangen arbeid, daar de peperranken eerst na vele jaren vrucht dragen, had tot gevolg dat de teelt allengs verminderde en na de ontbinding der Compagnie bijna geheel te niet ging. [1]

De koffij werd aanvankelijk door haar te Mokka gekocht, alwaar zij eene loge had. Daar de prijs op die markt echter aanmerkelijk steeg, zoodat de verkoop in Europa niet veel winst meer opleverde, en de Arabische regering bovendien aan de ambtenaren der Compagnie velerlei belemmeringen in den weg legde, werd zij er op bedacht zich zelve koffij te verschaffen. In 't laatst der zeventiende eeuw werd de koffijboom op last van den Gouverneur-Generaal ZWAARDEKROON naar Java overgebragt en in de Bataviasche Ommelanden aangeplant, van waar die teelt zich weldra over Cheribon en andere streken verspreidde. Reeds in 1715 werden eenige ponden koffijboonen als proef aan de bewindhebbers toegezonden. Om de cultuur aan te moedigen, gaf de Compagnie aanvankelijk tien stuivers voor het pond. ZWAARDEKROON slaagde er intusschen in contracten te sluiten, waarbij de geheele oogst voor vijftien rijksdaalders de picol, of zes stuivers het pond, aan de Compagnie werd afgestaan. Dit was nog een goede prijs, zoodat er meer en meer werd aangeplant. De Compagnie ging er nu spoedig toe over om te verbieden koffij aan particulieren te verkoopen, opdat zij alles in handen zou krijgen, en zoodra zij zich daarvan zeker achtte, bleven de noodwendige gevolgen van het monopolie niet uit. Onder verschillende voorwendsels, deels dat de koffij voor minder geld op Ceilon en op Amboina, waar zij ook was aangeplant, te bekomen was, deels dat er op de Europesche markt bij zulke hooge productiekosten geen

---

[1] D. VAN HOGENDORP, berigt, bl. 69 v.

voordeel kon behaald worden, [1] werd de prijs, die de Compagnie aan de inlanders betaalde, van tijd tot tijd verlaagd, zoodat zij allengs tot vier en een halven rijksdaalder voor de picol, dat is nog geen twee stuivers voor het pond, daalde. Nu werd de verzoeking voor de Javanen dubbel groot om hunne koffij niet meer aan de Compagnie maar aan particuliere kooplieden te leveren, die veel hoogere prijzen boden. Zoodra echter deze sluikhandel, die meer en meer omvang kreeg, aan de Hooge Regering te Batavia bekend werd, besloot zij niet alleen den aanplant van koffij buiten de Bataviasche Ommelanden, de Preanger regentschappen en Cheribon te verbieden, maar ook de uitroeijing der elders geplante boomen te gelasten. Eerst in het laatst der achttiende eeuw is de koffijcultuur in het oostelijk gedeelte van Java weder aangemoedigd, maar in 1796 kwam op nieuw een bevel om haar te staken, hetgeen kort daarop door den last vervangen werd om haar met kracht voort te zetten. Natuurlijk zijn deze tegenstrijdige voorschriften, gepaard met de slechte betaling, weinig geschikt geweest om den Javanen lust voor de koffijcultuur in te boezemen. [2]

De Javanen bereidden reeds indigo, voordat de Compagnie op hun eiland gevestigd was. Deze begon er spoedig handel in te drijven en zocht de inlanders tot uitbreiding der cul-

---

[1] In een brief van de bewindhebbers van 1725 (Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, 1844, II, bl. 92) komt o. a. voor: „Dat men de Javanen op alderhande manieren moet trachten te imbueren, dat het haar interest niet is, den prijs op 10 stuivers het pond Coffij te houden, want dat de Comp. alsdan niet in staat zoude wezen, al haar vruchten te kunnen aannemen, om de sobere winsten, die daarvoor in het Vaderland verkregen worden, maar indien zij wat meerder lijnwaten voor betaling zouden willen ontvangen, en met den verkoopprijs redelijker wijze de hand ligten, zoude de Comp. wel willen instaan, om voor den tijd van *ses* jaren achter een volgende, te rekenen van den ontvang dezer, vier milioenen ponden Java boonen aan te nemen. — — — Ondertusschen lauderen wij de prohibitieve ordonnancie, die UE. tegen het leveren en verkoopen van Coffij aan particulieren hebben gemaakt, niet twijfelende of UE. zullen haar devoir doen, dat die naar vereischte onderhouden en geëxecuteert worde, ten einde dat al de Coffij in handen van de Comp. alleen mag komen."

[2] Tijdschrift voor Nederl. Indië, 1844, II, bl. 86—94. D. VAN HOGENDORP, berigt, bl. 67. LAUTS, I, bl. 163, II, bl. 219 vv. DU BOIS, vies des Gouverneurs-généraux, p. 297. Zie ook Jhr. J. P. CORNETS DE GROOT VAN KRAAIJENBURG, over het beheer onzer koloniën, 's Grav. 1862, bl. 19.

tuur te bewegen. Daar zij echter te weinig geld bood, slaagden hare pogingen niet, weshalve zij haar toevlugt tot het contingentenstelsel nam en de regenten tot levering van bepaalde hoeveelheden verpligtte. Deze legden den last aan sommige dorpen op, wier bewoners onder bestuur van Europesche opzigters op een gedeelte hunner velden indigo moesten planten en toebereiden, doch daarentegen vrij werden gesteld van andere opbrengsten en diensten. Daar de regenten den prijs, dien de Compagnie betaalde, voor zich hielden, was dit in den regel geen evenredige vergoeding voor het verlies van een gedeelte hunner velden en den zwaren arbeid, die van hen gevorderd werd. Bovendien hadden zij bij de uitkomsten van hunnen arbeid volstrekt geen belang. [1]

Wij hebben reeds gezien hoe het gesteld was met de suikerproductie in de Bataviasche Ommelanden, alwaar zij op particuliere landen plaats greep. Maar zij kwam ook elders voor, bepaaldelijk in sommige districten van Cheribon en van Java's noordoostkust, alwaar nu en dan aan Chinezen vergunning was gegeven om suikermolens op te rigten. Voor den aanbouw van suikerriet huurden deze van de regenten de beschikking over de velden en de arbeidskrachten van naburige dorpen, wier bewoners door hen werden mishandeld en uitgezogen. De verkregene suiker moest dan tegen bepaalde prijzen aan de Compagnie geleverd worden. [2]

Behalve deze hoofdproducten bezat de Compagnie nog het monopolie van opium, die door haar in Voor-Indië werd gekocht, en van zout, dat ten deele van elders aangevoerd, ten deele op Java langs de stranden uit zeewater bereid werd. De verkoop van beiden werd verpacht en bragt, behalve aanzienlijke sommen aan de Compagnie, rijke winsten aan de Chinesche pachters op. [3]

Wij hebben thans de verschillende wegen leeren kennen, waarlangs de Compagnie haar tweede hoofddoel, goedkoop in te koopen, zocht te bereiken. Duur te verkoopen was

---

[1] D. VAN HOGENDORP, berigt, bl. 94 vv.
[2] Ibid. bl. 89.
[3] Ibid. bl. 117.

nu nog noodig, om het stelsel te voltooijen. Tweederlei veld stond daarvoor open: de Indische en de Europesche markt. Met betrekking tot de eerste was de werkzaamheid der Compagnie echter vrij beperkt. Levensmiddelen, altijd en overal het voornaamste handelsartikel, hadden de Indische volkeren niet noodig, en kleederen evenmin. Zij vervaardigden die zelven zoo goed en goedkoop, dat het voor de Europeanen wegens de aanzienlijke kosten van vervoer onmogelijk was mede te dingen. Het is eerst de aanmerkelijke vermindering van productiekosten, die bij de industrie der weefgoederen uit de invoering der stoomkracht, het gebruik van kunstige werktuigen, de productie in het groot en de zoover mogelijk gedrevene verdeeling van arbeid is voortgevloeid, welke hen sedert het laatst der achttiende eeuw in staat heeft gesteld op dit punt de Indische industrie te overvleugelen. De uitvoer naar Indië bepaalde zich dus tot levensbenoodigdheden voor de ambtenaren der Compagnie en de kolonisten, waar die gevonden werden, benevens gouden en zilveren voorwerpen en andere fabriekwaren, [1] die door de inlanders gaarne in ruil voor hunne producten werden aangenomen. Dat de Compagnie daarop zooveel mogelijk zocht te winnen, behoeft geen bewijs. BOXHORN beroept zich tot staving zijner bewering, dat de waarde der dingen niet uit hunne eigene natuur maar uit den lust om ze te bezitten voortvloeit, op de omstandigheid dat Hollandsche goederen van zeer geringe waarde dikwerf tegen kostbare Oostindische producten geruild werden, [2] en uit menige omstandigheid blijkt [3] dat de Compagnie niet alleen van de inlanders maar ook van hare Nederlandsche onderdanen, waar zij kon, hooge prijzen vorderde. Intusschen maakte zij van den verkoop van Euro-

---

[1] SCHOOCK, Belgium federatum, p. 172, 176. Zie hiervoor, bl. 202.

[2] Commentariolus, p. 82.

[3] Hiervoor, bl. 189, 260. Zie bij G. K. VAN HOGENDORP, Verhandelingen over den Oost-Indischen handel, tweede stuk, Amst. 1802, Bijlagen, bl. 356, hoe de landbouwers aan de Kaap door haar werden afgezet; en bij VALENTIJN, II, eerste stuk, bl. 336, eene opgave van de winst der Compognie op Europesche waren, voor Amboina.

pesche waren in Indië weinig werk. [1] In de achttiende eeuw zijn ook katoenen goederen door haar naar Indië gebragt, doch slechts in geringe hoeveelheid, [2] en de door haar uitgevoerde waren hebben waarschijnlijk nimmer de gezamenlijke waarde van drie millioen gulden overschreden. De voornaamste koopwaar, waartegen zij hare aankoopen in Indië inruilde, was goud en zilver, waarvan zij in de tweede helft der achttiende eeuw jaarlijks voor eene waarde van vier tot zes millioen uitzond. [3] Daar het echter groote winst gaf, om met koperen duiten, die in Indië een vierde stuiver en dus tweemaal zooveel als in Nederland golden, te betalen, en deze tevens bij de inlanders, zoowel op Ceilon als op Java, als eene aanvulling en verbetering hunner gebrekkige muntsoorten gewild waren, begon zij meer en meer daarvan uit te voeren. De vroeger geldende en zeer doelmatige bepaling, dat niemand meer dan zestien duiten te

---

1 Dat blijkt o. a. reeds in den aanvang van haar bestaan uit de klagt van den koning van Golkonda, dat wij „beloofd hadden alle jaren met onze schepen te Mazulipatnam te komen, met allerhande koopmanschappen en rariteiten uit ons vaderland, italiaansche fluweelen, satijnen, damasten, camelotten, grof-greine en fijne lakenen van carmosijn coleur, carsaijen, stametten, fraaije spiegels zonder figuren, vergulde glazen, geweren, enz. doch dat wij die beloften niet waren nagekomen; dat daarentegen vroeger alle die zaken door de Portugezen rijkelijk werden aangevoerd, terwijl nu zijn land daarvan gansch verstoken was, met uitzondering van hetgeen de Portugezen, viâ Visiapour, nog naar Golkonda bragten; dat, wel is waar, de Nederlanders zeer grooten naam en faam hadden en hunne schepen wel voorzien waren met geschut en ammunitie, doch dat de waren, die zij aanvoerden, van geen groote beduidenis waren, zoodat hij liever weder de negotie te Mazulipatnam aan de Portugezen zoude overlaten." De vertegenwoordiger der Compagnie antwoordde „dat, met uitzondering van suiker, olie en spaanschen wijn, alle de Koopmanschappen, die de Portugezen naar Indië overbragten, uit ons „waarde vaderland" eerst naar Portugal werden gevoerd en dus eigenlijk uit Nederland herkomstig waren," doch beloofde tevens beterschap op dit punt. VAN DIJK, Wemmer van Berchem, bl. 22. Vgl. hetgeen hierboven op bl. 202 uit het *Claer Licht* is overgenomen.

2 VAN DER OUDERMEULEN, t. a. p. bl. 175, vermeldt onder de naar Indië uitgevoerde artikelen: Lakenen, wollen en zijden stoffen voor Japan, voor ƒ 80.000, Polemieten van Leiden, voor China, voor ƒ 90.000 à 100.000, en Lakenen voor China, voor ƒ 30 à 40.000. Bovendien „diversche koopmanschappen en behoeftens voor Indien" voor ƒ 77500.

3 Ibid. bl. 171 v. Vgl. de *Considérations* van VAN IMHOFF, gedrukt achter de *Vies des Gouverneurs-généraux* van DU BOIS, p. 18 vv.

gelijk in ontvang behoefde aan te nemen, kwam in onbruik en er werden zelfs pogingen aangewend om den omloop van dat pasgeld zooveel mogelijk te bevorderen. Ongeloofelijke hoeveelheden duiten, alleen tusschen 1771 en 1780 meer dan honderd millioen, zijn dan ook door de Compagnie naar Indië verzonden, en zij wist na 1785 hare winst nog te verhoogen, door aan de muntmeesters, die tot dusverre voor honderd gulden aan duiten honderd gulden aan zilver ontvingen, tien percent minder te geven, hetgeen natuurlijk op de innerlijke waarde der duiten een ongunstigen invloed moest uitoefenen. [1]

De verkoop der Oostindische producten in Nederland werd echter steeds door de Compagnie als hare voornaamste bron van winst beschouwd, en het was dan ook daarbij dat zij haar beginsel om zoo duur mogelijk te verkoopen het stelselmatigst in praktijk bragt. Wij hebben reeds gezien hoe zij, om het aanbod te beperken, op de Molukken en later ook op Java de productie tegenhield, als zij die te sterk achtte. Niettemin kreeg zij nog soms de beschikking over grootere hoeveelheben, dan zij tot hooge of althans winstgevende hoeveelheden verkoopen kon. Dan werd het overtollige op verschillende wijzen vernield [2] of de verkoop zoolang opgehouden, tot de prijzen op de Europesche markt gerezen waren. Reeds in 1623 werd door de aandeelhouders geklaagd, [3] dat de bewindhebbers voor de kruidnagelen, die in de pakhuizen lagen, zulke buitensporige prijzen vorderden, dat de grootste helft onverkocht bleef. Zij drongen derhalve op prijsverlaging aan; dan zou het debiet terstond toenemen, er zou geen aanzienlijk kapitaal renteloos blijven liggen en de Compagnie zelve zou er aanmerkelijk door gebaat worden. Doch het is ten allen tijde een karaktertrek van monopolisten geweest, om liever veel op weinig dan weinig op veel

---

1 Memorie van VAN DER OUDERMEULEN, bl. 278 n. 16. Vgl. Mr. W. C. MEES, het muntwezen van Nederl. Indië, Amst. 1851, bl. 19 en Berigten van het Historisch Genootschap, V, tweede stuk (1857), bl. 60, 202.

2 VALENTIJN, IV, bl. 251: „ettelijke jaren aan een, veel honderdduizend ponden nagelen openbaar begraven, en ten deele ook verbrand."

3 Historisch Verhaal der O. I. Comp. II, bl. 345.

te verdienen. De bewindhebbers zijn dan ook voortgegaan met hun voordeel te zoeken, veel meer in hooge prijzen dan in een uitgebreid debiet, en zij hebben zelfs bij voorkeur in prijsverhooging een middel gezocht om buitengewone uitgaven of zware verliezen te dekken. Met betrekking tot de specerijen, welke de Compagnie uitsluitend in hare magt hield, had dat geen ander nadeel dan vermindering van debiet of toenemend gebruik van surrogaten ten gevolge [1]; maar met betrekking tot alle andere artikelen, die ook elders dan in hare bezittingen te verkrijgen of voort te brengen waren, gaf zij door hare hooge eischen aanleiding, dat vreemde natiën er meer en meer op bedacht werden om die zelve te gaan afhalen of in hare eigene koloniën aan te kweeken. [2]

Ons blijft thans nog over de vruchten te overwegen, welke de stelselmatige toepassing van de hoofdbeginselen der Compagnie gedurende bijna twee eeuwen voor de Republiek heeft opgeleverd.

Voorzeker is het niet te ontkennen dat zij een rijke bron van welvaart is geweest. Door hare voortdurend ruime uitdeelingen, door het vertier, dat zij opwekte, door de winst, die zij aan velen bezorgde, door de schatten, die hare terugkeerende ambtenaren uit Indië medebragten [3], heeft zij

---

1 RAYNAL, hist. phil. et pol. I, p. 210: „Nous ne finirons pas un article si important, sans observer qu'à mesure que les bénéfices de la compagnie ont diminué, elle a augmenté le prix des épiceries dans les Indes et en Europe. Cette pratique mauvaise en elle-même n'a pas nui, ou a peu nui à la vente du girofle et de la muscade, que rien ne pouvoit remplacer. Il n'en a pas été ainsi de la cannelle. La fausse a pris la place de la véritable dans plusieurs marchés, et décadence de cette branche de commerce devient tous les jours, deviendra encore dans la suite plus sensible."

2 Zie belangrijke opmerkingen daarover in *De Vaderlandsche Staatsbeschouwers*, een stadhoudersgezind maandschrift, dat sedert 1784 het licht zag, dl. III, bl. 553 vv.

3 De jaarlijksche uitdeelingen bedroegen in de eerste helft der achttiende eeuw door elkander 13 tonnen gouds, terwijl de Comps dienaren ongeveer 25 ton 's jaars in het land bragten. LAUTS, II, bl. 116, 283. Volgens VAN DER OUDERMEULEN (bl. 172) betaalde zij van 1770—1779 jaarlijks 16 à 17 ton aan uitdeelingen en intrest en vier millioen aan assignatiën „zijnde voor het grootste gedeelte het bedraagen van de fortuinen, die in de Oost-Indiën gemaakt worden." In de noot 11 zegt hij nog, dat die som sedert 1748 voortdurend was toegenomen, zoodat het steeds gemakkelijker scheen te worden fortuin te maken: welligt ten gevolge van de toenemende oneerlijkheid der ambtenaren.

zeer veel bijgedragen tot den bloei en den rijkdom der Vereenigde Gewesten. Maar het lijdt geen twijfel of die rijkdom zou nog aanmerkelijk vergroot zijn, wanneer de Compagnie, na hare taak volbragt en het Nederlandsche gezag in Oostindië gevestigd te hebben, voor een geregeld staatsbestuur met vrijen handel had plaats gemaakt, of wanneer althans haar octrooi tot den Oostindischen of Molukschen archipel beperkt was geworden. Of zouden er dan niet meer dan een dertigtal schepen jaarlijks de reis van Nederland naar Indië ondernomen hebben en slechts een twintigtal van daar zijn teruggekeerd? [1] Zou er niet voor eene grootere waarde dan gemiddeld twintig millioen gulden jaarlijks uit Indië zijn aangevoerd? Zou het uitgestrekte handelsgebied, binnen het octrooi der Compagnie begrepen, niet beter in alle rigtingen doorkruisd en bewerkt zijn geworden, dan zij het vermogt met de honderdvijftig schepen, waaruit gewoonlijk hare geheele koopvaardijvloot bestond? [2] En bovendien, zou er niet voor een aanzienlijker som dan jaarlijks gemiddeld zeven en twintig tonnen gouds aan verschillende handelsartikelen uit de Vereenigde Gewesten naar Indië zijn gevoerd? De uitbreiding, welke die handel allengs genomen heeft, nadat hij sedert 1813 vrij is geworden, bewijst op de treffendste wijze het tegendeel. [3]

Wat de Compagnie zelve betreft, de klimmende onkosten, waartoe de uitbreiding van haar grondgebied aanleiding gaf, en de oorlogen tot handhaving van haar monopolie, waarin zij bijna voortdurend gewikkeld was, verslonden een steeds

---

1 VAN DER OUDERMEULEN, bl. 171 vv., aan wien ook de volgende opgaven ontleend zijn. Zie ook LUZAC, II, bl. 112, waar het getal schepen wordt opgegeven, sedert 1593 tot 1703 uit Indië aangekomen. PESTEL, Commentarii, p. 536, geeft getallen voor 1770 tot 1778, die op hetzelfde nederkomen.

2 LAUTS, II, bl. 332. Vgl. IV, bl. 21, waar een getal van 95 bodems vermeld wordt, als uitmakende de scheepsmagt in Indië in 1780.

3 In 1865 zijn in Nederland ingeklaard 247 Nederlandsche schepen, komende van de Kaap, de Engelsche O. I. bezittingen en Java, uitgeklaard 195 Nederl. schepen naar de Kaap, de Engelsche O. I. bezittingen, Java, China, Japan en Australië. In dat jaar is uit de genoemde landen ingevoerd voor eene waarde van meer dan 95, derwaarts uitgevoerd voor eene waarde van bijna 43 millioen gulden.

grooter gedeelte harer handelswinsten,[1] terwijl aan den anderen kant de mededinging van andere volken haar meer en meer afbreuk deed. In de eerste helft der achttiende eeuw begonnen de Engelschen, de Franschen en de Deenen met vernieuwde kracht er naar te streven om een aandeel aan den winstgevenden Oostindischen handel te bekomen, en de toenemende hoeveelheden Oostindische producten, die door hen op de Europesche markt werden gebragt, oefenden natuurlijk op de prijzen een ongunstigen invloed uit. De bevoorregte compagniën der twee eerstgenoemde natiën stelden bovendien den handel van haven op haven in Indië tegen eene bepaalde recognitie open, en nu werd de Oostindische Compagnie allengs door de particuliere scheepvaart verdrongen, tegen welke zij den strijd niet kon volhouden.[2] De oorzaak daarvan lag niet slechts in het verschil, dat met betrekking tot ijver, kennis en volharding noodwendig tusschen kooplieden, die voor eigene rekening handel drijven, en bezoldigde ambtenaren bestaat, maar ook in de verschillende uitkomsten, die een vrije en een gereglementeerde handel opleveren. De eerste voegt en plooit zich naar alle omstandigheden, is gereed van elke gunstige gelegenheid partij te trekken en breidt zich uit of krimpt zich in, naarmate de kans op winst rijst of daalt. De laatste heeft een bepaalden loop, waarvan niet ligt wordt afgeweken, en is gebonden aan voorschriften die, hoe doelmatig welligt in den aanvang, spoedig verouderen en knellen in plaats van te steunen, en waarin des te langzamer verandering wordt gebragt, naarmate zij, die met de uitvoering belast zijn, minder persoonlijk belang bij den uitslag hebben.[3] In dit opzigt werd ook veel

---

1 Volgens VAN IMHOFF, considérations, p. 47, klommen de uitgaven in Indië van 1715, toen zij 68 tonnen gouds bedroegen, tot 99 in 1739.

2 ROSCHER, Koloniën, p. 405 v. A. BEER, allgemeine Geschichte des Welthandels, II (1862), p. 225. RAYNAL, hist. phil. I, p. 214: „L'activité, l'économie, l'intelligence des marchands libres chassèrent la compagnie de toutes les échelles où la faveur étoit égale."

3 Zie klagten over den schadelijken invloed van de reglementen, waaraan de schippers der Compagnie zich houden moesten, in *De Koopman*, VI (1776), bl. 361 vv. Vgl. VAN IMHOFF, considérations, p. 11, § 14, voor de verpligte

nadeel aan de Compagnie berokkend door de zucht der Hooge Regering te Batavia, om die stad, die bij hare gunstige ligging voor hare ontwikkeling niets dan handelsvrijheid behoefde, tot het middelpunt van den geheelen Oostindischen handel en de stapelplaats der Oostindische producten te verheffen. Zoowel met dat doel als om beter toezigt op den smokkelhandel te kunnen houden, werd aan de schepen der Compagnie voorgeschreven om, waar zij ook hunne lading hadden ingenomen, die eerst te Batavia te brengen, eer zij naar de plaats harer bestemming werd gevoerd. Dit had veel tijdverlies ten gevolge en oefende bovendien niet zelden op de kwaliteit en daardoor op den prijs der waren een schadelijken invloed uit. Zoo nam het verbruik van de thee der Oostindische Compagnie, soms verscheidene jaren ouder dan die door de Deenen regtstreeks uit China werd aangevoerd, zelfs in de Vereenigde Gewesten aanmerkelijk af. Eerst in 1753 werd hierin door de bemoeijingen van den bekwamen bewindhebber THOMAS HOPE verandering gebragt, doch met betrekking tot de overige handelstakken bleef men in den regel den gewonen sleur volgen.[1] Nog in 1793 opperde PESTEL in zijne *Commentarii*[2] zeer bescheiden de vraag, of het ook afbreuk aan den handel der Compagnie kon gedaan hebben, dat de lijnwaden van de kust van Coromandel eerst naar Batavia werden gevoerd, eer zij in Perzië ten verkoop werden aangeboden.

Het was bovendien niet alleen met betrekking tot de vaart van haven tot haven langs de kusten van het vasteland van Azië, dat de Compagnie met de mededinging van vreemden te worstelen had. Met hoeveel kracht en volharding zij deze ook uit den Oostindischen archipel had geweerd, zoo kon zij hen toch niet voortdurend beletten naar China te varen of met landstreken handel te drijven, waar zij zelve geen

---

vaart om Ierland en Schotland heen bij de terugreis, die gehandhaafd werd nadat alle reden daartoe reeds lang vervallen was.

1 Stukken, uitgegeven door D. VAN HOGENDORP, bl. 115 n. 29. G. K. VAN HOGENDORP, verhandelingen over den O. I. handel, I, bl. 49 vv.

2 I, p. 542.

uitsluitende voorregten bezat. Wij zagen vroeger [1] hoezeer de Staten-Generaal haar aanvankelijk in hare pogingen steunden, om alle mededingers uit dien archipel te verdrijven; maar het lag in den aard der zaak dat de regering haar niet langer op dien wederregtelijken weg kon volgen, toen zij zelve op vaste grondslagen gevestigd en de vrees voor Spanje geweken was. Wel werd herhaaldelijk en met bedreiging van gestrenge straffen aan de Nederlandsche ingezetenen verboden zich in vreemden dienst op Oostindië te begeven, geld op bodemerij aan vreemde schepen voor te schieten, die derwaarts voeren, of in vreemde Oostindische compagniën deel te nemen; [2] wel trachtten de Staten-Generaal de oprigting van zulke compagniën tegen te houden, waar zij eenigen regtsgrond tot staving hunner beweringen meenden te vinden; [3] maar overigens zagen zij zich door de regels van het volkenregt verpligt aan de schepen van bevriende natiën niet slechts vrije doorvaart door hunne Oostindische bezittingen maar zelfs tijdelijk verblijf in de aldaar gelegen havens te vergunnen, om geleden schade te herstellen of zich van leeftogt te voorzien. [4] Hoe gretig van de hierdoor geboren ge-

---

1 Hiervoor, bl. 28 vv.

2 PESTEL, commentarii, I, p 525, 527.

3 Zie over het voorgevallene met betrekking tot de Compagnie van Ostende o. a. LE LONG, de koophandel van Amsterdam, tiende druk (1801), III, bl. 250—263 en LASPEYRES, bibliogr. n°. 357—361, 363, 364.

4 De beginselen der Staten-Generaal omtrent dit punt zijn zeer duidelijk uiteengezet in hun antwoord van 1752 aan den koning van Pruissen, die hun kennis had gegeven van de oprigting eener Aziatische Compagnie in zijne staten (*Nieuwe Nederl. Jaerboeken*, 1752, bl. 320): „Dat de Heeren Staten Generae nooit zullen afgaen van het voornemen, om op alle mooglyke wyze de Vriendschap, welke tusschen zyne Majesteit en hun Hoog Mogende subsisteert, te cultiveren, en dierhalven met alle zorgvuldigheid zullen vermyden de gelegenheden, waer uit men zoude kunnen opmaken dat iets tot krenking of belediging van de Onderdanen van zyne Majesteit zoude zyn gedaen. Dat het dienvolgende aen de Onderdanen van Hoogstgedagte zyne Majesteit, zoo wel als aen die van andere Mogendheden, vrystaet op plaetsen, alwaer de Havens voor alle Natien openstaen, te Trafiqueren en te Handelen, mits zich onthoudende van Plaetsen alwaer de Nederlandsche Compagnie voor zich alleen heeft verkregen het Recht van, met uitsluiting van andere Natiën, te Commercieren; maer dat dewyl aen die Natien, welke in vriendschap met den Staet leven, nooit geweigerd word om in die Havens of Plaetsen in te loopen, wanneer zy daer toe by toeval van

legenheid tot smokkelhandel gebruik werd gemaakt, behoeft wel niet gezegd te worden. [1]

Intusschen zou het aan de vreemde schippers niet mogelijk zijn geweest de Compagnie hierdoor op groote schaal te benadeelen, wanneer zij onder hare ambtenaren geen handlangers gevonden hadden. Van hare oprigting af zijn echter juist dezen hare gevaarlijkste mededingers geweest. Ten deele was daaraan de karigheid schuld, waarmede zij hare dienaren bezoldigde, terwijl zij hun bovendien geen pensioen verleende. [2] Is het wonder dat sommigen voor eene hoogere

---

zware stormen, lange reize of andere ongelegenheden genoodzaekt worden, ten einde zich te ververschen en te herstellen, hun Hoog Mogende ook bereid zyn, om aen de Onderdanen van zyne Majesteit, verre van dezelve te benadeelen, die op een vriendelyke wyze te recipieeren, en des noods alle hulpe en assistentie te bewyzen: maer dat hun Hoog Mogende te gelyk niet kunnen manqueren, van onder het oog van zyne Majesteit te brengen, dat niet alleen by een speciael Octrooi, maer ook by menigvuldige Placaten, aen de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie is verleend een Privative Vaert en Handel op de Oost-Indiën, met uitsluiting van alle Onderdanen van den Staet, welke voorn. Compagnie in hare dienst niet emplooieert, het zy dat dezelve nog werkelyke Onderdanen zyn, of wel bevorens geweest hebben, en wel speciael en op zware Poenaliteiten, tegen die gene welke bevorens in dienst van die Compagnie zyn geweest, als mede tegen die dewelke deel in vreemde Compagnien nemen; en dat dewyl hun Hoog Mogende niet kunnen nalaten de Nederlandsche Oost-indische Compagnie by hare voorregten, door verleende Octrooien op dat stuk verkregen, te maintineren, zoo verwagten dezelve van de alomberoemde rechtmatigheid van zyne Majesteit, dat Hoogstdezelve niet zal toelaten, dat zoodanige Persoonen, met de schepen naer de Oost-Indiën zullen afgaen, nademael de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, in zoodanige onverhoopte gevallen, zich niet zoude kunnen dispenseren van de Executie der Placaten, en ter voldoening van dezelve alle zoodanige Persoonen, die Onderdanen van den Staet zyn geweest of nog zyn, en inzonderheid die bevorens in dienst van de Nederlandsche Compagnie geëmplooieerd en buiten derzelver ordre of voorweten in de Oostindien gevonden wierden, te arresteren en te straffen, zelfs in zekere gevalle, volgens inhoud der Placaten, met den dood."

1 In 1769 slaagden de Franschen er zelfs in, eene belangrijke hoeveelheid muscaat- en kruidnagelboomen meester te worden en naar Isle de France en Bourbon over te brengen, van waar zij naar de Antilles en Cayenne gevoerd zijn. *Dictionnaire du commerce* van GUILLAUMIN, in voc. *girofle* en *muscade.*

2 LAUTS, I, bl. 121, 140, 141, 143; II, bl. 104, 120 vv. Kronijk van het Historisch Genootschap, X, bl. 141: „het gemeen zeevarende volck, over wiens tractement niet sonder groote reden dapper geclaegt wert, 't welck de compagnie wel eens qualijck mochte becomen." Deze klagt is van 1623. Dat het niet beter werd, blijkt uit de *Considérations* van VAN IMHOFF, p. 13, waar merkwaar-

bezoldiging hare geheimen aan hare buitenlandsche mededingers verrieden?[1] dat de meesten haar schandelijk bedrogen en bestalen?[2] dat zij slechts bij uitzondering bekwame en eerlijke lieden in haar dienst kreeg?[3] dat het niet slechts in de eerste helft der zeventiende[4] maar nog in het laatst der achttiende eeuw voor eene strafbedreiging werd gehouden, iemand naar Oostindië te zenden?[6] Bijna geen ambtenaar, van de hoogste tot de laagste rangen toe, of hij wist zich door verschillende middelen,

---

dige bijzonderheden voorkomen betrekkelijk de ellendige behandeling der matrozen. Onder den Gouv. gen. MOSSEL zijn de bezoldigingen der ambtenaren in 1753 verhoogd en tevens *rustgagiën* of pensioenen ingevoerd voor ambtenaren, die 60 jaren oud waren en 20 jaren dienst hadden.

1 DE JONGE, III, bl. 128, 129. LAUTS, I, bl. 140 v., II, bl. 288. In de *Korte aenwysinge van de kleine profijten* enz. van 1623 wordt gezegd: „Oock heeft de Compagnie vry al wat schade geleden door de klachten van die persoonen die de Compagnie goede diensten hebben gedaen, ende daer voor geen of geene recompense hebben bekommen, waer uyt ontstaen is, dat eenige haer in dienst van andere Compagnien in andere landen hebben begheven tot groot nadeel van dese Compagnie."

2 Zie hiervoor, bl. 249 n. 1. In bijna alle geschriften uit het laatst der achttiende eeuw, die over het verval der Compagnie handelen, wordt deze ontrouw der ambtenaren als eene der hoofdoorzaken daarvan beschouwd. In de zeer belangrijke *Zamenspraak wegens de oorzaaken van het bederf der Nederl. O. I. Compagnie* van 1773, wordt zij genoemd (bl. 71) „de kanker, waardoor de ingewanden van de Comp. worden doorknaagd en opgevreten." Zoo gewaagt VAN IMHOFF (Considérations, p. 37) van „ces Sangsues d'Employés au service de la Compagnie, lesquels depuis longtems se gorgent de sa substance."

3 ARY HUYSERS, het leven van REINIER DE KLERCK, (gedrukt achter de tweede uitgave van zijne *Beknopte beschrijving der Oostindische etablissementen*) Amst. 1792, bl. 41: „Zoodanig een eerlyk bestier te voeren in de Indien is iets zeldsaams." Vgl. hiervoor bl. 279 n. 2.

4 In het *Nootwendich Discours* van 1622 wordt geklaagd dat de Compagnie, om goedkoope dienaars te krijgen, veel slecht en onervaren volk tot schippers en commiezen aanstelt, zoodat „Oost-Indien nu by al de Werelt voor een eerlijck Tucht-huys gherekent word."

5 *De vaderlandsche staatsbeschouwers*, 1784, II, bl. 610: „Word het niet als een bedreiging van straf gehouden iemand naar Oost-Indien te willen zenden? Word het zomtyds niet in de keus gegeeven, of daar heen te vaaren, of in een verbeterhuis geplakt te worden? Hoe veelen gaan 'er naar toe, om hunne verspilde rijkdommen in korten tyd vergoed te krygen?" De schrijver laat er op volgen dat het vroeger „onder den invloed van 't Stadhouderlyk gezag van Prins Mauritz" veel beter ging; doch deze verklaring bewijst slechts zoowel zijne onkunde als zijne partijdigheid. Vgl. de vorige noot.

waarvan sommige door gewoonte en algemeenheid den stempel van oneerlijkheid allengs geheel schenen te verliezen, ten haren koste te verrijken: niet het minst door den smokkelhandel, die niet slechts met hulp der Engelschen [1] maar zelfs in de schepen der Compagnie op grove schaal gedreven werd. [2] Wat baatte het dat nu en dan een onderzoek ingesteld en een schuldige gestraft werd? [3] Het toezigt was bij het geringe aantal hoofdambtenaren en de uitgebreidheid der bezittingen te moeijelijk, om behoorlijk gehandhaafd, het kwaad was te diep geworteld, om uitgeroeid te kunnen worden. Huns ondanks waren de bewindhebbers wel verpligt er de oogen voor te sluiten. [4] Bovendien, het lag meer nog aan het stelsel dan aan de menschen, die het hielpen uitvoeren. Het monopolie der Compagnie verschafte haar, naar de algemeene overtuiging, zulke buitengewone voordeelen, dat eene geringe winstderving voor haar geheel onbeteekenend moest zijn. Zonder schroom eigende men zich de kruimels toe, die van haar welvoorzienen disch afvielen. Welk belang zou men ook gehad hebben, om haar in plaats van zich zelven te bevoordeelen? Mannen als COEN, die den bloei der Compagnie met het welzijn des vaderlands vereenzelvigden en haar met onbaatzuchtigheid hunne krachten en talenten toewijdden, werden des te zeldzamer, naarmate het heldentijdperk van den strijd tegen Spanje meer tot de geschiedenis begon te behooren, en de zucht om rijk te worden en de verworven schatten in rust te genieten de edeler prikkels van vaderlandsliefde en eerzucht op den achtergrond drong. Gewis zou dat minder het geval zijn geweest, wanneer de Republiek het oppergezag over de koloniën in werkelijkheid uitgeoefend en zich daarbij van alle

---

[1] LAUTS, II, bl. 247, 260. III, bl. 111 v. RAYNAL, I, p. 198.

[2] LAUTS, I, bl. 213, 231 v. II, bl. 17, 105, 166, 283, 308, 314, 318 vv. III, bl. 264 vv. Hist. Verhaal der O. I. Comp. II, bl. 388, 404. Tegenw. staat der Vereen. Ned. I, bl. 455, 469.

[3] LAUTS, II, bl. 122, 123, 178 vv., 227 v., 318, 322.

[4] Tegenw. staat der Vereenigde Nederlanden, I, bl. 500, noot 20: „Men weet dat de Maatschappij de strengheid dezer Wet sedert vrij wat verzacht heeft." Vgl. bl. 443.

deelneming aan den handel onthouden had. Thans was het niet de staat, maar slechts eene handelsvennootschap, die men diende. Het voordeel, dat men door ijver of naauwgezetheid der Compagnie verschaffen kon, strekte niet ten bate van het algemeen maar vloeide in de beurs der participanten, wier aandeelen reeds in het midden der zeventiende eeuw tot 400 percent gerezen waren en na dien tijd allengs, ten gevolge eener uitdeeling van veertig percent gedurende vijf achtereenvolgende jaren, tot 1080 in 1720 klommen. [1] Kon het anders of allen, die tot de Compagnie in betrekking stonden, moest slechts ééne gedachte bezielen: zoo spoedig mogelijk fortuin te maken en met gevulden buidel in het vaderland terug te keeren. De mindere ambtenaren volgden in dat opzigt het aanstekende voorbeeld hunner superieuren, en deze konden op hunne beurt in de handelwijze der bewindhebbers eene verschooning vinden. Want het had weinig gebaat, dat bij de vernieuwing van het octrooi in 1647 de door hen genoten provisie in eene vaste bezoldiging veranderd was. Door elkander zoogenaamde porties specerijen, hooge daggelden en andere emolumenten toe te kennen, wisten zij hun inkomen aanmerkelijk te verhoogen. [2] De weelderige inrigting en huishouding der Kamers waren daarmede in overeenstemming, [3] en de geschenken, tot verhooging van den invloed en den luister der Compagnie aan regenten, predikanten en godshuizen uitgedeeld, [4] namen jaarlijks eene aanzienlijke som weg, terwijl men er niet aan dacht op een dezer punten uit te zuinigen, zelfs toen men zich den achteruitgang harer zaken niet meer kon ontveinzen.

In 1720 had de Compagnie, wat althans haar uitwendigen bloei betreft, haar toppunt bereikt. Ten gevolge van verminderde uitdeelingen daalden de aandeelen tot 420 in 1745,

---

1 LUZAC, II, bl. 115.

2 Hiervoor, bl. 210. LAUTS, II, bl. 6, 8 v. IV, bl. 69.

3 Nieuwe Nederl. Jaarboeken, 1790, bl. 1945; 1791, bl. 40 vv. De vaderlandsche staatsbeschouwers, passim. Met de weelderige inrigting der Kamers was de verkwisting der kantoren in Indië in overeenstemming. Zie daarover vooral VAN IMHOFF, considérations, p. 47.

4 LAUTS, III, bl 264 vv.

en zij hebben later geen hooger standpunt bereikt dan 594 in 1755.[1] Toen dan ook in 1741 over de vernieuwing van haar octrooi beraadslaagd werd, bleef die achteruitgang niet onopgemerkt, en de Staten-Generaal verklaarden dat het de pligt van alle brave regenten en zelfs van alle goede patriotten was „om met alle oplettendheid de hand te leenen, dat een ligchaam, eertijds zoo florissant, niet uitteert, en dus de ruïne van het gemeen en van zoovele duizenden ingezetenen niet met zich sleept."[2] Deze sombere voorstelling was echter slechts een weerklank van den indruk, dien eene aanzienlijke vermindering van uitdeelingen in de laatste jaren, waarschijnlijk tot doel hebbende om te voorkomen dat de Compagnie bij deze gelegenheid even als in 1696[3] eene zware recognitie zou moeten betalen, op het belangstellend publiek gemaakt had. De ware toestand bleef verborgen. Reeds sedert 1693 waren de inkomsten van den handel in Indië onvoldoende om de uitgaven aldaar te dekken. Er was echter destijds nog eene overwinst van veertig millioen; maar in 1724 was deze in de Indische huishouding verslonden en bestond er een tekort, dat voortdurend aangroeide, een steeds grooter deel van de opbrengst der retouren verslond en deze eindelijk overtrof. Van 1750 tot 1760 bedroegen de inkomsten, in Indië verkregen, nog minstens vijfonzeventig tonnen gouds in het jaar. In het volgende tiental jaren daalde dat cijfer tot achtenzestig, en tusschen 1770 en 1775 beneden de vijftig.[4] Desniettemin gingen de bewindhebbers met hunne uitdeelingen aan de participanten voort, alsof de toestand weinig te wenschen overliet. Hoewel lager dan voorheen, waren zij in de tweede helft der achttiende eeuw nog van twintig tot twaalf en een half percent in het jaar. Zoo namen de

---

[1] LUZAC, II, bl. 119. Staatk. en staathuish. jaarboekje, 1855, bl. 328 vv.

[2] LAUTS, III, bl. 7.

[3] Hiervoor, bl. 217 n. 2.

[4] Memorie van VAN DER OUDERMEULEN, bl. 81 vv., Bijlage F. Vgl. het rapport van Mr. H. W. MUNTINGHE van 14 Julij 1817, in de *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java*, bl. 279 vv., alwaar ook eene vergelijking van het stelsel der Nederlandsche O. I. Comp. met dat der Engelsche voorkomt.

schulden snel toe en bedroegen in 1779 reeds vijfentachtig millioen.[1] De oorlog met Engeland, die in het volgende jaar uitbarstte en den handel groote verliezen toebragt, gaf ook aan de Compagnie den genadeslag. In 1781 was zij verpligt uitstel van betaling te verzoeken en in de volgende jaren vroeg zij herhaaldelijk aan 's lands regering aanzienlijke sommen te leen, om in haar financiëlen nood te voorzien. Wel trachtten de bewindhebbers zoowel de Staten als het publiek in den waan te brengen, dat alleen de Engelsche oorlog de schuld hunner tijdelijke geldverlegenheid droeg, en schroomden zij zelfs niet in eene memorie van 14 April 1785 te beweren dat „de staat der Compagnie in 1780 allezints voordeelig was;"[2] maar thans vonden deze verklaringen geen geloof meer. De snelle achteruitgang en het waarschijnlijke bankroet der kolossale instelling, van wier bloei zooveler welzijn afhing, wekten de algemeene belangstelling en gaven aanleiding dat de oorzaken van haar verval en de middelen tot herstel in eene menigte geschriften en staatsstukken besproken werden.[3] Zoo vast was echter nog het geloof aan hare onmisbaarheid, dat men uitsluitend op bezuiniging en hervorming bedacht was, in de overtuiging dat de val der Compagnie onvermijdelijk het verlies van den handel op Oost-Indië teweeg zou brengen;[4] en het

---

1 VAN DER OUDERMEULEN berekent (bl. 118, noot 31), dat de Compagnie van 1696 tot 1779 bijna 194 millioen was achteruit gegaan.

2 De vaderlandsche staatsbeschouwers, III, bl. 526.

3 Zie mijne Verhandeling over de staathuishoudkundige verdiensten van G. K. VAN HOGENDORP, 1854, bl. 102 vv.

4 LASPEYRES, p. 90 n. 298, noemt het tijdschrift *De Staatsman* (1780) onder de hevige tegenstanders der O. I. Comp. Hij vergist zich echter in de strekking van het door hem aangehaalde stuk (III, I, bl. 214). De schrijver kritiseert niet de Nederlandsche maar de Fransche Compagnie, die het voorbeeld der eerste niet genoeg heeft nagevolgd, of al te slaafs, zonder op het verschil van omstandigheden te letten. Integendeel verklaart hij uitdrukkelijk: „dat dit (n. Nederland) het eenigste land is, waarin diergelyke Instituten nuttig en heilzaam konden zyn; het eenigste aan welk de Staatkunde veroorloofde die te tolereeren, ja aan wien ze volstrekt noodzakelyk waren. Onze Republiek byna niets zelfs voortbrengende van 't geen zy aan anderen toevoert, zelfs weinig consumptie er in makende, benadeelen de uitsluitende Octroien der onderscheide Compagnien geen een harer onderdaanen, maar verryken er in tegendeel zeer velen. Enz."

was eerst GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP die, hoogst waarschijnlijk zonder de geschriften van USSELINCX te kennen, op diens hoofdgedachten terugkwam, de onvereenigbaarheid van handel en bestuur in het licht stelde en zoowel op ontwikkeling der inlanders als op handelsvrijheid aandrong.

Dat de toestand der Compagnie tot 1780 zoo weinig bekend was en besproken werd, was ten deele het gevolg der geheimhouding, die de bewindhebbers van den aanvang tot handhaving van haar monopolie en tot ontduiking hunner verantwoordelijkheid onmisbaar achtten en met zorg volhielden. Zij dreven die zoover, dat zelfs de notulen der Kamer van XVII geen inlichting geven, noch omtrent hunne beginselen of beweegredenen, noch zelfs omtrent hetgeen zij in haar belang besloten. Slechts aanstellingen, uitbetalingen, veilingen en prijsbepalingen zijn daarin opgeteekend. [1] De belangrijke verzameling scheepsjournalen en landbeschrijvingen, in 1646 önder den titel *Begin ende Voortgangh van de vereenighde Nederlandsche geoctroyeerde Compagnie* onder hun toezigt in het licht gegeven, draagt onmiskenbare sporen van verminking en partijdige voorstelling. [2] Na dien tijd achtten de bewindhebbers het zelfs ongeraden aan diergelijke stukken openbaarheid te geven, om de sluimerende discussie niet op te wekken. In 1693 droegen zij aan den advokaat der Compagnie Mr. PIETER VAN DAM op, om eene „pertinente en naauwkeurige beschrijving" te maken van hare geschiedenis, haren toestand en hare inrigtingen. Hij voldeed aan hun verlangen en leverde in 1701 zijn stuk in, waarvoor hem eene gratificatie van achtduizend gulden werd toegekend; doch het werd niet gepubliceerd maar zorgvuldig achter slot gehouden. [3] Aan de ambtenaren der Compagnie was verboden journalen, kaarten of afteekeningen onder zich te houden; zij moesten die aan den Gouverneur-Generaal of

[1] „Het verhevenste is het formulier-gebed, dat op de eerste bladzijde staat, en het beste dat men er van zeggen kan, is dat de geheimzinnigheid, welke de handelingen der Compagnie tot haar uiteinde bedekte, van stonden aan was ingewijd." BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, Le Maire, bl. 15.

[2] DE JONGE, de opkomst enz. III, bl. 95.

[3] Kronijk van het Historisch Genootschap, X, bl. 499.

aan een der bewindhebbers in persoon afgeven. „Niemand van Comps. dienaren" — zoo luidde de artikelbrief, dien zij moesten bezweren, — „zal vermogen aan eenige zijner vrienden ofte bekenden, ofte iemand anders, zelfs van de Bewindhebbers in 't particulier, eenige brieven te schryven of eenig advies te geven van de gelegenheid van den handel, oorlog, comportementen van eenige dienaars van de Compagnie in Oost-Indië, ofte iets de Compagnie concernerende; maar alleenlyk aan de Bewindhebbers in 't generaal, of aan de respective Kameren, daar hy uitgevaren is." Ook was het verboden „eenige brieven uit Oostindië over te brengen en hier te lande te bestellen," maar ieder was verpligt die over te geven aan dengenen, die het hoogste bewind uitoefende ter plaatse, waar hij afvoer. Dat alles was in den artikelbrief uitdrukkelijk op straffe voorgeschreven, terwijl er onbewimpeld was bijgevoegd: „Ende zullen alle particuliere brieven by de Compagnie geopend, gelezen ende gevisiteerd, ende by haar luiden mogen in 't geheel ofte deel opgehouden ofte overgeleverd worden, naar dat zyluiden, tot dienst van de Compagnie, bevinden zullen te behooren." [1] Het duurde dan ook tot het midden der achttiende eeuw, eer geregelde berigten uit Batavia in Nederland werden gepubliceerd. Onder het verlichte bestuur van den Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF begon namelijk de onderkoopman [2] JAN ERDMAN JORDENS bij wijze van proefneming eene courant uit te geven, die zooveel bijval vond dat hij octrooi verzocht om gedurende drie jaren *Bataviasche Nouvelles* te mogen drukken en verspreiden. Het werd hem bij resolutie van 9 Februarij 1745 toegestaan. Naauwelijks waren echter de bewindhebbers met de verschijning dezer courant, wier zeer onschuldige inhoud zich hoofdzakelijk met het nieuws van Batavia en de amusementen van den Gouverneur-Generaal bezig hield, bekend geworden, of zij deden den laatste bij missive van 20 November 1745 het volgende bevel toekomen: „dewyl men van het drukken en uitgeven van de cou-

---

1 Historisch Verhaal der O. I. Comp. II, bl. 428 vv., art. 91, 92 en 93.

2 Hij was tevens adjunct-eerstgezworen klerk der generale Secretarie.

ranten te Batavia, 't geen nu sedert kort is gepractiseert, al nadeelige gevolgen hier te lande heeft bespeurd, zoo zal UEd. aanstonds na den ontvangst dezer het drukken en uitgeven van die courant doen verbieden." Dien ten gevolge moest JORDENS den 20 Junij 1746 de uitgave zijner *Nouvelles* staken, en zoolang de Compagnie bestond, is eene diergelijke poging niet meer beproefd. [1]

Wanneer wij hierbij in aanmerking nemen dat de gefnuikte ondernemingsgeest zich sedert lang naar andere zijden had gewend, en dat de ruime uitdeelingen der Compagnie de belanghebbenden volkomen tevreden stelden, dan kan het ons niet bevreemden dat er van het midden der zeventiende tot het laatst der achttiende eeuw zooveel onkunde omtrent de gevolgen harer beginselen en haar werkelijken toestand bleef heerschen. Eerst in 1768 zag een werk het licht, dat bestemd was een overzigt van hare geschiedenis te geven, namelijk het *Historisch Verhaal van het begin, voortgang en tegenwoordigen staat der Koophandel van de generaale Nederlandsche Geoctroyeerde Compagnie*; maar het bevatte niet veel meer dan eene oppervlakkige en partijdige compilatie van hetgeen men reeds wist, terwijl het tweede en laatste deel, vier jaren later verschenen, bij 1650 bleef steken. [2] Nu en dan zag wel een pamflet het licht, waarin over misbruiken geklaagd of fouten aangewezen werden; [3] maar het maakte weinig indruk en wekte geen weerklank op. Wat had men noodig zich met de politiek der Compagnie in te laten, waarvan de uitkomst immers de deugdelijkheid bewees en

1 Mr. J. A. VAN DER CHIJS, de Bataviasche Nouvelles van 1744—1746 en de Bataviasche koloniale courant van 1810—1811. (Op de bibl. van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage). RAYNAL beweert in zijne *hist. phil.* I, p. 218, dat de Compagnie, als zij geld noodig had, liever tegen 6 of 9 percent in Indië leende, dan in Holland tegen 3, om publiciteit en discussie harer handelingen te voorkomen.

2 Zie hiervoor, bl. 33 n. 1, 144 n. 2, 168 n. 1.

3 O. a. het *Oost-Indisch praetjen* van 1663 (hiervoor, bl. 249 n. 1). In de *Maandelijksche berichten uit de andere Waereld*, dl. XXI en XXII (1765), komen zamenspraken voor tusschen BOTH, COEN, VAN IMHOFF en MAATZUIKER, die echter weinig beteekenen. Zie ook de *Oost Indise Spiegel* van N. DE GRAAF, 1703 (bij LASPEYRES, bibliogr. n°. 320).

wier gebreken men dus ligtelijk over het hoofd kon zien? Veel meer belangstelling koesterde men voor alles wat de land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië betrof, voor de zeden en gewoonten van de inlandsche volken, de vreemdsoortige planten en dieren, die er gevonden werden, de kostbare producten, die de natuur of de kunstvlijt er opleverde. En de nieuwsgierigheid werd op deze punten ruimschoots bevredigd door de met platen versierde reizen en geschriften over de natuurlijke historie, die in grooten getale het licht zagen en veel aftrek vonden: niet het minst door het beroemde werk van VALENTIJN: *Oud en nieuw Oost-Indië*, dat in 1724 tot 1726 in acht deelen in folio werd uitgegeven en van al de bezittingen der Oostindische Compagnie eene uitmuntende zoowel historische als statistische beschrijving gaf. Zijne uitvoerige mededeelingen omtrent de Molukken zouden reeds op zich zelven volkomen voldoende zijn geweest, om zijne tijdgenooten omtrent de gevolgen van het aldaar ingevoerde stelsel en de daaraan verbonden gruwelen in te lichten; doch het is een blijk te meer van den geest der achttiende eeuw, dat er nog honderd jaren moesten voorbijgaan eer men op dit punt tot helderder inzigt kwam en tot menschelijker handelwijze overging.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

De literatuur met betrekking tot de kolonisatie.

Hoezeer aanvankelijk bestemd om met betrekking tot den handel op Amerika en Afrika dezelfde rol te spelen, die de Oostindische Compagnie ten oosten van de Kaap de Goede Hoop vervulde, liet de Westindische echter, gelijk wij zagen, weldra een gedeelte van haar monopolie varen. Deels ten gevolge dezer vrijgevigheid, deels ten gevolge der onmogelijkheid om de toegangen tot de uitgestrekte oostkust van Amerika volkomen af te sluiten, bleef de particuliere vaart voortdurend zeer levendig. Van daar dat de algemeene belangstelling in den toestand en de hulpbronnen der verschillende streken van dat werelddeel niet evenzeer verflaauwde als met betrekking tot Oostindië, maar de aandacht der staatslieden en publicisten integendeel op de middelen gevestigd bleef, om dien handel aan den bloei van het vaderland dienstbaar te maken. De herhaaldelijk terugkeerende beraadslagingen over het voortbestaan en de regeling der Westindische Compagnie gaven telkens op nieuw voedsel aan de wisseling van gedachten, die daarover door de vrije pers gevoerd werd, en zoo ontstond er eene literatuur, die wel voor het grootste gedeelte uit vlugschriften zonder wetenschappelijk karakter zamengesteld maar niettemin voor de geschiedenis der staathuishoudkunde hoogst belangrijk is: niet alleen omdat zij den tijdgeest als in een spiegel terugkaatst, maar ook omdat zij over het geheel uitblinkt door

heldere en juiste denkbeelden omtrent den aard van den transatlantischen handel en de vereischten om duurzame en bloeijende koloniën te vestigen. Een overzigt dier denkbeelden zal ons tevens de overtuiging geven dat USSELINCX, al mogt hij in de praktijk zijn doel niet bereiken, toch met het oog op de theorie niet te vergeefs gewerkt heeft.

De voordeeligste en voor de grootste uitbreiding vatbare handel is voorzeker die tusschen een fabrieksland en eene landbouwende volkplanting. Die waarheid, door USSELINCX helder ingezien, vormt den grondslag der meeste vertoogen over de vaart op Amerika. Reeds in de vijftiende eeuw hadden de Vereenigde Gewesten in de handwerksnijverheid en het fabriekwezen een vrij hoogen rang bereikt [1] en in de zeventiende stonden zij ten gevolge van de immigratie uit de zuidelijke Nederlanden en van den opgewekten ondernemingsgeest, die de uit Oost en West aangevoerde grondstoffen op uitnemende wijze wist te gebruiken en te verwerken, met betrekking tot dit punt aan het hoofd der meest ontwikkelde Europesche staten. De nijverheid heeft echter uitwegen noodig, en het viel terstond in het oog, hoeveel voordeel de handelsbetrekkingen met Amerika in dit opzigt konden aanbrengen. Tot aanprijzing der Westindische Compagnie verzuimde men dan ook niet op te merken „dat verscheyden manufacturen, als van Lijnwaten, Sayen, Smallen, Bombasynen, Linten, Spiegels, Glasen, Messen ende andere waren daer sullen konnen vertiert worden, die de Spangiaerts uyt de Nederlanden ende andere quartieren krijghende, daer henen brenghen." [2] Hoe gaarne ook de Nederlanders in de overzeesche gewesten, waar zij zich vestigden, gouden zilvermijnen zouden gevonden hebben: de ervaring der ruime winsten, aan een levendig handelsverkeer verbonden, deed hen herhaaldelijk de overtuiging uitspreken dat het even voordeelig en zelfs in sommige opzigten verkieslijker was eene landstreek te bezitten, die een zeer vruchtbaren grond dan die veel edel metaal bevatte, daar zij in het

[1] Hiervoor, dl. I, bl. 22 vv.

[2] Voortganck vande West-Indische Compaignie, 1623.

eerste geval aan een steeds toenemend getal vrije inwoners onderhoud en welvaart kon verschaffen, terwijl de exploitatie van mijnen jaarlijks aan duizenden slaven het leven kostte. [1] „De tijd is voorbij," zegt een geschrift van 1661, [2] „waarin men goud uit de beeken en van de bergen kan opscheppen; maar nog niet die, waarin men door eigen of slaven-arbeid den landbouw goud en zilver ontlokken kan." Nadat Engeland en Frankrijk omstreeks het midden der zeventiende eeuw begonnen waren het vertier van Nederlandsche manufacturen door verbodswetten en hooge inkomende regten te belemmeren, [3] viel het belang van koloniën als uitwegen voor de nijverheid van het moederland nog sterker in het oog. Zij moesten voortaan de landen vervangen, die voor de Nederlandsche waren en schepen gesloten werden. [4] Het *Verheerlijkte Nederland door d' Herstelde Zeevaart* van 1659 [5] heeft bepaaldelijk tot doel om te betoogen dat, nu de voornaamste Europesche mogendheden den toegang tot hare havens en die harer koloniën aan de Nederlandsche schepen weigeren, er tot opbeuring en verlevendiging van den handel geen beter middel is, dan Nieuw-Nederland, Florida en Guiana te koloniseren. Deze beschouwing bleef, ten gevolge van het overal elders toenemende protectionisme, tot het laatst der achttiende eeuw heerschen en deed het bezit en den bloei van koloniën op dubbelen prijs stellen. De voordeelen, daaraan verbonden, werden herhaaldelijk opgeteld, en PESTEL drukte later slechts het algemeen gevoelen zijner landgenooten uit, toen hij den aanvoer van levensmiddelen en grondstoffen, het vertier der manufacturen van het moederland, de uitbreiding van handel en scheepvaart en de aanzienlijke vermeerdering der middelen van bestaan als de voornaamste daarvan optelde. [6] Hij

---

1 Zie de belangrijke uittreksels uit de *Ontdeckinge van Rijcke Mijnen in Brasil*, 1639, bij NETSCHER, p. 192 vv. Vgl. hiervoor, bl. 90.

2 LASPEYRES. p. 104.

3 Hiervoor, dl. I, bl. 198.

4 LASPEYRES, p. 104, 110.

5 In 1676 herdrukt onder den titel: Beschrijvinge van Guiana. Zie ASHER, bibl. essay, p. 7.

6 Commentarii, p. 521. Vgl. W. F. H. VAN WASSENAAR, de coloniis, Rhenotr. 1773.

voegde er bij dat de fortuinen van rijkgeworden volkplanters en koloniale ambtenaren, die naar het moederland terugkeeren, de algemeene welvaart niet weinig helpen verhoogen: eene beschouwing, waarbij intusschen de hoofdvoorwaarde voor den bloei der koloniën, dat zij voor hare bewoners inderdaad een nieuw vaderland worden, uit het oog wordt verloren.

Het was echter niet genoeg transatlantische gewesten te bezitten. Om er veel te kunnen verkoopen, moest men er eene bevolking aantreffen, geneigd en in staat om de aangevoerde Europesche waren tegen haar eigen producten in te ruilen. Wij zagen vroeger [1] dat USSELINCX met dat doel de inboorlingen door goede behandeling en onderwijs tot arbeid nopen en beschaven wilde. Hetzij dit denkbeeld weinig ingang vond, hetzij men het onuitvoerbaar achtte, noch in de theorie noch in de praktijk worden er later duidelijke sporen van aangetroffen. Slechts een flaauwe weerklank geeft de herhaaldelijk terugkeerende opwekking, om tot belooning voor de voordeelen, die zij ons doen toevloeijen, „d' arme wilde Cannibalen, Menschen-eters, totte kennisse des waren Godts-dienst" te brengen. [2] Daarentegen werd telkens de overtuiging uitgesproken, dat de in Amerika bezette landstreken alleen tot ontwikkeling en bloei kunnen komen door eene krachtige en voortdurende landverhuizing uit de Nederlanden. Zoo lezen wij in een belangrijk pamflet van 1622: [3] „De vrywillige Coloniërs moeten in grooten getale met vrouwen ende kinderen mede overschepen naar West-Indien, sal daer wat goets ende wat groots uyt-gherricht worden; — — want men bevint by experientie dat gheen conquesten, noch bevolckinghen in Heydensche of on-Christene landen, hebben goet succes ende effect gehad, daer de Christenen hen by de Heydensche, Saracijnsche of andere ongeloovige vrouwen gepaert hebben." Hoe meer de

---

1 Hiervoor, bl. 92.

2 Reden van dat de Westindische Compagnie ofte Handelinge niet alleen profytelyck maer oock noodsaeckelyck is. 1636.

3 Fin de la guerre.

conquesten bevolkt worden met landbouwende kolonisten, des te hechter zullen zij „aen dit Lant gheanckert ende vastghemaeckt" zijn. Een *Vertoogh* [1] van 1637 over den toestand van Brazilië, dat met de vraag begint: „Waer zijn conquesten van Coninckrijcken, Landen, Steden en Forten als dese? wanneerse door de populatie vande natie des conquesteurs niet en worden vastgemaeckt, voornaementlijck bestaende in vrye coop- ende handt-wercks-lieden, ofte en sullen vervallen?" wijst er uitdrukkelijk op, dat eene vrije bevolking het land bebouwt, door hetgeen zij koopt en verkoopt den handel voedt, den staat door de opbrengst van een deel harer winsten verrijkt, dien daardoor in staat stelt soldaten en ambtenaren te bezoldigen, en zelve het krachtigste bolwerk voor het behoud der koloniën vormt, daar zij hare eigendommen te verdedigen heeft.

Bovendien merkten sommige geschriften op, dat de landverhuizing een uitmuntend middel kon zijn om de overtollige bevolking uit de Vereenigde Gewesten te verwijderen: een plan dat telkens weder schijnt te zijn opgekomen, wanneer oorlog of andere rampen de armenlasten dubbel zwaar deden drukken. [2] Reeds in 1622 werd de Westindische Compagnie ook uit dit oogpunt aangeprezen. Onder de voordeelen, die zij zou aanbrengen, telt de *Korte Onderrichtinge ende vermaaninge aen alle liefhebbers des Vaderlants om liberalycker te teekenen in de West Indische Compagnie* op: „Vele familien zullen derwaerts in Colonias konnen gevoert worden, die haer daer niet alleen eerlijck zullen kunnen onderhouden, maer ooc met der tijt door Gods zegen rijck ende weelderich worden, een deel van onse Republijcke blijven constitueren ende in toekomende tijden de gemeyne lasten mogen helpen dragen." „'T is oock hoognoodig," zegt de gelijktijdige schrijver van *Fin de la Guerre*, „dat wy de West-Indische Interprinse aenvanghen, ende derwaerts of elders

1 Vertoogh, by een Lief-hebber des Vaderlants vertoont, teghen het ongefondeerde ende schadelyck sluyten des vryen handel in Brazil. Zie ook NETSCHER, p. 197 infra.

2 LASPEYRES, p. 101.

een Colonie uyt-voeren ende planten, al waert maer om redene dat ons Lant krielt van volck, ende dat d'inwoonders in alle neeringhe malkanderen de schoenen uyt de voeten loopen; daer een stuyver te verdienen is, daer zijn terstont thien handen tegen." Hoe groot het getal armen is, blijkt volgens hem hieruit dat „in 't opmaken van de hooftschattinghe bevonden is, dat in sommige steden ende plaetsen, d' een helft, in d' andere Steden de twee derdendeelen van de in-woonders van d' aelmisse of ander onderstant van vrienden of goede bekende leven," weshalve hij het hoogst wenschelijk acht in de West „een *Asilum Pauperum*, eenen toevlucht der armen, te fonderen." Om de valiede armen tot landverhuizing te bewegen, wordt in het *Verheerlickte Nederland door d' herstelde Zeevaert van* 1659 voorgesteld, om hun voortaan allen onderstand te weigeren. „Men soude de armen die de Steden ende Dorpen dienen te onderhouden, dit konnen voorstellen. Te weten: Alsoo de Aelmissen nu door de schaersche neringen seer vermindert waren, dat men deselve noodigh van doen hadde tot onderhoudinge van de oude, sieke, lamme, verminckte luyden, mitsgaders aen de on-mondige Vader-loose ende Moeder-loose kinderen, ende derhalven voortaen niet meer en souden worden aen-geleyt, tot onderhoudinge van haer, die gesont, jonck van jaren, en op 't best van haer leven waren." [1] Diergelijke voorstellen vonden echter bij de regering weinig weerklank en zijn niet in praktijk gebragt. [2] De Staten lieten

---

1 Het vervolg luidt: „Daer beneffens al waer het, dat 'er door 't vertreck van eenige yet quame over te schieten, ('t welck niet en was te vermoeden) dat sy evenwel de minste portie daer van niet en hadden te verwachten; gemerckt deselve niet en wierden gegeven, met die intentie, dat die kloeck en gesont waren, daer op luy en ledigh souden gaen. Men had haer nu soo wel eenige jaren herwaerts ledig onderhouden; maer men wist doe haer geen middel, om haer eerlijck te generen, aen te wijsen, en soo warense onse ontfarminghe waerdigh. Doch alsoo haer nu een soo schoone gelegentheyt voor quam, om niet alleen met hare Huys-gesinnen eerlyck te generen, maer oock een goede portie op te leggen, tegen den ouden ende siecken dagh, so warense selfs de minste ontferminge niet waerdigh, die de selve niet wilde waernemen; ende dienvolgens soo yets overschote, dat men het selve soude sparen tegens een ander ongelegen tijdt, en extraordinare noodt."

2 DANAEUS prijst ze aan in zijne Aphorismi, 1652, p. 190, § 20, 521, § 5,

de zaak der kolonisatie aan de compagniën over, waaraan zij het bestuur der overzeesche gewesten hadden toevertrouwd, en deze waren, vooral wegens de kosten, aan den overvoer en de vestiging van arme landverhuizers verbonden, in den regel weinig gezind haar te bevorderen. Daar kwam bij dat sommigen zeer goed inzagen, dat arbeid weinig vermag zonder kapitaal, en dat het dus weinig baten zou de koloniën met werklieden te bevolken, wanneer er geen ondernemers en kapitalisten gevonden werden, bereid om van hunne diensten gebruik te maken. Wij zagen reeds [1] dat COEN tot bevordering der kolonisatie in Oostindië verlangde, dat men vooral gezinnen uit den gegoeden stand derwaarts zou zenden. In het aangehaalde *Verheerlickte Nederland* wordt daarop evenzeer aangedrongen „om dat andere arme luyden, en van eene geringe conditie, van haer te werck gestelt, en soo voort soude konnen geholpen worden."

Hoe men ook over dit laatste punt dacht, de overzeesche bezittingen met ijverige, bekwame en zoo mogelijk ook gegoede lieden te bevolken, werd algemeen als eene zeer wenschelijke zoo niet onmisbare zaak beschouwd. [2] Langs welken weg kon men zulk eene landverhuizing op voldoende schaal tot stand brengen? Het viel in het oog dat alleen velen daartoe konden worden uitgelokt, wanneer men althans de minvermogenden, die steeds de meerderheid zouden uitmaken, kosteloos overvoerde. Die uitgave zou echter later door de vruchten der kolonisatie ruimschoots vergoed worden. Zoo lezen wij daaromtrent in het *Vertoogh van Nieu-Neder-Land* van 1650 [3]: „Hoewel vry passagie te gheven, ende equipagie van Schepen, (soo den noot dat vereyscht) met den eersten kostelijck soude vallen, soo soude het noch-

---

met aanhaling der volgende plaats uit PLATO de legibus: „civitas nimium populosa in colonias exoneranda est."

1 Hiervoor, bl. 256.

2 Vgl. hierbij wat in het vijfde hoofdstuk over de kolonisatie van Brazilië is medegedeeld. — In 't laatst der achttiende eeuw noemde nog LUZAC (Holl. Rijkdom, II, bl. 234) „eene talrijke bevolking, van alle de goudmijnen, buiten tegenspraak, de beste."

3 Bl. 48.

tans (alsmen op de Consequentie siet) uyttermaten wel besteet wesen, soo der Boeren en Boeren-knechts, mitsgaders andere behoeftighe luyden voor in 't Lant ghebracht werden, met het weynich datse by haer hebben, ghelijck oock het Vaderlant sulcke luyden ghenoech te missen heeft." Als men bovendien de landverhuizers door vrijheid van arbeid aanmoedigde en behoorlijk beschermde, dan zou Nieuw-Nederland volgens den schrijver „in weynighe jaren een brave plaetse konnen wesen, oock dienst aende Nederlantschen Staet doen konnen, ende de uytgheleyde onkosten wel weder ryckelijck betalen, en zijn weldoenders bedanken." Om bemiddelde ingezetenen over te halen, gevoelde men echter nog andere prikkels noodig te hebben dan het vooruitzigt om door handenarbeid een ruim bestaan te kunnen vinden. De schrijver van het *Verheerlickte Nederland* meent dat men hen het best tot vestiging in de koloniën zal kunnen uitlokken, door de belofte van hen aldaar in de vroedschap te stellen. Dit sluit reeds het beginsel van autonomie in; en inderdaad vinden wij herhaaldelijk de overtuiging uitgesproken, dat de bijeenwonende kolonisten hun eigen bestuur kiezen en zich zelven regeren moeten,[1] waarmede echter geenszins eene democratische inrigting maar veeleer de navolging van den aristocratischen regeringsvorm der Nederlandsche steden bedoeld werd. Zoo lezen wij elders:[2] „Het is een groot encouragement, dat yeder Principael sal een Lidt zijn van den gemeynen Raedt of Vroetschap, sonder de toestemminge van welcken Raedt geen nieuwe Wet of Reglement sal gemaeckt werden, geen nieuwen Impost of Schattinge haer ofte haer Volck opgeleght werden, waer door sy ghenoeghsaem verseeckert zyn, van geen oppressie ofte verdruckinge van hare Persoonen ofte Goederen te sullen lyden." Wat het bestuur over de geheele volkplanting betreft, wordt het onbewimpeld uitgesproken dat bevoorregte handelscompagniën daartoe veel minder geschikt zijn dan de staat. Immers kon men alleen van dezen voldoende be-

---

[1] LASPEYRES, p. 105, 110. Zie ook Bijlage XVI en hiervoor, bl. 117.

[2] In het ontwerp van kolonisatie van 1676, welks inhoud later volgt.

scherming benevens handhaving van orde en regt verwachten, zonder welke eene kolonie nimmer tot bloei kon komen. [1] Volgens den schrijver van het *Verheerlickte Nederland* moest het bestuur dan ook zoo zijn ingerigt dat „de Regenten geen gelt en handelden, geen goederen ontvingen, nochte geen retouren wederom en stierden, maar alleene besigh waren met gerechtigheyt te oeffenen, ende de Ingesetenen in rust en vrede te beschermen." De regenten moesten ten deele onbezoldigd zijn, voor zooverre zij uit de gegoede ingezetenen gekozen waren en niet al hun tijd voor 't gemeenebest behoefden op te offeren; ten deele bezoldigd, bepaaldelijk de predikanten, de krijgslieden en enkele ambtenaren, alsmede de gouverneur. Deze moest eerst door de oprigters der kolonie, daarna echter door de ingezetenen van deze „als een vrye Provintie en als alleenlijck met ons geunieert" verkozen worden. Bij hen moest de benoeming van officieren, vroedschappen, burgemeesters en schepenen berusten. De schrijver van *Fin de la Guerre*, hoezeer ijverende voor de Westindische Compagnie, had reeds vroeger begrepen dat de kolonisten althans aandeel in het bestuur hunner aangelegenheden behoorden te hebben, en met dat doel voorgesteld om voor de zaken van staat en oorlog eene *Conquest Kamer* op te rigten, wier leden door de Staten-Generaal, de Compagnie en de „Avonturiers of Colonen," ieder voor een derde, zouden verkozen worden.

Behalve eenig aandeel van de kolonisten in de regeling hunner eigene belangen werd goedkoopte van levensbenoodigdheden [2] als eene onmisbare voorwaarde voor eene krachtige landverhuizing beschouwd. Men zag echter zeer goed in, dat deze alleen de vrucht van handelsvrijheid kon wezen, en drong er dus op aan dat de kolonisten op dit punt niet geheel van bevoorregte compagniën afhankelijk zouden zijn,

---

1 Vgl. hiervoor, bl. 205 en 211. DE VRIES, Korte Historisel ende Journaels aenteykeninge, 1655, bl. 48: „Ons erachtens, soo sal dit Landt (n. Nieuw-Nederland) onder de Regieringhe van de E. E. Compagnie noeyt bloeyen, maer het sal in zijn selven vergaen, ende doot loopen."

2 Zie o. a. NETSCHER, les Hollandais au Brésil, p. 179 infra (uit de *Ontdeckinghe van Rijcke Mijnen in Brasil* van 1639).

maar tegen betaling van recognitie, hetzij in particuliere schepen hetzij in die der Compagnie, vrijelijk zouden mogen vervoeren en ontbieden, wat zij te koop of van noode hadden. Zoo vinden wij [1] met betrekking tot Nieuw-Nederland voorgesteld: „Aengaande den Koophandel, die daer te Lande gedreven werdt, moeste een yegelijck Onderdaen, soo daer als hier, vry staen. Onse Handelaers moesten daer komende soo groote profijten soecken te maecken, alsse konden, ende d' Ingesetenen aldaer moesten arbeyden, om weder in 't tegen-deel der Handelaren waren soo goeden koop in te koopen, ende haer eygene soo dier te verkoopen, alsse konden. Dus doende, soude elck sijne waren op 't beste dat hij konde Beneficeren." In de vroeger [2] aangehaalde Memorie van de Amsterdamsche Kamer der Westindische Compagnie van 1637 wordt de noodzakelijkheid van betrekkelijke handelsvrijheid met niet minder klem uitgesproken. Immers lezen wij daar dat de volkplanters zonder het regt, niet alleen om landbouw uit te oefenen maar ook om handel te drijven, de moeijelijkheden hunner vestiging niet te boven komen, noch de gewenschte vruchten van hunnen arbeid trekken kunnen. Het behoeft intusschen naauwelijks gezegd te worden, dat hierbij in den regel uitsluitend aan de regtstreeksche vaart tusschen de koloniën en het moederland gedacht werd; aan de eersten volkomene handelsvrijheid ook op andere landen te geven, week te ver van de heerschende denkbeelden omtrent de betrekking tusschen beiden af, dan dat het iemand in den zin zou zijn gekomen, daartoe een voorstel te doen. Niettemin werd de goedkoopte van levensbenoodigdheden van zooveel gewigt geacht, dat de schrijver van een belangrijk pamflet over den toestand van Brazilië in 1644 [3] aan de Westindische Compagnie den raad gaf om „toe te laten aen alle de ingesetene dezer Landen, met Schepen ende Schippers hier t' huys hoorende, Noortsche

---

1 Verheerlickte Nederland, bl. 36. Zie ook bl. 37.

2 Bl. 184. Zie Bijlage XII.

3 Consideratie over de tegenwoordige ghelegentheydt van Brasil, bl. 7, 13, 20 v. LASPEYRES, p. 110.

lasten ende alderhande drooghe ende natte Vivres vande plaetsen daer die vallen a droicture naar Brasilien te laten gaen." Onder de gronden voor dat gevoelen komt niet slechts het betoog voor, dat de nijverheid in de overzeesche bezittingen des te meer bloeijen en de Compagnie er des te meer producten inzamelen zal, naarmate de eetwaren er goedkooper zijn, maar ook de merkwaardige verklaring dat „den handel wil niet ghedwongen zijn, insonderheyt onder de Nederlanders." Zelfs deze schrijver begreep echter, even als al zijne tijdgenooten, dat het moederland geheel alleen de winst moest genieten, aan den verkoop van manufacturen verbonden. Verbod van fabrieksnijverheid in de koloniën vloeide daaruit noodwendig voort en werd dan ook, met de verpligting tot regtstreeksch en uitsluitend verkeer met het moederland, voortdurend aanbevolen. Zelfs PESTEL [1] nam nog in het laatst der achttiende eeuw de verdediging dier beperkingen als regtmatig en tevens bevorderlijk aan het welzijn van het moederland op zich, niettegenstaande destijds reeds enkele schrijvers, door de geschiedenis der Noord-Amerikaansche volkplantingen en de lessen van ADAM SMITH voorgelicht, op volkomene vrijheid van arbeid en handel voor de kolonisten waren begonnen aan te dringen. [2]

Met de goedkoopte stond natuurlijk in onafscheidelijk verband dat van de kolonisten, althans in den aanvang, geen zware lasten gevorderd werden. Het *Vertoogh van Nieu-Neder-land* van 1650 noemt „goede privilegien en exemptien de Moeder van de populatie." [3] Andere geschriften wijzen met betrekking tot dit punt op het voorbeeld der ouden. „Wil men Populatie aenrichten, laet ons volghen de Leere der Romeynen, die haar Colonien meest hebben gheplaatst door Privilegia ende Immunitates." [4] Er werd dan ook door sommigen niet minder voorgesteld dan vrijdom van belastingen gedurende een zeker aantal jaren benevens

1 Commentarii, p. 520, 586, 593. Vgl. hiervoor, bl. 220 n. 3, en dl. I, bl. 248.

2 Vgl. LASPEYRES, p. 111.

3 Bl. 48.

4 Consideratien als dat de negotie op Brasil behoort open gestelt te worden. 1638.

toelage van een rijksdaalder 's weeks gedurende twee jaren aan mannen beneden de vijftig en vrouwen beneden de veertig jaren. Anderen gingen niet zoo ver en verlangden slechts „dat men daer te Lande inde eerste thien jaren geen meerder lasten sal opstellen als tot haer eygen benefitie en dienst van node sal zijn, gelijck tot onderhoudinge van Predicanten, Scholen, andere Ministers en voorts de noot aldaer sal vereyschen." [1] Inzonderheid moeten handel en landbouw zoo weinig mogelijk met regten, belastingen of tienden bezwaard worden. Alleen dan kon men hopen dat niet alleen vele Nederlanders maar ook vreemdelingen zich in de koloniën zouden vestigen. Dat het onvermijdelijk was de volkplanters aanvankelijk door verstrekking van levensbehoeften en gereedschappen te ondersteunen en hen te beschermen, zoolang zij buiten staat waren voor hunne eigene verdediging zorg te dragen, werd als eene zaak beschouwd die van zelve te veel in het oog viel, dan dat het noodig zou geweest zijn er opzettelijk over uit te wijden.

Het behoeft naauwelijks vermelding dat in de geschriften over kolonisatie het voorstel tot kostelooze uitgifte van land steeds den grondtoon vormt; maar het verdient aangestipt te worden dat daarbij altijd aan volledigen eigendom wordt gedacht. De volkplanters moesten het door hen ontgonnen land bezitten „erfelijk en eeuwiglijk," met het regt om het te verkoopen of er over te beschikken naar welgevallen. [2] Dat tijdelijk en herroepelijk bezit geen voldoende prikkel tot emigratie kan zijn, was voor de Nederlanders der zeventiende eeuw niet twijfelachtig. Van erfpacht of huur vindt men dan ook in verschillende ontwerpen tot kolonisatie evenmin eenig spoor, als van socialisme of communisme. Alleen in het *Kort en klaer Ontwerp*, in 1662 door PIETER PLOKHOY te Amsterdam in het licht gegeven, om handwerkslieden uit te lokken met hem op het grondgebied van Nieuw-Nederland eene nieuwe volkplanting te stichten, [3] worden

---

1 Haerlems Schuyt-praetjen op 't redres vande West-Indische Compagnie. 1649.

2 Zie o. a. de aangehaalde *Consideratien*. Vgl. LUZAC, II, Bijl. bl. 181, n°. 8, en de hierna vermelde ontwerpen van 1676 en 1789.

3 Vgl. LASPEYRES, p. 105 vv.

eenige daarnaar zweemende bepalingen aangetroffen, die echter geen andere bedoeling hebben dan de moeijelijkheden der vestiging door zamenwerking gemakkelijker te overwinnen. Ieder zou verpligt zijn zes uren daags voor het algemeen te werken, onder leiding van een opziener, die bij meerderheid van stemmen met gesloten briefjes zou gekozen worden. De vruchten van dien arbeid („Lantbouw, Vischvanck, Mijneralen ofte eenigen anderen") zouden verdeeld worden „niet na 't getal familien, maar na de particuliere Hoofden, soo siecke als gesonde, welcke 20 jaren en daer boven out sijn." Weduwen met hare kinderen zouden uit de algemeene kas verzorgd worden. Zoodra echter de penningen, die de stad Amsterdam aan de jeugdige volkplanting verstrekken wilde, en waarvoor elk harer stichters persoonlijk aansprakelijk was, waren terugbetaald, zou het nog onverdeelde land tusschen de mannen boven de twintig jaar verdeeld worden, en daarmede hoogst waarschijnlijk ook de arbeid voor het algemeen een einde nemen. Opmerkelijk is nog in dit ontwerp de volkomene godsdienstvrijheid en afscheiding van kerk en staat, welke daarin worden aanbevolen. Om niemand te kwetsen, zou men zich aanvankelijk bij de openbare godsdienstoefening tot bijbellezing en psalmgezang bepalen; maar later zou iedere gezindte zich zelve besturen. „Het getal der menschen mettertijt aen-wassende, mach elcke soorte van Volck (welcke van een gesintheyt sijn) haer eygen particuliere vergader-plaetsen hebben, en haer eygen Leeraers onder-houden. Als sijnde een sake die de Societyt in 't gemeen niet aen en gaet."

Wij vinden in deze laatste bepaling een weerklank van de verdraagzaamheid der Amsterdamsche regering, die reeds vroeg had ingezien dat godsdienstvrijheid tot de beste middelen behoort om de bevolking te doen toenemen. Zij had dan ook het ontwerp van PLOKBOY goedgekeurd, als in overeenstemming met de door haar sedert 1656 aangewende pogingen om een gedeelte van Nieuw-Nederland, dat zij van de West-Indische Compagnie had overgenomen, te koloniseren.[1]

---

[1] Zie mijne Gesch. der Nederl. volkpl. in N. Amerika, 1855, bl. 114, 120.

De door haar aan de landverhuizers aangeboden voorwaarden kunnen als de uitdrukking der meest verlichte denkbeelden omtrent dit punt beschouwd worden en zijn met de reeds medegedeelde gevoelens geheel in overeenstemming. [1] De kolonisten zouden onder opzigt van een Directeur met doelmatige schepen worden overgevoerd, ten koste van Amsterdam. De plaats, waar zij zich vestigden, zou insgelijks voor rekening der stad van eene gracht en een binnenwal voorzien worden. Een jaar lang zouden hun kosteloos levensmiddelen, kleeding en zaaizaad worden verstrekt, terwijl er voor andere benoodigdheden een magazijn zou wezen, waar zij alles zouden kunnen koopen „ten prijse als het selve hier te Lande verkoft wordt, de Tol van de Compagnie niet gereekent." Er zou een schoolmeester aangesteld en door de stad bezoldigd worden. De burgers der nieuwe plaats zouden aanvankelijk de burgemeesters zelven benoemen en voor de schepenen eene nominatie van een dubbel getal opmaken, waaruit de Directeur kiezen zou. De schout zou daarentegen onmiddelijk door den Directeur worden benoemd. Wanneer de bevolking tot tweehonderd familiën was toegenomen, zouden de burgers eene vroedschap kiezen, die verder dezelfde bevoegdheden zou uitoefenen als de vroedschap te Amsterdam. Die landbouw wilde uitoefenen, zou buiten de stad twintig of meer morgen krijgen „in vryen, vasten ende geduyrigen eygendom," onder voorwaarde van die binnen twee jaren in cultuur te brengen. Die landerijen zouden tien jaren vrij van belasting en twintig jaren vrij van tienden zijn. Daarna zouden die tienden aan Amsterdam komen, doch de helft daarvan zou in het belang der kolonie, hetzij voor publieke werken hetzij tot bezoldiging van ambtenaren, gebruikt worden, gelijk de stad ook beloofde te zorgen dat de opbrengst van den tol der Compagnie „metter tyt" gebruikt zou worden voor den aanleg of het onderhoud van

---

[1] Conditiën, die door de Heeren Burgemeesteren der Stadt Amsterdam, volgens 't gemaecte Accoort met de West-Indische Compagnie, ende d'Approbatie van hare Hog. Mog. de Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, daer op gevolght, gepresenteert werden aen alle de gene, die als Coloniers na Nieuw-Nederlandt willen vertrecken. Amst. 1656.

publieke werken. De kolonisten zouden voor het vervoer hunner producten particuliere schepen mogen huren, mits die consignerende naar Amsterdam. Van de opbrengst der producten zou de stad twee percent voor provisie aftrekken, benevens tien percent als restitutie der gedane voorschotten. Het zou den kolonisten vrijstaan hout te hakken, te jagen en te visschen, waar niet reeds uitsluitende regten daarop bestonden. Zoo iemand delfstoffen vond, zou hij die mogen exploiteren, tien jaren lang zonder belasting, daarna tegen uitkeering van tien percent aan de Westindische Compagnie.

Niet veel minder vrijgevig, hoezeer kostbaarder voor de deelhebbers, waren twee ontwerpen van kolonisatie, in 1676 door de Staten van Holland en in 1689 door de Staten-Generaal onafhankelijk van de Westindische Compagnie met het oog op landstreken in Zuid-Amerika ten noorden van de Amazone-rivier beraamd. Volgens het eerste [1] moesten honderd „principale Hoofden ofte Geinteresseerdens" zich verbinden om elk te transporteren tien „kloecke weerbare Mannen ende twee Dienst-maeghden, met behoorlijcke Victuaillie voor haer ende hare Familiën, voorsien voor den tydt van twaelf maenden, met twee Paerden, acht Koe-beesten ende tsestigh Schapen ende Geyten." Die mannen moesten behoorlijk gewapend zijn. Bovendien waren de hoofden verpligt om de twee jaren voor hunne kosten op nieuw tien dienstknechten en twee dienstmeiden te ontbieden en er na verloop van tien jaren zooveel in dienst te houden „als met gemeene bewillinghe ende toestemminge sal goedt-gevonden ende ten besten van de Colonie noodigh gheoordeelt worden." Immers had de ondervinding reeds overvloedig geleerd dat volkplantingen alleen konden bestaan, wanneer zij een voldoend aantal vrije en weerbare mannen bevatteden, om haar tegen de overvallen van de inboorlingen en van andere natiën te kunnen verdedigen, terwijl zij spoedig in verval geraakten of te gronde gingen, wanneer de meerderheid der bevolking uit slaven bestond. De regering

1 Een Vertoogh van de considerabele Colonie, By de Edele Groot Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt uytgeset op de vaste Kust van America. 's Grav. 1676.

zou gevoerd worden door een Hoogen Raad van vijf personen, uit de hoofden benoemd, die te zamen een Gemeenen Raad zouden vormen, aan welke het maken van wetten en reglementen, behoudens goedkeuring door den Hoogen Raad, werd toevertrouwd. De Staten beloofden eene compagnie soldaten van honderd koppen en vijfentwintig busschieters, met het noodige geschut, te onderhouden en de hooge ambtenaren benevens drie predikanten, vier schoolmeesters, twee doctoren en vier chirurgijns te bezoldigen. Ook zouden zij bij vijandelijken aanval de kolonie „spoedigh ende soo krachtigh seconderen, als na gelegentheydt van den noodt sal vereyscht worden." Reeds dadelijk zouden eenige, na verloop van tien jaren nog meer belastingen geheven worden, die echter allen bepaaldelijk opgenoemd en over het geheel zeer ligt waren, terwijl zij ook in landbouwproducten zouden kunnen voldaan worden. Uit de opbrengst daarvan moesten zoowel de jaarlijksche uitgaven voor de kolonie als de kosten harer oprigting, hoofdzakelijk in den kosteloozen overvoer der kolonisten bestaande, gedekt worden. Zoodra echter het laatste doel bereikt was, zou „de eene helft van het gene uyt de voorschreve Middelen boven de ordinaris lasten sal komen over te schieten, in de Colonie verblyven, om tot bescherminge ende voortsettinge van deselve ge-employeert te werden." De belastingen zouden nimmer verhoogd worden zonder toestemming der meerderheid van den Gemeenen Raad. Wat de dienstbaren betreft, die zouden zich tegen goed loon voor vier jaren moeten verbinden. De mannen waren verpligt zich in den wapenhandel te oefenen en tegen den vijand op te trekken, als het noodig was, onder bepaling echter dat niemand „verder en sal behoeven te gaen, dan sijn Meester, of de andere principale Persoonen selfs." Nadat zij hunnen tijd uitgediend hadden, zouden zij van twintig tot vijftig morgen land bekomen „om die eeuwiglijck en erffelijck te besitten." Bovendien zouden zij, indien zij het in hun belang rekenden, nog twee dagen in de week voor den wekelijkschen kost bij hunne voormalige meesters kunnen blijven arbeiden, totdat hunne plantages genoeg levensmiddelen opbragten.

Het andere ontwerp heeft den vorm van een octrooi, door de Staten-Generaal aan zekeren REEPS verleend, om met eenige deelhebbers eene volkplanting te stichten.[1] Daarbij werd bepaald dat de kolonie zou zijn „een vry Alodiael eygendom ten eeuwigen dage, met sijne appendentien ende dependentien." De geoctroijeerden mogten met de inboorlingen verbonden sluiten, sterkten bouwen, gouverneurs en overheden benoemen, en voorts „uyt onsen name ende van onsentwegen, ende van sijne Hoogheydt den Heere Prince van Orange, door vijf ofte meerder getal van Persoonen, Hoofden van deselve Colonie, recht doen na de Wetten ende Costuymen deser Landen." Niemand mogt zich in de kolonie nederzetten of daarop handel drijven zonder vergunning van de geoctroijeerden. Aan alle vrije kolonisten wordt gegeven „vryheydt van alle Thollen, Schattingen ende Lasten voor altijd; alsmede vryheyt om te schieten, visschen en jagen, soo veel sonder hinder vande Inwoonders kan geschieden. Ende voorts dese Colonie opgerecht zijnde, sullen Wy deselve altoos houden onder Onse protectie, op dat de selve namaels ghedyen magh tot welstandt van de Ingesetenen deser Landen." Met betrekking tot hunnen handel zouden de kolonisten gedurende tien jaren vrijdom van convoijen en licenten genieten, doch daarna verpligt zijn behalve deze belastingen ook nog de gewone recognitie aan de Westindische Compagnie te voldoen. Onder deze voorwaarden opende REEPS eene inschrijving, ten einde het noodige geld voor de stichting zijner kolonie bijeen te krijgen. De obligatiën zouden in blanco zijn en aan toonder luiden, tenzij men verkoos zijn naam te laten inschrijven. De geringste som, waarvoor men teekenen kon, was tweehonderd gulden. Hij zelf gaf tienduizend en kende zich dan ook het regt toe president van het collegie van bewindhebbers in het moederland en „eerste Gouverneur en Opper-Hooft" in de kolonie

---

[1] Copia van 't Octroy, door de Hoogh Mog. Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden gegeven aen Jan Reeps en sijne mede Participanten, om een Colonie op te rechten aen de Westzyde van Rio de Las Amasones, tot aen Cabo d'Orange. 's Grav. 1689. Met Privilegie.

te zijn. Die minstens zesduizend gulden inlegde, zou hoofdparticipant zijn en tot de keuze der bewindhebbers medewerken. Aan hen, die genegen waren zich in de kolonie te vestigen, werd overtogt voor weinig geld of zelfs kosteloos, als zij onvermogend waren, aangeboden. Zij zouden de beste landen mogen uitzoeken, doch daarentegen verpligt zijn minstens vijf jaren te blijven. Ieder zou het land, dat hij het eerst bebouwd en beplant had, in vollen eigendom erfelijk bezitten. Bovendien zou er volkomen vrijheid van conscientie zijn, even „als hier te Lande."

Intusschen was het aan hen, die voor kolonisatie ijverden, meer en meer in het oog gevallen, dat er, vooral met betrekking tot de uitoefening van den landbouw, een zeer groot verschil bestond tusschen de streken, waar men zich kon nederzetten. USSELINCX schijnt bij zijne plannen hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, aan de keerkringslanden gedacht te hebben, maar reeds in 1623 had de Westindische Compagnie eene kleine volkplanting gevestigd aan de Hudson-rivier in het zoogenaamde Nieuw-Nederland, alwaar een veel koeler klimaat gevonden werd. De vraag kwam nu op, waar koloniën het best tot bloei konden komen, onder de gematigde of onder de gezengde luchtstreek. OTTO KEYE, die in 1659 als Eerste Raad naar Guiana vertrok, alwaar de Nederlanders destijds een groot gedeelte der Fransche kolonie Cayenne bezaten, trachtte het geschil in een zeer belangrijk geschrift [1] ten gunste der landstreek te beslechten, waarover hij het bewind zou voeren. Hoewel hij in het algemeen over warme en koude landen spreekt, heeft hij niettemin uitsluitend het oog op Nieuw-Nederland en Guiana. Hij ontkent niet dat het klimaat van Nieuw-Nederland groote voordeelen oplevert, als ongeveer met dat van Holland overeenkomende en dus voor alle soorten van nijverheid, inzonderheid echter voor landbouw en vischvangst geschikt. Maar

---

[1] *Het waere onderscheyt tusschen koude en warme landen*, 1659; tien jaren later op nieuw uitgegeven onder den titel: *Beschryvinge van het heerlicke ende gezegende Landt Guajana, waer inne gelegen is de seer voorname Lantstrecke genaemt Serrename.*

daarentegen wijst hij er op, dat men in een koel klimaat veel meer voor voeding, kleeding en woning behoeft en alles, wat men daarvoor noodig heeft, veel duurder moet betalen. Bovendien moet men voor de ontginning en bebouwing van den grond meer gereedschappen en vee hebben. En wat kan men dan nog met die hulpmiddelen produceren? Het is natuurlijk dat men zich op de graanteelt, vooral van de beste soorten, toelegt; maar in de kolonie kan men die niet met voordeel verkoopen, daar ieder er zelf van voorzien is, en de uitvoer naar Europa geeft geen rekening, zoowel wegens de hooge transportkosten als wegens de wisselvalligheid der prijzen. De handel in pelterijen kan onmogelijk met den landbouw vereenigd worden, zonder aan beiden afbreuk te doen. Tabaksbouw belooft geen winst, daar het niet mogelijk is op dit punt met de Engelschen in Virginië mede te dingen, wegens het geringe loon, waarmede hunne arbeiders jaren lang tevreden moeten zijn. [1] Het meeste voordeel geven hennep en vlas, die in Europa en zelfs in Amerika geregelden afzet en vaste prijzen hebben, terwijl de bewerking aan velen arbeid verschaft en de afval nog waarde heeft. Ook de vischvangst kan een goed bestaan geven. Over het geheel ontkent KEYE dan ook niet, dat de verhuizing naar Nieuw-Nederland voor alle standen voordeelig kan zijn. De armen kunnen er eerst als arbeiders den kost verdienen, om allengs zelven landbouwers te worden. De middelstand kan er fortuin maken, en de rijken kunnen er gemakkelijker dan in het moederland regeringsambten bekomen. Maar waarom zou men zich met die betrekkelijk geringe voordeelen vergenoegen, wanneer men in Guiana met minder moeite veel grooter winst behalen kan? De vestiging eener familie kost er veel minder. KEYE berekent haar op 611 gulden tegenover 1850 in Nieuw-Nederland. Wat de vruchtbaarheid van den bodem en de kostbaarheid zijner producten betreft, staat Guiana volgens hem veel

---

1 De naar Virginië overgevoerde arbeiders moesten hunne heeren blijven dienen, totdat de kosten van hun overtogt vergoed waren. G. BANCROFT, history of the United States, Paris, 1843, I, p. 175.

hooger. Een paar ponden van de laatste zijn evenveel waard als een mud van de beste vruchten uit Nieuw-Nederland. Kapitaal heeft men er bijna niet noodig; want vee en stallen en des noods huizen kan men er ontberen. En zelfs de arbeid is er veel gemakkelijker, daar bijna alles door slaven verrigt wordt, wier koopprijs, op naauwelijks 150 gulden geschat, nog minder bedraagt dan het jaarloon van een vrijen arbeider, terwijl zij, door een dag in de week voor zichzelven te arbeiden, volkomen in hun onderhoud kunnen voorzien. Er is dan ook geen beter middel om spoedig rijk te worden, dan met hetgeen men gewonnen heeft weder slaven aan te koopen. Op grond van dit alles komt KEYE dan ook tot het besluit, dat het inzonderheid voor onvermogenden veel raadzamer is, zich naar Guiana te begeven. Daar hij opzettelijk geschreven had om zijne lezers tot deze overtuiging te brengen, kan het niet verwonderen dat hij zoowel de schaduwzijde van eene vestiging in Nieuw-Nederland als de lichtzijde van het verblijf in Guiana zeer overdreef, maar hij deed het met zooveel talent en schijnbaar op zulke goede gronden, dat zijn boek ongetwijfeld veel heeft bijgedragen om de landverhuizers af te schrikken van zich daar te vestigen, waar hun arbeid juist, gelijk wij weldra zien zullen, de rijkste vruchten beloofde. [1]

Natuurlijk moest het dan ook in hevige mate de ontevredenheid wekken van allen, die in den bloei van Nieuw-Nederland belang stelden, te meer omdat KEYE zelf een hevigen blaam op zich laadde door de wijze waarop hij van zijn invloed en gezag misbruik maakte, om hen te kwellen en te berooven, die zich op zijnen raad in Guiana gingen nederzetten. [2] Het merkwaardigste tegenschrift is het *Kort verhael van Nieuw Nederlants Gelegentheyt*, *Deughden*, *Natuerlyke Voorrechten en byzondere bequaemheidt ter bevolkingh*, dat in 1662 verscheen. [3] Niet alleen worden daarin de door KEYE geopperde bezwaren tegen de kolonisatie onder de

---

[1] ASHER, bibliogr. essay, p. 12.

[2] LASPEYRES, p. 107.

[3] Vgl. over dat geschrift vooral ASHER, bibliogr. essay, p. 14 vv. en 207.

gematigde luchtstreek zooveel mogelijk weerlegd, maar tevens met vuur tegen zijne verdediging der slavernij te velde getrokken. De laatste is te merkwaardig, om er niet bij stil te staan. Zij komt voor in het XXIVste Hoofdstuk, onder het opschrift: „Onderrichtinge aen de onkundige menschen, nopende de dienst ofte de dienstbaerheyt der Slaven inde Warme Landen." KEYE acht die onderrigting noodzakelijk „ghemerckt dat vele naeugesette ofte veel eer neuswyse Luyden het daer voor houden, dat het is een harde ende den Christenen ongeoorloofde sake, als strydende met ende tegens de Christenheyt, Menschen tot slaven te gebruycken: waer op dient tot antwoorde in voldoeninge van alsulcke menschen: Voor eerst dat het gebruyck der Slaven in 't Oude Testament was toegelaten. Ten tweeden, dat het in 't Nieuwe Testament niet verboden is. Ten derden: dat het inde Keyserlicke wetten is gepermitteert. Waer uyt ick besluyte dat het een saecke is, dewelcke geoorloft is." Ook hebben de slaven het niet zoo kwaad, als sommigen zich voorstellen. Zij worden meer als lijfeigenen dan als slaven behandeld. Zij arbeiden gaarne, zijn tevreden, als men hun genoeg voedsel geeft, en zouden veel ongelukkiger zijn, als men hun de vrijheid liet. Bovendien is het voor hen een groote zegen, tot slaven gemaakt te zijn; want terwijl zij in hun natuurstaat alleen door hun uiterlijk op menschen gelijken, zoo worden zij door den omgang met Christenen allengs tot ware menschen en zelfs tot Christenen gemaakt, en dus „van dienstbare slaven des duyvels vry-gemaeckte knechten Christi; ofte nu die selve voor die ontfangene geestelycke weldaedt en vrymaeckinge nae den lichame dienstbaer worden, des hebben sy haer vele eerder te verheugen dan te beklagen."

Het bovenstaande beroep op het Mozaische en het Romeinsche regt benevens op het stilzwijgen van het Nieuwe Testament wordt ook in andere geschriften, die dit onderwerp behandelen, aangetroffen; [1] maar het was natuurlijk onvoldoende om hen te overtuigen, wier gemoed zich niet

[1] B. v. in het *Verheerlickte Nederland* van 1659.

met de gruwelen vereenigen kon, die van slavenhandel en slavenarbeid onafscheidelijk zijn. En dat hun getal in de Vereenigde Gewesten niet onbeteekenend was, bewijst reeds de door KEYE gevoelde noodzakelijkheid om hun gevoelen te weerleggen. De schrijver van het *Kort Verhael* acht die weerlegging geheel mislukt. „Ons aengaende," zegt hy, „wy souwen eerder door krachtige Redenen nemen vast te houden, en bewijzen, dat voor zo veel de Christelijcke Religie is een Redelijken-Godtsdienst, dat het volgens dien ook tegens de zelve en gewisse-Reeden is strijdende, Menschen tot gedurige Slaven aen te houden. Het niet min ongeoorloft, en met alle menschelijke billik- en meewaerdigheit houdende te strijden, onnozele Menschen gieriglijk te verhandelen, en tot een onverlosselijke slaverny te vervoeren." Zulke krachtige uitspraken behoorden echter tot de zeldzaamheden. Over het geheel achtte men de slavernij niet ongeoorloofd, en kon men zich daarbij op het gezag der meest beroemde leeraars van het staatsregt beroepen. Reeds HUGO DE GROOT had beweerd, dat het niet hard kon genoemd worden, zoo iemand zijn leven lang voor een ander moest arbeiden, indien deze hem voortdurend van het noodige levensonderhoud voorzag. [1] ULRIC HUBER verklaarde dat de slavernij geenszins met het natuurregt in strijd is en noemde, behalve den vrijwilligen afstand der vrijheid tot verkrijging van bescherming of levensonderhoud, de verzorging en opvoeding van vondelingen, het oorlogsregt met betrekking tot krijgsgevangenen, het strafregt met betrekking tot misdadigers en eindelijk de geboorte uit eene slavin als hare wettige gronden op. [2] De overige staatsregtsleeraars en juristen in de Vereenigde Gewesten bleven aan deze leer getrouw. Zelfs

---

1 De jure belli ac pacis, II, cap. V, § 27, 2: „Est autem servitus perfecta, quae perpetuas operas debet pro alimentis et aliis, quae vitae necessitas exigit: quae res si ita accipiatur in terminis naturalibus, nihil habet in se nimiae acerbitatis: nam perpetua ista obligatio compensatur perpetua illa alimentorum certitudine, quam saepe non habent, qui diurnas operas locant."

2 De jure civitatis, Franeq. 1708, l. II, sect. I, cap. VI, § 6—12. Omtrent het laatste punt had DE GROOT eenigen twijfel geopperd, voor het geval waarin de vader van het kind een vrij man was. T. a. p. § 29.

bij PESTEL [1] vinden wij haar, hoewel in den zachtsten vorm, terug. Hij keurt de slavernij niet af, mits zij zich bepale tot persoonlijke dienstbaarheid, ontdaan van alle gruwelen aan den verkoop, het vervoer en de mishandeling van slaven verbonden, die haar naar zijne meening niet noodzakelijk aankleven en door doelmatige wetten bedwongen kunnen worden.

Het was echter uit den aard der zaak minder de vraag of de slavernij geoorloofd dan wel of zij in de koloniën onmisbaar was, die in de publieke opinie op den voorgrond stond. Vrij algemeen was het gevoelen, dat men in de heete gewesten zonder slaven niet veel tot stand kon brengen; doch het is opmerkelijk dat daaraan veel meer de bezwaren, aan den overvoer van landverhuizers en het gebruik van vrije werklieden verbonden, dan de ongeschiktheid der Nederlanders voor arbeid onder de keerkringen ten grondslag lagen. In overeenstemming met USSELINCX verklaarde de schrijver der memorie van toelichting van het ontwerp van kolonisatie van 1676 uitdrukkelijk: „Ten eersten, ons Volck konnen daer soo veel arbeydt op een dagh doen, als de Negers. Ten tweeden, ons Volck konnen soo wel de hitte daer verdragen, ende daer soo wel arbeyden, als hier te Lande in de Somermaenden, in de welcke men alhier de alder-swaerste arbeydt in 't Veldt moet doen, want dan is de hitte hier dickwils onverdragelijcker als daer, gelijck wy te voren getoont hebben; dese twee poincten zyn door de ervarentheydt van veele jaren, en van veel duysent Menschen van alle Natien in alle die Landen onwederspreeckelijck bevestight, en van niemandt tegen-gesproocken als van onwetende ofte luye en ledige Menschen. — — Voorwaer ick oordeele, ja verseeckere dat de arme Boere-knechten in Engelandt en hier in Hollandt, en alle dese Landen, moeten in de Somer meer en swaerder arbeydt doen, dan de meeste Negers doen in de warme Landen." Hij voegde er echter bij, dat het behoud der gezondheid aldaar grootendeels van eene doelmatige levenswijze afhankelijk was en men zich zorgvuldig

1 Commentarii, p. 596.

wachten moest van „de onmachtighe gebruyck van stercke Drancken, insonderheyt Brandewijn, ende al te veel eeten van de leckere vruchten des Landts, want het is een gemeyne observatie dat nuchtere en matige Persoonen leven daer in de grootste gesondtheydt, ende soo lustigh en playsierigh, als in geen plaetse van de werelt." [1] In het *Verheerlickte Nederland*, dat aan het gebruik van slaven verreweg de voorkeur geeft, wordt niettemin de geschiktheid van vrije lieden voor arbeid niet weersproken. „'t Is gewis en seecker," lezen wij daar, „dat die Landen alderbequamelijckst door slaven konnen bebouwt werden; want men kan de arbeyt van een huerlingh op verre na voor sulcken geringen prijs niet genieten, als de arbeyt van een slave. *Ten anderen*: Men en kan de huerlingen soo wel altijdt niet bekomen, oock niet in soo grooten getalle, als noodig is tot de bebouwinge van soo veel Lants, als een persoon wel dient te bebouwen. *Ten derden:* Als een huerlingh in de kennisse van de bebouwinge der landen wat heeft gevordert, ende nu sijn Meester de meeste profyten doen sal, soo gaet hy hem dikwils verhueren bij een ander, ofte set hem selven hier ofte daer neer, tot groote verachteringe van sijns Meesters werck: maer een slave moet altijt blijven." [2] Van de bewering van USSELINCX, dat vrije arbeid als productiever en dien ten gevolge op den duur goedkooper verkieslijk is, is mij eerst op het laatst der achttiende eeuw in het tijd-

---

1 Bl. 20, 70.

2 Op de bedenking dat de Nederlanders „de Negers ende swarte Slaven soo wel niet en connen regeeren als andere Natien, gelijck vele getuygen," ook omdat „onse Natie te barmhertig" zou zijn, wordt in hetzelfde geschrift geantwoord, dat er geen enkele reden is waarom wij dat niet even goed zouden kunnen doen als de Spanjaarden en Portugezen: „want wat soude een soo ingenieusen Natie, als d' onse is, verhinderen?" Dat onze gemoedsaard daarvoor te zacht zou wezen, zijn maar „malle praetjes. Hoe soet weten wy ons selven te kittelen; wy moeten geweldige quade bueren hebben, datwe ons selven soo prijsen. Wie doch getuyght dit van ons anders, als wy selve? — — Hoe barmhertig, ofte om recht te seggen hoe wreedt de Nederlanders tegen de slaven geweest hebben in Brasijl ende elders, is genoeghsaem bekent." Bovendien zijn er vele schippers die hunne matrozen, vrije lieden, „als rechte Tyrannen" behandelen en zelfs slaen; „daerom en praet my niet toe van de Hollantsche barmhertigheyt."

schrift *De Koopman* [1] een weerklank voorgekomen. De utiliteitsgronden deden dien ten gevolge de schaal ten gunste van den slavenarbeid overslaan. Ook JOAN MAURITS achtte het onmogelijk zonder ruimen en voortdurenden invoer van slaven de suikerteelt in Brazilië te onderhouden, weshalve hij zich van verschillende plaatsen op de kust van Guinea meester maakte, om met betrekking tot dit punt niet van de Portugezen afhankelijk te zijn. [2] Uit Angola, dat in 1641 op zijn last veroverd was, werden jaarlijks vijftienduizend slaven uitgevoerd, die aan de Compagnie eene zuivere winst van twee millioen gulden verschaften. [3] Wel ging hare vestiging in dat rijk, waar de voornaamste slavenmarkt gevonden werd, binnen weinige jaren weder verloren, maar de slavenhandel bleef niettemin voortdurend hare meest winstgevende werkzaamheid, zoolang althans haar monopolie op dit punt onverkort bleef. [4] In de tweede helft der achttiende eeuw werd het aantal slaven, waaraan de Nederlandsche koloniën in Westindië jaarlijks behoefte hadden, op niet minder dan achtduizend geschat, en er gingen aldaar hevige klagten op, toen omstreeks 1786 de geregelde aanvoer scheen te verminderen, zoodat de Staten-Generaal het noodig achtten de particuliere slavenhalers door tijdelijke vrijstelling van het lastgeld tot vernieuwden ijver te prikkelen. Zij hadden daarbij tevens het oogmerk om te voorkomen dat de Engelschen, die reeds begonnen waren in de behoefte te voorzien, daarvan misbruik maakten om de koloniale producten uit te voeren; want volgens de destijds nog geldende theorie moesten deze uitsluitend en regtstreeks naar het moederland gaan. [5]

Wanneer wij deze economische dwaling benevens het gebruik van slaven, beiden evenzeer voorkomende bij de overige Europesche natiën, die koloniën gesticht hebben, ter zijde laten, en een terugblik werpen op de verschillende

[1] Dl. IV, bl. 249 vv.
[2] Hiervoor, bl. 197.
[3] NETSCHER, p. 91, 119, 195.
[4] Zie hiervoor, bl. 221.
[5] PESTEL, Comm. I, p. 601.

punten, waarbij wij achtereenvolgens hebben stilgestaan, dan is de slotsom onzer onderzoekingen voorzeker zeer voldoende te achten. Krachtige landverhuizing, door kosteloozen overvoer van minvermogenden, aanvankelijken vrijdom van lasten, betrekkelijke autonomie, grondeigendom en handelsvrijheid aangemoedigd, benevens voortdurende zorg voor de belangen der kolonisten en voldoende bescherming van staatswege: ziedaar in het kort hetgeen men noodig achtte, om binnen kort in andere werelddeelen nieuwe gemeenebesten te zien verrijzen, die voor den handel en de nijverheid van het moederland steeds ruimere en meer winstgevende uitwegen zouden openen.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

De Nederlandsche koloniën.

De uittreksels uit verschillende geschriften, in het vorige hoofdstuk bijeengebragt, geven voorzeker regt tot de bewering, dat men in de zeventiende eeuw in de Vereenigde Gewesten de voordeelen, aan het bezit van landbouwkoloniën verbonden, volkomen erkende en tevens zeer goed wist wat er gedaan moest worden om die te stichten en tot bloei te brengen. Hoe is het dan te verklaren dat de Nederlanders over het geheel met hunne volkplantingen niet gelukkig zijn geweest, dat deze zich slechts langzaam ontwikkeld of voortdurend gekwijnd hebben en ten deele door gemis van weerstandsvermogen in andere handen zijn overgegaan? Alleen een overzigt van hare geschiedenis, waarbij wij hoofdzakelijk het oog op Nieuw-Nederland en Suriname zullen vestigen, kan deze tegenstrijdigheid op voldoende wijze verklaren.

Vooraf echter moeten wij herinneren dat verscheidene der voornaamste drijfveeren tot landverhuizing in de Vereenigde Gewesten ontbraken. De godsdienstige onverdraagzaamheid, die in Engeland en Frankrijk duizenden noopte hun vaderland te verlaten, dreef juist de vervolgden naar den gastvrijen Nederlandschen bodem toe, waar het ieder vrijstond naar de inspraak van zijn geweten te leven en zijne gevoelens onbeschroomd te belijden. Nergens werden meer orde en eiligheid aangetroffen, nergens was de nijverheid zoo vrij

van banden en beperkingen. Wel berustte de regering in handen van weinigen, maar zij werd over het geheel met zachtheid en in 't algemeen belang gevoerd. De wetten waren overeenkomstig met den volksaard, die zekerheid van den eigendom en afwezigheid van overbodige regeringsbemoeijingen op hoogen prijs stelde, en de eerlijkheid en zelfstandigheid der regterlijke magt lieten in vergelijking met andere landen weinig te wenschen over. Voorzeker is het dus niet te verwachten, dat er in de Republiek evenveel opgewektheid als elders gevonden werd, om al de voordeelen, die beschaving en welvaart kunnen opleveren, met de bezwaren en gevaren eener vestiging in overzeesche wildernissen of onder vreemde volksstammen te verwisselen. Er moesten aan de Nederlanders vrij wat gunstiger voorwaarden en vrij wat zekerder kans om te slagen worden aangeboden, eer zij besluiten konden hun vaderland voor goed of althans voor geruimen tijd vaarwel te zeggen. Doch wanneer slechts eenigermate aan die eischen was voldaan, zouden dan diezelfde lieden, die zoo stoutmoedig den steven naar alle hemelstreken wendden en weldra alle zeeën met hunne schepen doorkruisten, er tegen hebben opgezien om zich op onbekende kusten te vestigen, ten einde zich door ruilhandel of landbouw te verrijken? Talrijke voorbeelden bewijzen het tegendeel. Reeds in 1598 beproefde DE MOUCHERON eene volkplanting te stichten op de Afrikaansche kust.[1] Zoowel vóór als na dien tijd wordt herhaaldelijk gewag gemaakt van Nederlandsche vestigingen aan den mond der Amazone en op de kust van Guiana.[2] Sedert 1609 was het eiland Manhattan aan den mond der Hudson-rivier de verblijfplaats van Nederlanders, die de

---

1 BERG VAN DUSSEN-MUILKERK, in *de Gids*, 1848, II, bl. 528. Zie ook DE JONGE, de opkomst enz. I, bl. 259 noot.

2 Ibid. 1848, II, bl. 533, noot 1; 1849, II, bl. 706. ASHER, bibliogr. essay, p. 50. NETSCHER, les Hollandais au Brésil, p. 30, 33, 171, noot 8. Vooral de Zeeuwen hebben zich met het vestigen van volkplantingen aldaar bezig gehouden. Zie daaromtrent vooral het belangrijk *Bericht* der Staten van Zeeland, in de *Nederlandsche Jaerboeken* voor 1750, bl. 1492 vv. Vgl. NETSCHER, les Hollandais au Brésil, p. 161 noot, p. 177 n. 25.

kostbare pelterijen der inboorlingen opkochten om er de schepen hunner landgenooten mede te bevrachten. [1] Zoo zien wij dat reeds in het begin der zeventiende eeuw veler aandacht op diergelijke vestigingen, niet slechts in Oostindië maar ook in Afrika en de beide deelen van Amerika gerigt was. Het lijdt dan ook naauwelijks twijfel of het onafscheidelijke verband, dat er in die dagen tusschen den transatlantischen handel en het bezit van koloniën bestond, gepaard met de mogelijkheid om aldaar een ruimer bestaan te erlangen en sneller tot rijkdom te komen, dan in het digt bevolkte moederland mogelijk was, zou den ondernemingsgeest op dit punt krachtiger geprikkeld hebben, dan het geval is geweest, indien niet tegenwerkende oorzaken den aanvankelijken ijver verflaauwd hadden.

Niemand heeft beter dan PIETER DE LA COURT ingezien, welke nadeelen de al te uitgestrekte octrooijen der Oost- en der Westindische Compagnie ook in dit opzigt aan de ontwikkeling van den handel en de welvaart der Vereenigde Gewesten hebben toegebragt. Na de voordeelen der koloniën uit een politiek oogpunt toegelicht en daarna herinnerd te hebben, dat die uitsluitend gesticht konden worden met goedkeuring en medewerking der Compagniën, aan welke de gansche handel op alle vreemde werelddeelen was toevertrouwd, werpt hij de vraag op of de Staten welligt opzettelijk de octrooijen zoover hebben uitgestrekt „om daarmede kragtiglik die *Colonien* te beletten: naademaal onze Natie uit den aart van den Land-bouw afkeerig ende tot niewe Colonien te maaken gansch onbequaam soude weesen, ende altijts tot den koophandel geneegen is." [2] In hoeverre dit laatste hem ernst is, blijkt genoegzaam uit het vervolg: „Waarop ik antwoord, dat de *eerste* Octroyen soo van *Oosten* als van *Westen*, en haare wijde *Districten*, waarschijnelik met seer rijp overleg sijn gegeven geweest: maar dat de Regeerders daar naa gesien hebbende, hoe *gaar weinige Landen* gemelde *Compagnien* behandelden en bevoeren; ende

---

[1] BERG, t. a. p. 1848, II, bl. 542.

[2] Aanwijsing, bl. 147.

hoe ongeloovelik veele Landen en Zee-haavens in haar *District* onbehandeld en onbevaaren bleeven, niet konnen werden verschoond van eene al te groote onvoorsigtigheid gebruikt te hebben, namentlik hier in dat sy des niet jegenstaande door *continuatie* van sodaanige *Districten*, uit die tot heeden door onse Compagnien onbehandelde, meenigvuldige, geciviliseerde, en ook onbewoonde en onbevaarene Landen hebben geweerd haare gemeene trafikeerende Ingeseetenen, bestaande uit soo eene groote meenigte, dat sy derhalven door gebrek van behandelbaare Landen ofte niewe *Colonien*, nu in het kleyne *Europa*, en grensen van dien, genoodsaakt werden alle Negotien en Navigatien te overvoeren, te verderven, ende dood te vaaren. — — — Ende dat gemelde *Compagnien* niet getragt hebben nog tragten, ten voordeele des Lands ende der Gemeene Ingeseetenen niewe *Colonien* te maaken, meen ik dat overvloedelik gebleeken is; ende datmen de selve in het toekoomende van die *Compagnien* niet ligtelik moet verwagten, meen ik dat insgelijks blijken sal, indien men gelieft te overweegen, dat de Heeren *Bewindhebbers* van wien dit soude moeten voorkoomen, gesteld en be-eedigd zijn *privativelik* ten voordeele der respective *Compagnien* en *Participanten*. Sulks indien gemelde *Colonien* niet souden strekken ten voordeele der gemeene *Participanten*, men die van geseide Compagnien niet mag verwagten; Jaa schoon genoomen de selve ten meesten voordeele der gemeene Participanten mogten strekken, soo souden nogtans, volgens den gemeenen menscheliken trand, die *Colonien* niet voortgeset werden, dan ten waare gemelde Heeren *Bewindhebbers* daar in ook hun eigen voordeel konden betragten. En vermits men omtrent alle niewe *Colonien* in onbebowde Landen, eenige jaaren naa een, van hooger hand plagt veele behoeftigheeden toe te brengen, tot dat de Coloniers met haare eigene gewassen sig konnen voeden en andersins beginnen te handelen, ende de Zee te bevaaren: als wanneermen eenige *kleine* lasten op die Coloniers en haare Negotie of Navigatie liggende, seer ligtelik de te vooren aangewende onkosten, soude konnen inhaalen en vergelden: soo souden nogtans de gemeene *Participanten*, deese sekere onkosten voor af

gedaan hebbende, niet verseekerd weesen, dat haar Octrooy verlangd ende op den ouden voet *gecontinueerd* soude werden; Ja dat meer is, ten opsigte deeser niewe *Colonien* souden de Heeren *Bewindhebbers* geen grooter jaareliks loon, maar eer min verdienen, alsoo sy door deesen vryen handel der Coloniers, en deeser Ingeseetenen, misschien souden werden ontlast vande grootste moeite der gemeene Negotie en Equipagie waar aan den selven in haar particulier, om veele bedenkelike en hier niet uitgedrukte reedenen, ook seer veel gelegen is. En wat belangd dat ons Volk in *Oosten* en *Westen*, tot nog toe soo ongebonden van leeven, quistagtig ende leuy soude zijn geweest, dat men daar uit wel soude moogen besluiten, dat de Hollandse Natie uitter aart tot niewe *Colonien* gansch onbequaam soude weesen, is gansch onwaarhaftig, maar wel is waar, dat de Heeren *Bewindhebbers* der gemelde Compagnien, alle haare Bootsen Krijgsluiden als ook alle andere Dienaars op soo naawbepaalde voorwaarden huuren, ende hun ook afneemen soo veelvoudige eeden, luidende, op verbeurte van hunne verdiende gagien en goederen: dat seer weinige *Inboorlingen* van het Vrye *Holland*, immers geene dan uit grooten nood, ende daar en teegen seer veele des onkondige of slaafagtige ende ondeugende arme *Vremdelingen*, sig in dien harden dienst verhuuren willen."

Ik heb het noodig geacht deze hoogst belangrijke bladzijden in haar geheel over te nemen, niet alleen omdat zij tot aanvulling kunnen strekken van hetgeen in het vorige hoofdstuk over de literatuur der kolonisatie is medegedeeld, maar ook omdat het oordeel van DE LA COURT, als van een kundig en scherpziend tijdgenoot, hooge waarde bezit. Hoe juist dat oordeel was, kan reeds uit de geschiedenis van Nieuw-Nederland blijken. [1]

---

1 Het volgende overzigt is ten deele overgenomen uit mijne *Voorlezingen over de geschiedenis der Nederlandsche volkplantingen in Noord-Amerika*, 1855, tot wier zamenstelling hoofdzakelijk gebruik is gemaakt van E. B. O'CALLAGHAN, history of New-Netherland, 2 vol. New-York, 1846 en J. R. BRODHEAD, history of the State of New-York (1609—1664), London, 1853. Men vergelijke die beide werken, waar geen andere bronnen zijn aangehaald.

Naar aanleiding van het plakkaat der Staten-Generaal van 27 Maart 1614, waarbij aan de ontdekkers van eene nieuwe landstreek voor vier reizen de uitsluitende vaart derwaarts verzekerd werd, hadden eenige reeders uit Amsterdam en Hoorn den 11 October van hetzelfde jaar octrooi verkregen om, uiterlijk tot 1 Januarij 1618, op zekere landen te varen, gelegen op de kust van Noord-Amerika, tusschen den veertigsten en vijftigsten graad noorderbreedte, en voortaan Nieuw-Nederland genoemd. De door hen op het eiland Manhattan en hooger op aan den oever der Hudson opgerigte pakhuizen werden in 1621 door de Westindische Compagnie overgenomen, die het bestuur over Nieuw-Nederland aan de Amsterdamsche Kamer toevertrouwde. Deze liet er forten bouwen en zond er meer ambtenaren heen, maar volgde overigens aanvankelijk de gedragslijn harer voorgangers en legde zich hoofdzakelijk op den handel in pelterijen toe. Een twintigtal Waldenzische familiën, teleurgesteld in eene poging om zich in de Engelsche kolonie Virginië te vestigen, [1] werden op haar verzoek naar de boorden der Hudson overgebragt en vormden met de bedienden der Compagnie eene kleine volkplanting, die aanvankelijk uit het moederland ruimen toevoer kreeg van vee en andere benoodigdheden. Het eiland Manhattan werd door den bekwamen Directeur PETER MINNEWIT [2] van de inboorlingen aangekocht en daarop Nieuw-Amsterdam aangelegd, dat wegens zijne uitstekende ligging bestemd was om onder den lateren naam van Nieuw-York de eerste koopstad van Noord-Amerika te worden. Snel nam nu de uitvoer van bevervellen en timmerhout toe. In 1624 bedroeg de waarde daarvan 27000 gulden, in 1627 reeds meer dan het dubbele dier som. Niettemin was de daarmede verkregen winst, op zich zelve

---

1 Zij deden het echter voorkomen alsof zij zich bij voorkeur in Nieuw-Nederland vestigden. Zie de *Resol. v. Holland* van 20 April 1622: „Is in de Vergaderinge voorgedraagen, dat hier in het Land zyn diversche Familien van alderhande Manufacturen, die van wegen de Engelschen gesolliciteert worden, omme haar na Virginia te laaten transporteeren, dewelke nogtans liever haar souden laaten employeeren by de Westindische Compagnie."

2 Zie hiervoor, bl. 139.

reeds nietig in vergelijking met den rijken buit, door de Compagnie langs de kusten van Zuid-Amerika behaald, nog altijd onvoldoende om de onkosten der kolonie te dekken, die jaarlijks uit Holland velerlei benoodigdheden en zelfs levensmiddelen ontvangen moest. De lasten en uitgaven, daaraan verbonden, deden de bewindhebbers nu reeds naar middelen uitzien, om zich daarvan te ontslaan, zonder de voordeelen van den handel in pelterijen te verliezen. Zij begrepen teregt dat uitbreiding van den landbouw het beste middel zou zijn om de kolonisten in staat te stellen in hunne eigene behoeften te voorzien, maar wenschten tevens dat het daartoe benoodigde kapitaal door particulieren geleverd zou worden, die de kansen van winst en verlies voor hunne rekening zouden nemen.

Met dat doel werd in 1629 onder goedkeuring der Staten Generaal een charter uitgevaardigd, dat in de geschiedenis van Nieuw-Nederland eene nieuwe periode opent. Ieder aandeelhouder der Compagnie, die binnen vier jaren na de kennisgeving van zijn voornemen in Nieuw-Nederland eene kolonie van vijftig personen boven de vijftien jaren, tot tijdelijken dienst verpligt, zou stichten, kreeg daarbij den titel van Patroon over het land, dat door hem bezet werd en dat zich vier mijlen langs de zeekust of twee mijlen langs den oever eener bevaarbare rivier, en naar het binnenland onbepaald ver, mogt uitstrekken. Hij was echter verpligt het land van de inboorlingen te koopen. Over zijn grondgebied en de daarop gevestigde kolonisten werden hem het bestuur en de regtspraak toegestaan, onder het oppergezag der Compagnie, aan wier regtbank te Nieuw-Amsterdam men ook van de uitspraken der Patronen zou kunnen appelleren. Vrije kolonisten, die op eigene kosten verhuisden, konden zooveel land in vollen eigendom krijgen, als zij in staat waren te bebouwen en zouden gedurende tien jaren vrij van alle belastingen zijn. De handel in pelterijen was echter zoowel aan de Patronen als aan de kolonisten ontzegd. Alleen daar, waar de Compagnie geen factorij bezat, mogten de eersten zich ook daarmede bezig houden, maar waren in dat geval verpligt de huiden naar fort Amsterdam te laten brengen en een gulden

voor het stuk te betalen, voordat zij naar het moederland mogten worden overgebragt. Het eiland Manhattan werd door de Compagnie in bezit gehouden en tot de stapelplaats der kolonie bestemd. Alle waren, van welken aard ook, die de kolonisten wenschten uit te voeren, moesten derwaarts gebragt en in 's Compagnies schepen geladen worden. De Patronen mogten handel drijven langs de kust van Florida tot New-Foundland, onder voorwaarde van telkens Manhattan aan te doen, en daar vijf percent van de waarde der lading te betalen. De Compagnie behield zich voor, de benoodigdheden der kolonisten tegen redelijken prijs uit het moederland aan te voeren, en eischte eene zware recognitie van iederen Patroon, die zijne volkplanting met eigene schepen van het noodige wilde voorzien. De kolonisten zelven mogten volstrekt geen handel drijven, en bovendien was het hun verboden om linnen of katoenen goederen te vervaardigen of eenige stof te weven, op straffe van arbitraire correctie en verbanning.

Wij treffen in dit charter twee beginselen aan, volkomen in strijd met hetgeen reeds USSELINCX als onmisbaar voor den bloei eener volkplanting had beschouwd: groote beperking der vrijheid van arbeid en bijna volslagen gemis van burgerlijke vrijheid. Het stond aan alle kolonisten vrij graan en tabak te planten en hunne akkers naar goedvinden te bebouwen, maar zoowel met betrekking tot den ruilhandel met de inboorlingen als tot den verkoop hunner eigene producten stuitten zij bij elken stap op verbod of belemmering. De vruchten hunner nijverheid mogten zij wel uitvoeren, maar alleen in de schepen der Compagnie, die zich ook het uitsluitende regt had voorbehouden om hen van alles, wat zij behoefden, te voorzien en in de bepaling van vracht en prijs door geen mededinging beperkt werd. Slechts op onmiddelijk voordeel bedacht, had de Compagnie geen gelegenheid tot winstbejag ongebruikt gelaten, doch zich daarbij om de ontwikkeling harer volkplanting en het welzijn der kolonisten zeer weinig bekommerd. Zelfs voor voldoende waarborgen tegen onregt en wanbestuur was geen zorg gedragen. De Patronen hadden de meest onbeperkte magt

over de op hun grondgebied gevestigde landbouwers en waren alleen verpligt als leenmannen aan de Compagnie trouw en hulde te bewijzen, jaarlijks een verslag van den toestand hunner bezittingen aan haar in te dienen en beroep van hunne vonnissen aan hare regtbank te Nieuw-Amsterdam toe te staan. Doch hoe gemakkelijk moest het hun vallen de Compagnie omtrent den waren staat van zaken te misleiden, en haar toezigt te ontduiken! De beide eerste verpligtingen leverden dus volstrekt geen waarborg op van een goed bestuur; en ook de derde wisten de Patronen te verijdelen, door de landverhuizers, die zich aan hunne leiding toevertrouwden, afstand te laten doen van het regt van appel. Het bestuur van Nieuw-Nederland berustte uitsluitend bij eenen Raad, zamengesteld uit den Directeur-Generaal en vijf Raadsleden. Aan dit ligchaam was de geheele wetgevende, uitvoerende en regterlijke magt toevertrouwd. Met betrekking tot dit laatste punt werd de Raad bijgestaan door een Schout-Fiscaal, die de rol van publieken aanklager vervulde en bepaaldelijk belast was te zorgen, dat de verordeningen van de Compagnie en van den Raad behoorlijk werden opgevolgd. De eenige bepaling ten gunste der kolonisten bestond hierin, dat geen doodvonnis mogt worden uitgesproken door een getal van minder dan vijf regters. Hun leven, hun eigendom, hunne eer en hunne vrijheid waren onvoorwaardelijk overgegeven aan de willekeur van den Raad, welks leden, door den Directeur-Generaal uit de voornaamste ambtenaren gekozen, te zeer van hem afhankelijk waren, om niet op zijne wenken te vliegen.

Nog was het plakkaat der Staten-Generaal betrekkelijk de oprigting der patronaatschappen niet uitgevaardigd, toen onderscheidene bewindhebbers van de Amsterdamsche Kamer der Westindische Compagnie reeds door hunne agenten uitgestrekte landerijen aan de boorden van den Hudson en de Delaware van de Indianen hadden laten aankoopen, ten einde zich bij voorbaat van de beste stukken te verzekeren. Hunne handelwijze wekte echter, toen zij bekend werd, algemeene afkeuring en gaf aanleiding dat velen, die geneigd waren zich onder de voorwaarden van het Charter in Nieuw-

Nederland neder te zetten, zich terugtrokken.[1] Sommige bewindhebbers dwongen intusschen hunne baatzuchtige ambtsbroeders om hun een aandeel in hunne patronaatschappen te geven, tot wier ontginning een gering getal landbouwers werden overgevoerd. Doch het bleek spoedig dat het den Patronen evenmin als der Compagnie om de bevolking en ontwikkeling der door hen in bezit genomene landstreken te doen was, maar dat zij zich insgelijks slechts voorstelden de hun geschonkene voorregten voornamelijk aan het drijven van een levendigen ruilhandel met de inboorlingen dienstbaar te maken. Zich beroepende op de vergunning om huiden te koopen op plaatsen, waar de Compagnie geen factorij bezat, wisten zij een aanzienlijk gedeelte van dezen handel aan zich te trekken en weigerden niet zelden de voorwaarden op te volgen, welke hun daarbij gesteld waren. De Compagnie wilde echter deze inbreuken op haar gezag niet dulden. De Directeur-Generaal MINNEWIT, ten onregte verdacht van haar monopolie niet krachtig genoeg te handhaven, werd teruggeroepen en door WOUTER VAN TWILLER vervangen, een onbekwaam, bekrompen en zwak man, wiens beste aanbeveling in zijne verwantschap tot een der bewindhebbers bestond. Met nieuwe instructiën voorzien en van een predikant en een schoolmeester vergezeld, vertrok deze in 1633 naar Nieuw-Nederland. Het bleek echter weldra dat hij ten eenenmale ongeschikt was om het gezag der Compagnie te handhaven. De Patronen, verontwaardigd over de beperking der gunstige voorwaarden, waaronder zij de kolonisatie aanvaard hadden, waren niet alleen weinig geneigd zich daaraan te onderwerpen, maar stoorden zich ook niet langer aan de voorschriften, die zij tot dusverre geëerbiedigd hadden. Zich als de wettige opvolgers der Indiaansche

---

1 DE VRIES, Korte Historiael ende Journaels aenteykeninge van verscheyden Voyagiens, 1655, bl. 162: „ende soo is door alle dese dispuyten het Land ondergehouden dat het niet gepeupeleerd is geworden, want daer waren doen ter tyd Liefhebbers genoegh die de Lande met Patronye wel gepeupeleert sonde hebbe, maer is altoos door de twist van de Bewindhebbers achter-gebleven, ende selver wildenser niet toe doen; want sy saghen liever een goede Buyt komen als van haer Colonien te spreken, maer 't Landt te peupeleeren ende de vrucht daer van getrocken hadde wel soo langh-durigh geweest."

hoofden beschouwende, van wie zij het land gekocht hadden, matigden zij zich den uitsluitenden handel in de door hen bezette-streken aan en ontzegden zelfs aan de beambten der Compagnie het regt om daarin hare belangen te behartigen. Deze beklaagde zich daarover bij de Staten-Generaal, terwijl de Patronen insgelijks in eene memorie hunne grieven uiteenzetteden. Het bleef echter bij vergaderingen en wisseling van stukken, zonder dat er een besluit genomen werd.

Intusschen waren deze oneenigheden hoogst verderfelijk voor den bloei der kolonie. De bron, waaruit zij voortkwamen, de zucht namelijk om door het opkoopen van bevervellen in korten tijd en met weinig moeite groote winsten te maken, deed den landbouw verwaarloozen. Want de kolonisten volgden op hunne beurt het voorbeeld, hun door de Compagnie en de Patronen gegeven, en verlieten hunne akkers, om ter sluik een voordeeligen ruilhandel te drijven. Op het eiland Manhattan en in de overige landstreken, waarover de Compagnie onmiddelijk gezag voerde, stond de landbouw daarenboven nog op zeer lagen trap. Na de overkomst der weinige Waldenzen, op hun verzoek derwaarts gevoerd, waren door haar geen pogingen tot verdere kolonisatie beproefd, zelfs niet toen de meeste Patronen, teleurgesteld met betrekking tot de ruime winsten, die zij zich hadden voorgespiegeld, en ongeneigd veel kapitaal in hunne ver afgelegene bezittingen te steken, hunne regten achtereenvolgens weder aan de Compagnie verkocht hadden. Bij gebrek van aanmoediging hadden bovendien weinig personen zich geneigd gevoeld uit eigen beweging naar Nieuw-Nederland te verhuizen. De talrijke beperkingen van handel en nijverheid, in het plakkaat van 1639 opgenomen, moesten wel iedereen afschrikken om zich naar eene landstreek te begeven, waar hij in de keuze zijner nering belemmerd was en niet eens vrijelijk over de vruchten van zijn arbeid beschikken kon. Nieuw-Nederland was dan ook in 1638, nadat de Compagnie er vijftien jaren het bewind over gevoerd had, nog bijna geheel onbebouwd. Er bevonden zich niet veel meer dan een zestal landhoeven rondom Nieuw-Amsterdam en evenveel in de nabijheid van fort Oranje,

hooger op aan de Hudson gelegen. Nog stonden overal de trotsche wouden in de onvruchtbare pracht van hun weelderigen groei. Nog wachtte de bodem te vergeefs op spade en ploeg, om den arbeid van den nijveren landman door rijke oogsten te beloonen.

Onder het wanbestuur van WOUTER VAN TWILLER, die aan zijne onderhoorigen het op ruime schaal nagevolgde voorbeeld gaf van zich ten koste der Compagnie te verrijken, ging Nieuw-Nederland niet veel vooruit. De landbouw leverde te weinig op om de kolonisten zelfs voor den hongerdood te bewaren, en de Compagnie, verpligt om hen kosteloos van levensmiddelen en andere benoodigdheden te voorzien, was minder dan ooit geneigd om nieuwe pogingen tot vermeerdering van hun aantal in het werk te stellen. Zij was hoofdzakelijk op uitbreiding van den handel in pelterijen bedacht, en begon ook de naburige Engelsche volkplantingen uit Holland van ossen, paarden en schapen en uit Westindië van tabak en zout te voorzien. Dit duurde tot de Schout-Fiscaal VAN DINCLAGE, een eerlijk en bekwaam man, die den moed had VAN TWILLER over zijne onverantwoordelijke handelwijze te onderhouden, door den Raad wegens insubordinatie tot verlies van zijn achterstallig tractement en terugkeer naar het vaderland veroordeeld werd. Hij gehoorzaamde aan dat vonnis, doch diende onmiddelijk na zijne aankomst in Holland eene memorie aan de Staten-Generaal in, waarbij hij hunne aandacht bij den ellendigen toestand der kolonie bepaalde en tevens op het gevaar wees, dat hare onafhankelijkheid wegens gemis aan voldoende bevolking van den kant der Engelschen bedreigde. Dit belangrijke stuk, welks voorstellingen niet konden geloochend worden, opende de oogen van 's lands regering voor de nalatigheid der Compagnie die, slechts onmiddelijk voordeel bedoelende, de belangen van Nieuw-Nederland ten eenenmale verwaarloosd had. Op herhaalden aandrang der Staten-Generaal werd de Directeur afgezet. Hunne gecommitteerden, in de Kamer van XIX werden gelast een naauwkeurig onderzoek naar den toestand der kolonie in te stellen. Het bleek daaruit, dat gebrek aan inwoners de voorname oorzaak van hare trage ontwik-

keling was en dat het verzuim der Compagnie, om nieuwe volkplanters aan te lokken en over te zenden, hun getal nog voortdurend had doen afnemen. Dringend werd haar dan ook aanbevolen, plannen tot bevordering der kolonisatie te beramen; doch het kostte moeite de bewindhebbers tot de eenige maatregelen over te halen, die in de gegevene omstandigheden baten konden: krachtige aanmoediging tot landverhuizing, vermeerdering der vrijheid van arbeid en openstelling van den handel. Na eenige onbeduidende veranderingen in het charter van 1629 te hebben voorgesteld, die door de Staten-Generaal als geheel onvoldoende werden afgekeurd, moesten zij eindelijk daartoe overgaan. In 1638 werd de handel op Nieuw-Nederland en langs de kusten van Florida tot New-Foundland voor alle kolonisten opengesteld. Ook het monopolie in pelterijen werd opgegeven. De vaart tusschen de volkplanting en het moederland bleef echter aan de schepen der Compagnie voorbehouden, voor zooverre het charter van 1629 haar niet reeds aan de Patronen had vergund.

Deze opheffing van een aanzienlijk gedeelte der beperkingen, welke de nijverheid der ingezetenen van Nieuw-Nederland gedrukt hadden, kwam echter aan de Staten-Generaal nog onvoldoende voor. Hunne gecommitteerden bleven ernstig op nog meer vrijheid aandringen en wisten eindelijk in 1640 te bewerken, dat de voorregten van het patronaatschap niet meer uitsluitend voor de participanten der Compagnie maar voor alle burgers der Republiek verkrijgbaar zouden zijn, die binnen den tijd van drie jaren de door hen ingenomene landstreek met vijftig kolonisten zouden bevolken. Hierdoor kon ieder het regt verkrijgen om, op de voorwaarden van het charter van 1629, met eigene schepen tusschen het moederland en de kolonie te varen, onder verpligting echter van onderweg geen last te breken. Aan ieder die, behalve zichzelven, vijf personen boven de vijftien jaren zou overvoeren, werd eene uitgestrektheid van tweehonderd morgen lands benevens het regt om te jagen en te visschen toegestaan. Bovendien werd het verbod om wollen, linnen of katoenen goederen te vervaardigen of eenige stof te weven, opgeheven. Mogt het getal

22*

der kolonisten zoo toenemen, dat er dorpen en steden ontstonden, dan zouden deze een eigen bestuur erlangen, hetwelk door den Directeur-Generaal, uit eene nominatie zou gekozen worden.

Het scheen der Compagnie thans met de bevordering der kolonisatie ernst te zijn. Om de overkomst van nijvere lieden nog meer aan te moedigen, bood zij vrijen overtogt aan alle landlieden aan, die met hunne familiën naar Nieuw-Nederland wenschten te vertrekken, met belofte hun daar voor den tijd van zes jaren eene van gereedschappen, paarden en vee wel voorziene boerderij tegen eene jaarlijksche pacht van honderd gulden en tachtig pond boter af te staan. Na verloop van dien tijd zouden de pachters al het vee mogen behouden, dat zij boven het ontvangene gewonnen hadden. Ook werden de landverhuizers, zoo zij het begeerden, op crediet met levensmiddelen, geld en andere benoodigdheden bijgestaan.

Het gewenschte gevolg dezer onderscheidene maatregelen liet zich niet lang wachten. Tot dusverre hadden de beambten en dienaren der Compagnie zich bijna niet met den landbouw bezig gehouden, maar waren in den regel na het verloopen van hun diensttijd naar het moederland teruggekeerd. Thans echter, nu zij vrijelijk met de Indianen en langs de kust handel zouden mogen drijven, maakten zij gretig van de verleende vergunning gebruik om land te ontginnen, tabak en koorn te planten en boerderijen op te rigten. Anderen lieten schepen bouwen om op Nieuw-Engeland of Virginië te gaan varen. Uit Holland kwamen verscheidene landlieden zich als pachters in Nieuw-Nederland nederzetten, terwijl ook enkele meer gegoede ingezetenen met hunne familiën en onderhoorigen zich aldaar gingen vestigen. De Engelsche volkplantingen droegen insgelijks tot vermeerdering der bevolking bij. In Massachusetts was de godsdienstige onverdraagzaamheid destijds tot zulk eene hoogte gerezen, dat allen, die het gevoelen der meerderheid niet wilden deelen, met gevangenis en verbanning werden bedreigd. Velen verlieten het ongastvrije land hunner inwoning om zich op het grondgebied der Westindische Com-

pagnie neder te zetten. Ook uit Virginië lokte de gunstige verandering in den toestand der kolonisten talrijke landverhuizers aan, die daar in ondergeschikte betrekkingen waren werkzaam geweest en nu van de gelegenheid, om zelven pachters of landeigenaars te worden, gretig gebruik maakten.

Treffend was de gunstige omkeer, die door dezen toevloed van krachtvolle, nijvere en ten deele gegoede bewoners in den toestand van Nieuw-Nederland werd te weeg gebragt. Men zag overal boerderijen bouwen en land ontginnen. Ongetwijfeld zou een voortdurende en steeds breeder wordende stroom van landverhuizing de kolonie binnen weinige jaren tot eene voor de Vereenigde Gewesten zeer belangrijke en winstgevende bezitting verheven hebben, indien het der Compagnie werkelijk ernst was geweest op den ingeslagen weg voort te gaan. Zij had echter slechts noode en tegen haar zin aan den aandrang der Staten-Generaal toegegeven en zoodra dezen, op hare beloften vertrouwende, hunne aandacht weder op andere aangelegenheden gerigt hadden, kwam zij allengs op de haar afgedwongen maatregelen terug. [1] Het aanbod van vrijen overtogt werd ingetrokken en zelfs geen stuk vee ten behoeve der landbouwers kosteloos over-

---

[1] Vertoogh van Nieu-Neder-Laut, 1650, bl. 26: „Haddemen de eerste exemptien rechtsinnich betracht ghelyckse te leggen, en niet met singuliere insichten gepracticeert, gewis daer souden haer meer Liefhebbers van Nieuw Nederlant beneerslicht hebben dat te bevolcken, en in te nemen; de andere Clausulen ooc diemen heeft weten in te voeren, hebben de particuliere altyt den moet benomen en onderghehouden, soo dat sy van die der kennisse van hadden onderrecht zynde, niet dorsten bestaen. 't is wel waer, dat de Compagnie wel eenighe persoonen heeft overghevoert, maer niet daer by ghecontinueert, soo dat het weynich voordeel ghedaen heeft; het hadde oock gheen rechten aengangh, want het geschiede of der gheen meeninghe by ware gheweest. — De Compagnie — — heeft niet ghewilt dat ons eygen Natie het Landt soude innemen. — — Wy souden niet kunnen bedencken wat al practycken daer versonnen zijn, om eyghen ende particulier proffijt te doen, en om het Landt te bevolcken is weynigh ghedocht, wy zwijghen ghedocht, men heeft het volck noch daer boven verjaecht door harde en ouredelycke Procedueren, daer haer E. E. nochtans ordre gaven, want aen den Directeur Kieft is gheschreven van de Bewinthebbers dat hy soude daer gheen faute was actie soecken, en een halve faute voor een heele reeckenen, en soo voorts." Zie voorts mijne Voorlezingen enz. bl. 40, 139 vv.

gevoerd. Integendeel, nu zij den alleenhandel in pelterijen had moeten opgeven, zag zij in iederen nieuwen volkplanter een mededinger, die de haar toekomende winsten verminderen zou, en zij haastte zich dus de nadeelige gevolgen harer vrijgevigheid zooveel mogelijk te voorkomen. De zoogenaamde grondbrieven, die de nieuw aangekomenen als eigendomsbewijzen van het door hen ingenomen land ontvingen, werden alleen uitgereikt onder voorwaarde, dat men zich aan alle reeds bestaande of later in te voeren belastingen onderwerpen zou. Korten tijd daarna werden zij, onder voorwendsel van eenig gebrek in den vorm, weder opgeëischt, en bij de teruggave vond men den oorspronkelijken tekst vermeerderd met bepalingen, die het eigendomsregt aanmerkelijk beperkten. Werken van algemeen nut werden niet ondernomen. Kerken of scholen werden nergens opgerigt, niettegenstaande de Compagnie zich verbonden had in beide behoeften te voorzien. Een zelfstandig gemeentebestuur of eigene regtbank werd aan geen volkplanting, hoe ver ook van de hoofdplaats verwijderd, toegestaan. In het kort, niets werd verzuimd om de opkomende kolonisatie tegen te gaan; en dit opzet werd volkomen bereikt, daar iedereen werd afgeschrikt om zich onder zulke ongunstige omstandigheden in Nieuw-Nederland te vestigen. De ontginning van den vruchtbaren bodem bleef dus bij gebrek aan handen weder stilstaan, daar de Compagnie evenzeer nalatig bleef om, gelijk zij beloofd had, door aanvoer van negerslaven in de behoefte aan arbeiders te voorzien. [1]

Het was der Compagnie vooral te doen om den uitvoerhandel, dien zij zich verpligt had gezien voor de kolonisten vrij te stellen, weder in handen te krijgen. Alle voor uitvoer bestemde goederen moesten eerst te Nieuw-Amsterdam gebragt en aldaar opgeschreven worden, doch de bewindhebbers hadden beloofd ook andere plaatsen aan te wijzen, van waar de uitvoer geoorloofd zou zijn. Met opzet werd dit echter verzuimd, ten einde den particulieren handel te belemmeren, en daardoor niet alleen de ontwikkeling van

---

[1] Vgl. mijne Voorlezingen enz. bl. 47 en aant. VII op bl. 141.

den landbouw maar zelfs de vestiging van nijvere lieden op gunstig gelegen plaatsen tegengehouden. Terwijl in het plakkaat van 1640 een uitvoerregt van tien percent op pelterijen en van vijf op alle overige waren gesteld was, werd het laatste langzamerhand tot zestien verhoogd. Met de uiterste gestrengheid werd dit regt ingevorderd, en het waar of voorgewend verzuim van allerlei belemmerende voorschriften dikwerf met verbeurdverklaring van schip en lading gestraft. Zoover ging zelfs de hebzucht, dat de Compagnie niet zonder grond verdacht werd van valsche maten te gebruiken. Er was slechts ééne plek in Nieuw-Nederland, die langzaam maar geregeld in bevolking en welvaart vooruitging, het patronaatschap namelijk van den bewindhebber KILIAEN VAN RENSSELAER, die in tegenstelling van de meesten zijner ambtgenooten inzag dat de landbouw zich zonder landbouwers niet ontwikkelen kan. Zijne landerijen waren nabij het fort Oranje aan de Hudson gelegen. Om kolonisten aan te lokken, liet hij aan beide zijden der rivier woonhuizen, schuren en stallen bouwen en spaarde geen geld om die behoorlijk van vee, paarden en schapen benevens de noodige landbouwwerktuigen te voorzien. Deze boerderijen werden op zeer gunstige voorwaarden verhuurd, terwijl de Patroon tevens op zich nam, tegen eene geringe verhooging der huur, voor boerenknechts te zorgen. Daarentegen was de huurder gehouden zijn oogst allereerst aan den Patroon ter koop aan te bieden en zijn koorn door diens molen te laten malen; doch deze heerlijke regten, met gematigdheid uitgeoefend, legden aan de ontwikkeling der kolonie slechts geringe hinderpalen in den weg. Ook werd de pelterijhandel, deels met toestemming deels met oogluiking van den Patroon, door de volkplanters op ruime schaal gedreven en vermeerderde hunne welvaart. Nu en dan keerden enkelen tijdelijk naar het moederland terug en verspreidden daar de gunstigste berigten omtrent den bloei hunner landstreek. Weldra ontstond er eene buurt, die de oorsprong werd der tegenwoordige stad Albany, en waar reeds in 1643 door de zorgen van den Patroon eene kerk gebouwd en een predikant beroepen werd.

Hoe weinig zorg de Westindische Compagnie voor de belangen der kolonisten droeg, was bovendien gebleken uit de keuze van den man, bestemd om de nieuwe door de Staten-Generaal afgedwongene maatregelen in werking te brengen. WILLEM KIEFT, die in 1638 WOUTER VAN TWILLER als Directeur-Generaal vervangen had, was een bankroetier, wiens beeldtenis te la Rochelle in Frankrijk aan de galg was gespijkerd, en die zelfs beschuldigd werd zich bedriegelijk gelden te hebben toegeëigend, die hem als losprijs van ongelukkige christenslaven in Turkije waren toevertrouwd. Voorzigtigheid en overleg waren hem even vreemd als ware belangstelling in het lot der kolonisten. Opgeblazenheid over zijn onbeperkt gezag en onverstandig doordrijven moesten bij hem de rol van heerscherstalenten en vastheid van wil vervullen. Door eigenzinnigheid en wraakgierigheid wikkelde hij de kolonie in een krijg met de tot dusverre bevriende Indianen, die van 1641 tot 1645 voortwoedde en waarin de meeste boerderijen in den omtrek van Nieuw-Amsterdam verwoest werden, terwijl de Nederlandsche bevolking van drieduizend tot duizend zielen verminderderde. Om de verantwoordelijkheid zooveel mogelijk van zich af te schuiven, had hij intusschen een en andermaal de familiehoofden en vrije kolonisten bijeen geroepen om vertegenwoordigers te benoemen, die met hem de beste maatregelen konden beramen om de Indianen tot onderwerping te brengen. Wel had hij zich nimmer aan hunne meening gestoord, wanneer die niet met zijne plannen strookte, [1] maar hij had daardoor toch aan de burgers een orgaan verschaft, door welks tusschenkomst zij hunne grieven en wenschen aan de regering bekend konden maken, en het was terstond gebleken, dat

[1] Vertoogh van Nieu-Neder-Lant, bl. 34: „De twaelf mannen, en daer na de acht hadden in gerechtsaecken noch stem, noch advys; maer sy waeren ten opsien van den oorloch ende eenighe andere voorvallende saecken ghekosen, om als Deckmantel en cattepooten te dienen; anders quamen in gheen Consideratie, en werden weynich geacht, als sy tegens des Directeurs meeninge yetwes verstonde; die sich doch inbeelde, ofte immers andere wilde doen gheloven, als Souverain te wesen, ende dat alles in zyne handt absoluyt stond te doen en te laten, en hy bedochte weynich dat het behoudt van het volck de hoochste wet was."

zij die gelegenheid niet ongebruikt wilden laten voorbijgaan. Inderdaad was er overvloedige reden tot beklag. Om van den Raad, die volgens het charter van 1629 den Directeur-Generaal ter zijde moest staan, geheel onafhankelijk te zijn, had KIEFT bij zijne aankomst daarin slechts één persoon benoemd en bovendien aan dezen slechts één, aan zichzelven daarentegen twee stemmen toegekend, zoodat hij verzekerd was altijd de meerderheid aan zijne zijde te hebben. Daar echter de menigvuldige aangelegenheden der kolonie onmogelijk alleen door beiden bestuurd konden worden, droegen zij hunne magt op onderscheidene punten, bepaaldelijk in de regtspraak, aan ondergeschikte beambten over, die te afhankelijk waren om zich tegen den wil van den Directeur-Generaal te kunnen verzetten. Beroep op de bewindhebbers werd niet toegelaten. Natuurlijk was hierdoor de ontevredenheid der kolonisten in hooge mate opgewekt, en zoodra KIEFT hen een twaalftal mannen had laten kiezen, om met hem middelen tot herstel van vrede en veiligheid te beramen, dienden dezen bij hem eene eerbiedige memorie in, waarin zij op verbetering van het bestuur aandrongen. Met beroep op de burgerlijke vrijheid, die in het moederland heerschte, en op de beloften der Compagnie, verzochten zij hoofdzakelijk dat elk dorp een eigen bestuur mogt hebben; dat de Raad minstens uit vijf personen zou bestaan, waarvan er jaarlijks twee zouden uitvallen, wier plaatsen door eene keuze uit de twaalf volksvertegenwoordigers zouden worden aangevuld; dat niet door de ondergeschikte ambtenaren maar door den Raad zelven regt zou worden gesproken; en dat alle vrije volkplanters het regt zouden hebben om de aankomende schepen te bezoeken en, tegen betaling van de verschuldigde recognitie, goederen te vervoeren werwaarts zij wilden. [1]

---

1 De zucht naar handelsvrijheid werd aangewakkerd door den gunstigen toestand, waarin de Engelsche koloniën tot 1651 bleven verkeeren. In 1641 hadden de volkplanters in Virginië zich met goed gevolg tegen eene poging verzet om hunne handelsbetrekkingen tot het verkeer met het moederland te beperken, en daarbij handelsvrijheid het bloed en leven van elk gemeenebest genoemd. ROSCHER, Kolonien, p. 244.

Daar hij de medewerking der Twaalf-mannen nog niet ontberen kon, gaf KIEFT aanvankelijk een wel ontwijkend maar toch niet ongunstig antwoord; doch hij liet hun tevens gevoelen dat hunne roeping geenszins medebragt om hem in andere zaken advies te geven, dan waarvoor zij uitdrukkelijk gekozen waren; en zoodra de toerustingen voor den veldtogt tegen de Indianen gereed waren, verbood hij hun op lijfstraffe om zonder zijne uitdrukkelijke toestemming weder bijeen te komen of volksvergaderingen te houden, tot reden gevende, dat zulke bijeenkomsten gevaarlijke gevolgen konden hebben en zoowel met de belangen der kolonie als met zijn eigen gezag in strijd waren. Het duurde echter niet lang of de nood, waarin de kolonie ten gevolge der voortdurende vijandelijkheden der verbondene Indiaansche stammen verkeerde, dwong hem andermaal acht vertegenwoordigers te laten kiezen, die wekelijks met hem zouden zamenkomen, om de beste maatregelen voor het welzijn der kolonie te beramen. Deze Acht-mannen, weldra bespeurende dat zij even weinig invloed hadden als vroeger de Twaalfmannen, gingen reeds verder dan deze en schreven brieven zoowel aan de bewindhebbers als aan de Staten-Generaal, waarin zij den rampzaligen toestand der kolonie afschilderden en dringend om bijstand verzochten. Zij drukten daarbij op de omstandigheid dat de Engelschen reeds op hunne schoone, vruchtbare en bijzonder gunstig gelegene landstreek begeerige oogen geslagen hadden en zich daarvan waarschijnlijk weldra zouden meester maken, wanneer de grond bij gebrek aan veiligheid en bevolking onbebouwd bleef; en inderdaad, reeds in 1633 waren de Engelschen begonnen zich op plaatsen aan de rivier de Connecticut te vestigen, die door de Compagnie van de Indianen waren aangekocht, doch waar nog nimmer door eenig Nederlander de spade in den grond was gestoken. [1]

---

[1] DE VRIES, t. a. p. bl. 150, verhaalt dat hij, in 1639 die streek bezoekende, daar reeds de steden Hartfort met meer dan 100 en New-Haven met 300 huizen vond. „Ick daer komende, wierde by de Engelse Governeur te Gast genoodight, dien ick over de Taffel sittende verhaelden, dat het qualyck gedaen was de Com-

De Westindische Compagnie was echter destijds buiten magte hare kolonie, ook wanneer zij het ernstig gewild had, bij te staan. Hare Kamers waren oneenig, wantrouwend jegens elkander en geheel van geld ontbloot. Een wissel van nog geen drieduizend gulden, door KIEFT op de Amsterdamsche Kamer getrokken, kwam met protest van non-acceptatie terug. Daar ook in Nieuw-Nederland alle beschikbare fondsen waren uitgeput, stelde KIEFT aan de Acht-mannen voor een accijns op het bier te heffen, dat te Nieuw-Amsterdam door verscheidene burgers gebrouwen werd, ten einde met de opbrengst de soldij der Engelsche soldaten te betalen, die hij tot bescherming der kolonisten in dienst genomen had. Hoezeer de bevoegdheid van den Directeur-Generaal om belastingen op te leggen ontkennende, gaven de Acht-mannen hunne toestemming tot het uitschrijven eener tijdelijke belasting, zoolang de Compagnie, die volgens haar octrooi en hare eigene charters tot verdediging der volkplanting verpligt was, nog geen hulptroepen gezonden zou hebben. Toen echter een korps van honderddertig soldaten, dat uit Brazilië terugkeerde, door den Gouverneur van Curaçao naar Nieuw-Nederland gezonden en aldaar aangekomen was, achtten zij de verdere heffing van den accijns volkomen onwettig. Men besloot derhalve de betaling te weigeren, doch de onwilligen werden voor de regtbank gedaagd en, gelijk te verwachten was, in het ongelijk gesteld. De Acht-mannen zonden daarop andermaal eene missive aan de bewindhebbers, waarin zij ernstig op de terugroeping van KIEFT aandrongen. Ook de Staten-Generaal begonnen zich thans weder met de aangelegenheden van Nieuw-Nederland te bemoeijen en droegen in 1645 aan de Rekenkamer op daaromtrent een verslag uit te brengen. Nog nimmer waren de wrange vruchten van het wanbestuur der Compagnie in zulk een helder licht gesteld, als daarin geschiedde. Het bleek dat zij, niettegen-

---

panies Landen met gheweld te nemen, die sy selver gekocht ende betaeld hadde; gaf my tot antwoordt, dat de landen leedigh lagen, ende wy menigh Jaer daer geweest waren en daer gansch niet toe en dede, dat het sonde waer sulcke kostelycken Land onghebouwt te laten, dat sulcken schoone Koorn voort bracht."

staande hare onafgebrokene pogingen om de kolonie uitsluitend aan hare handelsbelangen dienstbaar te maken, hare baatzuchtige politiek ten slotte met een aanzienlijk geldverlies had geboet, daar de rekening der ontvangsten en uitgaven van 1626 tot 1645 met een nadeelig saldo van meer dan een half millioen gulden sloot. Bij de bewindhebbers rees dien ten gevolge de vraag op, of het niet raadzaam zou zijn om van het oppergezag over Nieuw-Nederland afstand te doen. Daar de Compagnie echter in hare onderscheidene charters beloofd had de kolonisten te beschermen en te verdedigen, en er bovendien gegronde hoop op verbetering scheen te bestaan, begreep men dat zij hare belangrijke bezitting bezwaarlijk kon laten varen. Na veelvuldige beraadslagingen werd eindelijk besloten een geheel ander stelsel te huldigen, dan tot nog toe geheerscht had. In 1639 was de binnenlandsche handel in de kolonie vrijgegeven, doch de vrachtvaart tusschen haar en het moederland nog aan de schepen der Compagnie en van enkele bevoorregte personen voorbehouden. Thans werd deze voor alle bijzondere kooplieden opengesteld, onder verpligting van regtstreeksche vaart tusschen beide landen. Ook de handel op Brazilië en Westindië werd aan de kolonisten vergund. De opbrengst van belastingen, waaronder de in- en uitgaande regten de eerste plaats innamen, zou voortaan de hoofdbron van de inkomsten der Compagnie uitmaken. Zooveel mogelijk zouden de kolonisten worden aangespoord om dorpen en steden te stichten, die in den Raad van Nieuw-Nederland afgevaardigden zouden mogen zenden.

In plaats van KIEFT werd thans PETRUS STUYVESANT, vroeger Directeur der kolonie van Curaçao, als Directeur-Generaal naar Nieuw-Nederland gezonden. In vastberadenheid, energie, eerlijkheid en kunde zijne voorgangers verre overtreffende, was hij echter evenmin als deze geneigd de behoefte der kolonisten aan burgerlijke vrijheid te erkennen en hun streven naar een aandeel in het bestuur te bevredigen. Zoowel op het gebied van de kerk als van den staat was hij een voorstander van onbeperkt gezag en lijdelijke

gehoorzaamheid. Twee der voormalige Acht-mannen, die eene petitie hadden ingediend, waarbij zij eerbiedig verzochten dat KIEFT ter verantwoording mogt geroepen worden, werden door hem wegens hoogverraad voor de regtbank gedaagd en tot veëljarige verbanning en zware geldboeten veroordeeld.[1] Bovendien hield hij den accijns op het bier, dien zijn voorganger willekeurig had laten voortduren, niet slechts in stand, maar voegde er eigenmagtig eene belasting op wijnen en likeuren bij. Om de daardoor opgewekte ontevredenheid eenigermate te temperen, besloot hij echter aan de kolonisten eene vertegenwoordiging toe te staan. De inwoners van het eiland Manhattan en van drie naburige gehuchten, Breuckelen, Amersfoort en Pavonia geheeten, werden uitgenoodigd eene nominatie van achttien personen op te maken, waaruit STUYVESANT er negen zou kiezen. Dezen zouden hem in alle gewigtige gevallen met hunnen goeden raad ter zijde staan en in burgerlijke zaken regt spreken. Zij mogten echter alleen vergaderen, wanneer zij daartoe werden opgeroepen. Jaarlijks zouden zes van hen aftreden en uit eene nominatie van twaalf, door het collegie zelf aan te bieden, vervangen worden.

Met ijver volbragten de Negen-mannen de hun opgelegde taak en ondersteunden den Directeur-Generaal in zijne pogingen tot verbetering en verfraaijing van Nieuw-Amsterdam, tot herstel der kerk en tot inrigting van een behoorlijk schoollokaal. Voor deze en andere werken van algemeen belang achtten zij zich bevoegd geldelijke bijdragen van de burgerij te vorderen; maar zij weigerden in eene belasting toe te stemmen, wier opbrengst tot versterking van het fort moest dienen, daar de Compagnie naar regt en billijkheid gehouden was uit eigen middelen voor de veiligheid der kolonie te zorgen.

Het duurde echter niet lang of de Negen-mannen achtten het hun pligt om STUYVESANT op de nadeelige gevolgen

---

1 Volgens het *Vertoogh*, bl. 40, zou STUYVESANT gezegd hebben: „De Boere-Reeckels souden in toekomende myn oock soo trachten te bruijen, maer ick sal het nu soo wel maecken, dat sy haer buyck in toekomende vol sullen hebben."

opmerkzaam te maken, welke zijne strenge opvolging van de voorschriften der Compagnie op de kolonie uitoefende. Van alle onmiddelijke voordeelen beroofd, die vroeger uit haar monopolie voortvloeiden, was zij er thans voornamelijk op bedacht de haar nog toekomende inkomsten zooveel mogelijk te vermeerderen. De schulden der kolonisten wegens voorschotten van allerlei aard werden gestrengelijk ingevorderd, niettegenstaande de oorlog met de Indianen velen van alles had beroofd. Voor de betaling der tienden werd geen uitstel meer gegeven. Bovenal echter zocht men de in- en uitgaande regten aan dat doel dienstbaar te maken, en voerde die zelfs tot dertig percent der waarde op. Het gevolg dier onderscheidene maatregelen bestond niet alleen in veler achteruitgang en verarming, maar ook in kwijning van den handel. De gretigheid, waarmede STUYVESANT van elk voorwendsel gebruik maakte om de regten te verhoogen en de ingevoerde goederen verbeurd te verklaren, werd niet alleen in Nieuw-Engeland maar zelfs in Westindië bekend en schrikte de koopvaardijschepen af om Manhattan aan te doen. Te vergeefs drongen echter de Negen-mannen bij den Directeur-Generaal op wijziging van het door hem gevolgde stelsel aan. Hij beriep zich op de bevelen der bewindhebbers, die hij niet mogt overschrijden. Eindelijk besloten zij om afgevaardigden naar het moederland te zenden, ten einde andermaal op de tusschenkomst der Staten-Generaal aan te dringen In het eerst schonk STUYVESANT zijne goedkeuring aan dit plan, doch vorderde weldra dat de geheele uitvoering aan hem zou worden overgelaten. Toen de Negen-mannen verklaarden hiermede geen genoegen te kunnen nemen, werd hun verboden de kolonisten bijeen te roepen om over de zending naar Holland te spreken; en toen zij daarop huis aan huis rondgingen om met hunne medeburgers te raadplegen, werd de woning van hunnen secretaris VAN DER DONCK in zijne afwezigheid doorzocht en al zijne papieren in beslag genomen, terwijl hij zelf den volgenden dag gevangen gezet en bij vonnis van den Raad uit het collegie der Negen-mannen verwijderd werd.

Door dezen tegenstand niet ontmoedigd, stelden deze in

overleg met de voornaamste ingezetenen eene Memorie[1] op, die hunne wenschen bevatte, en begeleid werd door een Vertoog, waarin de toestand van Nieuw-Nederland en de tot dusverre door de Compagnie gevolgde politiek naar waarheid werden afgeschilderd. Op drie zaken drongen zij voornamelijk aan. Vooreerst achtten zij het onmogelijk dat de kolonie tot eenigen bloei zou kunnen komen onder het bestuur der Compagnie, die gedurende een veeljarig bezit de belangen harer overzeesche onderdanen ten eenenmale verwaarloosd had. Zij verlangden daarom dat de Staten-Generaal Nieuw-Nederland onder hun onmiddelijk gezag zouden brengen en voor de overkomst van landverhuizers zorg zouden dragen. In de tweede plaats spraken zij hunne overtuiging uit, dat bevolking en welvaart met burgerlijke en handelsvrijheid in onafscheidelijk verband staan, en verlangden derhalve, nevens een eigen bestuur, verlaging der tolregten en opheffing der verpligting om alleen naar het moederland uit te voeren. Eindelijk drongen zij er op aan, dat de geschillen met de Engelsche volkplantingen spoedig tot een einde gebragt en de wederzijdsche grenzen afgebakend zouden worden, opdat zij in vrede en veiligheid hunne belangen zouden mogen behartigen.

VAN DER DONCK, die hoogst waarschijnlijk zoowel de Memorie als het Vertoog gesteld had, vertrok nu in den zomer van 1649 met twee zijner medeleden naar het moederland. Zonder zich om de bewindhebbers der Westindische Compagnie te bekommeren, begaven zij zich onmiddelijk naar 's Gravenhage om hunne belangrijke stukken in handen der Staten-Generaal te stellen, terwijl zij tevens het Vertoog[2] in het licht gaven, ten einde de publieke opinie voor zich te winnen. De mededeelingen der door STUYVESANT verbannen Acht-mannen, die in het moederland herstel van het hun aangedane onregt gezocht en gevonden hadden, droegen niet

---

[1] Bijlage XVI. Deze Memorie is reeds in eene Engelsche vertaling afgedrukt in The documentary history of the State of New-York, Albany 1849—1851, I, p. 595 en daaruit overgenomen in mijne Voorlezingen, bl. 148 vv.

[2] Zie den volledigen titel hierachter, in de Chronologische lijst.

weinig bij om zoowel de Staten-Generaal als de natie van de gegrondheid hunner grieven en de juistheid hunner beweringen te overtuigen. Nieuw-Nederland werd nu een onderwerp van algemeene belangstelling en de hoop op verandering in de koloniale politiek der Compagnie wekte bij velen den lust op, om zich aan de vruchtbare oevers van de Hudson of de Delaware neder te zetten. Naauwelijks waren de afgevaardigden eenige maanden in Holland, toen reeds tweehonderd personen derwaarts vertrokken; en zoo de Compagnie meer scheepsruimte beschikbaar had willen stellen, zouden zij weldra door een groot aantal landbouwers en boerenknechts gevolgd zijn geworden. Doch de bewindhebbers waren ook nu nog meer geneigd den stroom der landverhuizing tegen te houden dan te bevorderen. Met moeite kreeg VAN DER DONCK vergunning om voor rekening der Compagnie nog tweehonderd personen in te schepen.

Intusschen had de commissie der Staten-Generaal voor de zaken van Nieuw-Nederland eene Provisionele Order opgemaakt, waarin de Compagnie gelast werd de billijke wenschen der kolonisten in te willigen, maar het duurde nog geruimen tijd eer daaraan voldaan werd. De bewindhebbers der Amsterdamsche Kamer, ontevreden over de openbaarheid, welke aan hun wanbestuur gegeven was, en gebelgd over de herhaalde tusschenkomst der Staten-Generaal, waren niet geneigd terstond voor den aandrang der openbare meening te zwichten. Ten einde hun invloed op 's lands regering te vergrooten, verzochten zij aan de burgemeesters van Amsterdam hunne zaak in de Staten van Holland voor te staan en hen te handhaven tegenover „eenige oproerige onderdanen, die alleen over onderdrukking klaagden om alle gezag van zich af te kunnen schudden." De Negen-mannen, door STUYVESANT uit kleingeestigen wrevel van hunne afzonderlijke bank in de kerk te Nieuw-Amsterdam ontzet, zagen zich verpligt nog verscheidene missiven naar het moederland te zenden, eer zij den magtigen tegenstand van de Amsterdamsche bewindhebbers en regenten overwinnen konden. Doch toen ook de overige Kamers de zijde der kolonisten kozen en zich voor krachtige bevordering der landverhuizing en uitbreiding

der handelsvrijheid verklaarden, zagen de bewindhebbers zich gedrongen toe te geven, zoo zij het bestuur over Nieuw-Nederland niet wilden verbeuren. In April 1652 werd het uitvoerregt op tabak opgeheven, de prijs voor den overtogt van landverhuizers aanmerkelijk verminderd, de slavenhandel aan de kolonisten vrijgelaten, en aan de ingezetenen van Nieuw-Amsterdam vergund een eigen bestuur, uit Burgemeester, Schout en Schepenen bestaande, te kiezen.

Sedert dien tijd is de kolonie een beter tijdperk ingetreden. Het Vertoog der Negen-mannen en de onafgebroken ijver van VAN DER DONCK, die in 1655 eene merkwaardige *Beschryvinge van Nieuw-Nederlant* in het licht gaf, verspreidden de kennis van hare vruchtbaarheid, hare gunstige ligging en hare menigvuldige bronnen van bestaan door het geheele moederland, terwijl de opheffing der voornaamste belemmeringen, die zoolang de ontwikkeling der nijverheid verhinderd hadden, niet langer afschrikte om er zich te vestigen. De oorlog met Engeland, die in 1652 uitbrak, bragt wel eene tijdelijke staking in de landverhuizing te weeg, doch zoodra de vrede in 1654 gesloten was, werd op nieuw aan alle handwerkslieden en boeren, die door arbeid in hun onderhoud konden voorzien, vrije overtogt toegestaan. Velen, die zich vroeger te vergeefs hadden aangemeld, maakten thans van deze gunstige gelegenheid gebruik, en hun getal zou nog grooter zijn geweest, wanneer de bewindhebbers, bij wie de kosten van overvoer zeer zwaar bleven wegen, voortdurend dezelfde vrijgevigheid hadden betoond. Intusschen nam de bevolking van Nieuw-Nederland thans regelmatig toe. Hier en daar verrezen vlekken en dorpen, en naast den landbouw en den handel begon zich ook de fabrieksnijverheid te verheffen. Zelfs namen de voortbrengselen van den grond zoozeer in omvang en waarde toe, dat de Compagnie in 1659 op ernstigen aandrang der ingezetenen van Nieuw-Amsterdam den uitvoer naar Frankrijk, Spanje, Italië en de Caraibische eilanden vrijstelde. [1]

---

[1] Alleen de bevervellen waren hiervan uitgezonderd. Zij moesten regtstreeks naar Amsterdam gevoerd worden.

Het kon nu niet anders of de toeneming van bevolking, bedrijvigheid en welvaart moest het verlangen der kolonisten naar autonomie verdubbelen. Reeds in het charter van 1640 was deze hun toegezegd, maar noch de Compagnie noch de Directeurs-Generaal waren gezind zich met de uitvoering dier belofte te haasten. Staatkundige vrijheid kwam hun voor eene inbreuk te maken op hun geliefkoosd onbeperkt gezag, en slechts noode en na herhaalden aandrang gingen zij er toe over om de wenschen hunner onderdanen te bevredigen. Zeer merkwaardig is in dit opzigt hetgeen in 1653 voorviel. Daar de oorlog met Engeland destijds de kolonie in gevaar bragt, terwijl de Compagnie voor hare veiligheid geen genoegzame zorg droeg, had STUYVESANT teregt ingezien van hoeveel belang het voor de regering was, van de welwillendheid en medewerking der ingezetenen verzekerd te zijn, en dien ten gevolge vertegenwoordigers der voornaamste plaatsen tot eene vergadering te Nieuw-Amsterdam bijeengeroepen, ten einde gezamenlijk middelen tot verdediging te beramen. Zij maakten terstond van de gunstige gelegenheid gebruik om hunne grieven en wenschen te doen kennen en deelden aan STUYVESANT den inhoud mede van eene memorie aan de Staten-Generaal, [1] die zij eenparig goedgekeurd en allen onderteekend hadden en waarover zij zijn gevoelen verlangden te kennen. Zij verklaarden daarin als getrouwe onderdanen zich volkomen te onderwerpen aan de Staten-Generaal en alle wetten en verordeningen, door dezen uitgevaardigd, te zullen gehoorzamen. Daar zij echter geen veroverd land of wingewest bewoonden, maar met hun vrijen wil zich in Nieuw-Nederland gevestigd en ten koste van velerlei opofferingen en ontberingen het land ontgind en steden en dorpen gesticht hadden, zoo meenden zij aanspraak te kunnen maken op dezelfde voorregten, die de inwoners van de Republiek der Vereenigde Nederlanden genoten, en reken-

---

1 De memorie is waarschijnlijk door STUYVESANT achtergehouden, daar zij op het Rijksarchief niet aanwezig is. Zie eene Engelsche vertaling bij O'CALLAGHAN, t. a. p. II, p. 243, en in mijne Voorlezingen over de Gesch. der Nederl. volkpl. in N. Amerika, bl. 156 vv.

den zich bevoegd om, behoudens allen eerbied voor hunne wettige overheid, deze bekend te maken met hetgeen hunne welvaart tegenhield. Na deze inleiding noemden zij zes punten op, waarin zij verandering wenschten. Vooreerst achtten zij het onbestaanbaar met den aard eener goede regering, strijdig met de beginselen van het Nederlandsche staatsbestuur en onverdragelijk voor elk vrijgeboren man, dat het uitsluitende en onbeperkte gezag over leven, vrijheid en eigendom aan één of weinige personen toekwam, die naar willekeur wetten en verordeningen mogten maken. Ten tweede verklaarden zij, dat de Compagnie hen zonder bescherming liet tegen de aanvallen hunner vijanden. Ten derde verlangden zij, dat elke plaats zijn eigen bestuur zou hebben. Ten vierde wezen zij op de omstandigheid, dat oude en in onbruik geraakte verordeningen niet werden afgeschaft, zoodat zij buiten staat waren hunne regten en verpligtingen behoorlijk te kennen. Eindelijk beklaagden zij zich in de vijfde en zesde plaats over de willekeur der koloniale regering in het uitgeven van landen en het toestaan van bijzondere voorregten, waarbij sommigen grootelijks benadeeld, anderen bovenmate bevoordeeld werden.

Het behoeft naauwelijks gezegd te worden welken indruk dit stuk op STUYVESANT maakte. Hij beschuldigde de vertegenwoordigers van oproerige en verraderlijke bedoelingen, ontbond hunne vergadering en verbood hun op straffe van arbitraire correctie om weder bijeen te komen. Niettemin ging hij er zelf reeds in het volgende jaar toe over, om aan sommige dorpen op het Lange Eiland schepensbanken toe te staan, deels om hunne krachtige medewerking tot afwering van een aanval der Engelschen te beloonen, deels om aan het Hollandsche element aldaar meer invloed te verschaffen tegenover de Engelsche uit Massachusetts overgekomene inwoners, aan wier nederzettingen reeds KIEFT zich verpligt had gezien dezelfde autonomie toe te kennen, die zij vroeger bezaten. Ook het regt om accijnsen te heffen, dat de Compagnie tot dusverre te Nieuw-Amsterdam had uitgeoefend, werd eindelijk aan die stad afgestaan en het bestuur over het Hollandsch district van het Staten-Eiland

aan een Hof toevertrouwd, uit afgevaardigden der onderscheidene dorpen zamengesteld. Vooral nadat KAREL II in 1660 den troon van Engeland bestegen had en het meer en meer bleek, niet alleen dat de naburige Engelsche volkplantingen van verlangen brandden om zich over het grondgebied van Nieuw-Nederland uit te breiden, maar ook dat de Engelsche regering geneigd was hunne wederregtelijke aanspraken en bedoelingen te ondersteunen, werd niets verzuimd om de kolonisten tevreden te stellen en de landverhuizing op ruime schaal aan te moedigen. Uitgewekene Hugenoten, Waldenzen en Duitschers, waarmede de Vereenigde Gewesten destijds als opgevuld waren, werden bij honderdtallen naar Amerika overgevoerd. Zoo klom de bevolking onder STUYVESANT's bestuur van twee tot tienduizend zielen, wier godsdienstvrijheid ook door de Compagnie in bescherming werd genomen. Toen hij op aandrang der predikanten te Nieuw-Amsterdam aan de Lutherschen, Mennonieten en Kwakers zoowel de huiselijke godsdienstoefening als de openbare prediking verbood en de overtreders zijner bepalingen met zware boeten, gevangenis, dwangarbeid en verbanning straffen liet, vermaanden de Amsterdamsche bewindhebbers hem om met zachtheid te werk te gaan en althans de gewetensvrijheid aan geen banden te leggen. „Laat iedereen," schreven zij, „ongehinderd blijven, zoolang hij zich zedig en vredelievend gedraagt, zoolang hij niemand schaadt en zich niet tegen de overheid verzet. Dit beginsel van staatswijsheid en verdraagzaamheid is door de regering dezer stad steeds gehuldigd geworden, en het gevolg is geweest dat de vervolgden en onderdrukten uit alle landen naar deze vrijplaats zijn zamengevloeid. Treed dus in hare voetstappen, en gij zult gezegend worden."

Eindelijk waren de bewindhebbers dus tot het inzigt gekomen, dat zij, door de kolonisatie van Nieuw-Nederland tegen te houden, hunne belangen op de schroomelijkste wijze hadden verwaarloosd. Bij gebrek aan een voldoend aantal bewoners lagen hunne uitgestrekte bezittingen weerloos te midden van vijandig gestemde koloniën, wier snel toenemende bevolking voortdurende uitbreiding van grondgebied

noodzakelijk maakte. De pogingen om het veertigjarige verzuim te herstellen, kwamen echter te laat. Reeds was de regering van Connecticut in vollen vrede begonnen het Lange Eiland aan haar gezag te onderwerpen, zonder dat STUYVESANT in staat was voldoenden tegenweer te bieden, toen KAREL II in 1664 geheel Nieuw-Nederland aan zijnen broeder, den hertog van York, afstond. Onmiddelijk zond deze vier oorlogschepen naar Nieuw-Amsterdam, dat hem, wegens volslagen gebrek aan verdedigingsmiddelen, bij verdrag werd overgegeven. De overige dorpen zagen zich verpligt dat voorbeeld te volgen, en de kostbare volkplanting, wier waarde door haar tegenwoordigen voorrang in de rij der Vereenigde Staten bewezen wordt, ging in handen der Engelschen over. Ten gevolge hunner overheersching kregen de meeste plaatsen allengs een anderen naam; [1] maar zoo diep was toch reeds het Hollandsche element aldaar geworteld, dat de Hollandsche taal nog honderd jaren lang in vele kerken gebruikt werd en dat het St. Nicolaasfeest te Albany de afstammelingen der oorspronkelijke landverhuizers nog jaarlijks herinnert aan de zeden hunner voorvaderen, wier namen voortdurend door onderscheidene der aanzienlijkste familiën, die op hare afkomst roem dragen, gevoerd worden. [2]

Indien uit de geschiedenis van Nieuw-Nederland eenige gevolgtrekking mag worden afgeleid, dan is het toch voorzeker wel deze, dat het den ingezetenen der Vereenigde Gewesten in de eerste helft der zeventiende eeuw noch aan lust noch aan geschiktheid ontbroken heeft om koloniën te stichten. Godsdienstige onverdraagzaamheid of staatkundige verdrukking was niet noodig, om hen tot landverhuizing te bewegen. Zoodra zich het vooruitzigt opende dat arbeid of kapitaal aan de overzijde van den Oceaan ruime winsten

---

1 Zie mijne Voorlezingen enz., bl. 161.

2 D. BUDDINGH, de Kerk, School en Wetenschap in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Utrecht, 1853, I, bl. 154. Vgl. BRODHEAD, t. a. p. aan het slot van zijn werk: „Nowhere among the people of the United States can men be found excelling in honesty, industry, courtesy or accomplishment the posterity of the early Dutch settlers in New Netherland."

zou afwerpen, waren velen gereed om zich derwaarts in te schepen. De minvermogenden waren met vrijen overtogt en aanvankelijken bijstand tot overwinning der eerste bezwaren tevreden, de meervermogenden verlangden geen andere burgerlijke en staatkundige regten dan zij in het moederland bezaten. Noch het een noch het ander was de Compagnie echter geneigd toe te staan.[1] Van daar dat de opgewekte ondernemingsgeest weldra werd uitgedoofd. Wanneer de Staten-Generaal het bestuur der volkplanting van den aanvang op zich genomen en de kolonisatie met beleid en volharding aangemoedigd hadden, dan zou Nieuw-Nederland zich ongetwijfeld veel sneller ontwikkeld hebben. Voorzeker zou de emigratie uit de Vereenigde Gewesten nimmer op zoo groote schaal hebben plaats gegrepen, als waartoe politieke omstandigheden elders aanleiding gaven; maar zij zou een regelmatigen en aanhoudenden loop hebben gehad en voldoende zijn geweest om de volkplantingen, die op goede grondslagen waren aangelegd, te bevestigen en tot bloei te brengen.

Wanneer wij den loop der kolonisatie van Nieuw-Nederland vergelijken met hetgeen betrekkelijk hetzelfde onderwerp reeds in Oostindië en Brazilië had plaats gegrepen,[2] wordt het nog duidelijker dat de bereidvaardigheid om zich in de overzeesche bezittingen van den staat neder te zetten van den aanvang op hinderpalen stuitte, die haar allengs moesten verzwakken. Het is eene hoofdvoorwaarde voor eene degelijke en duurzame kolonisatie, dat de volkplanters zich in hun nieuw vaderland vestigen met het voornemen om

---

1 Vgl. *Vertoogh*, bl. 21: „Niet langer gheleden als verleden jaer hebben verscheyde vrye luyden, daer oock sommige van ons onder waeren, — — versocht een plaets aldaer (n. aan de Zuid-rivier of Delaware) te moghen oprechten, te weten een Handel-Huys, eenighe Bouweryen en Plantagies, op Conditie en Voorwaerden, men soude haer eenighe behoorlijcke vryicheden en exemptien geven, doch dit werde by den Generael afgheslagen, seggende dat niet te konnen doen, noch daer geen ordre of last van de E. E. Heeren Majors toe te hebben, maar soomen daer yetwes wilde beginnen sonder vryheden of dierghelycke, dat soude eenichsints konnen geschieden."

2 Hiervoor, bl. 189, 258, 260.

er te blijven en met het vooruitzigt dat hunne kinderen en nakomelingen de vruchten zullen plukken van den door hen ontgonnen en bebouwden grond. Eerst dan kan zich die zucht tot bevordering van het algemeene welzijn ontwikkelen, die vooral gedurende de aanvankelijke worsteling met velerlei moeijelijkheden en gevaren van zoo groot belang is, omdat zij, ook met opoffering van eigen voordeel, blijmoedig en met inspanning van alle krachten in het belang van anderen en zelfs van het nageslacht doet werkzaam zijn. Waar heeft zich echter in de Nederlandsche koloniën een diergelijke toestand voorgedaan? In Oostindië waren degenen, die er zich gevestigd hadden, binnen weinige jaren zoozeer teleurgesteld, dat zij verlangden naar het moederland terug te keeren. Brazilië is te kort onder Nederlandsch gezag geweest, dan dat aldaar, te midden van den bijna voortdurenden strijd, de grondslagen eener werkelijke kolonisatie konden gelegd worden. Nieuw-Nederland werd jaren lang bestuurd, alsof het bestemd was de ingezetenen der Vereenigde Gewesten van landverhuizing af te schrikken, en toen het eindelijk aan de kolonisten alles aanbood, wat zij verlangen konden, ging het in vreemde handen over. Nergens werd derhalve eene landstreek gevonden, waar de Nederlanders zich werkelijk te huis konden gevoelen, waar het heimwee naar het moederland verdrongen werd door de liefde tot den grond, die zoowel het grafgesteente hunner ouders als de wieg hunner kinderen droeg en hun dagelijkschen arbeid ruimschoots beloonde. Integendeel, overal hadden zij met tegenwerking en mishandeling, met gebrek aan vrijheid en veiligheid te worstelen; nergens was hun toestand volkomen bevredigend en hun toekomst verzekerd. Is het dan te verwonderen dat het voornemen om zich in de koloniën te vestigen weldra voor de neiging plaats maakte om het verleidelijke voorbeeld van de meeste ambtenaren der beide Compagniën te volgen, wier eenig doel was om binnen korten tijd veel geld bijeen te schrapen? Zoowel het gehalte als het getal dergenen, die naar Oost en West vertrokken, moest daardoor echter noodwendig afnemen. Ook de gunstigste voorwaarden, gelijk door de ontwerpen van 1676

en 1689 [1] werden aangeboden, waren allengs niet meer bij magte om den gegronden afkeer van eene overplaatsing naar de koloniën te overwinnen. Reeds vóór het midden der zeventiende eeuw konden aan de voorstanders der landverhuizing met grond tegenwerpen, dat de overvloed van bestaanmiddelen in de Vereenigde Gewesten bijna niemand, die op eene eerlijke wijze zijn brood wilde verdienen, naar eene verbetering van zijn toestand langs dien weg deed begeeren, en dat de handelwijze van hen, die in andere werelddeelen fortuin gingen zoeken, weinig geschikt was om van eene kolonisatie op groote schaal duurzame vruchten te verwachten. [2] Voegt men daarbij de door velen gedeelde meening, dat de Europeanen geen veldarbeid tusschen de keerkringen kunnen verrigten, [3] dan laat het zich gemakkelijk verklaren hoe zich allengs een twijfel aan de geschiktheid der Nederlanders om koloniën te stichten kon ont-

---

1 Hiervoor, bl. 315.

2 *Haerlems Schuyt-praetjen*, 1649: „Onse Natie weet hier te Lande al te veel raet om aen de kost te komen, ten aensien van al de Ambachten en Hantwercken die daer gemaekt werden. Item ten aensien vande groote Visserye en Zeevaert die daer is. Item ten aansien vande militie diemen daer gestadich onderhout en voor vreemde Potentaten werft, daer alle Inghesetenen occasie by hebben met haer Kinderen haer eerlyck te erneren, die maer half deugen wil, behalven de liberaliteyt die daer is aen alle menschen die met God en met eeren door de Werelt soecken te komen, boven en behalve oock de goede policie en ordre dieder over al door 't gansche Landt is, over alle oude en verarmde menschen, Weduwen en Weesen, behalven oock de veelvuldige diensten die daer zijn voor de jonckheyt soo van jonghens als maechden. Ter saecke van 't welcke niemant uyt het Lant wil, als op hope van groot profijt of conquesten te doen buyten 's Lants. Sulcx dat ick wel seker ben, datter in thien Jaren tijdts, men doet watmen wil, boven ses of acht duysent Menschen hier uyt het Landt niet derwaerts sullen gaen: daer-en-boven als die daer sullen komen, so en sullen sy niet profijtelijcks tot de populatie bybrengen, maer veel eer daer toe schadelijck zijn: ten aensien dat de meeste meenichte van dien haer sullen soecken te erneren met Herbergh houden, en dorst ick het seggen, met Hoerhuys houwen, en daar door elck een soecken te debaucheeren, gelijck men dat in die tijden ghesien heeft dat wy ons *Brasil* vreedsamelijck besaten." Vgl. hiervoor, bl. 250. NETSCHER, les Hollandais au Brésil, p. 103. JOSIAH CHILD voerde in 't laatst der zeventiende eeuw ongeveer dezelfde redenen als het *Haerlems Schuytpraetjen* aan voor de mislukking der Nederlandsche koloniën in vergelijking met de Engelsche. ROSCHER, Kolonien, p. 428 n. 51. Zie ook hiervoor, bl. 181, noot 3.

3 Zie hiervoor, bl. 258 n. 4.

wikkelen, evenzeer in strijd met de geschiedenis hunner nederzettingen in overzeesche gewesten als bevorderlijk aan de bedoelingen van hen die, om welke redenen ook, niet gezind waren haar aan te moedigen.

Toen Nieuw-Nederland in 1664 voor de Republiek was verloren gegaan, bleef haar op het vasteland van Amerika geen enkele bezitting meer over, want in hetzelfde jaar was ook Cayenne, dat de Compagnie in 1656 had bezet, door de Franschen hernomen.[1] Weldra echter kreeg zij eene belangrijke vergoeding in de Engelsche volkplanting Suriname, die in 1667 door de Zeeuwen veroverd werd en sedert dien tijd tot het einde der achttiende eeuw in Nederlandsche handen bleef. Een blik op hare geschiedenis[2] zal ons doen zien dat men wel, door de ondervinding geleerd, beter dan vroeger de voorwaarden eerbiedigde, waaronder eene kolonie bloeijen kan, maar tevens dat de noodwendige gevolgen van de staatsregeling der Republiek en van het bestuur door eene handelmaatschappij ook thans niet uitbleven.

Hoewel de Engelschen zich eerst in 1650 aan de rivier de Suriname gevestigd hadden, verheugde de jonge volkplanting zich niettemin reeds zeventien jaren later in vrij hoogen bloei en in eene talrijke bevolking, tot wier vermeerdering de Nederlanders zelven reeds hadden medegewerkt. Niet slechts hadden eenigen hunner zich op het Engelsche grondgebied nedergezet, maar vele rijke en in den landbouw bedrevene Joden uit Brazilië hadden zich in 1659 naar Cayenne verplaatst, waar de Westindische Compagnie hun destijds belangrijke voorregten aanbood, en waren bij de herovering dier kolonie door de Franschen naar het naburige Suriname uitgeweken, waar de Engelschen

---

[1] ROSCHER, Kolonien, p. 41, meent dat het verlies van Brazilië en Nieuw-Nederland eene der aanleidingen voor de Nederlanders is geweest om hun overvloed van kapitaal aan vreemde mogendheden te gaan leenen, in plaats van dien in eigene landbouw-koloniën te steken.

[2] J. WOLBERS, geschiedenis van Suriname, Amst. 1861. Bij M. D. TEENSTRA, de negerslaven in de kolonie Suriname, Dordrecht 1842, vindt men (bl. 309 vv.) eene opgave der schrijvers, boeken en geschriften over de kolonie Suriname.

hun evenzeer vrijheid van godsdienstoefening vergunden. Men kreeg dus een gewest in zijn bezit, dat reeds vruchten afwierp en gemakkelijker dan eene nog onbebouwde streek tot verdere ontwikkeling te brengen was, mits men bovenal bedacht was om de landverhuizing derwaarts aan te moedigen; want terwijl eene vijandelijke oorlogsvloot nog in 1667 de kolonie geplunderd en vele suikermolens vernield had, was zij door verscheidene Engelschen en Joden met hunne slaven en goederen verlaten, zoodat er dringend gebrek was aan arbeiders om de naauwelijks ontgonnen plantages te bebouwen. Indien men terstond de handen aan het werk had geslagen, zou men voorzeker veel hebben kunnen herstellen; maar geschillen over den eigendom en het bestuur van Suriname hielden nog vijftien jaren lang eene goede regeling zijner belangen tegen. De provincie Zeeland beweerde dat de kolonie haar toekwam, daar zij door haren vlootvoogd veroverd was. De Staten-Generaal bragten daartegen in, dat de verovering ten hunnen koste was geschied, doch namen er eindelijk genoegen mede, dat de Zeeuwen, onder hun oppergezag, de kolonie besturen en den Gouverneur benoemen zouden. Nu vorderde echter Holland dat het allen ingezetenen der Vereenigde Gewesten vrij zou staan op Suriname handel te drijven of zich aldaar neder te zetten. Zeeland verklaarde zich bereid de kolonie aan de Staten-Generaal af te staan, mits deze aan de provincie al hare onkosten vergoedden, voor eene behoorlijke verdediging zorg droegen en beloofden hunne regten nimmer aan de Westindische Compagnie over te dragen. Na velerlei voorslagen en beraadslagingen, gedurende welke de kolonisten herhaaldelijk geteisterd werden door invallen en strooptogten van de Indianen, tegen welke zij niet in staat waren zich genoegzaam te verdedigen, eindigde de zaak hiermede, dat de Westindische Compagnie Suriname voor eene som van 260.000 gulden van de provincie Zeeland overnam.

Het octrooi der Staten-Generaal van 23 September 1682, [1]

---

[1] Het is met andere staatsstukken betrekkelijk Suriname o. a. te vinden in een bundel getiteld: Accoord met de Staaten van Zeeland aangegaan, wegens de

waarbij deze overeenkomst goedgekeurd en de kolonie aan de Compagnie overgegeven werd, bevatte echter onderscheidene bepalingen waaruit ten duidelijkste bleek, welken indruk de lotgevallen van Nieuw-Nederland op dat hoogste staatscollegie hadden gemaakt. Reeds de aanhef is in dat opzigt merkwaardig, want daarin verklaarden de Staten-Generaal overtuigd te zijn „dat de Colonie van Suriname van sodanige constitutie ende gelegentheit is, dat deselve in niet veele jaren tot een considerabele Colonie van dese Landen gemaekt soude konnen werden, doch dat hetselve met weynig hope van succes kan werden ondernomen, by aldien den ondernemer sich niet getroost van in den beginne groote kosten te supporteren, alleenlyk op verwachtinge van na verloop van vele jaren de vruchten van syn uytgeschoten geldt ende arbeid te genieten, ende dat een colonie nootsakelyk in syn geboorte moet smoren, indien men de Coloniers in den aanbeginne swaarder belast, als sy bequaam ende magtig zyn te dragen, in plaatse van deselve door hulpe ende assistentie te ondersteunen mitsgaders door Privilegien ende fondamentele Wetten te versekeren, dat se in het toekomende in geene ondragelyke lasten sullen werden geinvolveert; want door sodanigen maniere van doen de albereyts aanwesende Coloniers ondergehouden en alle anderen afgeschrikt werden omme tot voortsettinge van sodanigen Colonie ende op hope van het doen van voordeel en van welvaren ende van het paisibel jouisseren van dien, sich mede derwaarts te begeven; ende dat ter contrarie, indien meñ de coloniërs in den aenbeginne sachtelijck en selfs met hulpe ende assistentie handelt, mitsgaders dat men haer volkomen gerustheydt geeft datse voor het toekomende, als sy in staet van middelen ende welvaren souden mogen wesen gekomen, niet en sullen werden geëxactioneert, ofte

---

Koop en Overneminge van de Kolonie van Suriname; mitsgaders het Octroy van haar Hoog Mogende; Conditien tusschen de Drie Respective Leden; en andere Stukken de Societeyt van Suriname concernerende, op last van hare Directeuren gedrukt. Zie ook Mr. J. J. HARTSINCK, Beschrijving van Guiana of de Wilde Kust in Zuid-Amerika, Amst. 1770, II, bl. 623 vv. LUZAC, Hollands rijkdom, II, bl. 161.

met schattingen uytgeput, een Colonie op een welgelegen plaetse gefondeert wesende, aen een kleyn begin in korten tydt door toevloeyinge aen alle kanten tot een bysonder en groot werck gemaekt kan werden." Dien ten gevolge werd aan de kolonisten voor tien jaren vrijdom van lasten toegekend, zoowel aan hen, die er reeds waren, als die er later komen zouden. Na dien tijd zouden slechts matige lasten worden opgelegd, uitdrukkelijk in het octrooi opgenoemd, welke nimmer door de Compagnie zouden mogen verhoogd worden „ten ware uyt noot ende te gelijckelijck met vry ende liber consent van den Gouverneur ende den Polityсquen Raet aldaer, dewelcke mede ten dien eynde, door de Coloniers selve ende uyt de beste onder haer geformeert sal werden." Bepaaldelijk zou het uitgaand regt niet meer dan twee en een half percent der waarde bedragen. Tegen de uitsluitende bevoegdheid der Compagnie om slavenhandel te drijven werd hare verpligting gesteld om „jaerlijck te leveren sodanigen aental slaven, als aldaer sullen wesen gerequireert." Bovendien zou zij voor den aanvoer van „blancke Menschen" moeten zorgen, terwijl, om haar hierin tegemoet te komen, elk derwaarts varend schip verpligt zou zijn om, als zij het verlangde, twaalf personen tegen betaling eener vracht van dertig gulden aan boord te nemen. Want er zou voor alle ingezetenen volkomene handelsvrijheid zijn op Suriname en terug, mits hunne schepen onderweg geen last braken en de bepaalde recognitie aan de Compagnie betaalden. Zelfs werd tot aanmoediging van de particuliere vaart bepaald, dat de Compagnie niet meer schepen derwaarts zou zenden dan vereischt werd om de noodige slaven aan te voeren of de suiker, die haar als belasting of tot betaling van gekochte slaven toeviel, naar de Vereenigde Gewesten over te brengen. Volkomene vrijheid van gaan en komen met have en goed werd uitdrukkelijk aan de kolonisten toegezegd. Het bestuur werd aan een Gouverneur opgedragen, door de Compagnie met goedkeuring der Staten-Generaal benoemd. In alle zaken „van eenig aanbelang" zou hij echter den Raad bijeen moeten roepen en aan het besluit der meerderheid gebonden zijn. Die Raad zou bestaan uit tien

of meer personen, door den Gouverneur uit dubbeltallen benoemd, die voorloopig door de kolonisten, later echter, als hun toenemend aantal dat niet meer toeliet, door den Raad zelven zouden worden opgemaakt. Behalve deze Raden van Politie zouden door den Gouverneur uit de kolonisten zes Raden van Justitie gekozen worden, om in burgerlijke zaken regt te spreken. De criminele jurisdictie zou bij den Gouverneur en Raad berusten. De Raden zouden hunne bediening zonder bezoldiging moeten waarnemen. Zoo was de Compagnie ook wel verpligt predikanten over te zenden, maar de kolonisten zouden voor hun onderhoud moeten zorgen. Alle onkosten echter, die tot de verdediging der kolonie betrekking hadden, moest zij voor hare rekening nemen.

Vrijgeviger octrooi was nog nimmer voor eene Nederlandsche kolonie uitgevaardigd. Dat aan de kolonisten een aandeel in het bestuur werd toegekend, was echter een noodzakelijk gevolg der regten, die de Engelsche ingezetenen reeds vroeger in dat opzigt bezeten hadden. [1] Over godsdienstvrijheid was in het octrooi niet gesproken, hetgeen tot gevolg had dat, op uitdrukkelijk verlangen van Zeeland, reeds in het volgende jaar aan de Katholijken verboden werd om „eenig bewind, gezag, directie of administratie" uit te oefenen, terwijl zij eerst in 1785 vergunning bekwamen om hunne godsdienst openlijk te vieren, onder voorwaarde dat zij geen processiën houden en geen slaven bekeeren zouden. [2] De Israëlieten, die reeds in 1672 eene kleine synagoge hadden gebouwd, behielden daarentegen het regt om aldaar hunne godsdienstige bijeenkomsten te houden. [3] Ook mogten zij

---

1 WOLBERS, bl. 35.

2 WOLBERS, bl. 55, 407. Zie ook Jhr. C. A. VAN SYPESTEIN, beschrijving van Suriname, 's Grav. 1854, bl. 20.

3 WOLBERS, bl. 48. Zie over de geschiedenis der Joden in Suriname vooral het *Essai historique sur la colonie de Surinam — — avec l'histoire de la Nation Juive Portugaise y établie — —. Le tout rédigé sur des pièces authentiques y jointes, et mis en ordre par les Régens et Représentans de ladite Nation Juive Portugaise.* Paramaribo, 1788. Eene Hollandsche vertaling onder den titel van: *Geschiedenis der kolonie van Suriname door een gezelschap van geleerde Joodsche mannen aldaar*, verscheen te Amsterdam in 1791, insgelijks in 2 deelen. In

volgens de Mozaïsche wet huwelijken sluiten tot het jaar 1704, toen bij resolutie der Staten-Generaal van 30 Mei bepaald werd dat op dit punt de politieke ordonnantie van 1580 gevolgd moest worden. De Fiscaal mogt echter bij een verboden graad van bloed- of aanverwantschap dispensatie geven, en was daartoe door een geschenk in evenredigheid zijner meerdere of mindere inhaligheid gemakkelijk te bewegen. Niettemin bleef er voortdurend tusschen de Joden en de Christenen eene afscheiding bestaan, die geen krachtige zamenwerking toeliet en daardoor dikwerf de belangen der kolonie in den weg stond. [1]

Naauwelijks had de Westindische Compagnie het bestuur over Suriname aanvaard of zij begon tegen de onkosten op te zien en verkocht reeds in het volgende jaar twee derden van haar regt, een aan de stad Amsterdam, het ander aan CORNELIS VAN AERSSEN, heer van Sommelsdijk, die elk een derde van de som van 260.000 gulden, die aan Zeeland moest worden uitbetaald, benevens van alle overige uitgaven voor hunne rekening namen, terwijl de laatste zich verbond om zelf als Gouverneur naar de kolonie te vertrekken. De drie medeëigenaars noemden zich voortaan de geoctroijeerde Sociëteit van Suriname. [2] De Westindische Compagnie bleef echter uitsluitend bevoegd om aldaar slaven aan te voeren.

VAN AERSSEN was een krachtig en bekwaam, werkzaam en regtschapen man, onder wiens bestuur orde en veiligheid terugkeerden en het getal plantages van vijftig tot tweehonderd klom. Voor een groot deel was dit het gevolg der pogingen, door hem aangewend om de landverhuizing naar Suriname te bevorderen. Zijne veelvuldige betrekkingen met

---

dit werk wordt de Hollandsche welwillendheid jegens de Joden zeer geprezen. Zij waren bijna in alles met de Christenen gelijkgesteld, hadden eene eigene civiele regtbank voor alle vorderingen tot ƒ 600. en vormden eene burgercompagnie onder eigen hoofden. I, p 82: „Nos priviléges feroient certainement encore aujourd'hui le bonheur des Juifs de la France et de l'Allemagne, et peut-être même de ceux de l'Italie."

1 Essai historique, I, p. 82, 173 en passim.

2 Het aandeel der familie VAN AERSSEN is den 19 April 1770 voor ƒ 700.000 overgegaan aan de stad Amsterdam.

Protestantsche familiën in Frankrijk, waar een zijner voorvaderen, de als diplomaat beroemde FRANÇOIS VAN AERSSEN, gedurende vele jaren als gezant der Republiek had doorgebragt, gaven aanleiding dat verscheidene honderden Fransche uitgewekenen met hem medegingen, en dat later nog vele anderen denzelfden weg volgden; want bij gemis van een voldoend aantal Nederlanders, die geneigd waren te emigreren, zag men zich nu en later wel verpligt om hoofdzakelijk van vreemdelingen gebruik te maken,[1] waaraan het trouwens in de vrije en welvarende Vereenigde Gewesten nimmer ontbrak. Ook de secte der Labadisten, waartoe VAN AERSSEN's zusters behoorden, kwam zich eerlang in Suriname vestigen.[2] Om voor de publieke werken goedkoope arbeiders te bekomen en tevens het garnizoen te versterken, haalde VAN AERSSEN de Staten van Holland over om de misdadigers in hunne provincie naar Suriname te zenden, in de hoop dat zij aan geregelde werkzaamheid gewennen en zich daardoor allengs meer vrijheid waardig maken zouden; doch het bleek weldra dat dwangarbeid geen geschikt middel tot hunne verbetering was, weshalve men de mislukte proeve niet herhaalde.[3]

Allengs geraakte de kolonie nu in een vrij bloeijenden toestand. De bekwaamheid der Nederlanders in het bebouwen van moerassige streken droeg ook hier rijke vruchten.[4] Het suikerriet wies welig op en gaf ruime oogsten ter bewerking aan de molens, wier product het hoofdartikel van den uitvoer vormde. Ook werden verschillende houtsoorten uitgevoerd en begon men met goed gevolg koffij,[5] ca-

---

1 Vgl. LUZAC, IV, bl. 203 en *De Koopman*, IV (1773), bl. 255, 257.

2 LUZAC, II, bl. 167, gewaagt ook, behalve de habadisten, van „verscheiden *nederlandsche* huisgezinnen," en ibid. bl. 237 van persoonen, die zich later in Berbice gingen nederzetten. Zie ook aldaar Bijl. S, bl. 178.

3 HARTSINCK, t. a. p. II, bl. 648.

4 Zie bij M. D. TEENSTRA, de landbouw in de kolonie Suriname, Gron. 1835, I, bl. 99, 112 vv., hoezeer deze bekwaamheid ook door vreemde schrijvers erkend en naast de vlijt en het geduld der Nederlanders als een bewijs hunner geschiktheid voor kolonisatie beschouwd is. Vgl. hiervoor, Dl. I, bl. 11.

5 Zie over de koffijcultuur in Suriname de Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederl. Indië, Nieuwe reeks, VIII, bl. 228 v.

cao en katoen aan te kweeken. Verschillende omstandigheden, wier invloed zich meer en meer deed gevoelen, stonden echter nog de ontwikkeling der kolonie in den weg. Reeds VAN AERSSEN, hoezeer ook gezind hare belangen te bevorderen, was zijne regering met maatregelen begonnen, die aan de planters terstond eenig wantrouwen in de Sociëteit moesten inboezemen, als evenzeer geneigd hare inkomsten, ook door de heffing van onwettige belastingen, te verhoogen, als onwillig om hun in werkelijkheid invloed op het bestuur toe te kennen.[1] Niet minder reden tot ontevredenheid gaf de geringe zorg, die door de Sociëteit voor de verdediging werd gedragen, niettegenstaande de kolonisten er herhaaldelijk op hadden aangedrongen, dat zij hare verpligting in dat opzigt zou nakomen. Buiten staat aan een krachtigen aanval weerstand te bieden, zagen zij zich dan ook in 1712, toen eene Fransche vloot trachtte Suriname te bemagtigen, verpligt hun volslagen ondergang voor eene brandschatting van bijna zeven tonnen gouds af te koopen. Eene menigte slaven en roerende goederen werden bij die gelegenheid uit de kolonie gevoerd. Daar men echter de Franschen hiermede niet geheel had kunnen voldoen, waren er ook voor een aanzienlijk bedrag wissels op de Sociëteit getrokken, en toen deze de door haar betaalde som over de burgers wilde omslaan, ontstonden er gegronde klagten en bij sommigen zelfs volslagen onwil om de gevolgen van hare schuld te dragen. Zelfs wendden de officieren der burgercompagniën, daartoe door de ingezetenen gemagtigd, zich tot de Staten-Generaal met de beschuldiging dat de Sociëteit de zorg voor genoegzame verdedigingswerken verwaarloosde, en den eisch dat zij alle kosten en schaden, die de burgers door den vijand geleden hadden, vergoeden zou. Was zij daartoe niet gezind of niet in staat, dan verlangde men dat zij gebruik zou maken van het laatste artikel van het octrooi van 1682, hetwelk haar vergunde afstand van de kolonie te doen en de ingezetenen onder de onmiddelijke bescherming van Hunne Hoogmogenden te stellen. Dit klaagschrift vond ech-

1 LUZAC, II, Bijlage M.

ter geen gunstig gehoor. Aan de ingezetenen van Suriname werd bevolen zich te onderwerpen en de hun opgelegde belastingen te betalen, terwijl de Staten-Generaal tevens de burgerofficieren vermaanden om zich voortaan van het beleggen en bijwonen van afzonderlijke vergaderingen te onthouden. [1] Natuurlijk was dit antwoord weinig geschikt om de gemoederen tot bedaren te brengen; te minder daar het weldra bleek, dat de Sociëteit niet geneigd was tot verbetering der verdedigingswerken over te gaan, tenzij de ingezetenen het grootste deel der onkosten voor hunne rekening namen. [2] Deze besloten eindelijk daarin toe te stemmen, zoodat sedert 1747 het fort Nieuw-Amsterdam, aan de zamenvloeijing der rivieren de Suriname en de Commewijne opgerigt, de hoofdstad Paramaribo op voldoende wijze tegen een vijandelijken aanval beschutte. De geschillen tusschen de Sociëteit en de ingezetenen, die nog gedurende den aanbouw dier vesting hadden voortgeduurd, hadden intusschen hun vertrouwen meer en meer ondermijnd. Men zag in de Gouverneurs slechts zaakwaarnemers, die de geldelijke belangen hunner meesters hooger stelden dan het welzijn der kolonie. Zamenwerking met de regering, die steeds van baatzucht verdacht werd, was bijna onmogelijk geworden. In deze omstandigheden was het dubbel onverantwoordelijk, dat de Sociëteit de kolonisten ook zonder genoegzame bescherming [3] liet tegen de gevlugte slaven, die ten gevolge der wreede behandeling, welke zij op vele plantages ondervonden, zich in grooten getale in de bosschen

---

1 Resolutiën der Staten-Generaal van 28 Julij en 28 Dec. 1713. VAN KAMPEN, de Nederlanders buiten Europa, II, bl. 419, zegt met betrekking tot deze voor de burgers ongunstige beschikking: „Het is mogelijk, dat familie-betrekkingen hieraan deel hadden, want na den dood van WILLEM III was die *Aristocratie*, althans in *Holland* en *Zeeland*, aan de Regering gekomen, welke eindelijk, tegen 1747, in eene trotsche familieregering ontaardde."

2 LUZAC, II, Bijlagen N en O.

3 LUZAC, II, bl. 210: „Men behoeft zekerlyk niet verre in de kennis van krygszaaken gevorderd te zyn, om te begrypen dat zulk een getal van manschap veel te gering was, om de strooperyen en baldaadigheid der Bosch-Negeren te kunnen weeren, men laat staan, een aanval van buiten te weerstaan." Vgl. bl. 218 vv.

vereenigden, gedurig de rust en veiligheid verstoorden, daardoor de ontwikkeling van den landbouw tegenhielden en somtijds door hunne plundertogten de kolonie op den rand des verderfs bragten. In 1761 en 1762 slaagde men er eindelijk in met de twee hoofdstammen der boschnegers een niet zeer eervollen vrede te sluiten, maar deze hadden daardoor tevens de onmagt der kolonie om hen te onderwerpen of althans te weerstaan leeren kennen, en er bleven voortdurend nog vele benden in de bosschen rondzwerven, gereed om van elk gunstig oogenblik tot plundering gebruik te maken. [1]

Het kan niet bevreemden dat er onder zulke omstandigheden in de Vereenigde Gewesten niet veel opgewektheid bestond om naar Suriname te verhuizen. Na het bestuur van VAN AERSSEN schijnen dan ook slechts weinig personen zich aldaar gevestigd te hebben. De Sociëteit verloor de gronden, door de Staten-Generaal zelven in de inleiding van het octrooi van 1682 voor krachtige aanmoediging der landverhuizing aangevoerd, allengs geheel uit het oog. Eerst in 1747 werd weder eene poging gedaan om de Europesche bevolking te doen toenemen, die echter geheel mislukte, grootendeels ten gevolge der nevenbedoeling, welke men daarbij koesterde. Men wenschte namelijk door eene reeks van kleine nederzettingen langs de grenzen der kolonie een bolwerk te vormen tegen de aanvallen der boschnegers, en haalde met dat doel eenige Duitsche en Zwitsersche landbouwers over om zich naar Suriname te begeven, waar hun eene voldoende hoeveelheid land aangewezen en het noodige vee en gereedschap verschaft werd, terwijl hun

---

1 WOLBERS, t. a. p. bl. 88, 94 vv., 154 vv., 221. In de resolutie der Staten-Generaal van 9 Oct. 1795, waarbij de Sociëteit van Suriname ontbonden en door een Committé tot de zaken van de koloniën en bezittingen op de kust van Guinea en in Amerika vervangen werd, wordt het verzuim van den staat van defensie zoo te water als te lande haar uitdrukkelijk verweten. Ibid. bl. 471. Vgl. ook de Remonstrantie der W. I. Comp. van 1633, aangehaald hiervoor, bl. 181, noot 3, waar zij er reeds rond voor uit komt, niet voor de bescherming der koloniën te kunnen zorgen „unless at a greater expence than the apparent gains to be derived therefrom, seem to justify."

later nog slaven tot hulp bij den veldarbeid werden toegevoegd. Hun getal was echter veel te gering, dan dat zij het in de eenzame en woeste streken, waar men hunne woningen had opgerigt, zouden hebben kunnen uithouden. Er braken ziekten onder hen uit; de boschnegers verontrustten hunnen arbeid; onderlinge verdeeldheid en twisten met hunne bestuurders verstoorden de zamenwerking en het gemeenschappelijk overleg. Teleurgesteld en ontmoedigd zochten velen het heimwee naar het moederland door ongebondenheid te verdooven, en weinige jaren later waren de laatste sporen dezer kolonisatie geheel verdwenen. In 1754 beproefde men nogmaals eenige Duitschers in de binnenlanden te vestigen. Aanvankelijk scheen die poging te slagen, maar weldra deden zich diergelijke bezwaren op, terwijl de onkosten om in de eerste behoeften der kolonisten te voorzien meer en meer begonnen te drukken. Reeds na twee jaren besloot men dan ook aan deze nederzetting een einde te maken. [1]

Dat de landverhuizing uit de Vereenigde Gewesten naar Suriname bijna geheel ophield en de vrije arbeiders, die uit andere landstreken derwaarts vertrokken, er niet aarden konden, had echter nog eene andere oorzaak, welke in Nieuw-Nederland veel geringeren invloed had uitgeoefend. Terwijl aldaar de slavernij slechts bij uitzondering bestond, werd in Suriname bijna alle handenarbeid door slaven verrigt. Waar dat het geval is, kan de arbeid niet in eere en dus niet vruchtbaar zijn. Daar wordt ieder, die met zijne handen zijn brood verdient, met den slaaf gelijkgesteld, en wordt alleen hij geacht, die vermogend genoeg is om anderen voor zich te laten werken. Ook in dit opzigt heeft Suriname de bittere vruchten der slavernij in overvloed geoogst.

Niettemin had de kolonie een aanmerkelijken trap van bloei kunnen bereiken, indien er maar een genoegzaam aantal slaven was geweest, om de ontgonnen velden te bebouwen en nieuwe daaraan toe te voegen. De kolonisten konden die uitsluitend bekomen door tusschenkomst der

[1] WOLBERS, t. a. p. bl. 112 v., 218 v., 253 v.

Westindische Compagnie, die verpligt was er jaarlijks minstens 2500 aan te voeren. Ook met betrekking tot dit handelsartikel gold echter de algemeene regel, dat vermindering van het aanbod leiden moet tot verhooging van den prijs, en de Compagnie had er dus belang bij het eerste te beperken. Daar kwam bij dat de vraag, hoewel uit den aard der zaak vrij standvastig, niet alleen van de behoefte aan arbeiders maar ook van de ruilmiddelen der ingezetenen afhankelijk was en dus met den bloei der kolonie in naauw verband stond, zoodat het wel eens gebeurde dat eene lading slaven niet met voordeel verkocht kon worden. Een en ander gaf aanleiding dat de Compagnie niet zelden aan hare verpligting te kort kwam en er zelfs wel eens een jaar voorbijging, waarin er in het geheel geen slaven in Suriname werden aangevoerd. [1]

Bij al die bezwaren voegden zich nu nog, vooral in de tweede helft der achttiende eeuw, de nadeelen van de afwezigheid der meeste grondeigenaars. De rijk geworden planters verkozen in den regel hunne inkomsten in Holland of elders in Europa te verteren, liever dan in eene kolonie te blijven, die hun, tegenover velerlei lasten en gevaren, weinig levensgenot aanbood. De plantages werden dan door administrateurs bestuurd, die den oogst ter verkoop aan Amsterdamsche handelshuizen opzonden, van wie de eigenaars ten slotte hunne inkomsten ontvingen. Verwaarloozing en vermindering van opbrengst waren daarvan de noodwendige gevolgen en gaven op hare beurt aanleiding, dat ontevredene eigenaars zich van hunne weinig rentegevende bezittingen trachtten te ontdoen. De daardoor ontstane gelegenheid om

---

[1] Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden, I, bl. 529. Vgl. WOLBERS, bl. 95. SYPESTEIN, bl. 30. LASPEYRES, p. 112 n. 419. De pligt tot aanvoer van minstens 2500 slaven in Suriname is aan de Compagnie opgelegd bij het Reglement voor de vaart op Afrika van 1730, art. 19, bij LUZAC, II, Bijl. bl. 129. Wanneer zij in gebreke bleef, zouden de Directeuren der Sociëteit van Suriname „op de eerste kennisse en bewys, die zy daer van zullen krygen, of zelve door de Planters, of door enige andere particuliere Negocianten, de manquerende slaven moeten halen of laten halen en aenvoeren."

[2] Essai historique, II, p. 17. LUZAC, IV, bl. 207.

voor weinig geld eene plantage te bekomen, die bij goede behandeling en met eenige opofferingen veel winst kon geven, lokte sommigen uit om daarvan gebruik te maken; en voor zooverre hun daartoe de noodige middelen ontbraken, werden die volgaarne, onder verband van den grond voor de hoofdschuld en van den oogst voor den intrest, door kooplieden of particulieren voorgeschoten, die hierin een gemakkelijk en zeker middel meenden te zien om hunne kapitalen voordeelig te beleggen. Verscheidene planters, genegen hunne zaken uit te breiden of nieuwe gronden te ontginnen, begonnen nu insgelijks van de hun aangeboden gelegenheid om geld op te nemen gebruik te maken, en hun voorbeeld werd ras gevolgd door anderen, die zich reeds gewend hadden in buitensporige weelde en overdaad, dikwerf boven hetgeen hunne inkomsten toelieten, eene vergoeding te zoeken voor hetgeen zij door het verblijf in de kolonie moesten ontberen. De overvloed van kapitaal in de Vereenigde Gewesten en de reeds algemeene gewoonte om er rentegevende schuldbrieven voor te koopen, deed allengs uit deze geldleeningen omstreeks het midden der achttiende eeuw een nieuwen handelstak ontstaan, die vooral te Amsterdam[1] op zeer uitgebreide schaal gedreven werd en ten doel had door tusschenkomst van zoogenaamde negotiatiën geld aan de Surinaamsche planters voor te schieten. Indien de kolonie in een gezonden toestand verkeerd had, zou zeker niets meer tot haar bloei hebben kunnen bijdragen; maar voor zooverre de plantages nog door de eigenaars zelven bestuurd werden, was er bij deze te weinig kennis, ijver en volharding meer, terwijl bovendien door vele zulke aanzienlijke sommen tegen zoo hoogen intrest waren opgenomen, dat de oogst naauwelijks en bij misgewas in het geheel niet voldoende was, om hen in staat te stellen aan hunne verpligtingen te voldoen. Weldra moest menige plantage wegens wanbetaling verkocht of aan de geldschieters afgestaan wor-

---

[1] Aldaar had zich ook allengs de handel op Westindië geconcentreerd. LUZAC, II, bl. 250: „Het is niemand onbekend dat de navigatie op en van de Colonien van den Staet genoegzaam alleen naar Amsterdam geschiedt."

den, die haar voortaan ook weder door administrateurs lieten beheeren. Zoo verdween niet alleen meer en meer juist dat gedeelte van de bevolking der kolonie, hetwelk bij hare ontwikkeling en bloei het meeste belang had en door vermogen en invloed daartoe het meest kon bijdragen, maar werd ook eene steeds grootere hoeveelheid producten naar het moederland gezonden, zonder dat daarvoor eene evenredige waarde terugkeerde. [1]

Niettegenstaande al deze bezwaren is Suriname echter voor de Vereenigde Gewesten zulk een belangrijke bron van welvaart geweest, dat sommigen geneigd waren de voordeelen, die het opleverde, hooger te schatten dan die uit de geheele werkzaamheid der Oostindische Compagnie voortvloeiden. [2] Hoeveel aanzienlijker nog zouden zij geweest zijn, wanneer men op voldoende wijze voor de bescherming der kolonisten tegen buiten- en binnenlandsche vijanden zorg gedragen en de landverhuizing, vooral van bekwame en gegoede lieden, met beleid en volharding aangemoedigd had. Want de trage en dikwerf belemmerde ontwikkeling, die aan Suriname te beurt is gevallen, is voor verre het grootste gedeelte aan de baatzucht der Sociëteit te wijten, die, slechts op onmiddelijke winst bedacht, tegen alle uitgaven opzag, waarvan het levende geslacht geen vruchten plukken zou, en zoowel uit kortzigtig eigenbelang als uit heerschzucht elke tusschenkomst der hooge regering zorgvuldig afweerde. [3]

Er is met betrekking tot al deze punten groote overeen-

---

1 Essai historique, I, p. 137, 144; II, p. 113. LUZAC, II, bl. 307—320; IV, bl. 203—219. WOLBERS, bl. 299, 302 vv. M. D. TEENSTRA, de landbouw in de kolonie Suriname, I, bl. 47. Vgl. voor de oorzaken van den achteruitgang van Suriname: PH. FERMIN, tableau historique et politique de l'état ancien et actuel de la colonie de Suriname et des causes de sa décadence, Maestricht 1778, p. 173—205, 327—341.

2 LUZAC, II, bl. 226, alwaar hij ook vermeldt dat in 1775 54 schepen naar Suriname vertrokken en 63 van daar teruggekeerd zijn, en dat alleen het voordeel, hetwelk de scheepvaart uit de vracht der daarmede in het moederland gebragte producten getrokken heeft, op ƒ 1.416.000 geschat is. Vgl. voor de betrekkelijke voordeelen, die de O. I. en de W. I. Compagniën aan de Vereenigde Gewesten aanbragten, hiervoor, bl. 201.

3 Zie o. a. LUZAC, II, bl. 221.

komst tusschen de handelwijze van de Westindische Compagnie en de Sociëteit van Suriname, waarbij wij thans hebben stilgestaan, en die der Oostindische Compagnie, die behalve hare voorbijgaande proeven van kolonisatie in Oost-indië ook eene eigenlijke volkplanting heeft gesticht aan de Kaap de Goede Hoop. De uitstekende geschiktheid dier zuidelijkste punt van Afrika als ververschingsplaats voor de schepen deed de bewindhebbers in 1650 besluiten aldaar eene sterkte op te rigten en tevens eene kolonie te vestigen.[1] Het ontbrak niet aan landbouwers en handwerkslieden, genegen om er zich neder te zetten en reeds in het volgende jaar kwam het plan tot uitvoering. JOHAN ANTONIE VAN RIEBEEK vertrok als eerste Gouverneur met vier schepen en veel voorraad naar de Kaap, bouwde er een fort en een ziekenhuis, deelde den grond, dien de inboorlingen hem hadden afgestaan, aan de medegevoerde kolonisten uit en wist door zijne verstandige maatregelen hen binnen korten tijd zooveel welvaart te doen genieten, dat weldra vele Nederlandsche ingezetenen zich gedrongen gevoelden hun voorbeeld te volgen en naar de Kaap te verhuizen.[2] Inderdaad waren de voorwaarden, waaronder zij zich aldaar konden vestigen, zeer aanlokkelijk. Ieder kon zestig morgen lands krijgen in vollen eigendom, met het regt om er naar goedvinden, ook bij uitersten wil, over te beschikken, mits hij er binnen drie jaren zooveel van bebouwd had als vereischt werd om zichzelven te voeden en zijn aandeel te leveren van den voorraad, dien de Compagnie voor hare ambtenaren en schepen behoefde. Bovendien werden hem vee en gereedschappen geleend, wier waarde hij in termijnen kon teruggeven. Hetgeen de Compagnie van hem vorderde, werd door haar met een redelijken prijs betaald. Over het overige kon hij vrijelijk beschikken. Belastingen werden hem aanvankelijk in het geheel niet opgelegd.[3] Onder zulke omstandigheden en bij de menigte van

---

[1] Kronijk van het Historisch Genootschap, XII, bl. 229—237. Zie ook het Dagverhaal van JAN VAN RIEBEEK, uitgeg. door hetzelfde Genootschap, 1848.

[2] G. K. VAN HOGENDORP, Verhandelingen over den O. I. handel, Amst. 1802, II, bl. 351 vv. Vgl. hiervoor, bl. 176.

[3] VALENTIJN, V, tweede stuk: Beschrijvinge van de Kaap der Goede Hoop,

schepen, ook van vreemde natiën, die aan de Kaap het anker lieten vallen, kan het niet bevreemden dat de jeugdige volkplanting weldra een aanmerkelijken bloei bereikte, tot welken na 1685 de aankomst van Fransche uitgewekenen, die aan den wijnbouw groote uitbreiding gaven, niet weinig bijdroeg.[1]

Ware de Compagnie op denzelfden weg voortgegaan, ongetwijfeld zou de Kaap eene der schoonste en rijkste Nederlandsche bezittingen geworden zijn. Maar zoodra zij haar doel bereikt had en zeker was dat hare schepen aldaar voortdurend zouden vinden, wat zij behoefden, werd het haar volkomen onverschillig of de bevolking en de welvaart toenamen. Zelfs begon zij daarin allengs een hinderpaal voor haar eigen voordeel te zien en hield dus beiden door hare baatzuchtige maatregelen tegen. Daar het vee in prijs steeg, naarmate er meer land bebouwd werd en de herders dien ten gevolge met hunne kudden dieper landwaarts in trokken, werden er geen gronden meer in eigendom uitgegeven en kon men alleen een verlengbaar verlof bekomen om bepaalde streken gedurende één jaar te beweiden en te bebouwen, waarbij weldra tot voorkoming van geschillen bepaald werd, dat zulke leeningsplaatsen, gelijk zij genoemd werden, minstens een uur van elkander moesten verwijderd zijn. Ook begon de Compagnie, geheel overeenkomstig met hare beginselen, meer en meer op haar regt te staan om de eenige koopman in de kolonie te zijn. De meeste landsproducten moesten voor bepaalde, meermalen verlaagde prijzen, uitsluitend aan haar verkocht, bijna alles wat de landbouwers behoefden uitsluitend en voor klimmende prijzen van haar gekocht worden. Wie met de aankomende vreemde schepen handel drijven wilde, had voor die vergunning aanzienlijke sommen aan de Compagnie of aan hare ambtenaren te betalen. Daar er

---

bl. 44, 50, 125, 130 vraag 5, 132. *Nederlandsch Afrika*, uit het Fransch vertaald, 1783, bl. 15 vv.

[1] Hiervoor, bl. 176. Volgens VALENTIJN, t. a. p., bedroeg het aantal kolonisten in 1711 550. In 1783 werd de bevolking, de ambtenaren en soldaten der Compagnie medegerekend, geschat op 25000 à 30000 zielen. *Nederlandsch Afrika*, bl. 27.

veel winst te behalen was, door van de inboorlingen vee tegen snuisterijen in te ruilen, werd dit aan de kolonisten op straffe van geeseling en brandmerk verboden. Bovendien maakte de vrijdom van belasting na 1711 niet slechts voor matige maar allengs voor zeer drukkende heffingen plaats. Niets werkte echter schadelijker dan de verpligting om alle producten naar de Kaapstad te brengen, hetzij tot verkoop, hetzij tot levering aan de Compagnie, hetzij tot voldoening van de tiende, die op alle graansoorten gelegd was. Immers was dit voor ieder, wiens land op eenigen afstand lag, zoo moeijelijk en kostbaar, dat reeds daardoor alleen aan de uitbreiding van den landbouw buiten enge grenzen een onoverkomelijke hinderpaal in den weg werd gelegd. Bovendien was de Kaapstad de eenige geopende haven en dus ook de eenige marktplaats, zoodat het geheele verkeer tot den ruilhandel tusschen haar en de binnenlanden beperkt was. Geen wonder dat de kolonisten langs velerlei sluikwegen zich van zulke knellende banden zochten te bevrijden, die door de willekeur en hebzucht van het meerendeel hunner bestuurders nog gevoeliger drukten.[1] Wel trachtten de bewindhebbers herhaaldelijk, hetzij door aan hare dienaren het drijven van handel voor eigen rekening of het bezit van landerijen te verbieden, hetzij door hen wegens wangedrag terug te roepen, de kolonisten tegen dwingelandij en knevelarij te beveiligen: maar wat konden zulke maatregelen op den duur baten, bij de onmogelijkheid van voortdurend en voldoend toezigt wegens den verren afstand van het moederland?[2] Alleen dan zouden de kolonisten een afdoenden

1 Eene eervolle uitzondering moet hierbij gemaakt worden voor RIJK TULBACH, die de kolonie van 1751 tot 1771 op voortreffelijke wijze bestuurde en wegens zijne zucht om het welzijn harer ingezetenen te bevorderen, den naam van Vader TULBACH kreeg. Zie o. a. Kronijk van het Historisch Genootschap, VIII, bl. 372; en *Nederlandsch Afrika*, bl. 88 v.

2 Zie voor de verkeerde maatregelen der Compagnie en de handelwijze harer dienaren: G. K. VAN HOGENDORP, t. a. p. bl. 76, 78, 96; Bijlagen, bl. 33 v., 77, 98, 121, 282, 301 v., 354, 356 v. P. KOLBE, Beschrijving van de Kaap de Goede Hoop, Amst. 1727, II, bl. 196—203, 270—287, 327—414. *Nederlandsch Afrika*, passim, vooral bl. 56—103. Zie ook LE LONG, de koophandel van Amsterdam, II, bl. 151, voor den achteruitgang van den graanbouw ten gevolge van de lage prijzen, welke de Compagnie betaalde.

waarborg tegen onderdrukking bezeten hebben, wanneer hun een aandeel aan het bestuur der kolonie of althans een wettige invloed op de regeling van alle aangelegenheden, die hunne belangen betroffen, verzekerd was; maar dat strookte noch met de beginselen der Compagnie noch met de heerschzucht harer ambtenaren. In de nederzettingen buiten de Kaapstad was hun niet meer dan eene zeer beperkte regtspraak in burgerlijke zaken vergund, door tusschenkomst van Heemraden, die zij zelven verkozen; in de hoofdplaats bestond de voornaamste werkzaamheid hunner vertegenwoordigers, die den titel van Burgerraden droegen, in de heffing van een omslag over de burgers, bestemd om in de verstrekking van premiën voor het dooden van wilde dieren en in het onderhoud van publieke gebouwen en wegen te voorzien. [1] Zoo ontbraken derhalve bijna alle voorwaarden, die voor de ontwikkeling en den bloei eener volkplanting onmisbaar zijn. [2] Zoo de welvaart der kolonisten, vooral ten gevolge van den hun verleenden volledigen grondeigen-

---

1 KOLBE, t. a. p. II, bl. 194 v., 206 vv. De regtbank der Heemraden werd door een Landdrost, ambtenaar der Compagnie, gepresideerd; hare competentie ging niet verder dan tot vorderingen van hoogstens *f* 150. De Burgerraden hadden regt van zitting in de verschillende regterlijke collegiën in de Kaapstad, waarin zij echter de minderheid uitmaakten, maar overigens niet eens een eigen Raadhuis of vergaderplaats. Vgl. *Nederlandsch Afrika*, bl. 27 vv., 38, 47 vv.

2 Belangrijk is hieromtrent de uitspraak van C. L. NEETLING, in zijn: Onderzoek van 't verbaal van A. J. O. Sluysken, voormaalige commissaris van Cabo de Goede Hoop, en verdeediging van 't gedrag der Caapsche burgery, 1797, bl. 6: „Zeeker, wanneer de navolgers van deesen braaven man (n. VAN RIEBEEK) alle met den geest van hunnen voorganger bezielt geweest waaren, wanneer dat Land van den beginne aan, onder de directe dominatie van de Regeerders deezer Republicq geresorteerd had, en deszelfs inwoonderen die zelfde prerogativen en vryheeden, als de Burgers dezer Republicq hadden mogen genieten, zoude hetzelve beeter bevolkt, gecultiveerd en bewaard zynde, nimmer een prooy des vyands geworden zyn, en thans door de ryke voortbrengzelen, die het monopolische Systhema der O. I. Compagnie, haar gansch vreemd heeft weeten te houden, eene der voornaamste en importantsche Wingewesten deezer Republicq uitmaaken: den aanwasch die deese Colonie niet tegenstaande de dwingelandye van verscheide Gouverneurs, het gebrek aan uitvoer haarer producten, het verbod tot voorkweeking van andere, en het voor de bevolking zoo schadelyk Systhema van intollerantie, gevoegd bij het algemeen ontzeg aan vreemdelingen, om zig in dezelve ter needer te zetten genoomen heeft, regtvaardicht het geen ik hier voren gezegd heb ten vollen."

dom, niet reeds in het begin der achttiende eeuw op vaste grondslagen gesteund had, hunne afstammelingen zouden honderd jaren later noch talrijk noch krachtig genoeg geweest zijn, om door hunne bewonderenswaardige landverhuizing en stichting van nieuwe staten andermaal een treffend bewijs te geven hoe lang de Nederlander, zelfs in ver verwijderde oorden, aan zijn taal en zeden gehecht blijft, en hoe diep de zucht naar vrijheid in zijn gemoed geworteld is.[1]

Over het geheel komt de slotsom der gansche geschiedenis van de koloniale politiek onzer voorouders hierop neder, dat zij zeer goed wisten wat er gedaan moest worden om hunne bezittingen in Oost en West aan hunne eigene welvaart dienstbaar te maken, maar dat het eigenbelang der groote Compagniën het nemen of volhouden van de beste maatregelen voortdurend tegengehouden of belemmerd heeft. Wel trachtten de Staten-Generaal nu en dan misbruiken te stuiten of bezwaren op te heffen;[2] maar de gebrekkige regeringsvorm der Republiek liet hun niet toe in dit opzigt een overwegenden invloed uit te oefenen, vooral omdat de Staten van Holland ter wille der stad Amsterdam ongenegen waren tegen de Compagniën op te treden, wier voornaamste Kamers binnen hare muren gevestigd waren en grootendeels door hare regenten bestuurd werden. Zoo bleven de koloniën tot het einde der Republiek onder het gezag van kooplieden, wier handelwijze eene voortdurende toelichting der eenvoudige, reeds uit de natuur van den mensch voortvloeijende waarheid is, dat regeren en handeldrijven niet zamen gaan. Veel verdienen en weinig uitgeven was steeds de leus dergenen, aan wie het bestuur der overzeesche bezittingen van den staat was toevertrouwd. Van daar dat het defensiewezen verwaarloosd, de landverhuizing veeleer tegengewerkt dan aangemoedigd, de inboorlingen verdrukt, de kolonisten als mededingers beschouwd en behandeld werden.

---

1 Vgl. LAUTS, de Kaapsche landverhuizers, of Neêrlands afstammelingen in Zuid-Afrika, Leyden 1847.

2 Zie o. a. LUZAC, II, Bijlage O, en hiervoor passim.

De tegenspoeden, waarmede deze overal te worstelen hadden, stellen dan ook in het helderste licht, dat vrijheid van arbeid en verkeer de levensvoorwaarde der koloniën is, en dat het moederland ten slotte zich zelf benadeelt, door slechts op eigen voordeel bedacht te zijn en belangrijke nijverheidstakken aan den particulieren ondernemingsgeest te onthouden.

BIJLAGEN.

ONUITGEGEVEN STUKKEN

UIT

HET RIJKSARCHIEF TE 'S GRAVENHAGE.

I.

Aen de Hooge ende Mogende Heeren myn Heeren Staten van Hollant ende West-Vrieslant. [1]

Wordt met behoorlycke reverentie te kennen gegeven wt den name van diverse Coopliden deser vereenigde Nederlanden, hoe dat voor dato van t'aengaen vande Treves, door autoriteyt vande Hoog. Mog. Heeren Staten Generael vande vereenigde Nederlanden geconvoceert syn geweest eenige Coopliden, om eenen voet te raemen, waer op datmen soude mogen dresseren een generale compaignie op de Custen van Africa ende West Indien, doch alsoo tselve streckende was, niet alleen om vredelycken aldaer te handelen, waer oock om met eenen der Geunieerde Landen vyanden soo veel afbreuck te doen, alst Godt belieft soude hebben hare couragieuse resolutien te segenen, Soo ist dat al tselve midts de handelinge ende besluyt vanden Treves voor die tyt noch is blyven steken, nu alsoo sichtend [2] dat eenige liefhebbers van slants welvaren soo veel door haer naerstig ondersoeck tot haerder grooter moyte ende geene cleene costen te wege hebben gebracht, dat sy bevonden hebben door wat middel sy sonder Infractie vanden Treves bequamelyck souden connen negotieren, op eenige quartieren vande West Indien, die by den Coninck van Spaignien noch oock by den Portugesen ende Spaigniaerden niet en worden gehouden ofte beseten, daer oversulcx volgende het Tractaet van Treves de traficque vry staet, als oock door de Strate van Magellanes op het goutrycke Lant van Chili, ende op dat quartier van de Werelt dat noch weynich bekent is ende terra Australis genoemt wordt, t'welck na rapport vande Spaigniarden zeer vruchtbaer is ende overvloet van Goudt ende Silver heeft, hun versekert houdende vande avancen die op de voorschreven plaetsen gedaen souden connen werden, gelyck t'selve ten deele vertoont is geweest by seeker vertooch

1 Eene van boven uitgescheurde en verder ten deele onleesbare kantteekening draagt den datum van 13 Julij 1614.

2 Sedert.

op d' Indien hier te vooren gedaen ende naerder vertoont soude connen werden, dies noot synde. Oock tselve strecken tot versekeringe ende vermeerderinge van den handel van Guinea . . . .[1] Custen van Affrica, die hier door met minder oncosten ende met meerder profyt soude gedreven worden als tot nu toe is geschiet. Door al t' welcke den handel hier te lande grootelyck soude wackeren, ende alle soorten van volck in t' werck gehouden worden, daer ter contrarie by gebreke van een generale ordre ende comp^e. alle defentie vanden handel cesserende, notoirlyck volgen moet dat alle de trafique diemen aldaer tot noch toe heeft, verlooren sal gaen, tot grooten Intrest vande Landen, dewyle het kennelyck is, dat de particuliere elck apart gescheyden synde, niet en mogen bestaen tegen de vereenigde macht van hare wederpartye. Waer door de voorschreven Cooplieden hun hebben verstout van haer aen myn Ed. Mog. Heeren Staten van Hollant ende West Vrieslant wederomme te adresseren ende te versoecken dat haere Ed. Mog. believe dit stuck vande West Indien andermael by der handt te nemen, ende met den eersten tot groot contentement van alle liefhebbers van 't gemeen beste, eene beschryvinge van Coopliden te doen, om door de selve eenen voet te ramen waer op men een Generale Compagnie in dese Landen op West Indien, de Custen van Affrica ende door de Strate van Magellanes sonder prejudicie vande Oost Indische compaignie op t' alderbequaemste soude mogen dresseren, ende dat soo haestich als doenlyck is, twelck doende etc.

II.[2]

I.

Die Staten etc. allen den genen die desen sullen sien Saluyt. Alsoo wy bevinden dat *sints*[3] eenige Jaeren *herwaerts* syn ontdeckt gewor-

---

1 Een of twee woorden zijn door inscheuring weggevallen.

2 Dit is het concept van USSELINCX. De cursijf gedrukte woorden zijn in het concept doorgehaald of door andere vervangen, hieronder vermeld. De cijfers, naast de artikelen van dit concept tusschen haakjes geplaatst, verwijzen naar de overeenkomstige artikelen van het verleende octrooi. Waar van *het andere octrooi* gesproken wordt, is het concept bedoeld, door de zeesteden opgemaakt. Zie hiervoor, bl. 109. Ik heb het niet noodig geacht ook dat concept te laten afdrukken, daar het bijna geheel overeenstemt met het verleende octrooi.

3 *tsedert*.

den seer veel Rycke landen *ende eylanden*, soo in Africa — America als Magellanica off *Zuytlandt*[1] welcke landen meest syn bewoont *met*[2] veele verscheyden volcken, *geslaghten* ende natien, *door welcke*[3] d' ontdeckinge *van landen, kennisse ende vruntschap van soo veel ende verscheyden volcken*[4] nyet alleen te verhoopen staet dat de schipvaert neeringe ende coophandel (daer naest Godt den welstandt deser vereenigde Landen ende t' welvaeren der Ingesetenen altyt meest heeft in bestaen) grootelycx soude wassen ende toenemen, maer oock dat het salichmaeckende Euangelium onses Heeren Jesu Christi[5] daerdoor *soude moghen* voortgeplandt, ende veel duysenden menschen tot t' light der waerheyt ende eeuwighe saligheyt gebraght[6] worden: Soo ist dat wy begeerende te bethoonen de groote begeerte ende hertgrondige genegentheyt die wy altyt hebben gehadt, om d' eere Godts door de vercondinge des heyligen Euangeliums te bevoorderen, Insgelycx daerinne oock sulcx te versien dat d' Ingesetenen deser Landen nyet alleen by haere voorgaende hanteringe, schipvaert ende Coophandel worden behouden, maer oock dat haer welvaren ende neeringe soo veel mogelyck is, soude mogen toenemen, t' welck wy by ervarentheyt bevinden dat sonder middel van een generael $Comp_e$. nyet vruchtbaerlyck gedaen, gedreven, gehandhaeft *off*[7] beschermt en kan worden, mits de verhinderinghe, avonturen van stroopingen, gewelden ende anderssints, die op soo grooten ende verre reysen syn vallende, ende andere gewichtige redenen ende insichten ons daertoe bewegende, met rype overlegginge van Rade, *ende vuyt hoochdringende oorsaecken* goetgevonden hebben dat de schipvaert, coophandel ende neeringe inde quartieren van West Indien, Africa ende het suytdeel der werelt, voortaen nyet anders en sal gedreven worden, dan met gemeene vereenighde macht vande Ingesetene deser Nederlanden, ende dat tot dien eynde sal opgericht worden een gemeyne Compe., die wy vuyt sonderlinghe genegentheyt, soo tot opbouwinge van Godts kercke, als om d' ingesetenen deser Landen

---

1 *Terra Australis.*

2 *by.*

3 *ende dyenvolgende door.*

4 *der selver ende de handelinge ende commercie dye met de selve gedreeven can worden.*

5 Deze beweegreden wordt in het *ander octrooi* niet aangeroerd, evenmin als in het werkelijk verleende. Daarin komen dan ook niet voor de artikelen XLII en XLIII van dit concept, evenmin als in 't verleende octrooi.

6 Ingevoegd: souden moghen.

7 *ende.*

te behouden in goede neeringe ende welvaert sullen houden staende ende verstercken met onse gunste ende bystandt, voor soo veel den staet, gestaltenis ende gelegentheyt deser Landen eenigsints sal konnen lyden ende verdragen, deselve daertoe versiende met behoorlyck Octroy, Privilegien ende Vryheden, hiernae volgende, Te weten dat geen Nederlanders off andere Ingesetene deser Nederlanden, wie *sy* [1] syn off waer dat *sy* [1] souden mogen woonen, en sullen vermogen te vaeren off handelen directelyck off indirectelyck dan alleen die van *dit tegenwoordich verdragh en* [2] geoctroyeerde Compaignie off met haer goetvinden ende believen op [3] Africa vanden Tropicus Cancri tot de Capo de bonne Esperance, ende van daer voorts tot de Roode Zee met haere ouveren [4] ende custen ten wedersyden daarin begrepen [5] noch op Magellanica t zuyderlandt off Terra Australis, mitsgaders op eenige landen *off* [6] havenen van America off Westindien, soo wel op de Noortzee als Zuytzee, noch op eenige eylanden tusschen Africa ende America ende Asia gelegen, vande straet Magellanes tot Terra Nova toe beyde *daerin beslooten*, [7] Sulcx nochtans dat den Compaignie inde Zuytzee nyet en sal mogen vaeren voorby de straet d' Anian, noch op eenighe landen off eylanden in Asia gelegen, t' sy de Philipines, Japan, China off eenighe andere, hoedanich die souden mogen wesen, ten waere met believen ende toestemminge van die vande Oostindische Compaignie, behalven alle het vaste landt van Magellanica, dat wy verstaen tot *dit verdrach* [8] te behooren, *Consenteren tot dien eynde dese Compaignie of verdrach de vaert omme de Cabo de bonne esperance ende die straet Magellanes, nyet tegenstaende alsulcken octroy als die vande Oostindische Comp. daerover mogen hebben, alsoo wy verstaen datse in haer octroy ende handel daermede nyet en worden vercort maer veel meer gevordert ende gebetert.* Ende soo wie sonder bewilliginge van dese Comp^e^. hem sal vervorderen te varen off handelen binnen de palen dese Comp^e^. vergunt, sal daermede verbeuren de schepen ende goederen die bevonden

1 *dye.*

2 *deese tegenwoordige.*

3 Bijgevoegd: d' eerste naervolgende plaetsen als te weten op.

4 *rivieren.*

5 Kantteekening: „Int ander octrooy worden de limiten soo verre nyet geextendeert." Er wordt namelijk niet in gewaagd van de vaart op de oostkust van Afrika en op de Roode zee.

6 *ofte.*

7 *incluys.* Voorts staat op den kant: „Int ander octroy wort uytgesondert de vryheyt vande visscherye ontrent terra nova ende noortwaert."

8 *deesen octroy.*

sullen worden op de voorsz.[1] gewesten te handelen, off gehandelt te hebben, en dat die datelyck van wegen de voorsz. Comp^e^. aengetast, genomen ende als verbeurt gehouden sullen worden, vuytgesondert alleen dat die gene die voor dato van dit Octroy vuyt dese off andere Landen op eenige der voorsz. custen vuytgeloopen off vuytgesonden[2] syn, haere handelinge sullen mogen *volvoeren*[3] tot den vuytkoop haerer goederen toe ende nyet langer, Ende soo de schepen van dese comp^e^. op eenige der voorsz. plaetsen schepen vonden, die haere handelinge noch nyet en hadden volbraght, soo sullen sy vermogen vande voorsz. schepen over te nemen haere resterende goederen, indient die van dese Compaignie belieft, ten pryse dat die *eerst koops*[4] hebben gekost, daerop reeckenende den[5] Interest, Avonture vande zee ende ander oncosten: welcke schepen hare goederen alsoo overgelevert hebbende datelyck sullen moeten vertrecken, sonder binnen de palen van dit Octroy wyders te mogen handelen, Behoudens dat na den eersten Maart des Jaers duysent ses hondert en negenthien niemandt eenige schepen ofte goederen en sal vermogen vuyt te seynden nade[6] gewesten in dit Octroy begrepen, al waert dat voor dato van dien dese compaignie noch nyet eyntelyck en waere gesloten, Maer sullen daerin voorsien sulcx *alst behoort*[7] tegens den genen die wetens met bedrogh dese onse goede meyninge ende het gemeyn beste, soecken te vercorten.

II.[8]

Dese *compaignie ende* vereeninge sal beginnen ende aenvanck nemen den eersten July des Jaers duysent ses hondert ende negenthien ende sal gedueren den tyt van *twaelff*[9] achtereenvolgende jaeren, *ende dat om aen d' eerste reeders, die t gevaer sullen vuytgestaen hebben, nyet te haest te benemen den segen die Godt sal believen te verleenen*, ende en sal nyemandt geduerende den voorsz. tyt syn hooftsomme

---

1 Bijgevoegd: plaetsen en.

2 Bijgevoegd: souden mogen.

3 *voltrecken.*

4 *by den eersten coop.*

5 Bijgevoegd: behoorlycken.

6 Bijgevoegd: quartyeren ende.

7 *als men gewoon is te doen.*

8 Vgl. bij dit en het volgende artikel het 17de artikel van het verleende octrooi.

9 *vier en twintigh.* Kantteekening: „Int ander octroy duyrt den tyt van tselve XLVIII jaeren." Het verleende octrooi gold voor 24 jaren.

mogen vuyt trecken noch eenige nieuwe deelgenoten mogen ingenomen worden. *Maer die twaelff Jaeren overstreecken synde sal* [1] eene generale Reeckeninge gedaen worden, ende alle goederen ende oncosten gescbat, die op de volgende Jaeren souden mogen te bate comen, daerin de volgende Reeckeninge, *off wy (ingevalle dat wy raedtsaem vonden tot dienste vanden lande de saecke t' aenveerden* [2]*)* soo veel sullen dragen als neutrale persoonen, daertoe te verkiesen, sullen bevinden te behooren.

III.

Maer soo het geviel dat die van dese compaignie haer mochten beclagen dat sy geduerende den voorschreven tyt van twaelff Jaeren voor haere moyte ende gevare nyet vergeldinge genoech en hadden gehadt, soo belooven wy haer den tyt van dit Octroy sulcx te verlengen als wy in rechten ende billicheyt sullen bevinden te behooren. [3]

IV. (16). [4]

Alle ses Jaeren sal een generaele Reeckeninge van alle vuytgaende ende incomende goederen, mitsgaders van winst ende verlies, vuyt ende inschulden gemaeckt worden, te weten een vanden Coophandel ende een van d' oorloge, elck besonder. Ende soo het geviel, t' welck Godt verhoede, dat t' eynde van d' eerste ses Jaeren sulcken winste nyet gedaen en werden, noch d' aenstaende profyten haer sulcx nyet en lieten aensien dat de hooftreeders ende Bewinthebbers raetsaem souden vinden dien handel langer te continueren, soo sal een generael beschryvinge gedaen worden van alle de . . . . . . [5], ende soo de twee derdendeelen vande *deelgenooten* [6] daertoe stemmen dat de Com-

---

1 *Ende sal alle seeven Jaeren.* Kantteekening: „Int ander octroy art. 16 wert deesen tyt gestelt XXIV Jaeren."

2 Deze woorden zijn niet doorgehaald maar met andere inkt onderstreept.

3 *Op de continuatie ofte verlenginge van dit octrooy sal naer d' expiratye van vier en twintigh jaeren by ons besloten worden, sulcx wy in recht ende billycheyt sullen bevinden te behooren. Ende sullen by alle geleegentheden onsen goeden wille toonen, ten eynde door de Interruptye van dit loffelyck werck niet en worden vercort dye geenen dye in deesen de eerste syn geweest om veelderhanden moyte ende hasarden uyt te staen.*

4 Vgl. art. 16 van 't verleende octrooi, waarin bepaald wordt dat de bewindhebbers hunne provisie verbeuren zullen, als zij voor het einde van het zevende jaar geen rekening hebben afgelegd: eene straf waarvan het andere concept ook geen melding maakte.

5 *medegenooten.*

6 *participanten.*

paignie soude behooren gescheyden te worden, sal sulcx achtervolght syn ende een ieder in vryheyt gestelt om daer te handelen als voor.[1]

V. (24).[2]

Ende opdat de penningen, die hier toe sullen bevonden worden noodich te wesen, met de meeste bequaemheid tot gerief van eenen Jegelycken souden mogen versamelt worden, soo salmen binnen een maent nae dato deses met aenslaen van billetten eenen Jegelycken waerschouwen dat sy gedurende den tyt van vyff maenden, innegaende den ...... eerstcommende ende nyet langer, sullen toegelaten worden om te mogen teeckenen, soo veel als sy hierin begeeren te wagen, welcke penningen sy sullen opbrengen in vier reysen, te weeten een vierde ten vuytgaen vande voorsz. vyff maenden, ende d' ander dry vierendeelen op drye achter een volgende Jaren, ten waere dat de Bewinthebbers bevonden dat men desen tyt soude mogen verlengen, waervan de deelhebbers met aenslaen van billetten sullen gewaerschout syn.

VI.

Tot welcken eynde wy sullen doen ramen ende stellen eenen[3] verdrachbrieff *off police waervan d' vuytschriften*[4] sullen *gesonden* worden in alle de provincien ende aende Magistraeten gelevert, ten eynde dat een Jder dien het goetdunckt in syne stadt off plaetse ordonnere eenige bequame persoonen, die de teeckeninge sullen voorderen ende waernemen, in welcken verdrach-brieff eenen igelycken sal mogen teeckenen voor soo grooten off cleynen sommen als hy begeert te wagen.

VII.

Den bestembden tyt overstreecken zynde, sullen die gene die last over de policen hebben gehadt dieselve sluyten ende onderteeckenen ende die sanderdaghs aende Magistraten overleveren off[5] seynden,

---

1 Bijgevoegd: deese Octroyen.

2 In dit en de volgende artikelen tot en met IX is alles wat de inschrijving betreft veel naauwkeuriger geregeld, dan in het overeenkomstige art. 24 van het verleende octrooi, vergeleken met art. 13, dat aan de provinciën de vrijheid laat om deze zaken te regelen, gelijk zij goedvinden.

3 Ingevoegd: police oft.

4 *de welcke gesonden.*

5 Ingevoegd: geslooten over.

die [1] binnen XIIII dagen off drye weecken ten langsten aen ons off onse Gecommitteerde *sullen* over *seynden*, [2] *ten eynde* [3] dat wy mogen weeten hoe veel elcke Stadt geteeckent heeft, ende in hoe veel policen, welcke dan tsamen sullen gebonden worden ende bewaert als d' originele boecken, ende sal elcke Stadt die op haer aendeel geen Camer en kan hebben, verclaeren waer zy haere penningen begeeren in te brengen.

VIII.

Ende op dat nyemandt vande ingesetenen deser landen, die buyten Europa op eenige verre reysen souden mogen wesen, vercort en worde, soo sullen die geene die op alsulcke reysen syn, soo haest als sy de tydinge hebben van t' verleenen van ons Octroy, vermogen in Oostindien, Guinea, Moscovien offte Levanten, byde Commisen, Bouckhouders, off Consuls in t' bywesen van getuygen aen te [4] teeckenen zoo veel sy begeeren in te leggen ende in dese Compaignie te wagen, t' welck dan met den eersten sal moeten overgezonden worden, met aenwysinge van haere penningen, ende de plaetse waer sy begeeren in te leggen.

IX.

Maer soo bevonden wort dat t' eynde vande vyff maenden meer geteeckent waere als een somme van tachtentich hondert duysent gulden, *dat* [5] meer *waere* [6] als tot desen handel noodich waere, soo sullen die gene die meer hebben geteeckent als ses duysent gulden voor haer eygen reeckeninge haere sommen elck *pondts* [7] gelycke *moeten verminderen*, [8] om de gemeyne inleggers plaets te laten.

X. (11—13). [9]

Wanneer de [10] verdragbrieven overgelevert syn ende datmen weet

---

1 *ten eynde dye.*
2 *gesonden worden.*
3 *op.*
4 Ingevoegd: doen.
5 *ende deselve bevonden werden.*
6 *te wesen.*
7 *pont pont.*
8 *worden verminderd.*
9 In die artikelen wordt de regeling van de benoeming der bewindhebbers aan de provinciën overgelaten.
10 Ingevoegd: police ofte.

hoe veel penningen datter geteeckent syn, soo salmen voortvaeren tot verkiesinge van Bewinthebbers in elcke Provintie ende Stadt, ende sullen soo veel Bewinthebbers gekosen worden alsser menigmael twee hondert duysent gulden sal geteeckent syn, ten waere dat eenige Provincien offte een Stadt inbrachte een somme van drye hondert duysent gulden, die sal vermogen twee Bewinthebbers te stellen, 500 duisent gulden drye, ende soo voorts.

XI.

Welke Bewinthebbers sullen vercooren worden by de Gemeene participanten, ende en sal nyemandt in t' verkiezen stemme hebben, als die voor syn eygen sal geteeckent hebben een somme van twaelff hondert *ponden vlaems*,[1] ende nyemandt tot Bewinthebbers vercooren, als die sal geteekent hebben een somme van *dry hondert ponden vlaems.*[2]

XII.[3]

De Provintien offte Steden geen Camer hebbende sullen verkiesen dobbel getal van Bewinthebberen, die sy dan sullen voorstellen ter plaetsen daer de Camers sullen wesen daer sy haere penningen *begeeren in te brengen*,[4] om daer[5] by de meeste stemmen *vuyt* gekoosen te worden, gelyck oock sullen doen alle geselschappen ende Comp^e^. die twee hondert duysent geteeckent[6] hebben.

XIII. (14).

D' eerste Bewinthebbers sullen dienen den tyt van ses Jaeren, ende den selven overstreecken synde, salmen bij verkiesinge[7] als vooren veranderen een derdepaert van t getal der Bewinthebbers, ende soo voorts alle twee Jaeren een gelycke derdendeel ende by versterven off anderssints een plaetse vande Bewinthebbers vacerende, sal byde meeste stemmen als vooren eenen anderen Bewinthebber

---

1 *gulden.*

2 *achtyen hondert gulden.*

3 Aan het slot van art. 11 van het verleende octrooi wordt alleen bepaald, dat de provinciën, in welke geen Kamers zijn, met zooveel bewindhebbers zullen worden geaccommodeerd, als zij tonnen gouds in de Compagnie fourneren.

4 *voorgenomen hebben in te leggen.*

5 Ingevoegd: vuyt.

6 Ingevoegd: sullen.

7 Dit woord komt ook voor in 't andere concept, doch is in het overeenkomstige art. 14 van het verleende octrooi veranderd in *lotinge.*

gestelt worden, ende sullen d' affgaende Bewinthebbers weder mogen van nieuw inde Electie comen nevens andere participanten.

XIIII. (27).

Ende opdat *aen* een yder *soude groot genougen* [1] gegeven *worden*, [2] soo sullen de landen, Steden, ende persoonen, die ingebracht sullen hebben een somme van vyftichduysent gulden ende daerboven, vermogen eenen Agent te stellen, die toeganck [3] inde *selve* Camer *sal hebben*, daer hy syn gelt ingeleyt heeft, om aldaer onderricht te worden vanden staet van t' vuytgeven ende incomen, vuyt ende inschulden, off sal den genen die met alsulcken off meerder somme incomen, gegeven worden groot genougen, tsy dat sy den haeren hebben onder de hooftreeders, off dat hen byde Camers daer haere penningen syn ingebracht, toegelaten worde eenen Bewinthebber te stellen, off andersints nae datmen na tgedeelte van haere hooftsomme sal bevinden in redelyckheyt te behooren.

XV. (44).

De Bewinthebbers sullen solemnelyck sweeren dat sy haer in haere bedieninge wel ende getrouwelyck sullen dragen, ende quyten, goede ende deugdelycke reeckeninge doen van haere [4] handelinge, [5] dat sy in alles sullen bevorderen t' meeste profyt vande Comp^e. ende desselffs schade verhoeden soo veel hun mogelyck sal syn, ende dat sy den meesten vande *metgenooten* [6] in t' opbrengen off vuytdeelen vande penningen als andersints nyet meer voordeel en sullen doen als aende minste.

XVI. (31).

Insgelycx sullen de Bewinthebbers sweeren dat sy gedurende den tyt van haere bedieninge geen leveringe en sullen doen van eenige waeren off Coopmanschappen, off paert off deel hebben aen al tgene aen dese Compaignie sal verkoght off gelevert worden, noch dat sy oock int vercoopen vande goederen, die byde Comp^e. verkoght sullen worden, geen deel en sullen hebben, ten waere dat deselve int open-

---

1 *so veel doenlyck contentement.*

2 *worde.*

3 Ingevoegd: hebben sal.

4 Ingevoegd: administratie ende.

5 Ingevoegd: Item.

6 *participanten.*

baer byden stock verkoght werden, *ten waere dat sy aende volle Camer der Bewinthebbers sulcx te vooren hadden verclaert ende daartoe vercregen haer consent, soo wel in t' coopen als int vercoopen.*

XVII. (29).

De Bewinthebbers sullen genieten [1] voor haere bedieninge een tractement *ende salaris* van duysent gulden t siers, maer soo eenige Steden, die Camers sullen hebben, verstonden dat zy op haer repartitie van twee hondert duysent guldens nyet Bewinthebbers genouch en hadden, sullen sy vermogen meerder getal van Bewinthebbers te stellen, mits dat de Comp^e. daermede nyet en werde belast, maer dat *den* [2] salaris onder haer soo verdeylt worde, dat het blyve op duysent gulden voor elcke twee hondert duysent guldens.

XVIII.

Soo den handel met der tyt oock sulcx quame te wassen, ende toe te nemen, dat het de voorsz. Bewinthebbers te lastigh mocht vallen om den handel wel te konnen dryven, ende haere bedieninge vuyt te voeren, sal het getal sulcx worden vermeerdert als by de meeste stemmen der participanten [3] stemme hebben sal goet gevonden worden te behooren.

XIX. (22).

Wanneer de Bewinthebbers van wegen de Compagnie gelast synde van huys sullen reysen, sullen sy voor haere dachgelden ende teerkosten hebben vier gulden sdaechs, boven de schuyt ende wagenvrachten.

XX. (29).

Ende en sullen de Bewinthebbers nyet vermogen tot last vande Compaignie te brengen eenige provisien van penningen te lichten off waeren te vercoopen, noch oock Jmandt anders tot last van de Compaignie te *lasten* [4] om de vuytreedinge te voorderen en de waeren daertoe noodich te koopen.

---

1 Kantteekening: „Int ander octroy art. 30 staet dat de bewinthebbers souden genyten voor provisie een ten hondert van uytreyse ende so veel oock vande retouren, uytgenomen van gout ende silver een half per cento." Deze bepalingen zijn overgenomen in art. 28 en 29 van 't verleende octrooi.

2 *het.*

3 Ingevoegd: dye.

4 *gebruycken.*

XXI. (30).[1]

De Boeckhouders, Cassiers, Dienaers, off Camerbooden sullen geloont worden tot last vande compaignie.

XXII. (34).

De Bewinthebbers van elcke Camer int besonder sullen verantwoorden voor haeren Cassier.

XXIII. (33).

Ende off tgebeurde dat onder d' een off d' ander Camer Jmant vande Bewinthebbers geraeckte in sulcken staet dat hy nyet en soude voldoen tgene hem syne bedieninge aengaende vertrouwt ware, ende dat daerdoor eenige schade mochte vallen, tselve sal wesen tot last vande penningen onder deselve Camer sorterende, off van dengenen die alsulcken Bewinthebber gestelt hebben ende nyet tot schade vande generale masse vande Compaignie; dies sullen de penningen, die de Bewinthebbers voor haer eygen reeckeninge inde Compaignie hebben, voor haer Bewint in t' besonder syn verbonden, 't welck oock plaetse sal hebben ten aensien van alle de metgenooten, die vuyt saecke van coop van goederen off anderssints schuldenaers aende Compaignie syn, ende sal gereeckent worden in allen schyn off haere ingeleyde penningen tegens tgene sy de compaignie schuldig syn van aenbeginne waere gecompenseert, ende by rescontre gedoot.

XXIIII. (36).

De persoonen off goederen der Bewinthebbers en salmen nyet mogen belasten, beslaen off becommeren, om van hun te hebben reeckeninge van t' bewint vande Compaignie, noch oock vande betalinge vande huyr off loon der genen die sy in dienste vande Compaignie gebruyckt hebben, maer *die gene* die sulcx *iets* sullen willen *heyschen*,[2] sullen gehouden syn deselve te betrecken voor haeren ordinaris Rechter.

XXV.

Ende alsoo by d' onseeckerheyt van tgene in dese Compaignie sal geteeckent worden, *men* nyet *en kan weeten*[3] hoe veel cameren off

[1] Dit artikel bepaalt, in overeenstemming met het andere concept, dat de boekhouders en kassiers gesalariëerd zullen worden ten laste van de bewindhebbers, uit hunne provisie.

[2] *pretenderen.*

[3] *wel geweeten can worden.*

Bewinthebberen dat daar sullen wesen, ende dat nyet apparent en is dat Imandt selve goede bequaemheyt van havens ende toerustinghe van schepen hebbende, syne penningen in een ander Stadt sal willen brengen, Soo sullen alle landen ende Steden, die tot de zeevaert goede bequaemheyt hebben, ende in dese compaignie sullen inleggen een achtste deel vande geheele hooftsomme, vermeugen een Camer te hebben, ende sal elcke Camer [1] vuytrustinge *doen voor soo veel syn* [2] aendeel *bedraegt*, [3] alles ten naeste by gereckent.

XXVI.

Maer t' sal *aen* andere Steden, die soo hooge met haere ingeleyde sommen nyet en komen dat sy een Kamer konnen hebben, vrystaen, in haere Stadt t' equiperen, timmeren ende vuytrusten soo veel schepen, als haer ingeleyde somme bedraecht, mits dat deselve somme te bedragen een somme van hondert duysent gulden, ende dat opden voet ende naer d' ordre die de Camer [4] *sal* ordelen [5] dat de toerustinge *sal moeten* [6] geschieden, *daer sy onder sorteren*, waertoe de Participanten onder alsulcken Stadt behoorende sullen onder haer verkiesen bequame persoonen, om d' vuytrustinge te doen, die van alles sullen suyvere ende behoorlycke Reeckeninge houden, ende die aende respective Kameren overleveren, sonder dat sy nochtans ongewoonlycke onkosten sullen mogen inbrengen off salaris reeckenen van alsulcke toesicht ende vuytreedinge, maer sal tselve komen tot laste vande plaetse die alsulcken benefitie begeert te genieten, *dan* [7] soo sy eenen Bewinthebber op haer repartitie hebben, sal haer den selven daerin moeten *helpen*. [8]

XXVII.

Het sal in *elcke Provintie* [9] vrystaen dat verscheyden Steden haere hooftsommen sullen mogen byeen voegen, ende tot het voorsz. achtstepaert komende, dat sy tsamen een Camer *vermogen te* [10] hebben,

---

1 Ingevoegd: sulcke.
2 *toegestaen worden als haer.*
3 *sal bedraeghen.*
4 Ingevoegd: daer onder de selve sal sorteren.
5 Ingevoegd: sal.
6 *behoort te.*
7 *welverstaen dat.*
8 *behulpich syn.*
9 *alle provincien ende steden.*
10 *konnen.*

soo sullen sy die vermogen te verdeylen off verleggen, nae haer welgevallen, off deselve met beurten voor eenen tyt van Jaeren elck in syn Stadt hebben, off dat sy malcanderen *geriven* [1] dat d' een de Camer hebbende, d' ander soo veel te meer vuytrustinge vergunt worde.

XXVIII.

D' oncosten die hiervuyt *sullen* [2] mogen rysen, boven de geraemde, sullen nyet mogen gebracht worden tot laste vande geheele Compaignie, maer tot last vande Camer off Steden die hierby eenich voordeel meynen te genieten, gelyck als syn [3] verscheyden Boeckhouders, Cassiers, Camerbooden, Huyshueren, schuyt- ende wagen vrachten van degeene die als Bewinthebbers van d' een Stadt in d' ander sullen reysen om de Camers te frequenteren, die oock geen dachgelden en sullen hebben, maer sal elcke Camer toegeleyt worden een seeckere somme tot vergeldinge van reys- ende teercosten, die om op haere gemeyne vergaderinge te komen gedaen sullen moeten worden.

XXIX. (25).

Als de schepen vande reyse wederkeeren, sullen gelost worden ter plaetsen daer Camers syn, ende daer sy sullen affgevaeren wesen, maer als door windt ende weder de schepen van d' een [4] gewest affgevaeren synde, quamen t' arriveren in een ander, sal nyet te min elcke Camer het bewint van hare vuytgesonden schepen, ende d' incomende goederen behouden ende sullen *deselve* vermogen [5] te verseynden ende te voeren nade gewesten daer de schepen waeren vuytgeseylt, tsy met deselve off andere schepen, mits dat [6] vande Bewinthebbers derselver Camer gehouden sullen zyn haer zelffs in persoon te laten vinden ter plaetsen daer de goederen of schepen aengecomen syn, ende geene facteurs daerover en sullen vermogen te stellen, maer ingevalle het haer selffs nyet gelegen en waere te reysen, dat sy alsdan de Bewinthebbers vande Camers daer de schepen gearriveert syn tot [7] bewint sullen lasten.

XXX.

De Steden off plaetsen geen Camer hebbende, sullen alle d' inco-

1 *sulcx sullen geryeven.*

2 *souden.*

3 Ingevoegd: van.

4 Ingevoegd: quartyer ofte.

5 Ingevoegd: deselve.

6 Ingevoegd: eenige.

7 Ingevoegd: het.

mende goederen, tsy met d'incomende schepen off andere nae dat de gelegentheyt der plaetsen en t' meeste voordeel vande Compaignie is vereyschende, brengen ter plaetse daer de Camers syn, ende en sullen geen goederen gebracht off verkoght mogen worden anders als ter plaetsen daer Camers syn, ten waere met believen vande Camers daer sy onder hooren *van*[1] soudt, hout off eenige andere grove waeren, waerin altyt het beste vande Compaignie sal gesocht worden.

XXXI. (26).

Als d'een off d'ander Camer eenige coopmanschappen off incomende goederen ontfangen heeft, daer d'ander nyet van en is versien, sal deselve Camer gehouden zyn, op t'versoeck vande gene die onversien is, haer daervan te versorgen *nae*[2] gelegentheyt vande zaecke, ende *dat goet*[3] verkoght synde, meer te seynden.

XXXII. (35).

Alle waeren van dese Comp^e. die by den gewichte verhandelt worden sullen verkoght worden op eenderley gewichte, te weeten op de swaerte van t'gewichte van Amsterdam.

XXXIII. [4]

Wanneer de Camers gesteldt ende de Bewinthebbers vercooren[5] syn, soo salmen voorts vaeren in tverkiesen van eenige hooftreeders, *gelyck*[6] in t'verkiesen der Bewinthebbers is geschiet, ende dat soo veel als de gemeene *deelgenooten*[7] sullen bevinden noodich te wesen, ende *dat* elcke Camer veel Bewints hebben sal, welcke hooftreeders sullen aenhooren ende sluyten alle de Reeckeningen vande vuytreedinge, vuytgaende ende incomende goederen, *mitsgaders*[8] vande vuytdeelingen, *als oock*[9] vande Officieren ende Schipvolck in dienst vande compaignie synde, aen welcke hooftreeders de Bewinthebbers oock sullen mogen communiceren alle saecken van gewichte daar sy haer

---

1 *ende dat het sy.*
2 *naer.*
3 *de goederen.*
4 Vgl. over de Hoofdparticipanten art. 14 van het verleende octrooi.
5 Ingevoegd: sullen.
6 *in sulcker vougen als.*
7 *participanten.*
8 *oock.*
9 *mitsgaeders meede.*

in beswaert vinden, welcke hooftreeders in dese Comp^e. sullen moeten herideren op t' minste *een*[1] somme van ses duysent gulden.

XXXIIII.[2]

De reeckeningen vande vuytrustinge ende ladinge vande schepen met den aencleven van dien sullen aen de hooftreeders overgelevert worden, ende bydeselve gehoort ende geslooten ten langsten binnen dry maenden nae het vertrecken vande schepen, die binnen een maent daerna aende hoofdreeders vande respective Kameren d' vuytschriften vande selve Reeckeningen sullen overseynden,[3] ende sullen de Cameren soo dickwils als sy daertoe versocht syn, aende voorsz. hooftreeders overleveren staet vande incomende goederen, die oock het dubbelt van dien malcanderen sullen overschikken, ende de Reeckeningen vande selve ingecomen goederen sullen de hooftreeders terstont voorderen en sluyten soo haest alst doenlyck is.

XXXV. (16).

De Generaele Reeckeningen sullen telcken *ses*[4] Jaeren geschieden voor de voorsz. hooftreeders in t' openbaer, een iegelyck met aenslaen van biletten daertoe geroepen zynde.[5]

XXXVI.

Ende op dat deze Comp^e. soude mogen worden versien van noodige, behoorlycke, ende wettige autoriteyt ende aensien, ende de Bewinthebbers ontlast van veel moeyten, ende oncosten, die by haer souden moghen gedaen worden int soliciteren *om*[6] noodige hulpe ende

---

1 *de.*

2 In art. 15 van het verleende octrooi staat alleen dat de bedoelde rekening binnen drie maanden gedaan moet worden, maar niet aan wie; en voorts dat binnen eene maand daarna afschriften moeten worden gezonden aan de Staten-Generaal en aan de respectieve kamers.

3 *De reeckeningen vande toerustinghen ende laedinghen vande scheepen met den aencleeven van dyen sullen de bewinthebbers soo wel vande plaetsen daer Caemers syn als daer geene en syn, overleeveren aende hooftreeders, om by de selve gehoort ende geslooten te worden, ten langsten binnen dry maenden nae het vertrecken van de scheepen, welcke reeckeningen ofte de copyen van dyen binnen een maent daer nae sullen worden overgesonden aende hooftreeders vande respective Cameren.*

4 *twintich* (?)

5 Kantteekening: „Int ander octroy art. 16. Waer by gevoucht datter uytdeelinge gedaen sal worden, so haest men bevinden sal datter thyen ten hondert geproffiteert sal syn."

6 *van.*

bystandt, ende andere saecken, die sy met ons souden mogen te behandelen ende voor te dragen hebben, ende op dat sy haer te beter souden mogen besigh houden met de saecken, haeren Coophandel ende vuytrustinge betreffende, ende oock om haer met de saecken van Staet, die hier aen nootwendelyck zyn hangende, soo weynich te bemoyen als het doenlyck is, Soo sullen wy nae t' verkiesen vande Bewinthebbers ende Hooftreeders, soo vuyt de voorsz. Hooftreeders als Bewinthebbers ende *deelgenoten*,[1] verkiesen seecker getal van gequalificeerde persoonen, soo van adel als andere, tot eenen Raedt van Indien,[2] die wy sullen *verkiesen*[3] met behoorlycke Authoriteyt ende Instructie, om vuyt onsen naem van onsen twegen achtinge te nemen op het verleenen van hulpe ende bystandt, aennemiuge van krygsvolck, stellen van Gouverneurs, t' maecken van wetten, keuren ende ordonnantien tot onderhoudinge van t' recht ende alle borgerlycke eendracht, met de Bewinthebbers te beraedtslagen over de middelen tot haerder bescherminge noodich, ende waer men die met de minste beswaringe, soo van t' landt als vande compagnie sal becomen ende te wege brengen, als oock om alle verschillen, die onder de *deelgenoten*[4] van dese Comp^e^ souden mogen rysen, vuyt *eenige* oorsaecken deselve Compaignie betreffende,[5] de plano sonder eenige forme van proces te mogen afdoen.

XXXVII.

Soo eenigen Vorst, Republicque, off *geselschappen*[6] t' samen inbrachten eene somme van acht hondert duysent gulden, sullen deselve vermogen eenen Raedtsheer inden voorsz. Raedt te hebben, daer alles met de meeste stemmen sal beslooten worden; welcke Raedtsheeren tot laste vande Compaignie jaerlycks sullen hebben voor tractement de somme van ..... ende sullen wy deselve oock mogen veranderen gelyck de Bewinthebbers, naedat wy tot slandts dienst ende tmeeste voordeel van dese compaignie sullen bevinden te behooren.

---

1 *participanten.*

2 Kantteekening: „In steeden van deesen Raet ende datter van dependeert, wort int 18 artyckel (namelijk van het andere concept) geseyt dat in saecken van oorloge op de genoomene resolutien der seventhyenen versocht sal worden haer Ho. Mo. approbatye. Item tgeene noch vorders compt int 22 Artickel."

3 *versien.*

4 *participanten.*

5 Ingevoegd: ende de selve.

6 *compaignyen.*

XXXVIII.

Niemandt en sal moghen vercooren worden tot Raedtsheer, hooftreeder off Bewinthebber, dan die van eersten aen in dese Compaignie sal geteeckent ende ingeleyt hebben, of met versterff off erffenisse sulcx verregen, sonder dat die gene die daernae door koop off andersints daerin komen eenige der voorsz. Ampten sullen moghen bedienen.

XXXIX. (18).

Soo dickwils als tsal van noode syn een generale vergaderinge te houden van alle de Cameren, sal tselve geschieden bij negen persoonen, dat is *voor* [1] elcke achtste paert eenen persoon, *t welck men soo haest als de teeckeninge gedaen is, sal konnen weten hoeveel dat elcke Camer op syn repartitie sal komen*, ende den negenden persoon sal by beurten van d' een off d' ander Camer daerby gevoeght worden.

XL. (19, 20 en 21).

T voorsz. Collegie verschreven zynde, zal t samen komen ter plaetsen daer den raedt van Indien sal resideren, die vuyt den haeren oock eenighe gecommitteerde daerby sullen voegen, alwaer *sal* beslooten [2] worden, wanneer men sal equiperen, hoe veel schepen men op elck geweste sal seynden ende voorts op alle andere saecken dese Compaignie betreffende, sonder dat d' een off d' ander Camer ietz sal vermogen aen te reghten buyten t voorsz. gemeyn besluyt, maer sullen gehouden syn *tselve* [3] vuyt te voeren, ende in t werck te stellen, ende sullen voorts alle zaecken dit verdragh aengaende aldaer gehandelt ende beslooten worden.

XLI. (23).

Soo het dan noch geviel dat den Raedt met de voorsz. Bewinthebbers eenige swaerwichtige saecken voorvielen, daer sy nyet in en souden konnen verdragen, off dat zy selve swaricheyt maeckten om malcanderen t' overstemmen, sal tselve gelaten worden t onser vuytspraecke ende verclaringe, ende tgene dien aengaende sal goetgevonden worden, sal nagecomen ende achtervolgt worden.

XLII.

Ende opdat de Christelycke Religie te beter ende bequamer soude

---

1 *van wegen.*

2 Ingevoegd: sal.

3 *het geresolveerde aldaer.*

mogen voortgeplandt worden, soo sullen wy ordonneren ende opreghten eenen Raedt off Collegie van Godtvruchtige, wyse ende geleerde Theologanten ende kerckelycke personen, die goede ordonnantien sullen maecken over t' seynden van predikanten ende leeraers tot onderwys ende leeringe vande jonckheyt, om soo wel die van die landen in onse tale, als van dese landen in haere tale te doen leeren ende onderwysen, als mede om haer in goede leeringen ende leven t' onderrichten, om alsoo door Godts zegen de kercke Christi te bouwen ende s' duyvels rycke te verstooren ende tot schande te maeken.

XLIII

Dese Theologanten ende *jeught*[1] sullen wy versien met behoorlycke onderhoudt, tot der landen ende der Comp. costen, soo lange tot dat indie landen van Indien ende Africa ordre gestelt *syn*[2] om aldaer bequame*lycke* middelen te bekomen tot onderhoudt van t voorsz. Collegie, waerover wy alsdan eenige besorgers sullen ordonneren, soo vuyt den Raedt als andere deelgenooten.

XLIIII.

Ende alsoo het geheel waerschynlyck is dat in corte jaeren de Nederlanders, die onder t' beleyt van dese Compnignie na Indien sullen vaeren, tot veel duysenden sullen wassen ende toenemen, ende dat sy meer sullen vermenigfuldigen als de Spaignaerden in Brasil, Mexico off Peru gedaen hebben, waerdoor veel steden ende dorpen sullen gebout worden, ende alsoo het Nederlanders syn, soo sullen *sy*[3] als vrye Nederlanders haere Regeringe oock moeten hebben, waertoe wy haer sullen verlenen behoorlycke Authoriteyt, haer vergunnende dat sy aldaer alsulcken forme van Regieringe sullen moghen oprechten ende aenstellen, als *het haer sal believen ende*[4] tot haeren meesten voordeel sullen bevinden te behooren, beloovende haer daertoe onse hulpe ende bystandt, ende die van nu aen, ende altyt voorts te beschutten ende te beschermen tegens alle die haer souden willen beschadigen, voor soo veel den staat ende gelegentheyt deser Landen eenichsints sal konnen verdragen.

XLV.

Dies sullen sy oock aen ons doen den eedt van getrouwicheyt ende

---

1 *haere leerjongens.*

2 *sal syn.*

3 *de selve.*

4 *wy.*

solemnelyck sweeren dat sy noch haere nacomelingen in Indien nedergeslagen synde, met niemandt off geen andere natien van buyten komende en sullen handelen als met die vande Generale geoctroyeerde Compe., off den tyt van het Octroy verstreken synde, met nyemandt als met die vande vereenichde Nederlanders off die ons consent daertoe sullen verCregen hebben, noch dat zy nyet en sullen toelaten dat met iemandt anders sal gehandelt worden; insgelycx oock dat wanneer sy tot eenighe macht ende vermoghen syn gecomen, dat sy reciproquelyck sullen dese vereenichde landen te hulpe comen, jaerlycksche imposten, thienden ende andere schattingen betalen, voor soo veel als het haeren staet ende gelegentheyt eenichsints kan lyden, tot gemeyne bescherminge, soowel van haere als van dese Landen.

XLVI.

Sullen oock solemnelyck sweeren, dat sy daer geenderhande handtwercken en sullen doen off gedoogen gedaen te worden van weveryen, Cramerye, Norrenborgerye, Malderye off diergelycke, off oock elders gemaeckt synde ende daer van andere gebracht, dieselve nyet en sullen coopen off toelaten gecocht te worden, maer alleenelyck *alsulcke* sullen *sy* mogen maeken *diemen* [1] sal bevinden dat sy nootsaeckelyck moeten hebben, die wy dan haer sullen toestaen, opdat alsoo de neeringe, Coophandel ende zeevaert in ons vaderlandt soude mogen toenemen ende onderhouden worden.

XLVII. (9).

Hebben voorts deze Compe. vergunt, geoctroyeert ende gepreveligeert, gunnen ende octroyeren mits desen, dat sy met alle haere schepen ende goederen vry sullen mogen passeren voorby alle tollen deser Landen, ende dat sy deselve vryheyt sullen genieten ende gebruycken in sulcker voegen als de vrye Ingesetene vande Steden deser landen haere vrydommen daerin syn genietende, oock nyet tegenstaande eenige onvrye persoonen in dese Compe. deel zyn hebbende.

XLVIII.

Dat sy ook alle waeren binnen scheeps boort ende inde packhuysen sullen mogen overslaen sonder daervan eenige acxsyns, impost off waechgelt te betalen, mits dat deselve vercocht synde nyet anders en sullen mogen worden gelevert als ter wage ende mits betalende den Impost ende waeggelt, soo dickwils als sy worden vercocht ende vervrempt, gelyck als alle goederen de wage onderworpen zynde.

---

[1] *(geene men.*

XLIX. (10).

Insgelycx dat wy de goederen van dese compaignie in t' incomen off vuytgaen, noch ingecomen synde in t weder vuytgaen, inde vuytgaende off incomende Convoyen ende licenten nyet hooger en sullen beswaeren, als alle andere waeren ende Coopmanschappen beswaert syn off souden mogen worden. [1]

L. (8).

Dat wy geen schepen, geschut off gereetschap van oorlog tot dienst deser Landen en sullen nemen dan met wille ende believen van dese Comp^e^.

LI. (4).

Ende indien dat die van dese Compaignie op eenige plaetsen in schyn van vrintschap bedrogen off qualyck getracteert souden moghen worden, off dat in t' vertrouwen van eenige penningen off coopmanschappen deselve sonder wedergevinge off betalinge daervan te genieten *gehouden worden*, [2] dat sy *de schulden* [3] nae gelegentheyt der saecke ende nae dat sy best sullen vermogen, sullen *doen verbeteren* [4] door alsulcke middelen als sy gevoeghelyckste konnen.

LII. (5).

Maer alsoo tot plantinge, versekeringe ende bescherminge van desen handel noodich sal zyn, eenich krychsvolck mede te nemen, soo sullen wy de voorsz. Comp^e^. voorsien met soodanigen volck van oorloge, van gebiet ende [5] fortificatie als den Raedt van Indien met de Bewinthebbers sullen noodich achten, mits dat die bij die vande Compaignie sullen worden betaelt ende onderhouden.

LIII. (6).

Dewelcke boven den eedt, die sy aen ons ende syn Exc. den

---

1 Kantteekening: „Int ander octroy wort bedongen vrydom van uytgaende ende incomende convoyen." Die is inderdaad verleend voor acht jaren, zoodat de belofte, dat de convoijen en licenten niet hooger gesteld zouden worden, welke ook in art. 10 van het verleende octrooi voorkomt, alleen slaat op den tijd, waarin de vrijdom zal zijn opgeheven.

2 *souden worden bedroogen.*

3 *tselve haer achterweesen.*

4 *syen te recouvreren.*

5 Ingevoegd: van kennisse in de.

Prince van Oraigne als Gouverneur hebben gedaen, oock sullen sweeren t' bevel van die vande Comp^e. te volgen, ende haere saecken te helpen voirderen nae haer vermogen.

LIV. (7).

De Provoosten vande Comp^e. sullen aen t' landt mogen vangen het schipsvolck ende ander volck van oorloge, dat hem in dienste vande Comp^e. begeven heeft, ende de gevangenen t' scheep brengen, t' sy in wat plaetsen, steden ende jurisdictien van dese Landen deselve moghten bevonden worden, mits dat de provoosten sullen aenspreecken d' amptlieden off Regeerders vande Steden, daer sulcx valt.

LV. (2).

Soo sullen oock die van dese compaignie op onsen name, binnen de limiten hiervooren gestelt, mogen maecken verdragen, verbintenissen ende vereenigingen met de princen ende ingeboorne vande voorsz. landen, mitsgaders aldaer sterckten bouwen, populatie *van* [1] vruchtbaere ende onbewoonde gewesten [2] bevoorderen, ende alles doen dat den dienst ende profyt der Landen ende vermeerderinge vanden handel sal verheyschen.

LVI. (3). [3]

Behoudelyck dat alle Gouverneurs, Amptlieden [4] vanden gerechte, volck van Oorloge ende andere die derwaerts sullen vaeren, Eedt van getrouwicheyt sullen doen aen ons, als oock aen die vande Compaig^e., voor soo veel sy die in haeren dienst sullen nemen. Ende t' recht daertoe vercregen hebbende, dat sy door den Raedt van Indien de voorsz. Gouverneurs, Amptlieden ende alle andere sullen mogen affstellen, continueren ende veranderen nae gelegentheyt [5] ende nae dat sy sullen oordeelen best te syn.

LVII. (37).

Wanneer eenige schepen van de reyse wederkeeren, sullen de Generaels off Bevelhebbers over de vloote, schip off schepen gehouden

1 *in.*

2 Ingevoegd: aenstellen en.

3 In het andere concept werd ook nog niet gewaagd van een Gouverneur-Generaal, wiens benoeming in het verleende octrooi wordt voorgeschreven.

4 Ingevoegd: , dye.

5 Ingevoegd: van saecken.

syn soo aen ons als daernae aen den Raedt van Indien te commen doen Rapport van t' wedervaeren van hare reyse ende daervan schriftelyck verclaringe over te geven ende leveren, indien de saecke sulcx vereyscht.

LVIII. (38).

Ende off t' gebeurde (dat wy geensints en verwachten) dat de Spaignaerden off eenighe andere Natien de schipvaert, coophandel, neeringe off trafficque van dese Comp^e. tegens het besluyt van Bestandt, onderhandelinge, verbonden ende Extrecoursen met andere Princen ende Republicquen gemaeckt, off oock dat de Spaignaerden nae t' vuytgaen van t' bestandt de volcomen vrye vaert ende coophandel op eenige vande landen, plaetsen ende gewesten hiervoor verhaelt ende aengewesen, tegen de gemeyne rechten van alle volckeren in eeniger maniere wilden beletten, beschadigen off hinderlyck wesen, [1] wel vuytdruckelyck hebben gelast ende gevolmachtigt gemaeckt, lasten en volmachtigen mits desen die van dese compaignie datse hun tegen deselve als tegen *de* zeerovers [2] sullen hebben te verweyren met alle mogelycke middelen van wederstandt ende bescherminge, maer oock om deselve te helpen krencken, beschadigen ende nemen als gemeyne vyanden.

LIX. (39, 40 en 41).

Hebben voorts belooft ende belooven mits desen, dat wy dese comp^e. met de middelen vande vereenichde Landen tegen een jegelycken sullen houden staen ende beschermen inde vrye zeevaert ende Coophandel, in gelyckformichheyt vande voorsz. verbintenissen, onderhandelingen, entrecoursen ende gemeene rechten van alle natien, ende namentlyck ingevalle de Spaignaerden t voorsz. verdrach van Bestandt in America ende Africa nyet en begeerden t' onderhouden ende achtervolgen, sulcx als tot noch toe in Oostindien is gebeurt, soo hebben wy ons verbonden, verbinden ons mits desen, dat wy dese Comp^e. sullen te hulpe comen met alsulcken getal van schepen, krygsvolck, oorlogsgereetschap ende alsulcke sommen van gereede penningen, als haeren noot sal vereyschen [3] ende de gelegentheyt van

1 Ingevoegd: Wy.

2 De woorden: „als tegen de zeerovers" staan noch in het andere concept noch in het verleende octrooi.

3 Kantteekening: „In steede van deese generaele toesegginge van hulpe wordt speciale assistentye toegeseyt int 40 art. ende 41, t' welck aldaer te syen staet." Er

den staet deser landen eenigsints sal konnen lyden ende verdragen, ende dat soo haest als wy sullen hooren dat d' onderhoudinge van t' bestandt byden Spaignaert *is* [1] gebroocken ende de saecke *verder in openbaer oorloge gebraght te syn* inde quartieren in dit Octroy begrepen. [2]

LX. (42).

Hebben voorts geordonneert dat ingevalle van Oorloge alle buyten die opde vyanden off oock opde zeerovers binnen de voorsz. palen by die vande Compaignie off by dengenen, die deselve tot haeren bystandt sullen werden toegevoeght, souden mogen worden verovert, dat daervan sal gehouden worden een besondere reeckeninge, verscheyden vande Reeckeninge van Coophandel ende neeringe, ende dat tgene vande voorsz. buyten sal kommen, sal worden bestelt tot vuytrustinge vande schepen ende betalinge van het volck van Oorloge, Fortificatie ende besettinge ende diergelycke saecken de Oorloge ende bescherminge te water ende te lande betreffende, sonder dat men daervan sal doen eenige vuytdeelinge, ten waere dat het selve soo groot werde bevonden, dat men sonder verswackinge vande noodige beschuttinge, nae dat d' oncosten door ons verschooten, die wy niet anders als vuyt de buyten en sullen mogen wederheyschen, als mede alle andere oncosten van Oorloge sullen syn betaelt, noch eenige werckelycke partyen soude mogen *vuytdeylen*, [3] t welck geschieden sal verscheyden ende int besonder vande vuytdeelingen vanden Coophandel, ende sal de verdeylinge gedaen worden, een thiende deel voor de gemeyne saecke vande vereenigde Nederlanden, een dertichste deel voor syn Exc. als Admirael vande zee, ende de reste ender de gemeyne deelgenoten van dese Comp^e^. elck pondts [4] gelyck, naermate van zyn ingeleyde hooftsomme.

---

wordt namelijk in het andere concept gesproken van eene hulp van tien tonnen gouds in vijf jaren „ingevalle door een machtich ende geduyrich belet inde voorsz. Seevaert ende Trafficque de saecken werden gebracht tot een openbaere oorloch in die quartieren," en bovendien „voor sooveel s' lands gelegenheyt sulcx eenichsints soude mogen toelaten." In de plaats daarvan is in het verleende octrooi eene onvoorwaardelijke toezegging van de genoemde som en bovendien, in geval van openbaren oorlog, van assistentie met 16 oorlogschepen van minstens 150 last en 4 jagten, behoorlijk uitgerust en van geschut en amunitie voorzien, gekomen. Dit laatste was ook reeds in het ander concept opgenomen.

1 *sal syn*.

2 Bijgevoegd: weeder in openbaer oorloge gebracht.

3 *worden uytgedeelt*.

4 Ingevoegd: ponts.

LXI. (43).

Behoudelyck nochtans dat alle de buyten ingebracht te recht gestelt sullen moeten worden ter Judicature van de raden ter Admiraliteyt vande plaetsen, daer sy ingebracht sullen syn, om bydeselve kennisse genomen *ende gevonnist* te worden op de deuchdelyckheyt off ondeuchdelyckheyt vande selve prysen, blyvende nyet te min hangende den processe het bewint vande ingebrachte goederen byde Bewinthebbers vande Compaignie ende dat onder behoorlycken Inventaris ende behoudens de provocatie vanden genen die by vonnisse vande Admiraliteyt vercort souden mogen syn.

LXII.

Ende soo de gemeyne Reeders ende deelgenooten, tsy als zy zullen vergaderen tot verkiesinge van haere Bewinthebbers off nae dat deselve verkosen sullen zyn, d'artyckelen van dit Octroy naerder willen oversien, off van nieus noch eenige pointen beramen, daer sy meynden dat *dienden* op gelet ende tot voordeel van dese comp^e^. souden mogen dienen ende tot bevoorderinge derselver, sullen sy ons deselve daernae mogen voordragen ende overleveren, dewelcke by ons oversien synde, soo belooven wy haer te vergunnen ende te verleenen sulcx als wy sullen bevinden in reden ende billigheyt te bestaen, ende tot bevoorderinge van desen handel dienstigh te *wesen ende* behooren.

LXIII. (45).

De welcke privilegien, vryheden ende exemptien, mitsgaders de hulpe ende bystandt hiervooren verhaelt in [1] haere voorsz. poincten ende Artyckelen wy die vande voorsz. Comp^e^. met goeder kennisse van saecken hebben vergunt, belooft ende toegeseyt, gunnen, verleenen ende toeseggen mits desen, beloovende deselve henliden te doen ende laten genieten rustelycken ende vreedelycken, ordonneren oock dat deselve sullen worden onderhouden ende achtervolcht by alle overicheden, Amptlieden ende ondersaten van dese Nederlanden, sonder daertegen te doen directelyck off indirectelyck, soo weynich binnen als buyten deselve Nederlanden, op [2] boete van daerover als beletters ende verstoorders van t gemeene welvaren derselver Landen ende overtreders van onse Insettingen gestraft te worden aen lyff

1 Ingevoegd: alle.

2 Ingevoegd: de.

ende goet. Beloovende daerenboven, dat wy de Compaignie het inhouden van desen onsen Octroye sullen handhaven ende houden staende by alle handelingen van peyse, verbintenissen ende entrecoursen met de naburige Rycken ende Landen, sonder iets te doen off te handelen ofte gedoogen iets gedaen off gehandelt te worden, dat tot verminderinge van desen soude mogen strecken. Ontbieden daerom ende bevelen wel vuytdruckkelyck alle Gouverneurs, Rechters, Amptlieden, Magistraeten, ende inwoonders der voorsz. Nederlanden, dat sy de voorsz. Comp^e^. ende de Bewinthebbers vandien rustelyck ende vredelycken laten gebruycken het volcomen effect van desen Octroye, toestandt ende privilegien, *cesserende* [1] alle tegenspreeckingen ende verhinderingen hiertegen. Ende opdat nyemandt *hierop* [2] eenige onwetenheyt voor en wende, soo hebben wy belast dat dit octroy off sommier inhouden vandien sal worden affgekondigt daer en somen gewoonlyck is te doen, wandt wy t selve tot dienste vanden lande bevonden hebben te behooren. Gegeven etc.

III. [3]

Corte aenwysinge van de voornaemste verschillen tusschen 't concept van octroy op WestIndien dat by de Hoog Mogende Heeren Mynheeren de Staten Generael in de maent van Februario anno 1619 aen de respective Provincien is gesonden ende tgene daerna by de Gecommitteerde uit de groote zeesteeden van Hollandt ende West-Vrieslandt is beraemt.

Om dese verschillen beter te verstaen, soo sal ick eerst verhalen, waervuyt deselve meest schynen te spruyten, ende wat sich in drie jaren herrewerts in dese saecke heeft toegedragen.

Het schynt dan dat deselve meest spruyten vuyt de verscheyden oochmercken die d' een en d' ander heeft gehadt in 't stellen van de voors. concepten, gelyck een yder die deselve leest daervuyt lichtelyck sal connen oordeelen. Want dat ick int stellen van 't concept van octroy dat Hare Hoog Mogende aen de respective Provincien hebben gesonden geen ander wit hebbe gehadt als d' eere Godts, de

---

1 *doende cesseren.*

2 *hiervan.*

3 Op den kant staat: „Exhibitum den 13. April 1620."

billicheyt, t' lants beste, t' voordeel van de Compagnie, aen de participanten goet genoegen te geven, ende dese saecke in te stellen na den eysch van t werck, tselve en behoeft geen bewys, gelyck t' oock nyet en doet dat tgene by de zeesteden is beraemt meest streckt tot haren voordeel, tot belastinge van de landen, autoriteyt ende profyt van de bewinthebbers, onderdruckinge van de participanten ende voornemelyck om dit werck t' accommoderen ende te voegen na 't beleyt van de Compagnie van OostIndien, twelck nochtans alsoo nyet en moet genomen worden, als off ick hiermede wilde seggen dat sy eigentlick souden voor gehadt hebben 't gemeene beste schadelyck te wesen, want ick geloove vastelyck dat tselve meer spruyt wt dien dat sy dit werck nyet grondelyck en hebben verstaen, ende dese drie dingen nyet en hebben geweten, namelyck: waer, hoe, wat in dese saecke te doen was (dat oock geen wonder is, alsoo niemant dertich jaren lanck syn hooft daermede heeft gebroocken, gelyck ick gedaen hebbe) ende oversulcx hebben sy gemeent dat men den voet ende 't beleyt van de OostIndische Compagnie houdende dit werck wel tot goeden eynde soude brengen, hetwelck een seer groot misverstant is, nyet alleen omdat dese saecke van twintich mael meerder importantie is als de Compagnie op OostIndien, maar omdat twerck in hem selven seer is verschillende, tgene daervuyt blyckt dat in OostIndien veel groote ende machtige Coninckrycken syn, in dewelcke van ouden tyden grooten coophandel is gedreven, die de OostIndische Compagnie daer heeft gevonden, soodat haer geheel werck meest bestaet in den voorsz. coophandel ende d' oirloge te water, maer in America moet den handel noch gemaect worden, ende tsal daer meest bestaen in t' becomen ende overvoeren van meenichte van volck, d' oprechten van colonias ende nieuwe republycquen, t' bouwen van steden, conquesten van landen ende d' vuytdeelinge derselver, in d' oorloge soo te water als te lande, de lantbouwinge, t' arbeyden in de mynen, t' stellen van gouverneurs, amptlieden inde hoven van justitie, in t' maecken van goede wetten, keuren ende ordonnantien, om ons volck daer in goede tucht ende eenicheyt te houden, ende de volckeren van die landen tot borgerlycheyt ende tot de Christelycke religie te brengen, ende dat sy t' samen in gerechticheyt ende billicheyt souden mogen geregeert worden, al twelck onmogelyck ware wel vuyt te voeren als men geen ander ordre off beleyt en sonde hebben als d' OostIndische Compagnie heeft. Ende of yemant hierop wilde seggen, men heeft int stellen van d' octroy van OostIndien op de saecke rypelyck gelet ende alles wel overwegen en lange besich geweest eer tselve besloten wert, ick bekent, maer hier tegen dient geconsidereert, dat ten tyde

als men met tvoors. octroy besich was, soo waren der verscheyden Compagnien ende Bewinthebbers, die haer selven hadden gestelt, die van haer voordeel nyet en wilden wycken en sonder tselve nyet accorderen, gelyck oock nyet en deden de steden die by de Compagnie wel voeren, ende Hare Hoog Mogende hebben liever eenen saechten middel als autoriteyt hier in willen gebruycken, ende derhalven moest men om tot vereeninge te geraecken doen, soo men konde ende nyet soo men wilde, maer alsoo dit noch is gelyck een onbescreven pampier, soo can men d' ordre na den eysch vant werck beter voegen. Ick en wil nyet seggen dat d' ordre van de Oost-Indische Compagnie quaet is, voor soo veel als den eysch van den handel belangt die sy dryven, maer alleenlick dat nyet mogelyck en is, dat dese saecke wel soude connen vuytgevoert worden, als men daer geen ander maniere van beleyt in en soude hebben als t' hare, gelyck hier onder breder sal blycken.

Tgene sints drie jaren hierin is gepasseert (opdat ick voorbygaen wat voor t' bestant ende over zes jaren toegedragen heeft) is, dat ick omtrent die tyt een requeste presenteerde aen de Hoog Mogende Heeren Mynheeren de Staten Generael, versoeckende dat haer soude believen eenige gedeputeerde t' ordonneren, aen dewelcke ick soude mogen bewysen t' groot voordeel dat dese Vereenichde landen souden trecken, vuyt d' oprechten van een generale Compagnie op Africa, America ende Magelanica, waerover ick gehoort ende in Haer Hoog Mogende vergaderinge rapport gedaen synde, wort by Haere Hoog Mogende goetgevonden dat men dit werck met den eersten soude hervatten daer het drie jaren te voren was blyven steecken, ende my wert aengeseyt dat ick my soude gereet houden tegen d' aenstaende vergaderinge van de Edel Mogende Heeren Staten van Hollant, om alsdan wyders in besoigne te treden, waervuyt ick oorsaeck nam om tvoors. concept te beworpen, gelyck my dochte dat t' werck vereyschte.

Maer alsoo door andere voorvallende saecken dit werck flaeuwelyck voortginck ende dat in de naeste vergaderinge van Hare Edel Mogende, die eenige maenden daerna eerst wert gehouden, van dese saecke niet en wert gesproocken, soo reysde ick na Seelant om deselve daer oock te bevorderen, ende ondertusschen hadden Hare Hoog Mogende gedeputeerde geordonneert om een octrooy te ramen; ick wert ontboden, dan mits dat de Edele Heeren Gedeputeerde meest bleven by 't concept dat dry jaren te voren was beworpen, soo was de besoigne geeyndicht eer ick in den Hage konde comen, die my daerna in Zeelant getoont wert, dan alsoo ick tselve concept van t myne ende by gevolch van den eysch van t' werck seer vant verschillende, soo vant ick goet myn concept aen Hare Hoog Mogende

oock voor te dragen ende Gecommitteerden te versoecken aen dewelcke ick de redenen, waerom het soo gestelt was, soude mogen verclaren, sonder twelck het niet wel mogelyck en was, daervan t' oordeelen, derhalven soo committeerden Hare Hoog Mogende de Edele Heeren die t vorige concept gestelt hadden, die tot 13 of 14 in getale daerover quamen, my gehoort ende rapport gedaen hebbende, wert by Hare Hoog Mogende goetgevonden myn concept oock aen de respective provintien te seynden, met last om tegen primo Mey lestleden haer resolutien over d' een en d' ander concept in te brengen, om alsoo tot een eyntlyck besluyt te mogen comen.

D' Edel Mogende Heeren Staten van Hollant ende West Vrieslant waren op die tyt vergadert, dewelcke den meestendeel noch geen grondige kennisse van de grootwichticheyt ende gelegentheyt van dese saecke hebbende, seer lichtelick hebben gelooft dat die den adel, de binnenlants steden, noch de cleyne zeesteden nyet sonderlinge en raeckte, waerover de saecke wert gestelt in handen van de groote seesteden om eenige te committeren die de voors. concepten souden oversien, maer in plaetse van hare resolutien op primo Mey in te brengen, soo vergaderden sy hierover eerst in de maent van Julius, welcke Gecommitteerde ten deele bestonden vuyt bewinthebbers van Oost Indien, die misschien niet geirne en souden gesien hebben, dat hier eenen anderen voet in souden genomen worden, als sy in hare Compagnie hebben, vresende dat haer ordre met der tyt hierna oock soude mogen gerecht worden; synder nu oock eenige onder de voors. Gecommitteerde geweest die hier geerne Bewinthebbers in souden worden, die Heeren [1] haer lichtelyck met die van Oost Indien gevoecht, omdat sy, gelyck voors. is hebben gemeent dat de saecke gelyck was, ende dat het op die wyse wel soude connen vuytgevoert worden, derhalven hebben sy vuyt de voors. twee concepten een derde gemaeckt ende tselve aen de steden van Hollandt ende West Vrieslant gesonden, sonder myn redenen daerop te willen hooren oft myne daerby te voegen; ja selve en hebbe ick nyet connen vercrygen dat de naerder verclaringe, die ick over myn concept schriftelyck hadde gestelt, in Hare Edel Mogende vergaderinghe heeft mogen gelesen worden, niettegenstaende dat Syn Princelycke Excellencie tselve ernstlick hadde gerecommandeert, soodat die nyet tot kennisse van Hare Edele Mogende, veel min van de vroetschappen is gecomen; maer 't concept by de zeesteden geraempt is ingedrongen, ende men heeft getracht t' selve in Hare Hoog Mogende vergaderinge oock te doen aennemen. Wat Hare Hoog Mogende, die myn redenen hierop ten deele hebbende

[1] Lees: hebben.

gehoort ende myn naerder verclaringe gesien, nu eyndelyck hebben besloten is my onbekent, ick hebbe alleenlyck verstaen dat Hare Hoog Mogende waren verdragen ende dat tgene geresolveert is aen de respective provincien was gesonden om aldaer geaggreert te worden, maer alsoo het wel soude connen gebeuren dat eenige Provintien en Steden van alles noch geen grondich bericht hebbende over sommige pointen mochten swarigheyt maecken, soo heeft my gedacht dat ick nyet en soude misdoen met de redenen, die ick in verscheyden memorien hebbe overgegeven, cortelyck by malcanderen te stellen om in dese saecke te meerder claerheyt te geven, niet dat ick eygentlyck voorgenomen hebbe te wederleggen t' gene by andere is gestelt, t' welck ick oock nyet bequamelyck en soude connen doen, alsoo ick t' concept van de zeesteden nyet en hebbe, en t' selve maer omtrent drie vuyren in handen en hebbe gehadt, maer opdat alleen soude gesien worden vuyt wat redenen ick t' myne alsoo hebbe gestelt.

Maer alsoo ick dese saecke voorstelle als de grootwichtichste die oyt ter werelt is voorgenomen geweest, ende dat ick daerenboven soo grooten voordeele voor 't landt aenwyse dat tselve by dengeenen die myn redenen nyet en hebben gehoort voor ongelovelyck wort gehouden, ende by sommige voor een idele inbeeldinge en fantasie geacht, soo sal ick (om te bewysen dat dit geen inbeeldingen en syn, dan voor soo veel als alle dingen inbeeldinge is, tot dat het by der hant genomen wort) cortelyck een eenige reden by brengen, waerby men oock sal connen sien hoe weynich dat d' Oost Indische Compagnie heeft te beduyden by 't gene de West Indische Compagnie apparent is te worden.

Het is dan een yder bewust, die maer eenige kennisse heeft van America, dat den handel die daervuyt (met) Spaignen gedreven wort, nyet en bestaet by d' Indianen, maer by de Spaignarden selve, die daer sints 120 jaren syn nae toe gevaren ende oock eenichsints vermenichfuldicht, soo ist oock kennelyck dat daer nyet en mogen na toe varen om te blyven woonen als geboren Spaignaerden, ende dat Spaignen nae syn groote t' onbewoonste landt is van t' meerendeel van Europa, waerdoor het nyet tiendedeel van t' volck en heeft connen wt leveren dat de Vereenichde landen vuyt geheel Europa na Indien souden connen voeren, waervuyt dan blyckt dat wy in tien jaren meer volcx ende bygevolch meer handels in Indien souden connen vercrygen als de Spaignarden daer nu hebben, alsoo daer meer als 600 duysent mylen lants syn, gesont, vruchtbaer ende ryck, daer geen Spaignarden en woonen, sonder in consideratie te nemen den handel die wy met der tyt by d' Indianen en in Africa souden vercrygen.

Wat de ryckdommen bedragen die jaerlycx vuyt America in Spaignen gebracht worden, weten diegene die de ladinge sien van de goederen die de WestIndische vloten in Sivilla brengen, benevens de groote menichte van Suyckeren, Bresiliehoudt, confituren ende andere waren die jaerlycks vuyt Bresillien in Portegael aencomen, 'twelck tsamen gereeckent in waerdye boven de 500 tonnen gouts is bedragende, ende ten gaet daermede nyet gelyck het met de Nederlanders in Guinea veel tyts doet, die 't gout te dier coopen, maer de meeste helft hiervan is suyver winste, soo voor den Coninck als particuliere, gelyck sulcx lichtelyck is na te reeckenen.

Want genomen dat voor 500 tonnen goudts die incomen 200 tonnen goudts vuytgesonden worden, daervan heeft den Coninck omtrent 't vierendeel voor syn tollen, syn tonnen 50. Den Coninck crycht jaerlycx 2, 3 of 4 millioenen vuyt Indien in gout ende silver, dan genomen op twee millioenen ducaten syn....... tonnen gouts 60. De coopmanschappen die vuyt Indien in Spaignen gebracht worden bedragen van 250 tot 300 tonnen goudts, genomen op 250 daer den Coninck omtrent ¼ van heeft... 62½.

De coopluyden winnen gemeenlyck gaende en comende van 50 tot 80 en hondert ten hondert, genomen op 50 ten hondert bedraecht op d' eerste vuytsendinge tonnen gouts 100, is tsamen jaerlycx suyver winste ontrent tonnen gouts....... 272½, waerby een yder wel siet dat dit wat meer als inbeeldinge is, te meer omdat geheel Europa heeft gevoelt de slagen die den Coninck van Spaignen van tyt tot tyt daermede heeft gegeven.

Hoe ende op wat wyse wy diergelycke ryckdommen souden becommen, en lyt den tyd noch de plaetse hier nyet te bewysen. Ick hebbe daerover aen de Gecommitteerde van Hare Hoog Mogende tot verscheyden reysen contentement gegeven, salt derhalven daerby laten berusten.

Iemant sal mogen seggen dit is al ruym gereeckent, nu genomen het sy soo, nochtans siet men wel datter seer cleyne gelyckenisse is tusschen 't gene dat desen handel aen dese landen soude connen geven ende tgene den OostIndischen handel geeft, want t' gene jaerlycx d' een jaer door d' ander van daer in dese landen gebracht wort, bedraecht maer omtrent van 40 tot 50 tonnen gouts, waervan t' landt ende de participanten jaerlycx hebben genoten omtrent 10 tonnen gouts, want als de Compagnie 10 tonnen gouts suyver winste hadde gegeven, soo moester 190 tonnen gouts gewonnen wesen in de 19 jaren die de Compagnie geduyrt heeft, ende gereeckent tegen 210 gelyck d' actien gelden, isser maer ontrent 174 tonnen gouts gewonnen, behalven t' gene het landt heeft gehadt voor de incom-

mende ende vuytgaende convoyen, maer de speceryen en lieten nyet in t' landt te comen ende te passeren eer wy na OostIndien voeren, ende als daertegens soude gerekent worden wat de Compagnie aen 't landt heeft gecost, de menichte van menschen die sy heeft geconsumeert, daer 't landt groote schade by lyt, d' ongerechtigheden, ongeschicktheyt ende boosheden die by ons volck daer worden gepleecht, wat vyanden wy ons daer hebben gemaeckt, ende de cleyne vruntschap die wy by eenige van onse nabuyren daerdoor hebben vercregen, alsmede den cleynen afbreuck die Spaignen tot nu toe daerdoor heeft geleden, soo sal men bevinden dat nyet al gout is dat blinckt, ende dat dese Compagnye nyet soo veel en importeert dat men daerom de WestIndische Compagnie soude behooren te vercorten off tbeleyt daernae te buygen.

Dit aldus cortelyck gestelt synde, sal ick comen tot de verschillende artyckelen.

Artyckel I die is gelyck als de voorreden.

In desen artyckel, verschillen wy vooreerst in een van de oorsaecken waerom dese Compagnie behoort opgerecht te worden, twelck ick segge dat moet wesen d' eere Gods in de voortplantinge van de Christelycke religie, ende dat sulcx in d' octroy oock moet vuytgedruckt worden.

Ten anderen dat men in d' eerste geen verbot en behoort te doen dat geen Nederlanders buytens slants en souden mogen inleggen, opdat men de nabuyrige Princen geen oorsaecke en geve om aen hare onderdanen te verbieden tselve hier oock te doen.

Insgelycx dat de schepen van dese landen, die binnen de limiten van dit octroy sullen bevonden worden, van daer souden moeten vertrecken, als de schepen van dese Compagnie daer arriveren ende dat op seecker conditien om veel frauden te voorcomen.

Wyders dat de limiten van dit octroy haer behoren te strecken om de Cabo de Bona Esparance tot aende Roodezee, daer ick in myn naerder verclaringe ende andere memorien de redenen int lange van hebbe verhaelt ende onder anderen bewesen.

Dat om de Cabo seer grooten ende profytelycken handel vallen soude van hantwercken vuyt dese landen, tegen gout, silver, amber, cooper ende yvoir.

Dat men daer langs soude connen comen te handelen met de Abissinen, de Coningen van Monomatapa ende Monennige die haer rycken te landtwaert in hebben.

Dat den handel van Soffala met der tyt aen dese syde van de

Cabo souden connen getrocken worden, als oock dien van de Abissinen.

Ingelycx om(dat) desen handel met die van Guinea ende Angola groote gemeenschap heeft, soo wel in de waren en coopmanschappen, als dat de schepen een doorgaende reyse doende hare ladinge int wederkeeren souden connen crygen.

Maer soo het octroy aen dese Compagnie daer nyet en wort verleent, dat andere tselve sullen by der hant nemen, alsoo ick daerover ben aengesproocken geweest van lieden die d' ooge op Vranckryck hadden, om daer t' equippeeren, waerby sy souden gelegentheyt hebben om in WestIndien ende Guinea oock yets te beginnen, ende t waer beter dat vuyt dese landen als by vuytheemsche dien handel worde gedreven.

Geheel Terra Australis moet hier onder begrepen worden, anders en soude de volcomen ontdeckinge van die landen nyet connen geschieden.

Soo is oock aengeweesen dat d extensie van de voors. limiten aen die van de OostIndische Compagnie nyet en can schadelyck wesen, alsoo d' oostsyde van Africa buyten haren cours leyt, die sy moeten schouwen om gesont volck te behouden, ende int wederkeren ist haer oock nyet gelegen omdat sy hare ladinge hebben.

Dies te min, omdat haer sal toegelaten worden om de Cabo overal met speceryen te handelen, daer de WestIndische Compagnie haren handel sal vercrygen, maer nyet met OostIndische hantwercken om dese landen nyet te vercorten.

Bovendien souden die van de WestIndische Compagnie haer verbinden geen speceryen van die custen te brengen, ende soo aen die van de OostIndische Compagnie den handel daer wort vergunt, sal aen den Spaignart te meer affbreuk gedaen worden.

Ick hebbe oock bewesen dat Guinea hier moet in begrepen worden, dan de soutvaert soude daer op seecker conditien mogen buyten blyven, alsmede de landen van America benoorden Virginia gelegen.

Artyckel II ende IIII is haren XVII; handelt van den tyt.

Doorsaecke waerom ick segge dat 24 jaren te lang is, is om de veelvoudige veranderingen die in dien tyt connen voorvallen, alsmede omdat die lieden eenen afkeer hebben van haer gelt soo lange te missen, sonder een eynde van de reeckeninge te sien, want men hoort se schier van gewelt clagen, omdat aen de OostIndische Compagnie in de....... jaren sonder haer consent prolongatie is verleent, ende daerom vreese ick soo den tyt soo lange genomen wort,

dat t' volck weynich sal teeckenen, omdat wyse lieden selden tweemael in een selve peryckel vallen; twaelff jaeren is lange genoech ende door de corte reysen meer als 24 jaren op OostIndien. Als den tyt soo lange is, worden veel aencomende lieden vercort, want de proffyten blyven te lange in handen van d' een tot nadeel van d' ander; soo de Compagnie welvaert sullen de participanten veel eer comen soliciteren om prolongatie, als om de Compagnie te scheyden, twelck dan oock moet in haren vryen wil staen, want t' gene men de lieden verbiet, daer syn sy toegenegen, ende of men schoon syn actien conde vercopen, als den tyt yemant te lanck viel, soo en comt het menichmael nyet gelegen, ten sy dat men die somwylen voor de helft van de weerde wilde geven, gelyck sulcx by de actien van OostIndien dickwils heeft gebleecken.

Artyckel X, XI, XII, XIII, XVII syn hare XIII, XIIII, XXVIII, handelen van Bewinthebbers.

Op elcke 200 duysent gulden behoort eenen Bewinthebber te wesen, dat ware over 100 tonnen gouts gelyck het capitael behoort te wesen 50 bewinthebbers, want dat men soude willen stellen een seecker getal van Bewinthebbers, sonder te weten hoe groot dat de somme sal syn, tselve waer ongerymt, alsoo een groote somme meer volcx verheyst als een cleyne somme doen sal.

De keure of immers de nominatie van de Bewinthebbers moet wesen by de participanten ende nyet by de magistraten, alsoo sy best weten wien sy haer geldt willen betrouwen, ende mits dat het eene gemeene rederye is, daer elck syn gelt vrywillich inbrengt, soo behoort elck oock even na te wesen, soo in de verkiesinge, als nae syn bequaemheyt in de bedieninge, anders waert een specie van gewelt dat men yemant soude indringen, die haer nyet aengenaem en ware, ende kiesende soo heeft niemant te clagen.

Die 200 duysent gulden inbrengen, behooren eenen bewinthebber te mogen stellen by dobbel getal, mits dat de voorgestelde persoonen syn tot genoegen van de participanten, opdat geen onbequame persoonen ingedrongen en worden, of anders waer te vresen dat eenige guyten, jae de Joden selve met haer gelt hier souden indringen.

De bewinthebbers moeten by keure ende nyet by lotinge verandert worden, opdat d' oncruyt geen overhant en neme.

Soo moeten oock soo wel tot Bewinthebbers genomen worden gemeyne als rycke lieden, om de ruymte te hebben, en daerom is 1800 gulden genoech om Bewinthebber te mogen worden.

Aen de Bewinthebbers moet tractement ende geen provisie gegeven

worden, nyet alleen omdat de provisie van twee ten hondert voor de gaende ende comende goederen te hooge loopt, maer omdat daer meer bedrochs onder can schuylen; ende dewyle de Bewinthebbers moeten verandert worden, soo moeten sy oock nootwendelyck tractement hebben, anders soude d' een alle de moeyten ende d' ander de proffyten hebben, want de goederen worden veel tyts met groote partyen vercocht, die in eenige jaren by een vergadert syn; nu en is de moeyte in den vercoop van de goederen nyet gelegen maer int beleyt van de geheele saecke, die dan 't geluck hadde van den vercoop soude t proffyt strycken, ende d' andere souden daerop sien; het soude oock te beduchten staen dat d' affgaende Bewinthebbers lichtelyck souden helpen eenen vercoop of extraordinaris vuytrustinge vorderen, t' goet buytens tyt vuyt der hant wórpende, opdat sy de provisie souden mogen genieten. Maer t' beste van allen ware dat sy noch provisie noch tractement en hadden, maer alle twee jaren een derdendeel verandert worden, ende dat syt bedienden gelyck veel publycque ampten bedient worden, gelyck onder andere de diaconen, wees, kerck ende gasthuys meesters doen, men soude ongetwyffelt dan wel eerlycke lieden verkiesen ende daer en soude nyet onbeschaemdelick met giften ende presenten om gesoliciteert worden.

Artyckel XXI is by haer XXXI.

De boeckhouders ende cassiers moeten by de Compagnie ende nyet by de Bewinthebbers geloont worden, opdat sy mogen dienaers van de Compagnie blyven.

Artyckel XXV tot XXX is by haer XI, handelt van de equippagie.

Ick meyne dat de repartitie van de Camers ende d' equippage behoort te wesen ende geschieden, elck na syn gelt, maer wil men om de seeckerheyt van de stemmen ende om de provincien, die weynich souden mogen inbrengen, nyet vuyt te sluyten een seecker somme noemen ende daer het geheel nae verdeelen in $^{16}/_{16}$, dat can wel geschieden, mits dat een yeder nochtans behoude d' vuytrustinghe van syn eygen gelt, ten naesten by gereeckent, want al wort het by seeckere portien verdeelt, soo en soude het soo gelyck nyet connen toe gaen, of d' een soude d' een tyt wat meer vuytrusten als d' ander; ende dat dit den billigsten ende rechtveerdichsten middel is, die men soude connen voorwenden, meyne ick dat niemant en sal ontkennen, want wat reden soude men connen geven waerom dat lieden die in

hare steden selve goede bequaemheyt tot vuytredinge ende coophandel hebben, haer gelt elders souden brengen, om tot verderf van haer eygen steden de neringe elders te transporteren, ende haer selven daervan te beroven. Ick hebbe in myn naerder verclaringe ende ander memorien oock aengewesen dat dit eenen seer bequamen middel ware, om veel gelts te becomen, maer alsoo tgelt tfondement van t' geheel werck is, sonder t welck nyets en can verricht worden, soo sal ick de voors. redenen wat breder verhalen ende bewysen dat dit nodich is gedaen.

Het is dan kennelick, soo men gelt wil becomen, dat de lieden yets moet voorgedragen worden dat haer tot inleggen bewege, waertoe by eenige sal helpen d' eere Godts, by andere den affbreuck van Spaignen, by sommige den welstant vant Vaderlant, maer de voorneemste ende crachtichste beweechreden sal wesen t' profyt dat een yeder voor hem selven soude mogen doen, welck proffyt hierin by weynich lieden gespeurt wort, ende t' gene haer noch eenichsints soude mogen aenlocken hebben, was t proffyt dat de schepen van Seelant daer deeden, dat nu ophout, alsoo sy nu veel ten achteren vaeren ende met de kous op t' hooft t' huys comen, gelyck men gemeenlyck seyt, ende daerom syn den meestendeel van de cooplieden hier nyet toe gesint, twelck daer vuyt oock blyckt dat sints het bestant noyt coopman en is verschenen die by Haer Hoog Mogende hier om eenich versoeck heeft gedaen, jae t is soo verre van daer dat sy hier grooten lust souden toe hebben, dat ick met waerheyt mach seggen, dat ick na myn onthout onder veel duysent menschen, daer ick hier over mede ben in spraecke geweest, niemant en hebbe gevonden die my opt stuck van de proffyten nyet en heeft tegengesproocken; dat men den Coninck van Spaignen can afbreuck doen bekennen sy wel, maer 't schilt noch al te veel van een ander schade of selve proffyt doen.

Ick bevinde datter nu verscheyden cooplieden syn die dit werck gerne gevordert sagen, maer ick hebbe oock bevonden dat eenige tselve meer doen omdat sy in haer particulier daer eenich voordeel meynen vuyt te trecken, als dat sy eenich sonderling proffyt voor de Compagnie weten te wysen, omdat sy haer selven laten duncken dat sy bequaem syn om dit groot werck nae behooren wel te helpen beleyden, ende dat sy alsoo met drie off vier duysent gulden te teeckenen Bewinthebbers sullen worden, ende daerdoor benevens andere proffyten, die hyer op souden loopen, een lyf pencioen van 1000 of 1500 guldens t' siaers te vercrygen.

Sommige willende reden van t profyt geven seggen, wy syn machtich ter zee, wy sullen den Coninck van Spaignen met gewelt aentasten; vraecht men waer, sy en wetens nyet, doch eenige noemen

Bresillien ende dat men sal toeleggen op de West Indische vloote, maer dat syn swacke fondamenten, daer moeten andere proffyten aengewesen worden, soude t' volck tot inleggen beweecht worden, want diegene die haer op t scheepsreden verstaen weten wel datter geen swacker macht en is als de macht ter zee, omdat sy nyet alleen haer selven, maer oock haer meesters verteert, als daer geen vervolch van winste en is om de macht t' onderhouden.

Wat Bresillien belangt, dat en is geen cat om sonder hantschoenen aen te tasten, te meer als den Coninck van Spaignen daer twee ofte drie duysent oude soldaten nae toe schicte, boven t volck dat daer nu is, soo souden wy daer nyet anders als een Canarische ende S[te] Tomesche reyse doen, ende schoon genomen, wy quamen daer aen 't landt, voerden daer oorloge, fort tegen fort bouwende, ende dwongen de Portugesen te landewaert in te vluchten, dan souden sy hare plantagie, huysen ende suyckerhuysen verwoesten ende verbranden (twelck ons nyet vremt en moet geven, want ick soude daer verscheyde exempelen van connen verhalen) ende ick geve te bedencken, hoe fray dat wy daer dan souden sitten kycken tusschen twee stoelen in d asschen, als wy daer de oorloge te water ende te lande hadden, sonder proffyt, ende hoe haast dat wy souden geconsumeert syn.

Op de revolte van de Portugesen en dat wy souden haer vruntschap vercrygen, daer en mogen wy ons nyet op verlaten, dat volck heeft haer vaderlandt te lief; hadden wy Portegael dat ongereet is, sy souden dan van selfs wel vallen. In OostIndien syn 't oock Portugesen, maer daer en is myns wetens noch geen exempel dat sy ons daer iewers souden toegevallen syn. Dat de Brasilianen die nu met de Portugesen in vrundtschap syn, ons souden mede ende haer tegen wesen, heeft geen apparentie, sy hebben haer daertoe tot verscheyden reysen te wreet tegen d' onse betoont.

Op de Joden dier syn kan men nyet betrouwen, dat volck is t' ontrou ende cleynhertich, ende bovendien alle de werelt, maer voornemelyck aller Christenen vyant, haer ende raekt wiens huys [1] dat brant als sy haer aen de colen wermen mogen.

Dat de Swerten souden tegen haer opstaen, daer can voor d' eerste geenen staet op gemaeckt worden, want ten is myns wetens noyt gebeurt dat sy de Portugesen syn tegen gevallen om andere natien te helpen, soo dat wy het elders als daer souden moeten soecken, want t en soude daermede nyet wesen gelyck als men hier te lande op eenen aenslach gaet, daer men de garnisoenen van de naeste

---

1 Lees na *vyant:* ende haer raeckt nyet wiens huys enz.

plaetsen ontbiet, ende den aenslach misluckende, soo treckt elck weder na huys, maer hier soude die mallicheyt te veel costen, de reyse is te lanck ende d' oncosten te groot.

De WestIndische vlote sal oock soo licht nyet te vinden syn, daer is voor desen verscheyden reysen op toegeleyt geweest, maar sy is noyt bejegent; dat men die een jaer ofte twee soude mogen ophouden, konde wel geschieden, dan daermede waer sy nyet verloren; het vinden valt swaer omdat sy meest een ruyme zee heeft ende omtrent Spaignen comende, hebben zy een custe van 200 mylen, daer overal goede havens zyn, die sy connen aendoen, soo dat sy quaet is te wachten, ende noot doende soo heeft den Coninck van Spaignen verscheyden middelen om tsilver van Peru in Spaignen te doen brengen, sonder in de Hauana te comen. Ende genomen wy bejegenden de vloote, d' een jaer off d' ander, dan waer sy noch nyet overwonnen, want de Spaignarden souden daer apparentelyck noch voor willen vechten, ende nadat my bericht is, soo doen sy al t' samen eet ende nemen daer haer sacrement op, dat sy eer sullen alle de costelyckheyt over boort werpen, de schepen doen sincken oft vier in 't cruyt steecken, als te gedoogen dat de ryckdommen souden in haer vyanden handen vallen, of anders doende souden sy in Spaigne met der doot gestraft worden, ende dan moet men oock geloven dat de superstitie van haer afgodisch sacrement, by haer ruym soo veel vermach als de religie in een groot deel van ons bootsvolck doet, om haer belofte te doen houden; wanneer wy nu eenige jaren op de vloote wachten ende nyet en cregen, soo souden wy haest een vloote verteert hebben, want by gelyckenis wy rusten een deel oorlochschepen vuyt gevictalieert voor 10 of 12 maenden, om onsen vyant te gaen bevechten, maer den vyant rust dit jaer niet vuyt, dan eerst t' naeste jaer, wy vinden, bevechten ende overwinnen hem dan, de helft van syn schepen worden gesoncken, verbrant ende genomen, want t' is eenen swaeren scheepstryt, daer de helft van de schepen blyven, ten ware dat men veel schepen tegen een hadde, ende dat men den vyant op syn desadvantage vant, gelyck voor Gibralter, dat nyet altyt en gebeurt, soo souden wy alsdan meer schade lyden, als den vyant selve, door d' oncosten vant voorgaende jaer; hierby can een yder wel afnemen wat schade dat wy souden doen en lyden, als wy drie oft vier jaren op d Indische vloote toeleyden ende nyet en cregen.

Dat ick dit aldus in 't lange verhale en geschyet nyet omdat men den Spaignart geen afbreuck en souden connen doen, of datter geen proffyt en soude te halen syn, want t' contrarie van dien, hebbe ick aen Hare Hoog Mogende ten deele bewesen, ende de teeckeninge

van de penningen die ick daertoe hebbe vercregen, getuycht sulcx, alsoo niemant en heeft geteckent, of hy heeft apparentelyck proffyt gesien, gelyck ick alst tyt is breder sal connen bewysen. Maer ick verhale dit omdat men op geen idele speculatien of onseeckere aenslagen, maer op goede ende vaste fondement dese Compagnie moet bouwen, anders sal men de lieden tot geen inleggen bewegen, immers niet tot alsulcken sommen als hiertoe nodich syn, want al ist dat ick met vaste ende bondige redenen ende exempelen sal connen bewysen, het groot voordeel dat hier in te doen is, soo en sal dat soo seer nyet bewegen, als tgevoelen wel doen soude, twelck nyemant in dese landen noch sonderling gehadt heeft, als die van Seelant dat verandert is, gelyck ick boven verhaelt hebbe, ende daerom moet boven tbewys van de proffyten eenigen middel gebruyckt worden, om de lieden te bewegen dat sy gelyck als om stryt malcanderen tot inleggen vermanen ende d' een d' ander daerin t' overtreffen, gelyck men somwylen heeft sien geschieden by diegene die in de steden carten van loteryen hadden, hoe dat veel lieden hen beneerstichden om groote sommen te mogen inbrengen.

Nu en is hier geenen beteren of bequameren middel toe, als dat elcke stadt of ten minsten elcke provintie mach bewinthebben ende vuytrusten na haer gelt, waerdoor het sal geschieden dat elck syn beste sal doen om tot voordeel van syne stadt ende provintie soo van buyten als binnen t' slandts veel gelts te becomen, nyet alleen om de reputatie, maer oock om haar stadts welvaren, wel wetende dat als de stadt ende provintie in t' gemeyn welvaert, dat dan oock een yeder int bysonder daer nut ende voordeel van treckt, maer soo elck een seecker gedeelte heeft, soo salt gaen gelyck met die in dachhuyren werken, die meer sien opt loon dat sy ontfangen, als hoe t werck gespoyt heeft, soo d' afgunste daer dan nyet onder en speelt, die sommige lieden soude connen terugge houden, om nyet neerstich hier in te wesen om ander steden met haer gelt nyet te doen welvaren; immers is het nyet apparent dat de cleyne seesteden hier veel sullen inteeckenen, siende dat sy met haer gelt, daer sy hare neringe mede moeten onderhouden, deselve by haer souden verminderen. Dit sal oock eenen middel syn om de quaetwillige ende t' landts vyanden die nyet te vreden synde, dat sy selve geen goet en doen, maer soecken andere daer oock van aff te raden, in den toom te houden en hare quade tongen te snoeren, alsoo sy vuyt ontsach van de magistraten haer sullen ontsien tot nadeel van de Stadt ende de plaetse haerder residentie yets te seggen. Al twelck ick hier nyet en verhale sonder groote oorsaecke, want boven veel redenen soo comt daer noch d' experientie by, alsoo ick lieden van

aensien hebbe hooren seggen, ist dat wy in onse provintie mogen equiperen na ons gelt, soo sal by de ingesetene van onse stadt geteeckent worden eenige hondert duysent gulden, want wy hebben malcanderen gesproocken, ende eenen overslach gemaeckt, maer soo wy moeten vuytreden na een seecker gedeelte, soo sullen wy niet soo veel stuyvers teeckenen, dat gelt tot andere negotien gebruyckende, ende liever sien dat andere provintien tot beneficie van onse stadt haer gelt by ons brengen, als dat wy het onse t' onsen naedeel ende voordeel van andere by haer souden brengen. Welcke consideratie te vresen is dat by andere steden oock sal genomen worden, waerdoor dan ontwyfelyck gelt soude te cort comen, ende dan waert beter dit werck noyt begonnen te hebben, want niemant en moet hem laten duncken dat 40 oft 50 tonnen gouts, die in vier payementen sullen opgebracht worden, hiertoe genoechsaem syn, by aldien wy met Spaignen in oorloge comen, alsoo dat maer en ware om 7 of 8 schepen d' eerste jaer vuyt te rusten, die elck een gallioen souden mogen aentasten, ende waer soude dan den handel blyven die de profyten geven moet.

Ende of yemant hierop mocht seggen, in sulcken gevalle heeft het landt noch anderen middel om hier gelt toe te becomen, ick bekenne dat het soo is, maer daertegen moet men oock geloven soo wy moeten in oorloge comen, dat 't landt nyet alleen die middelen maer oock al die het sal connen te wege brengen, sal van node hebben, ende daerom is het goet dat men syn beste doen, om daer andere middelen toe te becomen om op syn voordeel te mogen blyven, alsoo het nyet apparent is dat den Spaignart hem die grootste proffyten soude willen laten vuyt den neuse strycken, sonder daer wat voor te willen doen, ende al wat in Spaignen is, sal daer extraordinaris toe contribueren, ende sy en syn nyet al vuyt soo leege als veel menschen meynen, oock is het waerschynlick dat wy alsdan eer hier als in Indien sullen aengetast worden.

Tgene tegen d' equiperen van elcke provintie wort voortgebracht is dat wanneer sulcx geschiede, dat Amsterdam als de machtichste stadt, dan alles sal nae haer trecken ende groote sommen inbrengen nae advenant van andere steden, maer wat schade heeft yemant dat een ander welvaert, als hy nyettemin heeft, ende dat hem tsyne nyet en wort ontrocken; is het nyet beter dat Amsterdam ende andere plaetsen haer beste doen om groote sommen in te brengen om daermede 't lant te doen welvaren, de Compagnie te verstercken, den Spaignaert te doen vresen, alsdat die van Amsterdam haer beste nyet doende, het alsdan aen gelt gebraecke of dat andere provintien van tweynich dat sy geteeckent hebben Amsterdam moesten deelen.

Bovendien en kander wel nyet te veel gelt incomen, al waert oock een somme van 200 tonnen gouts, ende t is in allen gevalle beter datter overschiet als te cort come.

Ick hadde in den IX^{n} artyckel gestelt, soo daer gelt te veel ware, dat dengenen die meer als ses duysent gulden geteeckent hadde, syn somme soude moeten verminderen, maer kinderen worden metter tyt mannen ende dan passen haer d' oude cleren nyet meer, alsoo ist hiermede oock, want ick stelde dit over drie jaeren als den treves noch vier jaer bots hadde, die nu sal ten eynde lopen eer wy sullen gereet syn, ende hadden wy doen begonnen soo souden wy de geheele hooftsomme met de winste die 't Godt soude hebben believen te verlenen in handen hebben, die nu eerst in drie jaeren sal opgebracht worden, nyet twyffelende of een igelick sal vuyt tgene voors. is wel connen oordeelen, dat ick groote reden hebbe om hart aen te houden dat elcke provintie soude mogen vuytreden naer haer ingebracht gelt.

Artyckel XXXIII, XXXIIII, XXXV syn by haer vuytgelaten.

Dese artyckelen handelen van de hooftreders, twelck goetgevonden werdt by de concepten voor den treves over 6 ende 2 jaren geraemt datter die souden wesen, nochtans is dien artyckel by de Gedeputeerde van de seesteden vuytgelaten, de reden waerom en weet ick nyet, dan ick weet wel dat tselve aen veel lieden achterdencken geeft, als off men daermede voor hadde dat de Bewinthebbers aen niemant geen reeckeninge en souden behoeven te doen; nochtans wort in haren XV ende XVI artyckel gesecht van reeckeninge te doen, maer nyet aen wien; verstaen sy daerby dat de Bewinthebbers aen haer selven sullen reeckeninge doen, dat is ongerymt, want als men van andere lieden geldt aen hem selven reeckeninge doet, dat is soo veel als of men geen en dede, ende alhoewel dat men behoort te vermoeden dat men alleen eerlycke lieden ende geen girrigaerts tot Bewinthebbers sal verkiesen, soo can het nochtans nyet schaden om de participanten contentement te geven ende d' eere van de Bewinthebbers selve, dat de participanten daervan mogen verseeckert syn, want die int licht wil wandelen en soeckt de duysternisse nyet, ende t' is periculeus dat yemant wil rechter wesen in syn eygen saecke. Ende of men schoon alle ses jaren de generale reeckeninge dede int openbaer en dat een yeder daertoe werde geroepen met aenslaen van biljetten, soo en soude daer gelycke wel niemant comen als hy daer niet specialyck toe en ware gelast, ende wanneer imant daer oock wilde comen kycken die van tyt tot tyt niet over de particuliere ree-

ckeningen en ware geweest, die soude hy daer soo diep in sien als een gans in een olyekruycke, want wat soude hy connen oordeelen van veel dingen die eenige jaren te voren waren gepasseert, soo dat schynt dat dit, alsmede dat men sal vuytdeelinge doen alsser 10 ten hondert is geproffiteert, meer gestelt wort om eenen goeden mont te maecken, als anders, want men sal geen vuytdeelinge connen doen, alsser 10 ten hondert, noch mogelyck alsser 100 ten 100 is geprofiteert, want den handel moet aenwassen.

Artyckel XXXVI is mede vuytgelaten.

Ick en meyne nyet datter yemant is, die de groote van dit werck insiende oock nyet en soude bekennen, dat daer een hooger gebiet behoorde over te wesen als van cooplieden, hetwelcke dan nyet beter en conde syn als by eenen Raet van Indien, tsamen gevoecht vuyt de gequalificeerste persoonen van den lande, die in materie van State, Borgerlycke Regieringe, d'oorloge te water ende te lande, ende in de rechten wel ervaren waren, daer oock eenige behoorden onder te wesen die haer op den coophandel, zeevaert ende vuytrustinge van schepen verstonden, van welcken Raet Syn Princelycke Excellentie behoorde 't hooft te wesen, om dien meer autoriteyts ende aensiens te geven, als omdat alle secrete aenslagen hem souden mogen geopenbaert ende by overleyt worden, of soo Hare Hoog Mogende nyet goet en vonden eenen geformeerden Raet t'ordonneren, dat haer dan belieffde van tyt tot tyt eenige vuyt hare vergaderinge te committeren, die doorgaens den tyt hadden om over de saecken van Indien te mogen besoigneren, ende daer soo lange overblyven dat sy daer een grondige kennisse van mochten becommen, om daer nae behooren van te connen disponeren.

Want alsoo dit werck sal bestaen, gelyck in d'eerste aengewesen is, in veel saecken die geheel buyten der cooplieden professie syn, als onder anderen de regeringe, t maecken van wetten, keuren ende ordonnantien, twelck saecken syn daer de wyste ende geleertste van de werelt altyt opt hoochste mede syn becommert geweest, ende daer sy swaerlyck tot een gewenscht eynde mede hebben connen geraecken, jae daer men in desen staet selve, die seer out is, ende die met soo veel wyse ende geleerde mannen is versien in materie van state ervaren, noch al grootelyck is becommert om met goede ordre de fondementen van denselven wel vast te mogen stellen, ende dat om de veranderinge die den tyt heeft medegebracht, het souden dan cooplieden (die de winste tot noortsterre ende de begeerlickheyt voor compas hebben, ende die qualyck souden geloven dat 't schip

synen rechten cours hielde, alst eenichsins van t profyt wraeckte) hier in eenige goede wetten connen maecken of gemaeckt synde behoorlyck doen onderhouden, daer nochtans meer aen is gelegen, als aen 't maecken selve, want de gehoorsaemheyt ontbreeckende, soude daer nyet anders vuyt connen volgen als muyterien, verwerringe ende alle boosheyt, daer wy van nu aen nyet dan te veel exempelen van souden connen verhalen dies noot synde.

Ende alsoo daer veel volck sal moeten na toe gesonden worden, soo en sal de Compagnie tselve nyet al connen in dienst houden of betalen, gelyck sy oock nyet en sal doen t volck van die landen, dat met der tyt in meerder getal onder de gehoorsaemheyt van Hare Hoog Mogende soude mogen gebracht werden, alsser nu in Europa leeft, ende die van de Compagnie geen besoldinge ontfangende, sullen haer oock nyet willen gehoorsamen, ende derhalven moet daer een ander ende hooger gebiet syn, daer sy onder souden willen staen.

Soo moeten derwaerts dan oock gesonden worden lieden van grooten aensien om 't gebiet ende gevolch van goet volck te hebben, ende het is soo verre van daer dat lieden van grooten aensien onder 't gebiet van de Cooplieden souden willen wesen, dat ick selve gemeyne soldaten hebbe hooren seggen, dat sy haer liever wilden laten hangen als onder 't gebiet van de cooplieden na Indien te gaen.

De lieden die na Indien sullen varen, moeten soo wel onderdanen van Haer Hoog Mogende wesen ende blyven als die in de Vereenichde landen woonen, ende derhalven moet haerlieden soo wel recht ende justitie geadministreert worden, als die van dese landen.

Nu ist sulcx dat nyemant geen waren of coopmanschappen en sal mogen in Indien brengen als die van de Compagnie, ende 't volck dat daer sal wonen en sal syn vruchten ende waren van die landen aen niemant mogen vercopen, als aen de Compagnie, waer vuyt dan soude volgen dat die van de Compagnie soo dier souden vercopen als sy selve wilden, ende en souden voor de vruchten van die landen nyet meer geven als sy begeerden quyt te syn; souden die lieden dan niet vallen in de ellendigste slavernye van de werelt ende geheel onderdruckt blyven, alsser niemant en ware die hierover (ende ander verschillen dier mogelyck meer sullen rysen als 't wel goet ware) eenige ordre stelde ende recht dede, off soude moeten aencomen op de discretie van de Bewinthebbers die hare rechters ende partyen souden wesen.

Segt men, die verschillen souden hier te lande by justitie connen afgedaen werden, voorwaer dan soude 't volck daer wel geschotelt sitten, als sy hyer vuyt Indien mochten comen pleyten. Men soude oock moeten weten voor welck hoff dat sulcx soude geschieden,

maer soo yemant seyde Hare Hoog Mogende souden daer connen van oordeelen, ende ordre instellen als het saecken van importantie waren, dit verstaen ick oock alsoo, mits dat het geschiede gelyck ick boven verhaelt hebbe, by alsulcke persoonen, die den tyt hebben om hierover te vaceren, ende in de saecken van Indien ervaren mogen worden, twelck al weder is comen tot eenen Raet van Indien.

Als den Raet van Indien alle verschillen de plano ende sonder forme van proces afdede, soo soude de Compagnie ende de participanten van veel oncosten bevryt syn.

Gelyck dan oock souden ophouden veel oncosten van solliciteren ende anders, ende Hare Hoog Mogende souden beter ende geruster onderstand mogen doen, als sy door haren Raedt van den stant van Indien dagelycx grondelyck onderricht werden.

Het en soude oock nyet mogelyck wesen dat 't landt eenich sonderling voordeel soude trecken, van de VII^de, tiende ende andere rechten die in Indien souden betaelt worden, als Hare Hoog Mogende daer geen gebiet en hadden of yemant die haer recht soude mogen innen.

Hier tegen wort geseyt, wert daer eenen Raedt van Indien opgerecht, soo sullen de cooplieden niet teeckenen, twelck ick gelove dat mochte plaets hebben by eenige weynige die den wint vant bewint in 't hooft hebbende gerne een monarchique regieringe over ander lieden gelt souden verergen, maer die dat nyet en soecken sullen gerne sien dat Hare Hoog Mogende thoochste gebiet behouden, opdat haer geen ongelyck en geschiede, ende dat alle abuysen te beter mochten geweyrt syn.

Wat oorsaecke souden die cooplieden hebben om haer te beclagen, nademael dat sy nyet alleen haar eygen, maer oock alle andere penningen ende mogelyck oock van t' landts penningen sullen in handen houden, ende daerover het geheel bewint hebben ende den coophandel mede dryven, ende nademael sy haer geluckich achten, dat sy in dese landen met lyf ende goet, onder de regieringe ende beschuttinge van Hare Hoog Mogende staen, soo moeten sy het nyet qualyck nemen dat hare regieringe ende sorge oock strecke over tgene in Indien sal wesen.

Het is onnodich hier veel redenen te verhalen om te betonen dat het de cooplieden niet en sal mishagen soo eenen Raadt van Indien opgerecht wort, dewyle verscheyden Bewinthebbers van Oostindien daer verscheyden malen woorden van hebben gehadt ende geerne souden gesien hebben dat over hare saecken eenen Raedt ware gewaest om de cleyne autoriteyt die sy over haer volck hadden, d' opspraecke die haer oorloge onder de gemeynte maekte, de veelvoudige

processen die haer aengedaen worden, alsmede d' ongehoorsaemheyt, quaet gouvernement ende muyteryen onder haer volck ende andere diergelycke quellingen meer; is haer dit wedervaren die alle 't volck in hare besoldinge hebben, wat soude't hier wesen daer sulcx nyet syn en can ende daer 't beslach ongelyck grooter sal wesen.

Meynt men dat ick de saecke al te groot maecke ende begrype, ende dat men met der tyt hier wel goede ordre sal instellen, ick antwoorde, is de saecke nyet soo groot, soo moet men die laten berusten, ende daerom de werelt nyet in roeren stellen, een capitael gelyck hiertoe moet opgebracht worden, is wel weert dat men daer wat om doen soude, heeft den Raedt hier nyet wercx genoeg aen, soo mach men OostIndien daer met der tyt oock onderbrengen, ende de goede ordre en mach nyet met der tyt maer voor den tyt gestelt worden, dat is eer 't werck aengevangen wort; wanneer anders met der tyt een quaede ordre in gebrooken is, soo kan die in der tyt dickwils nyet gebetert worden.

Artyckel XXXVII is oock vuytgelaten.

In desen artyckel stelle ick dat by aldien eenigen vorst, republicke of compagnie inbracht een somme van 800 duysent guldens, dat alsulcke eenen Raedtsheer in den Raet souden mogen stellen, daer alles met de meeste stemmen soude besloten worden.

Dit en hebbe ick alsoo niet alleen gestelt om gelt, maer veel meer om volck te mogen becomen, om dies wille dat dese landen daertoe nyet volcx genoech en souden connen vuytleveren, hetwelck niemant en moet vremt geven, dewyle dat Spaignen twelck ontrent 28 mael grooter is als de Vereenichde Landen, daertoe nyet volcx genoech en heeft konnen vuytleveren, nochtans ist daerdoor half woest ende onbewoont geworden; daer is oock van overlange jaren verbot gedaen dat niemant na Indien en mach gaen om te blyven wonen, als met consent van den Coninck of den Raedt van Indien; ende 't en hadde dat geweest, Spaignen waer schier ledich van volck ende inwoonders, ende daerom moeten wy nootsaeckelyck om ons landen nyet te seer van inwoonders te ontbloten, ende om volck na behoren te crygen tselve ten deele vuyt der nabuyren landen treecken, twelck sonder consent van de Vorsten nyet en sal connen geschieden, die nyet sullen consenteren sonder eenich voordeel daerby te hebben, ende sy en connen nyet wel voordeel hebben, sonder hare penningen hier in te leggen, dat niet apparent is te geschieden, als sy geen gesach en souden hebben, ende dat het onder de cooplieden ende gelyck als alleen tot de coopmanschap soude gaen, maer

alsser eenen Raet waere, soo souden sy inleggende oock lieden van qualiteyt laten derwerts varen, die dan een groot gevolch van volck souden met haer nemen.

Ende alsoo het vervolgen van dese saecke lange heeft geduyrt, ende datter by wylen weynige hoope van voortganck scheen te wesen, soo ben ick te met van verscheyden persoonen aengesproocken geweest om buytens lants te gaen, om te sien of men daer soude connen een Compagnie oprechten hebben, maer alsoo ick wiste dat tselve wel soo seer tot landts nadeel, als tot mynen voordeel soude gestreckt hebben, soo hebbe ick liever myn eygen proffyt te rugge willen stellen ende arbeyden dat de nabuyrige vorsten met hare penningen hier souden comen, als dat tot nadeel van de Vereenichde landen elders eenige Compagnien opgerecht wirden, ende nadat ick met verscheyden Ambassadeurs, Gesanten ende Residenten hadde gesproocken, ende eenige memorien aen deselve gelevert, soo stelde ick dese artyckelen soo my docht dat se haer eenichsints souden aengenaem wesen, ende dese landen vorderlyck, waerin ick nyet en ben bedrogen geweest, alsoo ick hebbe verstaen dat verscheyden Vorsten ende Republycquen hiertoe inclineren als dese artyckelen stadt grypen, waerdoor dese landen boven 't gelt ende 't volck noch dat voordeel souden genyeten, dat in andere landen die macht ende bequaemheyt hebben om benevens ons oock Compagnien op te rechten (wanneer sy de wetenschap hadden) daervan souden afflaten als haer gelt hier ingeleyt was, soo souden wy daermede oock winnen de vruntschap van onse naebuyren ende d' onminne, gelyck in Oost-Indien geresen is, voorcomen, hare penningen gelyck eenen pant in ons hant houdende, opdat sy tegens ons nyet voornemen en souden, met tselve gelt de neringe ende 't welvaren hier helpen verbeteren, ende soo den Coninck van Spaignen ons d' oorloge aendede, ende dat hare Hoog Mogende eenigen bystant moesten doen, soo souden de vorsten die hier deel in hebben, lichtelyck connen beweecht worden, om na proportie van haer ingeleyde hooftsomme oock tot d' oorloge te contribueren, dat onse banden tegen Spaignen te vaster soude leggen, dewyle de Vorsten om haer particulier intrest van haer volck ende gelt ons souden moeten helpen beschermen.

Artyckel XLII, XLIII syn vuytgelaten.

Dese artyckelen spreecken van d oprechten van een collegie van theologanten, twelck ick achte dat van eerste aen soo nodich is als eenige andere saecken, eensdeels omdat men met die dingen die schynen meer schade als proffyt te geven, nyet en moet slappelyck

voortgaen, of anders comen sy terstont int vergeten, anderdeels omdat het nodich is dat d' eerste colonias ende volcken die overgevoert worden van eerst aen met godtsalige predicanten voorsien worden, want als van eerst aen een goede ordre ende discipline wort gestelt, soo connen de aenvolgende gedwongen worden haer daernaer te reguleren, maer soo men eerst een quaet fondement leyt ende dat de confusie met het beginsel inkruypt, soo is het daernae seer swaerlyck te reformeren. Het is oock nyet mogelyck dat men ons volck in goede tucht houde ende d' Indianen tot politie ende daerna tot religie en getrouwicheyt brenge, sonder goede predicanten, die hier toe nyet weynich maer veel honderden van node sullen syn; sy sullen oock meer dienst cunnen doen om d' Indianen tot vruntschap te brengen ende alsoo voordeel daervuyt te trecken, als wel gewapende crychslieden doen souden, die bequamer syn om door mishandelinge de vruntschap te breecken als te maecken, ende gebroocken synde is sy soo haest nyet weder gemaeckt.

Men heeft d' experientie hiervan by de Spaense Monicken die in Africa, Asia ende America, den Coninck van Spaignen meer dienst hebben gedaen in d' ondecken van de ryckdommen ende coophandel, ende om veel volcx tot syn gehoorsaemheyt ende vruntschap te brengen, als alle syn wapenen ende crychslieden gedaen hebben, dat door Gods segen by ons predicanten veel beter sal connen geschieden.

Artyckel XLIIII, XLV, XLVI.

Dese artyckelen souden sonder groote swarigheyt wel vuyt het octroy hebben mogen blyven, alsoo sy meest raecken t volck dat overgevoert sal worden; d' oorsaecke waerom ick die gestelt hebbe is omdat sy van eerst aen een ieder soude bekent wesen, want sy syn soo nodich achtervolcht dat sonder hetselve dese compagnie meer tot t' lants nadeel als voordeel soude strecken, mits dat wy haer met der tyt wel souden van doen hebben, ende sy ons niet, als sy alle manufacturen by haer selven hadden.

Artyckel LIX is by haer X ende XXXIX.

By dese artyckelen versoecken de seesteden vryheyt van convoyen ende een groot subsidium, ick daerentegen noch d' een noch d' ander maer veel eer dat (t) lant geen vryheyt van convoyen en soude geven, noch geen seecker subsidium beloven; de redenen syn in myn naerdere verclaringe aengewesen.

Want alsoo ick aen Hare Hoog Mogende hebbe bewesen, dat door

dese Compagnie de Vereenichde Landen eerlange souden vercrygen een innecomen van boven de hondert tonnen gouts jaerlycx, waerdoor de gemeynte van alle extraordinaris lasten ende imposten soude mogen ontslagen worden, soo dunckt my dat tselve behoorde waergenomen ende nyet in den wint geslagen te worden; nu en can dit nyet gevende maer ontfangende vercregen worden. Ende ofschoon eenige lieden die myn bewysen nyet gesien en hebben, dit al weder voor een inbeeldinge sullen houden, soo bidde ick haer dat sy eens willen letten op tgene ick voor aengewesen hebbe wat den Coninck van Spaignen jaerlycx treckt, ende ick derff my bovendien sterck maecken dat ick aen yder redelyck mensche met vaste ende bondige redenen soude connen bewysen dat soo den Coninc van Spaigne d' ordre hadde gehouden, die wy in Indien houden moeten, dat hy tegenweerdich soo wel 10 of 12 millioenen tsiaers soude gehadt hebben vuyt Indien als hy er nu maer 2 of 3 en ontfanckt, daer wy beter middel toe hebben om te becomen als hy gedaen heeft, maer dit overgeslagen op hope dat wy haest sullen aen de prouve comen, laet het landt maer tiende deel ontfangen van tgene dat ick segge, soo sal het noch al beter syn als 20 tonnen gouts tot subsidium te geven, gelyck nu in schepen ende gelt geheyst wort, ende soo men eens aen 't geven comt, soo sien ick beter middel om tlant met 10 tonnen gouts te belasten als ontlasten.

Ick en can oock nyet bedencken vuytwat redenen dat men deze Compagnie meer vryheyt van convoyen soude geven als aen die van OostIndien, Guinea ende die nu op WestIndien handelen, want in een compagnie varende, sullen sy beter connen betalen als tegenwoordich; can den handel die lasten nyet dragen soo is hy nyet weert by der hant genomen. Andere landen trecken voordeelen met t verlenen van octroyen, dat my dunckt aen dese landen oock nyet qualyck en soude comen; segt yemant t' lant is ryck genoech, t' geven vant voors. subsidium can hem nyet veel schaden, twert aen de ingesetene gegeven ende als die welvaren soo vaert het lant oock wel, dit soude ick geloven als ick sage dat de lasten van impositien op de consumptie ende anders vermindert worden, maer alsoo die noch betaelt worden, soo schynt wel dat tlandt syn middelen noch wel van doen heeft, ende dan is noch het ergste dat sulck geven nyet en comt tot beste ende voordeel vant generael maer dat vuytheemsche ende de rycke lieden, die het nyet van doen en hebben, tgenyet alleen hebben sullen, waerdoor de milten groot gemaeckt worden tot nadeel van de edele partyen en 't geheel lichaem ende d' armen daermede onderdruckt.

Wort dit subsidium geeyscht om de lieden tot inleggen te bewegen,

tselve heeft wat schyns maer weynich gronds, mits dat een yder wel verstaet dat sulcx nyet veel en can helpen om d' oorloge te onderhouden, maer soo Hare Hoog Mogende volgens myn versoeck ende gelyck de noot sal vereyssen, dese Compagnie beloven te hulpe te comen met alle hare macht ende die te beschermen gelyck sy de steden ende plaetsen deser Vereenichde Landen beschutten ende beschermen, tselve sal wat meer clems hebben ende eenen aengenamen clanck in de ooren van de participanten syn, ende wanneer de Compagnie dan weder belooft, tselve met seeckeren tol te recompenseren, soo can t landt proffyt doen. Ende in sulcken gevalle soude ick hopen aen Hare Hoog Mogende eenen beteren middel te kennen aenwysen, om haer gelt ende macht tot bescherminge van t Vaderlant ende van de Compagnie te besteden, als tselve in der cooplieden handen te geven, maer soo men noch vreest dat hier gelt soude te cort comen, twelck ick voor een onnodige sorge achte, als men den voet hout die ick aengewesen hebbe, daer ick d' experientie voor den treves ende over twee jaren oock van hebbe gehadt, soo conden Hare Hoog Mogende 't geeyste subsidium of wat meer inleggen voor capitael, daerbenevens andere participanten winste ende verlies mede verwachtende, ende hebben sy haer gelt daerna van doen, connen met vercopen van hare actien weder gelt crygen. Dit geschiedende soude de Comp^e. daer grotelycx mede verbetert wesen, want sy souden meer aensiens hebben, den vyant soude in ontsach gehouden worden, tvolck soude te vrywilliger inleggen, soo omdat sy haer van t lants bystant beter souden verseeckert houden, alsdat sy souden weten dat d' oirloge alsdan vuyt den name van Hare Hoog Mogende soude gevoert worden, want dit gaet vast ende seecker dat meest alle eerlycke cooplieden eenen grooten afkeer hebben van d' oirloge wt haeren naem te voeren, achtende dat sy sulcx doende in een vremt ampt grypen. Men sal daerdoor oock beter ende bequaem volck becomen, d vuytrustinge sal met beter ordre toegaen, vermengt synde met t' lants ende particuliere middelen, ende soo 't landt namaels eenigen bystant moet doen, salt sonder opspraecke van de gemeente ende van de provincien ende steden, geen seevaert hebbende, connen geschieden, alsoo t lant daermede deel sal aenhebben.

Dit hebbe ick om mynen schuldigen plicht tegens Godt ende myn vaderlandt te betrachten ende tot ontlastinge van myn conscientie nodich geacht noch alsoo cortelyck te verhalen, opdat ick door nalaticheyt nyet en mocht versuymen in een saecke van grooten importantie, in dewelcke ick soo lange jaren hebbe toegebracht om daer een grondige kennisse van te becomen ende seer bloedigen arbeyt ende excessive oncosten aengewent om tselve aen de regeer-

ders des lants ende veel particuliere personen wel te doen verstaen ende by derhant nemen. Insgelycx hebbe ick dit voor t' leste oock willen stellen tot waerschouwinge, ten eynde dat my de schult namaels nyet en soude gegeven worden, soo door 't leggen van quade fondementen, dese saecke die in haer selven een bequaem middel is tot opbouwinge van Gods kercke ende om t Vaderlant in den hoochsten welstant te doen bloeyen ende toenemen, ende tselve mitsgaders geheel Europa voor de vreese van Spaignen te bevryden, d' oorsaecke werde van 't verlies van onse schepen, goederen ende veeler menschen leven, alsmede van de godtloosheden, ongerechticheden, moorden, ontuchticheden, roveryen ende andere quaden ende boosheden, die door quade ordre hiervuyt souden rysen, waerdoor wy veel meer Gods rechtveerdige straffe als synen segen over ons souden verwecken. Ende alhoewel ick verseeckert ben ende vastelick gelove dat de Hoog Mogende Heeren Mynheeren de Staten Generael op alle pointen rypelyck hebben gelet, soo soude het wel connen wesen dat over eenige pointen groote debaten syn gevallen, ende dat eenige Gedeputeerde den last van hare provincien daerin nyet en hebben willen te buyten gaen of die te buyten gegaen hebbende, dat sulcx by hare principale die van dese saecke mogelyck noch geen grondich bericht en hebben, nyet en souden toegestaen worden, waerdoor dit werck weder mochte verachtert wesen; derhalven heeft my gedacht dat ick nyet en soude misdoen met de voorneemste verschil pointen ende de redenen daervan schriftelyck te stellen, opdat die noch benevens myn voorgaenden memorien mochten overgesonden worden eer de saecke finalyck werde besloten, ten eynde dat de provincien ende steden t verschil siende ende myn redenen goetvindende, daerdoor nyet alleen mochten beweecht worden om toe te stemmen tgeene geresolveert is, maer oock om tgene te verbeteren dat door haren last by hare Gedeputeerde anders soude mogen gedreven syn als den noot van dit werk vereyscht, verhopende dat my dit by Hare Hoog Mogende nyet qualyck sal afgenomen worden, alsoo Hare Hoog Mogende na haere wysheyt ende groote discretie wel sullen connen oordeelen dat dit nyet en spruyt als vuyt een genegen gemoet tot 't vaderlants en Hare Hoog Mogende gansch ootmoedigen dienst, gedaen in den Hage desen 13e. April des jaers 1620 ende was get. W. W.

IV. [1]

— Hoog. Mog. Heeren —

Uwe Hoog. Mo. sullen alsnoch favorabelyck believen te disponeren op de Requeste van Willem Wsselincx aengaende de Comp. van West Indien, want alhoe wel den tyt van t' inleggen is geexpireert, soo dat de prolongatie voorde voorsz. expiratie niet en kan geschieden, volgens syn suppliants versoeck, t' welck nu geen kleyne verhinderinge en sal veroorsaeken in t' bekomen vande penningen, soo verhoopt hy nochtans dat hy noch middelen sal connen aenwysen om de beloofde somme van hondert tonnen goudts te bekomen, soo het Octroy wordt geamplieert met d' artyckelen uwe Hoog. Mo. overgelevert, welcke ampliatie oock sal dienen te geschieden al waerder geldts genoech geteeckent, souden dese vereenigde landen becomen de voordeelen, die hy suppliant aende Heeren Gecommitteerde uit uwe Hoog. Mog. vergaderinge heeft bewesen dat sy hier uit sullen konnen trecken, als namelyck dat de selve hier door meer sullen versterckt ende versekert syn tegen den Coninck van Spaignien, als anders met alle haer inkomen. Dat men den Coninck van Spaignien d' Indien soude konden afnemen of onvruchtbaer maken. Ende dat t' landes inkomen daer door soo soude wassen en toenemen, dat de gemeente van alle extraordinaris lasten en schattingen soude mogen ontlast worden — waer over hy suppliant aende voorsz. heeren soo heeft voldaen, dat sy hem daerover hebben bedanckt ende is daerop de resolutie oock genomen om met dit werck voort te varen. Ende al ist dat t' gene hy suppliant hier van heeft voorgedragen soo grootwightigh is, dat het spottelyck schynt by den genen die hem niet en hebben gehoort, soo verhoopt hy nochtans noch meerdere saeken aen uwe Hoog. Mo. dies aengaende aen te dienen, alsoo hy de principaelste secreten noch niet en heeft geopenbaert, noch oock niet aengewesen wat men vooreerst sal moeten doen, of waer men den vyandt sal konnen aengrypen. Maer soo in d' Octroy geen veranderinge en geschiet, soo dunckt hem suppliant dat dit werck niet behoorlyck en sal konnen uitgevoert worden, ende dat t' landt in stede van eenige voordeelen te bekomen, daer door niet dan gedurige belastinge en heeft te verwachten — gelyck daer uit blyckt dat by d' octroy worden belooft 20 schepen van oorloge versien met me-

[1] Op den kant staat: „Overgegeven den 3den december 1621."

talen en ander geschut, ammunitie etc. die sullen kosten vyfthien tonnen goudts. 15
noch subsidium van vyf tonnen goudts 5
vrydom van Convoyen voor acht jaeren, 't welck wel 24 jaeren onder de hant sal worden, genomen op een tonne goudts t' sjaers is 24 tonnen goudts 24

t' saemen tonnen goudts. . . 44

In de vrydom vande Convoijen moet niet alleen gerekent worden t' gene t' landt sal missen ten aensien van den nieuwen handel, die dese Comp. soude mogen maken, maer van alle de waeren, die wy over Spaignien uit Indien plegen te krygen, ende de goederen die over Spaignien na Indien ende Africa gesonden worden, de welcke wy nu voerende en brengende t' landt sal moeten missen. Ende dat daer by niet en sal blyven, maer dat jaerlycx nieuwe subsidien sullen versocht worden, te meer soo dese Comp. iwers eenen harden stoot krygt, blyckt daer by, dat men van nu aen het sout hier soeckt in te trecken, t' welck nieuwers om en geschiet als om door dien middel t' sout dier te houden, wel wetende dat andere natien soo kostelycke uitreedingen hebben dat t' sout nootsaecklyck soude moeten dier syn, eer syt in dese landen met voordeel souden konnen brengen, en boven dien wordt noch voorgeslagen dat men alle andere sout soude verbieden, synde de dierte nu soo groot dat meer als dry gulden op de tonne schilt, ende elck huysgesin heeft door een ontrent een tonne jaerlycx van doen, dat waer op 200 duysent huysen, die hy suppliant schat datter ongeveerlyck inde vereenigde landen souden mogen wesen, 600 duysent gulden jaerlycx, dat is 144 tonnen goudts inde 24 jaeren, of soo dit wat te hooge gerekent is, mogen uwe Hoog. Mo. daer by voegen wat de visscherye beswaert wordt, soo sullen sy bevinden dat noch meer als de voorsz. somme sal bedragen. Ende daer wordt by veel lieden staet gemaeckt dat men dit werck met 40 of 45 tonnen goudts, die by particuliere sullen geteekent worden, soude konnen uit voeren (t' welck nochtans ongerymt is,) die dan al de profyten souden strycken, ende t' landt ende de Gemeente, die daerdoor met meer als 150 tonnen goudts souden beswaert worden, en souden daer niet eenen stuyver by verbetert syn, t' welck regelrecht is strydende tegens d' eynde daer hy suppliant dese Comp. om heeft gepractiseert, voorgestelt ende soo lange vervolght, soo dat onder correctie beter waer dat uwe Hoog. Mo. by eenigen anderen middel de voorsz. 40 tonnen selfs furneerden, (soo uwe Hoog. Mo. syn suppliants advies niet en beliefden te volgen,) als die tot soo merckelycken nadeel vanden staet te bekomen,

daer t' landt de lasten soude dragen ende particuliere de profyten strycken. Wat andere swarigheden dat de dierte van t' sout soude konnen veroorsaeken, syn elders cortelyck aengewesen, daer noch byvoegende dat andere natien daer door mochten beweegt worden om haer te gewennen met fluyten of gayingen te vaeren, waerdoor sy ons, die om d'oorloge moeten gewapent syn, souden uit t' water vaeren, gelyck wy haer daer mede uitgevaeren hebben. Waerom dat dese saeke op t' verleende Octroy niet wel en sal konnen uitgevoert worden, sal hy suppliant aen uwe Hoog. Mo. gedeputeerde breeder bewysen, soo het uwe Hoog. Mo. belieft volgens syn requeste ende versoeck eenige heeren te deputeeren, t' welck doende etc.

V. [1]

Aen de Hoog. Mog. Heeren myn Heeren de Staten Generael der Vereenigde Nederlanden

Vertoont met behoorlycke Eerbiedinge Willem Wsselincx, alsoo tot bevoorderinge vande WestIndische Comp^e^. seer lancksaem wordt geprocedeert, dat hy toonder vreest, soo uwe Hoog. Mog. daer niet promtelyck in en voirsien, dat de selve Comp^e^. dit Jaer niet alleen geenen voortganck en sal hebben, maer dat hem de middelen, die hy uwe Hoog. Mo. by syn voorgaende Requesten heeft belooft aen te wysen om hier hondert tonnen goudts toe te bekomen, oock sullen onvruchtbaer gemaeckt worden, welcke vreese in hem te meer wordt gevoet, om dat veel tyts wordt toegebracht met een saeke daer de noodige middelen veel min door sullen verkregen worden als met t' provisionel Octroy, gelyck hy toonder by tyts oock heeft gewaerschout dat men daerop niet bekomen en soude. Want men is nu doende om t' Sout in t' Octroy te brengen, Daer eenige Lieden seer hardt op dringen, (die dit werck niet en verstaen, noch niet en weten wat hooftsomme hier toe noodich is, of waer aen dat light dat niet meer geteeckent en is, ende misschien oock eenige die meer

---

1 Op den kant staat: „Overgegeven den 21 January 1622." Een gedeelte dezer memorie is bijna woordelijk overgenomen in het *Kort Berigt* achter het *Octroy* enz. van 1627. Daar dit laatste echter niet in alle groote bibliotheken gevonden wordt, heb ik gemeend de memorie in haar geheel te moeten laten afdrukken.

sien op haer eygen Eer en particulier profyt als op t' gemeene beste, uit vreese dat in t' octroy iets soude verandert worden) de welcke de gemeente wys maken dat men dan geldts genoech sal bekomen, haer in t' hooft stekende dat men dan groote profyten sal doen, om dat uwe Hoog. Mo. alle andere wtheemsche sout sullen verbieden, en by syne Majesteyt van Denemercken verkrygen dat hy geen ander Sout als West Indisch of wit sout en sal laeten door de Sont passeren, waer door sy t' Sout, dat men voor 40 of 50 £. vls. heeft gekocht, op £. 200 vls. meenen te brengeu, ende alsmen haer seyt dat sulcx waere t' geldt van den Armen nemen ende den Rycken geven, soo antwoorden sy dat de gemeente niet voelen en sal, even als of die niet soo wel en sterven die men alleuskens t' bloet af laet, als die men met een bot mesch keelt. Maer alsoo aen uwe Hoog. Mo. is bewesen, hoe nadeelich het voor t' Landt, de Gemeente, de Schipvaert ende de Vischerye soude wesen, als t' sout maer op hondert pondt eu wordt gehouden, soo acht hy toonder dat sulcx niet en sal geconsenteert worden, of als het in dese Landen konde gepractiseert worden, gelyck het in andere Republicquen wel geschiet, dat uwe Hoog. Mo. dien middel dan souden gebruycken tot vermeerderinge van t' Landts inkomen, want t' soude boven de 20 tonneu goudts iaerlycx bedragen, dat waer ontrent 500 tonnen goudts gedurende t' Octroy. Ende wanneer uwe Hoog. Mo. al toestonden dat t' sout van West Indien alleen in t' Octroy begrepen werde, soo en soude gelycke wel door dien middel niet geldts genoech geteekent worden, want al ist dat eenige lieden door d' Inbeeldinge van t' gene voorsz. is, hebben geteekent met Conditie dat sout hier sal inkomen, soo en gelooft hy toonder niet, dat in als [1] vyf tonnen goudts bedraecht dat soo geteekent is, noch oock datter veel syn die van sinne syn te teekenen op die Conditie alsser geen veranderinge in t' Octroy en soude geschieden, want waeren sy van meeninge geweest om te teekenen, soudent soowel mogen doen hebben als andere. Wordt op den prys van t' sout eenig reglement gestelt, soo sullen sy te rugge trecken, om datter dan geen sonderling profyt en sal aen wesen, ende noch meer nu sy hooren dat den Spaigniart Punta d' Arraya soo heeft beset, dat t' sout niet dan met een lastige Oorloge en soude te bekomen syn. Maer genomen dat op die Conditie noch soo veel geteekent wordt, alsser nu op soude mogen geteekent syn, naemelyck 5 tonnen goudts of daer ontrent, wat mach dat maken, alsoo geseyt wordt dat in als niet boven 20 tonnen goudts geteekent en is. Ende die op t' sout soo hardt dringen, mae-

1 Lees: alles.

cken selfs maer staet om daer door de Ingebeelde Quote te bekomen, t' welck is XLV tonnen Goudts, dat waer XV tonnen Goudts t' sjaers, met de welcke sy dit werck wel mynen uit te voeren, den Coophandel te dryven, aen den Spaigniaert gelyck als synen al te benemen, ende hem op de nootwendige tegenweyr te dwingen, Daer dese Landen meer als hondert tonnen Goudts van doen hebben, om haer tegen hem te beschermen, daer hy gelyck als een onnoodige Oorloge voert, die hy voorby kan als hy wilde. Welcke dwaelinge al weder spruyt uit dien, dat sy de saecke niet wel en verstaen, of haeren vyandt niet en kennen ende kleyn achten, daer van sprekende als of hy ons al soude laeten begaen ende in Spaignien blyven sitten met gebonden handen. 't Welck men verneemt uit de dagelycxsche discoursen. Want d' een seyt, men moet Cuba aentasten, d' ander St. Domingo, de derde Jamaico of Porto Rico, sommige willen Bresil innemen, andere met 20 of 30 schepen van Oorloge op de Custen van Spaignien te houden, die meer als 200 mylen lanck is, de selve besetten, Cadix innemen, Sevillen ende geheel Spaignien onder contributie brengen, ende diergelycke meer, meynende dat t' voorsz. Cappitael tot diergelycke aenslagen genoechsaem is, welcke ongerymtheden al te wederleggen hy toonder acht dat uwe Hoog. Mo. verdritich soude vallen te lesen, sal derhalve die maer met een wordt aenroeren. Wat belangt de voorsz. Eylanden, de selve syn niet als met Spaigniaerden beset, met haere slaven, synde een natie die soo seer als eenige andere haeren Coninck getrou syn, en soo wel arme als rycke *La grandeza d'Espaignia*, dat is de Monarchie over geheel Europa, in t' hooft hebben, en derhalven heeft het geen apparentie, dat sy ons toevallen sullen, maer hebben ten besten geluckende niet dan Inlantse Oorloge in elck Eylandt te verwachten, alsoo twee of dryhondert mannen die Eylanden konnen in onrust houden, al den handel derselver niet boven 25 of 30 tonnen goudts bedragende, waer van de profyten niet t' vierendeel vande onkosten en souden konnen dragen, die men daer aen soude hangen. Aengaende Bresil, om t' selve met Oorloge te bekomen, sal moeten groote macht, stercke besettinge ende langen tyt wesen, en t' gene wy daer by souden winnen, soude wesen d' asschen van hare suyckerplanten ende moolens, die sy soo weynigh voor t' vier souden spaeren als wy onse landen voor t' water om den vyandt daer uit te keeren; Ende sullen daer d' oorloge te lande ende te water hebben met kleyn profyt. Eenige lieden seggen dat haer de Portugesen terstont sullen overgeven, t' welck noch in reden gegront noch door eenige Exempelen en soude konnen bewesen worden. Want wat schyn heeft het dat de Portugesen van Portugael, t' welck haer Vaderlandt is,

en dat sy meer als eenige andere Natien het haere beminnen, alsmede van haer Vaders, Kinderen, Broeders ende Vrinden souden afvallen, en die verlaeten om haer met ons of onder ons te begeven, die haer vremt, vyanden ende by haer voor snoode Ketters worden gehouden, om haer vaderlandt, dat meest by den Bresilsen handel bestaet. te bederven. Exempelen souden ter contrarie wel konnen by gebracht worden, maer een of twee sal genoech wesen. In Oost Indien hebben de Portugesen ongelyck beter gelegenheyt om met minder Interest van Portugael te revolteren als in Bresil, nochtans bevint men niet dat eenige tot ons komen, maer toonen haer meerder vyanden als de Castillaenen selfs. Ende wanneer souden sy oyt beter gelegenheyt hebben konnen krygen als doen haeren Coninck *Dom Antonio* in Portugael quam met een Armada van 28 Duysent mannen, den welcken sy sooseer beminden als oyt kinderen haeren Vader, daer sy niet van haer Vaderlandt afgevallen, maar t' selve souden verlost hebben, nochtans vernam men van haer geen sonderlinge hulpe, maar vielen ter contrarie met d' ander Spaigniaerden heftig op d' Engelsen ende Nederlanders uit. Dat eenige Joden seggen, soo wy daer quaemen, dat sy haer overgeven souden, daer is min staets op te maken, als op t' gene men van diergelyck seggen in Brabant en Vlaenderen veel heeft gehoort, naemelyck soo den Prins van Oraignien quaeme, wy souden de poorten open setten ende hem inlaeten, maer alst tot toegrypen komt, soo isser niemant t' huys, en elck vreest syn hooft. Nochtans ist t' volck daer tot de wapenen gewent, de ⅞ de Spaensche Soldaten moede, de meeste helft de Spaensche regieringe vyandt, meer als een derdedeel haten de Roomsche Afgoderye, ende veel syn de Gereformeerde Religie toegedaen. Mach men daer niet op steunen, soo mach men veel min betrouwen op een bloedhertich trouloos volck die alle Christenen soo vyant syn, dat sy liever 100 duysent Christenen souden sien ombrengen, als 100 Croonen schade in haere goederen lyden; Gelyck men oock niet wel en mach gelooven den Raet der genen die onse Religie niet en syn toegedaen, ende die als de saecke qualyck geluckte niet en konnen verliesen, ende wel gaende en geluckende veel winnen, die t' licht hebben te wagen. Het welck is van te groote Importantie, de Reyse te verre ende d' uitreedinge te kostelyck, om die op soo onsekeren aenslagen byder handt te nemen, anders souden wy onsen vyandt wel scrabben maer selfs een dootwonde krygen. — Die met 20 of 30 schepen Spaignien willen dwingen, en kennen de gelegentheyt niet, want op die Custe is niet te haelen, of men moest een Vlote van Bresil of West Indien krygen, daer soo licht niet en is aen te raeken, ende als onse Schepen op die Custen

hielden en niet en kregen, soo souden wy meynende eenen slach te geven twee slagen weder krygen. Bovendien heeft den Coninck van Spaignien omtrent 50 schepen van Oorloge gereet, ende salder meer konnen toerusten, dies noot synde: Al t' welck hy toonder heeft noodich geacht te verhaelen, niet soo seer om d' ongerymtheyt van alsulcke voorgeven te bewysen, Als om te toonen, hoe seer datse haer misrekenen, die dit werck met soo kleynen hooftsomme willen aenvangen. Ende om uwe Hoog. Mo. te erinneren dat t' gene hy aen uwe Hoog. Mo. Gedeputeerde over dese saeke heeft voorgedragen soo los niet en gaet als de voorsz. Discoursen, Ende op dat uwe Hoog. Mo. oock souden believen te gelooven dat t' gene hy toonder wyders voor te dragen heeft op vaste gronden gebout is. Ende alsoo om de voorige teekeninge te bevoorden byde seven maenden tyts syn verlooren, en weder eenigen tyt sal moeten gestelt worden inden welcken de teekeninge van nieus sal moeten geschieden, al waert oock dat uwe Hoog. Mo. toestonden dat t' Sout daer in soude komen sonder t' selve eerst inde Provintien te brengen, soo sal t' selve veel tyts nemen sonder hope dat daer mede een genoechsaeme somme sal vercregen worden, gelyck boven is bewesen, ende by die gene die t' sout hierin begeeren genoechsaem bekent wordt, alsoo sy maer staet maken opde voorverhaelde Quote, soo dat dan wederom nieuwe middelen souden moeten beraemt worden, t' welck weder tyt verlies op tyt verlies waere. Soo ist dat om sulcx by tyts te voorkomen, hy toonder ootmoedelyck versoeckt dat uwe Hoog. Mo. believen, volgens syne voorgaende Requesten eenige Heeren uit haere vergaederinge te committeeren, aende welcke hy niet alleen en soude mogen bewysen, hoe de noodige middelen hier toe sullen verkregen, maer oock hoe de saeke bequaemelyck ende met voordeel sal konnen uitgevoert worden, waerdoor dit werck niet kan verachtert maer op t' spoedigste sonder tyt verlies gevordert worden. Dat veel schilt van t' gene eenige quade menschen hem syn naegevende, die alle syn toonders doen ende voorgeven ten quaetsten duyden, nemende syne goede waerschouwinge als of hy die voorsteldt om t' werck te verachteren, ende leggen hem alsoo te last t' gene mogelyck by ander lieden gedaen wordt. Maer alsoo hy toonder vastelyck vertrout dat uwe Hoog. Mo. wel sien dat sulcx maer calumnien en syn, soo verhoopt hy oock dat sy insiende met wat vlyt, neerstigheyt ende getrouwigheyt hy niet alleen dese leste ses of seven Jaeren, maer oock over dertich Jaeren, in dese saecke heeft gearbeyt ende hoe oprechtelyck dat hy uwe Hoog. Mo. heeft voorgedragen t' gene hy dies aengaende t' gemeene beste meynde voorderlyckste te wesen, hem toonder na haere gewoonlycke goedertierenheyt oock sullen ten

besten houden, soo sy bemercken dat syne Patientie, die met syn leven in dit vervolch by naest is geconsumeert, op den tap is loopende, waerdoor hij eenigsins buyten de limiten der matigheyt getransporteert synde in dit vertoog wat te vrymoedig soude mogen gesproken hebben, niet twyfelende soo uwe Hoog. Mo. hem toonder over dese saeke wyders believen te hooren, dat hy uwe Hoog. Mo. sal bewysen synen tyt in dit werck niet te vergeefs besteet te hebben, ende dat hy met recht buyten alle archwaen moet gehouden worden, alsoo het oock sal blycken dat hy t' gemeene beste altyt boven syn particulier profyt heeft geprefereert. T' welck doende etc.

VI. [1]

Aen de Hoog. Mo. Heeren myn Heeren de Staten Generael der Vereenigde Nederlanden.

PRESENTATIE ENDE EYSCH VAN WILLEM WSSELINCX.

In den eersten sal hy toonder uwe Hoog. Mo. bewysen hoe door d' oprechten vande West Indische Comp. t' landts inkomen in korte jaeren soo sal wassen ende toenemen, dat de gemeente van alle extraordinaris lasten ende impositien sal mogen ontslagen worden —

Ten anderen hoe dese vereenigde landen door dese comp. tegen den Coninck van Spaignien meer sullen versterckt syn als anders met al haer inkomen —

Ende al waert sulcx dat uwe Hoog. Mo. mochten goet vinden met Spaignien weder in onderhandelinge van bestant of vrede te treden, hoe dese landen gedurende t' selve bestandt of vrede in korte jaeren uit Indien soo grooten handel en ryckdom sullen verkrygen, als Spaignien nu daer uit treckt —

Soo d' oorloge blyft continueren, hoe wy met Godts hulpe dien handel niet alleen sullen verkrygen ende bewaeren, maer in sulcken gevalle aenden Coninck van Spaignien oock afnemen ende onvruchtbaer maken t' gene hy daer besit —

Bovendien sal hy toonder verscheyden goede ende bequame middelen aenwysen om hier vrywillich geldts genoech toe te bekomen

---

[1] Op den kant staat: „Overgegeven den 22 Januarij 1622.

tot een somme van 80 of 100 tonnen goudts, midts dat aen de lieden contentement wordt gegeven, soo wel uitheemsche als landtsaten, volgens d' artyckelen, die hy uwe Hoog. Mo. heeft overgelevert —

Dat niet alleen Cooplieden, Ambachtslieden ende Zeevaerders hier voordeel by sullen hebben, maer oock alle Ingesetenen deser vereenigde landen. Ende oock meest alle landen van Europa, alsoo het sal wesen een vermeerderinge ende gelyck eenen dobbelen handel —

Eyndelyck hoe men soo goet als hondert schepen van oorloge sal konnen in see brengen met minder onkosten voor t' landt als t' gene uwe Hoog. Mo. by t' Octroy aen dese Comp. presenteren —

Al welcke pointen hy toonder Uwe Hoog. Mo. van nieus sal bewysen ende betoonen, met bondige vaste redenen, aenwysingen ende levende getuygen, midts dat uwe Hoog. Mo. hem toestaen ende vergunnen de volgende pointen —

EYSCH.

Inden eersten by aldien hy uwe Hoog. Mo. konde doen hebben een goede somme van penningen sonder interest voor ses of seven jaeren, om daer mede d' oorloge te voeren tegen den Coninck van Spaignien, dat uwe Hoog. Mo. hem daer voor sullen geven twee ten hondert van provisie —

Maer ingevalle dat hy konde te wege brengen dat alsulcke penningen mochten gebruyckt worden, sonder dat uwe Hoog. Mo. de schade, die daer op mocht geleden worden, soude behoeven te vergoeden of dat hy van buyten een willige contributie wist te bekomen sonder restitutie, dat hy daer voor sal genieten dobbel provisie —

Ende alsoo alle die gene die tot noch toe van dese Comp. souden mogen gesproken of uwe Hoog. Mo. iets voorgedragen hebben, niet aen en wysen eenige voordeelen voor t' landt maer niet dan gedurige belastingen, ende dat hy toonder in tegendeel t' landts inkomen met merckelycke sommen wil doen toenemen, ende verbeteren, soo versoekt hy dat uwe Hoog. Mo. hem sullen vergunnen het thiende deel van t' gene t' landt door syn industrie sonder beswaeringe van de gemeente ende boven alle onkosten suyver sal profiteeren, waer van den Coninck van Spaignien ende eenige andere Republicquen aen haere Gouverneurs het vyfde geven —

Nademael dat de makelaerdye eenen salaris is, die byde magistraeten wordt verhoogt ende verleegt na haer gevallen, ende t' selve op eenige plaetsen eenen staet is, die wordt gegeven in recompence van diensten, op andere plaetsen verkocht of gepacht; ende dat hier te lande onder de makelaers gebruyckelyck is, als haer iemant een

partye aenwyst, dat sy dan gerne de helft van haere makelaerdye laeten vallen. Soo versoeckt hy toonder dat uwe Hoog. Mo. hem voor alle de moyte, aerbeyt, versuym ende onkosten, die hy in dertich jaeren om dese saeke heeft gedaen, ende voor de groote wigtige gedaen ende noch te doene openinge vande voorsz. voordeelen, sullen believen te vergunnen de helft van alle de makelaerdye, die de makelaers by de Comp. sullen verdienen; alsoo al t' gene sy by de Comp. winnen sullen haer sal komen uit syns toonders aerbeyt, moyte ende industrie, soo en sal t' landt, de Comp. of eenige particuliere door alsulcke recompense niet belast of verkort syn, ende de Comp. even wel gedient, alsoo het meest al groote partyen sullen wesen, die hier in gedaen worden —

Dat uwe Hoog. Mo. hem oock sullen believen t' imployeren tot de Directie van dit werck ende te versien met behoorlycke last, ende onderhoudt tot dat de vloote soude mogen in zee gaen, alsoo hy toonder acht dat noodich sal syn, dat hy in eenige voornaemste steden sal moeten reysen, om onderricht van dese saecke aengaende de profyten ende anders te geven —

Maer de vloote in zee gaende ende dat uwe Hoog. Mo. synen dienst alsdan mochten van doen hebben, dat uwe Hoog. Mo. hem dan sullen believen t' Imployeren, nadat sy hem bequaem vinden om de landen ende de Comp^en dienst te doen —

Ende wanneer hy toonder uwe Hoog. Mo. sal contentement gegeven hebben, soo sullen uwe Hoog. Mo. van t' gene t' haer sal believen hem alsoo te vergunnen, ende voorde gedaene openinge te beloonen, passeren acte in behoorlycke forme, om hem of syne erfgenamen onverbrekelyck te mogen volgen —

Doch soo het uwe Hoog. Mo. niet en beliefde voorder in dese saeke te treden, noch de middelen niet te gebruycken die hy toonder uwe Hoog. Mo. voor desen heeft bewesen, soo stelt hy de recompense van syne voorige diensten in uwe Hoog. Mo. goede discretie —

VII. [1]

Memorie voor myn Heere Voght — Belangende t' versoeck van Willem Wsselincx.

Wat aengaet d' eerste ende tweede point van den eysch by hem

[1] Dit stuk is even als de twee volgende zonder dagteekening, maar zij volgen

suppliant op den 22 January gedaen, soo en twyfelt hy niet, wanneer hy daer by waer gebleven, of hare Hoog. Mo. souden den selven redelyck bevonden hebben, aengemerckt de grootheyt vande saeken die hy supplt. aenbiedt. Want de penningen die in dese Comp. sullen ingeleyt worden, die sullen verder ende meer tot dienst van den lande ende afbreuck van Spaignien strecken, als of die by haere Hoog. Mo. tot d'oorloge werden geimployeert. Welcke penningen niet alleen en worden verkregen door syn supplts aerbeyt met t' bevoorderen van dese Compe. maer t'gene geteekent is, is meest geschiet op d'instructie ende onderrechtinge die hy daer van soo schriftelyck als in druck heeft uitgegeven; Ende wanneer haere Hoog. Mo. eenige penningen doen lichten, soo syn sy niet alleen gehouden tot restitutie van 't Cappitael met den interest tegen 6¼ pct. maer geven elcke reyse aen haeren Tresorier synen salaris. Daer sy hier noch Cappitael noch Interest en sullen behoeven te geven als t'geldt al veroorloght wordt, volstaende met eens vier ten hondert te betaelen in 24 jaeren, daer sy boven den afbreuck vanden vyandt noch groote profyten mede verwachten. Ende al ist dat dit versoeck soo redelyck was, soo heeft hy sulcx in d'accordt hier over gemaeckt met de E. E. Heeren Comissarissen vande Ed. Mo. Heeren de Staten van Hollandt hem met de provisie van twee ten hondert laeten genoegen ende dat daer aen niet alleen soude afslach strecken t'gene van daer aen geteekent was, maer oock meer als de voorsz. Heeren Comissarissen konden hopen datter soude geteekent worden, soo dat hy maer soude genieten twee ten hondert van t'gene boven 50 tonnen goudts soude geteekent worden. Maer op dat hy supplt. te beter soude betoonen de goede hope die hy heeft dat Godt dese goede saeke voorspoedelyck sal segenen, ende dat hy hem niet en soeckt te verrycken tot nadeel van den staet maer syn welvaren aen t'landts ende der Comp. welvaeren te hangen, soo is hy te vreden niet meer te genieten als den Intrest vande voorschreven twee ten hondert, blyvende de hooftsomme in eygendom aen haere Hoog. Mo. midts dat de selve sal geleyt worden inde West' Indische Comp. ende dat hy supplt. daer van sal trecken de profyten die Godt sal believen te verleenen —

Op het derde point verhoopt hy supplt. dat haere Hoog. Mo. geen swaerigheyt en sullen maken, alsoo hy niet en begeert van de 50 tonnen goudts ende meer die t'laudt aen dese Comp. sal verspaeren door de middelen die hy sal aenwysen, maer begeert alleenlyck den thienden penninck van t'gene t'landts inkomen sal verbetert worden,

---

in deze orde op elkander in eene verzameling afschriften van eenige stukken van Usselincx in perkamenten band, op het Rijksarchief.

ende dat suyver boven alle oncosten, ende niet begrepen de hooftsomme die haere Hoog. Mo. voor t' landt hier in sullen leggen —

Ende alsoo de voordeelen die hy supplt. uit t' gene voorsz. is soude mogen verwachten onseker syn, ten aensien dat men niet en kan weten wat segen dat Godt sal believen te verleenen, ende dat hy nochtans voor synen aerbeyt gedaen ende noch te doene diensten eenige belooninge behoort te hebben, die eenigsins overeen komt met de voordeelen die hy heeft aengewesen, soo en twyfelt hy suppliant niet of haere Hoog. Mo. sullen hem t' vierde point oock gewis toestaen, alsoo hy niet wel heeft konnen bedencken hoe hy beter sonder t' landts of der Comp. kost (die vooreerst niet mach beswaert worden, om 't volck niet afkeerig te maken) soude konnen gerecompenseert worden als met een gedeelte van de makelaerdye, t' welck meer tot voordeel als tot nadeel vande Comp. sal strecken, omdat selden gebeurt dat de makelaers, die by de Comp. van Oost Indien eenige groote partyen doen, de geheele makelaerdye genieten, want d' een of d' ander bespreekt daer voor synen vrindt een gedeelte in, ende t' soude hier konnen wesen dat de Bewinthebbers selve daer wat souden soeken van te genieten, t' welck den makelaer soude moeten toelaeten om faveur te hebben, dat menigmael tot groote prejuditie vande Comp. soude strecken, dat hier soude cesseren als de makelaerdye te voren wat besneden waere. Ende gelyck hy suppliant in synen Eysch heeft aengevoert, soo wordt tot veel plaetsen t' makelaerschap verkocht, verhuert of geschonken, die dan t' selve niet en bedienen maer stellen Imant in haer plaetse, die de verckens scheeren ende de meesters de schapen. Al waert oock dat niet toegestaen en wordt, dat tgene de makelaers by dese Comp. sullen verdienen haer meest komt door syn suppliants industrie, soo kan niet ontkent worden, byaldien dat hy suppliant t' Cappitael doet vermeerderen, waerdoor den handel sal moeten grooter syn, of de makelaers sullen daer door te meer verdienen, waer van sy een deel sullen missen tot erkentenis. Ende al ist dat syn suppliants versoeck in desen oock seer billich is ende dat hem t' selve by de E. E. Heeren Commissarissen van Hollandt was toegestaen, soo ist dat hy nochtans, om hier over niet lange te dingen ende dat dese goede saeke by syne schult niet en soude verachtert worden, te vreden is alleenlyck te genieten een vierendeel vande makelaerdye van alle goederen die byde Comp. sullen gekocht ende verkocht worden, ende d' oncosten die souden mogen gedaen worden om daer rekeninge van te houden ende t' selve te innen, sullen komen tot synen laste —

Alsoo haere Hoog. Mo. genegen syn om hem suppliant de volgende pointen toe te staen, soo valt daer niet meer over te seggen —

Maer al ist dat hy suppliant aende E. E. Heeren Comissarissen heeft belooft openinge te doen vande middelen om geldt te bekomen ende t' arbeyden om t' selve te wege te brengen, wanneer haer Hoog. Mo. syn begeeren believen te vergunnen, soo ist dat hy de saecke wyders nadenckende hem daer over seer beswaert ende bedroeft vindt, vreesende dat niet tegenstaende alle syn redenen, bewys van profyten, kort retour, kleyne peryckelen ende maniere die gebruyct moet worden om de teekeninge te voorderen, t' selve al niet en sal helpen om een genoechsaeme somme te bekomen tot uitvoeringe van dit werck, soo aen den genen, die door misnoegen vande teekeninge worden terugge gehouden, in t' Octroy niet eenigsins wat beter contentement en wordt gegeven, want de lieden hier over met een voor oordeel ingenomen synde, sullen al t' gene men haer voordraeght duyden op t' versken t' welck seyt —

Als den vogelaer t' vogeltien hoogh siet vliegen
Fluyt hy seer schoon om 't vogeltien te bedriegen.

Derhalve bidt hy suppliant, gemerckt de grootwightigheyt vande saecke ende wat grooten afbreuck t' vaderlandt soude lyden, soo dit werck bedorven werdt met al te vernepen aen te vangen, dat uwe E. E. de saecke aen haere Hoog. Mo. alsoo believen voor te dragen, dat de pointen die hy heeft voorgedragen, sonder verachteringe van t' werck eenigsins souden mogen geholpen worden, waer over hy suppliant uwe E. van dage of morgen noch een memorie op t' cortste verhoopt over te leveren, 't welck doende etc.

VIII.

MEMORIE Willem Wsselincx — Voor de E. E. Heeren de Gecommitteerde van haere Hoog. Mog. over de saeken van West Indien.

Byde memorien uwe E. E. lest overgelevert heeft hy suppliant voor gehadt te bewysen —

Dat t' Octroy niet en wordt gealtereert, met t' expliqueeren van de pointen by hem verhaelt —

Dat t' Octroy t' amplieren geensins en kan strecken tot disreputatie —

Dat t' selve grootelyck sal strecken tot vermeerderinge van t' landts inkomen —

Dat de Comp. met meerder voordeelen te versien, ende de gemeente contentement te geven, de teekeninge noch t' werck niet en sal verachteren maer bevoorderen, want t' gene geteekent is blyft geteekent, ende de misnoegende contentement gevende sullen de selve oock teekenen —

Dat den meesten deel van de gemeente geen genoegen en hebben in veel artyckelen van t' octroy, t' welk blyckt by de Doleanten van OostIndien —

Dat de pointen by hem suppliant voorgestelt den meerderendeel van de lieden aengenaem syn. Gelyck haer Hoog. Mo. lichtelyck souden bevinden, wanneer t' haer beliefde in haere vergaderinge by meeste stemmen om te vragen, ende daer op te hooren t' avys van den Raedt van State, alle de Hoven van Justitie, de Rekenkamers ende van veel eerlycke lieden alhier in den Hage, die hy suppliant soude konnen aenwysen —

Dat de voordeelen, die haar Hoog. Mo. verleenen, moeten wesen voor t' geheel lichaem der participanten, ende niet voor de Bewinthebbers, die men van facteurs meesters maeckt —

D' oorsaeke waerom dit werck soo lange is uitgestelt, ende dat syn suppliants concept van Octroy niet en is gevolght, is omdat de saeke niet grondelyck en is verstaen, ende dat men dese Comp. by die van OostIndien heeft willen vergelycken, die nochtans verschillen als dach en nacht, synde onmogelyck dat hier wat goets in soude konnen gedaen worden, geen ander ordre houdende als op OostIndien, daer het oock niet ten besten en gaet, gelyck te vreesen staet dat veel goede lieden met haer verderf sullen gewaer worden. Ende voornemelyck heeft het dese saeke seer verachtert dat de Bewinthebbers van Oost Indien hier in te veel gesaghs hebben gehadt, dewelcke siende dat men hier eenen anderen voet in wilde nemen als den haeren, t' selve hebben soeken te verhinderen, vreesende dat t' eynde van t' Octroy t' haere hier na soude gericht worden —

De redenen waerom dat hy suppliant geen teekeninge en heeft gevoordert syn verscheyden — Als onder andere omdat hy vreesde, soo hy een police hadde laeten uitgaen, strydende met t' Octroy van haere Hoog. Mo., dat hem t' selve niet wel en soude bekomen hebben —

Dat hy tot dien eynde al eenige artyckelen hadde gestelt, die voor desen haere Hoog. Mo. syn voorgedraegen, maer heeft daer toe geen consent verkregen —

Dat hy geen volkomen teekeninge en soude verkregen hebben,

sonder hem bloot te geven in de dingen die hy niet geerne en soude openbaeren, voordat hy eerst wiste, wat recompense dat hy soude hebben —

Dat by de teekeninge, die hy voor desen hadden verkregen sonder Octroy, genoechsaem bleek de genegentheyt van t' volck etc.

IX.

MEMORIE Willem Wsselincx. — Voor myn Heere Voght.

Myn Heere, by de memorie uwe E. op gisteren gelevert, heeft hy suppliant verhaelt hoe hy vreest dat synen arbeyt om de noodige middelen te bekomen tot de West Indische Comp. meest sal te vergeefs syn, soo de lieden over eenige pointen van t' Octroy niet eenigsins contentement en wordt gegeven; want ist vergeefs, iemant eenigh geschenk doen, als de conditie daer mede tselve aengeboden wordt niet en wordt aengenomen of behaecht, soo is veel min apparent dat men iets sal verkrygen op t' onseker, sonder de lieden genoegh te doen. —

De pointen van t' misnoegen ende daer de teekeninge door verachtert wordt, als mede daer t' landts inkomen mede sal belet ende t' werck door verdorven worden, syn verscheyden, doch die meestal konnen weghgenomen worden sonder alteratie van t' Octroy, dan in eenige dingen daert tegen hem selven of directelyck met de billigheyt is strydende. Ende dewyle t' selve Octroy noch met geen Autoriteyt van haere Hoog. Mo. en is gedruckt, ende by weynige persoonen is gelesen, soo kan men int drucken of met eenen Appendix, daer haer Hoog. Mo. in verclaeren haere genegenheyt om de gemeente contentement te geven, alles verbeteren. —

Daer is oock een point dat met t' Octroy geen gemeenschap en heeft, ende hierin nochtans groot quaet doet, namelyck dat onder de gemeente een gerucht gaet, dat de Ed. Mo. Heeren Staten van Hollandt souden goet gevonden hebben dat de Bewinthebbers van Oost-Indie een groote somme van penningen in dese Comp. souden teekenen, t' welck niet alleen eenige participanten van OostIndien seer mishaecht, omdat die Comp. met veel schulden belast is, ende van wege Vranckryck ende Engelandt misschien eenige restitutie sal moeten doen, ende sware uitreedinge voor heeft, maer t' wordt oock ten

quaetsten geduyt by den genen, die daer geenen Interest in en hebben. Ende nademael dat t' selve inleggen de Comp. van West Indien als niet en kan voirderen, om dat de participanten van Oost Indien, als sy verstaen dat voor haer rekeninge geteekent is, soo veel te min sullen teekenen, soo waert beter dat die teekeninge naegelaeten wordt, alsoo het bovendien veel lieden afkeerigh maeckt ende een quaet gerucht geeft, gelyck of haere Hoog. Mo. ende de Bewinthebbers haer wilden meesters maken van ander lieden geldt, t' selve gebruyckende tegens den wille van de eygenaers nae haer gevallen; t' welck veel lieden doet seggen, wy en komen inde West Indische Comp. niet, men soude daer na met ons geldt oock soo omspringen, soodat dit in alle manieren de gemeente weder moet ontgeven worden. Maer komt men noch penningen te kort als de teeckeninge is voltrokken, dan ist noch tyts genoegh om d' Oost Indische Comp. te laeten teekenen, want dan sullen de participanten, die begeeren te teekenen, t' selve gedaen hebben, ende t' Cappitael sal dan met soo veel vermeerdert syn. Ende wanneer sulcx gestelt wordt op den naem van de participanten, salt haer niet onaengenaem syn, ende d' actien van Oost Indien sullen daer door eer rysen als daelen. Willen de Bewinthebbers t' selve houden tot versekeringe van haer belastinge, mogen het arresteren tot dat sy ontlast syn, soo sal het verstrecken tot een uitdeelinge. Ende als de participanten van Oost Indien alsoo heerideren [1] in dese Comp., sullen sy t' voordeel van de selve te meer soeken. —

Ende om t' landt ende d' een en d' ander Comp. beter te beneficieren ende den vyandt meer afbreuk te doen, salt goet syn dat die van de WestIndische Comp. een deel schepen voegen by die van Oost Indien, die t' saemen op de reyse tot voordeel van d' een en d' ander wel wat goets sullen konnen verrichten, gelyck dan sal aengewesen worden, t' welck dese Comp. oock meer sal verstercken als wat inleggens —

Het sal oock dienen om die lieden contentement te geven, die d' ooge hebben op den handel om de Cabo tot aan de Roode Zee, ende op Terra Australis, als sy sien dat tusschen dese 2 Comp^{en}. goede correspondentie wordt gehouden, te meer soo haere Hoog. Mo. by den Appendix of in de police verclaeren, dat sy sullen toelaeten dat die van de West Indische Comp. op de voorsz. plaetsen sullen mogen vaeren, by aldien bevonden wordt dat t' selve sonder merckelyck nadeel van de OostIndische Comp. kan geschieden. —

Alsoo den langen tyt veel lieden tegen is, kan sonder alteratie

---

[1] Participeren, aandeel hebben.

van t' Octroy gestelt worden, dat soo de participanten t' eynde van de twaelf jaeren goet vinden een generael slot van rekeninge te maken, en elck syn Capitael uit te laeten trecken ende nieuwe teekeninge te laeten doen, dat sy sulcx sullen vermogen te doen, of continuerende weder t' eynde vande volgende ses jaeren. —

Den XVIII Artyckel brengt mede dat haere Hoog. Mo. by de vergaederinge van 18 Bewinthebbers den 19en of meer persoonen sullen mogen voegen, derhalven kan sonder Alteratie van t' Octroy wel toegelaeten worden dat provintien, steden, geselschappen of particuliere persoonen, soo wel d' Uitheemsche als landtsaeten, die 10 tonnen goudts inbrengen sullen, daer iemant sullen mogen byvoegen die haere Hoog. Mo. aengenaem sy, t' welck geen nadeel en kan geven, want secreete saecken van Oorloge daer niet en mogen verhandelt worden, synde ons West Indien te na gelegen. Insgelycx dat soo haere Hoog. Mo. bevinden, dat den dienst van t' Landt ende de Comp. naemaels vereyscht dat eenige Gecommitteerde uit de Hoofdparticipanten of uit de Magistraten vande Steden daer Camers syn, hier inden Hage Ordinaris residentie souden nemen, om benevens de Gedeputeerde van haere Hoog. Mo. dagelycx te besoignieren op alle voor vallende saken d' Oorloge ende de politique Regeringe benevens de Justitie van Indien als mede eenige verschillen hier te lande betreffende, dat alsdan die de voorsz. somme van 10 tonnen goudts ingebracht heeft, daer sal geadmitteert worden. —

De penningen die uit vyanden landt hier ingeleyt worden, moeten vry syn van confiscatie, alsmede uit de steden, die naemaels vyanden souden mogen worden. —

Elcke Camer behoort uit te reeden na haer ingebracht Capitael, blyvende nochtans de verdeelinge van de Camers in $^{16}/_{18}$ volgens t' Octroy; want soo dit niet en geschiedt, sal der weynich Intres getoont of neerstigheyt gedaen worden by t' geheel Corpus vande Steden om veel in te brengen, Ende of sommige particuliere wat woelen, t' selve geeft weynigh voordeels als sy van veele tegengesproken worden, maer alst tot voordeel vande Steden streckt, soo is een ider neerstigh, om t' selve te bevorderen. Daer eenige nu op verluyeren, expresselyck geen devoir doende, omdat sy tot nadeel vanden Staet haere Steden met ander lieden Geldt souden mogen beneficieren, het haere bewaerende tot haeren ordinaris handel. Daer syn oock eenige provintien ende veel steden in Hollandt die uitdrucklyck seggen, dat of het Octroy sulcx niet mede en brengt, dat sy des niet tegenstaende haer ingebracht Cappitael niet en sullen laeten buyten haere steden gaen of equiperen, soo dat by aldien dit van eerst aen niet en wordt besproken, t' selve daer na groote verschillen

29

sal veroorsaecken, ende dese Comp. in t' bekomen vande penningen seer verachteren; t' en sal oock geen alteratie int Octroy maken, Want t' en maeckt geen Alteratie datmen een reglement op de soutschepen wil maken, t' welck tot bekomen vande penningen niet soo noodich is. Ende of hem iemant daer tegen opposeerde, dat niet te vermoeden en is, die mach met meerder reden overstemt worden als Hoorn, t' welck tegen d' Octroy was. Worden van buyten slandts eenige groote sommen ingebracht, sonder uit te drucken waer sy die begeeren te brengen, t' selve sal volgens de voorsz. bedeelinge in $^{16}/_{18}$ verdeelt worden. —

Daer en kan niet wel een seker getal van Bewinthebbers geordonneert worden, voor dat men weet hoe groot dat Cappitael sal syn, een groote somme meer als een kleyne behoevende; t' brengt oock veel ongerymtheden, soo men de Bewinthebbers niet en ordonneert na t' Capitael. Want alsoo een provintie of Stadt, die hondert duysent gulden inbrengt, eenen Bewinthebber mach stellen, soo souden op 100 tonnen goudts, gelyck hier toe van noode syn, 100 Bewinthebbers moeten wesen, dat verde boven het geordonneert getal sal loopen, voornemelyck t' Amsterdam, daer elck syn Cappitael sal willen brengen, om de meeste provisie te hebben. Wordt het volle getal der Bewinthebbers gekoren, eer de teekeninge van buyten t' Landts is geschiet, soo salder niet geteekent worden, want veel lieden die haer vrinden buytens landts souden vermaenen, om met haer Cappitael gestyft te syn ende daer door opsigt op haer eygen goet te hebben, sullen t' selve dan na laeten of haer ophouden van t gene sy in meyninge syn geweest te doen, als sy eenen vande haeren tot Bewinthebber mochten stellen, Soo dat in sulcken gevalle beter ware vooreerst maer de helft vande Bewinthebbers te kiesen, ten waer dat goet gevonden wordt over elcke 200 duysent gulden eenen te stellen, voornemelyck te Amsterdam ende in Zeelandt, want d' ander Camers moeten meer hebben, soo kan men daer soo veel kiesen alser menigmael hondert duysent guldens geteekent is, soo vermogen die gene die na komen oock eenige kiesen, toelaetende dat soo wel particuliere als provintien of steden eenen Bewinthebber souden mogen stellen als sy 100 duysent gulden inbrochten, midts dat het iemant soude wesen haere Hoog. Mo. aengenaem. Het welck met t' Octroy over een komt, want de XII artyckel brengt mede dat haere Hoog. Mo. meer Bewinthebbers sullen mogen stellen, dies noot synde; daer staet met kennisse vande 19, maer dat moest wesen vande Hooftparticipanten, die in desen altyt moeten boven de Bewinthebbers syn. —

Dan t' waer beter ende voor de Comp. veel profytelycker, soo over

elcke 200 duysent gulden eenen Bewinthebber waere; de provintien ende steden die meer behoefden, soude men daer in accomoderen, midts dat sy souden tractement ende geen provisie hebben, waerdoor veel frauden, die anders konnen gepleeght worden, souden voorkomen. worden, ende of eenigen Bewinthebber op syn tractement rustende, syn devoir niet en dede, die kan men casseren. Op de provisie konnen sy soo wel lunderen [1] als op tractement, als sy niet en mogen afgeset worden; eenige doen niet dan te veel neerstigheyt om groote provisien te hebben, ende nu sy veranderlyck syn, konnen daer meer frauden geplegt worden; t' sal nu oock dickwils gebeuren dat d' een al de moyte ende d' ander de profyten sal hebben. —

De Bewinthebbers moeten oock bij keure ende niet by lotinge verandert worden, noch d' outste inde regeringe en behooren niet altyt af te gaen. —

Het sal veel gemeene lieden tot teekenen van 2000 gulden bewegen, soo den genen die alsulcken somme voor syn eygen inleyt, stemme int verkiesen mach hebben, op de rekeninge verschynen, ende tot Bewinthebber gekoren worden; want daer syn meer gemeene als rycke lieden, ende men heeft de ruymte om uit te kiesen van noode; ende al ist dat dese pointen met t' Octroy niet en accorderen, soo raeckt het nochtans de provintien of steden niet, maer t' gaet de participanten aen, die altyt de vryheyt behooren te hebben om de fauten te mogen beteren tot voordeel van t' gemeene beste. —

De keure vande Bewinthebbers behoort absolutelyck te wesen by de participanten; want t' is haer eygen geldt, daer t' niet apparent is dat sy iemant souden willen over stellen, die sy niet en betrouden; ende dit waere soo weynigh t' Octroy altereren, als dat sy er dry souden nomineren, daer sy moyte genoech sullen hebben om eenen te vinden, synde alle houdt geen timmerhoudt. —

Den 28 Artyckel brenght mede dat men de rekeningen sal doen dry maenden nae t' vertreck vande schepen, sonder te seggen aen wien, dan alleenlyck dat de copyen aen haere Hoog. Mo. sullen gesonden worden. Maer dit behoorde daer benevens ook aen de Hooftparticipanten te geschieden, die in loco synde alles behoorlyck sullen konnen nasien. T' is anders ongeloofelyck, de frauden die in t' coopen ende vercoopen ende andersins sullen connen gedaen worden; ende men soude met recht mogen twyfelen of lieden, die daer tegen syn, oock in den sinne hebben recht te handelen. Dit is oock niet tegen t' Octroy, want haere Hoog. Mo. konnen de Hooft participanten dat over laeten. —

---

1 Niet veel bedrijven, luijeren.

Men en kan geen uitdeelinge doen alser 10 ten hondert geprofiteert is, ende daerom moet het niet belooft worden of t' sal namaels soo by de uitheemsche als Lantsaten groote swarigheyt konnen veroorsaecken. —

In Indien en kan geenen Gouverneur Generael gestelt worden; oock moeten de gouverneurs by haere Hoog. Mo. gestelt worden, om veel pregniante redenen. —

Het kan oock sonder Alteratie van t' Octroy geschieden, tot groot genoegen vande Gemeente, ende verligtinge oock versterckinge vande Comp. ende ongelooflyck voordeel voor t' landt, soo haere Hoog. Mo. in plaetse van subsidium te geven de schepen van dese Comp. met een behoorlyck getal Oorlogschepen deden Convoyeren ende de forten in Indien onderhielden, om soo veel alst mogelyck is d' Oorloge uit haeren naem te voeren ende die Landen voor den staet ende niet voor particulieren te conquesteren, daer voor treckende behoorlyck convoy ende t' recht van alle hooge Overheden, namelyck het vyfde vande mynen van goudt, silver etc., midtsgaders de thiende vande vruchten (gelyck den Coninck van groot Bretaignien de landen van Virginia ende de Conquesten, die Wouter Raleige voor hadde, heeft uitgegeven) waer van in t' Octroy eens diende vermaent. Oock sullen de Buyten tot d' oorloge mogen gebruyckt worden. Hoe nootwendig ende voordeeligh dit soude wesen, is by een besonder Deductie, inde welcke vanden Raedt van Indien wordt gehandelt, in t' lange bewesen. Ende al waerder geen ander reden dan dat t' volck dat derwaerts sal trecken geen gagie vande Comp. en sal ontfangen ende dat sy sullen moeten sweren in Indien geen handtwercken van weveryen of diergelycke te sullen doen, wilmen de steden, die by de handtwercken bestaen, niet tot duyfhuysen maken ende de neeringe van hier na Indien jaegen, soo waert genoech om te bewysen hoe nootwendich het is, dat de forten ende krygsvolck by haere Hoog. Mo. worden onderhouden, soo om t' volck te beschermen als in ordre en dwanck te houden, ende de rebellie te verhinderen. Als d' Oorloge oock soo wordt gevoert, sullen veel superstitieuse Menschen, die sonde maken van weldoen, namelyck t' vaderlandt voor te staen ende d' onnoselen te beschermen, haer tot inleggen laeten bewegen. —

Eindelyck sal die Clause daer dienen by te komen, dat haere Hoog. Mo. beloven, soo de participanten haer na de teekeninge by eenige Artickelen van t' Octroy of den Appendix beswaert vinden, of dat sy daer over noch iets hebben te versoeken, dat tot voordeel vanden lande ende vande Comp. soude mogen strecken, dat haere Hoog. Mo. beloven haer alles te vergunnen etc. —

Al t' welck niet en wordt voorgestelt, als of alle pointen even nootwendigh waeren of dat desen voet in allen deelen best waeren, maer om dat het de gemeente aengenaemste is ende dat haer meest tot inleggen sal bewegen, de tegensprekers die hier stoffe van achterclap uit nemen, daer mede den mondt stoppende. Ende sal t' selve by placcaet, Octroy, police of verdragh brief aende gemeente met den aldereersten moeten kondt gedaen worden, alsoo den tyt vande teekeninge verre verloopt. —

X. [1]

Aen de Hoog. Mog. Heeren myn Heeren de Staten generael der Vereenigde Nederlanden —

Vertoont met behoorlycke eerbiedinge Willem Usselincx, dat alsoo de E. E. Heeren Gecommitteerden van uwe Hoog. Mo. over de saecken van West Indien hem toonder hebben aengeseyt, dat uwe Hoog. Mo. genegen waren om hem een seker somme van penningen tot reysgelt toe te leggen, ende over synen voorigen eysch met hem weyders te handelen, by aldien hy toonder eenige bequaeme middelen wiste aen te wysen, om genoegsaeme penningen te bekomen tot oprechtinge vande West Indische Compagnie ende dat hy voorders wilde helpen arbeyden, om de saecke tot voordeel vanden Lande uit te voeren, ende dat op t' verleende Octroy, gelyck t' selve leyt, sonder eenige veranderinge. Soo ist dat hy toonder, niettegenstaende dat hy op syn versoeck beter hadde verhoopt, namelyck dat uwe Hoog. Mo. voor synen bloedigen dertigjaerigen Arbeyt hem syn begeeren souden toegestaen hebben, met belofte van recompense voor de diensten die hy t' Landt in desen wyders soude mogen doen, hy noch willich ende bereyt is syn meeste devoir te doen om na alle syn vermogen hierin te helpen arbeyden, gelyck hy t' selve aen de Heeren Gecommitteerden van uwe Hoog. Mo. inde maent van Junio lest leden oock heeft gepresenteert, mits dat uwe Hoog. Mo. hem synen eysch believen toe te staen, ende voor eerst ten minsten weder te geven de duysent gulden, die uwe Hoog. Mo. hem over 2½ Jaeren by provisie toeleyden, de welcke hy in dien tyt in t' vervolch van dese saecke boven al synen arbeyt en tyt verlies weder heeft verteert, ende meer.

[1] Op den kant staat: „Overgegeven int beginsel van November 1622."

Maer dat hy soude beloven, op de conditien van t' Octroy, de noodige sommen te bekomen, t' landt vande schade van 50 tonnen gouts bevryden, desselfs inkomen verbeteren ende den Spaignaert met ons voordeel sonderlingen afbreuck doen, en is in syn toonders macht niet. Want het dunckt hem niet mogelyck te syn, Ja hy vreest grootelyck dat t' selve ter contrarie sal strekken tot verminderinge van t' Lants inkomen, ende divertie vanden Coophandel, gelyck hy toonder, met 17 of 18 soo vertoogen, deductien, requesten ende memorien uwe Hoog. Mo. in een Jaer overgegeven in t' langs heeft betoont, by dewelcke alsmede by verscheyden voorgaende schriften hy seer goede waerschouwingen heeft gedaen, inde welcke het niet aen een eenigh point en heeft gefeylt, dat niet en soude gevolcht syn volgens syn toonders seggen. Dan soo het uwe Hoog. Mo. belieft t' octroy t' amplieren of eenigsins t' expliqueren volgens de bygaende artyckelen, die uwe Hoog. Mo. voor desen tot verscheyden reysen syn vertoont, soo verhoopt hy toonder, niet alleen te konnen bewysen de middelen om de noodige penningen te bekomen, maer oock hoe dese vereenigde Landen de voordeelen die hy by syne vorige requesten heeft belooft, sullen mogen genieten, tot verlichtinge vande gemeente, verlossinge deser Landen, ende onderganck van Spaignien, t' welck de Spaigniarden na haer vermogen sullen soecken te voorkomen met alle haer macht, anders als om Oost-Indien daer sy qualyck eenige schepen in Spaignien om hebben gewapent of wtgerust. Ende darom dunckt hem toonder, onder correctie, dat een groote slechtigheyt ware dese saecke met een Capitael van 15 (?) tonnen gouts, gelyck voor d erste Jaer geteekent is, te willen aenvangen, ende dat sulcx te beginnen niet en ware t werck vorderen maer precipiteren, synde den tyt verloopen om dit Jaer wat goets te konnen doen ende darom en wordter niet versuymt met dit selve noch eens te hervatten ende tyt van teekeninge te geven, te meer dat by d' ander provintien geen swaricheyt en sal vallen, ende dat de Ed. Mo. Heeren de Staten van Hollandt ende West Vrieslandt tegenwoordig vergaedert syn, de welcke hier over een goede resolutie genomen hebbende de saecke sonder verder dilay sal mogen in t' werck gestelt worden, t' welck doende etc.

XI. [1]

De voornaemste pointen daer t' octroy mede moet geamplicert worden om t' gelt te bekomen tot de WestIndische Comp.

Daer moet eenen Raedt van Indie syn, om op d' Oorloge, Policye ende Justitie acht te nemen, ende die thien tonnen goudts inbrengt sal eenen Raedtsheer mogen stellen, soo wel wtheemsche als Landtsaeten. —

De Limiten moeten verbreyt worden op geheel Terra Australis en de Roode Zee, midts dat tselve mach geschieden sonder preiuditie van d' oostIndische Comp^e^. —

De tyt van t' Octroy moet vercort worden op twalf Jaeren, ende alle ses Jaren een generael slot van rekeninge gemaeckt ende een nieuwe reekeninge begonnen worden, doch sal t' octroy mogen geprolongeert worden, de participante tselve dan goet vindende. —

De penningen die hier ingeleyt worden moeten vry syn van confiscatie. —

Elcke Camer moet equiperen na haer ingebracht Capitael. —

De Participanten moeten haer Bewinthebbers kiesen, ende die twee duysent gulden voor haer eyge rekeninge teekenen, stemme in t' verkiesen hebben ende tot Bewinthebbers mogen gekoren worden. Over elcke 200 duysent moet eenen Bewinthebber wesen, ende die de voorsz. somme inschryft, sal eenen Bewinthebber mogen stellen, soo wel uitheemsche als Lantsaten, midts dat persoonen syn daer hare Hoog. Mo. of de Magistraeten niet weten op te seggen, ende dat de steden die geen 200 duysent gulden en connen opbrengen met minder somme geaccomodeert worden, mits dat die inbrengen 100 duysent gulden.

De Bewinthebbers moeten om veel pregnante redenen een eerlyck tractement hebben in plaetse van provisie. —

In alle Camers moeten Hooft Participanten wesen om de rekeningen dagelycx t' oversien ende op te nemen. —

Soo de Hoog. Mo. Heeren Staten generael in plaetse van 20 schepen ende vyf tonnen goudts subsidium te geven de schepen van dese Comp^e^. met een behoorlyck getal Oorlogschepen deden Convoyeren ende de forten in Indien onderhielden, daer voor genietende behoorlyck Convoy vande uitgaende ende inkomende goederen met t' regt

[1] Dit stuk vormt eene bijlage van het vorige.

vande Mynen, van Zoudt, Sieurr'es ende de thiende vande vruchten, tselve soude voor tlandt ende de comp^e. profytelycker syn ende den Coopman aengenamer, die niet gesint is t' oorlogen als synde buyten syne professie.

De Redenen, warom dese veranderinge moet geschieden, syn by verscheyde deductien in t lange bewesen. —

Al ist dat tot twe malen Bewinthebbers syn gekoren, soo en sa dat niet verhinderen dat hierin eenen goeden voet genomen maen werden, want t syn al t samen goede Patriotten, die t landts welvaren niet gerne en souden verhinderen, ende oock persoonen, die haer eygen middelen niet gerne en sullen precipiteren; ende daerom liever haer getal laeten minderen ende andere, die mede willen helpen contribueren om t' hare te beschermen, in laeten, als dat sy het al verliesen souden.

XII.

Corte redenen by die van Amsterdam overgegeven om te bewysen de nodicheyt van den vrien handel overgelevert 30 January 1637.

De Compagnie geresolveert synde d een off d ander plaetse in Brasil, die reede by des Coninckx van Spanien subjecten bewoont was ende tot culture gebracht, te bemachtigen ende oordeele nodich te wesen niet alleen de inwoonderen die daer rede [1] waeren daer te houden, maer oock selve ordre te beraemen dat veele van onse natie daer moghten gaen woonen.

Om dit haer wit te vercrygen sagen sy het nodich te wesen dat sy de inwoonderen die daer rede waren, soo niet beter, ten minsten soo wel tracteerden, als sy te vooren (door) den Coninck van Hispanien getracteert waren geweest.

De Portugesen die daer woonen waren gewoon niet alleen het landt te cultiveren ende de vruchten die daer vallen te trecken maer oock eenen vrien handel te dryven op Portugael ende andere haers Coninckx landen, soo vont de Compagnie noodich haer culture ginder te lande niet hooger te beswaren alst beswaert was, maer eer

1 Lees: reeds.

soo het doenlyck ware te verlichten opdat daardoor tot meerder naersticheyt mochte opwecken.

Den handel insgelickx die (sy) op haer Coninckx landen hadden gedreven te continueren op de landen die onder de regieringe staen van Hare Hoog Mogende, want sonder beide culture ende handel te hebben en connen de lieden niet te boven coemen, noch t gewenste nut trecken wt haren arbeyt ende culture.

De Compagnie quam mede te vooren dat tgene sy de inwoonderen aldaer toestaen souden, te weten hare waren herwaers op haer eygen risico te senden ende haere behoeften weder van hier naer haer welgevallen te ontbieden, niet en conden met redenen onthouden werden aen de subjecten van Haer Hoog Mogende hier te lande.

Dat den handel de inwoonderen te ontrecken ende haer daertoe te houden dat alleen van de Compagnie (welck haer overhooft hadde te wesen) alle haer behoefften soude moeten coopen ende weder de goederen die se met haren arbeyt overwinnen aen deselve Compagnie te vercoopen, een rechte slavernie was, dat van sulcke forme van regeringe geen exempel en was in Europa, ende dat geen vry gebooren natie sulcx soude connen verdragen.

Sulckx dat indien deselve by de Compagnie wiert voorgenomen, dat de Portugesen nootsaeckelyck van daer hadde te vertrecken ende tlandt woest soude bliven liggen.

Dat mede de Compagnie die daer de justitie hadde te besorgen ende administreren geen richter en conde wesen ende partien in saecken die onvermidelyck uyt den handen te resulteeren.

Ende sagen geen apparentie dat eenige lieden van middelen ofte industrie (gelyck daer noch syn om de suyckeren te maecken) derrewaers souden willen gaen woonen, indien men daer een regieringe stelde die haer gewoon waren ende die alle vrye luyden abhorreren, wel wetende monopolium het odieuste dinch is van de werelt ende het schadelyckste bedryff van alle Staten.

Dat men tselve swaerlyck can verdragen in een ofte weynige nootdruften, hoeveel te minder in alles wes men tot onderhout van leven ende commercie van nooden heeft.

Weswegen sy dan te raede wierden een wech in te gaen waerdoor de participanten van hare verwachte vruchten niet en souden werden gefrustreert ende de geconquesteerde in haer devoir gehouden.

Tot dien eynde den handel niet sluytende maer openlaetende als die hadden gevonden ende niet te min de veroveringe vindende aen de scheepen van de Compagnie.

De Compagnie oordeelde mede dat de regalia ende andere emolumenten, die den Coninck van Hispania hadde getrocken uyt de lan-

den ende commercien, haer behoorde genoech te wesen ende dat daermede niet alleen haere oncosten ryckelyck souden vervallen maer dat metter tyt genoech soude overschieten om den participanten uytdeelinge te doen.

Dat mede de penningen, die noch mochten overschieten, beter ende te meer dienst van desen staet soude employeeren in andere disseynen om meerder affbreuck den Coninck van Spanien te doen, als die in carguasoenen te besteden.

Eyndelyck en conden niet oordeelen datter eenen beteren voet als desen by haer conden ingegaen werden om t recht eynde te becomen twelck Haer Hoog Mogende int geven vant octroy hadden voorgehadt, te weten den coophandel hier te lande te vermeeren.

Redenen die der noch by syn gecomen ende nu insonderheit syn.

De voorredenen heeft de Compagnie gehadt om doen ze de Bahia souden gaen innemen den vrien handel goet te vinden ende naerdat se Fernabock hadden verovert, te resumeren ende met goetvinden van Hare Hoog Mogende te concluderen ende wy de puplycke denuntiatie soo hier te lande als in Brasil te maacken.

Ende 't heeft Haer Hoog Mogende gelieft deselve resolutie met haer placcaet te seconderen, soodat de redenen die te vooren waren by de Compagnie om volgende redenen noch te crachtiger syn geworden.

Eerst omdat wegen beloffte geingagieert syn ende sonder quetsinge vant publyck geloove de Portugesen die in ongehoorsaemheyt staende syn gebleven, niet en connen ontbreeken tgeene men haer belooft ende toegestaen heeft.

Ten tweeden oock niet die van onse natie die daer syn gaen woonen om gelycke redenen doch voornamelyck omdat de Portugisen door leste invasie van den viant seer vermindert zynde t landt niet en sal connen tot nut gebracht werden, ten sy daer weder veel volckx van hier gaet woonen.

Ten derden omdat ruym het $^3/_4$ van de ingenios alsmede de velden van suycker rieden synde gedestrueert, is nodich datter veel handelaren ende andere sich ginder transporteeren, om de meulens met hare middelen weder aent gaen te helpen, waer groote ende stive borssen toe werden gerequireert.

Ten vierden omdat ons vaderlandt door dese middel beter ende generalycken sal connen smaecken de vruchten van de compagnie, die

door desen middel niet van de participanten alleen sullen coemen, maer oock op alle ingesetene van dit landt int gemeen sullen redunderen ende derhalven de Compagnie de regieringe aengenaemer maecken ende tot haer conservatie ende maintenue animeren sullen.

Ten vyffden omdat wy met der daet bevinden dat wy (met) het openstellen van de negotie meer winnen sonder gelt te verschieten als wy souden doen den handel selffs doende ende ons met een matelyck gewin contenterende.

Ten sesten omdat de Compagnie, die als een moeder ende voester sich sal hebben te dragen, haer niet en behoort in te laten int verhoogen van de prysen der behoeften die ginder van doen zyn door het senden van gelimiteerde off spaersaeme cargesoenen, maer eer te dulden dat door den yver der particuliere de goederen daer in sulcker planteyt gesonden werden dat alles daer goede coop sy.

Ten sevenden omdat het nut is voor de Compagnie dat de suyckeren ginder in prys rysen ende niet vallen, hoewel eenige dit licht een paradoxm sal schimmen te wesen.

Ten achtsten omdat de Compagnie den handel van [1] sich nemende vervallen sal in seer groote oncosten van veele dienaeren ende haer ontrouw (die in andere maer te veel rede gestuert hebben) onderworpen syn.

Ten negenden sal de Compagnie haer subjeckt maecken die laccagien, verderff van waeren, vernielinge van brandt offte invasie, op welckers haer by particuliere werdt affgehouden.

Ten thienden soo sullen door een onseecker waen van groote proffyten op den gesloten handel comen te cesseeren veel schoone regalia die wy reede genieten (als waeghgelt ende impost op de binnenlantse veeren ende diergelycke) ende peryckel loopen van in steede van goet te doen alles te verderven.

Ten elffden omdat het ten hoogsten noodich is dat de Compagnie met een nieuw desseyn off ten minsten met meer scheepen te seynden in WestIndien diversie maeckende ende prinsen te becommen (die haer herstellen ende gebaet hebben) opdat den Coninck van Hispanien elders werck gevende off vreese aenjagende in Brasil te minder last mogen lyden, waer toe haer gelt wel sal hebben te imployeeren.

Ten twaalffden omdat de lieden van Amsterdam ende oock eenige andere steden (die) op de affixien van billietten de verhoogingе hebben geteekent, meest alle gesien hebben ende noch sien openhoudinge van de negotie, tselve verandert werdende haere verhooginge sullen opseggen ende andere die anders wel genegen syn te teekenen, haer

[1] Lees: voor.

te rugge houden als niet connende anders begrypen off de sluytinge van de negotie sal een spoedige ende totale ruyne geven voor de Compagnie.

XIII. [1]

MEMORIE voor de Heeren Gecommitteerde van Haere Ho. Mo. op de Saeken vande Suyder Compagnie.

Myn Heeren, voor soo veel ick uit de Conferentie met de E. Heeren Bewinthebbers vande West Indische Comp^e. op gisteren hebbe konnen verstaen, soo bestaet de meeste swaricheyt die haer E. hier op mouveren in twee puncten. D' eerste dat soude konnen wesen dat sy ende wy een en het selve Concept souden mogen hebben ende haer alsoo hinderlyck konnen wesen. Het andere dat haer niet goet dunckt dat men hier te lande soude Camers ende uitreedinge hebben inde limiten van haer Octroy. Wat d' eerste belangt, soo heeft t' selve kleene swarigheyt; want ick achte dat haer E. geen saeke van Importantie by der hant nemen, sonder die aen uwe Ho. Mo. ende syn Hoocheyt te communiceren. Het selve sullen die vande Suyder Comp^e. oock doen; valt dan het Concept op een selve desseyn, soo sullen die vande Suyder Comp^e. daer van dessisteren, soo die vande West Indische Comp^e. middel ende macht hebben om t' selve te konnen effectueren.

Aengaende het tweede, soo ben ick van gevoelen dat meer als de helft van de Werelt groot ende machtich genoech is om twee Comp^en. te voeden, ten ware dat Imant dat Alexander Magnus gevoelen hadde, dat de werelt voor syn begeerlyckheyt te kleyn waere.

Als men oock niet soude toelaeten dat hier Camers ende uitreedinge int landt souden wesen, soo waert niet mogelyck dat een eenige van die benefitien die ick aengewesen hebbe ende verder aenbiede te bewysen hier wt voor den staet souden konnen verkregen worden, maer ter contrarie soude daer uit spruyten groote schade ende nadeel voor t' landt ende Comp^e., ist niet t' verderf ende ondergancк van beyden.

Nu sullen haere Ho. Mo. na haere hooge wysheyt konnen beden-

[1] Op den kant staat: „Exhibitum 29 Maert 1637."

cken, of men om een Octroy dat die gene, die het verleent is, niet konnen. uitvoeren, noch geenen schyn van reden heeft dat sy gedurende den tyt van haer Octroy sulcx sullen konnen bevaren ende omhelsen, daerom sulcken groot wichtigen saeke voor den staet behoort na te laeten, ende of sy voor goede Patriotten mogen gehouden worden, die sulcx souden willen verhinderen.

Dat nu de saeke doenlyck is, bekennen de E. Heeren Bewinthebbers, alsser maer geldt ware, waertoe ick de middelen bereyt ben aen te wysen, soo haest alst haere Ho. Mo. of eenige Provintien int besonder my believen toe te staen dat ick de Inteeckeninge sal mogen voorderen.

In den Hage
den 28 Meert 1637. WILLEM WSSELINCX.

XIV.

MEMORIE aenwysende tot wat eynde de West-Indische Compagnie opgerecht ende tot haren aenvanck gebracht is, door verscheyden voorstellingen ende aenmaeningen aen Haer Ho. Mo., den prinse Maurits hooghloffelycker gedachtenis ende de provintien van Hollandt ende Zeelandt gedaen t sedert t jaer 1592—1623. Door Willem Wsselinx.

Inden eersten tot bevorderinge vande eere Godes door de voortplantinge des heyligen Evangeliums.

Ten anderen tot afbreuck der vyanden.

Ten derden tot vermeerderinge van t' lants inkommen ende ontlastinge vande gemeente.

Eyndelyck tot gemeene welvaeren van alle d' ingesetene deser vereenigde landen.

By het vertoog n°. 1, de police n°. 2 ende het Discours n°. 3 blyckt, dat ick van 't jaer 1592 tot 1606 met allen vlyt hebbe gearbeyt om van haere Ho. Mo. hier toe een Octroy te bekommen, synde door haeren last het Octroy n°. 4 beraemt. Waertoe ick benevens andere vande E. Mo. Heeren de Staten van Zeelandt ook werdt gecommitteert. Dan alsoo den koninck van Spagnien daer door werdt gedwongen

tot den Treves te kommen, soo werdt den voortganck vande Comp. daer mede verhindert. Hiervan hebben de Heeren Joachimi, Vosbergen, Simon Scholte, den RaetPensionaris Cats ende den pensionaris van Rotterdam Beaumont goede kennisse: Ende Emanuel van Meteren, Thuanus ende andere historien betuygen t' selve.

Inde handelinge vanden Treves synde, gaff ick aen syn Exc. den prince Mauritius van Nassau hoochloffelyker gedachtenis de Remonstrantie n°. 5 op de directie vande oorloge. Ende sont de bedenckinge ende voorder bedenckinge n°. 6 op t' stuck vanden vredehandel schriftelyck aen elcke provintie int besonder. Ende by het vertoog n°. 7 wees ick aen *Hoe nut ende proffytelyck het was voor dese vereenigde landen te behouden de vryheyt vanden WestIndischen handel:* hetwelck by den 4 artyckel vanden treves wordt toegestaen. Daer ick naemaels den voortganck vande WestIndische Compagnie op boude.

Den Treves gesloten synde, soo hielt hem een ider stille, niet geloovende dat hier wat goets in soude kunnen gedaen worden. Maer ick liet niet de Comp. te bevoorderen ende bracht eyndelyck met groote moeite soo veel te wege, dat a°. 1614 weder een Octroy werdt besloten, als blyckt by syn gemelte Exc. schryven n°. 8, de requeste n°. 9 en hare Ho. Mo. missive n°. 10. Maer eer ick het daer toe konde brengen, soo hadde dry groote swarigheden t overwinnen die in den Hage waeren.

D eerste dat elck wiste, dat den Advocaat van Hollandt Jan van Oldenbarnevelt zal. daer tegen was, ende niet geloofde dat dese saeke sonder syne toestemminge voortganck soude konnen gewinnen. Het ander dat ider in die meeninge was, dat men in tyt van vrede in America geen voordeel soude konnen doen. Het derde dat den Advocaat voornoemt, om het werck te stuyten, wilde dat ick soude maeken dat Guinee hier in begrepen werde, meenende dat het my soude onmogelyck syn tselve te wege te brengen, alsoo d' apparentie seer kleene daer toe was: nademael dat haer Ho. Mo., syn princel. Exc. Mauritius van Nassau ende hy den Advocaet selve lange ende veele hadden gearbeyt om al de Guinetsche Comp^en^ in een Comp. te brengen, maer haddent niet konnen verkrygen, t welck ick nochtans na lange aenhouden by den Magistraet van Amsterdam te wege bracht, dat Guinea hier in soude begrepen worden: daer het twee(de) Octroy op werde besloten; maer werdt by den Advocaet te rugge gesonden, gelyck syn Exc. my waerschouwde dat geschieden soude.

Maer siende dat ick met alle myne sollicitatien niet konde te recht geraecken, soo nam voor de saeke soo noechtelyck [1] ende smaeckelyck

1 Genoegelijk, aangenaam.

voor te stellen dat men daermede niet meer soude te rugge konnen ende gaf a°. 1616 de Requeste n°. 11 aen E. E. Mog. Heeren Staten van Hollandt, daer by aenbiedende t' nevenvolgende te bewysen — 1. Dat dese Vereenigde landen door dese Comp. meer souden versterckt ende versekert syn tegens den Koninck van Spagnien als anders met alle haer inkommen. 2. Dat men gedurende den Treves daer door meer ryckdoms uit America soude trecken als Spagnien nu dede. 3. Soo den Koninck van Spagnien ons wilde bekrygen, hoe wy het veroverde souden behouden ende hem benemen t' gene hy besit. 4. Middelen aen te wysen om hier toe vrywillich 10 millioenen te bekommen. 5. Dat alle inwoners deser landen daer wel by souden varen.

Dese Requeste kreeg ick met een vervolgh van omtrent 5 maenden door eenen extra ordinaris middel eyndelyck gelesen. Ende van daer aen haere Ho. Mo. gebracht synde, soo werden Commissarissen geordonneert om my te hooren. Daer den Advocaet van Hollant met die meeninge van my over rugge te werpen selve by quam. Die het boeck n°. 12 lasen. Int welcke ick een beschryvinge doen van alle de landen daer dit Octroy streckt, aenwysende waer vrinden ende vyanden syn ende de voordeelen die hier uit souden rysen. Ende na dat ick alle de obiectien die my den Advocaet dede hadde beantwoordt, soo bekenden hy ende alle de heeren dat ick recht hadde. Waer van raport gedaen synde, werdt besloten met t' werck voort te vaeren; maer werdt by den Advocaet van Hollandt gelycke wel opgehouden.

Dit gaff my oorsaecke om eenige maenden daer na de Requeste n°. 13 aen haere Ho. Mo. te presenteren, daer by van nieus aenbiedende te bewysen dat myn voorgaende aenbiedingen goet fondement hadden ende bovendien noch: *Hoe t' landts inkommen hier door soo soude verbetert worden dat de gemeente van alle extra ordinaris lasten soude mogen ontlast worden, sonder t landts inkommen te verminderen:* Waer op haere Ho. Mo. my tot antwoort gaven dat sy goet contentement hadden ende willich waeren my weyder te hooren, ick soude maer by de Heeren Staten van Hollandt daer om aenhouden. Het welck ick dede, gaff haer dergelycke requesten, maer konde die met alle mynen arbeyt ende neerstigheyt niet gelesen krygen: Ende was om redenen hier na verhaelt genootsaeckt na Zeelandt te vertrecken.

In Zeelandt synde schreef ick twee mael int lange aende Ridderschap, den Advocaet, als mede aen elcke stadt van Hollandt int besonder, de brieven n°. 17 tot n°. 23, haer elck een dobbel vande 2 Requesten n°. 11 ende 13 seyndende, haer vermaenende den voortganck van dit goet werck te helpen bevorderen.

De Ed. Mo. Heeren Staten van Zeelandt ordonneerden oock Commissarissen, om my op de voorschreven Requesten te hooren. Die het boeck n°. 12 overlasen ende bevonden alle myne bewysen soo wel gegrondt dat daer van raport gedaen synde by haere Ed. Mo. goet gevonden werdt het werck te helpen bevoorderen.

Maer siende dat ick in Hollandt met schryven noch sollıciteeren niet veel en voorderde: Soo nam ick voor de Comp. in Zeelandt te doen oprechten, ende liet tot dien eynde verscheyden policen uitgaen ende kreeg omtrent 800 duysent gulden geteekent ende beloofte van teekeninge, als blyckt byde police n°. 24 ende het vertooch n°. 36: soude daer mede oock voortgevaeren hebben, ten waere geweest dat ick byde Heeren Staten van Zeelandt verkreeg dat sy aen haere extraordinaris Gedeputeerden na Hollandt gaende belasten de saeke daer oock te bevoorderen: Waer door de Heeren Staten van Hollandt beweegt werden het werck gedurende de vryheyt[1] vanden Advocaet Barnevelt by haere Ho. Mo. te doen voorderen, die Commissarissen ordonneerden tot beraeminge van een nieuw Octroy, daer ick oock toe werde beroepen.

Dan alsoo ick noch in Zeelandt zynde een Octroy hadde beraemt, gelyck my docht dat t werck vereyste: soo versocht by de requeste n°. 28 dat haere Ho. Mo. mochten believen Commissarissen t' ordonneren om t' selve Octroy niet alleen t' oversien maer oock myne voorige bewysen: waer toe haer Ho. Mo. de selve heeren committeerden, die het voorige Octroy hadden geconcipieert, ende na dat de conferentie ontrent 6 ueren hadde geduert, soo werden alle myne bewysen sonder eenig tegenspreken geavoyeert: het octroy n°. 29 dat ick hadde beworpen beter bevonden als t' gene sy selve hadden geconcipieert: het boeck n°. 12 als oock het boeck n°. 30 benevens andere schriften werden gelesen ende n°. 30 in handen van den heer Advocaet Wevelinckhoven, tegenwoordig pensionaris der stadt Leyden, gestelt om te corrigeren op dat het mochte gedruckt worden: Soo lasen sy oock het Discours n°. 31 bewysende hoe dat door een West Indische Comp. t' landts inkommen iaerlycx met 50 tonnen goudts soude verbetert geworden hebben —

Haere Ho. Mo. vonden goet dat beyde d' Octroyen, naemelyck t gene haere Commissarissen hadden beraemt ende t gene by my was ontworpen, aende groote zeesteden soude gesonden worden om tegens my naestkommende keer avys daer over in te brengen. Dat in My 1619 een jaer daer na niet quam ende ten waere myn naerstig aenhouden ick achte dat noch wyt soude te soeken zyn.

---

[1] De zin schijnt hier veeleer te vorderen: de gevangenhouding.

Eyndelyck quam het 5e Octroy voor den dach, maer dat was min aengenaem als het voorgaende derde.

Maer A°. 1622 werdt het seste ende leste Octroy beraemt ende besloten, daer het by bleeff, alleenlyck dat noch in eenige poincten is verandert.

By de schriften n°. 32, 42, 45 ende 56 kan men sien, (waerin) het verschil vande Octroyen meest bestaet.

Wat fouten men soude begaen, met soo kleenen Capitael beginnende ende Brasil aentastende als nu is geschiet, hebbe trouwelyck voorseyt ende gewaerschout, gelyck blyckt by n°. 57, 58, 59, 60, 66, 74 ende 75, want men hadde t' octroy wel maer geen genoechsaem Capitael om uit te voeren, t' welck ick aenboot te leveren.

Ende wat moyte, aerbeyt, tyt ende hooftbreckinge ick hebbe aengewendt om een Octroy na den eysch van t' werck te bekommen, blyckt by de schriften n°. 32 tot 81 toe.

Ten lesten gaff ick haere Ho. Mo. het sommier verhael n°. 82 van t' gene ick haer als aende Ed. Mo. Heeren Staten van Hollandt ende Zeelandt aengaende de West Indische Comp. van tyt tot tyt hadde bewesen, hetwelck haer Ho. Mo. bekennen soo te wesen, als blyckt by haer schryven n°. 83 aende XIXe in dato den 25 Augusti 1623, haer belastende my te recompenseeren, t' welck niet is geschiet.

Uit het voorschreven blyckt dan klaerlyck ende overvloedigh dat ick den stichter ende bevorderaer der WestIndische Comp. ben: Ende dat ick die door Godts segen ende wonderlycke schickinge met toestemming van veel goede patriotten eyndelyck tot haeren aenvanck hebbe gebracht.

Volgen eenige andere diensten die ick haere Ho. Mo. hebbe gedaen, ende wyders getracht hebbe te doen.

Als de E. M. Heeren Staten van Hollandt ende West Vrieslandt myn versoeck van redres in t' Octroy ende de belooninge voor myne diensten op den 24 July 1623 hadden afgeslagen: Ende dat haere Ho. Mo. my hadden versonden aende XIXe van de West Indische Comp., by de welcke ick weynich apparentie sach iet sonders te verkrygen, soo drong my de noot uit den lande te vertrecken, eensdeels om den kost elders te soeken als om middelen te vinden om myn schulden te betaelen, daer ick om t' landts dienst in was vervallen, van meeninge synde my met der woone na Dansick te begeven om verscheyden cooplieden, die het op my versochten, in factorye te dienen. Maer alsoo ick begeerich was om de nieuwe steden van Gluckstadt en Fredrickstadt in Holsteyn ende Gottenburg in Sweden te sien, soo presenteerde my den Koninck van Denemarcken

tot Coppenhaegen kommende door synen Cantselier Frisius ende synen facteur Jan de Wilm, door recommandatie van de heer ryex cantselier Uleveldt, die my kende, een eerlyck tractement iaerlycx, soo ick in synen dienst hadde willen blyven. Maer ick vertrock wyder na Sweden: Ende tot Gottenborg gekommen synde, werdt by de Heeren Jacob van Dyck ende Hoeffnagel eenige dagen opgehouden, soo om dat onbequaem weder was om te rysen als dat den Koninck daer verwacht werdt, die sy begeerden dat ick soude spreken. By den welcke ick daer na een audientie hadde, die ontrent ses ueren duerde, inde welcke ick syne Ko. Ma. op alle syne voorstellingen soo goede contentement gaff, dat hy my daer over soo grooten aenbiedinge dede dat ick, synde inden standt daer ick my in bevant, die niet konde noch behoorde af te slaen, ende bleef alsoo in synen dienst.

Maer om te toonen dat myn vertreck uit den lande myne goede genegenheyt tot den welstandt deser vereenigde landen ende haer Ho. Mo. dienst niet hadde vermindert: Soo ist dat soo haest ick verstont het veroveren vande silvervloote by den admirael Pieter Heyn: Soo versocht ick by syne Ko. Ma. verloff om een ryse herwaerts te mogen doen (gelyck blyckt by syne Ko. Ma. volmacht nº. 138) om eenige middelen aen te wysen, waer door den veroverden buet wel mochte aengeleyt worden. Syne Ko. Ma. vreesende dat ick niet weder soude kommen, weygerde t' selve; my presenteerende meer geldts te doen geven, ende myn tractement te verbeteren (soo ick niet wel te vreden was). Waer voor ick hem bedanckte, seggende dat het my daer om niet was te doen, maer om haere Ho. Mo. eenige saeken te vertoonen, die niet alleen tot haeren maer oock tot synen Ko. Ma. nut ende voordeel souden strecken: Dan als eyndelyck de Heeren Admirael Fleminck ende de Hoffmaerschalck Diederick van Valckenburch, die herwaerts over quam om eenich krygsvolck te werven, voor my intercedeerden, soo consenteerde syne Ko. Ma. t' selve met die conditie, dat ick soude beloven weder te kommen ende openinge doen van t' gene ick haer Ho. Mo. wilde voordragen. Hy wilde my verloff geven, soo hy bevant dat myn voorgeven goet fondement hadde: Ende na dat ick de beloofte van weder te kommen aen zyne Ma. met handtastinge hadde gedaen, ende dat syne Ko. Ma. my oock belooft hadde secreet te houden het gene hem soude seggen, soo dede hem openinge, de welcke hem soo wel beviel dat hy my niet alleen reysgelt dede geven, maer oock de brieven nº. 84 aen haere Ho. Mo. ende syn hoogheyt den prince van Oragnien: Dit was in January, soodat ons 2 mylen lieten uitysen ende quamen met gevaer 18 mert over.

Myne brieven gelevert hebbende, committeerden haere Ho. Mo.

de heeren van Ecke ende Schaffer om my te hooren, die versochten dat ick soude willen openinge doen van eenige saeken, die ick meende dat aende Bewinthebbers onbekent waeren; ick seyde haer 2 dingen van kleene importantie daer sy nochtans contentement in hadden, ende raport gedaen hebbende, soo schreven, haere Ho. Mo. aende Bewinthebbers de resolutie nº. 85 in dato den 17 April 1629 met last van my te recompenseren.

Maer alsoo ick moeste na Embden reysen om de heer hoffmaerschalck in syne wervinge behulpich te syn, soo sprack de Bewinthebbers niet aen: Ende middelerwyl was des Keysers krygsvolck in aentocht na dese landen, t' welck de heeren Staten van Vrieslandt ende Groeningen vreesden dat op haer aenkommen souden: Deden derhalven by den gemelten heer Marschalck versoeck, dat hy die dry Regimenten die hy geworven hadde haer voor eenigen tyt wilde overlaeten, t' welck hy weygerde. Ick sochte hem met veel redenen daer toe te persuaderen, maer konde niet verkrygen: Maer hy versocht dat ick een reyse na den Hage soude willen doen, om het avys van syne Ko. Ma. ambassadeur de heer Cammerarius daer over te hebben, t' welck ick aennam, siende den aenstaenden noot. Dede de reyse in 5½ dagen, eenen dach inden Hage ende 2 nachten door quaet weder stille geweest synde, dan bracht geen resolutie.

Onder tussen was den vyandt inde Veluwe gevallen, waer over haere Ho. Mo. t' versoeck instantelyck deden doen: maer alsoo de schepen gehuert, t' volck ten deele gescheept, ende alles reysveerdich was: Dat hy geen last hadden, een vreemdelinck was ende afgunstige hadde, soo bleef de heer maerschalck by syn vorige meeninge van te vertrecken. Dan alsoo ick daerom bleef aenhoudende ende hem met veel redenen sochte te persuaderen: Soo seyde hy eyndlyck, ick weet dat ghy by syne Ko. Ma. aengenaem syt, ende vryen toeganck tot syne Camer hebt, wildt ghy de reyse na Pruysen doen ende de saeke op u nemen, om dit by syne Ko. Ma. te verantwoorden, ick sal t' volck overlaeten: Ick quam hier ongerne toe, dan siende hoe veel in sulcken noot voor desen staet daer aen was gelegen ende dat anders niet syn konde, soo nam t selve op my: waer over den maerschalck my last gaff een contract te bewerpen vande conditien, op de welcke de overlaetinge soude geschieden, welcke minute ick noch hebbe.[1]

Het krygsvolck in haere Ho. Mo. dienst getreden synde, soo nam

---

1 Vgl. *Algemeene gesch. des vaderlands* door J. P. AREND, vervolgd door W. G. BRILL, III, vierde stuk bl. 392, waar uitsluitend aan CAMERARIUS wordt toegeschreven, wat USSELINCX hier van zichzelven meldt.

de reyse aen over Hamborch ende Lubeck, den pas n°. 86 vande stadt Groeningen nemende op den naeme van Willem Willemsen, die my int weder keeren wel te passe quam: want int uit rysen hadde tamelyck goeden spoet ende stelde syn Ko. Ma. (die ik seer ontstelt, t' onvreden ende toornich bevant, omdat hy syn verwacht krygsvolck niet kreeg) met veel redenen eeniger maeten te vreden: Die my brieven aen den gemelten heer maerschalck gaff, waer na hy hem wyders soude hebben te richten: Maer ick werdt int wederkeeren op zee by Travemunde van des Keysers ende Koninck van Spagnien oorlogs schepen genomen, geexamineert ende tot Wismaer gebracht, beneffens verscheyden Hollantsche schepen ende krygslieden met andere passagiers, die al in herbergen ende borgers huysen hadden gelogeert. Maer ick, na dat andermael was geexamineert, werdt by den provost inde gevanckenis geleyt, daer eyndelyck den beul met syn dienaer ende alle gereetschap om my te pynigen quamen, maer werdt door Godts genade ende wonderlycke schickinge daer van bevryt, om dat recht om die tyt schryven vanden Generael Walsteyn quam uit Gusteren, dat men alle de gevangenen los ende de schepen ontslaen soude; hy hadde met den Koninck van Sweden noch de Heeren Staten geen verschil: Maer t' was omdat sy tydinge hadden, dat des Keysers volck de Veluwe hadden verlaten. Sonder dat stonden sy om met dese landen te breken. Ick vant noch schepe synde middel om myn brieven ende pampieren, die ick hadde, te verbranden; sonder dat soude den doot swaerlyck ontgaen hebben.

Van Wismaer weder inden Hage gekeert synde, ordonneerden haere Ho. Mo. Commissarissen om my te hooren op myn voorig aangeven, waer van t' raport gedaen synde schreven haere Ho. Mo. den brief n°. 87 vanden 17 September 1629 aende Bewinthebbers vande West-Indische Comp. haer belastende my te recompenseren: daer sy op antwoorden by den brief n°. 88 vanden 3 October dat sulcx haere Ho. Mo. toestondt, alsoo myne meeste diensten voor t' landt waeren geschiet ende dat de petitie by de XIXe verscheyden reysen was affgeslagen.

Hier mede bracht ick ontrent 2 iaren door, voor my niet anders uitrichtende als dat ick myn geldt ende tyt verquiste ende daer en boven peryckel liep van daer om de gunste van syne Ko. Ma. mynen heere te verliesen.

Maer hoe wel die 3 regimenten volcx haere Ho. Mo. tot het veroveren vanden Bosch ende den aenslach op Wesel te pas quam, is aen alle de werelt kenlyck genoech.

Wat moeite, aerbeyt ende onkosten ick vanden iare 35 tot 38 hebbe aengewendt tot oprechtinge van een Suyder Comp. ende wat

voordeelen ick hebbe aengewesen dat daer uit hadden konnen ontstaen, is onnoodich hier int breede te verhaelen, alsoo t selve haere Ho. Mo. ende de Heeren Staten vande besondere provintien genoech bekent is.

Dat dit vervolch van meer als 50 iaren niet heeft konnen geschieden sonder groote kosten, moyten, aerbeyt ende versuym van myn eygen saeken, kan ider verstandige licht oordeelen.

Al t' welck ick noch weynich soude achten, soo ick om het oprichten van dese Comp. van West Indien niet van alle myn goet ende welvaeren waere gekommen. Want hebbe daerom verloren 526 morgen landts inden Beemster met 8 huysen, veel bestiael ende meubelen: 80 morgen landts inde Soetermersche meer, met ontrent 6 duysent pondt vls. actien inde Oost Indische Comp. boven het verlies van mynen handel ende groot gevaer myns levens, al t welck ick hadde konnen behouden, soo ick de bevoorderinge van dese Comp. hadde willen naelaeten, gelyck by het navolgende blyckt.

Dat de Comp. veel vyanden heeft gehadt, is kenlyck genoech ende ten deele openbaer uit t gene boven vanden Advocaet van Hollandt Johan van Oldenbarnevelt sal. is verhaelt ende wytloopiger mondelinge konde aengewesen worden, die dan groote autoriteyt hebbende veele met hem van syn gevoelen hadde: Soo ist oock kenlyck dat de Guinea handelaers, die den handel alleen sochten te behouden, dit werck niet gunstig waeren.

Ende nademael dat ick was die de Comp. alleen bevoorderde, soo is daer uit licht te besluyten ende af te nemen, dat alle de voorsz. myne vrinden niet en waeren, ende my na haer vermogen zochten te verhinderen.

Hier toe kregen sy groote aenleydinge ende eenen bequamen middel, door dien wy seer quade iaren op de nieuwe bedykte landen vanden Beemster hadden, daer 4 of 5 mael uitsayde ende schier den dorschloon niet weder bequamen, ende in wat t' achterheyt iemant daer door geraeckt, weten die landtneeringe doen ende sulcx beproeft hebben —

Dese gelegenheyt naemen myne vyanden waer ende sochten my het credit te benemen, soo dat genootsaeckt werdt geldt op swaer interesten te lichten ende eyndlyck in myne crediteuren handen te vallen.

Ick lichte brieven van inductie, kreeg atterminatie voor t' gerichte van Purmerendt, maer werdt voor t' hoff getrocken ende gecondemneert boven de hipotecque noch personele borge te moeten stellen, niet tegenstaende dat certificatie exhibeerde vande secretaris van Purmerendt van 5 of 6 boeren vande voornaemste van t' landt, die

myn landen viermael hooger waerdeerden als myn schulden bedroegen: Ick verzocht tyt om borgen te soeken, maer werdt my ontseyt: het welck nochtans aen andere korts te vooren 18 of 20 mael was vergunt —

Dit wast noch niet al, want de vyanden vandit werck brachten te wege, dat my by de heeren Staten van Hollandt sureté de corps werdt geweygert. Ende niet alleen aen my maer oock aen myne crediteuren die deselve met voorschryven voor my versochten, tot groote verwonderinge van alle, die den grondt vande weygeringe niet en verstonden —

Want t' was kenlyck dat ick sulcx by haere E. E. Mo. niet hadde verdient, om dat d' oorsaecke daer de schult ten deele was uitspruytende tot groote benefitie vanden lande van Holland was, namelyck de bedyckinge vanden Beemster ende t' Soetermeersch meer, t welck heeft veroorsaeckt dat Hollandt met ontrent 30 duysent morgen landts is vermeerdert: want al ist dat ick den eersten inventeur vande bedyckinge vanden Beemster niet ben, maer wel van t' Soetermeer, Soo ist nochtans sulcx dat den Beemster ingebroken synde, waerdoor sommige bedyckers de macht niet hadden om t' werck te voltrecken, ende de rycke daer in soo veel hadden als sy vermochten of begeerden, soo bracht ick met myne vrinden soo veel te wege, dat ontrent het vierdedeel gemaect (?) werdt, sonder t welcke de bedyckinge apparentelyck hadde moeten blyven steken, ende alsoo souden andere droogmakingen van meeren wel te rugge gebleven syn.

Middelerwyle dat ick inden Hage soliciteerde ende procedeerde, om myn landen tot bequaemer tyt onverkocht te houden, soo hadde ick, als boven is verhaelt, te beter gelegenheyt om den voortganck vande Comp. te bevoorderen —

Het welck de vyanden siende, ende dat sy my met soo hardt te pressen in myn crediteuren handen hadden doen vallen, ende in gevaer gestelt van alle myne goederen te verliesen, nochtans daer mede niet hadden doen verflauwen, maer t' herte meer hadden doen wassen tot vervolgh van dese saeke: Soo bedachten sy eenen contrarie middel om my van myn voornemen af te brengen: Want deden my door eenen Coopman van Amsterdam, met naeme Goovart van Schoonhoven, aenbieden alle myne landen voor my in te koopen of *actionem cessam* van myne crediteuren te nemen ende t' geldt voor 5 of 6 iaren of langer, soo ick wilde, op kleyne landt renten te houden, om die te mogen lossen met myne gelegenheyt. Met conditie dat ick my inden Beemster stil soude houden met der woone ende beloven dat ick my met de bevoorderinge vande West Indische Comp. niet meer soude moyen noch van vermaenen.

Bovendien wasser eenen Spaensen paep, met naeme Don Pedro, die tussen Brussel, den Hage ende Amsterdam over ende weder reysde, om eenige schelmstucken, die my groote beloofte dede, soo ick van t' vervolg van dese Comp. wilde aflaeten ende noch meer soo ick my aende Spaense syde wilde begeven, daer den prince van Portugael sonder waerheyt hoope toe gaff.

Insgelycx was hier eenen Jesuits gesinde van d' ander syde, die van wegen Chalon tegens syn Exc. den prince van Oragnien een saeke vervolgde, die my oock groote hoope van belooninge gaff, soo ick hier van hadde willen desisteren.

Dan wetende hoe veel tot opbouwinge van Godts kercke, den dienst van t' vaderlandt, afbreuck des vyandts ende den gemeenen welstant deser vereenigde landen hier aen was gelegen, soo sloech sulcx alles af, liever alles verlaetende ende arm blyvende als myn goet voornemen te verlaeten.

Over vier iaren tot Hamb. synde werdt my vande Spaense ministers oock groote aenbiedinge gedaen, om my aen haer syde te begeven, ende vande bevorderinge vande Suyder Comp. af te staen: Ja soo ick maer wilde seggen wat myn voorhebben hier in was, het welck ick aen haere Ko. Ma. van Sweden legaet de heere Salvius communiceerde, die my riet den Spagniart te bedrigen ende hem wat anders te seggen, t' welck ick niet goet vandt: Ick waerschoude sulcx mede aen den Grave d'Avaux Extraordinaris Ambassadeur van den Koninck van Vranckryck in Duytslandt, want was niet buyten sorge, dat sy my mochten na t' leven staen, gelyck sy te voren gedaen hadde, als hier na sal verhaelen.

Hier uit blyckt dan oock klaerlyck hoe weynigh apparentie het heeft dat de West Indische Comp. haeren voortganck soude genomen hebben, soo ick myne goederen niet hadde willen verliesen: alsoo niemant bekent is die daerom sints den Treves eenigsins heeft gearbeyt als ick alleen.

Als den vyandt nu sach, dat ick door hoope noch vreese van myn voornemen niet was af te brengen, soo werdt tot Brussel geldt op myn lyff geset om my om te brengen, hetwelck my werdt gewaerschout: Ende naderhandt heeft my de heer Isaac Massa, die tot Haerlem heeft gewoont ende van Brussel quam, my in Duytslandt synde met eede bevestigt sulcx van syn vrinden, die daer van aensien ende in regeeringe syn, verstaen te hebben.

Hier by speurt men wederom Gods wonderlycke regeeringe, want (door) den middel waer door de vyanden van dit werck t selve meenden te verhinderen, hebben sy het meer gevoordert, want door het weygeren van seureté de corps ontginck ick niet alleen den moorders

hauden, maer ick hadde oock te beter middel ende gelegenheyt om de Comp. te bevoorderen, ende my tot Vlissingen stil houdende bracht die soo, datse met my te dooden den voortganck niet hadden konnen verhinderen.

Nu geloove ick niet dat eenig redelyck mensch sal gevonden worden, die soude oordeelen dat de langdurige diensten, moiten ende arbeyt geen belooninge: de groote onkosten, geleden schaden ende tyt verlies geene vergoedinge: ende de gedaene openingen, onderrichtingen, aenbiedingen ende ontfangen voordeelen ende nuttichheden geene vergeldinge souden verdient hebben.

Dat haere Ho. Mog. van dat gevoelen niet syn, blyckt uit dien datse verscheyden reysen commissarissen hebben geordonneert om over myne recompense te handelen, ende aende Bewinthebbers belast my daer over te contenteren.

Soo en is syn Exc. prins Maurits hoogloffelycke gedachtenis oock niet geweest, als blyckt by syn schryven n°. 70 van den 17 September 1622 uit 's Gravenweerdt aen haere Ho. Mo. —

Oock de E. E. Mo. Heeren Staten van Hollandt ende West Vrieslandt niet, want als men den tyt van t inleggen hadde geprolongeert ende niet het vierendeel vande noodige penningen was bekommen, soo ordonneerden haer Ed. Mo. Commissarissen (nadat mynen eysch ende presentatie hadde overgelevert) om met my t' overkommen. Waer van de groote steden, die voor eenige dagen na huys reysden, copie naemen om haer vroetschappen te communiceeren, Ende daerop gehoort hebbende het avys van zyn princel. Exc. soo kreeg ick 16 stemmen mede dat men mynen Eysch soude toestaen: Ende nadat ick op het begeeren vande heeren Commissarissen eenige geringe openinge hadde gedaen vande middelen om geldt te bekommen, soo hadden sy goet contentement ende die daerna gebruyckende kregen tweemael meer als sy te vooren hadden. De heer Pensionaris tot Leyden was een vande Commissarissen, die ick achte dat hier noch eenige kennisse sal van hebben.

Hoe veel my soude mogen toekommen wil hier niet disputeren: Maer dat weet ick wel, soo ick met myns gelycke te doen hadde, dat men my met groote somme van penningen niet souden betalen (?), schade ende intrest gerekent. Maer daer syn exempelen van diergelycke saeken die tot narichtinge konnen dienen. Als onder anderen van Christoffel Colombo die d' Indien ontdeckte, die op d' ontdeckinge niet wilde gaen of hy wilde Gouverneur ende Amirael syn van alle de landen die hy soude ontdecken, met t' recht dat den Admirael van Castilien in Spagnien hadde ende de thiende van s' konincx inkommen. Nochtans ginck hy op een onseker soeken,

willende de Molluques langs t' westen ontdecken ende vant West Indien by gevalle: Maer ick op een seker saeke, niet alleen aenwysende hoe men meer nieuwe landen soude ontdecken, maer hoe men uit d' ontdeckte groote ryckdommen soude verkrygen ende den vyandt t' swaert uit den handt nemen ende tegens hem gebruycken, daer hy ons mede bekrygt. D' ervarenheyt nu ten deele leerende hoe hy door dese Comp. soo is verswackt, dat haere Ho. Mo. ende der bondtgenoten victorien daerdoor meest syn verkregen, ende dat de wapenen van het koninckryck van Portugael met d' onderhoorige landen, die tegens ons gebruyckt werden, nu tegens hem syn gekeert.

Soo hadde syne Kon. Ma. van Sweden Gustavus Adolphus glorieuse gedachtenis voor het oprichten van de Suyder Comp. my toegestaen 2 perc. voor provisie vande penningen die souden ingeleyt worden, ende een per mille van al t' gene by de Comp. soude gekocht of verkocht worden, eeuwichlyck ende erffelyck voor my en myne erven, of die ick het by Testament soude willen maeken, gelyck blyckt by zyne Ko. Ma. brief nº. 137.

Het is oock niet soo lange geleden dat een Ambassadeur van een groot Koninck my toestont 2 perc. van alle den handel, soo ick een Comp. wilde helpen oprechten.

Haere Ho. Mo. plachten eertyts 2 perc. te geven van penningen op sware interesten te lichten, hoe veel meer hebbe ick verdient, die de penningen tot de Comp. hebbe doen furneren, die nu meer als 20 iaren tot slands dienst syn gebruyckt sonder Capitael of interest te betaelen.

De Heeren Gecommitteerde van haere Ho. Mo. hebben my voor veel iaren tot verscheyden reysen vermaent dat ick in myn goet voornemen wilde voort vaeren. Sy wilden my een vande grootste ende ryckste van t' landt maecken, dit werck aenden ganck synde: Maer soo ick van de bevoorderinge van dit werck hadde willen desisteeren, soude als uit het voorsz. blyckt niet noodich hebben recompense te versoeken, want waer wel vande ryckste gebleven. Soude het in sulcken val oock noyt versocht hebben, want hebbe dese Comp. noch om eygen eere noch profyt gevoordert: het welck daer uit eenigsins blyckt, dat men niet sal bevinden dat ick voor het jaer 1616, als ick overvallen (?) werdt, mynen naem oyt bekent gemaeckt hebbe noch eenige recompense of vergoedinge voor diensten of onkosten gevordert.

Dat ick het gemeene beste voor myn eygen behoudinge ende welvaeren altyt hebbe geprefereert, is daer uit oock openbaer, dat als ick aº. 1616 aen haere Ho. Mo. de groote presentatien dede, soo hadde overgroote redenen, daer niet in te treden, sonder goede voor-

waerde te maeken. Maer liet het selve na om de vyanden van dit werck geen gelegenheyt te geven om t selve te verhinderen ende op te houden, versekert synde dat sy sulcx nimmermeer souden toegestaen hebben, my verlaetende op haere Ho. Mo. gewoonlycke danckbaerheyt, vertrouwende dat sy sulcken diensten niet souden onbeloont laeten.

Dan nademael ick om t' landes dienst niet alleen alle myn goet verlooren, maer dat bovendien noch in schulden ben vervallen, soo ben van conscientie wegen verplicht my by alle behoorlycke middelen daer uit te redden. Ende meene oock groot recht te hebben t' selve van haere Ho. Mo. te versoeken, nademael het by alle welgestelde Republicquen gebruykelyck is, dat die om t' landts dienst beschadigt wordt, hem tselve by t' landt worde vergoedet.

Waervan t' gene Valerius Maximus in syn tweede boeck 2 cap. verhaelt vande Republicque van Roomen ten exempel kan dienen, seggende: Maer de maetigheyt wordt soo veel toegeschreven dat de schult van veelen, overmidts sy de provintien oprechtelyck hadden bedient, vanden Raet betaelt is. *Want sy achteden onbetamelyck voor henselven datse der genen weerdigheyt t' huys lieten vervallen, door wiens hulpe sy gesien hadden dat het gemeene aensien synen glantz in Verrelanden behouden hadde.*

Maer of imant hier op moeste seggen, dat ick niet buytens landts ben geweest, soo blyckt nochtans uit het voorsz. dat ick meer buytens landts ben geweest als die anders buytens landts syn, want hebbe niet alleen de buyten landtse maer oock de inlantse vyanden moeten overwinnen, vande welcke meest ben beschadigt.

Ick twyfel oock of er een eenig exempel soude konnen aengewesen worden, waer door eenen staet, landt of republicque soo is versterckt, vermeerdert of uitgebreyt worden, ende den glants niet alleen behouden maer oock over de werelt soo verspreyt is, als den staet van dese vereenigde landen door de West Indische Comp. is geworden: Soo dat vrinden en vyanden bekennen dat den Koninck van (Spagnien) daer door soo veel is verswackt als door alle de wapenen die anders tegens hem syn gevoert.

Het soude my oock niet swaer vallen te bewysen, dat wanneer ick recht waere gelooft ende gevolgt worden na behoren, dat haere Ho. Mo. na menschelycke wyse heeren ende meesters van t' beste deel van America souden syn ende den Koninck van Spagnien de reste onvruchtbaer gemaeckt hebben.

Edoch alsoo het konde wesen dat haere Ho. Mo. by dese tyt niet gelegen soude kommen myne geldtschaden te vergoeden ende eene rechtmatige belooninge voor myne diensten te doen.

Soo dunckt my onder correctie (alsoo ick de geschreven rechten niet verstaen) dat daer noch goeden middel waere om myne geleden schaden ten deele te doen vergoeden uit myn eygen goederen sonder t' landts kosten.

Want nademael dat de hooge Overheyt macht heeft int maeken van vrede, bestant of accord met de vyanden, de geconfisqueerde goederen, al syn die by Decreet verkocht, aen den eygenaer te doen restitueeren, hoe veel te meer kan my *main levée* voor myn goederen gegeven worden, die de selve door den boven verhaelden middel tot landts dienst ben quyt geworden.

Het waer myns beduunckens oock een groote ongerechtigheyt, dat imant door verkoopinge van syn goederen tot landts dienst schade lede, dat hy de selve daer na niet weder soude mogen naesten, want men soude in sulcken val om t' landts dienst vallen, schade lyden of peryckel loopen.

Wanneer imant door bouwen van sterckten, doorsteken van dycken etc. tot landts bescherminge wordt beschadigt, soo wordt hem van rechts wegen t' selve by de hooge Overheyt of magistraet vergoedet, of als men eenige huysen of landen tot landts of steden verbeteringe behoeft, soo wordt dat tot eenen civielen prys aengenomen, t' welck hier oock behoorde te geschieden en plaetse te hebben, nademael tot t' landts ontlastinge geschiet.

De rechten laeten oock toe dat als imant in koop over de helft bedrogen is, dat hy hem mach doen releveren; hoe veel te meer behoorde dat hier te mogen geschieden die 4 of 5 voor een ben verkort.

Ende wanneer eenig deffect inde executie wordt gecommitteert, soo mach den eygenaer hem doen releveren; ende omdat de goederen by decreet verkocht dit syn onderworpen, soo gelden sy oock te min int verkoopen.

By dese of dergelycke middelen van *Main Levée* of andersints gebruyckelyck in goederen om t'landts dienst verloren, vertrouw ick dat haere Ho. Mo. myn geleden schaden eeniger maeten sullen believen te doen vergoeden.

Wat dan wyders de belooninge van mynen meer als 50 jarigen dienst belangt en de vergeldinge voor die gedaene openinge, goede aenwysinge, aenbiedinge ende genooten voordeelen voor den Staet; stelle die al t samen in haere Ho. Mo. gewoonlycke danckbaerheyt, etc.

Gedaen in den Hage den 3 October
1644. W. W.

XV.

MEMORIE van t' gene ick onder andren tot nut ende voordeel van dese Vereenigde Nederlanden ende de goede ingesetenen van dien noch voor te dragen hebbe.

Alsoo ick wt de dagelyksche Discoursen ende eenige gedruckte Boecxkens, die van het redres der West Indische Compagnie handelen, niet anders kan mercken als dat men voor heeft t' landt meer ende meer te belasten, want men spreeckt al van t' gene t' Landt soude geven ende niet wat het soude ontfangen, daer het nochtans door ontfangen ende niet met geven moeste geholpen worden. Blyft men by die meeninge, soo ist my niet de pyne weerdich myn Hooft daer wyder mede te breken; want myn voornemen is met oprechten van dese Compagnie meer geweest t' landts beste te voorderen als particuliere ryck te maeken.

Want wat uitsinnige dwaesheyt soude dat voor my geweest hebben, dat ick om particuliere ryck te maeken met groot gevaer myns levens my selven van een vande ryckste van t' Lant, door den haet der gener die vyanden van den voortganck van de Comp. waren, d' Armste soude gemaeckt hebben, alsoo daerom tot verlies van alle myne goederen ben geraeckt: Ende dat ick dan noch soo volstandig soude volherden, als ick hier in geen ander Wit ende oogenmerck hadde gehadt.

Maer t' gene my onder andere hiertoe heeft beweegt, is dat ick siende dese langdurige bloedige oorloge, daer by kennende ende overwegende de macht ende wraeckgierig gemoedt van onsen vyandt den koninck van Spagnien, ende dat wy met somwylen een stadt te winnen ende weder een te verliesen geensins en voorderden, om te kommen tot een eynde vande oorloge, Maer dat den last dagelycx toe nam ende vermeerderde, waer door wy peryckel liepen dat ons eyndelyck soude gaen als met een schip dat overlast synde haestelyck te gronde gaet met alle die daer in syn: Ten ware dat eenen middel gevonden werde, om den vyandt de middelen t' ontrecken, daer hy ons mede bekrygt, ende d' onse te vermeerderen sonder wyder beswaringe vande gemeente, om alsoo te voorkomen, dat sy daer door niet gedwongen werde t' landt te verlaeten, t' welck ick vertroude dat met Godts hulpe door dese Comp. soude geschieden.

Heeft men nu, benevens t gene ick in myn voorgaende memorie

hebbe bewesen myn oogenmerck te syn, in dit redres oock voor: Namelyck de bevoorderinge vande eere Godts, door de voortplantinge ende verkondiginge des H. Euangeliums onder de wilde Heydensche menschen: Afbreuck der Vyanden, vermeerderinge van t landts inkommen, ontlastinge vande Gemeente, ende den gemeenen nut ende voordeel vande Ingesetenen deser vereenigde landen: Soo ben bereyt de reste myns Levens noch te knoopen aen de vyftig jaeren die daer toe besteed hebbe.

Hoe de eere Godts sal konnen bevoordert worden is by het vertoog n°. 1, de police n°. 2, het vertoog n°. 29 met de verclaringe n°. 32, het vertoog 34 aen 't sinode van Dordrecht ende de Requeste 35 aen hare Ho. Mo. bewesen.

Den afbreuck der vyanden by het Boeck n°. 12, de Remonstrantien n°. 5 ende 33 aen syn prins. Exc. Mauritius Hoogloffelycker Gedachtenis.

De vermeerderinge van t landts Inkommen by t Boeck n°. 12 ende n°. 32.

Het gemeene welvaren vande Ingesetene deser Landen door het geheele Werck.

Hier op hadde ick bewesen dat de Ryckdommen die jarelycx uit America in Spagnien worden gebragt omtrent 500 tonnen goudts bedragen.

Ten ander dat wy in vrede blyvende soo grooten ryckdom uit America souden connen trecken als Spagnien dede.

Ende soo wy in Oorloge quamen, hoe wy Spagnien souden afnemen t gene het daer besit.

Eyndelyck hoe in Africa van Cabo Verde tot de Roode Zee soo voorderlycke handel konde gedreven worden als in America geschiedt.

Als men nu uit sulcken Coophandel, voor 't verleenen van 't Octroy boven de ordinaris Convoyen eenen Tol van thien ten hondert hadde getrocken, soo kan men best staet maeken wat grooten inkommen t' selve soude wesen, andere aengewesen middelen voorbygaende.

Ick weet dat dit spottelyck sal schynen aen die gene die souden meenen dat myn gevoelen soude syn, dat wy terstont souden verkrygen, daer Spagnien hondert ende vyftig jaeren is over doende geweest; maer dat is myn meeninge niet; Maer dat wy moeten met gemack gaen ende allengskens aende winste geraecken: Ende als men wil weten wat Spagnien iarlycx treckt, ende 't voordeel dat wy op hem hebben, soo salt haer soo vreemt niet meer duncken, Ende als het maer t derdendeel waere, soo waert beter als t Landt met 200 tonnen goudts belasten, als nu geschiet is.

Soo weet ick oock wel dat uit de voorgaende Memorie ende myne voorige bewysen geen volkommen redres voorde West Indische comp. kan genomen werden: Want al ist dat ick pertinentlyck genoech hadde aengewesen, wat men over al doen konde waer dit Octroy streckt, soo hebbe nochtans om verscheyden redenen niet willen seggen wat men doen mochte. Eerst om dat my niet raetsaem dochte den vyandt voor den tyt te waerschouwen. Ten ander omdat ick met het goet te raeden geen quaedt soude doen, gelyck het my inden Beemsters bedyckinge is gegaen, daer ick met goeden Raet te geven hondert duysenden schade hebbe gedaen, tot dat ick eyndelyck gedwongen was te sustineren dat ick niet begeerde, ende dan kreeg ick wat ick begeerde, wenschende dat ick in dese saeke oock soo gedaen hadde: Ick vreesde oock, dat als ick al myn pylen hadde verschoten, dat men my dan soude laeten gaen als een vogel die niet en kan, gelyck oock geschiet is: Want men heeft liever gehadt alles in gevaer te stellen als met eenige danckbaerheyt t peryckel t ontgaen, daer de hoovardye van sommige van de Bewinthebbers seer toe heeft geholpen.

Hier syn noch by gekommen de groote misslagen die men inden aenvanck ende voortganck heeft gedaen. Want als ick vertoonde dat Cappitael niet suffisant was om dit groot werck wel wt te voeren, ende meer presenteerde te furneren, soo kreeg voor antwoordt dat daer niet aen was gelegen, t landt moeste haer ten quaetsten kommende wel helpen. Vraegde ick wat sy dan aenvangen wilden, soo seyden sy, laet ons maer beginnen, 't werck sal hem selven daer nae wel wysen. Ende niettegenstaende dat ick met veel schriften hadde voorseyt ende gewaerschout wat haer soude wedervaren, soo sy Brasil met kleene macht aentasten, gelyck het oock geschiet is, niettegenstaende de mirabele ende rycke buyten, soo heeft men t selve nochtans soo aengetast.

Bovendien is den eersten slach, die gewoonlyck twee ende hier wel thiene waerdich was, versuymt: Den handel voor elck een vry gelaten, waer door de Comp. ende d' Inwoonders van Brasil meest syn bedorven: De participanten met groote excessive Capitalen beswaert, die om dat men wyder heeft willen springen als den stock konde rycken, met rycke buyten, subsides, vrydommen enz. syn veroorlogt. Al t welck anderen schouw gemaeckt heeft ende afkeerig, en 't werck schier geheel disperaat gestelt.

Naestens konnen de voor aengewesen middelen grootelycks dienen tot redres van de Comp. ende tot landts beste, om dat van al t gene door de Comp. op is gesommt niets is byder handt genomen. Daer uit dan volgt dat t selve noch in zyn geheel blyft om te mogen by-

der handt nemen, de middelen hebbende. Insgelycx dient het om te voorkommen dat het ovrige Capitael niet wyder verquist worde, als mede om met minder peryckel en onkosten meerder profyt te mogen doen, ende tot meerder Capitael kommende t selve met beter fondement te mogen aenleggen, als voor desen is geschiet.

Wil men de saeke voorder tot landts ende der participanten beste sturen, soo heeft men noch eenen gebaenden wech voor hem, namentlyck dat men die middelen gebruycke die de Koningen van Castillien ende Portugal, die lange int besit syn geweest, voor ons hebben gebruyckt. T welck is dat den Koninck van Portugal van alle de waren die uit OostIndien gebracht werden, op het minste 23 perc. Tol nam ende sommige met 40 perc. beswaerde. Soo en mocht oock niemant peper wt Oost-Indien brengen als den Koninck, alsoo het alle syn schepen waren die derwaerts voeren: Hy hadde oock groote vrachten vande personen ende goederen die naer ende van Oost Indien voeren. Het welck 8 of 10 tonnen goudts van elcke baracque of Gallias bedroech voor den Koninck, gelyck overigens blyckt by den staet nº. 139, ende by de Portugesen naeder kan vernomen werden. Ende als syn schepen niet langer bequaem waren om op OostIndien te varen, soo gebruyckte hy die op de Custe van Portugal voor Oorlog schepen tot bescherminge van de Custen.

Dat den Koninck van Castillien iarlycx over 200 tonnen goudts uit America trock suyver winste, soo voor hem als particuliere Cooplieden, behoeft geen bewys, alsoo Europa tselve genoech heeft gevoelt. Dit bestont in omtrent 25 perc. van Tol van de uit ende inkommende goederen: Het recht vande mynen ende andere Regalien met de vrachten ende Convoyen gelden van syn Galliassen, waer van men de particulariteyt, des noot synde, byde Spaense handelaers, die daer gewoont hebben, naerder kan vernemen.

Maer dat de Comp. van WestIndien door de combinatie met de Oost Indische Comp., daer men veel van spreekt, geheelyck soude konnen geredresseert worden, kan ick niet sien. Ende noch min dat t' lands inkommen daer by eenigsins soude vermeerdert worden. Maer wel dat tselve soude strecken om den handel erffelyck te maeken aen diegene, die hem tot nadeel vanden staet ende dusenden van den Ingesetenen van den landen nu omtrent 40 jaren hebben gebruyckt. Want kan hy haer nu niet benomen worden, veel min hier naemaels als sy daer noch dieper soude ingewortelt syn. Ende noch min als sy door vereeninge met de West Indische Comp. noch machtiger soude syn geworden: want soude dan met der tyt den geheelen Westindischen handel na haer trecken en alle andere negotianten de wet setten tot nadeel vande oude Ingesetene deser Lande ende

verminderinge van 't landes Inkommen, als Tollen, Regaele, Consumptive ende diergelycke.

Maer soo het haere Ho. Mo. mochte believen beyde d' octroyen te prolongeren, of nieuwe octroyen te verleenen, soo mochte daer merckelycke veranderinge in geschiden, gelyck ick by het Octroy n°. 29 ende de vertoogen n°. 64 en 75 beneffens veel andere schriften met vaste ende bondige redenen hebbe bewesen, dat met de West Indische Comp. hadde behooren te geschiden, waerdoor sy dan eeniger maeten konde geredresseert ende t landts inkommen verbetert worden.

Ende vooreerst moesten die soo ingestelt syn, dat de Godtloosheden, sonde, schande ende ongerechtigheden, die in beyde de Indien in swanck gaen ende zeer ingewortelt syn, soo veel mogelyck is, mochten geweyrt worden, opdat aen de Arme blinde Heydenen, wilde menschen ende Mahomethanen geen schandael, aenstoot, aergernisse of wyder oorsaecke om den christelycken naem te lasteren en werde gegeven. Ende dat men in stede van de Wilde tot Borgerlyckheyt en daer na tot de christelycke Religie te brengen, die tot geen slimmer wilde en maeke als sy tegenwoordig syn, noch de veroverde Landen met geen nieuwe ende booser wilde vervulle: Waer door wy Godts vloeck in stede van synen Segen over dese vereenigde Landen ende de nieuste conquesten souden brengen.

Maer dat op de Sendinge van vroome Godtvruchtige Leeraers ende Predicanten, oprichtinge van scholen tot onderwysinge vande Jeucht ende opbouwing van Godts kercke door de bekeeringe der menschen goede ordre mocht gestelt worden: Want d' eere Godts wordt daerdoor niet verbreyt, dat de gene die hier te lande de predicanten hebben gehoort, die nu in die Landen hooren, t welck maer veranderinge van plaetse ende geen nieuwe bekeeringe van menschen is.

Vande godtloose handelinge die met de swarten wordt gedreven, en hoe ellendich men die menschen daer tracteert, soude ick oock wel wat willen seggen, ten waere dat tegen t' profyt gaet en dat ick vreese dat dit te lanck soude vallen ende daer om verdritich syn: maer kortelyck wat men siet, hoe de menschen daer tot slaven worden gemaeckt, naemelyck dat sy gestolen ende dan verkocht worden, ende het gemeen spreekwoordt seyt, vont men geen aenhouders, men vondt geen dieven. Ende hoe sy getracteert worden, kan men afnemen by de dagelyksche klachte die men hoort, dat onse natie niet straff genoeg is om daer mede om te gaen. Daer men nochtans siet, dat men hier te lande door Beuls en Tuchthuysen ende Gallyen de alderbooste ende hartste boeven kan dwingen, weeck ende gedweech maecken, maer dat is daer niet straff genoeg.

Het West Indische Octroy moeste om verscheyden redenen oock

geextendeert zyn tot aen de Roode Zee op geheel Terra Australis, met de vryheyt van te mogen wedervaren langs de Cabo de bona Esperanca, of ten minsten dat dese Comp. daer soo wel soude mogen varen als andere, onder ander oorsaeke omdat daer met kleine onkosten groote profijten souden te doen syn. Ende in America is buyten t gene dat de West Indische daer heeft ende in dat het heeft, voor eerst sonder oorloge weynich voordeel te doen, daer de Capitalen toe ontbreken. t Welck sonder prejuditie vande Oost Indische Comp. kan geschieden, al werdt het Octroy geprolongeert, want d' octroyen worden gegeven om te handelen ende niet om den handel te verhinderen. Nu heeft d' Oost Indische Comp. in al den tyt dat sy het Octroy heeft gehadt, daer niets anders geattenteert als de belegeringe van Mosambicque, derhalven heeft sy geenen Interest dat andere daer handelen.

Maer voor alle dingen, soo men tot een goet redres wil kommen, soo moet den handel geheel en al by de Comp. blyven, want anders kant geen geoctroyeerde Comp. syn, want kander strydiger syn tegens t octroy als te seggen, de Comp. heeft Octroy dat niemant mach handelen als sy alleen, ende dat den handel voor elck sal vry zyn ende open. Het stryt oock tegens de conditien op de welcke de participanten haer geldt hebben ingeleyt, want sy hebben tselve gedaen om de winste vanden handel te genieten, ende niet alleen om tot den kryg te gebruycken, ende dat sy alle lasten ende peryckelen souden moeten dragen ende wtstaen, daer haer Capitalen in zyn geconsumeert ende verquist: Ende dat andere de winsten ende het genut daer van souden trecken, waer door de particulieren ryck ende de Comp. arm is geworden. D' experientie heeft oock geleert wat groote Lasten t' landt vande Comp. heeft gehadt ende hoe de saeken vande Comp. ende der Inwoonders van Brasil syn verloopen ende geconsumeert door het openstellen vanden handel, want men heeft meer getracht het profyt vande particulieren hier te lande te bevorderen als dat vande Comp. of d' Inwoonders van Brasil.

Synde het een saecke buyten dispute, dat geen particulier persoon derwaerts handelt als om boven de recognitie noch groote winste te doen: Dat dan nootsaecklyck duerte moet veroorsaeken, inde waeren die van daer herwaerts ende van hier derwaerts gebracht worden, waer door d' Inwoonders ende Arme Soldaten, die haer lyf ende leven voor 't vaderlandt ende de Comp. wagen, wtgeput ende tot den beene toe geknackt worden.

Het kan somwylen gebeuren dat particuliere op hare gesondene waeren verliesen, maer daer is schier niemant mede geholpen, want dat maeckt dat van deselve waeren daer na in langen niet meer en

31

worden gesonden, waer by die gene die daer van noch eenige ovrig heeft, gelegenheyt wordt gegeven om deselve daer na twee of dry mael boven de waerde te verkoopen, tot schade ende nadeel vande Inwoonders aldaer.

Dat de particuliere Handelaers op Brasil derwaerts soecken te handelen tot landts ende der Comp. voordeel of om de populatie te voorderen, is niet gelooflyck, maer om haer eygen nut ende voordeel, het gae voorts met t Landt of de Comp. soo het kan. Synde veel Cooplieden soo seer tot haer eygen nut ende voordeel genegen, dat sy om duysent gulden te winnen, daer niet souden na vragen, al souden door het wt of invoeren van haere waeren Duysent menschen om t leven kommen.

Maer daer tegens moet de Comp. die aen haere waeren selden kan verliesen, niet alleen sorge dragen voor haere winste, maer oock dat d' Inwoonders van Brasil ende de Militie aldaer door al te groote steygeringe ende duerte van Waeren niet gedwongen te vertrecken of onwillich gemaeckt worden daer te blyven koomen, waer door andere afkeerig worden om derwaerts te trecken of haer in dienst vande Comp. tot den kryg te laeten gebruycken.

Want een ieder verstaet wel dat geenen bequamen middel is om Landen te peupleren ende met inwoonders te vervullen, deselve benevens de sware lasten ende imposten noch met duerte van noodige waeren ende Coopmanschappen te beswaren, gelyck tot nu toe in Brasil is geschiet, waer door de Suyckeren ende andere waeren ende vruchten, die daer vallen ende meer konden aengequeeckt worden, soo duer syn, dat wy met de Portugesen geen marckt konnen houden: Ende soo wy het met goede mesnage daer toe niet konnen brengen, dat wy die beter koop konnen geven als de Portugesen, soo kan de populatie, die tot behoudinge vande Conquesten noodich is, geen voordeel geven noch lange bestaen, daer de Bewinthebbers, gelyck voren is verhaelt, maer sorge voor sullen dragen als particulieren.

By het exempel van t' gene in Oostlandt, Pomren, Pruysen, Lieflandt etc. in stuck vanden Coophandel geschiet, kan oock eeniger Maeten afgenomen worden, dat den vryen handel tot nadeel vande Comp. ende d' Inwoonders van Brasil geschiet, ende dat den gesloten handel tot haren voordeel streckt, want de Borgers houdent voor een van hare hoogste Benefitie, privilegie ende welvaren van haere steden, dat daer geen vreemde van vreemde en mogen koopen, maer die wat koopen of verkoopen wil, moet het selve van ende aen haere Borgers doen: Want daer mede verhinderen sy dat vreemde facteurs of liggers haer de neringe niet konnen ontrecken: Welcke vreemde handelaers doen gelyck als de sprinckhanen ende kevers, die soo lange blyven als daer

wat t' eeten is ende alsdan vliegen sy daer van, laetende de plaetse dorre ende onvruchtbaer daer sy geseten hebben, daer niet na vragende, al gingen landen ende Steden t' onder, als sy maer profyt mogen doen, ende trecken alsoo d' arme inwoonders t' broot wt den tanden.

De Comp. van Oost Indien dient hier in oock tot een Exempel, by de welcke men siet hoe naerstelyck dat sy sorge dragen dat niemant uit de vereenigde Landen in hare limiten mach varen noch handelen. Niet tegenstaende dat het verschil tusschen haer en de West Indische Comp. seer groot is, want in die gewesten van het Oost Indische Octroy syn veel machtige gepoliceerde Landen ende Koninckrycken, daer goeden Coophandel wordt gedreven, ende noch meer soude konnen gedreven worden. Maer in West Indien moet den handel tot last ende kosten vande Comp. eerst gemaeckt worden, daer de particuliere dan de winsten van kommen trecken.

Ende niet tegenstaende dat de Oost Indische Comp. soo swaeren kryg niet voert als de West Indische, soo geve ick te bedencken in wat staet sy haest soude geraecken, als sy die kleene oorloge, die sy voeren, moesten continueren ende dat andere door den vryen handel haer de winsten ontrocken. Maer om dat sy t' selve niet toegelaeten heeft, ende dat de West Indische heeft toegelaeten, soo syn sy beyde inden staet daer sy in zyn, d' een ryck d' ander arm.

Maer alsoo den brandenden Jver by alle Coopliden na de winste soo groot is, dat sy daer qualyck maete of regel in konnen houden, voor eenen vasten Regel hebbende, dat elck aen syne waeren soo veel mach winnen als hy kan, achtende dat het een schadelycke dwalinge inden Coophandel soude wesen, soo iemant geloofde dat de liefde des naesten int koopen ende verkoopen plaetse behoorde te hebben, maer meenen dat een ider moet toesien ende voor hem zelven sorge dragen ende dat sy, als Kain seyde, geen hoeders haers broeders en syn.

Derhalven dunckt my, onder Correctie, dat tot behoudenis van soo groote ende rycke Conquesten de Hooge Overheyt tselve op der Cooplieden directie alleen niet behoorde te laten aenkommen, maer t' roer selve inde hand nemen om aen de gene die sy het Octroy sullen verleenen alsulcke ordre ende bevel te geven, dat d' Inwoonders van de veroverde landen ende der Coloniss, die daer geplant syn ende noch mochten worden, niet verongelyckt noch door warlerye ende ontsettinge (?) verdorven worden: maer geregeert als d' Inwoonders van dese landen, nademael die soo wel als dese ondersaten van haere Ho. Mo. syn ende blyven moeten, soudet anders recht ende wel gaen.

Het soude anders met desen gesloten Handel gaen als of men den Wolf de Schapen wilde bevelen, als de Comp. de waeren die sy in

Brasil of elders soude krygen soo duer mochte vercoopen als sy wilde, ende wederom voor de waeren ende vruchten die in de landen vallen niet meer soude geven als haer mochte goet duncken, hetwelck de hoogste tyrannie waere, soo wanneer t selve met goede wetten niet gematigt ende ordre opgestelt werde, dat d'aer niet overschat en d'ander wat voor syn peryckel mochte hebben. Om hier dan met ordre in te gaen, soo moeste verboden worden dat de Commisen vande Comp. int kleene niet souden mogen verkoopen, maer alles int gros aende winckel houders ende Sers d'Ingenio ende dat op soo redelycke winste als haere Ho. Mo. met de Comp. soude beraemen, d'Inwoonders van Brasil daerop gehoort synde.

Ende opdat de selve Inwoonders mochten gerieft ende van alle sorteringen van waeren versien syn, soo konden sy haere facturen aende Comp. seynden van t gene sy begeeren, midts gevende soo veel ten hondert suyver winste, als dat sal geordonneert ende veraccordeert syn: het welck een groote Benefitie voor haer waere, ende voorderlycker als of sy het door vreemde facteurs lieten inkoopen, versparende de provisie vanden facteur van koopen ende verkoopen, d'asseurantie, gaende ende kommende Tollen, packhuys hure ende andere kleene onkosten. Ende benevens dat de waeren by de Comp. tot civielder prys konnen ingebrocht worden, om dat elck sal soecken de Callandisie vande Comp. te hebben; Soo sullen sy oock de fraude vande facteurs niet onderworpen syn.

Wat de suyckeren ende andere vruchten ende waeren vande landen belangt, daer in soude men mogen doen gelyck op den Rynstroom geschiet, daer de koopers ende verkoopers t' samen comen overslach maeken vande deucht ende quantiteyt van t' gewas van dat jaer, waer op dan met loff ende bot eenen prys wordt beraemt, daer het dan by blyft.

Dit is oock in Spagnien ende eenige Steden in Duytslandt gebruyckelyck, daer niet alleen het broot, maer oock alle vruchten ende veel andere waeren weeckelyck op prys worden gestelt, boven de welcke niemant op groote straffe mach verkoopen, soo dat een kindt daer mach ter marckt gaen, sonder met de schandelycke overlovinge als hier in swanck gaet te konnen bedrogen worden.

Insgelycx als de suyckeren gesneden worden, ende dat men ten naesten by weet hoe het gewas uit valt, soo souden de Gecommitteerde van wegen de Comp. met de heeren van de suyckerhuysen t' samen kommen, ende eenen redelycken prys beraemen, op den welcken de Comp. de suyckeren soude aennemen: het welck voor d'een ende d'ander voorderlyck waere, omdat de Comp. die hier op eenen civielen prys konde houden. Ende de inwoonders van

Brasil souden meerder versekerheyt hebben, geen peryckel ter zee, banqueroeten noch frauden vanden facteur loopende.

Ende alsoo het seker en buyten twyfel is dat haere Ho. Mo. in t' verleenen van soo grooten langdurigen Octroyen ende privilegien haer oogenmerck meest hebben gehadt, op het gemeene beste van haeren staet, ende den nut ende voordeel van alle de goede Ingesetenen deser Landen. Ende niet om met belastinge van t' landt ende verdruckinge vande gemeente particuliere Ryck te maken. Om nu tot het selve oogenmerck te geraeken, soo waert wel noodich, het sy dat d' octroyen aen beyde de Comp. van Oost en West Indien worden verlengt, nieuwe octroyen verleent, of vergunt dat sy beyde op Oost Indien mogen handelen, dat alsulcke ordre worde gestelt, dat alle Monopolien, voorkoopen ende oversettingen soo veel mogelyck is mogen gewyert syn. Daer meest alle groote Comp. toe strecken. Want of sy wel grooter profyten geven, als particuliere handelinge sal, strecken die nochtans tot groote schade ende nadeel van t gemeene beste door de duerte die sy in de waeren maeken: Waer door t profyt ende winsten niet soo wel uit verre landen worden gehaelt als wt dese Landen: want d' ervarenheyt leert dat veel waren nu duerder syn als eer de Comp. kocht.

Nu ist seker dat wanneer een waer duer is, dat de verteringe dan minder valt ende by gevolg oock de neringe. Ende daer leven meer menschen by groote als kleene neringe: Soo wordt de Republicque oock versterkt door menichte van Inwoonders: Insgelycx ist oock beter dat de winsten verspreyt ende in veel handen kommen, als in een handt alleen: want door het eerste wordt het gemeen beste ende welvaren gevoordert, ende door het ryck worden van eenige particuliere wordt den staat verswackt (voornaemelyck als de Ryckdommen door Monopolien ende belastinge van t' gemeene worden verkregen) den armen verdruckt ende alle overdaet ende verquistinge ingevoert: want den gemeenen man wordt verarmt dat hy niet geven kan, ende de rijcke soeckt uitvluchten om niet te moeten geven.

Men vindt oock geen grooter noch swaerder belastinge of schattinge, als dat men duerte inde noodige waeren maeckt: Als by Exempel, soo de hooge overheyt tot t' landts behoudinge eenen tol van 8 of 10 ten hondert op sette, men souder t landt om in roere stelle: Maer als door monopolie ende quade practycken de waeren hondert ten hondert, 1 a 2 of 3 mael hooger worden opgedrongen als sy waerdich syn, dat gaet al laechende door ende niemant treckt hem dat aen.

Als d' octroyen oock souden geprolongeert oft nieuwe octroyen verleent worden, soo isser seer groot verschil tusschen het Oost ende West Indisch Octroy. Want die van d' Oost Indisch Octroy hebben

nu omtrent 40 jaren die groote Benefitie ende vryheyt genoten, soo wel tot nadeel vanden staet als van veel andere ingesetene deser landen, waer door sy machtigh geworden syn ende groote ryckdommen geconquisteert hebben, ende aen particulieren den handel op Levanten ende Portugael ten deele benomen, sonder dat t' landt tot syner ontlastinge eenig sonderling voordeel daer by heeft genoten.

Maer de Comp. van West Indien heeft haere middelen geconsumeert tegen 's landts vyanden, tot voordeel vanden staet ende merckelycke verlichtinge vande Oost Indische Comp. die in hare oorlogen daer door wel soo veel is verlicht als de West Indische verachtert ende beswaert. Ende al ist dat by de Cooplieden weynich in consideratie komt, van wien of waer sy hulpe of verlichtinge krygen, als sy die maer hebben, soo twyfel ick nochtans niet of haere Ho. Mo. sullen in der gerechtigheyt daer soodaenige ordre in stellen, dat den handel op beyde de Indien mach behouden blyven; ende dat d' een handt d' ander wassende sy beyde mochten schoon worden: want ick houde voor seker dat wanneer de West Indische Comp. te gronde ginge, ende den Koninck van Spagnien van die vreese verlost waere, dat de Oost Indische Comp. niet lange soude bestaen, hoe machtigh dat sy oock is, ja dat den staet selve daerdoor soude peryckel loopen. Hoe veel aen de West Indische Comp. is gelegen, heeft den Koninck van Castillien selffs genoech betuygt, als hy om die te verhinderen tot t' maken vanden treves quam, gelyck daerby blyckt dat hy d' agreatie 8 maenden ophielt sonder die te seynden, ten ware dat men den Indischen handel nae lieten. Ende ten waere dat eenige int besonder hadden belooft dat sy daertoe souden arbeyden dat de Comp. geenen voortganck soude hebben, ick achte dat d' agreatie noch verre soude te soecken zyn, t welck ick int bevorderen vande Comp. wel gewaer ben geworden.

Dan dit blyckt noch naerder daer uit dat de Commissarissen uit de Overheerde Landen, als sy over weynich jaren inden Hage quamen, om van vrede of bestant te handelen, verklaerden dat den eersten ende voornaemsten Artyckel waerom sy tot de handelinge quamen was t Verlaeten vanden West Indischen handel: syne tegenwoordighe swackheyt oock hoe hy hierdoor is gedruckt ende voorder gedruckt soude connen worden, soo de Comp. recht gemaintineert ende de fauten gebetert werden.

Nademael dat dese Compagnien tot landts beste syn opgerecht, soo waere recht ende billick dat t' landt daer eyntlyck oock genut van hadde, opdat het door de sware belastingen niet met de Compagnien t saemen te gronde gae; het welck sonder merckelycke schade van den Oost Indischen handel kan geschieden, t' sy dat hy blyve

inde handen daer hy in is, of dat men een nieuwe Comp. oprechte. Daer geen Participanten toe sullen gebreken, alsmen de lieden int octroy eenigh contentement geeft, wegens t gene ick tot de West Indische Comp. hadde versocht: Ende onder ander dat sy als vrye lieden het vry gebruyck van haere goederen mogen hebben, om daer over te mogen stellen alsulcke persoonen als sy betrouwen, die dan als facteurs ende niet heeren over haere metreeders goederen souden wesen; Ende dat d' Artyckelen van t' Octroy niet soo seer tot voordeel ende autoriteyt vande Bewinthebbers als tot genoegen van de gemeene participanten strecken, opdat men bequaeme persoonen tot het Bewint meer mochte noodigen ende dwingen als dat sy daerom souden soliciteren, ende soodoende salt aen geen Capitael gebreken, ende den handel sal ongelyck grooter vallen als tegenwoordig.

Ende nademael het Oost Indisch Octroy is geexpireert, soo dunckt my dat haere Ho. Mo. de West Indische Comp. eenigsins konnen helpen met haer eenen tol van 15 of 20 ten hondert te laten genieten van alle waeren, die van nu voortaen uit Oost Indien sullen gebracht worden, den welcken sy soo lange mochten genieten als haere Ho. Mo. souden bevinden dat haeren noot vereyscht, en dat dan voorts tot landts beste gebruycken: Dat sonder verminderinge vanden handel wel konde geschieden, sonder te vreesen dat andere natien ons dien handel daerom souden ondergaen, want ander landen trecken geen veel minder Tollen, daer by hebben wy groote avantagie inde Equipage, Bootsvolck ende de plaetsen, die haere Ho. Mo. in Oost Indien besitten, soodat wy noch voordeel op andere natien souden behouden.

Ja ick darf seggen dat als wy in Oost Indien in vrede bleven ende dat de Colonias, die daer syn ende meer moesten geplant worden, werden geregeert gelyck dese Landen geregeert worden, nademael sy onderdaenen syn en blyven moeten van haer Ho. Mo., dat d' oude Inwoonders werden getracteert gelyck de Romynen ende andere natien plachten te doen ende de Coningen van Castillien hebben geordonneert dat men handelen soude inde landen van Conqueste, soo soude den handel soo wassen ende toenemen dat daer jaerlycx aen tollen ende andere Regalen hondert tonnen goudts voor den staet uit souden getrocken worden.

Het konde wel wesen dat de winsten voor de particuliere dan soo groot niet souden vallen, maer daer soude t landt niet by verkort syn, gelyck vooren oock is aengevoert, want de menigte soude t selve compenseren, t' landes inkommen verbetert ende de gemeente door den goeden koop seer verlicht syn. Daer weynig op wordt gelet, maer men tracht al maer om 200 ten 100 te winnen en van eenen

penninck 3 of 4 te maecken, dat alleen dient om de Rycke te verrycken tot naedeel vande gemeente ende verminderinge van t Landts inkommen, waer van t' verarmen vanden gemeenen man..... is, omdat hy niet kan geven, ende den rycken niet wil geven, t welck aen de Oost Indische Comp. blyckt, die soo grooten Beneficien van t landt heeft ontfangen, tot grooten ryckdom geraeckt is, en soo qualyck tot geven kan beweegt worden.

Wyders alsoo het voornaemste fondament daer haere Ho. Mo. dese Comp. op hebben gebouwt, is het spaens spreeckwoordt: quem no ha de poblar, no ha de conquestar, dat is die t landt niet bevolckt of beset, sal niet bedyen: Soo hadde men van eerst an ende noch daer na moeten trachten om menichte van menschen derwaerts te brengen, ende alsulcke menschen die niet meenen dat sy daer int Paradys sullen kommen, daer men niet behoeft t' arbeyden noch sich met kommer t' erneren, ten waer dat sy een Brasilliaens leven wilden lyden, dat t selve leven aldernaest komt. Maer alsulcke die hier den arbeyt gewent syn, ende haer eerlyck soeken t' erneeren tot onderhoudinge van haere huysgesinden, die niet souden gebreken als men met goede ordre ginge: Want in Spagnien mach niemandt na Indien varen als met consent, welck verbot van onervaren is gedaen, omdat Spagnien niet ledich soude blyven door de vruchtbaerheyt van Indien.

Als t selve geschiede ende dat d' Octroy vande WestIndische Comp. werde verlengt, de selve geassisteert ende tot redres quame, ende dat men daer na handelde als van de Oost Indische Comp. is geseyt, dat sy tollen ende regallen aen het landt souden betalen (want als het volck uit den lande wordt getrocken en dat landt daer niet van treckt, soo soudet tot soo groote prejuditie van dese landen strecken,) alsdan soudet met der tyt daer toe kommen, dat het landt daer soo veel uit soude trecken als Spagnien nu doet. Waer door het eyndelyck uit syn schulden soude geraeken, en de gemeente soude van alle extraordinaris lasten mogen bevryt syn, ende alsoo soude dit den florisansten staet worden die men soude mogen wenschen: Daer ick soo lange toe hebbe gearbeyt, ende noch bereyt ben toe te helpen, soo men den wech wil ingaen die daer toe moet genomen worden. Namelyck dat men daer lieden toe gebruycke, die t landes welvaren voor haer particulier profyt prefereren. Ende t selve niet alleen laeten aenkommen op diegene die soo tot den haestigen ryckdom spoyen, dat sy om een gereet te hebben thien in toekommende souden versuymen. Als mede dat men daer niet over loope als den.... over heete kolen, maer tyt neme om alles wel rypelyck t' overwegen; t welck doende, soo soude ick hoopen, dat men met Godts hulpe eenen middel sal vinden van goet redres sonder Jmants schade of nadeel.

Maer t heeft de Bewinthebbers ten deele gegaen, gelyck Salomon seyt dat het den sotten gaet. Namelyck dat haer geluck haer verderft: want den grooten voorspoet van rycke Buiten, miraculeuse Victorien, duerte inde suyckeren, heeft hen doen gelooven, dat t selve altyt soude dueren, t welck haer meer heeft doen omvangen als sy konden begrypen. Ende met den vryen handel, bouwen van schepen en huysen, groote gagien, onkosten etc. haer soo belast, dat haer groote Conquesten haer tot eenen kancker syn geworden, gelyck ick tselve genoech gewaerschouwt hebbe dat geschieden soude, den wech ingaende, die sy genomen hebben: Nademael de selve Conquesten nu noch meer kosten t onderhouden als t inkommen bedraegt, waer over goet raet nu duer valt, ende voor eerst met goede mesnage moet geholpen syn, op dat deselve ten minste in state gehouden mocht worden, daer sy nu in is, sonder meer ten achteren te gaen, of haer selve of t' landt meer te belasten, om d'aer met d' ander van synen onderganck te bevryden.

Ende vooral moeste dat Alexander Magnus begeeren van nieuwe werelden te conquesteren uit den hoofde gestelt syn: Synde te verwonderen dat niet tegenstaende dat men weet hoe veel Millioenen soo in Capitael, Subsidien, vryheden als rycke Buiten syn veroorlogt, om te winnen t' gene met schade moet gemainteneert worden, ende dat men noch al spreeckt van nieuwe Conquesten van groote landen te doen sonder Capitael, ende sonder te considereren dat Brasil, t welck goede vruchten geeft ende winste uit getrocken worden, ons soo swaer valt t' onderhouden: hoe haest het Capitael als wy het hadden soude geconsumeert syn, als wy een nieuwen oorloge aenvingen op het onseker ende ter plaetse daer vooreerst niet te haelen is.

Wat middelen dat boven het voorsz. noch overich syn om met Godts hulpe de Comp. niet alleen te mainteneren ende redresseren: Maer oock om soo tot voordeel van t' landt als vande Participanten te doen prospereren, vinde voor als nog niet raedsaem t' openbaeren: Maer als ick sie dat de sacke daer toe gedirigeert wordt, dat die middelen souden konnen int werck geleyt worden: Myne voorige diensten eenigsins in consideratie kommen ende dat t gene ick boven verhaelt hebbe eenich fondement heeft, soo sal niet laeten openinge te doen van alle t' gene na myn oordeel tot landes ende der Comp. beste soude mogen dienen.

Gedaen in den Hage den 15 October
1644.

W. W.

XVI.

Aen de Hoog Mogende Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden.

Geven met gedienstige reverentie te kennen de Gecommitteerde der gemeente in Nieuw-Nederlandt, dat sy supplianten in conformite van de bygevouchde requeste genootsaeckt synde U Hoog' Mogende te remonstreeren de sobere gestalte ende slechten toestant in Nieuw Nederlandt voornoemt, die U Hoog Mogende by deselve requeste ende particulierder remonstrantie claerelyck voorgestelt ende geremonstreert can werden, dan de supplianten vernemende dat U Hoog Mogende tot de examinatie van dien door andere publicque besoinges geoccupeert synde, colegialiter niet wel souden cunnen vaceren, syn sy supplianten daeromme genootsaeckt haer aen U Hoog Mogende te adresseren, gedienstich versouckende dat U Hoog Mogende eenige Heeren wt derselver vergaderinge believen te committeeren, omme gementioneerde requeste ende remonstrantien te examineeren, de supplianten mondelinge te hooren, ende naer derselve bevindinge rapport gedaen synde by U Hoog Mogende gedisponeert te werden als deselve wt de gelegentheyt van de saeck naer derselver wyse discretie sullen vinden te behooren.

T welck doende etc.

Aen de Doorluchtighe Hoogh ende Mooghende Heeren de Heeren Staaten Generael der Vereenighde Neederlanden, onsse hoogh loffelycke Souveraynen.

Genaedighe Heeren etc.

Naerdien door verloop van tydt deese provintie Nieuw Nederlandt in een seer slechten en heel vervallen toestandt geraeckt is, waervan wy oorsaecke presumeeren, eerstelyck de inconveniente regeeringhe; 2 schaerscheyt van privilegien en exemptien; 3 swaere lasten van recognitien, exactien ende diergelycken; 4 den langhduerighen oorlooghe; 5 t vergaen van de Princesse; 6 oovervloet van Schotten en Schineesen ende gebreck van boeren en boerenknechts; 7 groote dierte int generael; 8 ende ten laetsten den onverdraeghelycken

hooghmoed van de naturellen en wilden, spruytende uyt ons minder getal etc. ende hebbende seer lange vruchteloos gewacht op hulpe, redres ende bystandt van de Heeren Bewinthebberen, selffs in onsen hooghsten noodt, hoewel wy daerom gerequesteert ende gesucht hebben, Soo ist dat wy (niet langer connende vertoeven synde in alle uytterste vervallen) te raade geworden syn, onse toevlucht te neemen tot Haere Hoog Moogende, onse genaedighe Souveraynen ende vaeders deeser provintie, seer demoedigh biddende ende smeeckende, dat deese haere provintie met barmbertighe ooghen beschouwt magh werden ende dat Haere Hoog Mogende alles soodaenigh gelieven te redresseren ende herstellen dat de onheylen weghgeruymt, de onlusten vernietight ende populatie ende florisantie bevordert magh werden, gelyck de doorlughtighe wysheyt van Haer Hoog Mogende dat best sullen achten, alleenlycken onder demoedighe reverentie hebben wy goed ende noodigh gedocht deese naervolghende poynten (als noodtdienstigh voor deese provintie) aen Haer Hoog Moogende ootmoedelyck te versoecken.

Eerstelyck suppliceeren en versoecken wy dat Nieuw Neederlandt van Haer Hoog Moogende soodaenigh magh gepopuleert werden dat het sich selven kan erneeren, bestaen ende defendeeren teeghens de Indiaenen als andere, die hetselve souden mooghen lastich vallen of bespringhen, want ingevalle dit compt te mancqueeren soo sall het niet alleen vervallen in de uytterste ruyne, maer oock van onse naebuyren lichtelyck geincorporeert werden, ende diegeene die reeds aldaer wonachtich syn, sullen moeten alle mooghelycke middelen aenwenden om te vertrecken en haer met de haerighe uyt de miserie te salveeren of onder vreemde natien buyghen, all hetwelcke naer ons kleyn verstandt te remedieren is 1°. Wanneer Haer Hoog Mooghende deese provintie in eyghen genaedighe salve guarde geliefden te neemen ende haere vaederlycke affectie tot dit landt met desselfs geevende privilegien, door de Vereenighde Neederlanden geliefden te laten manifesteeren ende publiceeren, dan souden der veele tot dit landt geanimeert werden, daer integhendeel des Compagnies onaengenaeme procedueren ende derselffder onvermooghentheyt ydereen discourageert. 2. Vervolgens soo Haer Hoog Moogende geliefden voor weynigh jaeren eenighe scheepen op hier t' equipeeren om volck, principael boeren en boerenknechts met haeren armoede vry over te brengen ende herwarts te senden, beneffens eenige noodruftighen onderhout tot dat dat arme volck eenigsins in esse geraecke, Haere Hoog Moogende souden niet aleen veele bekommerde menschen verlossen, maer oock door haer voorbidden by Godt, te verwachten hebben geluck, seeghen ende voorspoet. 3. Mitsgaders by aldien Haer Hoog Mo-

gende geliefden te ordoneeren dat alle scheepen, neemende haeren cours ende trafycque naer deese noorderquartieren van America, eerst voor de Manhattans in Nieuw Neederlandt souden moeten arriveeren ende meedebrengen sooveel persoonen als haer in tydts aengeeven ende sy bequaemelyck vaeren konnen onder behoorlyck daertoe gestelde betaelinge, daer souden binnen corten tydt buyten twyffel veele liefhebbers haer naer Nieuw Nederlandt transporteeren.

Ten tweeden versoecken wy ootmoedigh vaste privilegien en exemptien die aenleytinge tot populatie en florisantie geeven, bestaende ons erachtens, eerstelyck in bequaeme borgherlycke regieringhe, soodaenigh als Haer Hoog Mogende raadtsaam sullen achten deese provintie toe te passen, eenighsins gemeenschap hebbende met de loffelycke regeeringe onses Vaederlandts. 2. In vryheyt van recognitie, van thienden en lasten die soodanighe teerdere beginselen ondienstigh syn en onder voet houden, ter tydt ende wyle toe het landt gepopuleert en eenighsins op een vaste floreerende staet gefondeert is. 3. Dat speciaelycken de tobacqs retouren, dewelcke van hier gescheept worden, mochten vry weesen van alle lasten, hetwelcke groote couragie soude geeven niet aleen aen de planters die het bos tot bouwlandt maecken, maer souden oock beeter voor haeren arbeyt met alderhande nootwendigheden geaccommodeert connen worden. 4. Mitsgaeders dat men graenen, houtwerck en alle andere waaren en coopmanschappen hier te lande vallende soude mooghen vervoeren, verhandelen of vercoopen, alsins en overall daer Haer Hoog Moogende alliancie hebben ende vryheyt aen de Neederlanden verleenen om te frequenteeren ende te negotieren. 5. Dat Haere Hoog Moogende geliefden privilegien en vryheden te verleenen om d' inwoonderen t' animeeren tot de visscheryen, dewelcke hier van veele gepresupponeert word goed ende notabel ende in toecommende van een groote consequentie te connen weesen.

Ten derden versoecken wy ootmoedelyck dat Haere Hoog Mogende gelieven deeses landtes limyten, so wel suydt als noordwaerts te determineeren ende op soodaenighen voet te stellen en ordoneeren dat alle occasien van twist, tweedracht en onlusten magh afgesneeden en voorgecommen werden, opdat Haere Hoog Mogende onderdaenen in vreede en stillheyt mooghen leeven en woonen, oock hare vryheyt so in handel als wandel in de gestellde limyten mooghen genieten. 2. Mitsgaeders dat Haer Hoog Moogende ons met de naebuerighe republycken, colonien als anders Haer Hoog Mogende geallieerde, gelieven in vreedenstandt te trecken, opdat wy sonder teghenweer en hinder onses lands trafycque (onder behoorlycke reglemente van Haer Hoog Mogende) mooghen dryven, soo wel langs de kuste van

Terra Nova tot Capo Florida als WestIndien en Europa, daer ons Godt de Heere soude gelieven te leyden, ende 3. Haer Hoog Moogende ernstelycke mayntenue van deese provintie te doen blycken by diegeene dewelcke ongeloovigh daerinne syn mochten, soo versoecken reverentelyck dat Haer Hoog Mogende gelieven een compagnie soldaeten of twee hier te inquartieren tot defensie van die buyten affwoonende ende nieuw aenmaeckende plantagien en colonien, geduerende tot wy door ons opkommen de Indianen noch andere vyanden hebben te vreesen ende selfs haer quaed doen connen beletten.

Dit alles hebben wy noodtdienstich geacht naer onse geringhe kennisse ende verstandt onder ootmoedighe reverentie voor te stellen, hertgrondelyck schmeeckende ter liefde van Nieuw Nederlandt (dat nu op syn uyterste leyt) gelyck in onse neffensgaende remonstrantie in t' langhe te sien is, dat Haere Hoog Mogende naer haeren verre sienden ende wysen raet, hetselffde gelieven in aendacht te neemen en deese onse vrymoedighheyt ten besten t' interpreteeren. Wy wenschen en hoopen dat de naeme van Nieuw Neederlandt ende de bekeeringhe der heydenen, die verhaest behoorde te weesen, Haer Hoog Mogende hiertoe beweegen sullen. Verwachtende dan naer de saelighe uytcomste, beveelen wy Haer Hoog Moogende persoonen ende raedtslaeghen in de diere beschcrminghe des alderhooghsten etc. ende wy verblyven Haere Hoog Mogende ootmoedighe en gehoorsaeme onderdaenen, in den naeme ende van weghens de gemeente in Nieuw Nederlandt, geschreeven den sesentwintighsten July des jaers onses Heeren Jesu Christi een duysent ses houdert neegen en veertich in Nieuw Amsterdam opt eylandt Manhattans in Nieuw Neederlandt.

(geteekend)

Adriaen van der Donck, Augustin Herrman, Arnoldus van Hardenberch, Jacob van Nieuwenhoven, Oloffs Stevenss., Machghyel Janss., Thomas Hall, Elbert Elbertsen, Govert Loockermans, Hendrick Hendricksen Kip, Jan Everts. Bout.

CHRONOLOGISCHE LIJST

VAN

NEDERLANDSCHE PAMFLETTEN,

WAARUIT ZINSNEDEN AANGEHAALD OF WAAROMTRENT BIJZONDERHEDEN MEDEGEDEELD ZIJN.

1. Bedenckingen over den staet vande vereenichde Nederlanden: nopende de Zeevaert, Coophandel ende de gemeyne neeringe inde selve. 1608. (By LASPEYRES, bibliographie n°. 13) Bl. 83. 84.
2. Naerder bedenckingen over de Zeevaerd, Coophandel ende Neeringhe. 1608. (LASP. n°. 14) Bl. 83.
3. Vertoogh, hoe nootwendich, nut ende profytelick het sy voor de vereenighde Nederlanden, te behouden de Vryheyt van te handelen op Westindien. 1608. (LASP. n°. 15) Bl. 5. 39. 88. 101.
4. Memorie van de ghewichtighe Redenen die de Heeren Staten Generael behoorden te beweghen, om gheensins te wycken vande handelinghe ende vaert van Indien. 1608. (LASP. n°. 16) Bl. 83.
5. Discours by Forme van Remonstrantie vervatende de noodsaeckelickheid van de oostindische Navigatie. 1608. (LASP. n°. 17) Bl. 83. 225.
6. Onpartydich Discours opte handelinghe vande Indien. 1608. (LASP. n°. 18) Bl. 39.
7. Nootwendich Discours of Vertooch van de Participanten der Oost Indische Compagnie tegens Bewinthebbers. 1622. (LASP. n°. 35) Bl. 112. 147. 149. 151. 154. 292.

8. Ootmoedighe Beklagh-redenen aen de Hoog-moghende Heeren Staten-Generael van de geunieerde Provincien, gedaen door d' onderdanighe Deel-hebbers inde Oost-Indische handelinge tegens de schaedelijcke Disordren. 1622. (Bibl. Thysiana) Bl. 157.

9. Tweede nootwendiger Discours ofte Vertooch van de participanten der Oost Indische Compagnie tegens bewinthebbers. In 't Jaar Een en twintich der onghedane Rekeninge. 1622. (LASP. n°. 36) Bl. 113. 118. 149. 156. 157. 202.

10. Fin de la Guerre Dialogus ofte t' Samensprekinge. (LASP. n°. 52) Bl. 118. 305. 309.

11. Naerder Aenwysinghe der Bewinthebbers Regieringe. (LASP. n°. 38) Bl. 147.

12. Korte aenwysinge van de kleyne profijten die de Participanten vande tegenwoordige gheoctroyeerde Oost-Indische Compaignie dese 19. jaren hebben ghenoten, ende waer uyt t' selve is gesproten op dat int nieuwe aenstaende Octroy door de E. H. M. Heeren Staten Generael daer in mach worden versien. (Bibl. Thys.) Bl. 152. 292.

13. Korte Onderrichtinghe ende vermaaninge aen alle liefhebbers des Vaderlandts om liberalycker te teekenen in de West Indische Compagnie. 1622. (LASP. n°. 39) Bl. 133. 305.

14. Vertooch aen de Staten Generael, aengaende de tegenwoordige Regeringe vande Bewinthebbers vande Oost Indische Compagnie. 1622. (LASP. n°. 41) Bl. 162.

15. Tegen Vertooch by eenighe Liefhebbers op seecker vertooch by eenige gemiscontenderende Participanten. 1622. (LASP. n°. 42) Bl. 152.

16. Ootmoedighe Beklagh-redenen aan de Hoog-moghende Heeren Staten Generael vande geunieerde Provincien, gedaen door d' onderdanighe Deel-hebbers inde Oost-Indische handelinge tegens de schaadelycke Disordren. 1622. (Bibl. Thys.) Bl. 157.

17. Continuatie ofte Ampliatie van het Oost-Indische Octroy. (Bibl. Thys.) Bl. 164.

18. Voortganck vande West-Indische Compagnie, dat is: Levendich Discours, duydelijck ende krachtelijck verthoonende hoe nootwendigh ende profytelijck voor den staet vande Landen in het gemeen, ende allerley inwoonders in het particulier, sy den voortgang van de langh-ghewenschte West-Indische Compaignie. (LASP. n°. 54) Bl. 133. 302.

19. Copye van seker Articulen beraemt inde vergaderinghe vande Bewinthebberen, ende Gecommitteerde der Hooft-participanten vande West-Indische Compagnie, binnen Amsterdam, streckende

tot goede verseeckeringe der Participanten, ende gerusticheyt der zelfder Bewinthebberen. 1623. (Bibl. Thys.) Bl. 131.

20. Het geamplicerde Octroy van de Oost-Indische Compagnie, midtsgaders: Eene corte verthooninge van de noodsakelickheyt vande geoctroyeerde West-Indische Navigatie. 1623. (Bibl. Thys.) Bl. 134.

21. Requeste overgelevert aen de E. E. Heeren Burgemeesteren ende Regierders der Stadt Amstelredam: Welckx gelijcke (omstandicheden maer verandert) mede in alle Vroetschappen van Hollant is inghegheven geweest, eert aen de E. Mogend. Heeren Staten van Hollant wiert overghelevert. (Bibl. Thys.) Bl. 164.

22. Contra-Deductie der Dolerende Participanten, Overghegheven aen zijn vorstelicke genade den Hoochgeboren prince van Orangien, teghens de Onrechtveerdighe en ongehoorde Proceduren der Bewinthebbers vande Oost-Indische Compagnye. (Bibl. Thys.) Bl. 125. 168.

23. Positien, door de welcke blijct dat d' Oost-Indische Compagnye in de Maent van April 1623 alhier te Lande soo veel effecten hadde, alsse schuldich was, ende dat de Comp. daer en boven buyten 's Lants hadde 4 Capitalen, zijnde 256 Tonnen gouts, Mitsgaders een bewijs ende beklach hoe versmadelijck het voorsz. Capitael by velen veracht wort, tot prejuditie vande gemeene Participanten, ende hoe het selve geremedieert can worden. (Bibl. Thys.) Bl. 153.

24. Redenen waeromme de West-Indische Compaignie dient te trachten het Land van Brasilien den Coninck van Spangien te ontmachtigen, ende dat ten eersten. 1624. (LASP. n°. 55) Bl. 182.

25. Klaer Vertooch van de schadelycke Directie der Bewinthebberen. Rees, 1624. (LASP. n°. 56) Bl. 157. 225. 258.

26. Een Korte wederlegginge van de langhe Deductien der Bewinthebberen (Bibl. Thys.) Bl. 147.

27. Eenighe Protesten gedaen teghens het wechnemen der Reecken-Boecken. (Bibl. Thys.) Bl. 168.

28. Eyndelijcke Justificatie der Misnoechde Participanten tegens de onware Calumnien by sommige haer t' onrecht opgetichtet. Om welcx te verdedigen sy genootsaeckt zijn geweest, dit aen den dach te geven. (Bibl. Thys.) Bl. 146.

29. Requeste der Dolerende Participanten, ghesonden aen hare ghecommitteerden in den Haghe, om overgheleverdt te werden aen de Hoochmogende Heeren de Staten Generael der vereenichde Nederlanden. Anno 1624 den 17 Decemb. (Bibl. Thys.) Bl. 168.

30. Protest der Dolerende Participanten van Delft, ghedaen aen die van Rotterdam. (Bibl. Thys.) Bl. 169.

31. Proceduren ghehouden over de verkiesinghe der Hooft-Participanten, tot het opnemen van de een-en-twintichjarige Reeckeninge der Oost-Indische Compagnye. Gebeurt tot Amsterdam. (Bibl. Thys.) Bl. 166. 168.

32. Corte aenwijsinghe van de redenen daer door de misnoegende Participanten inde Oost-Indische Compagnye veroorsaecket zijn, tot misnoeginghe, als mede tot versoeck van behoorlijck Redres, onderhoudinge ende voltreckinge van het gene den Participanten is toegestaen, ende belooft by de Heeren Staten Generael in het oude Octroy: De Continuatie ende naerder reglement, decreten etc. welcker inhout den Participanten door de Bewinthebberen infructueus ghehouden, ende onder veelderley pretexten ontrocken ende geweygert wort naer te comen. (Bibl. Thys.) Bl. 164.

33. Cort verhael van tgene door de Ho. Mo. Heeren Staten generael geordonneert is, wegens het doen der 21-jarige Rekeninge der Oost-Indische Compagnye: Als mede van 't gene in de besoigne gepasseert is, tot der tijt toe dat de g' eligeerde opnemers der selve Rekeninghe, de Boeken, Pampieren, etc. door de Bewinthebbers, zijn afgenomen. (Bibl. Thys.) Bl. 165 vv.

34. Extracten tot wederlegginghe vande onbehoorlijcke ende onnodige wtvluchten der Bewinthebberen, waer mede sy trachten te ontgaen het doen van de behoorlijcke Reeckeninge van hunne Administratie, tot veruietinge van het Octroy, Ampliatien, Reglement, Resolutien ende Decreten vande Ho. Mo. Heeren Staten Generael der Vereenichde Nederlanden, als mede tot grote prejuditie vande Participanten der Compagnye. (Bibl. Thys.) Bl. 164.

35. Den vervaerlycken Oost-Indischen Eclipsis, vertoont aen de Vereenichde Provintien door de Participanten van d' Oost-Indische Compagnie, met een oodtmoedich beklach aen de Hooch moghende heeren Staten: Over de groote abuysen ende disordren deser Compagnie, mits de groote swaricheden die uyt dese te verwachten staen. 1625. (Bibl. Thys.) Bl. 157.

36. Den langh-verwachten Donder-slach, Voorsien ende voorseyt in den Oost-Indischen Eclipsis. (Bibl. Thys.) Bl. 158. 202.

37. Octroy ofte Privilegie, Soo by den Alderdoorluchtigsten Grootmachtigen Vorst ende Heer Gustaeff Adolff, Der Sweden, Gotten und Wenden Koningh, — — — aen de nieuw opgerichte Zuyder Compagnie in 't Koningrijck Sweden, onlangs genadigst gegeven ende verleend is, mitsgaders een naerder Bericht over 't selve Octroy ende Verdragh-brief door Willem Usselincx. 's Grav. 1627. (Koninklijke Bibliotheek) Bl. 72. 94. 103. 105. 135. 137. 152.

38. Consideratien ende Redenen der E. Heeren Bewind-hebberen vande Geoctrojeerde West-Indische Compagnie nopende de teghenwoordige deliberatie over den Treves met den Coning van Hispanien. 1629. (LASP. n°. 66) Bl. 181.

39. Waerschouwinge over den Treves met den Koningh van Spaignien, door Willem Wsselinx. Vlissingen. 1630. In druck uytgegeven door een Liefhebber des Vaderlants. (LASP. n°. 71) Bl. 87. 107. 127. 136.

40. Reden van dat de Westindische Compagnie ofte Handelinge niet alleen profytelyck, maer oock noodsaeckelyck is, tot behoudenisse van onse Staet. 1636. (LASP. n°. 89) Bl. 46. 243. 304.

41. Vertoogh, by een Liefhebber des Vaderlants vertoont, teghen het ongefondeerde ende schadelyck sluyten des vryen handel in Brazil. 1637. (LASP. n°. 101) Bl. 186. 305.

42. Examen over het Vertooch — — — door een ondersoecker der waerheydt. 1637. (LASP. n°. 102) Bl. 183. 186.

43. Consideratien als dat de negotie op Brasil behoort open gestelt te worden onder Articulen hierna beschreven. 1638. (LASP. n°. 103) Bl. 184. 311.

44. Ontdeckinghe van Rycke Mynen in Brasil. 1639. (LASP. n°. 107) Bl. 90. 303. 309.

45. Consideratie over de tegenwoordige ghelegentheydt van Brasil. 1644. (LASP. n°. 121) Bl. 203. 310. (Vgl. Dl. I. 287.)

46. Claer Licht ofte Vertoogh van 's Lants Welvaeren aengaende de combinatie van de Oost-ende-West-Indische Compagnien. (LASP. n°. 125) Bl. 201. 203.

47. Kort Discours ofte naerdere Verklaringe van de onderstaende V Poincten. 1644. (LASP. n°. 126) Bl. 201. 211.

48. Ontwerp en Voorstel tot Remedie van twee swarigheden inde West-Indische Compagnie. 1644. (Bibl. der Kon. Akademie te Amsterdam) Bl. 203.

49. Wel-Vaert vande West-Indische Compagnie. 1646. (LASP. n°. 142) Bl. 203.

50. Haerlems Schuyt-praetjen op 't Redress vande West-Indische Compagnie. 1649. Bl. 211. 212. 312. 360.

51. Vertoogh van Nieu-Neder-Land, Weghens de Gheleghentheydt, Vruchtbaerheydt, en Soberen Staet desselfs. 1650. (LASP. n°. 170) Bl. 307. 311. 341. 344. 349. 358.

52. Vertoogh over den toestand der West-Indische Compagnie. 1651. (LASP. n°. 176) Bl. 212.

55. Beschryvinge van Nieuw-Nederlant, (Gelyck het tegenwoordigh in Staet is). 1655. Bl. 253.

56. Conditien, die door de Heeren Burgemeesteren der Stadt Amsterdam, volgens 't gemaecte Accoort met de West-Indische Compagnie, ende d' Approbatie van hare Hog. Mog. de Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, daer op gevolght, gepresenteert werden aen alle de gene, die als Coloniers na Nieuw-Nederland willen vertrecken. 1676. (Bibl. der Kon. Akademie) Bl. 314.
57. Verheerlickte Nederland door d' Herstelde Zeevaert. 1659. (LASP. n°. 260) Bl. 303. 306—319. 314.
58. Het waere onderscheyt tusschen koude en warme Landen. 1659. (LASP. n°. 207) Bl. 318.
59. Kort en klaer ontwerp dienende tot een onderling Accoort, om den arbeyt onrust en moeyelyckheyt van Alderley-hand-werxluyden te verlichten door een onderlinge Compagnie ofte Volkplanting — — aen de Zuyt-revier in Nieu-ne-der-land op te rechten; Bestaende in Land-bouwers, Zee-varende Personen, Alderhande noodige Ambachts-luyden, en Meesters van goede Konsten en wetenschappen. 1662. (LASP. n°. 211) Bl. 312.
60. Kort Verhael van Nieuw-Nederlants-Gelegentheit Deughden Naturlycke Vorrechten en bysondere bequemheidt ter bevolkingh. 1662. (LASP. n°. 212) Bl. 320. 322.
61. Oost-Indisch-praetjen, voorgevallen in Batavia, tusschen vier Nederlanders, den eenen een Koopman, d' ander een Krijghs-Officier, den derden een Stuyrman, en den vierden of den laetsten een Krankebesoeker. 1663. (LASP. n°. 221) Bl. 231. 249.
62. Beschryvinge van het heerlijcke en gezegende Landt Guajana, waer inne gelegen is de seer vorname Lantstrecke genaemt Serrename. 1669. (LASP. n°. 207) Bl. 318.
63. Beschrijvinge van Guiana, desselfs Cituatie, Gesontheyt, Vruchtbaerheyt ende ongemeene Profijten en Voordeelen boven andere Landen. 1676. (LASP. n°. 260) Bl. 303.
64. Een Vertoogh van de considerabele Colonie, By de Edele Groot Mog. Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt uytgeset op de vaste Kust van America. 1676. (Bibl. der Kon. Akademie) Bl. 308. 315. 323.
65. Copia van 't Octroy, door de Hoogh Mog. Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden gegeven aen Jan Reeps en sijne mede Participanten, om een Colonie op te rechten aen de Westzyde van Rio° de las Amasones, tot aen Cabo d' Orange. 1689. (Bibl. der Kon. Akademie) Bl. 317.
67. Bataviasche Nouvelles. 1745. Bl. 298.
68. Oostindische Nouvelles. 1745. Bl. 271.

NAAMREGISTER.

DRUKFOUTEN.

Bl.	31 r. 12 v. b.	*staat:*	LYNTJES,	*lees:*	LYNTGENS.
„	51 „ 13 „ o.	„	Malacca,	„	Malakka.
„	59 „ 10 „ „	„	Jacatra,	„	Jakatra.
„	72 noot 1	„	dezer §	„	van dit Hoofdstuk.
„	191 „ 2	„	1839,	„	1639.
„	210 r. 6 v. b.	„	*Oostindisch*,	„	*Nootwendig*.
„	217 „ 9 „ „	„	verkoopen,	„	koopen.
„	337 „ 9 „ o.	„	1639,	„	1629.
„	367 noot 2	„	de habadisten,	„	van de Labadisten.

